Beke József

BÁNK BÁN SZÓTÁR

BÁNK BÁN-SZÓTÁR

BÁNK BÁN-SZÓTÁR

Katona József Bánk bán c. drámájának szókészlete

Szerkesztette
BEKE JÓZSEF

Kiadja a Katona József Társaság
Kecskemét, 1991

Lektorálta
BENKŐ LÁSZLÓ

Címlapterv
PÓCS PÉTER

A Katona József Társaság ezúton mond köszönetet e kiadás támogatóinak:

Agrárinnovációs Bank Rt.
BÁCSÁG Kft., Kecskemét
Kecskemét megyei jogú város Önkormányzata
Lakitelek Alapítvány
Rónasági Takarékszövetkezet, Fülöpszállás
TRANZIT Kereskedelmi Kft.

127876

ISBN 963 7813 03 9

Kiadta a Kecskeméti Lapok Kft.
Felelős kiadó: Szollár Lajos ügyvezető
Készült a kiskunfélegyházi Z-P FORMULAR Kft. nyomdájában 91-07876
Felelős vezető: Bodor Béla ügyvezető

ELŐSZÓ

A *Bánk bán* megjelenésekor nem keltett figyelmet. Ennek csak egyik, noha szélesebb körben ható oka volt, hogy Katona elhatárolta magát az akkortájt divatos „nemzeti dicsekedéstől". A kor vezető íróinak, költőinek főként a nyelve miatt nem tetszhetett a dráma. A nyelvújítási harc idején az egymással szemben álló neológusok és ortológusok a megjelenő új művektől azt várták, hogy foglaljanak állást a megújított nyelv mellett vagy ellene. Katona azonban — mint Gyulai írta — „semminemű párthoz sem tartozott, sem a nyelvújítókhoz, sem a régihez ragaszkodókhoz... A nyelvújítók nem olvashatták tragédiáját szánó mosoly nélkül, ha történetesen kezökbe akadt, a régihez ragaszkodók pedig alkalmasint még hamarább dobták félre, mert nem volt áradozó jelzőkkel rakott, köznapilag folyékony és jellem nélküli, mi annyira sajátja a Kazinczy-ellenes íróknak; sőt ellenkezőleg Katona erőre, rövidségre, s az egyéni legfinomabb árnyalatokat is kifejező jellemzetességre törekedett, inverziós, szaggatott s éppen azért olykor homályos is." Toldy Ferenc úgy találta: „Katona *Bánk bánja* olvasatlan maradt rossz nyelve miatt."

A költői, drámai nyelv megítélése azóta sokat változott. A Gyulaitól kiemelt erő, tömörség, árnyalatokat is kifejező jellemzetesség a helyenkénti homályosság ellenére is vitathatatlan erénynek számít már. Kétségtelen azonban, hogy a *Bánk bán* saját korában is régies nyelve még jobban eltávolodott tőlünk. Katona drámája nyelvi magyarázatra szorul.

Beke József a *Bánk bán* szavainak pontos értelmezésére vállalkozott. Nemcsak a dráma tudományos elemzését segíti ezzel: műve nélkülözhetetlen segédeszközük lesz azoknak is, akik a *Bánk bánt* színpadra állítják, szerepeit játsszák, s azoknak is, akik tanítják, tanulják, olvassák. Egyben fontos adalék a magyar nyelvtörténet legnagyobb változást hozó szakaszának, a nyelvújítás korának tüzetesebb vizsgálatához is, Katona ugyanis a maga régies nyelvébe újításokat is beépített főként tömörítő szóösszetételeivel és egyes szavak jelentéstartalmának bővítésével.

Köszönettel tartozunk a szerzőnek, aki hosszú évek fáradságos munkájával hozta létre művét, miközben néha reménye sem volt arra, hogy megjelenik. Köszönet illeti a Katona József Társaságot is, hogy névadója születésének 200. évfordulójára vállalta a mű kiadását. Azzal a biztos tudattal ajánljuk a könyvet az olvasó szíves figyelmébe, hogy a Katona-irodalom egyik alapművét veszi a kezébe.

Orosz László

TÁJÉKOZTATÓ

„Különös teremtő tehetség volt ezé a Katonáé; bámulatos, hogy tudta a nagy szenvedélyeknek olyan megragadó kifejezéseit olyan gondos beosztással elrendezni, hogy tudott annyi számítással — költeni." (*Arany J.*)

E könyv célja az, hogy az írói szótár sajátos eszközeivel közelebb hozza nagy nemzeti drámánkat a kései olvasóhoz.

Katona József a Bánk bán végső változatát 1819-ben vetette papírra. Ekkor zajlott a magyar nyelv életének legnagyobb és legeredményesebb küzdelme, a nyelvújítás. Katona azonban távol maradt Kazinczyék szellemi mozgalmától, az ő nyelvén alig hagyott nyomot az „újdondászok" hatása. Waldapfel József úgy véli, hogy ha a nyelvújítás eredményeiből a végleges szövegbe „bele is vitt valamicskét, de a nyelvi anyag uralkodó rétegének megmaradt az ódon zamatú". (Katona József. Bp. 1942. 168.)

Katona történelmi drámát ír, melynek cselekménye sok évszázaddal előbbi világba visz bennünket, s szóhasználata — aligha véletlenül — saját korához mérten is inkább régies, mint modern. Az eltelt egy és háromnegyed évszázad jelentős nyelvi változásai szükségessé teszik, hogy drámairodalmunk e máig ható darabjának szavait közelebbről szemügyre vegyük. Annál is indokoltabb ez, mert Katona legtöbb méltatója éppen a nyelvi megformálás erejét tartja a dráma egyik fő művészi értékének. Arany mottóként idézett véleményével egyezik Szerb Antalé, aki így ír: „Akadnak drámák, amelyeknek cselekménye sokkal izgatóbb, mint a Bánk bán késleltetett meséje — de egy sincs, amelyben a drámai nyelv annyira a végsőkig feszült indulatok nyelve volna, amelynek minden mondata annyira a vihar előtti párázattól volna terhes és villámot hordozó. Ez a nyelv az, amely az első intonációtól az utolsó szóig magával ragad, és kiváltja azt a megrázkódtatást, a katarzist, ami a klasszikus hagyományok óta a tragédia célja". (Magyar irodalomtörténet. Bp. 1958. 291.)

Éppen e nemes cél megközelítése kerül veszélybe, ha meggondoljuk, hogy a mai — különösen a fiatal — olvasó a Bánk bán olvasása közben lépten-nyomon olyan szavakba botlik, amelynek értelme nem világos előtte: *kivinni* [= megvalósítani]; *hibáz* [= hiányzik]; *szerette gyermek* [= szeretett gyermek]; *minden* [= mindenki]; *megesmer* [= elismer]; *elpusztul* [= eltávozik, elköltözik]; *szárazon* [= üresen, magában]; *világ* [= világosság, fény]; *elfelejteni magát* [= megfeledkezni magáról]; *elál* [= különbözik]; *eloltani* [= megölni] stb. E szavak mai nyelvünkben is megvannak, ám éppen azért jelentenek „veszélyt", mert a köznyelvben jelentésük megváltozott. Aki a *világ* szó mai értelmét ismeri csupán, annak ez a költői kép zavarosnak tűnik, nem érti Ottó szerelmi vallomását: „mint gyertya által a' / világ lesz — úgy valék melletted, úgy / követtelek" (*O* M-nak 1:402). Hasonlóképpen jár a mai olvasó Bánk e szavaival is: „Egykor egyj öreg Paraszt / akadtt előmbe — szárazon evé / a' megpenészedett kenyért". A *szárazon* itt nem a *frissen* ellentéte — hiszen azt már a *megpenészedett* is világossá teszi —, s a régi értelemben kell tekinteni Bánk későbbi

szavait is: „egyj tiszteletre méltó ősz kezébe, negyven / esztendeig való szolgálatért, / száraz kenyért nyújtaszsz Magyar Hazám?".

Vannak a műben olyan szavak is, amelyek azért szoruluak magyarázatra, mert a mai köznyelvben egyáltalán nem használatosak: *eltenyészik* [= elterjed]; *sebhető* [= sebezhető]; *felekzet* [= együvé tartozó személyek csoportja]; *egybeköttetés* [= kapcsolat]; *lévnyaló* [= haszonleső személy] stb. Ilyenek a Katona által használatos tájszavak is, pl. a *bahó*, amely főként a székely nyelvterületen ismert [= bolondos, együgyű, félkegyelmű], vagy a *baká*z ige, amely az Alföld déli részén [= bukik, felbukik, bukfencezik] konkrét értelemben ismert, a műben azonban átvitt jelentést kap: 'társadalmi helyzetéből alábukik'. Aki nem tudja, hogy Katona a mai *tű* és *tűz* szóalakok helyett a régies *tő* és *tőz* formát használja, annak nem érthető Petur e kifakadása: „Tő Aszszonyok'kezébe, nem Királyi- / pálczánk...!". Az is szöget üthet a mai olvasó fejébe, vajon Bánk, a nádor hatalma miért csak az ország *felére* terjed ki: „Itt dörgött markomban egyj / Ország felébe mértt ménkő csomó" (*B* 5:178). E Zeuszt felidéző kép megértéséhez ugyanis tudni kell, hogy Katona a *felébe* szót a *fölébe* mai alak helyett használja. (Egyébként más esetekben is kedveli az *e* hangú változatokat, mintha tudatosan kerülné szülőföldjének özö nyelvjárását: *esmér*, *férkezni*, *megesmer*, *szegez* stb.)

Az eddig említettek alapján indokolt tehát a mű nyelvének szótárszerű feldolgozása. Egyrészt azért, mert pontos értelmezés nélkül lehetetlen a puszta megértés is (enélkül viszont aligha képzelhető el a művészi élvezet), másrészt azért, mert bízunk abban, hogy a Bánk bán a magyar irodalom „alapművei" közé fog tartozni a jövőben is, így az egymást követő generációk egyre inkább rászorulnak a magyarázatra.

Az írói szótár sajátos műfajt jelent a nyelvészet és az irodalomtudomány határmezsgyéjén. Tudományos módszerei évszázadok folyamán kristályosodtak ki az ókori szövegmagyarázatoktól a szemelvényes szógyűjteményeken át a főként századunkban megjelenő, teljességre törekvő szótárakig. Hiszek abban, amit az írói szótárakról írott alapvető művében[1] Benkő László így fogalmaz: „a végső indíték, amelyből az írói szótár kezdetei fakadnak, társadalmi szükséglet". Alighanem az az igény hozta létre őket, amely arra törekszik, hogy szembeszálljon a nyelv, a stílus változásaiból adódó, még a remekműveket sem kímélő elavulással. Így az írói szótárak — amellett, hogy fontos eszközei a nyelvtörténeti, a stilisztikai, az irodalomtörténeti kutatásoknak — egy-egy láncszemet jelentenek abban a kötelékben, amely a múlt értékeit összeköti a jelennel.

A világirodalom nagy alkotói közül jónéhánynak a szókincsét feldolgozták már az írói szótárak különböző módszereivel. Arisztotelész, Homérosz, Cicero, Dante, Shakespeare, Molière, Cervantes, Puskin nevével találkozhatunk — többek között — abban a közel háromszáz szótárt tartalmazó jegyzékben, amelyet Benkő László felsorol (i. m. 234.).

Magyar nyelven eddig három írói szótár készült. Legnagyobb vállalkozás ezek közül a *Petőfi-szótár*, amelynek utolsó kötete 1987-ben jelent meg, s benne egy akadémiai munkaközösség a költő teljes szókincsét dolgozta fel. *Juhász Gyula költői nyelvének szótárát* Benkő László készítette el (Bp. 1972.), Pásztor Emil pedig *Arany János Toldijának szókészletét* dolgozta fel (Bp. 1986.).

Ez a könyv tehát a negyedik magyar munka e műfajban, s megjelenése összefügg azzal, hogy Katona József két évszázaddal ezelőtt látta meg a napvilágot Kecskeméten: a szülőváros, amely életteret nyújtott neki, e szótár megjelentetésével is tiszteleg nagy fia előtt.

* * *

A Bánk bán-szótárban (a továbbiakban: BbSz.) a feldolgozás alapja a dráma teljes szövege, a kritikai kiadás[2] (a továbbiakban: KrK.) szerinti „második (végleges) kidolgozás", ill. ebből mindaz, ami *elhangzó* szöveg. Tehát címszavaiban *nem* tartalmazza a szótár a szereplők felsorolását, a szerzőnek a kecskeméti tanácshoz intézett ajánló versét, az ún. Jegyzés-t, a színi utasításokat (bár ez utóbbiak egy része előfordul a példaanyagban a szituációmegértés eszközeként). A feldolgozott szöveg kb. 13 400 szó terjedelmű (l. a statisztikai részt!).

A címszavak alakja — hasonlóan a Petőfi-szótárhoz — általában a mai szóhasználaton alapszik. Ezt a mű nyelvének régiessége, itt-ott tájnyelvi jellege, ill. elavult, néhol következetlen helyesírása indokolja. Így a *bébocsájtatik* helyett *bebocsáttatik*, *kémél* helyett *kímél*, *czél* helyett *cél*, *Tő* helyett *tű* a címszó. Ott, ahol a műbeli szóalak szokatlansága miatt szükségesnek látszik, utalás segíti a címszó megtalálását: *esmer→ismer; Szarándok→zarándok* stb. Ha a mai szóalak nem található meg a műben, akkor az zárójelbe kerül: **/bezzeg/ bezeg; /tűz/ tőz.** A tulajdonnevek és az idegen szavak azonban a műben előforduló alakjukban szerepelnek címszóként: *Alphonsus, Carthusianus, Chimaera, Jádera* stb. A több szóból álló tulajdonnevek első elemüknél találhatók, a többinél csak utalás van: *Demeter→Ráskai Demeter*. Ha a műben lévő (nem tulajdonnévi) szóalak kissé eltér ugyan a köznyelvben megszokottól, ám felismerése nem okozhat nehézséget, mert a költői nyelvben máshol is megtalálható, akkor változatlanul szerepel címszóként: *meggátlani, mérsékleni, golyóbis* stb. Ilyen meggondolásból az *által* igekötő így marad címszó: *általad, általöltözés, általvesz;* ellenben az *ált* igekötő ma már felismerhetetlennek tűnhet, ezért így szerepel: *általát→átlát*.

Ugyancsak a mai szóhasználatból kiindulva kellett felülvizsgálni az író egybe- és különírási gyakorlatát. Ha ugyanis az eredeti helyesírást vennénk figyelembe a címszavakban, az zavaró furcsaságokhoz vezetne. Külön szóként kellene kezelni a szótárban ezeket: *a' ki; Fejér személy; fel mettzve;* ezeket viszont egy szóként: *felkell* [tekerni], *magam- / is* stb. Az előbbi — egyértelműen tisztázható — esetek mellett vannak a műben olyan — kötőjellel írott — szókapcsolatok, amelyeket mai szemmel külön szavakként célszerű felfogni: *mohon-ki-lobbant* [hazafiság]→*mohon* és *kilobbant; testi-lelki-Hived→testi-lelki* és *hív* stb. Néhány egészen sajátos, egyéni ízű összetételszerű szókapcsolat szótározása is gondot okozott: [a Királyné] *prüszkölő- / Becs-Rang-porától* [elszédülél te]. Praktikusan ennek szétbontása is elkerülhetetlen, éppen azért, hogy elemeinek sajátos jelentése és stílusértéke külön-külön is érzékelhető maradjon: *prüszkölőpor, Becs* és *Rang*. Az írói szándék világos e metafora alkotásával: „A becs [= megbecsülés] és a rang úgy hat, mint a prüszkölőpor: ez is képes valakit elszédíteni" /KrK. 469./ (Ezt a felbontást indokolja még a mű első kidolgozásának megfogalmazása: „Királyi prüszkölő poroktól..." /KrK. 75./, valamint Lovas: Képek 196.). Ugyancsak elkerülhetetlen, hogy eltekintsünk az író kötőjeles írásmódjától az ilyen — ritka — esetben: a *halálos ágy* szókapcsolat négyszer szerepel a műben, kétszer kötőjellel, kétszer különírva. Mindkét pár közül az egyik valós, a másik átvitt jelentésű, tehát ilyen alapon sem lenne indokolt, hogy kettő-kettő máshová kerüljön a szótárban. Orosz László e kérdésről szólva így ír: „A K [= kézirat] írásformája olyan, hogy több esetben nem állapítható meg megnyugtatóan, egybe vagy külön kívánta-e írni készítője az egymást követő szavakat." /KrK. 390./

Néhol csak következtetéssel volt kénytelen dönteni a szótár készítője, de szerencsére ezek igen mellékes helyesírási kérdések: milyen kezdőbetűt használt volna a szerző, ha éppen nem mondatkezdő lenne az illető szó? Az ötször előforduló *Udvornik* szó mondat közben mindig nagybetűs, tehát a mondatkezdő eseteket is ilyeneknek tekinthetjük. Hasonló a helyzet a *Bán* és az *Atya* szavak-

kal is. Ellenben variációnak tekintem az *asszony* kis és nagy kezdőbetűs alakjait, mert egyszer mondat közben is előfordul kisbetűvel írva. A kis- és nagybetűs szókezdet néhol talán következetlenségnek látszik (. . .miképpen / egyj *Medve* több *vakondokok* közül *P* 1:142), azonban többször fontos stilisztikai értéke van, főként személyekkel kapcsolatos kifejezésekben (Vö: Beke: A szereplők megnevezései a Bánk bánban. Nyr. 1988. 2. 149.), ezért a címszavak variációjaként tekintem. Egyébként minden helyesírási változat megjelenik a címszó sorában: **beszél ~ beszéll; Bánk bán ~ Bánk-bán ~ Bánkbán; /nyugalom/ Nyugalom ~ Nyúgalom** stb.

A BbSz. igen sok tekintetben, ahol csak lehet, követi az ÉrtSz[3]-t, így a címszavak kialakításában, a szófaji megjelölésben, az értelmezésben és a szócikkek felépítésében. (Azokat a címszavakat, amelyek ott nem találhatók meg, külön jel: * mutatja.) Katona régies nyelvezete indokolja, hogy a BbSz. az ÉrtSz.-tól eltérően kezeli a következő szócsoportokat:

1. önálló címszóvá teszi
   a) a szenvedő és a műveltető igéket,
   b) az 1. és 2. személyű személynévmás tárgyeseti, ill. hat. ragos alakjait;
2. alcímszóként hozza
   a) a ható igéket,
   b) a főnévi, a melléknévi és a határozói igeneveket.

(A 2. csoport tagjai is önálló címszók akkor, ha az alapige nem szerepel a műben.)

A melléknevek példái között elkülönítve szerepelnek a jelzőként, az állítmányként és a határozószóként állók, ill. a nevek között a megszólításként használatosak.

Az *az* és *ez* névmások származékos alakjait — ha az ÉrtSz.-ban sem alkotnak önálló szócikket — alcímszóként hozza a szótár, tehát az *az* szócikken belül az *abba*, *abból*, *ahhoz* stb. szavakat. Saját helyükön utalás van: *abba*→*az*.

A címszó után közvetlenül az előfordulás száma található, alakváltozatok esetén azok sorrendjének megfelelő bontásban:
/éjszaka/ éjtszaka ~ Éjtszaka 21 (19,2)

Ugyanígy megadja a szótár a több szófajú szavaknál az előfordulás szófaji bontását is:
több 11 szn, mn, fn /3, 6, 2/

A szófaj után álló esetleges szóhasználati minősítés a címszó alakjára vonatkozik:
* **férkezni** 1 fn-i in (táj)

Mivel az ÉrtSz. az igékben sem a ható képző, sem az igenévi alakjait nem értelmezi (gyakran föl sem sorolja), így a drámában előforduló ilyen igei származékok szükségszerűen * jelet kapnak. (Ez adja az így megjelölt címszók közel felét.)

Katona nyelvében igen gyakoriak az olyan nyelvi jelenségek, amelyeket a mai nyelvérzék szokatlannak talál. Sajnos, a mű keletkezési idejének nyelvállapotáról nincs megbízható lexikális felmérésünk, írói vagy egyéb szótárunk, amellyel összevethetnénk a dráma szókészletét, s kimutathatnánk, hogy mennyi benne az — alighanem tudatosan — régies, archaizáló, ill. mennyi az akkor újdonságnak számító — gyakorlatilag nyelvújítási — kifejezés. (Vö. KrK. 378.) Bár a Petőfi-szótárban rögzített nyelvállapot időben nem messze van a Katona korabelihez, ám mégis teljesen más, sokkal újabb.

Ezért a BbSz. szerkesztője — objektív mérce híján szubjektív alapon — a (ritk) jelzéssel kívánja felhívni a figyelmet a szokatlannak tűnő, ugyanakkor a szerző nyelvhasználatára igen jellemző nyelvi jelenségekre.

Ezek — korántsem teljes — főbb csoportjai a következők lehetnek:

1. Szenvedő igealakok, ill. igenevek: ékesíttetik, elárultatik, megcsalatva, kikergettetni stb. (Vö.: KrK. 379.)
2. Szenvedő igealakok ún. elemismétlődéssel, ill. ilyen módon képzett igenevek: születtetik, elzárattatik, elhagyattatott (haza), megvettetett (szerelem) stb. (Vö.: KrK. 379.)
3. Egyéb szokatlan képzésű szóalakok: megengedődhető, lerontatás, irtóztatóság stb.
4. Szokatlan jelentésű szavak: elál = különbözik, száraz = üres, általöltözés = átalakulás stb.
5. Szokatlan igekötőhasználat: elcsókol, egybeköttetés, elébeszél stb.
6. Szokatlan képzésű melléknevek: gazemberes, jajos, királyos, koldusi, bárányi, tébult stb.
7. Szokatlan képzésű igék: dörömböz, (össze)karmoláz stb.
8. Szokatlan szókapcsolatok: emlékébe jön = eszébe jut; következést húzó = következménnyel járó stb.
9. Szokatlan vonzathasználat: büszke vmivel, engesztelődik vmivel, elhiteti magát vmiben stb.
10. Egyéb szokatlan szóalakok: bojér, békes, alorca, hahogy, elrenget, csadar stb.
11. Szokatlan szólásszerű kifejezések: felszól az esze = az eszére hallgat; ajtót nyit vminek = meghallgatja stb.

A fenti, figyelemfelhívásra szánt (ritk) jelzésen kívül még két minősítő megjegyzést alkalmaz a szótár:
1. (nép) Pl.: mihelyst, mentől, ménkő, ne = nesze stb.
2. (táj) Pl.: esmer, teként, összetész, kémél, ill.: bahó, bakáz stb.

Természetesen mindhárom minősítés előfordulhat a címszó sorában is, de állhat az értelmezés, ill. az egyes értelmező alpontok előtt is (ilyenkor csak ezekre vonatkozik).

A szócikk további része a ' . . . ' jelbe foglalt értelmezés:

csorda 1 fn
(átv, rosszalló) 'emberek nagyobb csoportja'.

Az értelmezés felépítésében a BbSz. általában követi az ÉrtSz.-t, de szükségszerűen el is térhet tőle: a különösebb stílusértéket nem képviselő szavak esetében rövidebb, ellenkező eseben hosszabb. Az értelmezés forrásai között nemcsak szótárak (ÉrtSz., ÉkSz., MTSz., ÚMTSz., Bálint Sándor Szegedi Szótára), hanem olyan művek is szerepelnek, amelyek a dráma adott helyének megértéséhez támpontot adnak: Arany János[4], Pándi Pál[5], T. Lovas Rózsa[6] tanulmányai mellett leginkább a KrK. Orosz László készítette kitűnő jegyzetei.

Ha az adott értelmezés az ÉrtSz.-ban nem található meg, (az értelmezés sorában) erre is * jel hívja föl a figyelmet.

Néhol az értelmezés kétséges, a dráma szövege nem egyértelmű. Ilyenkor a legvalószínűbb jelentésen kívül közöl a szótár más magyarázati lehetőségeket is, ill. utal a KrK. vagy egyéb forrás megfelelő helyére, ahol bővebb információ található.

Katona művében igen gyakoriak a képszerű, átvitt értelmű kifejezések. Egy-egy szó értelmezésekor gyakran merül fel az a kérdés, vajon az adott szövegösszefüggésben az illető szó alapjelentésében van-e jelen vagy valamely átvitt, képletes értelemben. Pl. a dráma első szakaszában Petur így figyelmezteti Bánkot: „látod (csúfossan kimutat) hogy egyj jól megterítettetetett / asztal Legyekbe nem szűkölködik. / Ezek donognak, és lehet talán, / hogy a titkom' is kidonganák —". Az előzőekből tudjuk, hogy ott, ahova Petur mutat, csakugyan asztalok vannak, rajtuk Gertrudis „sültt főttje", melyet a „Lévnyalók" úgy habzsolnak, „majd szinte megfulladnak". A költői kép kiindulópontján

a *valóságos asztal* áll, azonban a *légy* már nem 'Musca domestica' (ezt Katona a nagy kezdőbetűvel is érzékelteti!), hanem 'élősködő, hasonleső személy'. Ha ezt elfogadjuk, akkor a következő mondatban az *ezek* nem legyek, hanem emberek, csakhogy így mit jelent itt a *donog*? T. Lovas Rózsa kitűnő tanulmányában e képről szólva ezt írja: „Ezek *donognak*, azaz fecsegnek, s kibeszélhetnék a békétlenek titkát" (i. m. 180.). Az ÉrtSz. (I. 1052.) a *donog* ige irodalmi példájaként éppen a Bánk bán e helyét idézi, de úgy tűnik, az igét nem érzi átvitt értelműnek, mert a mellette lévő József Attila-idézetben valóságos "kék, zöld vagy fekete légy"-ről van szó. Magam inkább T. Lovas Rózsával értek egyet: itt a *donog* ige alanyából következően már csak átvitt jelentésben fogható fel; illetve, ha alapjelentésűnek fogadjuk el, akkor a „Legyek" is röpködő állatkák, nem pedig haszonleső főurak. Mindezzel csak jelezni szeretném: gyakran okozott gondot munkám közben az, hogyan kellene érzékeltetni a szótárban a költészetet, az értelmezés higgadt prózájában a képi láttatás izzó varázsát.

Az értelmezést kettőspont választja el az idézetektől, amelyek a szükséges szövegkörnyezetben mutatják az illető szó adott értelmű használatát. (Az egyes idézeteket pontosvessző választja el egymástól, sorrendjük a dráma természetes rendjét követi.) Arra vonatkozóan, hogy mit jelent egy drámai szöveg esetében a szükséges szövegkörnyezet, a mű egyik legértőbb magyarázóját idézem, Pándi Pált: „A drámai (. . .) kifejezések konkrét jelentéskörét, jelentésárnyalatait egy helyzet, jelenet és jellem egésze határozza meg, nem pusztán a szótárilag rögzíthető jelentéstartomány. A stílusba itatódó különlegességet a szótár általában nem rögzíti". (i. m. I. 311.) E szavak tulajdonképpen azt a követelményt fogalmazzák meg, hogy a drámai szövegből készült írói szótárnak figyelembe kell vennie a műfaji sajátosságokat is.

Ilyen jellegű írói szótár magyar nyelven még nem készült, tehát az említett három szótárból és a megjelenésüket követő kritikákból leszűrhető sok hasznos tapasztalat ellenére a BbSz. készítője járatlan úton halad a műfaji jegyeket is tükröző speciális szótározási megoldás kimunkálásában. Benkő László már említett műve sem tér ki arra, hogy a Shakespeare-szótár vagy a szintén részletesebben tárgyalt Ibsen-szótár hogyan tükrözi a feldolgozott szöveg műfaji sajátosságát. Egyedül a (gépi feldolgozású) Racine-szótárról jegyzi meg, hogy az a példák lelőhelyei mellett a drámai szereplő nevét is közli (i. m. 107.).

Aligha kétséges, hogy a színpadra szánt, tehát élethelyzeteket közvetlenül ábrázoló szöveg szükségszerűen más, mint a lírai vagy az elbeszélő szöveg. Gyakrabban tartalmaz olyan utalásokat, amelyek csak a mű folyamán megismert emberi kapcsolatrendszerben, az eddig látottakkal-hallottakkal együtt érthetőek világosan. A drámai szövegben szükségszerűen több a szövegkohéziós eszköz (személyes és mutató névmás, mutató határozószó) tehát az olyan nyelvi elem, amely önmagában csak utalás, igazi tartalma csak az adott drámai szituációban, hely-, idő- és kapcsolatrendszerben válik világossá. S fordítva: abból kiszakítva, idézetként csak akkor egyértelmű, ha kellő *kiegészítés* veszi körül. Pl. Melinda a 3. szakaszban ezt mondja: *Jó név*. Itt a *név* szó jelentése: 'kifejezés, meghatározás', ám ez Melinda két szavából nem derül, nem is derülhet ki. Csakis akkor világos ez a jelentés, ha előtte idézzük Bánk előzőleg elhangzott, Melindára vonatkozó megjegyzését: *Boldogtalan* (3:40). Így válik világossá a helyes jelentés, így érthető, hogy Melinda jelen helyzetében odaillő, találó kifejezésnek érzi Bánk megjegyzését. Gertrudis e szavaiban: *Ki vagy te? és ki Én?* akkor érezzük igazán a lenéző és leckéztető gőgöt, ha tudjuk, hogy ezt *kinek* mondja, ti. éppen kedvelt öccsének (a rangkülönbséget Katona a két névmás kezdőbetűjével is érzékelteti!).

Abban tehát, hogy egy szó a dráma bizonyos pontján milyen jelentésben, ill. milyen érzelmi, hangulati töltéssel szerepel, annak is jelentősége van, ki

mondja kinek, mire válaszol, mire céloz, hiszen szavai mögött ott rejtőzik egyénisége, kapcsolatai, az egész drámai szituáció. Bizonyos szóértelmezések esetében tehát a drámai nyelvet feldolgozó szótárnak a puszta idézetnél több információt kell tartalmaznia. Ilyenek lehetnek a következők:

1. A lelőhelyen kívül meg kell adni azt is, *ki* mondja a szöveget. Ennek jelölése a szereplő kezdőbetűje, ill. több betűje: **B** = Bánk, **Bi** = Biberách, **M** = Melinda, **Mi** = Mikhál, **My** = Myska, **E** = Endre stb. (Vö.: rövidítések)

2. Bizonyos helyeken fontos lehet, *kinek* mondja szavait a beszélő. Erre főként akkor van szükség, ha személyes névmás, ill. ha igei v. birtokos személyrag szerepel a szövegben: *Szörnyeteg! kész / lennél te is kaczagni?* **B** G-nak 4:572. (Értsd: Bánk mondja Gertrudisnak a 4. szakasz (felvonás) 572. sorában. A sor száma a *címszó* előfordulási helyét jelenti a KrK.-ban) *A czélod' nem: de módjaid' / útálhatom* **G** O-nak 1:473; *Jobban esmérsz / jó Herczegem, mint sem hogy...* **Bi** O-nak 3:338.

3. Esetenként fontos lehet, hogy a szöveg egy-egy kifejezése melyik szereplőre értendő: *ha egyszer ő* [= G] */ Rabló, Királyném is megszűne lenni* **P** 2:224; *Néha jól megöklözém. Egyszer végre feladott* **Bi** az apjáról 3:346 (Ez a *-ról* azt jelenti, hogy akire vonatkozik, az nincs jelen, ill. ha jelen van, a párbeszéd nem vele folyik.)

4. Hasonlóképpen fontos lehet, hogy a szöveg kire vonatkozik akkor, ha tegező formájú, ám jelen nem lévőre értendő: *Ha! Fattyú! ... átkozott a' Hely, mellyben születtél!* **B** O-ra 4:574.

5. A szituációmegértés legtermészetesebb eszközének az író színi utasítása tekinthető. Ezt a szótár mindig kerek zárójelben hozza: (vissza szalad, 's Gertrudisra borúl) *Segíts!* **O** 4:615; (nyak-láncát oda veti) *Ott' van. Vereslik is még vére rajta* **B** 5:160; (hirtelen ki-mutat az ablakon) *Láttyátok azt az ősz embert?* **B** 4:374

6. Hasonlóképpen kézenfekvő, a műfajban gyökerező az a módszer, ha a párbeszédet érzékeltetjük. Ebben az esetben a megértést segítő, előzőleg elhangzó szöveget szögletes zárójel különíti el a címszóra vonatkozó idézettől: [P: (kívül) Az egész nemet ki-irtsátok!] *Mit? az / egész Nemet?* **My** 4:608; [**B**: De hát miért reszket ez az ősz?] *Mivel / csak gyermek* **P** Mi-ról 2:94.

7. Gyakran előfordul, hogy ha az író szavaival akarnánk érzékeltetni a szituációt, s így teremteni meg az értelmezés világos körülményeit, néhol 10—12 sornyi szöveg idézésére lenne szükség, mert az, amiről szó van, a mű természetes szövegében elszórtan, esetleg képletesen, utalások formájában található csak meg. Ilyenkor hosszadalmas idézetek helyett célszerűbbnek látszik egy-két magyarázó szót betoldani a mű szövegébe. Ez, mint minden „idegen" szöveg, mindig [...] jelben áll. Pl. *mintsem ő* [= B fia] *az ősi szokásnak* [= a megvakításnak] *áldozattya / légyen — hüvelykemet nyomom feje- / lágyába* [= megölöm] *inkább* **Mi** 5:307. Ugyanez a jel szolgál az esetleg félreérthető szavak magyarázatának elkülönítésére is: *elsült* [= sikerült], *véreket* [= vérüket] stb. Így szerepelnek a szólások, szólásszerű kifejezések magyarázatai is: *tán nem tudod, / hogy Csóka Csóka társának szemét / ki nem kaparja?* [= az azonos rangúak és érdekűek összetartanak] **Bi** B-nak 2:414; valamint az egyéb magyarázatra szoruló kifejezések értelmezései: *a' legelső / Magyar, ki a' Hazáját kedveli, / megtette volna rajta áldozattyát* [= megölte volna] **B** G-ról 5:172.

Jól tudom, hogy az előző pontokban bemutatott magyarázó módszerek néhol eltérnek az írói szótárak kialakult metodikájától, és szigorúan szakmai, lexikográfiai szempontból szokatlannak, itt-ott talán fölöslegesnek is tűnhetnek. Azonban azt a kitűzött célt igyekeznek szolgálni, hogy a BbSz. a drámában előforduló szavak lehető legpontosabb értelmezését úgy adja meg — és ne csupán a szakértők számára —, hogy az idézetek szinte önállóan megállva,

ill. lehetőleg az adott szituációba helyezve segítsék elő a világos megértést, a mű összes gondolati és érzelmi hatásának átvételét.

Mint minden írói szótárban, itt is szükség van arra — éppen az írói szöveg lehető legteljesebb felhasználása érdekében — hogy kihagyással idézzünk: *ezen setétben bújdosók / volnának, a' kik ... a' vég-veszélybe' forgó / becsületem felett rikoltanák:* ... B 1:225. Mivel Katona nem alkalmazza a három ponttal való megszakítást, a szótárban ez a kényszerű kihagyás jele. A példaszöveg hosszát mindig az határozza meg, hogy általa az adott jelentés használata nyilvánvaló legyen.

Minden írói szótár szerkesztőjének alapvető gondja az, hogyan egyezteti össze a teljesség igényét a terjedelmi korlátokkal. A BbSz. nem alkalmaz olyan mechanikus korlátozó számot, amelyen túl nem hozza az összes példát, de elkerülhetetlen, hogy bizonyos szócikkekben (főként a határozott névelő, egyes kötőszók, névmások esetében) csak a használati típusok néhány jellegzetes, elsősorban stilisztikai értékű példája szerepeljen. Ilyenkor az utolsó idézet utáni *stb.* jelzi, hogy a felsorolás nem teljes. Ugyancsak a helyhiány indokolja, hogy bizonyos névmások, nevek címszavaiban néhány példa után + jellel bevezetve csak a lelőhelyek felsorolása található (a nevek esetében aszerint csoportosítva, hogy ki mondja). Ugyanígy szerepelnek a teljesen azonos mondatban, szövegkörnyezetben ismétlődő szavak példái is. (Pl. Mikhál a dráma folyamán háromszor mondja el ugyanazt a mondatot: „[Si] Fájdalma meghaladta a saját fájdalmamat.") Hasonló a rövidítés módja ott is, ahol valamely gyakori előfordulású főnév olyan nyelvi helyzetben szerepel, amely semmiféle stilisztikai jelentést nem hordoz. Így a *Király* megszólításként csak egy példát kap, a többinek csak a lelőhelyét adja meg a szótár. Alkalmazok még egy rövidítési módszert is: nagy indexszámú főnevek csak jelzőjükkel szerepelnek példaként, nem a teljesebb szövegkörnyezettel. Ilyen pl. az *Aszszony* szó, amikor az Gertrudisra vonatkozik: *meráni* ~ 2:134; 2:153; 3:46; 5:275; *királyos* ~ 1:221 stb. Talán azért is megbocsátható ez a rövidítés, mert a jelzőnél megtalálható a bővebb idézet.

A szócikkekben az idézet, ill. a lelőhely után következik az esetleges stilisztikai minősítés. Kétségtelenül ez az írói szótár készítésének legingoványosabb területe. Benkő László erről szólva *objektív*, *kollektív* és *véleményes* stilisztikai minősítésekről ír, kifejtve, hogy a stílusértékű nyelvi elemeknek csak egy része az, amelynek jelenléte egzakt módon megállapítható. Más részük valóban csak sejthető, érezhető, mintsem konkrétan és röviden meghatározható (i. m. 193.).

A BbSz. a következő (összefoglaló jellegű) stíluseszközöket jelöli (rövidítésekkel):

1. Ellentét (ell) [mindenféle szembeállítás is]
2. Párhuzam (párh) [Ez jelentheti a mondatszerkezet ismétlődését vagy a felsorolásszerű azonosságot.]
3. Hasonlat (hsl) [nem csupán költői]
4. Inverzió (inv) [mindenféle szokatlan szórend]
5. Megszemélyesítés (megszem)
6. Metafora (metaf)
7. Tőismétlés (tőism) [beleértve a fig. etimologikát is]
8. Metonímia (meton)
9. Gúnyos (gúny), durva (durva), túlzó (túlz) használat
10. Oximoron

Kétségtelen, hogy a felsorolt eszköztár kiegészíthető lenne a fentiek alfajtáinak elkülönítésével, valamint a több drámai verssoron át burjánzó körmondattípusok, a romantikus és realista, az eredeti és az átvett, esetleg a képszerű, de közelebbről meg nem határozható nyelvi-stilisztikai eszközök megkülönböztetésével. Úgy érzem azonban, hogy e tekintetben egy írói szótárt

befejezni nem lehet, csak abbahagyni. A szótár feladata nem lehet a teljes stilisztikai eszköztár feltárása, meg kell elégednie azzal, hogy a tüzetes stílusvizsgálathoz adatbázist szolgáltat.

Egyes szócikkek végén utalás található

a) a szóösszetételekre: *áldás → jánosáldás*

b) az igekötős igékre: *esik → elesik, megesik, nekiesik*

c) a jelentésükben szorosan összefüggő címszavakra: *puha → megpuhult; Isten → alkotó, mindenható, teremtő, mindenütt jelenvaló.*

d) az összetartozó névmási alakokra: *mi → bennünket.*

A szótári részt a legfontosabb statisztikai adatokat tartalmazó táblázatok követik.

* * *

Az írói szótár „megszerkesztése rendkívül bonyolult és nagyon összetett — elméleti és gyakorlati — feladat" — írta Szathmári István (Az első magyar költői szótárról. Ny. 1974. 406.). Az Arisztotelész-szótár 25, a Shakespeare-szótár 18 évig készült, a Goethe-szótáron 3 német akadémia kutatói több évtizede dolgoznak. A Juhász Gyula-szótáron 15, a Toldi-szótáron 7 évig dolgozott szerkesztője, a Petőfi-szótár 3 évtizedig készült tucatnyi munkatárssal. A BbSz.-t öt évig készítettem napi iskolai munkám mellett, minden szabaddá tehető időmet erre áldozva. Munkám színvonalát bizonyosan kedvezőtlenül befolyásolta az, hogy munkaidő-kedvezményt nem kaptam, pedig — különösen a végső munkaszakaszban — nagy szükség lett volna olyan összefüggő időszakra, amikor csak ebben mélyülhettem volna el.

Bár az elvégzendő feladat óriási mennyisége és szakmai nehézségei gyakran nyomasztottak, a munka során lépten-nyomon felbukkanó új és új szépségek felfedezésének öröme sok mindenért kárpótolt. Megnyugvással hiszem, hogy jó ügyet szolgáltam; hogy jól-e, azt majd eldönti az idő.

Köszönettel tisztelgek a közben elhunyt Fischer István emléke előtt, aki a kecskeméti tanács elnökhelyetteseként kezdettől felkarolta a szótár ügyét.

A legtöbb köszönettel Benkő Lászlónak tartozom, aki szaklektorként nemcsak szakmai tanácsaival, hanem baráti biztatással is segítette munkámat.

Jegyzetek

1. Benkő László: Az írói szótár. Bp. 1979.
2. Katona József: Bánk bán (kritikai kiadás). Sajtó alá rendezte: Orosz László. Bp. 1983.
3. A magyar nyelv értelmező szótára. I—VII. Bp. 1959—62.
4. Katona József: Bánk bán. Arany János tanulmányával és jegyzeteivel. Bp. 1951.
5. Pándi Pál: Bánk bán-kommentárok. Bp. 1980.
6. T. Lovas Rózsa: A Bánk bán költői képei. In.: Dolgozatok a magyar irodalmi nyelv és stílus történetéből. Bp. 1960.

RÖVIDÍTÉSEK

áll	állítmány
ált	általános
ált.	általában
átv	átvitt értelemben
birt	birtokos
biz	bizalmas szóhasználat
durv	durva szóhasználat
ell	ellentét
ff	felsőfok
fm	főmondat
fn	főnév
gúny	gúnyos árnyalat
hsl	hasonlat
haszn.	használatban
hat	határozó
hiv	hivatalos nyelvben használatos
hsz	határozószó
htlan	határozatlan
ill.	illetve
in	igenév
inv	inverzió
ik	igekötő
irod	irodalmi nyelvben használatos
ism	ismétlés
isz	indulatszó
je	jelző
kapcs.	kapcsoltan
kf	középfok
kif.	kifejezésére
közn	köznév
ksz	kötőszó
l.	lásd!
m	mondat
mgh	magánhangzó
minje	minőségjelző
megsz	megszemélyesítés
megszem.	megszemélyesített
metaf	metafora
meton	metonímia
mm	mellékmondat
mn	melléknév
msh	mássalhangzó
msz	mondatszó
mut	mutató

műv	műveltető
nép	népnyelvi
nm	névmás
nu	névutó
párh	párhuzam
ritk	ritkán használatos
rosszalló	rosszalló jelentésárnyalat
sz	személy
szenv	szenvedő
szn	számnév
szrag	személyrag
táj	tájnyelvi
tn	tárgytalan
tőism	tőismétlés
Tört	történelmi
tréf	tréfás szóhasználat
ts	tárgyas
tsz	többes szám
tuln	tulajdonnév
túlz	túlzó szóhasználat
v.	vagy
vál	választékos szóhasználat
Vall	vallással kapcsolatos kifejezés
vhol	valahol
vki	valaki
vmely	valamely
vmi	valami
vmilyen	valamilyen
von	vonatkozó
Vö:	Vesd össze!

A szereplők nevének rövidítései

B	Bánk	O	Ottó
Bi	Biberách	P	Petur
Blenek	Békétlenek	Si	Simon
E	Endre	Sol	Solom
G	Gertrudis	T	Tiborcz
Iz	Izidóra	Udv	Udvornik
Mi	Mikhál	Zls	Zászlós
My	Myska		

3277876

Egyéb jelek, jelzések

Pr:12	Elő-versengés [Prológus] 12. sora
1:12	Első Szakasz [= felvonás] 12. sora
. . .	kihagyás az idézetből
[. . .]	olyan kihagyás az idézetből, amelyet más szereplő mond
[ ]	más szereplő által mondott, az idézet szempontjából fontos szövegrész
( )	[idézetben] a mű szövegében is meglévő jel, benne az író szövege, színi utasítása
[=]	a műben nem szereplő szöveg [= magyarázat, kiegészítés]
~	a címszó változatlan alakja
/ /	kissé más jelentésárnyalatra v. más mondattani szerepre vonatkozó példa
→	abban a szócikkben található, amelyre a nyil mutat
*	az ÉrtSz.-ban nem található szó, ill. jelentésárnyalat

A, Á

/a/ a' ~ az 744 /567, 177/ ne

A) (közn, nm, hsz előtt)

1. (ismert v. említett dolgot jelentő konkrét v. elvont fn előtt): *az ész hibázik* [= hiányzik], *a' fejecske kong* **Bi** 1:372; a' Határon várja őket / Ottó **T** 5:349 // Csak a' dologra mostan **Mi** 1:150; Vannak olly esetek, hol a' Kegyelem irtóztatóbb **My** 5:406 stb.

a) (gyűjtőnév előtt): Most jobb lessz tartani ... a' Magyarsággal **Bi** 1:552; ne mondja az Udvar **M** 3:13 stb.

b) (anyagnév előtt): Hát mikor nevezte / testvérnek a' tűz a' vizet? **P** 1:127; Melinda! — mejjed hideg mint a' márvány (hsl) **Si** 5:372 stb.

c) (időszakot jelentő fn előtt): Irtóztató kilátás a' jövő Nappalra! **B** 1:559; A' Hajnal érkezik **P** 2:1 stb.

d) (időszakot jelentő hsz előtt): Ma már / nem háborogsz úgy, mint az éjtszaka (hsl) **T** B-nak 3:100 stb.

2. (je-s kapcsolat előtt)

a) (minje előtt): belőlled a' rosz Lélek ordít! **Si** Mi-nak 1:87; lerontatád az Őssi / szép várakat **Mi** G-nak 4:277 stb.

b) (szn-i je előtt): Egyj sincsen a sok emberi Indulat / köztt, melly-' nek... **Bi** 3:296; A' sok jutalmat / özönnel igérted **Bi** O-nak 3:372 stb.

c) (birt je-előtt): szorgalommal törtötte a' Királyné kancsóit **P** 2:201; Egyjike / a' Pártosoknak! **G** Si-ra 4:287 stb.

d) (ffokú mn előtt): a' legelső Magyar, ki a' Hazáját kedveli, megtette volna rajta áldozattyát **B** 5:171 stb.

e) (birt nm előtt): Üsd az / orrát Magyar, ki bántya a' tied'! **P** 2:236 stb.

f) (értelmezőként használt fn előtt): maga parancsol Endre a' Király! **B** 2:316; [szerettem] Ottót a' vitézt **Iz** 4:20 stb.

3. (áll-ként használt ffokú mn előtt): Szent vagy te én előttem — Istenem, / 's Hazám után a' legszentebb **B** E-nek 5:269

4. (áll-ként használt birt nm előtt): Nem a' tiéd [Soma] **E** Mi-nak 5:314 stb.

B) (tuln v. azt helyettesítő közn előtt): Olly sárga a' Herczeg? **Bi** O-nak 3:302; ...de a' / Vitéz bemocskolá magát **Iz** O-ról 4:20 stb.

a) (je-s személynév előtt:) egy illy keszeg, sovány Fiút az izmos / Bánk bán — bajúsza' egyj végére tőz [= tűz] **Bi** O-ról Pr:74; A' Szerelme-féltő / Bánkbán? **B** 1:243 stb.

C) (alkalmi főnevesülés v. megszem előtt): Itt áll im' a' Gyűlöltetett [= O], s' az a' / szép Győzedelmes [= M] ... amott megy **G** 1:481; mint sem olly' / nagyot bakázzon [= bukjon] a' Bíbor [= O], bizonnyal / előbb feláldoznak tíz Bánkot is **Bi** 2:416; reszket a' Bosszú álló **B** önmagára 4:592 stb.

abba →*az*

abban →*az*

abból →*az*

ablak 1 fn

'épület falán levő zárható nyílás': Segítség / után akartam az ablakon kiáltni / már **Iz** 4:52

ábrázat 2 fn

'arc (2)': a' nyájas Halott, / melly fekszik olly' víg ábrázattal ott **E**

5:138; Tiborcnak / becsületessebb ábrázattya volt **B** 5:336

ad ~ **ád** 25 /21,4/ ts i

1. 'elfogyasztásra átnyújt vmit': bort adnak nekik; de ... jó szót, figyelmet nem találnak itt (ell) **P** 1:444; ...mivel / Italt adott mind kettőtöknek Ottó **Iz** G-nak 4:35

2. 'ajándékoz vmit': Ha mást nem adhatsz, úgy annál, kinek / adsz, még szegényebb vagy **T** B-nak 3:264

3. '(pénzt) fizet': [a kalmár] örömmel adja által [a' félretett árukat] a' leg-elsőnek, a' ki érttek többet ád **Bi** 1:299

4. (átv is) 'rábíz vkit, vkir ': Azt, büszke Lélek, fel nem érted észszel, / hogy gyermekem' miért adám amaz / öregnek [= Mi-nak]? **B** G-nak 4:506

a) kezébe ~ : 'átruház, rábíz': Endre! ha te Királyi-pálczád' / kezébe adtad Aszszonyodnak... **P** 2:130; Ládd Bán: Királyod kezedbe adta / egész hatalmát **Bi** B-nak 2:390

5. ,kibocsát magából vmit': Az elhanyatló nap nem ád / olly tiszteletre méltó fényt maga / körül, miképp' ... **B** 4:376

6. 'részesít vkit vmiben': oh adsza halhatatlan életet ... Ég! O Pr: 17; most az Istenség adott hetet / neki [= hét fiat szült] **Si** a feleségéről 1:44; de adj / neki [= a magyarnak] hirtelen vagy egyj jószót... **P** 1:137; Zárt néki, míg nekünk nem adja ő **P** G-ról 2:35; Oh, Uram, bocsásd magadhoz / e' gyermeket, 's adj neki Jó-éjtszakát! **Mi** 2:95; [nyugodalmas éjszakát] Uram, / szent Isten! adj Te! **Mi** 2:347; Nagy-Úr, ki adta azt a' hatalmat... **Iz** B-nak 3:70; az Égi-Isten adja nektek az / ő csalhatatlan Bölcsességmalasztyát **Bi** O-nak 3:390

7. tanácsot ~ : 'javasol, tanácsol vmit': No, adj tehát tanátsot **O** Bi-nak 1:280; Gertrúdis! add tanácsodat nekem **O** 1:526; adj tanácsot e' zavarba' kérlek **O** Bi-nak 3:368; a' tanácsot, / két-féle-képpen adtam **Bi** 3:377

8. '(összejövetelt) rendez': Ő [= G] Tánczmulatságokat ád szűntelen **T** 3:181

9. tudtára ~ : 'közöl': [egy banya] tudtomra adta, hogy / Feleségem immár megszűlt **Si** 1:37

10. férjhez ~ : ,megházasít': Ha a' szegény Hold férjhez adja szép / Leányait, mondjátok, hogy... **M** 3:37

11. számot ~ : 'beszámol vkinek': Adj számot **G** B-nak 4:411

12. (irod) lábat ~ : 'segítséget nyújt; biztat': [G] ...a' ki lábat / ád a' Bujálkodónak [= O-nak] **B** 4:549

**adhat* 3 ts i

'tud adni': jobb tanácsot is adhaték [= adhattam volna] **Bi** O-nak 1:551; Szép pénz; de adhatsz é hát mindenik /szükölködőnek? **T** B-nak 3:260; Ha mást nem adhatsz, úgy annál, kinek adsz, még szegényebb vagy **T** B-nak 3:263

**adni* 3 fn-i in

1. '(értéket) vki rendelkezésére bocsátani': [a merániaknak] Sok pénzre van szükségek: és mivel / mi annyit adni nem tudunk... **T** 3:114; [a becstelen ember] becsessebb / lesz ... mint az a' szegény Becsületes, ki semmit sem tud adni **B** 4:448

2. 'létrehozni, teremteni': ha életet tudnátok adni, akkor / érdemlenétek-meg az uralkodást **Bi** O-nak 3:403

Vö: *általad, felad, megad, od'ad, visszaad*

adakozik 1 tn i

'(vkinek a megsegítésére) ellenérték nélkül ad vmit': kérlek, adakozzatok / ezen kicsiny Mártírnak — oh! **Mi** 5:325

/adakozó/ Adakozó 1 fn

'olyan személy, aki adakozik': hangzik is az Ország' / négy része, megdicsértetésitől / a' bőkezű Adakozónak [= G-nak] **B** 4:489

addig 9 mut hsz

1. 'a szóban forgó időpontig': a' Jobbágynak csak legyen; / úgy addig a' Király se lessz szegény! **E** 5:250 + 1:219; 3:349

2. 'a mm-ban megjelölt esemény bekövetkeztéig': kértem, hogy addig csak halasztanák [a lázadást], / míg nem beszéllenék veled **Mi** G-nak

4:295 + 2:377; 2:386; 3:292; 5:87; 5:344

/aggodalom/ aggódalom 1 fn
'vmely bajtól való félelem': Hej, fére [= félre] oktalan / aggódalom! **P** 1:75

ágy 7 fn
1. 'emberi fekvőhelyül szolgáló bútor': Kopácsolásokat [= kopácsolásukat] / Lelkem meny-aszszonyi ágynak gondolá; pedig becsületünknek egy koporsót szegeztek (metaf, ell) [Vö: KrK. 470] **Mi** 2:454; Ha! fel púha ágyadbol **B** a fiának 3:278; [add vissza] ételekből a' húst, ágyokból a' / szalmát (párh) **Mi** G-nak 4:219
2. halálos ~: 'az az ~, amelyben vki haldoklik': Átkozott! halálos- / ágyad felett kécségbeesésedet / kaczagja árnyékom **Bi** O-nak 3:421; Atyám! halálos ágyadon nyögéd / még gyermekid' fülökbe:... **E** 5:419
a) (átv) 'végveszély': Spanyol / Ország halálos ágyában nyögött (megszem) **Si** 1:89; a' könny az a' / gyöngy, mellyel a' halálos-ágyba' fekvő / szép virtus ékesíttetik! (megszem) **G** 1:507

agyvelő 3 fn
(átv) 'gondolkodásmód, észjárás': (főbe üti magát) Bolondos agyvelő! (meton) **P** 1:76; Oh engedd-meg ... csak a' *Melinda*' édes / nevével agyvelőm' betölteni **O** M-nak 1:438; Ha! melly gondolat leszsz agyvelőmben első / zsengéjekor már meghatározás? **B** 3:61

ah 14 isz
1. (meglepetés kifejezésére:) Ah! mintha jönnének **I** 1:256; Ah, oszlanak! M 1:416+4:270
2. (öröm kifejezésére:) Ah Bíberách! örvendj! **O** Pr:1
3. (fájdalom, bánat kifejezésére:) Ah, / Hazám! szerette jó Hazám, *Bojóth!* **Mi** 1:9; (térdre esik) irgalmas Isten! ah, hová jutottam! **Mi** 2:78; Meghalni — nem Királyi széken — ah! G 4:596+3:15; 4:591; 5:13
4. (óhaj kifejezésére:) Vitézi módra mészs- / le szép nap! — Ah, hol illy' halál? **G** 4:321
5. (bosszúság kifejezésére:) Ah te szemtelen! **Iz Bi**-nak 1:364
6. (türelmetlenség kifejezésére:) Ah! soká jön [B] **P** 1:150
7. (elutasítás kifejezésére:) az Aszszonyt becsűlön — ah, de még is annak / én engedelmeskedni nem tudok **P** 2:158

/ahány/ a' hány 1 nm
(ksz-ként, a fm-beli *szintannyi* nm-sal) 'amilyen számú': Oh / a' *Nemzet!* — a' hány Fő, szint'annyi Ész **P** 1:135

áhítozás 1 fn
'erős, ismételt vágyakozás, sóvárgás': [E] enged egyj / Aszszony [= G] kevély áhítozásinak [a háború kérdésében] **P** 2:205

/ahol/ a' hol 8 hsz (ksz-ként)
1. 'a vele kapcsolt nm-ban megjelölt valóságos helyen': a' hol találom, ottan rontom öszve / ez' Aszszony [= G] annyit átkozott fejét **P** 2:302; árnyékom ... véressen álljon ott' / a' hol lefekszel, ott, a' hol felébredsz! (ism) +2:355; 3:138
***2.** (átv) 'a vele kapcsolt m-ban megjelölt körülmények között': és a' hol közegyjezéssel / megállapodtok, ott megegyjezek Mi 2:25; [a becstelen ember] ottan rabol / mindent el a' szegény Bahóktól, a' hol akarja **B** 4:439; Remény! ... gúnyolódva hagysz-el ott, / a' hol csak egyj-két könnyet tudhatunk / hullatni éktelen kárunkon **E** 5:71

ahhoz →*az*

/ahová/ a' hová 1 hsz
*(ksz-ként, mellérendelő viszony helyett) 'és oda': Szép Földeinkből / vadászni berkeket csinálnak, a' / hová nekünk belépni sem szabad T 3:198

ajak ~ **Ajak** 2 /1,1/ fn
'az emberi száj külső része': Benne van / szép két Szem ... szép Ajakak (párh) **Bi** Iz-ról 1:368; ezen mosolygó / vidám ajakkla vál-el egyj Szarándok / a' Jóltevőjitől **Iz** G holttestéről 5:258

ájtatos 1 mn
'a vallás előírásaihoz ragaszkodó (személy)': Uram, bocsásd meg ... Tudod, hogy ájtatos vala / mindég **T** B-ról 4:366

ajtó 5 fn
'épületrész, helyiség átjárásra való nyílása': alig / értem Melinda' ajtajához, a' midőn... Vállamat ragadta egyj erős / kéz — bélökött Melinda' ajtaján **Iz** 4:41—44; iszonyú erőt érzettem karjaimban, / és felszakasztám Bánknak ajtaját **Iz** 4:57; Gyilkoljatok meg, hogy ha sírva kell az / ajtó előtt itt az Igazságnak el-aludni **Mi** 4:175

***a)** (átv, ritk) ~ -t nyit vminek: 'meghallgat, méltányol vmit': számtalanszor / térdeple sírva itt az emberi / szeretet; de senki sem nyitott neki / ajtót **P** G holttesténél 4:624

akad 1 tn i
elébe ~: 'útjába kerül': Egykor egyj öreg Paraszt / akadtt előmbe B 4:492

akar 25 ts i
1. (fn-i in-vel) 'szándékozik, készül' (vmit tenni): M'ért akarsz elvenni egyj szerencsét, / mellyet nem adhatsz viszsza? **Bi** O-nak 1:106; És te Rólla [= M-ról] még is le akarsz mondani? **G** O-nak 1:501; és bőrötökre tán építeni / magamnak egyj uralkodást akarnék (inv) **P** a bleneknek 2:23; És így Hazátok Elbúsúltjait / játszani akarjátok **B** a bleneknek 2:211; [E-nek] még is a' szívét akarnád kitépni! **B** P-nak 2:321; 's illy' kábaságot akartam tenni? **B** 2:424; nyelvem' kiöltém, mintha azt akarnám / felnyalni, a' mit ott fenn [= a lakomán] elocsoltak **T** 3:129; Ha hogy panaszkodni akarunk, előbb / meg kell tanulnunk írni **T** 3:214; Engemet akarsz / elhagyni? **O** Bi-nak 3:322; Megakarsz ijeszteni **Mi** G-nak 4:234; Nem akarta eltemetni **Mi** 4:269; miért akartok már megfosztani / a' Holttakért való bánattól is? **E** 5:109; ...mert nem akarám Testvéremet megölni **Mi** 5:128; miért / akarod fejed' bezúzni egyj gonosz / Aszszony miatt? **B** Sol-nak 5:272

a) (fn-i in elhagyásával:) Jáderánál / egy rosz Velenczei akart tégedet, 's Atyádat — **T** B-nak 3:257; Bánk! mit akarsz velem? **G** 4:510

2. (tárgy nélkül) 'képes vmire': minden e' szerént tehát hamis, / 's megcsal — keresse bár az ember, a' — / hol akarja — **B** 3:139; [a becstelen embert] ottan rabol / mindent el a' szegény Bahóktol, a' hol / akarja **B** 4:440

3. 'olyan állapotban van, amely cselekedetre ösztönzi': Segítség / után akartam az ablakon kiáltni már **Iz** 4:52

4. 'óhajt, szeretne vmit': Hát honnét akarsz / már most Barátokat? **Si** P-nak 1:123; Mit / akarsz? mi kell? **B** M-nak 3:17; hisz' azt akarom, hogy *veszszek el* **T** 3:268; nem ezt akartam én — / nem ezt! **B** M holttesténél 5:367

5. 'követel vmit': ennek ellenét kívánnya még / is mindenik; sőt azt akarja, hogy / úgy tégyek én is **B** a bleneknek 2:271; Még azt akarják, hogy kivessem itt' / a' Kedvesért való fájdalmamat / szivemből **E** 5:215

/akarat/ Akarat 1 fn
'tudatos elhatározás, törekvés': Saját Eszünket, 's Akaratunkat, a' / legostobább köntösben is annyira / szenté teremteni, hogy azt egyj / egész ország imádja **G** 4:107

/akárhol/ akár hol 1 hsz
'bármely helyen': én eltökéllém, hogy hozzá [= B-hoz] viszem, / akár hol is legyen **T** 5:388

akárki 2 nm
'bármely személy': „legyen a' / Föld, mellybe' nyugszol akárkié; de sírod' Ölelése ... enyim marad" (ell) **B** P-t idézve 2:333 + **P** 2:337

/akármely/ akármelly 1 nm
'a számba vehetők közül bármelyik (személy)': kérdezd, 's megesküszik reá akár- / melly embered **Bi** O-nak 3:392

***/akármiképp/ akár miképp'** 1 hsz (ritk)
'mindenképpen, bármilyen módon': elkellett neki [= G-nak] / akár miképp' is esni, hogy Hazák' / ne essen,: el polgári háborúban **B** 5:166

***akasztani** 1 fn-i in
'(elítéltet) akasztással kivégezni': sok / Meránit ollykor azt hinné az ember, / hogy tán akasztani viszik úgy körül / van véve a' Léhűtőktől **T** 3:178

/aki/ a' ki 28 nm (fn-i, ksz-ként)
1. 'a vele bevezetett je-i mm-ban jellemzett személy':
a) (a fm-ban utalószóval:) Egyj olly Teremtés, a' kinek nem ez / hazája, — Czinteremjeinkben a' / kinek lenyúgodott Szülői nem / tevékle csontyokat — ... bennünket az vallyon szerethet e'? (párh, inv) **P** G-ról 2:38 stb.
b) (utalószó nélkül:) kezét csokoltam volna a' / Gyilkosnak, a' ki Véremet megöltte... ? **B** G-ról 5:180 stb.
c) (távolabbi visszautalásban:) Mit is beszélek én / ezen megúntt fagyos személy' üres / szivének, a' ki eddig sem tudá azt, hogy... **O** Bi-nak Pr:9; kezében / a' Nénnye' szíve, a' kit egyj nagy ország / fél—! **Bi** O-ról 1:324
2. 'a vele bevezetett értelmező mm-ban meghatározott személy': Ti, a' kik olly halványan állotok / körülöttem ... kérdez Királyotok **E** 5:400 stb.
3. 'a vele bevezetett alanyi mm-ban meghatározott személy':
a) (a fm-ban utalószóval:) Azok tevék ezt, a' kiket te külső / földekről országodba csődítél **B** E-nek 5:207 stb.
b) (utalószó nélkül:) Nincs a' ki szánnyon — nincs, nincs, nincs! **M** 4:126; A' ki nem érdemes / hogy a' szerette jó Királyom' áldott szivét kezében tartya; a' ki lábat / ád a' Bujálkodónak (párh) **B** G-nak 4:545—547 stb.
Vö: *ki*

akkor 22 mut hsz
1. 'abban az időben': Lenn a' Királyi-ház előtt soká / ólálkodék... akkor lopózkodtál be a' Kapun **T** B-nak 3:131 stb.
2. 'abban az esetben': légyen a' / meghóditás nehéz, már akkor ők [= a férfiak] / csak puszta büszkeségből is belé / szeretnek **Bi** Iz-nak 1:362 stb.
3. (főm utalószavaként) *akkor* (1), ill. (2)
a) (*amidőn* ksz-val) Úgy állj meg itt, *pusztán*, mint akkor, a' / midőn... [a] *Chaos* magából / ki-bocsájta B önmagának 1:585 + 1:113; 2:11
b) (*midőn* ksz-val) sokat / fogsz még te itt találni, a' mi akkor / nem volt, midőn elmentél **P** B-nak 1:164 + 4:427; 5:23
c) (*mikor* ksz-val) Mikor majd nagyra nőnek [a fiaim], akkor fogom mutatni csak, hogy... **Si** 1:56
d) (*hogy* ksz-val) Olly' igen szerethetém [O-t] / még akkor is hogy megcsaltt engemet Iz 4:25

akkoron 4 mut hsz (ritk)
1. *'akkor* (2)': [a becstelen ember] ...akkoron: azomba hogy a' becsület al- / orcája mellett bűntetetlen el- / követhet undokságokat, vakon a' / Hír leg-emberebbnek szenteli — / főhívatalra lép B 4:434
2. *'akkor* (3/a)': Akkoron / levék teremtve, a' midőn először / meglátalak **O** M-nak 1:399 + 4:470; 4:570

alant 1 mn
(ritk) ~ -abb hangon: 'halkabban, csendesebben': No leg- / alább beszélj hát egy kicsinyt alantabb / hangon: az emberek néznek **Mi** P-nak 1:103

alatt 4 nu
1. 'a vele megjelölt fn-nél lentebbi helyzetben: Egy véres Aszszony a' Királyi szék alatt **P** 2:53 + 5:98
2. 'a vele megjelölt fn-vel kifejezett időszak elejétől a végéig': „ez' egyjnehány / keserves esztendők alatt Magyar / Törvényeink Magyar Hazánkon úgy / fityegnek, a' miképpen..." **B** 4:476
3. (ritk) esküvés ~: 'szigorú titok-

tartással': Még gyóntatómnak is csak esküvés / alatt nyilatkoztathatnám ki **Si** 1:19

alattomos 8 mn
(rosszalló) 'olyan (személy), aki titkon és rosszindulatúan cselekszik': Alattomos Királyi Gyilkosok! **Sol** 4:641; [P] Egyj átkot nyögött-ki még ... az alattomos gyilkosra **Sol** 5:228; Petur engem átkozott alattomos / gyilkosnak — ám de őtt' [= G-t] is átkozá! [Vö: KrK. 486] **B** 5:235; átkozott legyen, ki a' nemes / kardot bemártya egyj alattomos / gyilkosnak a' vérébe **Sol** 5:296 // Hazudsz ... soha sem alattomos a' Magyar P **Sol**nak 4:643
a) ~-an: 'az ilyen személyre jellemző módon; alattomban': Kevés időre alattomossan / megölte Ritter-Biberáchot Iz O-ról 4:60; Magyarrol / el nem hiszem; mert az előbb a Világ / láttára tenné, mint alattomossan (hsl) Sol 5:67

alattvaló ~ **Alattvaló** 5 /2,3/ mn és fn /1,4/
I. mn 'vkinek a hatalma alatt lévő (személy)': jól tudta ő [= G] ... miképp kelljen az Alattvaló / Nagyoknak orrára az édes Reménység' / üvegszemét nevetve tenni fel **P** 2:139
II. fn 'vmely uralkodó alárendeltje': Légy boldog Endre! ... Alattvalóid így segítenek P 2:133; Te ok nélkül bocsájtád- / el hivataljaikbol a' Magyar / alattvalóidat Mi G-nak 4:226; Ha a' Királynak a' Hivesse nem nyer is / Alattvalójától becsületes maga- / viseletet — add meg azt... **G** B-nak 4:544; ...kiért / szintén alattvalóim' gyűlölésit / vontam magamra — Ottó! átkozott! **E** 5:353

alávaló 1 mn
(rosszalló) 'hitvány, megvetendő (személy)': (midőn utol érte, le döfi) Pokolba veled alávaló! **O** Bi-nak 3:419

/alázatos/ Alázatos 1 mn
(fn-ként) 'megalázkodó, meghunyászkodó személy': Te Híveidnek a' porig / Alázatossakat véled, kik úgy / mosolyganak, miképp' parancsolod **B** G-nak 4:530

áld 1 ts i
'hálával, magasztalással emleget': téged áldott csak Királyom, / és a' Hazát **Sol** P-ról 5:229

**áldva* 1 hat-i in
*(ritk) ~ van vmivel: 'annak birtokában van, az is hozzá tartozik': Ők [= a merániak] játszanak, zabálnak szűntelen, / úgy, mintha mindenik tagocska bennek / egy egyj gyomorral volna áldva T 3:193

áldás 1 fn
'Isten kegyelme, jutalma' (kívánság- és köszöntésképpen): „Áldás, 's szerencse néked Nagy Királyné!" **Zls** levélből olvasva 5:50
Vö: *jánoáldás*

áldott 2 mn
1. 'olyan (dolog), amelyből jó származik, áldás fakad': könnybe lábbad a' szemem, / ollyan nagyon tudom heves szerelmünk' / áldott javát savát meg *érzeni* (gúny) **Bi** Pr:15

2. 'jóságáért hálával emlegetett (dolog)': A' ki nem érdemes / hogy a' szerette jó Királyom' áldott / szivét kezében tartya **B** G-ról 4:547

áldozat ~ **Áldozat** 7 /6,1/ fn
1. 'az a tárgy, fogalom v. érték, amit feláldoznak': Hiszen / könnyezni kell, hogy áldozattya színlett / becsét nagyítsa **G** 1:505; [a becstelen ember] a' Mennyet is megnyerheti ... gazdagságából kitellő / több áldozattal **B** 4:446; De Bánk — az áldozat' kipótoló —? **Bi** O-nak Pr: 41/Vö: *kipótoló;* KrK. 447/

2. 'az a személy, aki vminek v. vkinek az áldozatává lesz': [G] a' ki lábat / ád a' Bujálkodónak, és tovább / az Áldozatra [= M-ra] így teként le **B** 4:550; Ártatlan ő! ártatlan áldozat! **E** G-ról 5:298; mintsem ő [= B fia] az ősi szokásnak [= a megvakításnak] áldozattya / legyen — hüvelykemet nyomom feje / lágyába inkább **Mi** 5:305

*3. (irod) ~ -ot tesz vkin: 'feláldozza, megöli': a' legelső / Magyar, ki a' Hazáját kedveli, / megtette volna rajta áldozattyát **B** G-ról 5:172

alig 8 hsz és ksz /7,1/

I. hsz 'nagyon kevéssé, szinte nem': és / midőn alig mozogva ott' hevertt, / házára törtek ismét **B** P-ról 5/211

a) 'nagyon nehezen, körülményes módon': 's mi egyj / rosz Csőszt alig tudunk heten fogadni **T** 3:180 + 4:283; 5:35; 6:384

II. ksz 'az általa bevezetett mm-beli cselekvéssel szinte egy időben': Ő [= egy banya] alig / látott meg engemet, 's leroskadott térdére **Si** 1:35 + 2:188; 4:40

alkalmatosság 1 fn

(ritk) 'mód, alkalom, lehetőség': Köszönöm Nagy-Aszszonyom, / hogy ...alkalmatosságot szerzél nekem / *ezzel* (Ottóra mutat) sok édes mulatságra is **M** G-nak 1:457

alkot 1 ts i

*(ritk) ~ vhová vmit: 'teremt vhová vmit; vmivel ellát vmit': Az a' tűz, mellyet a' / Természet alkotott az Aszszonyok' / szemébe, olly sebessen elragad, hogy... **G** 1:493
Vö: *megalkot*

/alkotó/ Alkotó 3 fn

(Vall) 'Isten, teremtő': Úgy állj meg itt, *pusztán*, mint akkor, a' midőn az Alkotó szavára a' / reszketve engedő *Chaos* magából / ki-bocsáta **B** önmagához 1:586; ...a' kitől levésekor / már úgy megundorodott az Alkotó, / hogy félbe hagyni dolgát kéntelen volt **B** O-ról 3:92; viszszaélni az Aszszonyi gyengeséggel! / az Alkotónak szentségébe be- / törés ez **B** 4:360

*/álköntös/ **alköntös** 1 fn (ritk)

'álruha, álöltözet': Végtére egyj Követ / hírül hozá, hogy itt' mik esnek. Al- / köntösbe' viszsza jöttem **B** 4:502
Vö: *alorcza*

áll ~ ál 15 /14,1/ tn i

1. (ember) 'lábára helyezkedve, egy helyben maradva bizonyos szerepet betölt': a' Magyar / csak hátul áll, 's sohajt **P** 1:118; Midőn ... Ersébetet által vevé ... a' Követség — oh miképp' / álltt ottan ő [= E]! [Vö: KrK. 462] **P** 2:164; Hogy álla ottan Endre, hátul egyj / szegletben **P** 2:172

a) 'egy helyben vesztegel, ácsorog': én fagyva álltam, mint egyj Útazó / az Égnek első dördülésekor (hsl) **Iz** 4:47; Ti, a' kik olly halványan állotok / körülöttem... **E** 5:400

b) (szembeállítva a *megy* i-vel:) Itt áll ím' a' Gyűlöltetett [= O], 's az a' / szép Győzedelmes [= M], kit megkellett volna győzni, amott megy (ell) **G** 1:481

2. 'vmilyen módon, vmit kifejezve jelenik meg': Midőn kezem' megkérte ... szép se volt igen [B]; de egyj / Alphonsus, egyj Caesar állott előttem! (metaf) **M** 1:443; Hogy ha úgy áll / előttem egy valaki, mint férjfiú, / biz' úgy ijedni megtudok magam- / is (hsl) **Bi** O-nak 3:364

3. 'hirtelen, váratlanul ott terem': Vállamat ragadja egyj / erős kéz ... 's előttem állott Bánk-bán **Iz** 4:45

4. 'létezik, van vhol': én helyettem hogy ha itt / más állna, tán a' nyavalya is kitörné **Bi** 2:348; [G: Pártos!] Az nem vagyok; mert itt nem állanék **Mi** 4:207; árnyékom mindenütt / kövessen, és véressen álljon ott, / a' hol lefekszel, ott, a' hol felébredsz! **B** O-ra 4:585

5. 'valamilyen helyzetben, állapotban kitart, megmarad': Lássák, és irtózzanak — /Gertrudis ingadozhatlan' áll **G** 4:303

6. (átv) hátra ~: 'nem cselekszik; nem követ vkit a cselekvésben': Rajta csak kegyelmes Ottóm, / ugorj! de Bíberáchod hátra áll **Bi** 1:321

7. (átv) rajta ~: 'tőle függ': [a tanácsot] két-féle képpen adtam még is, azt; / és rajtad áltt abban választani **Bi** O-nak 3:378
Vö: *feláll, megáll*

állandóság 1 fn
'vmely állapot tartós megmaradása; változatlanság': Állandóság öcsém / nincs e' világon **Mi** Si-nak 5:142

állapot 1 fn
(ritk) 'társadalmi helyzet': Azon bolondság, a' midőn / az állapottyát elfelejti az / ember, nevetségessebb, mint ha a' / természetét erején fellyűl feszíti (hsl) **Bi** 1:277

/állat/ Állat 1 fn
(átv, rosszalló) 'durva, megvetendő ember': állj fel! beléphet egyj Meráni Állat, / és azt hihetné: őtet illeti **B** M-nak 3:6

***/állhatatosság/ álhatatosság** 2 fn (ritk)
'szilárd kitartás vmely elv, elhatározás mellett': Eredj utánna [G-nak] ... mond [= mondd], hogy sokat hallottál a' Magyar / Feleségek' álhatatosságárol — ez / csak próba volt **Bi** O-nak 1:535 /Vö: KrK. 456/
a) 'ilyen személyre jellemző magatartás': Oh, légy velem hideg-vér ... ne hagyj-el álhatatosság! **B** 2:405

***állított** 1 mn-i in
'olyan (személy), akit vhova odaállni kényszerítenek': Magyar / Törvényeink Magyar Hazánkon úgy / fityegnek, a' miképpen egyj pelengér / oszlopra állítotton mocskos tettinek / táblája (hsl) **B** 4:479

álmatlan 1 mn
'alvás nélkül töltött, átvirrasztott (éj)': Uralkodás! ... csak ez- / is elfelejtetheti velünk rövid / éltünknek álmatlan sok éjtszakáit (inv) **G** 4:104

álmod 2 ts i (ritk)
1. 'annyira kíván vmit, hogy ébren is álomszerűen látja': Eszelős szerelmem egyj egészszen új / világot álmod őrültségiben **O** 1:432
***2.** (ritk) 'vágyakozik vmi után; remél vmit': Tanácsot álmod e' szív **B** önmagának 3:51

***álmodott** 2 mn (ritk)
'nagyon akart, már-már megvalósulva képzelt (ügy)': (be toppan) Az Isten e' Gyülekezet álmodott / czéljával, az ha elsül [= megvalósul], és igaz Jó! **B** 2:85; Nem álmodott az, elsül, és igaz Jó **P** 2:87

álmos 5 mn
'olyan (személy), akin eluralkodik az alvás utáni vágy': a' Királyné / aludni ment — álmos volt **M** 3:42; Úgy, úgy! aludni ment — álmos vala B 3:45; És a' Királyné álmos volt! — Nem é? **B** 3:60; [G] Megbékélt; álmos is volt! **B** 3:88; Nem, nem! lehetetlen az! [**G**: Micsoda?] Hogy álmos a' — Rabló! **M** 4:119

álom 7 fn
1. 'bizonyos képzetek, emlékképek rendezetlen sorozata alvás közben': oh adsza halhatatlan életet, / vagy csak szünetlen álmot, Ég! **O** Pr:18; Lennél csak egyszer enyim Melinda, úgy / az *álmot* útálnám, mivel szemed' szementől elvenné **O** 1:427
2. 'alvásra való hajlandóság; álmosság': Ha ezt [= G-t] az álom elszólittya onnan; / te viszsza is mehetsz Melindához megént **Bi** O-nak 1:546; Hogy / téged' Nagy-aszszonyom Melinda mellett / az álom elfogván feküdni mentél — / előmbe jött ... Biberách **Iz** G-nak 4:31
3. (ritk) 'elképzelés, ábránd': egy Aszszony' álma vajmi gyenge a' szép / Hívségről **O** Pr:39; ezen setétben bújdosók / volnának, a' kik engemet bolond / álmomba' szánva háboritani / igyekszenek **B** 1:227; Simon, / Petur — ti — Emberek! Irtóztató / álomba rengettetek-el engemet **Mi** 2:69

/álomkép/ Álom kép 1 fn (ritk)
'képzelet szülte kép; látomás': Mit nyughatatlanítsz setétes Álom / kép! mit gyötörsz incselkedő *Chimaera!*? (párh) B 1:245

***/álorca/ alorcza** ~ **al-orcza** 3 /2,1/ fn (ritk)
1. (átv) 'vkinek megtévesztő célú magatartása; tettetés': Édes Istenem, / mi lett belőlle! — [**O**: Én be-

lőllem ?] Al- / orczádból undok ember! **M** 1:375; [a becstelen ember] a' becsűlet al- / orczája mellett bűntetetlen el- / követhet undokságokat **B** 4:434

2. Sz: lerántja vkiről az ~ -t: 'leleplezi vkinek aljas jellemét': hogy elpirúljon, / lerántom e' parázna Bíborosrol [= **O**-ról] / a' szép al-orczáját kaczagtatón **B** 2:403 Vö: KrK. 470

Alphonsus 1 fn, tuln
'ilyen nevű történelmi alak, akinek nemes tulajdonságait példaként emlegették' /Vö: KrK. 453/: szép se volt igen; de egyj / Alphonsus, egyj Caesar állott előttem! **M** B-ról 1:443

alsó 1 mn
'vmely földrajzi helytől délre eső (terület)': Országod' alsó részei nem sokára / inkább mutatnak egy Kovácsműhelyt... **Zls** 5:51

alszik 4 tn i
1. 'alvás állapotában van': (meglátván Mikhált) Ej, lássa bár az ember, e' bizon / alszik megént! **Si** 1:3; (hirtelen viszsza teként) Hát alszotok ? **P** a bleneknek 2:465
a) (átv, vál) 'nyugalomban van; tétlenkedik': Aludj / mohon-ki-lobbant Hazafiság! P 2:465
3. Sz: az ördög nem ~ : 'vigyázni kell; a váratlan dolgokra is számítani kell': Kedves Vitézek, csendessen! biz az / Ördög nem alszik! — ej, szégyen, gyalázat / kardot ragadni! **Bi** a bleneknek 2:350 /Vö: KrK. 469/

**aludni* 2 fn-i in
'(alvás céljából) lefeküdni': Pokolbeli / tűz égo csontyaimban, 's a Királyné / aludni ment **M** 3:42 + **B** 3:45 Vö: *elaludni*

által 11 nu
1. 'a szóban forgó személy, tárgy v. fogalom közreműködésével, segítségével': Szegény teremtés vagy, ha czélodat / csak Aszszony által gondolod kivinni [= megvalósítani] **Mi** P-nak 1:33+ 3:91; 3:313; 5:36; 5:188 // mint gyertya által a' világ [= világosság] lesz — úgy valék melletted, úgy követtelek (hsl) **O** M-nak 1:401; elértte boszszúálló fegyvered / karom által a' Gyilkost **Sol** E-nek 5:29 // ekkor már az észbe bizni / csak annyi, mint egyj nagy tüzet csupán / buzgó Imádság által oltani **G** 1:499 + 3:53
2. 'a szóban forgó dolog következtében, annak eredményeképpen': Néném, tehát mi lessz kedved szerént ? / majd Bíborunk' bemocskolása, majd / megvettetett szerelmem által a' / r'ád háromolható szégyen gyötör **O** G-nak 1:512 + 1:411

általa 3 hsz
'a szraggal megjelölt személy segítségével': Ottó / többé nem az, ki volt ... más terme itt / már általad Melinda **O** 1:399 + Pr:20; 1:50

***általad** 1 ts i (nép)
'elad; (pénzért) átad': [a kalmár] bár millyen szentül is fel- / fogadja a' kiválasztott Jószáginak / a' féretételét — még is hazud — /egész örömmel adja által a' leg- / elsőnek, a' ki érttek többet ád **Bi** 1:298

***/általöltözés/ által·öltözés** 1 fn (nép)
(átv, ritk) 'átváltozás, átalakulás': Egyj sincsen a' sok emberi Indulat / között, mellynek olly' kevésbe kerüljön a' / képzelt Lehetség' által-öltözése / az Igazra, mint a' Szerelem-féltésnek (hsl) **Bi** 3:298

***/általvesz/ által vesz** 1 ts i (nép)
'vkit hivatalosan a maga hatáskörébe átvállal': Midőn Poson-várban Ersébetet [= G leányát] / által vevé a' Követség... **P**2:162

altató ~ **Altató** 2 /1,1/ fn
'alvást előidéző szer': ne [= nesze], itt egyj kis Hevítő; (porokat ad által) emez pedig Nénédnek Altató **Bi** O-nak 1:545; Én futottam; nem Hozzád, mivel ez altató volt csak **Iz** G-nak 4:37 /Vö: KrK. 457/

általt → *átlát*

alvó 1 fn
'az a személy, aki alszik (1)': Te

átkozott kis alvó, mit mosolyogsz? **B** a fiának 3:29

ám 4 hsz
(felkiáltó m-ban, figyelmeztetés kifejezésére:) Csitt! — nektek erről egy kukkot se' kell / ám tudni **P** Mi-nak és Si-nak 1:157; Germannicust, ki elrejté magát ... nem jó ám követni mindég **Bi** 1:267; mert ám mint sem olly' / nagyot bakázzon [= bukjon] a' Bíbor [= O], bizonnyal / előbb feláldoznak tíz Bánkot is **Bi** B-nak 2:415; vesztő-helyet se fogsz te látni, hogy ottan rikólthassál — az illy Rikoltót / titokba szoktuk ám eloltani [= megölni] **Bi** B-nak 2:422

amaz 2 mut nm
1. mn-i 'az a bizonyos, már említett' (személy): fel nem érted észszel, hogy gyermekem' miért adám amaz öregnek [= Mi-nak]? **B** G-nak 4:506

2. fn-i 'az *ez*-zel szembeállított másik '(személy): Ez a' Merániaknak izzadoz; / amaz Merániaknak a' hasát / hízlalja vérverejtékével (párh) **P** 2:115

/ámde/ ám de 4 ksz
(ellenvetést, megszorítást kifejező m bevezetéseként) 'azonban, csakhogy': Mi a' Királyt imádjuk — ám de egyj Endrében — egyj Férjfiú Királyt imádunk **P** 2:151 + 1:318; 2:232; 5:241

/amely/ a' melly 9 nm (ksz-ként)
1. mn-i 'a vele bevezetett mm-ban közelebbről meghatározott' (hely): [O: Hová menjek?] Csak *a' melly / hely legközelb van hozzá:* Ott nem is / keresnek **Bi** 3:314

2. fn-i 'a vele kapcsolt mm-ban meghatározott állat, dolog': a' / melly *Éva'* csábítója volt, ugyan / illyen szerelmet érezett az a' / Kigyócska **Bi** O-nak Pr:55; Most hát sziszegj azon gödörben, a' / mellyet magad véstél magadnak **Bi** O-nak 3:379 + 1:326; 1:367; 2:171; 4:565; 5:233; 5:358
Vö: *mely*

ámen 2 isz és fn /1,1/
I. isz (Vall) (ima, áldás végén) 'úgy legyen!': [B: remélj / egyj nyúgodalmas éjtszakát. Mi: Uram, / szent Isten, adj Te!] Ámen. Úgy legyen **Mind** 2:437

II. fn (átv) 'végső jóváhagyás': Midőn ti ... Hazánkba jöttetek, / a' békeségnek édes Istene / Pannóniára monda akkoron / egyj átkot, és a' Romlás-angyala / mormogta rá az ámент **B** G-nak 4:472

/ami/ a' mi 18 nm (ksz-ként)
1. 'a vele kapcsolt mm-ban megjelölt dolog'
a) (a főm-ban utalószóval:) nyomban emlékébe jött az, a' mit / mondott **Si** 1:45 + Pr:51; 1:333; 2:46; 2:149; 2:381; 3:310, 4:111; 4:113; 4:132; 4:214
b) (utalószó nélkül:) Nagy — nagy a' mi fenn forog / játékon: a' Haza, és Melinda **P** 1:157 + 1:145; 1:164; 1:282; 1:294; 1:370; 2:393
2. Sz: szó ~ szó → *szó*
Vö: *mi*

/amidőn/ a' midőn 11 hsz (ksz-ként)
1. 'a vele kapcsolt mm-ban megjelölt időben; amikor'
a) (a főm-beli *akkor* v. *akkoron* hsz-val kapcsoltan:) Akkoron / levék teremtve, a' midőn először meglátta-lak O M-nak 1:400 + 1:111; 1:585; 2:12
b) (főm-beli utalószó nélkül:) való, hogy [B] éktelen dühös / lett, a' midőn a' dolgot felfedeztem [= elárultam] **Bi** O-nak 3:413 + 1:303; 4:247; 5:86
c) (a főm-beli *alig* v. *szinte* szóval, közeli utóidejűség kifejezésére) 'amikor nyomban': alig értem Melinda' ajtajához, a' midőn / egyj durva lábdobogás riaszta-fel **Iz** 4:41 + 1:39

2. (a vele kapcsolt je-i mm-ban) 'amely helyzetben': Azon bolondság, a' midőn / az állapottyát elfelejti az / ember, nevetségesebb, mint ha... **Bi** 1:276
Vö: *midőn*

/amíg/ a' míg 3 hsz (ksz-ként)
1. 'addig az időpontig, amelyet a vele kapcsolt mn megjelöl': Gyilkoljatok meg, hogy ha sírva kell az / ajtó előtt itt' az Igazságnak el-/ aludni, a' míg bébocsájtatik **Mi** 4:176
2. 'az alatt az idő alatt, amelyet a vele bevezetett mn megjelöl': Te sírsz ? no hálá / Istennek, a' míg sírnak az ördögök, addig talán az emberiség örülhet! **B** T-nak 5:343 + 5:88
Vö: *míg*

/amiképpen/ a' miképpen 1 hsz (ksz-ként) (ritk)
'olyan módon, ahogyan a vele kapcsolt mn megjelöli; amint': Törvényeink Magyar Hazánkon úgy / fityegnek, a' miképpen egyj pelengér / oszlopra állítotton mocskos tettinek / táblája (hsl) **B** 4:478
Vö: *miképpen*

/amikor/ a' mikor 1 hsz (ksz-ként)
'amidőn (1/a)': olly' / irtóztató legyen majd sorsotok / egykor — legyen bár akkor a' mikor — / hogy ... **O** a bleneknek 4:632
Vö: *mikor*

/aminő/ a' minő 1 nm (ksz-ként) (ritk)
'abban a mértékben, amelyet az utána következő m előír; amennyire': a' minő igaz, hogy Isten / van... **Mi** 5:304 Vö: *Isten*
Vö: *minő*

ámít 1 ts i
'hamis beszéddel megtéveszt, félrevezet': a' ki itt / letérdel, az vagy imádkozik, vagy ámít **M** O-nak 1:447

*/**ámító/ Ámító** 1 mn (irod)
(fn-ként) 'az, aki valakit ámít': Ő mondta ezt, Ámító! és bizon / Bánk nem hazud **M** O-nak 1:448

amott 2 hsz
1. 'a mutatott távolabbi helyen; ott': (kimutat az ablakon) Nézd azt amott. / Hurczoltatik Petur-bán ... lófarkon **B** E-nek 5:202
2. (*itt*-tel szembeállítva) 'egy távolabbi helyen': Itt áll im' a' Gyűlölt-tett [= O], 's az a' / szép Győzdelemes [= M], kit megkellett volna győzni, / amott megy (ell) **G** O-nak 1:483

/anélkül/ a' nélkül 2 hsz
'ettől függetlenül, egyébként, mindenképpen': hisz' a' minek megkell történni, az a' nélkül is megtörténik **Bi** 1:334; mint közönséges Tolvaj vitettem / tömlöczbe, és a' külső nemzetet / a' nélkül is megútáltt Nép szeméttel / dobála **Mi** 5:126

angyal ~ **Angyal** 9 /3,6/ fn
1. (Vall) 'az Isten környezetéhez tartozó képzelt lény': szép könnyid elbúsíthatnák az Ég' / lakossait, 'S az Angyalok magok / szánnák kigördüdülésit **B** M-nak 3:22
a) 'az erkölcsi tisztaság megszemélyesítője': ha tán Aszszonyt nem esmertt volna, úgy / ő [= B] Angyal is lett volna **T** 4:368
b) (irod) 'a vele kapcsolt fogalom megszemélyesítője': mély síromon / túl a' Halál szép halvány angyala / meg fog mutatni megént **M** B-nak 4:397; Midőn ti ... Hazánkba jöttetek, / a' békeségnek édes Istene / Pannóniára monda akkoron / egyj átkot, és a' Romlás-angyala / mormogta rá az áment **B** G-nak 4:471
c) (ritk) 'vkinek a védelmezője, őrangyala': oh / Angyal! szerezd-meg üdvösségemet [Vö: KrK. 470] **B** 2. 432; Hazudni ? oh / vajha Angyalom lehetne az **M** 3:4; (kardját félig kirántva) Jó Angyalod / susogta ezt neked **B** az elsietó G-nak 4:329; Az Angyal, melly jegyezte / botlásaimnak számát ... el- / rémült dicső helyén [Vö: KrK. 487] **B** 5:410
2. (átv) 'szép nő': az a' szemérmes angyal — enyim fog ő [= M] lenni **O** Pr:2

annak →*az*

annál 1 hsz
(fm-beli utalószóként) '(a vele kapcsolt m-belihez viszonyítva) arányosan nagyobb mértékben': a' Magyar Bor ollyan / mint a' Magyar Barátság

— mentől óbb, / annál erőssebb **My** 1:49

anya ~ **Anya** 18 /4,14/ fn

1. 'az a nő, akinek gyermeke van': Oh ne mond-meg ezt / Testvéreimnek: nem Feleség — Anya [kéri ezt] [Vö: KrK. 471] **M** B-nak 3:28; (merően néz maga elébe) Atyaátok egyj Anyáért! **M** 3:31; Első bejöttöm a' világra megöltt / már egyj Anyát **Bi** 3:343; . . .ezt mondád te akkor jó Anyámnak **Iz** G-nak 4:70 + 1:51; 1:204; 1:469; 3:31; 3:36; 4:121; 4:247; 4:371; 5:148

a) 'az a nő, aki szülőként gondot visel vkire': jó *Bertha,* légy Leányom' annya, mint / én annya lészek a tiednek **Iz** 4:68

2. (átv) 'az anya szerepét betöltő nő; gondviselő': Légy hát azoknak Annya is, kik engem' / hozzád bocsájtottak [= küldtek] **Mi** G-nak 4:200

a) (allegóriaként) 'a királyné': A' Gyermekek [= az alattvalók] taposssanak Annyokon [= G-on], / midőn az Attyok [= a király] ... fárad szerencséjek miatt? **Mi** 2:202

3. (átv) 'az, amiből vmi ered, származik': az / öröm csak egyj Pillantatnak szülöttje, / 's annyával egyjütt meghal **M** 4:401

Vö: *tigris-anya*

annyi 11 nm

***I.** mn-i

(nép) van ~ lelke (vmit tenni): 'van olyan lelketlen, hogy (vmit megtegyen)': [O: Te kérded azt Tanácsadó? Te?] És / volt annyi lelked, azt követni, Herczeg? **Bi** 3:319

II. fn-i

1. 'azonos azzal, amiről szó van': azt kívánni, hogy megsúgjanak / mindent az emberek, csak annyi, mint / abban találni kedvét, hogy... **P** 1:186; ekkor már az észbe bizni / csak annyi, mint egyj nagy tüzet csupán / buzgó imádság által oltani (hsl) **G** 1:498

2. ~ -ra: 'a szóban forgó mértékben': Akaratunkat, a leg-ostobább köntösben is annyira / szenté teremteni, hogy azt egyj egész / ország imádja **G** 4:108; gyötörjön / éhséged annyira, hogy a' sírbol a' / halottakat kívánd kirágni! **B** O-ra 4:582

a) ~ -ra: 'a szóban forgó eredményre; annak eléréséig': ha egyszer annyira / segítne Endre' fegyvere, semmivel / se lenne szédítőbb, mint mostan ez [Vö: 4:95—96] **G** 4:98

3. ~ -val jobban: 'annál inkább, még inkább': Melindárol lemondok, és / színlett Feláldozásom annyival jobban kötöz szívéhez **O** Pr:37

4. ~ -t: 'olyan sokat': (elragadtatva) Fiamért annyit! oh / Simon, hogyan felejthetném el azt [Vö: 4:128 és 4:265—278] **Mi** 5:129 + 3:114

a) (~ *-szor* helyett) 'igen gyakran, sokszor': a' hol találom, ottan rontom öszve / ez Aszszony' [= G] annyit átkozott fejét **P** 2:303

5. ~ -ra megy: 'túlzásba, a nem kívánt mértékig megy': Kérlek, ne bántsd őket! [= a bleneket] külömben én / tőllök fogok kivánni egyjet itt / mindjárt. Ne engedj jönni annyira **B** P-nak 2:90 /Vö: 2:314—317/

Vö: *megannyi, olyannyira*

/apa/ Apa 2 fn

'az a férfi, akinek gyermeke van': Éhezzetek szegény Férgek: nem ért / még a' lopáshoz ősz Tiborcz Apátok **T** 1:258; Az / Apám kiáltá viszsza még... **Sol** 5:37

/apátúr/ Apát-Úr 1 fn

'egyházi méltóság, az apátság feje': Tűrj békeséggel, ezt papolta az / Apát-Urunk is sokszor **T** 3:236 /Vö: KrK 476/

arany 5 fn

1. 'sárga színű nemesfémből vert pénz': Nagy-aszszonyunk (...) hét ezer márk aranyat el- / tett bérbe **Si** 5:102

2. 'aranyszál': Elkellene pirúlniok, / midőn ezüst — arannyal vartt övek / verődnek a' Lábszáraikra **T** a merániakról 3:226

3. (átv) (je-ként) 'zavaró körülményektől mentes, kellemes (állapot)': Tudom / én jól, hogy elvesztette Lelked egyj részét / arany-nyugalmának **P** B-nak 2:110

*a) 'ilyennek igérkező, látszó (helyzet)': Ha! veszsz-el itt arany kalitkád' / ürében árva bíboros Teremtmény (oximoron) G O-nak 1:529
Vö: *kalitka*

/aranyhegy/ **Aranyhegy** 1 fn (ritk)
(átv) 'vagyon, gazdagság': Ő [= G], Rang', Igéret', és Aranyhegyek' / zacskóba zárt *szelével* eltudá / mázos kegyelmét osztogatni P 2:144

/aranylánc/ **arany Láncz** 1 fn
'arany láncszemekből készült ékszer': egy / Kereszt — arany Láncz, mind Egérfogók / az Aszszonyokra nézve (párh) Bi 1:289

araszt 1 fn (nép)
(átv) (je-ként) 'csekély, kicsi': engedéjetek csak egyj araszt helyet / ez' árva gyermeknek [= B fiának], hová fejét / lehajthassa Mi 5:323

/arc/ **arcza** 2 fn (táj)
1. 'az emberi fej előrésze': és nem látod, mint potyog / Hazádfiának arczáján le könnye? (inv) P B-nak 2:113
2. 'arckifejezés': Ezen szelíd arczával hagyja-el / az öszve békültt ellenségeket / a' békítő Vitéz — ezen mosolygó / vidám ajakkal vál-el... (párh) Iz G holttestéről 5:255

/arculat/ **arczulat** 1 fn
(ritk) 'arckifejezés': (kitakarja G-t) Nézzétek e' Halottnak arczulatját: / hol itten egyj hamis vonás? Iz 5:252

árnyék 4 fn
1. 'megvilágított területnek vmi által takart része': (elébe mutat) Nézd, nézd az árnyékot B Iz-nak 3:78
2. (átv) 'meghalt ember képzeletbeli alakja; kísértet': halgass oroszlán, / az a' Királyné — oh hazug! csak árnyék [Arany: B képzeletében meghalt már a királyné 126; Vö: KrK. 473] B 3:79; Átkozott! Halálos- / ágyad felett kécségbeesésedet / kaczagja árnyékom Bi O-nak 3:423; El- / csúfíttatott árnyékom mindenütt / kövessen B O-ra 4:584

Árpád 5 fn, tuln
(átv) ~ vére: '~ ősmagyar vezér nemzetsége, leszármazottai': míg ez a' Szokás, / e' Század, Árpád' vére, a' Magyar- / érzés, Magyar-javak virágoznak, / mind addig... (párh) P 2:233; *Árpád'* és *Bor'* vére köztt / folyó dologban Bíró csak Magyar / Ország lehet B 5:199 + E 5:243 /Vö: KrK. 430/
a) ~ gyümölcse: 'általában a magyarok': Lévnyalóvá / lettél dicső Árpád gyümölcse te? (metaf) P 1:81

arra →*az*

arról →*az*

ártatlan 14 mn és fn /12,2/
I. mn
'erkölcsileg romlatlan, tiszta (személy, megszem. dolog);
a) (je-ként:) **ártatlan** vért ontani / segítsek? B 2:253 [Vö: KrK. 467]; ~ áldozat E G-ról 5:298
b) (áll-ként:) A' sok udvari / szívek között ... a' tied volt / legegygyügyűbb, ártatlanabb, Melinda! O 1:384; mivel hogy a' Nagy-aszszonyunk ártatlan My 5:285 + 3:11' 5:277; 5:298; 5:309
c) ~ -ul: 'úgy, hogy nem vétkes; ok nélkül': Apám kiáltá: "...megölték / Nagy-aszszonyunkat, és ártatlanúl' Sol 5:38 + 4:607; 5:401
II. fn
1. 'ártatlan személy': zendülésbe' nem / fog e' kiömleni az ártatlanok' — / a' Felebarátjainknak vére is? B 2:284
2. (gúny) 'az a személy, aki ártatlannak mutatja magát': (Gertrudishoz féleszelősködéssel) Nevetsz te kis / ártatlan? M 4:399

ártatlanság 1 fn
'ártatlan személy (nő)': egyj ártatlanságot [= Iz-t] el- / zárván, gyalázatba kevertél — becsűlet- / é ez? G B-nak 4:416

/áru/ **árú** 1 fn
*(ritk) ~ -ba tesz: 'megvásárolhatóvá tesz vmit': Koronák' bemocskoló-

ja! a' ki . . . — árúba tetted a Törvényt **M** G-nak 4:157

árulás 1 fn
'összejátszás az ellenséggel; hitszegés': (egyj oldalra tolódnak) Ha árulás! **Blenek** 2:345

áruló 1 fn
'vkit eláruló személy': Szegény öcsém! én voltam árulód! **Mi** 4:288
Vö: *felségáruló, hazaáruló*

árva 8 mn és fn /5,3/
I. mn
1. 'olyan (gyermek), akinek egyik v. mindkét szülője meghalt':
a) (je-ként) engedjetek csak egyj araszt helyet / ez' árva gyermeknek [= B fiának] **Mi** 5:324; Buzogj te meglopattatott / szív, árva gyermekid kiáltanak! **E** 5:428
b) (hsz-ként) Igazságot, az árván hagyott Király fiak' nevében **Iz** 5:404
2. (átv, ritk) 'szánandó, szerencsétlen (megszem. dolog, személy)': kaczagja a' / Viszhang is árva gyengeségedet **B** önmagának 1:242; veszsz-el itt arany kalitkád' / ürében árva bíboros Teremtmény **G** O-nak 1:530
II. fn
'elhagyott, szánni való gyermek, aki árva (1) lett': Király! ne hagyd el e' szegény / árvát [= B fiát] **Mi** E-nek 5:304; nincs árva más több, csak az én gyermekem! **B** 5:391 + 5:439

ás 2 ts i
1. 'mélyedést alakít ki a talajban': midőn erőtlenül / én ott feküdtem, és ő [= Si] gödröt ásott... **Mi** 4:273 /Vö: 4:276—277/
***2.** (átv, ritk) gödröt ~ magának: 'tevékenységével nehéz helyzetbe hozza önmagát': magadnak / egyj gödröt ástál [= azzal, hogy M elcsábításába belefogtál]; mostan még is én — / én húzzalak-ki abbol? **G** O-nak 1:524
Vö: *kiás*

/asszony/ Aszszony ~ aszszony 53 /52, 1/ fn
1. 'vkinek a házastársa, felesége': A' férj se' várjon / az aszszonyának szívétől soha / többet; csak a' mit egyj becsületes / Kalmártól **Bi** 1:293; Bán! Aszszonyod magán kívül futott el **Bi** B-nak 3:280 + 1:40; 2:130; 3:272
2. 'úrnő': Tiborcz! vezesd hát Aszszonyod' **B** 4:387; alig tudám szerette Aszszonyom [= M] testét kimenteni [a lángokból] **T** 5:384
a) (megszólításként:) Aszszonyom! ha útam innen / hóhér' kezébe vinne engemet? **B** G-nak 4:507 + 2:61; 4:304; 4: 454; 4:468 // (tsz) Aszszonyok! **G** 1:528 + 4:162
3. 'ált. felnőtt nő': Nevetni; vagy pedig / könnyezni, az mind egyj az Aszszonyoknál **Bi** Pr:28; Tő [= tű] Aszszonyok kezébe, nem Királyi- / pálczánk **P** 2:36 + Pr:39; Pr:40; 1:133; 1:290; 1:302; 1:344; 1:345; 4: 351; 4:367
4. (G megnevezéseként:) És illyen Aszszony / őröz meg, oh Magyar Hazám? **B** 1:563 + 2:195; 2:203; 2:261 // *Miczisláw* / mit véte, e' Meráni büszke Aszszony / hogy Tartományait kivánnya-el (inv) **P** 2:122 + meráni ~: 2:134; 2:153; 3:46; 5:275; királyos ~: 1:221; fertelmes ~ 1:565; kerítő ~: 2:442; kevély királyi ~: 4:116; gonosz ~: 5:273
a) (ironikus je-vel:) le onnan édes Aszszonyom! **P** 2:37; Oh Bán! ez a' derék Aszszony nagyon / értett azon közönséges szokáshoz... **P** 2:135
Vö: *kisasszony, nagyasszony*

***/asszonyállat/ Aszszony-állat** 1 fn (ritk)
'nő; női nem': [az Isten] a' legesekélyebb férgecskének is / teremte oltalom-fegyvert, csupán / az Aszszony-állatrol felejtkezett el **B** 4:364

/asszonyi/ aszszonyi 3 mn
'asszonyhoz, nőhöz tartozó, arra jellemző' (dolog v. tulajdonság): nem esmered tehát az aszszonyi / szív' gyengeségeit? **G** O-nak 1:502; Én ez' országodba úgy / jöttem be egykor, mint egyj Aszszonyi / szép Érdemünkel [= érdemünkre] büszke L'ány **Iz** G-nak 4:13; Oh, semmi sincsen olly'

gyalázatos, / mint viszszaélni az Aszszonyi gyengeséggel **B** 4:359

/asszonyszemély/ Aszszony személy 2 fn (nép)
'asszony (3)': egyj Férjfiú nem tud ki fogni egyj / Aszszony személyen **G** O-nak 1:468; Ha a' / Királynak a' Hitvesse nem nyer is / Alattvalójától becsületes maga- / viseletet — add meg azt, Leventa, egyj / Aszszony személynek! **G** B-nak 4:546

asztal 2 fn
'egy v. több lábból és ezeken nyugvó sima lapból álló bútor': egyj jól megteríttetett / asztal Legyekbe nem szűkölködik **P** 1:177; Királynénk asztalán ezen / levelet találtam **Sol** 5:47
Vö: *gyászasztal*

átkoz 6 ts i
'vkire v. vmire dühös indulatában átkot (1) mond': Átkozza Férjem azt az esküvést / melly engemet Hitvessévé teve — / átkozza a' szerette gyermeket (párh) **M** 4:136—138; Udvarod' / átkozza minden [= mindenki], és Hazádfiit **B** G-nak 4:463; Petur engem átkozott alattomos / gyilkosnak — ám de őtt [= G-t] is átkozá! (ell) **B** 5:240 + **P** 5:235

**átkozhat* 1 ts i
'lehetősége, oka van megátkozni vkit': Hisz' őtet [= Si-t] átkozhatod **G** Mi-nak 4:312

**átkozni* 1 fn-i in
'vkire átkot (1) mondani': nem / fog e' kiömleni . . . a' Felebarátjainknak vére is? melly / bugygása' közben fogja a' Szabadság' / jajos tüzét átkozni — hörgeni (párh) **B** 2:251
Vö: *megátkoz*

***átkozódni** 1 fn-i in
'hosszasan átkokat (1) mondani': nem fogsz talán csak átkozódni, hogy / az éltemet kivánom őrzeni? **G** Mi-nak 4:305

átkozott 15 mn és fn /10,5/
I. mn
1. 'olyan (személy v. dolog), akire v. amelyre átkot (1) mondott vki':
a) (je-ként) Átkozott Jámbor te (oximoron) **P** Mi-nak 1:92; a' hol találom, ottan rontom öszve / ez' Aszszony annyit átkozott fejét **P** 2:203; Te átkozott kis alvó, mit mosolyogsz? **B** a fiának 3:29
b) (áll-ként) Légy átkozott Melindáddal! legyen / örökre átkozott az a' Kölyök [= O], kit / gyalázatomra szűlt Merània! (párh) **G** B-nak 4:554—555; örökre átkozott légy, átkozott! és átkozott a' Hely, mellyben születtél! (párh) **B** O-ra 4:587—588 [Vö: KrK. 480]; Úgy hát átkozott legyen, ki a' nemes / kardot bemártya egyj alattomos / gyilkosnak a' vérébe **Sol** 5:295
2. 'veszedelmet rejtő, bizonytalan (ügy)': most eszem' / felkell tekerni — átkozott hajón evez szerencsém, 's elül, ha hogy reája nem vigyázok **Bi** 2:359 /Vö: *hajó*/
II. fn
'megátkozott személy': átkozott! mitől / foszthatsz meg, Ottó, még tán engemet!!! **G** 4:113 + 3:31; 3:173; 3:421; 5:354

/átlát/ áltlát 2 i (ritk)
1. tn (átv) ~ a fátyolon: 'az álcázott veszedelmet felismeri; megtudja az igazat': szentséges Atyám! ide / mindentudásod' égi cseppeit! . . . hogy e' nagy fátyolon / áltlással **B** 1:215
2. ts (átv) 'elgondol, kitervel vmit': Köszönöm Nagy-aszszonyom, / hogy olly' kegyes valál, 's áltláttad azt, / hogy a' *Bojóthi Melindának nem illik / Falun magányban lakni* (gúny) **M** G-nak 1:454

átok 4 fn
1. 'gyűlöletből fakadó durva szidalom, mellyel rosszat kívánnak vkinek': Egyj átkot nyögött-ki még / Nagy-aszszonyunkra, és az alattomos gyilkosra **Sol** P-ról 5:227
2. 'hiedelemből származó csapás, szerencsétlenség; elháríthatatlan baj': Átok reád Fiú **G** O-ra 4:82; a' békességnek édes Istene /Pannóniára mondott akkoron / egyj átkot **B** 4:471; Átok

fekszik a' / Bojóthi Mortundorf fajon! **Mi** 5:143
Vö: *atyaátok*

/**atya**/ **Atya** 26 fn
1. 'apa': én Atya / vagyok **Si** 1:20; lerogytál ott Atyádnak a' / sírjára **B** P-nak 2:328; Hyaena-szívet vélni egyj Atyában!? **B** 4:328; Ugyan ne gondoskodjon egyj eszes / Atya, gyermekéről? **B** 4:510; Melinda' gyermeke. Attya adá ide **Mi** B fiáról 5:146; nem pártütő ez, mint az Attya (hsl) **Mi** B fiáról 5:322 + 2: 330;3:258; 3:259; 3:277; 3:349; 4:182; 5:34; 5:156; 5:309; 5:315: 5:320; 5:419
a) (je-vel:) bús, tékozló ~ **Bi** 3:343; ősz ~ **Sol** 5:65 + 5:279
2. (átv) 'vmely nemzetség őse': Lerontatá Atyáink' várait **P** G-ról 2:184
3. (átv) 'apja helyett oltalmazója vkinek': Kedves szomszédok! *él* / még *Bánk, Atyánk* — fogom kiáltani **T** 3:276; Légy Attya hát e' Gyermeknek [= B fiának] Király! **Mi** 5:310
4. (allegóriaként) 'a király': A' Gyermekek [= az alattvalók] taposanak Annyokon [= G-on], / midőn az Attyok [= E] meszsze Tartományban / fárad szerencséjek miatt? **Mi** 2:203
5. (átv) 'Isten': Menyben lakó szentséges Atyám! **B** 1:212

***atyaátok** ~ **Atyaátok** 3 /2,1/ fn (ritk) 'az apának gyermekére mondott átka': (merően néz maga elébe) Atyaátok egyj Anyáért! **M** 3:31; kiholt az / Atyaátok **M** 4:395; + 3:36

/**atyafi**/ **attyafi** i fn (nép)
'rokon, leszármazott': Bánáti *Bertalan* kihal Fi-mag [= fiúgyermek]/ nélkül; 's ez' Aszszony [= G] egyj jött-ment *Jerindó* / *de Vegliát* attyafiává teremt **P** 2:196

Auróra 1 fn, tuln (Mit)
'a hajnal istennője a római mitológiában; (átv) a reggeli világosság, amely fényt deríthet az éjjel történtekre': Setét Remény! (. . .) Ne rontsa ezt el a' világod, oh / Auróra! **B** 3:56 /Vö: KrK. 472/

avagy ~ a' vagy 3 /2,1/ ksz
1. (választás kifejezésére) 'vagy': azért, hogy a' Király / után való bánatjaimat kiverjem / fejemből, avagy téged' Herczegem / örvendezőbbé tégyelek — soha / Jobbágyaim' kedvét nem áldozom fel! **G** O-nak Pr: 68
2. (az előző állítás helyesbítésére) 'illetve': Ott én leszek majd a' Pohárnok; a- / vagy légy magad **Bi** O-nak 1:543
3. (kérdés bevezetésére) 'vagy': [G: távozz!] Nem. A' vagy azt / hiszed, hogy nem maradtam volna itt' / parancsolásod nélkűl? **B** 4:449
Vö: *vagy*

az 224 mut nm
I. fn-i
1. 'a mutatott személy, ill. esemény': (kimutat az ablakon) Nézd azt amott. / Hurczoltatik Petur bán **B** E-nek 5:202
2. 'az előzményekből ismert személy, tárgy, körülmény stb!: [B] átkozza a' szerette gyermeket, / mert a' Bojóthi Melinda szűltte azt **M** 4:139 stb. // Elkellene pirúlniok, / midőn ezüst — arannyal vartt övek / verődnek a' lábszáraikra; mert / véres verejtékünk' gyümölcse az **T** a merániakról 3:228 stb. // (kívül kürtölés, lárma) Mi az? **Si** 4:629 stb.
3. (főm-ban a nm-tal meghatározott személyre, dologra stb. rámutatásképpen:) csak egyj az, a' ki itten örvend, / Mikhál az, a' *Bojóthi* **Mi** 1:65; Ottó / többé nem az, ki volt **O** 1:397 stb. // Nem méreg az, melly őket [= a magyarokat] olly komorrá / teszi — bánat az, hogy bort adnak nekik; de . . . jó szót, figyelmet nem találnak itt (párh) **P** 1:143—144 stb. // sok / Meránit ollykor azt hinné az ember, / hogy tán akasztani viszik. . . (inv) **T** 3:177; A' Király, azt mondják, hogy a' Lovárol is le fordúltt (inv) **Udv** 5:2 stb.
II. nn-i
1. 'a mutatott (személy)': Láttyátok azt az ősz embert? **B** 4:374 stb.
2. 'az említett (személy)': az a' szemérmes angyal — / enyim fog ő lenni **O** M-ról Pr:2 stb.

3. 'a mm-ban kifejtett (személy v. dolog)': a' / melly *Éva*' csábítója volt, ugyan / ilyen szerelmet érezett az a' / Kígyócska **Bi** Pr:57; Átkozza Férjem azt az esküvést, / melly engemet Hitvessévé teve **M** 4:136 stb.

abba 5 mut nm

'a már említett dologba': ez bőrét sirattya, mert Merániak / takargatákbe abba testeket [= testüket] **P** 2:118 + 3:74; 3:382; 4:144; 4:277

abban 6 mut nm

1. 'az említett helyen, ill. dologban': Lenn a' Királyi-ház előtt soká / ólálkodék. Vigan valának abban **T** 3:127; a' tanácsot, / két-féle-képpen adtam még is azt; / és rajtad állt abban választani **Bi** O-nak 3:378

2. (főm-beli utalószóként:) és abban eszköz legyek, hogy / jajgasson a' Szabadságunk miatt / szegény Magyar Hazám? **B** 2:254 + 1:187; 1:315 // Utálnám magam', ha abban / a' hiedelemben hagyhatnálak el, / hogy... **Bi** O-nak 3:407

abból ~ *abbol* 4 /1,3/ mut nm

'a szóban forgó dologból': úgy elomla törhetetlen Élted, / hogy abbol a' Gazoknak is jutott? **B** M-ról 1:211 + 1:90; 1:525; 4:145

ahhoz 1 mut nm

'a szóban forgó dologhoz': Hogy Bánk le üljön a' setét szövetség' / gyász-asztalához, ahhoz nem csekélyebb, / mint Bánki sértődés kivántatik **B** 2:279

annak 2 mut nm

1. 'az említett személynek': hol vannak a' Király- / fiak? ... Azoknak élni kell! **My** 4:611

2. ~ mond vkit: 'a szóban forgó minősítéssel illeti': azt ne mondja az Udvar, mert hazud / mindenkor — ez ne mondjon engem' annak [= bűnösnek, rossznak] **M** 3:14 /Vö: KrK. 471/

arra 5 mut nm

1. 'a szóban forgó dologra': [Mi: tekéntsszsz ősz hajszálaimra] 'S ha arra én tekéntni nem fogok? **G** 4:236 + 1:440; 3:169

2. (főm-beli utalószóként:) egy tekéntet [= Mi-é], melly az ördögöt / magát is arra birta volna, hogy / egyj megszorúlt Szentet segiteni / siessen **B** 4:516 + 3:250

arról 1 mut nm

'az említett személyről': szólni kellenék — / nagy dolgokat — [B: Melindáról?] Nem arról **T** 1:202

azon 3 mut nm

'az említett dolgon': hiszen ha Hét az úttzán hétszer el- / esett, azon szint' annyiszor kaczagjuk / magunkat el **G** 4:569 + 1:46; 2:247 /Vö: KrK. 467/

azzá 1 mut nm

'az említett minőségűvé': én / még nem valék szegény. Gertrudis azzá / tett **Mi** 5:119

azzal 2 mut nm

'az említett dologgal': [B:Gertrudis éppen a' Király maga!] Ne élne viszsza hát azzal **P** 2:219 + 1:463 /Vö: KrK. 454/

azért 14 mut hsz és ksz /9,5/

I. mut hsz

1. 'az előzményekből ismert ok miatt': hallom is közel- / létét Eszem-lerontása' hít- / kürtyének, és azért kívánom azt / használni addig, míg egészen el nem- / veszejtem **B** 3:291 stb.

a) (főm-beli utalószóként:) azért nem / bátorkodok magamat elölni, mert az Isten haragjától félek **T** 3:269 stb.

2. 'az előzményekből ismert céllal': oh segíts — / gyógyíts — azért nagy dolgokat fogok / Bán, felfedezni **Bi** My-nak 3:427 + 3:99

a) (főm-beli utalószóként:) És azért futom / e' én az országot, hogy addig itthon / fojtsák-meg üdvösségemet? — talán / ez a' Királyos Aszszony [= G] azért tetéz / munkákat a' munkákra, hogy szemem' / elkábulásakor, szívemben, a' benn- / lakó becsületet megölje (párh) **B** 1:218 + Pr:66; 2:127

II. ksz

1. (megengedő m mellett, az ellentét kifejezésére)' annak ellenére': [P: én bizonnyal / orrára kész vagyok koppintani] De azért még is az [= királynő] marad **B** G-ról 2:223

2. (következtető m bevezetéseként) 'így tehát': Ősz hajam vagyon Simon, / jó Lelki esméretem: azért biz' én nem gondolok velek [= az emberekkel] **Mi** 1:6 + 2:298; 4:15; 4:21

azon[1] → *az*

azon[2] 14 mut nm

1. (valóságos rámutatással) 'az a távolabb levő(dolog)': (egyj véres kardot tesz a' Király lábaihoz) azon / vason Petur-bán' vére gőzölög **Sol** 5:45

2. 'a már említett (személy, dolog)': Magam is tudok / hóhérja lenni azon Útálatosnak [= G-nak]! **P** 2:313; Csak azt / tudnám, ki voltt azon Gonosztevő [= G gyilkosa]! **Iz** 5:11 // [O: Midőn ... szenvedésemet elébeszélltem, olly szerelmes érzés / csillámla kedves könnyeidben] Jaj, jaj tehát azon könnyeknek! **M** 1:395

3. (főm-beli utalószóként:) ez a' derék Aszszony [= G] nagyon / értett azon közönséges szokáshoz — ... — jól tudta ő azon mindennapi / Fogást, miképp kelljen... (párh) P 2:136—138; nem is csókolhatom / azon kezet, melly útat nyithatott / Lelkem' kirablásához **M** 4:149 + 1:276; 1:561; 3:232; 3:331; 3:379; 4:563; 5:425

/azonban/ azomban ~ **azomba** 5 /2,3/ ksz (nép)

1. (állítások szembeállítására) 'de, ellenben': én Isten vagyok csak lenni kéntelen; / azomban Ember' lennem nem szabad **E** 5:399

2. (lazább összefüggés kapcsolására) 'de, ámde': Titokban, Bán, titokba — azomba szóllni / itt nem lehet **P** B-nak 1:174; Úgy vélekedtem, hogy Peturnak egyj / Vitézi Társaság leszsz czélja ... Azomba képzelhedd érzésimet / midőn felébredék... **Mi** B-nak 2:100

3. (hsz-szerűen, az eddigiektől eltérő gondolat bevezetésére) 'csakhogy, ámde': Azomban — ezek [= a blenek] talán csak úgy fogadtt / szolgái voltak egyj veszett írígy / Embernek, a' ki... **B** 1:231; Minő dicső ellenben Becstelennek / a' sorsa ... azomban hogy a' becsűlet al- / orczája mellett bűntetetlen el- / követhet undokságokat, ... a' Hír leg-emberebbnek szenteli **B** 4:434

/azóta/ az ólta 2 hsz (nép)

'a szóban forgó eseménytől számítva mostanig': Spanyol / Ország halálos ágyában nyögött / ... hogy kiléptünk abbol egykor; / az ólta megholt **Si** 1:91; Úgy hittem ez / előtt csak egyj órával én is ezt; de / kik már az ólta elérték volna a' / czélt, várakoznak kérésemre **Mi** 4:205

aztán 3 hsz

1. (időhat-ként) 'az előzőekben megismert időpont után; azután': Aztán mi lessz? **Mi** 1:55; Kirontyuk a' korlátokat ... és / aztán ha czélra értünk, sírni kell csak **B** 3:245

2. (ksz-szerűen, felsorolásban) 'és': Uralkodás! ... Egyj Magyar / Országszágba'! majd Polyák' — Podólia', / aztán Velencze', a' kevély Velencze **G** 4:96

azután 1 hsz

(szembeállítva az *egyszer*-rel) 'máskor': Egyszer minden útakat / számomra készíted — azután pedig meg- / gyalázol! O G-nak 1:472

azzá → *az*
azzal → *az*

B

báb 1 fn

'játékbaba': Oh engedd-meg gyermeki- / báb-módra minden gondolattjaim' / enyészni, és csak a' *Melinda* édes nevével agyvelőm' betölteni **O** M-nak 1:435

Bács-Bodrog 1 fn, tuln

'az ország déli részén levő vármegye': *Berchtold* az üstökét se tudja még / befonni, 's már Érsek, Bán, Vajda, 's Bács- / Bodrog Megyékben Fő Ispány leve [= lett] **P** 2:192 /Vö: KrK. 464/

***/bahó/ Bahó** 1 fn (táj, ritk)

'együgyű, hiszékeny, könnyen be-

csapható ember; bohó' /Vö: KrK. 480/: [a becstelen ember] fő-hivatalra lép; ottan rabol / mindent el a' szegény Bahóktól, a' hol akarja **B** 4:439

baj 1 fn
'gondot, vesződséget okozó helyzet, állapot': Te reszketsz, jó Uram! mi baj? **Bi** O-nak 3:304

/bajusz/ bajúsz 2 fn
'férfiak felső ajka fölött levő szőrzet; a férfias erő jelképe': kegyelmes Úr, vigyázz; vigyázz; mert / egyj illy keszeg, sovány Fiút az izmos / Bánkbán — bajúsza' egyj végére tőz [= tűz] **Bi** O-ról Pr:75; szégyen, gyalázat / kardot ragadni! (csalfa alázódással) egyj Magyar csak egyjik / bajúsza végével pokolba űzhet / egyj illy' szegényke Németet **Bi** a blenéknek 2:352

***bakáz** 1 tn i (táj, ritk)
(átv) 'bukik, bukfencezik; (magas társadalmi helyzetéből) alábukik': mint sem olly' / nagyot bakázzon a' Bíbor [= O], bizonnyal / előbb feláldoznak tíz Bánkot is **Bi** 2:416 /Arany másként érti: „hogy neked elégtételt adjon" 120/

baklövés 1 fn
'feltűnő tévedés, melléfogás': [Iz: Aszszony? ... te is tudod közelről e' Nemet / esmerni —] Megtanúltam, emberi / elmém' ezernyi baklövésivel **Bi** 1:348

balgatag 1 mn
'naivan együgyű, gyermeteg (személy)': [Mi: oh add viszsza Híveidnek / azt, a' mit elraboltál] Balgatag! **G** 4:214

/bámul/ bámúl 1 ts i
'csodál vmit': [G] csak a' Merániakra néz. / Bámúlja a' harisnyát **P** 1:117

/bámulás/ bámúlás 1 fn
'csodálat, csodálkozás': (közül nézi magát) Mi bennem illyen bámúlásra méltó? Zavartt Eszem? **B** 5:153

/bán/ Bán 24 fn (Tört)
'feudális közigazgatási hivatalnok, magas állami tisztségviselő' /Katona szerint „annyi volt, mint most *Gróf*, vagy *Báró*" Vö: KrK. 156/: Elszedte Hivataljainkat, és / a' puszta *Bán* névvel czifráza fel [Vö: KrK. 464] **P** G-ról 2:187; *Berchtold* az üstökét se tudja még / befonni, 's már Érsek, Bán, Vajda ... leve [= lett] **P** 2:193
a) (megszólításként, megnevezésként:) *Bán* ébredezz,mert meglopattatik *Bánk*! **B** önmagának 1:230 + **P** B-nak 1:174; 2:92; 2:106; 2:135; **Bi** B-nak: 2:373; 2:376; 2:390; 3:280; 3:288; **T** B-nak: 1:206 (2); **Iz** B-nak: 3:80 (2); **B** P-nak 1:181; 1:184 (2); **Mi** P-nak 2:72 (2); 2:75; **Si** P-nak; 1:82; **Bi** My-nak 3:428

bánat 5 fn
'tartós szomorú lelkiállapot; lelki fájdalom': azért, hogy a' Király / után való bánatjaimat kiverjem / fejemből ... soha / Jobbágyaim' kedvét nem áldozom fel! **G** O-nak Pr:67; Nem méreg az, mely őket olly komorrá / teszi — bánat az, hogy bort adnak nekik; de ... jó szót, figyelmet, nem találnak itt (ell) **P** a blenekről 1:144; Hazánk' külön-külön Vidékein / Jajt, 's bánatot találtam; 's itt' ime / ellenkezőt találok (ell) **B** 1:168; miért akartok már megfosztani / a' Holttakért való bánattol is? **E** 5:110; Miért / kell a' félelemnek a' bánat' helyére / férkezni? **E** 5:135

bánáti 1 mn
'(az ország déli részén lévő) Bánát országrészbe való, ottani birtokkal rendelkező (személy)': Bánáti *Bertalan* kihal Fi-mag [= fiúgyermek] nélkül **P** 2:194 /Vö: KrK. 465/

Bánk 42 fn, tuln
' dráma főszereplője' /Katona szerint a Benedek utónév régies alakja, Vö: KrK. 156 és 430/;
a) (megszólításként, megnevezésként): *Bán* ébredezz, mert meglopattatik *Bánk!* **B** önmagának 1:230 + 1:240 (2); 2:84; 2:278; 2:342; 2:411; 3:275; **M** 1:439 (2); 1:449; 3:9; 3:26

(2); 4:170; 4:370; 4:395; 4:407; **P** 2:174; 2:179; 2:394; **G** 4:58; 4:405; 4:409; 4:460; 4:510; **Bi** Pr:35; 1:331; 3:295; **O** 1:440; 3:308; **Iz** 4:57; **Mi** 2:89; **Udv** 5:152

b) (je-vel): ...bizonnyal/előbb feláldoznak tíz Bánkot is **Bi** 2:417

c) (értelmezőszerű szókapcsolatban): De Bánk — az áldozat' kipótoló—? **Bi** O-nak Pr:41; Szerelmem által egyj lehet / csak boldog, és cszerencsés — az pedig / Bánk **M** O-nak 1:413; mivel Bánk a' Király' személye — esküszöm / meg is fogok felelni ennek **B** 1:576; kedves szomszédok! *él / még Bánk, Atyánk — fogom kiáltani* **T** 3:276; (remegve néz a' földre) Bánk? a' Nagy-úr? **G** 4:325

d) (brit szraggal): Midőn / kifutottam a' Sárkány elébe, még / Bánkom se jött utánnam **M** 4:128; [M] csak ezt mondá: *Bánkomhoz* **T** 5:386 // Melinda, serkenyj fel; hisz' esmeréd / te Bánkodat **B** 5:367

Bánk bán ~ Bánk-bán ~ Bánkbán 15 /1,11,3/ fn, tuln

'a főszereplő neve tisztségmegjelöléssel':

a) 'Bánk (a/)': mindenik [= őr] / azt hitte, hogy Bánk-bánhoz tartozok **T** 3:136 + **Mi** 1:152; **M** 1:386; **P** 2:124; **Iz** 4:45; **B** 4:560; **O** 4:574

b) 'Bánk (b/)': szerelmes ~ **Bi** Pr:45; izmos ~ **Bi** Pr:75; szerelmeféltő ~ **B** 1:244; derék ~ **O** 1:291

c) 'Bánk (c/)': úgy parancsolá Bánkbán, Magyar / Ország Királya **B** 4:459 + 1:199; 2:367; 2:385; 3:94

Bánkháza 1 fn, tuln

'Bánk lakóhelye, vára' /Vö: 4:405—406/: [O emberei] Kevés idő múlván körül vevék *Bánk- / házát* **T** 5:381

/bánki/ Bánki 1 mn

'Bánkhoz méltó, rá jellemző (tulajdonság)': Hogy Bánk le üljön a' setét szövetség' / gyász-asztalához, ahhoz nem csekélyebb, / mint Bánki sértődés kivántatik (hsl) **B** 2:280

bánni 1 fn-i in

*(ritk) mohón ~ vmivel: 'gyorsan cselekedni vmely ügyben': De ők [= a blenek] mohon kívántak bánni a' / dologgal **Mi** 4:293

bánt 3 ts i

'ártó szándékkal fenyeget; (szóval) háborgat vkit': Üsd az / orrát Magyar, ki bántya a' tied'! **P** 2:236; Kérlek, ne bántsd őket [= a bleneket]! **B** P-nak 2:288

***a)** (ritk) 'sérteget, átkoz': Hitvány, ne bánstd Hazámat! **G** B-nak 4:589

/banya/ Banya 1 fn

'(szegény) öregasszony': a' / vadászaton egyj Őzet kergeték, / és — egyj Banyát találtam **Si** 1:35

bár 6 ksz és hsz /4,2/

I. ksz

(megengedő értelmű m-ban) 'még akkor is, ha...; annak ellenére, hogy ...; mégis': Bánk a' Király' személye — esküszöm / meg is fogok felelni ennek, és / bár a' tulajdon síromon fog is / a' Békeségetek virágzani **B** 1:578; Oh Endre! győzedelmeskedj te bár / Országokon; de illyen győzedelmet ... nem nyersz soja! **B** 2:340; minden e' szerént tehát hamis, / 's megcsal — keresse bár az ember, a' — / hol akarja **B** 3:138; ... legyen bár akkor, a' mikor — **O** 4:632

II. hsz

1. (óhajtás kifejezésére) 'vajha, bárcsak': [E: Egyj Királynak ... könnyezni nem szabad] Ne kéne bár! **Udv** 5:21

2. (ráhagyásként) 'akár': Ej, lássa bár az ember, e' [= Mi] bizon / alszik megént! **Si** 1:2

***bárányi** 1 mn (ritk)

'a bárányhoz, mint a béketűrés jelképéhez méltó, túlzottan szerény, szelíd (érzés)': Oh czélra! így különben egyj / bárányi békeség — mi több, maga / epét okádna itt a' Békeséges- / tűrés **P** 1:98

barát ~ Barát 9 /3,6/ fn

1. 'az a személy, akit kölcsönös vonzalom, érdek köt össze vkivel': Hát honnét akarsz / már most Barátokat?

midőn sem a' / Meráni, sem pedig Magyar — **Si** P-nak 1:124; Légy nekem Barátom! **O** Bi-nak 1:274; Ritter, Paraszt, szegény, Úr, Herczegek / lettek barátjaimmá **Bi** 3:358; egyj boldogtalan Éjtszaka / elvette mindenünket — ... Barátjainkat — (párh) **Mi** 4:261; [a becstelen embernek] gazdag, 's hatalmas Léte Barátinak / lehet javokra **B** 4:442

2. (bizalmas megszólításként:) Bánk-bán! Barátim! **P** 2:124; Ne mennyetek széjjel mindjárt Barátim **B** 2:433; Egyébb / aránt, Barátim ... **Udv** 5:5

3. 'az a személy, aki vmely rangos ember környezetéhez tartozik, annak támogatását élvezi': Nagy-Úr! *Királynénak barátja* a' nevem **Iz** B-nak 2:77

/barátság/ Barátság 1 fn
'kölcsönös megbecsülés; meghitt viszony': a' Magyar Bor ollyan / mint a' Magyar Barátság — mentől óbb, / annál erőssebb (hsl) **My** 1:148

/bármely/ bár melly 1 nm
'akármilyen': Melly boldogtalan / az, a' kinek bár melly bilincsei boldogtalan módon oldóznak el! **B** 3:107

/bármilyen/ bár milyen 1 nm
(hsz-szerűen) 'tetszőleges mértékben; akármennyire': [a kalmár] bár millyen szentül is fel- / fogadja a' kiválasztott Jószáginak / a' féretételét — még is hazud **Bi** 1:295

/bármint/ bár mint 1 hsz
(megengedő m-ban) 'akármennyire, akárhogyan': Felhozta hát ide / szép egyjügyű Feleségét a' Nagy-úr [= B], / bár mint dörömbözött szerelme féltő / nagy szíve **Bi** B-nak 2:371

bátorkodik 2 tn i
(fn-i in-vel) 'merészeli az in-vel kifejezett cselekvést megtenni': azért nem / bátorkodok magamat elölni, mert az / Isten' haragjától félek **T** 3:270; Melinda' gyermeke ... csak Endre az, kinek kezére bízni / bátorkodok **Mi** 5:148

/bátya/ Bátya 6 fn
1. (birt szraggal) 'idősebb férfitestvér; fivér': No Bátyám! ébredezz! **Si** Minak 1:3; [Mi: (elhanyatlik)] (felfogja) Bátyám! **Si** 2:79; [B: Láttyátok azt az ősz embert?] Bátyám! 4:374; a' / midőn öreg Bátyám rimánkodék... **Si** 5:86 // Midőn te Bátyád, Elmerik Király, / ellen kikelvén [= fellázadván] ... elzáratál **B** E-nek 5:218

2. 'idősebb jóbarát megtisztelő megszólítása': Petur, Petur, kedves Bátyám, ölelj meg! **B** 2:318

be 2 hsz
(indulatszószerűen, sajnálatot kifejezve) 'mennyire, milyen nagyon': oh szerelmes / jó Istenem, be meg csalatkozék! **M** O-nak 1:377; Szegény, szegény Király! be meg csalatkozál E önmagának 5:251

***/bebocsáttatik/ bebocsájtatik ~ bébocsájtatik** 2 /1,1/ tn (szenv) i (ritk)
'bebocsátást nyer; beengedik': ... mivel be nem bocsájtatik / még maga Melinda is **Iz** 4:9; sírva kell az / ajtó előtt itt' az Igazságnak el- / aludni, a' míg bébocsájtatik **Mi** 4:176

becs ~ Becs 3 /2,1/ fn
1. 'vmely dolognak tulajdonított (főként eszmei) érték': Hiszen könnyezni kell, hogy áldozattya színlett / becsét nagyítsa **G** az asszonyokról 1:506; Így megy egyj Király, / ki elvetette a' Királyi pálczát, / mivel hogy azt becsébe nyomorúltnak / találta **B** Mi-ról 4:383

2. 'megbecsülés, tisztelet': hisz a' Királyné prüszkölő- / Becs-Rang-porától egész bolondulásig elszédülél Te **Bi** B-nak 2:363 /Vö: KrK. 469/ Vö: *prüszkölő-por*

***/becsalhat/ be-csalhat** 1 ts i
(átv) 'csábító hatással lehet vkire; becsábíthat vkit': Nagyra vágyás, Büszkeség ... az / Aszszonyt be-csalhattyák a' Bűn' fenék / nélkül való mocsáriba—! **B** 4:335
Vö: *megcsal*

becses 3 mn

1. 'olyan (személy, dolog), amelyet nagyra értékelnek, fontosnak tartanak': [O] a' kinél még / drágább, 's becsesb előttem a' Kutyám **B** 2:449; [a becstelen ember] a' Menyet is ... megnyerheti ... több áldozattal, hogy sokkal becsessebb / lesz még előtte, mint az a' szegény / Becsületes, ki semmit sem tud adni (hsl) **B** 4:446

2. 'tiszteletre méltó (személy)': nincs egyj jó köntösünk, / mellyben magát az ember egyj becses / Védszent előtt mutathatná-meg a' / templomban **T** 3:211

becstelen ~ **Becstelen** 2 /1,1/ mn

1. 'olyan személy), akit erkölcsileg értéktelennek tartanak; megbélyegzett': „Ő [= Si felesége] egykor egyj szegény koldús személyt / el-kergetett magától, 's becstelennek / nevezte, mert *kettős* szülöttye volt" **Si** 1:42

***2.** (fn-ként) 'olyan személy, aki tudatosan letér a' becsület útjáról': Minő dicső ellenben Becstelennek / a' sorsa, csak hogy tudja a' Közönség' / jó-véleményét meghódítani **B** 4:431

/becsül/ becsül 2 ts i

'(erkölcsileg) nagyra értékel; tisztel': az / Aszszonyt becsülöm — ah de még is annak / én engedelmeskedni nem tudok (ell) **P** 2:158; Még eddig egyj kevésre becsültelek; / de most idétlen rémítésedért / megvetlek (ell) **Bi** O-nak 3:405

/becsület/ becsület ~ **Becsület** 14 /7,7/ fn

'a társadalmi együttélésben kialakult erkölcsi eszmény': Minek is Becsület emberek között! **B** 3:96; a' feláldozott / Becsületet kiűzte Udvarából **B** G-ról 5:189

2. 'az egyénnek ehhez való alkalmazkodása; tisztesség, becsületesség': Oh / a' *Nemzet*! ... Kényes Becsülete, mint a' Köntöse— (hsl) **P** 1:136; [G] azért tetéz / munkákat a' Munkákra, hogy szemem' / elkábulásakor, szívemben, a' benn- / lakó becsületet megölje? **B** 1:224; a' vég-veszélybe' forgó / becsületem felett rikoltanák: / „*Bán* ébredezz; mert meglopattatik *Bánk*!" **B** 1:229; Két Fátyolt szakasztok el: / *Hazámrol*, és *Becsületemről* **B** 1:589; Kopácsolásokat [= kopácsolásukat] / Lelkem meny-aszszonyi ágynak gondolá; / pedig becsületünknek egyj koporsót / szegeztek (ell) [Vö: KrK. 470] **Mi** 2:455; Ártatlan? és az Udvar nyelve e' névvel nevezte é Becsületem? **B** M-nak 3:12; Épülj-fel! izmosodj-meg, gondolat! — / veled épül ismét csak fel, örök Lenyugtom' / felett, megélledő Becsületem! **B** 3:65; Oh az én becsületem / Melinda' elbúcsúzásával, el- / búcsúza **B** 4:418; [a becstelen ember] a' becsület al- / orczája mellett bűntetlen el- / követhet undokságokat **B** 4:434; Örvendj Becsületem! lemosta mocskod' / a' Vér-keresztség **B** 4:593

3. 'lelkiismeretesség; kötelességtudó önfeláldozás': Az Őseink becsülettel, 's vitézi / lélekkel estek egykor el **B** 2:242

4. 'illendő magatartás; lovagiasság': egyj ártatlanságot [= Iz-t] el- / zárván gyalázatba kevertél — becsület / é ez? **G** B-nak 4:417

/becsületes/ becsületes ~ **Becsületes** 11 mn és fn /9,2/

I. mn

1. 'olyan (személy), aki megtartja az erkölcsi törvényeket, jellemes, tisztességes':

a) (je-ként:) A' Férj se várjon / az aszszonyának szívétől soha / többet; csak a' mit egy becsületes / Kalmártól **Bi** 1:294; menj Melinda ezen becsületes / Parasztal [= T-cal] **B** 4:389; Remény! Remény! becsületes Hazug, / mely egyj igéretet sem tellyesítsz (metaf, oximoron) **E** 5:68 /Vö: KrK. 449/

b) (áll-ként:) M'ért valék becsületes! / holott gazember lévén, mostan is / tied lehetnék (ell) **T** B-nak 3:104

2. 'jellemes, tisztességes emberre jellemző (magatartás)': légy velem hideg-vér ... hogy ... becsületes / tekéntetemnél elvakúljon a' / Szentséghtőrő [= O] **B** 2:406; Ha a' / Királynak a' Hitvesse nem nyer is / Alattvalójától becsületes maga- / vi-

seletet — add meg azt ... egyj / Asszony személynek! (ell) **G** B-nak 4:544 // Tiborcnak / becsületessebb ábrázattya volt **B** 5:336

3. (hsz-ként) 'az elvárható tisztességes módon': Míg tűrhetém, tűrtem becsületessen **T** 3:117

II. fn

'becsületes (1) ember': A' Becsületes megostoroztatik ... így ha későn is, megesmeri, / hogy ugyan becsületest kell játszani, / de valóba' lenni még is oktalanság **B** 4:424—429; [a becstelen ember] a' Mennyet is / gyakorta úgy megnyerheti ... hogy sokkal becsesebb / lesz még előtte, mint az a' szegény / Becsületes, ki semmit sem tud adni **B** 4:448

bedug 1 ts i

(átv, biz) 'erőszakkal elhelyez vkit vhova': Akkor / bedugtak egyj Klastromba... **Bi** 3:351

***befogni** 1 fn-i in

'(embert) arra kényszeríteni, hogy jármot viseljen, igát húzzon': ...nekünk / Feleség, 's porontyainkat kell befogni, / ha veszni éhen nem kívánkozunk **T** 3:190

***befonni** 1 fn-i in

'(hajat) kötélszerűen elrendezni, összefogni': *Berchtold* [= G öccse] az üstökét se tudja még / befonni [olyan fiatal], 's már Érsek, Bán, Vajda ... **P** 2:192

/begyógyul/ begyógyúl 1 tn i

(átv is) '(seb) összeforrad, beheged': a' sírban a' sebek- / is mind begyógyúlnak [= a lelki fájdalmak elmúlnak] **Iz** 4:89

bejár 1 ts i

'(nagyobb területet) keresztül-kasul végigjár': Bejártam az / Országot, és mindenfelé csak az / elbúsulást találtam **B** 4:460

bejön 3 tn i

1. 'kiutről a beszélővel azonos helyiségbe lép': Mikhál-bán jönne be / erővel is **Udv** 4:105

2. 'külföldről áttelepül': Midőn bejöttem ez' / Országba — mindjárt szembe tűntől **O** M-nak 1:379; Én ez' országodba úgy / jöttem be egykor, mint egyj Aszszonyi / szép Érdemünkel [= érdemünkre] büszke L'ány; de az / ma meggyaláztatott **Iz** G-nak 4:13

***bejönni** 2 fn-i in

'a beszélővel azonos helyiségbe belépni': Ne hagyd bejönni őtet [= Mit] — ... — ne hagyd Királyné! **M** G-nak 4:163; nem szabad bejönni senkinek- / is; úgy parancsolá Bánkbán **B** 4:458

***bejötte** 1 fn (szragos) (ritk)

(átv) ~ a világra: 'megszületése': Első bejöttöm a' világra megöltt / már egyj Anyát **Bi** 3:342

béke 3 fn

~ '-vel: 'viszálykodás nélkül; türelmesen': De csak / békével — **Mi** P-nak 1:92; Átkozott Jámbor te! ki / békével? Én talán? Ég, és Pokol! **P** Mi-nak 1:93

a) 'zavartalanul, bizalommal': (öleli) Köszöntsd helyettem ősi / váram' — vezessen békével szerelmem **B** M-nak 4:406

***bekéredzkedik** 1 tn i (nép)

'a benn lévőtől engedélyt kér hozzá bemenni': Tehát miért kéredzkedél be hozzám? **G** Mi-nak 4:184

***/békés/ békés** 1 mn (ritk)

(fn-ként) 'az a személy, aki a nyugalmat keresi, kerüli a viszályt': Ég, és Pokol! / a' békes egyj bolond; 's az is bolond, ki békételen (ell) **P** 1:94 /Vö: KrK. 450/

/békesség/ békeség ~ **Békeség** 8 /7,1/ fn

1. 'az emberek zavartalan együttélése, békés állapota': én reám tevé le a' / szegény Paraszt elfáradtt csontyait ... meg is fogok felelni ennek, és / ha bár tulajdon síromon fog is / a' Békeségetek virágzani **B** 1:579; Már legyen / akárkié a' Föld, és a' Vagyon — / egyj szív *marad;* 's így — szent

Haza, *békeség!* **P** 2:338; Az — békeség! **Blenek** 2:339; add viszsza Híveidnek ... A' nyúgodalmat, békeséget, és / az életen való gyönyörködést (párh) **Mi** G-nak 4:215; Midőn ti legelőször ... Hazánkba jöttetek, / a' békeségnek édes Istene / Pannóniára monda akkoron / egyj átkot **B** G-nak 4:469

2. 'türelmes, belenyugvó magatartás': Oh czélra! így külömben egyj / bárányi békeség — mi több, maga / epét okádna itt a' Békeséges- / tűrés [Vö: KrK. 450] **P** 1:98; Tűrj békeséggel, ezt papolta az / Apát-Urunk is sokszor **T** 3:325

/békességes/ békeséges ~ **Békeséges** 2 /1,1/ mn és fn /1,1/

I. mn

'belenyugvó, türelmes (magatartás)': maga / epét okádna itt a' Békeséges- / tűrés, kiáltva, *ördög*, és *Pokol!* **P** 1:99 /Vö: KrK. 450/

II. fn

'az az ember, aki türelmes, mindenbe belenyugszik': Tűrj békeséggel, ezt papolta az / Apát-Urunk is sokszor: boldogok / a' békeségesek, mert Isten' Fiainak hívattnak — úgy de tömve volt magának / a' gyomra **T** 3:237 /Vö: KrK. 476/

békételen 2 mn

'a meglevő viszonyokkal elégedetlen, helyzetéből kitörni készülő (személy)': a' békes egyj bolond; 's az is bolond, ki / békételen: de én békételen / még sem leszek, míg nem bolondulok-meg **P** 1:95 /Vö: KrK. 450/

***békétlenkedő** 1 mn-i in

(fn-ként) 'elégedetlenkedő, lázadást szító személy': (fellobban) Ősz ember, kik a' / békétlenkedők? **G** Mi-nak 4:234

***/békítő/ békítő** 1 mn-i in

'olyan (személy), aki haragosokat kibékülésre késztet': Ezen szelíd arczával [= arccal] hagyja-el / az öszve békültt ellenségeket / a' békítő Vitéz **Iz** G holttestéről 5:257

beköt 1 ts i

'vmivel befed, begöngyöl vmit': Kösd-be a' fejem' / Bánk! **M** 4:369 /Arany szerint valóságos bekötésről van szó: „A fejével van baja" 159. Valószínűbb az átvitt értelem: férjhez megy, ezáltal visszakapja asszony iértékét. Vö: *lakodalom* 4:130 és *menyegző* 4:394/

bekullog 1 tn i

'kintről vmely helyiségbe rosszkedvűen, kelletlenül, lassan bemegy': (komoran ... leüldögélnek) Nézd, mintha órra' vére folyna, úgy kullogbe némellyik **Si** Mi-nak a blenekről 1:68

Bël 1 fn, tuln

'a Bibliában a hamis isten, a bálvány': a' Hír a' Királyi-Szék' / fő *Bël*-je; ennek oltárára kész a' / Magyar lerakni mindenét (metaf) **B** 4:484 /Vö: KrK. 480/

Béla 2 fn, tuln

1. 'III. Béla király': az illy' / szegény paraszt az Úr elébe nem / mehet be többé — úgy rendelte *Béla* / Király **T** 3:217 /Vö: KrK. 475/

2. 'Álmos lázadó herceg fia': Szerette Gyermekem! ... jól emlékezem, / hogy Attya' vétke végett [= miatt] egykor a' / kis Béla elvesztette két szemét **B** 5:157 /Vö: KrK. 485/

belécsap 1 tn i (nép)

'(villám) úgy csap le, hogy vmit eltalál': Miért hogy egyj menydörgés nem csapott / belé Fiam' gödrébe **Mi** 5:377 /Vö: 4:267—278/

***/beléfeküdni/ belé feküdni** 1 fn-i in (nép)

'vmibe fekve belehelyezkedni': kezével véste [Si] a' / sírt, mintha csak maga akart volna abba / belé feküdni (hsl) **Mi** 4:278

beléje 1 hsz (nép)

'a szóban forgó személybe; őbelé': csak érjem el, torkon fogom, / 's királyi széke' kárpitjának a' / zsinórival fojtom beléje lelkét **P** G-ról 2:300

***belekeverve** 1 hat-i in
(átv, ritk), vmely kellemetlen ügyben érintve': Te is / bele vagy keverve, és ha veszteségre / jön a' dolog, tied leszsz a' nagyobb **P** B-nak 1:182

***beléphet** 1 tn i
'bejöhet vhova': állj fel! beléphet egyj Meráni Állat, / és azt hihetné: őtet illeti **B** a térdeplő M-nak 3:6

***belépni** 1 fn-i in
'bemenni vhova': Szép Földeinkből / vadászni berkeket csinálnak, a' / hová nekünk belépni sem szabad **T** 3:199

/belészeret/ belé szeret 1 tn i (nép)
'szerelmes lesz vkibe': Sok Férjfiak — . . . — az / ollyat, ki könnyű győzedelmet igér, / azért se kedvelik; de légyen a' / meghóditás nehéz, már akkor ők / csak puszta büszkeségből is belé / szeretnek **Bi** 1:363

belopózkodik 1 tn i
'észrevétlenül bemegy, belopakodik vhova': Akkor lopózkodtál be a' Kapun **T** B-nak 3:131

bélök 1 ts i (nép)
'(akarata ellenére) betaszít vhova vkit': Vállamat ragadta egyj erős / kéz [= B-é] — bélökött Melinda ajtaján **Iz** 4:44

/belőle/ bellőle 6 hsz
1. 'a szraggal megjelölt dologból': Kár illyen egyj csinos Főért, hogy a' velő hibáz [= hiányzik] belőlle! **Bi** Iz-ról 1:366
2. 'a szraggal megjelölt személyből': Ember; belőlled a' rosz Lélek ordít! (megszem) **Si** P-nak 1:87; Wárdán, belőlled most a' nemzeti / rút gyűlölet; nem az Igazság beszél (ell, megszem) **B** P-nak 2:304; Nem vagyok / Magyar, tehát nem is gondolhatod, / hogy Részrehajlás, vagy Haszon beszél / belőllem (megszem) **Mi** G-nak 4:213 // (átv) Édes Istenem, / mi lett belőlle! — [O: Én belőllem?] Al- / orczádból, undok ember! **M** O-nak 1:375; Mikhál — öreg! mi lett belőlled? — ébredj! **Mi** 2:70

bemárt 1 ts i
~ -ja a kardját vkinek a vérébe: 'megvív vele': átkozott legyen, ki a' nemes / kardot bemártya egyj alattomos / gyilkosnak a' vérébe **Sol** 5:296 /Vö: 4:270/

bemegy 1 tn i
'vmely belső helyre megy': mivel hogy azt meg tudtam mondani: / ki ment-be olly titokba? mindenik [őr] / azt hitte, hogy Bánk-bánhoz tartozok **T** 3:135

**bemehet* 1 tn i
'bejuthat, beléphet': mert az illy' / szegény paraszt az Úr elébe nem / mehet be többé — **T** 3:217

***bemetszeni** 1 fn-i in
(átv is) 'éles eszközzel behasítani, belevágni vmibe': ezek [= a zsidók] / a' húsba kéntelenek bemettzeni **T** 3:167

bemocskol 1 ts i
(átv) 'becstelen cselekedettel beszennyezi a becsületét': Szerettem Ottót . . . a' vitézt; de a' / Vitéz bemocskolá magát, 's azért a' büszke Német L'ány a' Bíborost- / is megveté **Iz** 4:21 /Vö:4:61/

**bemocskolva* 1 hat-i in
(átv) 'meggyalázva, erkölcsileg beszennyezve': Jobban be van neved / mocskolva, mint az enyém (hsl) **B** E-nek 5:201

bemocskolás 2 fn
(átv) 'meggyalázás, becstelen cselekedet': (unatkozva) Néném, tehát mi lessz kedved szerént? / majd Bíborunk' bemocskolása, majd / megvettetett szerelmem által a' / r'ád háromolható szégyen gyötör **O** G-nak 1:511; Egyj elhagyattatott helyen legyen / inkább kenyéren, 's vizen; mint sem itt' / pompába' Bíbor, és a' Hermelin / bemocskolásra eszközül vetessen **B** M-ról 2:447

***bemocskoló ~ Bemocskoló** 2 /1,1/ mn-i in (ritk)
(fn-ként) (átv) 'az a személy, aki becstelen cselekedetével meggyaláz vkit': [O: Mi lelt?] Azt kérded, Bíborunk' / Be-mocskolója?! [Arany: Nem a tett által, de mert felingerelte s nem meghódította Melindát. 95] **G** 1:467; [G: tudod, hol, és kivel beszélsz?] Veled — / Koronák' bemocskolója! **M** 4:154

Bendeleiben 1 fn, tuln
~ Egenolf: 'Izidóra apja' /Vö: KrK. 437/: Elfelejtkezél / róllam Gyalázóm? Úgy hát zárodat / kitörve karjaimmal, megmutassam, / hogy *Bendeleiben Egenolf*' vére foly / ereimben? **Iz** B-nak 3:69

benne 9 hsz
1. 'a szraggal megjelölt, az előzményekből ismert dologban': Kár illyen egyj csinos Főért ... Benne van / szép két Szem, a' melly hódítón beszél **Bi** Iz-ról 1:366; addig én is / sípot faragtam nádatok között, / míg benne ülhettem [Vö: *síp*] **Bi** 2:379
2. (átv) 'a szóban forgó személy tudatában, lényében': csupán / csak bennetek van még egyetlen egyj / bizodalmam! **P** Mi-nak és Si-nak 1:128; ők [= az asszonyok] a' legundokabb Kirugdalózót / is még dicsőségesnek esmerik, / ha benne egyj kis Rendkívül-való van **Bi** 1:287; Sirtt bennem a' Lélek, hogy a' pazarlást / szemléltem **P** 2:176; Ők [= a merániak] játszanak, zabálnak szűntelen, / úgy, mintha mindenik tagocska bennek / egyj egyj gyomorral volna áldva (hsl) **T** 3:193; Ha benned emberi / érzés vagyon, ne öld meg őtet [= Mit] önn' / gyalázatoddal! **M** G-nak 4:167; Minden tökélletességgel ruházta- / fel őtet [= G-t] a' Természet — benne csak / a' halhatatlanság hibáza **E** 5:77; Mi bennem illyen bámúlásra méltó? Zavartt Eszem? **B** 5:153

bennlakó 1 mn
*(átv) 'vmely személyben érvényesülő, rá jellemző (tulajdonság)': talán / ez a' Királyos Aszszony azért tetéz / munkákat a' munkákra, hogy szemem' / elkábulásakor, szívemben, a' benn- / lakó becsületet megölje **B** 1:223

bennünket 3 sz nm
'minket': Egyj olly Teremtés, a' kinek nem ez / hazája ... ki gyermeki / játékainkban is nem osztozott volt, / bennünket az vallyon szerethet é? (párb) **P** 2:43; a' / Nyúgodalmokat / koczkára tégyük Polgár társainknak, / kik mint Szülőinket, bennünket is / tápláltak! **B** 2:259; Így találá ott' / bennünket egy Magyar, ... a' Nagyúrnak Édes-apja **Mi** 4:279
Vö: *mi*

bér 1 fn
~ -be eltesz: 'kamatra kiad, kölcsön ad': Nagy-aszszonyunk (...) hét ezer márk aranyat el- / tett bérbe **Si** 5:102

Berchtold 3 fn, tuln
1. 'Gertrudis és Ottó apja, ill. őse' /Vö: KrK. 454/: Az én Anyám, 's Hazám Merània / szűlt téged'? a' nagy *Berchtold*' vére így / fajúlt el? **G** O-nak 1:470; Ottó! Merània! ... Berchtold' Nemzete!!! **G** 4:67
2. 'Gertudis öccse' /Vö: KrK. 426/: *Berchtold* az őstökét se tudja még / befonni [olyan kicsi], 's már Érsek, Bán ... leve [= lett] **P** 2:191

berek 1 fn
'bokros, fás hely; erdőcske': Szép Földeinkből / vadászni berkeket csinálnak, a' / hová nekünk belépni sem szabad **T** a merániakról 3:198

***berogy** 1 tn i
'vminek a felülete eddigi szintjéhez képest beomlik, beesik': Melinda! ... / Világot érő szép szemed berogy **Si** M holttesténél 5:271

Bertalan 1 fn, tuln
'egykori bánáti birtokos nemes' /Vö: KrK. 465/: Bánáti *Bertalan* kihal Fi-mag [= fiúgyermek] / nélkül; 's ez' Aszszony [= G] egyj jött-ment *Jerindó / di Veglián* attyafiává teremt **P** 2:194

Bertha 1 fn, tuln
'Izidóra anyja' /Vö: KrK. 437/: Jó *Bertha*, légy Leányom' annya, mint / én annya lészek a' tiednek! mondád te akkor jó Anyámnak **Iz** G-nak 4:68

beszéd 4 fn
1. 'szóbeli megnyilatkozás, beszélés': hallám az őrzővel beszédedet — / én is tehát utánad mentem **T** B-nak 3:132
2. 'annak tartalma, amit vki mond': [Mi: Ha! Pártütés?!] Utalálatos beszéd! nem Pártütés — / kicsikort Szabadság! (ell) **P** 2:65; (magába, küszködve) Utálatos beszédek! **E** 5:131
3. 'vmely tárgyra vonatkozó gondolatok előadása': elbeszéllem, m'ért őszült-meg [a fejem] így: / Itt van az Előljáró beszéd **Mi** G-nak 4:238

beszél ~ **beszéll** 31 /19,12/ i
1. tn 'mondanivalóját hallhatóan kifejezi, közli vkivel': No legalább/ beszélj hát egy kicsinyt alantabb hangon [= halkabban] **Mi** P-nak 1:103; No, édes Istenem! ismét azt hiszem hogy / velem beszél **T** B-ról 3:148; Álj fel, és beszélj, / mint ember emberhez **G** Mi-nak 4:222
2. ts 'szavakkal kifejez, elmond vmit': Mit is beszéllek én / ezen megúntt [= unott] fagyos személy' üres szivének **O** Bi-nak Pr:7; No, jó! — Nem is beszéllek — még csak egyj szócskát se **P** 1:105; Germannicust, ki elrejté magát / Hogy majd kilesse, mit beszéllenek / felőlle, nem jó ám követni mindég **Bi** 1:266; Miért beszélled ezt nekem? **O** Bi-nak 1:270; [G] érthetetlenűl beszélli / két félképpen gondolattyait **B** G-ról 1:567; Hiszem Melinda úgy se tudja, mit beszélle — ... de hát ki az / oka, hogy szegény nem tudja, mit beszél?! **B** 3:58—59; [Iz: Szerettem Ottót] Mit beszélsz — / A' Herczeget? **G** 4:19; Uram, bocsásd meg, mert nem tudja, mit / beszéll! **T** B-ról 4:366; [Mi: én / még nem valék szegény. Gertrudis azzá / tett] Mit beszélsz? **E** 5:120
3. tn 'tárgyal, szót vált vkivel': M'ért könnyezett [M] hát, hogy velem beszéltt? **O** Bi-nak 1:300; az éjjel Ottóval még a' mulatság / után soká beszélle a' Királyné—? Iz-nak 3:85; kértem, hogy addig csak halasztanák [a felkelést], / míg nem beszéllenék veled **Mi** G-nak 4:296; Bátyám rimánkodék, hogy várakozzanak [a felkelők] csak addig, a' míg / ő [= Mi] a' Királynéval beszéllene **Si** E-nek 5:88
4. tn 'megszólal': Bán! Bán! hamar beszélj **B** P-nak 1:184; Frissen — beszélj — **O** Bi-nak 1:259; Beszélj, Beszélj; igen / jól hallom én panaszod' **B** T-nak 3:148
5. tn (megróvó figyelmeztetésként:) kivel ~ -sz?: (méltósággal) Tiborcz! Tiborcz! kivel beszélsz? **B** 3:267; Te oktalan! / tudod, hol, és kivel beszélsz? **G** M-nak 4:153
6. tn jól ~: 'igaza van': Jól, jól beszél [B] **Blenek** 2:281; Nem jól beszél, ha mondom **P** 2:281
7. tn (átv) mi ~ vkiből: 'vmilyen érzés, gondolat nyilvánul meg szavaiban': Wárdán, belőlled most a' nemzeti / rút gyűlölet; nem az Igazság beszél **B** P-nak 2:305; igen / jól hallom én panaszod'; de a' magam panaszsza is beszél **B** T-nak 3:150; nem is gondolhatod, / hogy Részrehajlás, vagy Haszon beszél / belőllem **Mi** G-nak 4:212
8. tn (átv) 'vmi (jelképesen) kifejez vmit': Benne van / szép két Szem, a' melly hóditón beszél; / szép Ajakak, édessen beszéllenek (párh, megszem) **Bi** Iz fejéről 1:367; és minden, a' mi csak / beszélhet, azt beszélli: hogy / *az ész hibázik, a' fejecske kong* (tőism) **Bi** Iz-ról 1:371

**beszélhet* 1 ts i
'képes vmit kifejezni': és minden, a' mi csak / beszélhet... **Bi** 1:371

**beszélni* ~ *beszéllni* 2 /1,1/ fn-i in
1. 'elmondani, felsorolni vmit': Szükségtelen beszéllni Tetteit: / felértt az Égre a' sanyargatott / Nép' jajgatása **B** G-ról 5:163
2. 'tárgyalni, szót váltani vkivel': (letérdepel) Nézd — így fogok beszélni **Mi** G-nak 4:210

**beszélő, beszéllő* 1 mn-i in
'olyan (szerv), amely beszél (8)':

Benne van / szép két Szem, a' melly hóditón beszél ... és még egyj elesábitatón beszéllő / szajkói Nyelv **Bi** Iz fejéről 1:369
Vö: *elbeszél, elébeszél, kibeszél*

betakargat 1 ts i
'beborít, befed vmivel vmit': amaz Merániaknak a' hasát / hizlalja vérverejtékével; ez / bőrét sirattya, mert Merániak / takargaták-be abba testeket **P** 2:118 /Vö: 3:159—170/

beteg 5 mn
1. 'olyan (személy), akinek az egészsége nincs rendben': Magam készíték útat; / mivel beteg Testvérem' megvidámítása / volt késztetőm **G** O-ról 1:475; beteg Feleségem, és öt éhes / porontyaimnál szivem majd kiugrott **T** 3:123; 's ha egyj beteg Feleség, vagy egyj szegény / himlős gyer'ek megkivánván, lesujtunk / egy rosz galambfiat... **T** 3:200; Uram! beteg Feleségem; 's éhező / öt gyermekim' kínos nyögések [= nyögései] ... végső fohászkodásodat ki fogják / zavarni a' Mennyekből **T** E-nek 5:431
2. (átv) 'lelki egyensúlyát veszített (személy)': add viszsza Férjét e' tökélletessen / megrontatott beteg' Lelkemnek is **M** G-nak 4:124

betegség → *lélek-betegség*

/beteljesít/ betellyesít 1 ts i
'valóra vált vmit': Ha hogy te is szavadnak embere / lettél, 's betellyesítted [= -sítetted] volna szép / igéretid' — legengedelmesebb / lett volna Biberách **Bi** O-nak 3:370

betölt 1 ts i
(ritk) '(kérést) bevált, beteljesít': oh, tölsd-be kéréseket [= kérésüket] és egyről egyjig / a' lábaidnál láthatod **Mi** G-nak a blenekről 4:208

**betölteni* 1 fn-i in
(átv) 'teljesen elfoglalni vmivel vmit; csak arra gondolni': Oh engedd-meg gyermeki- / báb-módra minden gondolattyaim' / enyészni, és csak a' Melinda' édes / nevével agyvelőm' betölteni **O** M-nak 1:438

betör 1 tn i
'váratlanul behatol, beront vhova': Ez / Ifjú Vitéz [= Sol] betört ránk akkor **Si** 5:96

betörés 1 fn
*(átv) 'illetéktelen beavatkozás': Oh, semmi sincsen olly' gyalázatos, / mint viszszaélni az Aszszonyi gyengeséggel! / az Alkotónak szentségébe be- / törés ez **B** 4:360

***beüthet** 1 ts i
*'képes rá, hogy éles tárgyat beszúrjon, bedöfjön vmibe': Én beüthetem hűs / vérrel Luczim' nyakába kardomat, / hát téged miért ne tudjalak / hűs vérrel itten hagyni? **Bi** O-nak 3:361

bezár 2 ts i
'vhol fogva tart vkit': Nagy-Úr, ki adta azt a' / hatalmat, engemet hogy itt' bezárj? (inv) **Iz** B-nak 3:71; Mindent kivallottam: mellyért bezártt egyj / oldalszobába **Iz** B-ról 4:49

***bezúzni** 1 fn-i in
'erős ütéssel betörni, beszakítani vmit': Kedves Fiú! Miért akarod fejed' bezúzni egyj gonosz / Aszszony miatt? **B** Sol-nak 5:272

/bezzeg/ bezeg 1 hsz
(az előzménnyel ellentétes értelmű tagm nyomósítására) 'pedig, ellenben': ölni tudtok jó Urak: bezeg / ha életet tudnátok adni, akkor / érdemlenétek-meg az uralkodást **Bi** O-nak 3:402

Bíberách ~ Biberách 21 /15,6/ fn, tuln
'a dráma szereplője'; „lézzengő Ritter" /Vö: KrK. 152; 313; 438/:
a) (megszólításként, megnevezésként:) Más oldalra a' palástal Bíberách **Bi** 1:335 + 2:345; 3:340; 3:372; **O**:Pr:1; Pr:5; Pr:27; 1:307; 1:531; 3:301; 3:303; 3:418; 3:614; **Iz** 1:343; 1:354; 4:32; **B**: 2:429 // [O] Kevés időre alattomossan / megölte Ritter-Bíberáchot **Iz** 4:61 // [G] Semmit sem is tudott / Ottónak izetlenkedéséről / Meghittye Biberách ... ezt vallotta **My** 5:287

b) (brit szraggal:) Tanácsolj Biberáchom! **O** 3:384 // Rajta csak kegyelmes Ottóm, / ugorj! de Bíberáchod hátra áll **Bi** 1:312

/bíbor/ Bíbor 4 fn

1. 'sötétpiros színű drága szövet, ill. ebből készült ruha': Egyj elhagyattatott helyen legyen / inkább kenyéren, 's vizen; mintsem itt' / pompába' Bíbor, és a' Hermelin / bemocskolásra eszközül vetessen **B** M-ról 2:446

2. (átv, ritk) 'az uralkodói család hatalmának jelképe': [O: Mi lelt?] Azt kérded, Bíborunk' / be-mocskolója?! **G** 1:466; tehát mi lessz kedved szerént? / majd Bíborunk' bemocskolása, majd / megvettetett szerelmem által a / r'ád háromolható szégyen gyötör **O** G-nak 1:511

***a)** (ritk) 'az uralkodó család egyik tagja': mint sem olly' / nagyot bakázzon [= bukjon] a' Bíbor [= O], bizonnyal / előbb feláldoznak tíz Bánkot is **Bi** 2:416 /Vö: *bakáz;* KrK. 470/

bíboros ~ Bíboros 4 (1,3/ fn és mn /2,2/

I. fn

*(ritk) 'az, aki uralkodói család tagja; Ottó': lerántom e' parázna Bíborosról / a' szép al-orczáját kaczagtatón [Vö: KrK. 470] **B** 2:402; ...de a' Vitéz bemocskolá magát, 's azért / a' büszke Német L'ány a' Bíborost / is megveté **Iz** 4:22

II. mn

*'olyan (személy), aki uralkodói család tagja': veszsz-el itt arany kalitkád' / ürében árva bíboros Teremtmény **G** O-nak 1:530; Meggyilkolom ott' előtte [= a pápa előtt] / a' Bíboros gazembert [= O-t] **B** 2:409

bilincs 3 fn

1. (átv is) 'rabság, elnyomás jelképe': Kiholtak szabadítóid, oh / te vasra vertt Hazám! no nyeld-le a' bilincsed' / jajgatva 's edd magadnak a halált! **P** 2:310

***2.** (átv, ritk) 'szerelmi, házastársi kötöttség': Melly boldogtalan / az, a' kinek bár melly bilincsei / boldogtalan módon oldóznak el! **B** 2:107; [T: Oh, mint örültem, hogy *szabad levék*] Miképp örültem én *bilincseimnek!* (ell) **B** 3:110

/bír/ bir 1 ts i

'ösztönöz, késztet vkit vmire': Itt előszobádba' láttam / Mikhált gyalázatán kesergeni — oh egy tekéntet, melly az ördögöt / magát is arra birta volna, hogy / egyj megszorúltt Szentet segiteni / siessen **B** G-nak 4:516

/bírás/ birás 1 ts i

'az a körülmény, hogy vki nőt szeretőjeként magáénak tudhat': fajtalan véred tilalmas úton / Melinda' birására csergedez **G** O-nak 1:480 /Vö: KrK. 454/

bíró ~ Bíró 5 /1,4/ fn

'az, akinek ítélkezni van joga': ...és a' ki száz meg száz, ezert rabol, / bírája lészen annak, a' kit a' szükség garast rabolni kénszerített **T** 3:204; Én Urad, / 's Bírád vagyok; míg a' Király oda / lészen, Királyod is vagyok **B** G-nak 4:455; Vigyétek el, míg el nem érkezik / Bírája! **E** B-ról 5:198; *Árpád'*, és *Bor'* vére köztt / folyó dologban Bíró csak Magyar / Ország lehet **B** 5:200 + **E** 5:244

biz ~ biz' 9 /3,6/ hsz

(mgh-val kezdődő szavak előtt, vmely szó v. állítás nyomósítására) 'bizony': Ősz hajam vagyon Simon, / jó Lelki esméretem: azért biz' én / nem gondolok velek [= az emberekkel] **Mi** 1:6; ...még is ő biz' az! / Bánk bán **T** 1:198; biz' úgy / kivántok itt világosíttatást, mint- / ha a' dolog csak engem' érdekelne **P** a bleneknek 2:19; No lassan! ejnye milliom! biz úgy / nekem estek... **Bi** a bleneknek 2:346; Kedves Vitézek, csendessen! biz az Ördög nem alszik! **Bi** a bleneknek 2:349; De nem hiszem biz én, a' gyáva Herczeg / hogy' boldogúlt **Bi** O-ról 3:294; (maga eleibe nézvén) Biz' úgy **B** 3:299; Hogy ha úgy áll / előttem egy valaki, mint férjfiú, / biz' úgy ijedni megtudok magam- / is — most nem **Bi** O-nak 3:366; Mert biz' ezt raboltad el **Mi** G-nak 4:220

bíz ~ biz 2 /1,1/ ts i

1. vkire ~ vkit: 'annak gondjaiba adja, hogy vigyázzon rá': [B fiát] Attya bizta rám: nem is / adom ki senkinek **Mi** 5:315

***2.** (ritk) vkire ~: 'vkiben ~ -ik; bele helyezi a bizalmát': Én r'ám bíz a' szunnyadó / Gondatlan — én reám tevé le a' / szegény Paraszt elfáradtt csontyait **B** 1:572 /Vö: KrK. 457/

***bízni ~ bizni** 2 /1,1/ fn-i in

1. 'vkit vkinek gondjaiba adni': csak Endre az, kinek kezére bízni / bátorkodok [B fiát] **Mi** 5:147

2. ~ vmiben: hinni vminek a hatékonyságában, erejében': az erőtlen ész / elhalgat: ekkor már az észbe bizni / csak annyi, mint egyj nagy tüzet csupán / buzgó Imádság által oltani (hsl) **G** 1:497

bizodalom ~ Bizodalom 3 /2,1/ fn

1. 'az emberi tisztességbe vetett hit, szilárd bizakodás': a' *résztvevésig* úgy is megpuhúltt / Melinda tán öleléssel is köszön / el nem raboltt bizodalmáért **Bi** 1:540; Vond ki, Lelkem most magad' / azon setét ködből, melly elragadta / előlled a' világot [= világosságot], 's emberi / vak Bizodalomba szőtt! **B** 1:563

2. 'hit és bizakodás vkiben, akire számítani lehet': csupán / csak bennetek van még egyetlen egyj / bizodalmam! A' ti Húgotok — **P** Mi-nak és Si-nak 1:129

/bizony/ bizon 10 hsz (nép)

1. 'az előtte v. utána álló szó, kifejezés nyomósítására:) e' bizon / alszik megént! **Si** Mi-ról 1:2; Bizon Majom / mind egyjről egyjig **P** a blenekről 1:72; Ő mondta ezt, Ámító és bizon / Bánk nem hazud **M** O-nak 1:448; [B: Fatytyú! megöllek!] Ezt ugyan bizon / szolgálatomra [= szolgálatomért] nem reményleném **Bi** 2:388; bizon tán nem tudod, / hogy... **Bi** B-nak 2:413; Ő [=Bi] mindent tudott — bizon / mindent tudott **My** 5:292

2. (kétkedés kifejezésére:) [O: enyim bizonnyal ő!!!] Hm, hm, ugyan bizon! **Bi** Pr:6; [O: Néném kerestet... reszketek] Soha- / bizon— **Bi** 3:310

3. (az előzőleg elhangzottak megerősítésére:) [Si: Spanyol / Ország ... az ólta megholt] Meg bizon **Mi** 1:91

4. (m értékű szóként) 'úgy ám': Oh bizon / egy Aszszony' álma vajmi gyenge a' szép / Hívségről **O** Pr:38

bizonnyal 7 hsz (ritk)

'bizonyosan, kétségtelenül': Ah, Bíberách! örvendj! bizonnyal az / enyim fog ő [= M] ... lenni **O** Pr:1; ... enyim bizonnyal ő!!! **O** M-ról Pr:5; [M: Szerelmem által egyj lehet / csak boldog... — az pedig / Bánk] Oh bizonnyal az ő— **O** 1:413; Úgy van! ő [= M] enyim bizonnyal **O** 1:549; részemről én bizonnyal / orrára kész vagyok koppintani [G-nak] **P** 2:221; mint sem olly' / nagyot bakázzon [= bukjon] a' Bíbor [= O], bizonnyal / előbb feláldoznak tíz Bánkot is **Bi** 2:416; az ördög is igazat / mondana halála óráján, bizonnyal **My** 5:294

biztos 2 mn

1. 'minden veszélytől védett, biztonságos (hely)': [M: Hol van *Soma*?] Biztos helyen **B** 4:372

2. (ritk) 'megbízható (személy)': Atyám is a' Királyfiakkal / futott előmbe: alig küldhettem el / egyj biztos ember által őket **Sol** 5:36

bocsánat 2 fn

'vmely elkövetett vétekért a büntetés elengedése': Két Fátyolt szakasztok el: / *Hazámról*, és *Becsületemről*. A' / bocsánatot hörgés köztt is mosolygom, / ha ölettetésem ezekért lészen! **B** 1:590; Bűnöm' bocsánatjáért, ölni, a' / szent Földre kellett volna mennem **Bi** 3:347

bocsát ~ bocsájt 4 /3,1/

1. 'engedi, hogy vki távozzon': [O: Csak egyj szót még, Melinda!] Bocsáss! **M** 1:417; egyj kegyelmet / jövék kikérni ... Bocsáss Hazámba **Iz** G-nak 4:11

***2.** (ritk) 'vhova küld vkit': Légy ház azoknak [= az összeesküvőknek] Annya is, kik engem' / hozzád bocsájtottak **Mi** G-nak 4:201

3. (átv) (Isten) magához ~: 'meg-

halni enged': (ógre vetett szemekkel) Oh, Uram, bocsásd magadhoz e' gyermeket, 's adj neki Jó-éjtszakát! **Mi** önmagáról 2:94

**/bocsátni/ bocsájtni* 1 fn-i in
*(ritk) 'megengedni vmit': [Zls: Őrzők, / vigyétek el fiával egyjüvé!] Fiát is? ezt bocsájtni nem fogom **Mi** 5:302
Vö: *elbocsát, kibocsát, megbocsát*

***/bocsátatik/ bocsájtatik** 1 (szenv) i (ritk)
vki elé ~ : 'engedélyt kap arra, hogy találkozzék vkivel': Negyed napig / előmbe nem bocsájtatik [Ez a büntetése M-nak] **G** 1:461

***bódorogni** 1 fn-i in (ritk)
(átv is) 'bujkálni; kerülni a törvényes utat': mi / szükség setétben bódorogni? Ha / törvény, 's szokás szerént cselekszetek ... minden Magyar segítő / kezét sietve nyújtaná **B** a bleneknek 2:238

***bojér/ Bojér** 1 fn (ritk)
'galíciai főúr; bojár' /Vö: KrK. 462/: Görög, Gubás, Bojér, Olosz, / Német, Zsidó, nekem mihelyst fejét / a' Korona díszesíti, mind egy az **P** 2:154

Bojóth 5 fn, tuln
'Mikhál és Simon volt spanyolországi birtoka, vára' /Vö: KrK. 433/: szerette jó Hazám, *Bojóth!* **Mi** 1:10; [utódaimat] *minden országból Bojóthra vinném* **Si** 1:28; miért Spanyol hazátok' — / *Bojóthotok*ban nem maradtatok **P** Mi-nak és Si-nak 1:85; Bojóth! Bojóth! **Mi** 2:453
Vö: *ős-Bojóth*

/bojóthi/ Bojóthi 11 mn
'Bojóthból származó (személy, faj)': a' *Bojóthi Mortundorfok!* (pohárt emel) **Si** 1:9; Oh Simon, nem halki a' *Bojóthi / Gróffaj!* Spanyol hazánkba viszsza kell / mennünk — csak ott kell a' *Bojóthi* Fajnak / zöldelni **Mi** 1:23; Nem halki a' Bojóthi Nemzetem! **Mi** 1:61; csak egyj az, a' ki itten örvend, / Mikhál az, a' *Bojóthi* (iszik) **Mi** 1:66; áltláttad azt, / hogy a' *Bojóthi Melindának nem illik / Falun magyányban lakni* **M** G-nak 1:455; [B] átkozza a' szerette gyermeket, / mert a' Bojóthi Melinda szűltte azt **M** 4:139; Nem volt utólsó a' Bojóthi Faj / Spanyol-hazámban **Mi** 4:243; Átok fekszik a' / Bojóthi Mortundorf fajon! **Mi** 5:144; Meg van a' Bojóthi Faj / átkozva **Mi** 5:161
a) (fn-ként) (felkapván az ezüst pohárt) No éljetek fenn ott [= a túlvilágon] Bojóthiak! **Mi** 1:12

boldog 8 mn
1. 'sorsával, körülményeivel elégedett (személy)': Oh bizonnyal az ő — egyj boldog ember! **O** B-ról 1:413; ő boldog ember! enyhülést szerezhet ... **E** B-ról 5:393
a) (áll-ként) Szerelmem által egyj lehet / csak boldog, és szerencsés — az pedig / Bánk **M** 1:412; Boldog ki hisz, mert... **Si** 2:14; Légy boldog Endre! **P** 2:129; Boldogok Szülőink, / kik már előre elköltöztek [= meghaltak] **Mi** 4:264
2. (Vall) 'olyan (személy), aki hisz egy magasabb rendű élet örömeiben': Tűrj békeséggel, ezt papolta az / Apát-Urunk is sokszor: boldogok / a' békességesek, mert Isten' Fiainak hívattnak **T** 3:236 /Vö: KrK. 476/
3. Sz: (felkiáltásban, meglepetés kifejezésére:) ~ Isten!: 'nagy, hatalmas Isten!': Ni, boldog Isten! még is ő biz' az! *Bánk* bán **T** 1:198

boldogság 1 fn
'kedvező helyzet': ha megmutattya [G], / hogy a' Hazám' boldogságán segít / ezen szabadság' eltörlése — egy szót / se szóllok **P** 2:230

boldogtalan 5 mn
1. 'szerencsétlen helyzetű, állapotú (személy)': Boldogtalan! **B** a zavarosan beszélő M-ra 3:40; Melly bolboldogtalan / az, a' kinek bár melly bilincsei / boldogtalan módon oldóznak el! **B** 3:106
2. 'szerencsétlen, kedvezőtlen (dolog)': l. az előző példát!; az Eszem

... felzavarva van / a' környűlállások' [= körülmények] boldogtalan / őrvényin **Mi** 4:189; Így egyszer egyj boldogtalan Éjtszaka / elvette mindenünket **Mi** 4:259

/boldogul/ boldogúl 1 tn i
'sikert ér el': De nem hiszem biz én, a' gyáva Herczeg / hogy' boldogúlt [M-val] **Bi** O-ról 3:295

bolond ~ Bolond 7 /6,1/ mn és fn /4,3/
I. mn
'olyan (személy), akinek elment az esze': a' békes egyj bolond; 's az is bolond, ki / békételen (ell) [Vö: KrK. 450] **P** 1:94; ...ki ekkor- / is még lemond, az oktalan — bolond **G** O-nak 1:509
2. (átv) 'kábult, gyanútlan (állapot):' ezen setétben bujdosók / volnának, a' kik engemet bolond / álmomba' szánva háborítani / igyekszenek **B** 1:226 /Vö: 1:220—224/
II. fn
'a józan ésszel ellenkező módon viselkedő személy': vegyétek fel-magatokra a' / Töredelmeseknek köntösét ... 's zokogjatok, mint a' bolondok, / kik vétkekért [= vétkükért] csapra ütik véreket **P** a bleneknek 2:57 / célzás az önkínzó flagellánsokra; Vö: KrK. 460/
***a)** 'könnyen becsapható, túl hiszékeny személy': Az ollyanoknak mint te vagy Nagy-úr, / Ő [= G], Rang', Igéret', és Aranyhegyek' / zacskóba zárt *szelével* eltudá / mázos kegyelmét osztogatni, / 's a' jó Bolondok, hogy helyét találják, kiveték zsebekből [= zsebükből] önn' Vagyonjokat **P** B-nak 2:147; Ember! ... Bolondokat lelhetsz; de engem' a' / szerencse itt Uraddá tett — **O** Bi-nak 3:398

bolondos 1 mn
(átv) 'meggondolatlan, zavaros (ész)': (főbe üti magát) Bolondos agyvelő! **P** 1:76

bolondság 1 fn
"zavarodott elmeállapot; őrültség': azon bolondság, a' midőn / az állapottyát elfelejti az / ember, nevetségessebb, mint ha a' / természetét erején fellyűl feszíti (hsl) **Bi** 1:276

bolondozás 1 fn
'tréfás, szórakoztató magatartás': Való, hogy engem' / az Emberek' bolondozása megmulattat; oh de a' vérekbe [= vérükbe], és / az életekbe [= életükbe] forró ösztönöm markolni nem kiván **B** 2:274

bolondulás 1 fn
'józan ésszel ellenkező, eszeveszett magatartás': a' Királyné prüszkölő- / Becs-Rang-porától egész bolondulásig / elszédülél Te **Bi** B-nak 2:364

bor[1] **~ Bor** 2 /1,1/ fn
'szőlőből készített szeszes ital': bort adnak nekik; / de ... jó szót, figyelmet nem találnak itt (ell) **P** a blenekről 1:144; a' Magyar Bor ollyan / mint a' Magyar Barátság — mentől óbb, / annál erőssebb (hsl) **My** 1:147

Bor[2] 2 fn, tuln (Tört)
'régi magyar nemzetség őse' /Vö: KrK. 430/: *Árpád'* és *Bor'* vére [= nemzetsége] köztt / folyó dologban Bíró csak Magyar / Ország lehet **B** E-nek 5:199 + **E** 5:243

bordély 1 fn
'olyan hely, ahol züllött életmód folyik; nyilvános ház': Koronák' bemocskolója! a' ki meg- / loptad Királyi Férjedet — ... — egyj szennytelen Nyoszolyának eltörése / végett, Király-házban bordélyt nyitottál (párh, túlzás) **M** G-nak 4:161 /Arany: E pár sor helyén van-e itt? Alig. 149/

borostyán 1 fn
(átv) 'dicsőséget, megtisztelést jelképező koszorú': (égre vetett szemekkel) Oh nyújts borostyánt Boszszúlónk [= Sol] fejére! **Iz** 5:30

***borzadó** 1 mn-i in
'égnek álló, összekuszált' (haj): (körül nézi magát) Mi bennem illyen bámúlásra méltó? / Zavartt Észem? nem. Borzadó Hajam? (párh) **B** 5:154

/bosszú/ boszszú 1 fn
'vmely sérelem megtorlása': Hurczoltatik Petur-bán, és egész / Háznépe lófarkon ... nevedben / a' gyilkolásért e' boszszút veszik: / holott csak én öltem-meg a' Királynét! **B** E-nek 5:213

/bosszúálló/ boszszúálló ~ Boszszú álló 2 /1,1/ mn és fn /1,1/
I. mn
(átv, irod) 'bosszú végrehajtására alkalmas (eszköz)': (egyj véres kardot tesz a' Király lábaihoz) Engesztelődjél sorsoddal Királyom! / elértte boszszúálló fegyvered / karom által a' Gyilkost (megszem) **Sol** E-nek 5:28
II. fn
'bosszút végrehajtó személy': de ne tapsolj Hazám — / ni — reszket a' Boszszú álló **B** önmagáról 4:592

***/bosszuló/ boszszúló ~ Boszszúló** 2 /1,1/ fn (ritk)
'bosszút végrehajtó személy': (égre vetett szemekkel) Oh nyújts borostyánt Boszszúlónk' fejére! **Iz** 5:30; [E: Ki tette ezt?] Azt kiabálták azok, / hogy: „éljen Ottó — Nénnye' boszszúlója"! **T** 5:348

botlás 1 fn
(átv) 'kisebb hiba, vétség': az Angyal, melly jegyezte / botlásaimnak számát ... könnyes tekéntettel törölte ki / nevemet az Élet' könyvéből **B** 5:411

bőkezű ~ bő-kezű 2 /1,1/ mn
'olyan (személy), aki bőven ad, jutalmaz': Hogy ha bő-kezűbb / lettél, 's fizettél volna, jobb tanácsot is adhaték [= adhattam volna] **Bi** O-nak 1:549; hangzik is az Ország' / négy része, megdicsértetésiről / a' bőkezű Adakozónak [= G-nak] **B** 4:489

bökkenő 1 fn
'vmely gondolatmenet zavaró, akadályozó tényezője': [O M-ról: M'ért könnyezett hát, hogy velem beszéltt?] Ez éppen a' fő bökkenő! **Bi** 1:301

/bölcsesség/ Bölcsesség 1 fn
'megfontoltság; tökéletes ítélőképesség': Te mindenféle földi / 's menybéli Bölcsességek' öszvesége! / így hát hogyan lehetsz te oktalan? (gúny) **Bi** O-nak 3:394

***/bölcsesség-malaszt/ Bölcsesség-malaszt** 1 (ritk)
'bölcsességet eredményező isteni kegy, jóindulat': [O: vigyázatlan voltam ... sőtt oktalan?] Ti Földi Istenek, soha oktalan' nem tesztek semmit is: az Égi-Isten adja nektek az / ő csalhatatlan Bölcsesség-malasztyát! **Bi** O-nak 3:391

bőr 3 fn
1. (átv is) 'az emberi testet védő réteg; a testi épség jelképe': a' zsidók eleget fizetnek; a' / kiket tulajdonképpen tán nem is / lehetne embernyúzónak nevezni, — nyúzásra bőr kivántatik, holott / azt a' Merániak magok lehúzták / már csontyainkrol **T** 3:164
***a)** vkinek a ~-ére: 'annak kockázatára, számlájára': úgy / kivántok itt világosíttatást, mintha a' dolog csak engem' érdekelne, / és bőrötökre tán építeni / magamnak egyj uralkodást akarnék **P** a bleneknek 2:22 Vö: KrK. 458
2. 'kikészített állati ~': ez bőrét sirattya, mert Merániak / takargatákbe abba testeket [= testüket] **P** 2:117

bú 1 fn
'szerencsétlenség okozta bánat': sem a' / búdban, sem a' szerencsédben soha / ok lenni nem kívánok (ell) **Bi** O-nak 1:310

***bugygás** 1 fn (nép)
'vmely folyadék bugyborékoló kiömlése': zendülésbe' nem / fog e' kiömleni az ártatlanok ... vére is? melly / bugygása' közben fogja a' Szabadság' / jajos tüzét átkozni — hörgeni **B** 2:250

/buja/ Buja 1 mn
(rosszalló) (fn-ként) 'olyan személy, aki gátlástalan a nemi ösztön kiélésé-

ben': Bíbor, és a' Hermelin / bemocskolásra eszközül vetessen, / 's szolgáljon egyj Bujának [= O-nak], a' kinél ... becsesb előttem a' Kutyám **B** 2:448

*/**bujálkodó**/ **Bujálkodó** 1 mn (ritk) (rosszalló) (fn-ként) 'buja': [G] ...a' ki lábat ád [= segítséget nyújt] a' Bujálkodónak [= O-nak] **B** 4:459

bujdosó 1 mn
'olyan (személy), aki rejtőzködik; a békétlenek': ezen setétben bujdosók / volnának, a' kik ... becsületem felett ríkoltanák:... **B** 1:225

/**bukkan**/ **bukkanik** 1 tn i
'hirtelen feltűnik vhol': ..nekünk / szívünk dobog, ha egyj Csaplár-legény az / úttzán előnkbe bukkanik **T** 3:185

bús 1 mn
'szomorú, bánatos (személy)': bejöttöm a' világra megöltt / már egyj Anyát, 's bús tékozló Atyám / gyűlölni kezdett **Bi** 3:343

buzgó 1 mn
(Vall) 'áhitatos' (ima): ekkor már az észbe bizni / csak annyi, mint egyj nagy tüzet csupán buzgó Imádság által oltani (hsl) **G** 1:499

*/**buzgólkodó**/ **Buzgólkodó** 1 mn (ritk) (fn-ként) 'olyan személy, aki túlságos odaadást tanúsít vmely ügyben': Gyerünk szegény Buzgólkodó! **B** Solnak 5:280

buzog 4 tn i
(átv) ~ a vére, a szíve: 'vmely heves érzelem, nagy indulat hatja át': oh buzogj vér! csak buzogj! **B** T-nak 3:213; Buzogj te meglopattatott / sziv, árva gyermekid kiáltanak! serkenj-fel öszverontatott Igazság (párh) **E** önmagának 5:427
*(átv) ~ vkiért: 'lelkesedik érte; szívvel-lélekkel mellette áll': látod hová tud téged' csak neve- / is vinni Endrének! ládd mint buzogsz / érette **B** P-nak 2:320

bűn ~ Bűn 2 /1,1/ fn
1. 'vmely erkölcsi törvény megszegése': Nagyra vágyás, Büszkeség, / Kecsegtetés, Hízelkedés, csupán / csak csillogó Fények; 's hogy még is az Aszszonyt be-csalhattyák a' Bűn' fenék / nélkül való mocsáriba —! **B** 4:335
2. 'vmely tételes törvény megszegése': Néha jól megöklözém. Egyszer végre feladott [= feljelentett]. Bűnöm' bocsánatjáért, ölni, a' / szent Földre kellett volna mennem **Bi** az apjáról 3:347

/**bűnös**/ **Bűnös** 1 fn
'olyan személy, aki bűnt követett el': Aszszonyaink ravaszbbak illy' / esetbe, mint az ördög, a' midőn / az elragadni egyj Bűnöst törekszik (hsl) **Bi** 1:304

bűntelen 1 mn
'olyan (személy), aki nem követett el bűnt': Bánk! taposs meg legalább engemet! / én bűntelen vagyok **M** 3:27

büntet 1 ts i
(tárgy nélkül) 'vkinek a vétkét megtorolja, büntetéssel sújtja': Irtóztatón büntettél Istenem! / jól értelek; ki vetted a' kezemből / pálczámat **E** 5:440

**büntetni* ~ *bűntetni* 2 /1,1/ fn-i in
'büntetést kiszabni': Leány! szerencse, hogy / te vagy — megént bűntetnem kellene **G** Iz-nak 4:7; Istenem ... ki vetted a' kezemből / pálczámat ... Igy magam / büntetni nem tudtam — (magában) nem mertem is— **E** 5:443

büntetés 3 fn
'az, amit a vétkesnek el kell szenvednie': Pokolbeli / irtóztatóság' büntetései — földünkre jöttetek hát már? (megszem) **B** 2:396; az Isten engem' büntetésre nem / tart érdemesnek **B** 5:409; Király / a' büntetés már ennek [= B-nak] irgalom **Sol** 5:437

*/**büntetetlen**/ **bűntetetlen** 2 hsz (ritk) 'büntetlenül; következmény nél-

kül': ez' / Aszszonynak [= G-nak] a' hatalma bűntetetlen / teszi azt, mit a' közönséges zsivány / talán fizetne életével is?! **B** 2:260; [a becstelen ember] a' becsűlet al- / orczája mellett bűntetetlen el- / követhet undokságokat **B** 4:435

büszke 4 mn

1. 'jogosan öntudatos (személy)': Én ez' országodba úgy / jöttem be egykor, mint egyj Aszszonyi / szép Érdemünkel [= érdemünkre] büszke L'ány; de az ma meggyaláztatott **Iz** G-nak 4:14; Szerettem Ottót—... de a' / Vitéz bemocskolá magát, 's azért / a' büszke Német L'ány a' Bíborost- / is megveté **Iz** 4:22

2. 'olyan (személy), akiben túlteng az öntudat; gőgös': *Miczisláw* / mit véte, e' Meráni büszke Aszszony [= G] / hogy Tartományait kivánnya-el? (inv) **P** 2:122; Azt; büszke Lélek, fel nem érted észszel, / hogy gyermekem' miért adám amaz / öregnek [= Mi-nak]? **B** G-nak 4:505

büszkeség ~ Büszkeség 4 /3,1/fn

'jogos v. túlzott öntudaton alapuló jellemvonás': légyen a' / meghóditás nehéz, már akkor ők / csak puszta büszkeségből is belé / szeretnek **Bi** a férfiakról 1:363; e' büszkeségem' megmaradtt darabját / engedd Hazámba viszsza vinni még! **Iz** G-nak 4:16; Nagyra vágyás, Büszkeség, / Kecsegtetés, Hízelkedés, csupán csak csillogó Fények (metaf) **B** 4:332; nem látod azt, hogy [híveid] többnyire a' saját / hasznokra egyj kalitkát építettek / a' büszkeségeden, hízelkedéssel, / hol elveszel **B** G-nak 4:534

C

Caesar 1 fn, tuln

'római államférfi, a férfiúi nagyság mintaképe': Midőn kezem' megkérte, nem rogyott / ő [= B] térdre —! szép se volt igen; de egyj / Alphonsus, egyj Caesar állott előttem! **M** 1:443

Carthusianus 1 fn (Tört)

'karthauzi szerzetes (aki fogadalma szerint nem beszélhet)': Most, fogok / halgatni — még *ma* néma lenni, mint egyj / Carthusianus **P** 1:115 /Vö: KrK. 450/

Chaos 1 fn, tuln (Mit)

'a görög mitológiában mindennek a forrása, kezdete': Úgy állj meg itt, *pusztán*, mint akkor, a' / midőn az Alkotó szavára a' / reszketve engedő *Chaos* magából / ki-bocsájta **B** önmagának 1:587 /Vö: KrK. 458/

Chimaera 1 fn, tuln (Mit)

'a görög mondavilág egyik szörnyalakja; a féltékenység ördöge': *A' Szerelme-féltő / Bánk-bán!* (kaczag) ... Mit nyughatatlanítsz setétes Álom / kép! mit gyötörsz inczselkedő *Chimaera!*? (párh) **B** 1:246 /Vö: KrK. 451/

/cél/ czél 9 fn

'elhatározás, szándék, amit vki meg akar valósítani': [G: Te holnap útazol] (dörmögve) csak czélomat / érjem — ha a' Pokolba is — megyek **O** Pr: 71; Szegény Teremtés vagy, ha czélodat / csak Aszszony által gondolod kivinni [= megvalósítani]! — **Mi** P-nak 1:132; A' czélod' nem: de módjaid' / útálhatom **G** O-nak 1:473; Az Isten [legyen] e' Gyülekezet álmodott / czéljával, az ha elsül [= megvalósul], és igaz Jó! **B** a bleneknek 2:86; Úgy vélekedtem, hogy Peturnak egyj / Vitézi Társaság leszsz czélja... **Mi** 2:98; Kiroutyuk a' korlátokat — lezúzzuk / a' jó-barátot, ellenséget; és / aztán ha czélra értünk, sírni kell csak **B** 3:245; [a blenek] kik már az ólta elérték volna a' / czélt, várakoznak kérésemre **Mi** 4:206

a) ~ -ra!: (türelmetlenség kifejezésére) 'térjünk a tárgyra, beszéljünk a lényegről': Oh czélra! czélra! **P** a bleneknek 1:97

Vö: *végcél*

/cifra/ czifra 1 mn

'dúsan, hivalkodóan díszített (tárgy)': Ő [= G] czifra, és márványos Házakat építtet **T** 3:171

/címer/ czimer 1 fn
'meghatározott ábra, az előkelő származás, a kiváltság jelvénye': kezét csókoltam volna a' / Gyilkosnak [= G-nak], a' ki a' Véremet megöltte, / csak azért, mivel hogy gyűrűjére egy / rangbéli czimer volt felmettzve? **B** E-nek 5:182

/cinkos/ Czinkos 1 fn
(rosszalló) 'társ vmely gonosztettben': Tulajdonunkat el- / vevé [= G], 's od'adta a' Hazájabéli / Czinkossinak P 2:181

/cinterem/ Czinterem 2 fn (Tört, ritk)
'templom körül lévő temető': Egyj olly Teremtés, a' kinek nem ez / hazája, — Czinteremjeinkben a' / kinek lenyúgodott Szülői nem / tevékle Csontyokat —... bennünket az valyon szerethet e'? (párh) **P** G-ról 2:39; elmentünk a' Czinterembe / egyjütt — lerogytál ott Atyádnak a' / sírjára... **B** P-nak 2:327

Constantia 1 fn, tuln (Tört)
'Imre király felesége': Igy találá ott' / bennünket egy Magyar, ki *Elmerik* / Királynak a' Spanyol *Constantiát* / vivő Követségéhez tartozott **Mi** 4:280

Cruce →*Pontio di Cruce*

CS

csábító 1 fn
'az, ami csalfa módon megkísérel vkit bűnbe vinni': Oh / te elragadtató Szerelem te! a' / melly *Éva* csábítója volt, ugyan / illyen szerelmet érezett az a' / Kigyócska **Bi** Pr:56 /Vö: KrK. 448/

csak 152 hsz és ksz /144,8/
I. hsz
1. (kirekesztő, megszorító értelemben)
a) '(a számba jövők közül) senki más, csupán': csak Endre az, kinek kezére bízni / bátorkodok [B fiát] **Mi** 5:147; Nincs a' Teremtésben veszetes csak ő — / nincs árva, úgymond csak az ő gyermeke **E** B-ról 5:438 stb.
b) '(a számba jövő körülmények közül) semmi más helyen, időben, módon stb., csupán': a' Magyar / csak hátul áll **P** 1:118; Ne hagyd bejönni őtet [= Mi-t] — csak ne most **M** G-nak 4:163; Keresztények valának ők [= a meráuiak], / kik csak tanúságúl szemléltek [= néztek] az / imádtatott Keresztre **P** 4:625 stb.
2. (lefokozás v. fokozás kifejezésére, gyak. érzelmi, hangulati többlet érzékeltetésével) 'csupán':
a) (a szóban forgó dolog, cselekvés, tulajdonság viszonylagosságának kifejezésére:) ha csak reá találok is / gondolni, könnybe lábbad a' szemem **Bi** Pr:12; oh adsza halhatatlan életet, / vagy csak szünetlen álmot, Ég! (inv) **O** Pr:18; egyj Magyar csak egyjik / bajúsza végével pokolba űzhet / egyj illy' szegényke Németet **Bi** 2:351; *Parancsolás!* minő / más már csak ennek még a' hangja is, / mint *engedelmeskedni* **G** 4:92; [Udv: Sír a' Király] Csak víz (tenyerével eltakarja) **E** 5:17 stb.
b) (fok, mérték nyomósítására:) Egyj / szót csak, Melinda —! **O** 1:374 csak egyszer / forrtt szinte a' torkomra **Bi** 3:358; engedjetek csak egyj araszt helyet / ez' árva gyermeknek [= B fiának] **Mi** 5:323 stb.
c) (időtartammal kapcsolatban:) Bátyám rimánkodék, / hogy várakozzanak [az összeesküvők] csak addig, a' míg / ő a' Királynéval beszéllene **Si** 5:87 stb.
d) (összehasonlításban, azonosításban:) Melinda is csak Aszszony **O** Pr:40; az emberekben nyargaló / Tüdő csak a' Hazugság' ördögének / lakása (metaf) **P** 1:108; kezével véste [Mi] a' / sírt, mintha csak maga akart volna abba / belé feküdni (has) **Mi** 4:277; a' Hír csak esztelen / kongás (metaf) **B** 4:481 stb.
e) (szembeállításban:) Kényes [a nemzet] Becsülete, mint a' Köntöse — / sértsd-meg csak, összve törni kész; de adj / neki hirtelen vagy egyj jószót,

's világot teremtve öszverontya ellenségidet **P** 1:137

3. (a közlés érzelmi színezésére) 'csupán':

a) (bizonyosság kifejezésére:) . . . jó ez is. Csak egyjik [= B v. O] nyerni fog! **Bi** 2:450

b) (enyhe méltatlankodás kifejezésére:) én / velem csak fogsz ürítni egyj pohárt? **Si** Mi-nak 1:8; nem fogsz talán csak átkozódni, hogy / az éltemet kivánom örzeni? **G** Mi-nak 4:305 stb.

c) (fenyegetés kifejezésére:) azért csak érjem el, torkon fogom, / 's királyi széke' kárpitjának a' / zsinórival fojtom beléje lelkét **P** G-ra 2:298

4. (a közlés érzelmi színezésére, felsz. módú igével kapcsoltan:)

a) (keserűség kifejezésére:) lopjatok / csak a' szemeimből minden könnyeket / ki **E** 5:132 stb.

b) (enyhe kérés v. biztatás kifejezésére:) Hallyad csak: ő — Melinda szánakoz / rajtam **O** Bi-nak Pr:21 Csak csendesedj! neked semmit se' kell / csinálni **P** Mi-nak 2:71; Menj, menj Melinda ezen becsületes / Parasztal . . . — menj csak! **B** 4:392 stb.

c) (gúnyos biztatás kifejezésére:) Rajta csak kegyelmes Ottóm, / ugorj! de Bíberáchod hátra áll **Bi** 1:320 stb.

d) (i nélkül, ill. vmely i odaértésével, bátorítás kifejezésére:) Csak a' dologra mostan **Mi** P-nak 1:150; Bánk! te nem mered kimondani / talán? ki, csak ki! **B** 1:241 stb.

5. (óhaj kifejezésére:) Csak egyszer őtet [= M-t] a' kezem közé / vehessem **B** 2:439; Csak ne lennél az, a' mi vagy: megátkoználak **M** G-nak 4:131; Csak azt / tudnám, ki voltt azon Gonosztevő! **Iz** 5:10

6. (ksz előtt, m-összevonásban:) A' Férj se' várjon / az aszszonyának szívétől soha többet; csak a' mit egy becsületes / Kalmártól **Bi** 1:294; Minő dicső ellenben Becstelennek / a' sorsa, csak hogy tudja a' Közönség' / jó-véleményét meghódítani **B** 4:432 stb.

7. (kérdésre felelve, magyarázat helyett:) [O: Miért beszélled ezt nekem?] Csak úgy **Bi** 1:270

II. ksz

1. (szembeállításban:) 'azonban, ellenben': No éljetek fenn ott [= a túlvilágon] *Bojóthiak!* / ott, ott van élet; itt csak éjtszaka (iszik) **Mi** 1:13

2. (hangsúlyos szóként) 'akkor is; úgy is': De ő [= G] azért csak még is az [= királynő] marad **B** 2:232; Igen, vagy nem, csak egyre megy **B** 4:410

a) (tagadásban:) 'mégsem, akkor sem': ez a derék Aszszony nagyon / értett azon közönséges szokáshoz — / de engemet csak nem fog lépre csalni **P** G-ról 2:137

3. (megengedő értelmű m után, annak kifejezésére, hogy a beszélő vágya egyedül az e szóval bevezetett kívánságra összpontosul:) [G: Te holnap útazol —] (dörmögve) csak czélomat érjem — **O** Pr:71; a Metéltetett sikólt; de / hisz' arra nem szükség halgatni, csak / haszon lehessen **T** 3:169; Ártatlan ő [= G]! . . . Mindent bocsáss meg vérző szív, csak ezt / ne hagyd magadtol elrabolni **E** 5:299; Mindenét / itt hagyja nektek, csak az egyj életért / rimánkodik **Mi** B fiáról 5:313

/csakhogy/ csak hogy 1 ksz

(vmely állítás toldásszerű fokozásának bevezetésére) 'de, azonban': [B: Való tehát?] Nem egészen. Csak hogy egyj Aszszonynak engedelmeskedni nem / fogunk **P** 2:103

/csaknem/ csak-nem ~ csak nem 2 /1,1/ hsz

'majdnem, szinte': [B: Ottóval . . . soká beszólle a' Királyné —?] És a' kegyelméből csak-nem kijött **Iz** 3:86; Ő [= G] czifra, és márványos Házakat / építtet; és mi csak nem megfagyunk / Kunyhónk' sövény falai közt **T** 3:172

csalárd 1 mn

'hamis szándékú, álnok (személy)': Csalárd vagy Bán: az *én* öcsém ő!!! **Mi** Si-ról 2:75

***csalárdkodás** 1 fn (ritk)

'megtévesztés, ármány, kelepce': [G] Megbékélt; álmos is volt! / szépen kidolgozott csalárdkodás — / így megcsalattva egy pokolbeli kisértet által **B** 3:89

csalárdkodik 1 tn i (ritk)
'csalárd módon viselkedik; alakoskodik': midőn nekem *Luczi* / nem néz szemem közé, előre / már tudom, *Luczim megént csalárdkodik* **Bi** Pr:32

csalatkozik 1 tn i
(ritk) 'tévedésbe esik': Oh jó Uram, csalatkozol! szerelmes Bánk-bán' szemének illy titok nehéz **Bi** O-nak Pr:44

csalhatatlan 2 mn
'olyan (dolog), amit nem lehet kétségbe vonni; biztos': Hm! csalhatatlan a' Közegyjezés [= közös megegyezés]? **Si** 2:27 // az Égi-Isten adja nektek az / ő csalhatatlan Bölcsesség-malasztyát!
Bi O-nak 3:391

***csalni** 1 fn-i in
(átv) lépre ~ : 'becsapni, félrevezetni': ez a' derék Aszszony [= G] nagyon / értett azon közönséges szokáshoz — / de engemet csak nem fog lépre csalni **P** 2:137

csapás 1 fn
(átv) 'súlyos baj, fájdalom, megpróbáltatás': A' Becsületes kinoztatik, / megostoroztatik, kipörkölik / szemeit, 's midőn minden kitelhető / csapást kiállt, akkor törik kerékbe **B** 4:427
Vö. *ménkőcsapás*

/csaplárlegény/ Csaplár-legény 1 fn
(nép)
'az a fiatal férfi, aki a kocsmában a bort méri': nekünk / szívünk dobog, ha egyj Csaplár-legény az / úttzán előnkbe bukkanik, mivelhogy a' tartozás mindjárt eszünkbe jut **T** 3:184

csap 1 fn
~-ra üt → *üt*

/császár/ Császár 1 fn (Tört)
'a német-római birodalom uralkodójának címe; a legfőbb világi hatalmasság': El, a' Királyhoz — a' Császárhoz — a' / Pápához elmegyek ... lerántom e' parázna Bíborosrol [= Oról] / a' szép al-orczáját kaczagtatón (párh) **B** 2:400

csavargó 1 fn
'olyan személy, akinek nincs állandó lakhelye; jött-ment; senkiházi': Csúfolsz csavargó? **O** Bi-nak 3:320

csekély 4 mn
1. 'a szükségesnél kisebb mértékű (indulat)': Hogy Bánk le üljön a' setét szövetség' / gyász-asztalához, ahhoz nem csekélyebb, / mint Bánki sértődés kivántatik (hsl) **B** 2:279
2. 'jelentéktelen méretű, mértékű; kicsi (dolog)': No, nézd ezen kevés hajat ... ha most ennyivel meg-/tudnám szerencséd' váltni, hidd el, azt / nem tartanám méltónak e' csekély erőre **Bi** O-nak 3:334; [az Isten] a' legcsekélyebb férgecskének is / teremte oltalom-fegyvert, csupán ... **B** 4:362; neked csak egyj kicsiny reményt vala / szükség hazudnod — egyj csekély Igéret / a' zendülést elnyomhatná **B** G-nak 4:526

csekélység 2 fn
1. 'vminek a csekély (1) volta; jelentéktelen semmiség': Hogy e' dühösség, melly a' testemet / emészti ... hogy a' Kín a' maga / egész minéműségében, csekélység / legyen tulajdon kínaidra nézve! (párh) **B** O-ra 4:578
2. (tulzó) ' szerény ajándék': (így szólltt) *mondjátok neki / hogy ezen csekélységgel elégedne-meg* ... 's ki-rakta a' szörnyű sok kincseket (ell) **P** G-t idézve 2:167

cselekedik 1 i
1. tn 'vmely cselekvést végez': Ha / Törvény, 's szokás szerént cselekszetek, nem / csak én, hanem minden Magyar segítő / kezét sietve nyújtaná **B** a bleneknek 2:239
2. ts 'csinál, tesz vmit': állj fel! ... Hát nem cselekszed? **B** M-nak 3:8; az Isten / bocsássa meg, mit olly istentelen / cselekedtetek velem **M** G-nak 4:403

csendes 3 mn
(hsz-ként) ~-en!: nyugalom!; nyugodtan!: [O (örömmel) Eljön!] No csendesen! — Dicsérd csupán / múltával a' Napot **Bi** 1:262; [Blenek: Ha!

halj meg!] Kedves Vitézek, csendessen! **Bi** 2:349; [B: Ember!] Csak csendessen, oh / Bán! **Bi** 2:372

csendesedik 1 tn i
'csillapodik, megnyugszik': [Mi önmagának: öreg! mi lett belőlled? — ébredj] Csak csendesedj! neked semmit se' kell / csinálni **P** 2:71

csepp 1 fn
(átv) 'vminek apró része': Menyben lakó szentséges Atyám! ide / mindentudásod' égi cseppeit! ... hogy e' nagy fátyolon / áltlással **B** 1:213

csergedez 1 tn i
(átv, vál) (vér az erekben) 'áramlik': fajtalan véred tilalmas úton / Melinda' bírására csergedez **G** O-nak 1:480

csillag 1 fn
(átv) 'irányító, tájékoztató jel': Lelkem ingadoz határtalan / kétség között, 's eszem egyj nagy Óceánban / lebeg, veszejtve minden csillagot **B** 3:35 Vö *fénycsillag*

csillámlik 1 tn i
(irod) 'ragyog, tükröződik': Midőn ... szenvedésemet / elébeszélltem, olly szerelmes érzés / csillámla kedves könnyeidben **O** M-nak 1:394

csillapít 1 ts i
'csendesít, békít': (kivül) Ti csillapítsátok! **Sol** 4:629 /Arany: Nem tudjuk, mire érti. 171; valószínűleg katonáit utasítja; Vö: KrK. 482/

csillogó 1 mn
(átv) 'elkápráztató, csábító, felszínes (dolog)': Nagyra vágyás, Büszkeség, / Kecsegtetés, Hízelkedés, csupán / csak csillogó Fények (metaf) **B** 4:334

csinál 2 ts i
1. 'tesz, elhatároz vmit': csináljatok / mit tettzik, és a' hol közegyjezéssel / megállapodtok, ott megegyjezek **Mi** a bleneknek 2:24
2. 'kialakít, létrehoz vmit': Szép Földjeinkből / vadászni berkeket csinálnak **T** a merániakról 3:198

**csinálni* 2 fn-i in
1. 'tenni vmit': Csak csendesedj! neked semmit se' kell / csinálni **P** M-nak 2:72
2. 'létrehozni vmit': Helyet kellett csinálni egyj / Hazádfiának **B** G-nak 4:496

/csinos/ csínos 1 mn
'szép, tetszetős (testrész)': Kár illyen egyj csínos Főért, hogy a' / velő híbáz belőlle! **Bi** Iz-ra 1:365

csitt 3 msz
1. (a beszéd megtiltásaként) 'hallgass!': [P: Mikhál, Simon, miért ... *Bojóthotok*ban nem maradtatok] Csitt, Csitt! ez itt (szivére mutat) sebet ver **Mi** 1:86
2. (a beszéd halkítására, vmely titok megőrzésére való felszólításként:) Csitt! — nektek erről [= B hazahívásáról] egy kukkot se' kell / ám tudni **P** Si-nak és Mi-nak 1:156

csodálatos 2 mn
1. (átv) 'meglepő, bizakodó (hang)': Ollyan csodálatos hangon felesz / Simon! reménylesz? **Mi** 1:15
2. 'tökéletes; ámulatra késztető (személy)': Te indulat nélkül való Teremtmény, / esmérlek e' immár én tégedet? / vagy egyj csodálatos embernek óhajtsz / látszani úgy é? **O** Bi-nak 1:273

csodálkozás 1 fn
'feltűnő módon kifejezett meglepetés': No csak ne olly' / csodálkozást! **P** Mi-nak 1:153

/csóka/ Csóka 2 fn
Sz.: 'a varjak családjába tartozó madár': tán nem tudod, / Csóka Csóka társának szemét / ki nem kaparja [= az azonos rangúak és érdekűek összetartanak]? **Bi** B-nak 2:414

csókol 2 ts i
'tisztelete jeléül csókkal illet': [G: (kezét nyújtya a' csókolásra)] Nem csókolom — nem is csókolhatom / azon kezet, melly útat nyithatott / Lelkem' kirablására **M** 4:148; még is

kezét csókoltam volna a' Gyilkosnak [= G-nak], a' ki Véremet megöltte **B** E-nek 5:179

**csókolhat* 1 ts i
'csókkal illethet': l. *csókol!*
Vö. *elcsókol*

csomó 1 fn
'azonos dolgok halmaza, kötege': Nagy volt az a' Hatalom, mellyet kezembe / tettél-le. Itt dörgött markomban egyj / Ország felébe [= fölébe] mértt ménkő csomó **B** E-nek 5:178
Vö. *ménkő;* KrK. 485

csont 7 fn
1. 'az emberi test szilárd váza': ha húsomat / lerágja a' Kerítő Aszszony akkor, / még csontomon is elviszem Melindát **B** G-ról 2:443; Nyúzásra bőr kivántatik, holott / azt a' Merániak magok lehúzták / már csontyainkról T 3:166
2. (átv) 'az ember egész teste': én reám tevé le [= bízta] a' / szegény Paraszt elfáradtt csontyait (meton) **M** 3:41
3. (átv) 'az ember földi maradványai': a' midőn egyj Nemzetség kipusztúl; / vagy csontyaimmal a' *Meráni* gyermekek / fognak tekézni... **P** 1:112; Czinteremjeinkben a' / kinek lenyúgodott Szülői nem / tevékle csontyokat — ... bennünket az valyon szerethet e'? (inv) **P** 2:41; olly' / irtóztató legyen majd sorsotok ... hogy a' Meráni csontokat siratva / a' földből is kaparjátok ki, 's mint- / megannyi szent / Ereklyét légyetek / imádni kéntelenek **O** P embereinek 4:633

csoport 1 fn
'egybetartozó személyek összessége': Melinda' szép mocsoktalan neve / ma szemfedélül szolgál egyj setétben / ólálkodó csoport között! **B** 1:196

csorda 1 fn
(átv, rosszalló) 'emberek nagyobb csoportja': Ő [= G] csorda számra tartya gyűlevész / szolgáit, éppenséggel mintha minden / hajszála egyj őrzőt kivánna **T** 3:174

/csődít/ csődit 1 ts i
(rosszalló) 'embereket ígéretekkel vhová hív': Azok tevék ezt [= P igazságtalan megkínzását], a' kiket te külső / földekről országodba csődítél **B** E-nek 5:208

/csősz/ Csősz 1 fn
'a földeken levő termés őre': Ő [= G] csorda számra tartya gyűlevész / szolgáit ... 's mi egyj / rosz Csőszt alig tudunk heten fogadni (ell) **T** 3:180

csúfol 1 ts i
'nevetségessé tesz, gúnyol vkit': [Bi: de hát / m'ért félsz? talán vétettél ellene?] Csúfolsz csavargó? **O** 3:320

csúnya 1 mn
'visszatetszést keltő (magnyilatkozás)': (elszomorodva le ül) De már ez csúnya tréfa **Mi** Si-nak 1:32

csupán 6 hsz
'kizárólag, csak (1)': csupán / csak bennetek van még egyetlen egyj / bizodalmam! **P** Mi-nak és Si-nak 1:127; ekkor már az észbe bizni / csak annyi, mint egyj nagy tüzet csupán / buzgó Imádság által oltani (hsl) **G** 1:498; oh miképp' / áltt ottan ő [= G]! Egész Ország csupán / nyelvén lebegni láttatott [= látszott] **P** 2:164; [az Isten] a' legcsekélyebb férgecskének is / teremte oltalom-fegyvert, csupán / az Aszszony-állatrol felejtkezett el **B** 4:363
a) (nem egyenértékűek azonosításában:) Nagyra vágyás, Büszkeség / Kecsegtetés, Hízelkedés, csupán / csak csillogó Fények **B** 4:333
b) Sz: [Ő: (örömmel) Eljön!] No csendessen! — Dicsérd csupán / múltával a' Napot [= várjuk ki a dolog végét] **Bi** 1:262

csüggedés 1 fn
'reményvesztett lelkiállapot': (szánakodva Bánkra mutat) Nézd Uram e' csüggedést! — Király / a' büntetés már ennek irgalom **Sol** E-nek 5:436

D

darab 1 fn
'vmilyen egésznek kisebb része': büszkeségem' megmaradtt darabját / engedd Hazámba viszsza vinni még! **Iz** G-nak 4:16

de[1] 122 ksz
A) (mellérendelő tagm-ok kapcsolására)
1. (megszorító, korlátozó szembeállításban) 'azonban, csakhogy': Rajta csak kegyelmes Ottóm, / ugorj! de Bíberáchod hátra áll **Bi** 1:321; Elkell az Udvarunk' hagynod Melinda [...] De minden lárma nélkül **G** 4:142; A' Király ... a' lovárol is le fordúltt — / de sérelem nélkül még is **Udv** 5:4 stb.
a) (megengedő árnyalatú m után:) az is bolond, ki / békételen: de én békételen / még sem leszek **P** 1:95; Szép pénz; de adhatsz é hát mindenik / szükölködőnek? **T** B-nak 3:260 stb.
2. (fokozás, nyomósítás kifejezésére) 'azonban, hanem': sírtt midőn valék vele [= M-val] — [...] Úgy, úgy; de a' szemem közé se néz **O** Pr:29 stb.
a) (figyelmeztetés bevezetéseként:) Jó, jó! — de csak vigyázva **Bi** önmagának 1:330; Te megfogathatol. / De jól tudod, hogy én, egyedűl, tudom: / ki volt Fülöp Királynak gyilkolója! **Bi** O-nak 3:416 stb.
3. (érzelmileg színezett, nyomatékos ellenvetésben) 'ámde, azonban, mégis': [G: a' szép Győzedelmes [= M] ... engem is kerűl] De halgass meg! **O** 1:484; serkenj-fel öszverontatott Igazság; / de én elégtételt veszek — Vigyétek! **E** 5:430 stb.
a) (kételkedés bevezetésére:) [O: Melinda is csak Aszszony] De Bánk — az áldozat' kipótoló —? **Bi** Pr:41; Ha olly hatalmatok lehetne is, / mint volt ... Kupának — / de nekik is elsűlt [= sikerült] é? **B** a bleneknek 2:285 stb.
b) (meglepetés bevezetésére:) Jó hogy találllak — oh de m'értt hogy itten találllak? **O** Bi-nak 3:300 stb.
4. (új gondolat bevezetésére) 'hanem': legördögebb Nadály / a' súgdosó maga, — én az nem vagyok; de / jőjj még ez' éjjel — ... — Házamhoz **P** B-nak 1:190 stb.
B) (m-részek szembeállítására) 'azonban': Szegény, szegény; de szánni- / méltó Teremtmények! **B** az aszszonyokról 4:341 stb.

de[2] 1 hsz
(fokozó isz-szerűen) 'nagyon, bizonyosan': Szerelmet érzek én, 's csak az meríthet / végnélkül édes Elysiumba ... — az, de az!!! **O** Pr:53

dehogy 1 hsz
(állítás nyomatékos cáfolására) 'bizonyosan nem': [O: Elvesztem!] Oh dehogy! **Bi** 1:292

/dehogynem/ de hogy nem 1 hsz
(tagadás nyomatékos cáfolására) 'ellenkezőleg; de igen': Királyom, m'ért takartad el [könnyeidet]? [E: Mert nem szabad] De hogy nem Udv 5:18

Demeter → *Ráskai Demeter*

derék 6 mn
1. 'tiszteletet érdemlő, becsületes (személy)': [Bi: ...mind Egérfogók / az Aszszonyokra nézve] 'S a' derék / Bánk-bán, Melindára? **O** 1:290
a) (gúny) (ellentétes értelemben:) Oh Bán! Ez a' derék Aszszony [= G] nagyon / értett azon közönséges szokáshoz... **P** B-nak 2:135; A' Sógorom? Hm! a' derék, 's haszont-hajtó Pohárnok **P** 2:198
2. 'értékes, figyelmet érdemlő (dolog)': Nem érdemes mászásra e' derék / szőllő-gerezd? **P** 2:49 Vö: *szőllő-gerezd*
a) (áll-ként) 'elismerésre méltó, ügyes (dolog)': Légy nekem Barátom! [Bi: Én nem] Nem ? és miért? [Bi: Hogy más legyen] Derék! (gúny) **O** 1:276; Sokszor derék, ha egyj illy' ostobát / jól megzavarhat az ember **Bi** 1:317

di → *Pontio di Cruce; Jerindó di Veglia*

dicsér 1 ts i
Sz: 'elismeréssel, megelégedéssel em-

leget': Dicsérd csupán / múltával a' Napot [= várjuk ki a dolog végét] **Bi** O-nak 1:262
**dicsérni* 1 fn-i in
'elismeréssel emlegetni': Légy boldog Endre! ha te Királyi-pálczád' / kezébe adtad Aszszonyodnak, és / Jóságodat dicsérni hallván, úgy veszed / inczselkedését, mint jó pénzt... **P** 2:131
Vö: *megdicsértetés*

dicső 6 mn
1. (vál) 'rendkívüli tiszteletet érdemlő (személy)': Lévnyalóvá / lettél dicső *Árpád gyümölcse te*? **P** 1:81
a) (gúny) 'semmirekellő, haszontalan (személy)': kész a' / Magyar lerakni mindenét: való, / hogy azt is dicső Udvornikid / emésztik el **B** G-nak 4:486
2. magasztos, tiszteletre méltó (dolog)': (elragadtatva néz-ki a' Hajnalcsillagra) Dicső fény- / csillag! **P** 2:466; az Angyal, melly jegyezte / botlásaimnak számát ... el- / rémült dicső helyén **B** 5:413
a) (áll-ként:) minő dicső ellenben Becstelennek / a' sorsa **B** 4:431
3. 'nagyszerű, kedvező': Dicső Kinézésim! **G** 4:75 Vö: *kinézés*

dicsőséges 1 mn
'elismeréssel övezett, köztiszteletben álló (személy)': ők a' legundokabb Kirugdalózót / is még dicsőségesnek esmerik, / ha benne egyj kis Rendkivül-való van **Bi** az asszonyokról 1:286

díszesít 1 ts is
'dísszel lát el, ékesít vmit': Német, Zsidó, nekem mihelyst fejét / a' Korona díszesíti, mind egy az; mert szent előttem a' Királyom **P** 2:156

dob 1 fn
'ütőhangszer (gyermekjáték)': [E] enged egyj / Aszszony [= G] kevély áhítozásinak, / 's Kálmánnak, a' Fiának, hogy dobot, / vagy egyj kicsiny kürtöt nyerhessen... (inv) **P** 2:207 /A játékok itt a háborúval nyerhető előny aránytalanságát jelentik/

dobál 1 ts i
'ismételten dob vmit vkire': mint közönséges Tolvaj vitettem / tömlöczbe, és a' ... Nép szeméttel / dobála **Mi** 5:127

dobog 1 tn i
(szív) 'vmilyen hatásra erősebben lüktet': nekünk / szívünk dobog, ha egyj Csaplár-legény az / úttzán előnkbe bukkanik, mivelhogy / a' tartozás mindjárt eszünkbe jut **T** 3:184

dohos 1 mn
'dohszagot árasztó, romlott (ital)': [My: a' Magyar Bor ollyan / mint a' Magyar Barátság — mentől óbb, / annál erősebb] (bosszankodva néz reá) Hogy ha nem dohos **P** 1:149

dolgozik 1 ts i
'munkát végez': a' Természet a' Szegényt / maga arra szánta, hogy *szülessen, éljen,* / *dolgozzon, éhezzen, sanyarogjon,* és — / *meghaljon* **T** 3:251
**dolgozni* 1 fn-i in
'tenni, cselekedni': csak öszve tett kezekkel várakoztok, / hogy majd helyettünk fog dolgozni a sors? **P** a bleneknek 2:5

dolog 14 fn
1. 'elvégzendő munka, teendő': Csak a' dologra mostan [Arany: Folytassuk az elkezdett beszédet 79] **Mi** P-nak 1:150
2. 'elintézést kívánó ügy': mint- / ha a' dolog [= G hatalmának megtörése] csak engem' érdekelne **P** 2:21; Öreg világosíts-meg e' dologban **B** Mi-nak 2:96; szó a' mi szó — ők [= G és O] szépen fogának a' dologhoz [= M megkörnyékezéséhez] **Bi** 2:366; *Árpád*', és *Bor*' vére [= leszármazottai] köztt / folyó dologban Bíró csak Magyar / Ország lehet **B** 5:200 + 5:244
3. 'cselekedet, esemény': szóllni kellenék — nagy dolgokat **T** B-nak 1:202; Tudd meg ... hogy e' dolog [= M és O kapcsolata] / ha Melinda érdemét temette volna / el; úgy kikergettetni kész lehetnék / Országaimbol **G** O-nak 1:514; (szopegve) Megesett a' dolog [= M elcsábítása]? **Bi** O-nak 3:320;

való hogy [B] éktelen dühös / lett a' midőn a' dolgot [= M elesábítását] felfedeztem **Bi** O-nak 3:413; Ottó dől fölött le — oh segíts ... azért nagy dolgokat fogok / Bán, felfedezni, melylyek a' Királynét, / 's Hazádat illetik **Bi** My-nak 3:427; ők [= a blenek] mohon kívántak bánni a' dologgal **Mi** 4:294

4. 'helyzet': Te is / bele vagy keverve, és ha veszteségre / jön a' dolog [= kedvezőtlenül alakul a helyzet], tied leszsz a' nagyobb **P** B-nak 1:183

***dombérozó** 1 mn-i in (táj, ritk)
'zajos, kicsapongó (mulatozás)': [Mi: Hol loptad el Húgomnak a' nevét?] A' hol magát más lopta: a' Királyné / dombérozó mulatságában **Bi** 2:356

donog 2 tn i (ritk)
*(átv) '(személy) forgolódik vmi körül; éli világát; gondtalanul cseveg, fecseg': egyj jól megteríttetett / asztal Legyekbe nem szűkölködik. / Ezek donognak [Vö: *légy*] **P** 1:178; A' repkedő kicsinyke Lelkek olly' sokan donognak a' világba', mint a' szúnyogok (hsl) **Bi** 1:313 /Vö: *lélek;* Lovas: Képek 180—182/
Vö: *kidong*

***döbbentni** 1 fn-i in (ritk)
'ijeszteni, rémíteni vmit': ezek talán csak úgy fogadtt / szolgái voltak egyj veszett írígy / Embernek, a' ki ... itt (szívére ver) szorongást okozni, / 's döbbentni szívemet kívánta **B** 1:235
Vö: *megdöbbenni*

/döcög/ döczög 1 tn i
'lassan, botladozva megy': Láttyátok azt az ősz embert [= Mi-t]? Oh Királyné, / tekénts-ki kérlek! Nézd hogyan döczög! **B** 4:380

/dölyfös/ dölfös 1 mn (táj)
'kevély, gőgös magatartású (megszem. dolog)': a' Király megént Király legyen? 's Nyakunkra ne hágjon a' dölfös Meránia **P** 2:52

dönt 1 ts i
sírba ~ vkit: 'halálát okozza': leg- / alább csak úgy külsőképp is mutatnák [a merániak] / a' gyászt azon szegény Nyomorúltakért, / kiket kiálhatatlan sajtolásaikkal / a' sírba döntenek **T** 3:234

dördülés 1 fn
'félelmesen erős, csattanó hang': én fagyva álltam, mint egyj Útazó / az Égnek első dördülésekor (hsl) **Iz** 4:48

dörög 1 tn i
(átv) 'félelmesen erős hangot ad': Itt dörgött markomban egyj / Ország felébe [= fölébe] mértt ménkő csomó **B** 5:177 /= Hatalmam volt az egész ország fölött. A kép fölidézi a mitológiai Zeusz-Juppitert, a villámok urát. Vö: KrK. 485; Lovas: Képek 219/

dörömböz 1 tn i (ritk)
(szív) 'hevesen nyugtalankodva dobog': Felhozta hát [B] ide / szép egyjügyű Feleségét a' Nagy-úr, / bár mint dörömbözött szerelme féltő / nagy szíve **Bi** 2:371

drága 2 mn
'becses, értékes, fontos (dolog)': Melinda; kéméld könnyid' záporát! ... — drágák ezek / előttem... **O** 1:407; szolgáljon egyj Bujának [= O-nak], a' kinél még / drágább, 's becsesb előttem a' Kutyám **B** 2:449

drágaság 1 fn
'értéktárgy, kincs': *ezen csekélységgel elégedne-meg* [Lajos türingiai herceg] ... *még idővel a' leg-* / *több drágaságokkal fogom tetézni* **P** G-t idézve 2:169

***/dugulva/ dugúlva** 1 hat-i in
(nyílás) 'eltömődve, áthatolhatatlan állapotban': Hogy e' Tetem fagyos, hogy e' szemek / vakok, hogy e' Fülek dugúlva nem valának! (párh) **B** 1:554

E, É

e' mut nm →*ez*

-e ~ -é ~ e' ~ e 21 /1,10,9,1/ hsz (kérdőszócska)

(eldöntendő kérdésben, áll v. egyéb mrész után) 'vajon?': És azért futom / e' én az országot, hogy... **B** 1:219; Szép pénz, de adhatsz-é hát mindenik / szükölködőnek? viszsza adja é / ez a' halottakért húltt könnyeket? (párh) **T** B-nak 3:260—261; [Bi: Olly sárga a' a' Herczeg? Hogy jött ide?] Tudom é hogy? [= magam sem tudom, hogyan] **O** 3:303 stb. // De elfogjátok e' hát hinni? **P** Mi-nak és Si-nak 1:151 stb. // Akkoron / levék teremtve, a' midőn először / megláttalak ... Vétek e' ez? **O** M-nak 1:405 stb. // És a' Királyné álmos volt! — Nem é? **B** 3:60; [B: Parancsoltt a' Királyném] Én é? **G** 4:326; Soká nem kések én is — úgy é jó Királyném? **B** 4:388

eb 1 fn

~ -ül lesz: 'rosszul jár; megjárja': úgy kell már viselni / magamat, hogy a' hajlandóságodat / megérdemeljem; mert ebűl leszek **Bi** B-nak 2:375

ebből →*ez*

ébred 1 tn i

(átv)' föleszmél, felocsúdik': Mikhál — öreg! mi lett belőlled? — ébredj! (magát mejjénél rázza) **Mi** 2:70

**ébredni* 1 fn-i in

(átv) 'rádöbbenni vmire, megérteni vmit': Ne sírj, ne sírj gyermek; hisz egyszer akkor / *ébredni* kell [Arany: Családásból a valóra. 134] **B** a fiának 3:282

Vö: *felébred*

ébredezik 3 tn 1

1. 'alvásból lassanként az ébrenlét állapotába jut': e' bizon alszik megént! — No Bátyám! ébredezz! **Si** Mi-nak 1:300; a' Királyné / aludni ment — álmos volt. Ébredezz! / add viszsza gyermekem' te nagy Királyné! **M** 3:42

***2.** (átv)' fokozatosan a tudatára ébred vminek': *Bán*, ébredezz, mert meglopattatik *Bánk!* **B** önmagának 1:230 /Vö: *meglopattatik!*/

Eckbert 1 fn, tulu

'Gertrudis egyik testvére' (aki gyanúsított volt Fülöp német császár meggyilkolásában) [Vö: KrK. 426]: *Eckbert*, az Öcse, alig törölte le / *Fülöp* Királynak a' vérét kezéről, / 's itt a' *Scepusi* [= szepesi] földet elnyeré **P** 2:188

eddig 2 hsz

'a jelenlegi időpontig': Mit is beszéllek én / ezen megúntt [= unott] fagyos személy' üres / szívének, a' ki eddig sem tudá azt, / hogy mit tegyen [= jelent] *fórróan érzeni* **O** Binak Pr:9; Még eddig egyj kevésre becsűltelek; / de most idétlen rémítésedésrt / megvetlek **Bi** O-nak 3:405

édes 17 mn

1. (átv)' kellemes érzést keltő (dolog, fogalom)': Szerelmet érzek én, 's csak az meríthet / végnélkül édes Elysiumba **O** Pr:48; Oh engedd-meg ... csak a' *Melinda*' édes / nevével agyvelőm' betölteni **O** M-nak 1:437; jól tudta ő [= G] ... miképp kelljen az Alattvaló / Nagyoknak orrára az édes Reménység' / üveg-szemét nevetve tenni fel **P** 2:140; A' magányosságnak édes / ölébe' voltam én nevelve **Iz** 4:79; Oh ti szép / napok! ti édes éjtszakák!!! (párh) **Mi** 4:251; a' békeségnek édes Istene / Pannóniára monda akkoron / egyj átkot **B** 4:469; [G] gyilkolója azon Törvényeket / tapodja, mellyek édes Tartományimat / zöldeltetik **E** 5:426 // hisz' a' keservek- / is édesebbek otthon a' Hazában! **Mi** 5:379

2. 'tisztelt, szeretett (személy)':

a) (megszólításban:) Bánk, kedves, édes öcsém! **Mi** 2:89

b) (Istenhez szólóan:) Édes istenem, / mi lett belőlle! **M** O-nak 1:374 + **T** 4:147

c) (gúny) (ellentétes értelemben:) [G: mi volt ez itt Melinda?] (keserűn) Édes — mulatság —! **M** 1:452; Köszönöm Nagy-aszszonyom / hogy ... alkalmatosságot szerzél nekem / *ezzel* (Ottóra mutat) sok édes múlatságra is

M G-nak 1:458; le onnan édes Aszszonyom! (a' felette lévő képet ellöki) **P** 2:37; Édes Herczegem; de hát m'ért félsz? **Bi** O-nak 3:316

3. (hsz-ként) ~ -en: 'jólesően, kellemesen:' szép Ajakak, édessen beszéllenek **Bi** Iz-ról 1:368; lopjatok / csak a' szememből minden könnyeket / ki, mellyek olly édessen törlik a' fájdalmamat szivemből el **E** 5:133; Tépjétek-el csak mind mellőllem azt, / a' mellyhez a' sors édessen ragaszt **E** 5:232

/édesapa/ Édes-apa 1 fn
'vkinek vér szerinti apja': Igy találá ott' / bennünket egy Magyar ... *Kunrád*, a' Nagy-úrnak [= B-nak] Édes-apja **Mi** 4:282

edz 1 ts i
'fémet izzítva, majd hűtve ellenállóbbá tesz': vízre leszsz csak szükség a' tüzet / öntözi, mellyben most a' kardokat / edzik **Zls** 5:55

ég: 1 tn i
(átv) '(heves érzés vkiben) elhatalmasodik': Pokolbeli / tűz ége csontyaimban [a hevítő portól, Vö: 1:554] **M** 3:41

ég: ~ **Ég** 8 /5,3/
1. 'a föld felett boltozatnak látszó térség': én fagyva álltam, mint egyj Útazó / az Égnek első dördülésekor (hsl) **Iz** 4:48

2. (Vall) 'mennyország, az Isten és az Isten és az angyalok lakóhelye': Sírsz? / Felelj; de szóval, és ne így! hiszen / szép könnyid elbúsíthatnák az Ég' / lakossait **B** M-nak 3:21: felértt az Égre a' sanyargatott / Nép' jajgatása **B** 5:164

a) 'Isten': oh adsza halhatatlan életet, / vagy csak szünetlen álmot, Ég! — Örök / Mindenható! **O** Pr:18; sovány nyakunkra *Ismaelitákat* [= idegen adószedőket] / ültettek — ez már égbe kiált [= olyan nagy igazságtalanság] **T** a merániakról 3:116; Az Ég siket fájdalmaira **B** 5:407

3. (áthidalhatatlan ellentétben:) Ég, és Föld! de hát ki az / oka, hogy szegény [M] nem tudja, mit beszél? **B** 3:58; ki / békével? Én talán? Ég, és pokol! **P** 1:93

Egenolf 1 fn, tuln → *Bendeleiben*

/egérfogó/ Egérfogó 1 fn
(átv) 'kelepce, csapda': egyj / Kereszt — arany Láncz, mind Egérfogók / az Aszszonyokra 'nézve (metaf) **Bi** 1:289

egész 14 nm és hsz /12,2/
I. nm
1. 'olyan (közösség), melynek minden tagja ide értendő': Egész Ország csupán / nyelvén lebegni láttatott **P** G-ról 2:164; Nem a' Nagy-Úrtol — nem az egész / országtol; én csak rettentő királyi / Nénémtől irtózok **O** 3:310; Akaratunkat ... annyira / szenté teremteni, hogy azt egyj egész / ország imádja **G** 4:109; ti ... egyj egész Familiát töröltetek / az Üdvözűlhetők sorából el **M** G-nak 4:134; egész szegény nemzetségem' meg-öltt / nevébe' kívánok majd számadást **B** 4:356; (kívül) Az egész nemet [= királyi családot] ki-írtsátok! **P** a katonáinak 4:608; Mit? az / egész Nemet? hol vannak a' Király- / fiak? **My** 4:609; Mikhált láttuk a' / tömlöcbe késértetni — mellyre az / egész Gyűlekzet öszve háborodva / rontott ki **Si** 5:92; Hurczoltatik Petur-bán, és egész / Háznépe lófarkon **B** 5:203

2. 'teljes mértékű, teljes fokú': [a kereskedő] bár millyen szentül is fel- / fogadja a' kiválasztott Jószáginak / a' féretételét — ... — egész örömmel adja által a' leg- / elsőnek, a' ki érttek többet ád **Bi** 1:298; Ládd **Bán:** Királyod a' kezedbe adta / egész hatalmát **Bi** B-nak 2:391; hogy a' Kín a' maga / egész miniműségében, csekélység / legyen tulajdon kínaidra nézve! **B** O-ra 4:578

II. hsz
'teljes mértékben, nagyon': ...hisz a' Királyné prüszkölő- / Becs-Rangporától egész bolondulásig / elszédülél Te **Bi** B-nak 2:364; és ezen / egész az őrülésig téged' kedvelő / ember

[= P] ... veszti el ... él' tét **B** E-nek 5:222

egészen ~ egészszen 5 /2,3/ hsz
'teljes mértékben, teljesen': Eszelős szerelmem egyj egészszen új / világot álmod őrültségiben **O** 1:431; [B: Való tehát?] Nem egészen **P** 2:103; ni itt világos egészszen, a' mit én / üres fejű ki nem tudtam találni **B** 2:398; azért kivánom azt [= az eszemet] / használni, míg egészen el nem- / veszejtem **B** 3:292; a' Maurusok' [= mórok] hatalma a' Spanyol / földön megént egészen eltenyészett **Mi** 4:254

égi ~ Égi 4 /3,1/ mn
'az égből (2) származó, oda tartozó (dolog)': *Melinda!* — szent név! égi 's földi Mindenem' javát / szorossan egybe foglaló erős / Láncz (metaf) **B** 1:213; Ha engemet Prometheusom csak egyj / hangyának, és az égi tüzet talán / még abba is sajnálva, egyj hideg / szerszámnak alkotott-meg volna... **B** 3:73; az Égi-Isten adja nektek az / ő csalhatatlan Bölcsesség-malasztyát! **Bi** O-nak 3:390

egy ~ egyj[1] 53 /10,43/ szn, mn, fn, nm /46,3,2,2/
I. tőszn
1. (je-ként) 'egyetlen, nem több (személy, dolog)': egyj Fiat / megtart magánál **Si** 1:47; Bort adnak nekik [= a bleneknek]; / de a' mi egyj fillérbe sem kerülne — / jó szót, figyelmet nem találnak itt (ell) **P** 1:145; Melinda! nincs a' Testvéreid' számára egyj nyögésed? ... nem élleszt / többé fel egyj Jaj-szó is tégedet? (párh) **Si** 5:370—373 stb.
a) (a *csak* szóval együtt): csak egyj / szót most — mulandó egyj szót (párh) **E** 5:416 stb.
2. (áll-ként) 'egyetlen, megismételhetetlen': Oh, hogy néked is csak egyj / volt életed **B** M-ról 5:356 stb.
3. 'a számba jöhetők közül az egyetlen v. egyik': csak egyj az, a' ki itten örvend, Mikhál az **M** 1:65; Ez itt' az Őszveesküdttek közül / egy **Sol** Si-ról 5:74 stb.
II. (hsz-szerűen)
***1.** (ritk) ~ -ről ~ -ig: 'kivétel nélkül az összes (személy)': Bizon Majom / mind egyjről egyjig **P** a blenekről 1:73; Oh, töltsd-be kéréseket, és egyjről egyjig / a' lábaidnál láthatod **Mi** G-nak 4:208
III. mn
'azonos, egyforma': Görög, Gubás, Bojér, Olosz, / Német, Zsidó, nekem mihelyst fejét / a' Korona díszesíti, mind egyj az; / mert szent előttem a' Királyom **P** 2:156; Egyj szájjal, egyj Lélekkel azt kiáltá / minden Magyar hozzám **B** 4:474
IV. fn
1. 'egy (bizonyos) dolog': ne bántsd őket [= a bleneket]! különben én tőllök / fogok kivánni *egyjet* [= P letartóztatását] ... Úgy is felelned kell még egyre — *egyre* [= M-val kapcsolatos dologra] / melly őrülésre hoz **B** P-nak 2:289—291
2. ~-re megy:' ugyanaz (a dolog); mindegy': [G: A' megsértett, vagy a' / Sértő?] Igen, vagy nem, csak egyre megy **B** 4:410
V. nm (htlan, mn-i)
'több közül az egyik (dolog)': egyj illy keszeg, sovány Fiút [= O-t] az izmos / Bánkbán — bajúsza 'egyj végére tőz [= tűz] **Bi** Pr:75; Tudom / én jól, hogy elvesztette Lelked egyj / részét arany-nyugalmának **P** B-nka 2:109

egy ~ egyj[2] 160 /16,144/ htl ne
I. (köznév előtt)
1. 'közelebbről meg nem határozott, valamely (dolog)': Legényeimmel ... körül vevék [= vettem] egyj Házat **Sol** 5:44; könnyű a' te könnyed, / mint egyj határtalanságban repülő / porszem (hsl) **B** a fiának 5:363 stb.
a) (gyűjtőnév előtt:) majd mindőn egyj Nemzetség kipusztúl **P** 1:111 stb.
2. (olyan köznév előtt, amely az egyént a fajfogalom képviselőjeként nevezi meg:) hallatlan ... hogy a' Teremtőjét kivéve, más előtt- / is térdre essen egyj Magyar **B** 4:542; Egyj Királynak / kell látni minden könnyeket **E** 5:19 stb.
a) (hasonlatban:) Most fogok / halgatni ... mint egyj Carthusianus

[= karthauzi szerzetes] **P** 1:114; én fagyva álltam, mint egyj Útazó / az Égnek első dördülésekor **Iz** 4:47; Te mint egyj éjjeli / tolvaj, jövél ... viszsza **G** B-nak 4:411 stb.

3. (olyan köznév előtt, amely a szövegben konkrét személyre értendő:) Sokszor derék /dolog/, ha egyj illy ostobát / jól megzavarhat az ember **Bi** O-ról 1:564; Add viszsza egyj Anyának [= M-nak] gyermekét **M** G-nak 4:121; Isten hozott / egyj ősznek [= Mi-nak] oltalom pai'súl! **Mi** B-nak 2:90; szolgáljon egyj Bujának [= O-nak] **B** 2:448 stb.

II. (tuln előtt:) egyj / Alphonsus, egyj Caesar állott előttem (párh) **M** 1:443; egyj Férfiú nem tud ki fogni egyj / Aszszony személyen; 's egyj Gertrudis — egyj / Aszszony tud országok felett megállni (ell, párh) **G** O-nak 1:486; ez' Aszszony [= G] egyj jött-ment *Jerindó / di Vegliát* attyafiává teremt [= örökösévé tesz] **P** 2:195; te engemet, mint / egyj *Tantalust* az el-nem érhető / vég-czél után csak hagysz kapkodni? (has) **B** M-nak 3:18

III. (mértékhat előtt:) No leg- / alább beszélj hát egy kicsinyt alantabb / hangon **Mi** P-nak 1:103; Még eddig egyj kevésre becsűltelek **Bi** O-nak 3:405 stb.

egyaránt 1 hsz
'egyenlő mértékben; egyformán': Ottó, 's Melinda, egyaránt örültek! **B** 3:25

***/egybeférkezni/ egybe' férkezni** 1 fn-i in (táj)
'összeférni egymással; megérteni egymást': Magyarok! ... enyimek! — Hogy illy nemes Szívekkel egybe' / férkezni nem tudtál Gertrudisom!!! **E** 5:449

***/egybefoglaló/ egybe foglaló** 1 mn-i in (vál)
'olyan (dolog), amely vminek a részeit összetartja': Melinda! ... — szent / név! 'égi 's földi Mindenem' javát / szorossan egybe foglaló erős / Láncz (metaf) **B** 1:209

***egybeköttetés** 1 fn (irod)
'(emberek közötti) kapcsolat, összeköttetés': minden emberek vele / ohajtnak egybeköttetésbe' lenni **B** a becstelen emberről 4:441

egyben 1 hsz
(ksz-szerűen) 'ugyanakkor, egyszersmind': minden e' szerént tehát hamis, ... — legtisztábbnak mutassa / magát; de egyben még is mocskos az **B** 3:140

***egybeölel** 1 ts i (irod)
(átv) 'részeket egybefoglal, magához kapcsol': Hát a' világnak egyjik Pólusától a' / más Pólusig, szerelmeimben, én / miért öleltem mindent egybe? ... miért te benned, oh Melinda!? **B** 1:249

/egyébiránt/ egyéb aránt 1 hsz
(ksz-szerűen, új mondanivaló bevezetésére) 'egyébként': Egyébb / aránt, Barátim a' vén *Myska-bán* legtöbbre mentt; mert el nyeré *Zalában* / *Zelelgeh* Jószágot [= birtokot] *Udv* 5:4

/egyedül/ egyedűl 1 hsz
'senki más, csak az ideértett személy': De jól tudod, hogy én, egyedűl, tudom: / ki volt Fülöp Királynak gyilkolója! **Bi** O-nak 3:416

/egy-egy/ egyj egyj 1 szn (mn-i)
'a szóban forgó dolgok mindegyikére számítva külön-külön egy': [a merániak] zabálnak szűntelen, úgy, mintha mindenik tagocska bennek / egyj egyj gyomorral volna áldva **T** 3:194

/egyetlenegy/ egyjetlen egyj ~ egyjetlen egy ~ egyjetlen-egyj 4 /2,1,1,/ szn
'semmivel sem több, mint egy': *forrása annak, a' mi Nagy, ... és kivánt jövendőnk' / egyjetlen egy Kezesse* [= záloga] **O** a szerelemről **Pr**:53;, csupán / csak bennetek van még egyetlen egyj / bizodalmam! **P** Si-nak és Mi-nak 1:128; Egyetlen egyj Tanácsadásom ez: Kövesd Melindát **Bi** Iz-nak 1:356

a) (átv) 'drága, szeretett': egyj boldogtalan Éjtszaka / elvette mindenünket — ... — egyjetlen-egyj Fiamat **Mi** 4:262

***/egyfejű/ egyjfejű** 1 mn
'olyan (jelképes madár), amelynek egy feje van': paisunkon a' / taréjos egyjfejű Sast esmeré / régtől sok ellenség **Mi** 4:245

/egyik/ egyjik 9 nm (htlan)
I. (mn-i)
'két dolog közül vmelyik': egyj Magyar csak egyjik / bajúsza végével pokolba űzhet / egyj illy' szegényke Németet (inv) **Bi** a bleneknek 2:351
a) (a *másik* szóval szembeállítva:) Hát a' világnak egyjik Pólusától a' / más Pólusig, szerelmeimben, én / miért öleltem mindent egybe ? **B** 1:247
II. (fn-i)
1. (a *másik* szóval párhuzamban) 'a közelebbről meg nem határozott személyek közül vmelyik': hogy egyjikének, / vagy másikának útjában ne légy, / elkelle Ország-visgálásra menned **Bi** B-nak 2:391
2. 'két személy közül vmelyik': Csak egyjik [B és O közül] nyerni fog! **Bi** 2:450
3. 'vmely embercsoport közelebbről meg nem határozott tagja': Ha Németek / között közűletek Király lehetne / egyjik, nem elsőbb volna e' előtte ... a' Magyar? **B** a bleneknek 2:268; meg-kelle esküdnöm, hogy egyjikét / sem árulom közűlök el **Mi** a blenekről 4:297; ha Hét az úttzán hétszer el- / esett, azon szint' annyiszor kaczagjuk magunkat el ... a' szánás akkoron / jön csak, midőn láttyuk, hogy egyjike / többé felállni nem tud **G** 4:571
a) 'vmely embercsoport olyan tagja, aki a szövegkörnyezetből azonosítható': [Mi: Alig tudák Simont felvonni onnét] (bele vág szavába) Egyjike a' Pártosoknak! **G** 4:286
4. 'azonos csoportba tartozó dolgok közül vmelyik': ezt [= a féltékenységet] előttem egykor / úgy festék le, mint egyjikét a' / Lélek-betegségének (hsl) **B** 1:237

/egy-két/ egyj-két ~ egyjkét 2 /1,1/ szn (htl, mn-i)
'kevés számú; néhány': Bánk jőjj hamar! csak egyj- / két nyil-lövésnyi / **M** 4:407; gúnyolódva hagysz-el ott', / a' hol csak egyj-két könnyet tudhatunk / hullatni éktelen kárunkon **E** a reményről 5:71

egykor 12 hsz (vál)
1. 'valamikor a távoli múltban; valaha; egyszer': Ő egykor egyj szegény koldús személyt / el-kergetett magától **Si** a feleségéről 1:41; Spanyol / Ország halálos ágyában nyögött / r'ánk nézve, hogy kiléptünk abból egykor **Si** 1:90; ezt előttem egykor úgy festék le, mint... **B** 1:236; Az Őseink becsűlettel ... estek egykor el **B** 2:243; Én ez' országodba úgy / jöttem be egykor, mint ... büszke L'ány **Iz** G-nak 4:13; Attya' vétke végett [= miatt] egykor a' / kis Béla elvesztette két szemét **B** 5:156; ő [= T] Jáderánál egykor igen sokat / tett **B** 4:391; Egykor egyj öreg Paraszt / akadtt előmbe **B** 4:491
2. 'vmikor a jövőben; majd egyszer': A' sok jutalmat / özönnel igérted, melly egykor a' / vénségemen segítsen **Bi** O-nak 3:373; hol vannak a' Király- / fiak? ...kik egykor még Királyai / lesznek Fiamnak **My** 4:612; Oh, hogy olly' / irtóztató legyen majd sorsotok / egykor ...hogy... **O** az elfogóinak 4:632; Ha egykor ősz hajad leszen, fogod / érezni, hogy minő keserves annak / megmocskolása **Mi** E-nek 5:114

/egynehány/ egyjnehány 1 nm
'alig egy-két; minössze néhány': ez' egyjnehány / keserves esztendők alatt... **B** 4:475

egyszer 12 szn és hsz /6,6/
I. (ragos) tőszn (hsz-szerűen)
1. még ~: 'másodszor is; ismét': még egyszer elmentünk a' Cinterembe / egyjütt **B** P-nak 2:327
2. most az ~: 'ez alkalommal': most az egyszer úgy kell már viselni / magamat, hogy a' hajlandóságodat / megérdemeljem **Bi** B-nak 2:237

3. csak ~ : 'egyetlen alkalommal': csak egyszer / forrtt szinte a' torkomra. Nem kivánom / hogy többet úgy legyen **Bi** 3:358

a) (óhajtásban) 'egyetlen alkalommal, ami nem sok': Lennél csak egyszer enyim Melinda **O** 1:426; tekéntenél csak egyszer / házamba — élve látnád a' panaszt / előtted **T** B-nak 3:102

b) (óhajtásban) 'ismét, de véglegesen': Csak egyszer őtet [= M-t] a' kezem közé / vehessem **B** 2:439

II. hsz

1. 'vmikor a határozatlan múltban; egykor': Néha jól megöklözém. Egyszer végre feladott [= feljelentett] **Bi** az apjáról 3:346; Ehol jövének egyszer a' *Mohádik* **Mi** 4:252; Így egyszer egyj boldogtalan Éjtszaka / elvette mindenünket **Mi** 4:259

2. 'vmikor a határozatlan jövőben; egykor majd:' ne sírj gyermek; hisz egyszer akkor / *ébredni* kell **B** a fiának 3:281; ha egyszer annyira [= olyan hatalomra] / segítne Endre' fegyvere **G** 4:98

3. (szembeállításban) 'egyik alkalommal': mi lessz tehát ebből? hisz' egyszer így, / máskor pedig másképp szólsz **O** Bi-nak 1:308; Egyszer minden útakat / számomra készíted — azután pedig meg- / gyalázol! **O** G-nak 1:471

4. (nyomósításul, a teljes bizonyosság kifejezésére:) ha egyszer ő [= **G**] / Rabló, Királyném is megszűne lenni **P** 2:224

5. 'pillanatnyilag, egyelőre': Úgy is felelned kell még egyre ... de féreezt / most egyszer! **B** P-nak 2:293

6. (lebecsülő értelemben) 'esetleg, véletlenül': Gondolod, hogy a' / felháborított tengert megfogod / állítni, hogy ha egyszer egyj habocskát (magát érti) / veszsződdel eltudsz széjjel ütni? **Bi** O-nak 3:328

/egyszersmind/ egyszer'smint 1 ksz
'ugyanakkor, egyszerre': egyszer'smint szeretni- / is, ölni is szándékoztok (ell) **B** P-nak 2:216

/egyúttal/ egyj úttal 1 hsz
'egyszersmind, ugyanakkor': a' mi a' Fejér személyek' / szív-büszkeségínek hízelkedik, / egyj úttal az már tettzik is nekik **Bi** 1:284

/együgyű/ egyjügyű ~ egygyügyű ~ egyűgyű 4 /2,1,1/ mn
'tapasztalatlan, ártatlan (személy)' /Arany: Népies és bibliai értelemben 91/: A' sok udvari / szívek között — bocsáss meg — a' tied volt / legegygyügyűbb, ártatlanabb, Melinda! **O** 1:384; Udvarunknak nagy szüksége volt / tapasztalatlan egyűgyű szívekre **M** 1:389; Felhozta hát ide / szép egyjügyű Feleségét a' Nagy-úr **Bi** B-nak 2:370 / mert hiszen Melinda egyjügyű! **M** G-nak 1:459

/együtt/ egyjütt 4 hsz
1. 'egymás társaságában; ketten': még egyszer elmentünk a' Czinterembe / egyjütt **B** P-nak 2:328

2. (nu-szerűen, az előtte álló fn-hez kapcsoltan) 'ahhoz hozzáértve, kapcsolva': Vigyázz, hogy egyj / zsivány, tömött erszényeiddel egyjütt, / ne lopja-el Nagylelkűségedet **T** B-nak 3:265; az / öröm csak egyj Pillantatnak szülöttje, 's annyával egyjütt meghal **M** 4:401; A vén *Myska-bán* / ... el nyeré *Zalában* / *Zelelgeh* Jószágot, Fiastol egyjütt **Udv** 5:7

/együvé/ egyjüvé 1 hsz
'vkivel azonos helyre': Őrzők! / vigyétek el [B-ot] fiával egyjüvé! **Zászlós** 5:301

éhen 1 hsz
'éhezés miatt': nekünk / Feleség, 's porontyainkat kell befogni, / ha veszni éhen nem kívánkozunk **T** 3:191

éhes 1 mn
'olyan (személy), aki éhséget érez': hiszem beteg Feleségem és öt éhes / porontyaimnál szivem majd kiugrott **T** 3:123

éhezik 2 tn i
'huzamosan nélkülözi a táplálékot': Éhezzetek szegény Férgek [= gyer-

mekek]: nem ért / még a lopáshoz ősz Tiborcz Apátok **T** 1:257; a' Természet a' Szegényt / maga arra szánta, hogy *szülessen, éljen, / dolgozzon, éhezzen*... **T** 3:251

éhező 1 mn
'olyan (személy), aki éhezik': Uram! beteg Feleségem', 's éhező / öt gyermekim' kínos nyögések [= nyögései] ... **T** E-nek 5:431

ehol 1 hsz (nép)
(isz-szerűen, az előadás élénkítésére) 'íme, lám': Ehol / jövének egyszer a' *Mohádik* **Mi** 4:251

éhség 1 fn
'az *éhes* mn-vel kifejezett érzés:' gyötörjön / éhséged annyira, hogy a' sírbol a' / halottakat kívánd kirágni! **Bi** O-ra 4:582

ej ~ ejj 13 /12,1/ isz
1. (enyhe rosszallás kifejezésére) 'ugyan már; ejnye': Ej, sőtt igen nagyon tudom kegyes / Herczeg **Bi** O-nak Pr:11; Ej, őtet a' Nagy-Úri hívatal — **O** B-ról Pr:42; Ej Herczegem hiszen — no — jó **Bi** O-nak Pr:60; Ej, ej; Kegyelmes Úr, vigyázz (gúny) **Bi** O-ra Pr:73; (meglátván Mikhált) Ej, lássa bár az ember, e' bizon / alszik megént! **Si** 1:2; De, Ember! Ejj, eredj, eredj haza **Mi** P-nak 1:101; Kedves Vitézek, csendessen! ... ej, szégyen, gyalázat / kardot ragadni! (gúny) **Bi** a bleneknek 2:350; „Nagy-Úr — ej — Bánk-bán — így, meg így"! **Bi** 2:367
2. (belenyugvás kifejezésére) 'no, de hiszen mindegy': Simon! reménylesz? — ej! — jó éjtszakát!? **Mi** 1:16; Lopott fény! ej! — (lassan) Jó-éjtszakát!!! **P** 2:467; de ej, mi meg- / gondolni is való van itten? **B** 3:143; Ej, hisz' az régen vala! **T** 3:258

éjjel 5 hsz és fn /2,3/
I. hsz
1. 'az (elmúlt) éjszaka folyamán vmikor': az éjjel Ottóval még a' mulatság / után soká beszélle a' Királyné — ? **B** Iz-nak 3:84
2. 'a (következő) éjszaka folyamán vmikor': jőjj még ez éjjel — itt ha eloszlanak — / Házamhoz **P** B-nak 1:191
II. fn
'az estétől reggelig tartó napszak; éjszaka': oh gyáva Lelkek! mondom: a' jövő / éjjelre **P** a bleneknek 2:34; Hát a' jövő / éjjelre — **P** a bleneknek 2:64; Hozzám jövél szökésed' éjjelén **B** P-nak 2:326

éjjeli 1 mn
'olyan (személy), aki éjszaka tevékenykedik': Te mint egyj éjjeli / tolvaj, jövél foglalatosságaidból / az Udvarunkba viszsza **G** B-nak 4:411

ejnye 1 isz
(enyhe rosszallás kifezeésére:) No lassan! ejnye milliom! biz úgy / nekem estek **Bi** a bleneknek 2:346

/éjszaka/éjtszaka ~ Éjtszaka 21 /19,2/ fn és hsz /19,2/
I. fn.
1. 'az estétől reggelig tartó napszak': Oh nyughatatlan Éjtszakám! **Mi** 2:67; csak ezen éjtszakát / lett volna szükség el nem lopni Bánkbán / Nagy-Úrtol **Bi** P-nak 2:384; ősz, remélj / egyj nyúgodalmas éjtszakát **B** Mi-nak 2:436; Törvényt kiszabni ... Csak ez- / is elfelejtetheti velünk rövid / éltünknek álmatlan sok éjtszakáit (inv) **G** 4:104; Oh, jaj, jaj! az Eszem, / mint éjtszakáim, felzavarva van / a' környűlállások' boldogtalan / őrvényin (hsl) **Mi** 4:188; Oh ti szép / napok! ti édes éjtszakák!!! **Mi** 4:251; Igy egyszer egy boldogtalan Éjtszaka /elvette mindenünket **Mi** 4:259
a) (átv) 'a való élet ellentéte; a halálhoz hasonló állapot': No éljetek fenn ott [a mennyben] *Bojóthiak!* / ott, ott van élet; itt csak éjtszaka (ell) **Mi** 1:13
2. jó ~-át: 'esti köszöntés': Jó éjtszakát! **P** 2:461 + 1:110 (2); 2:462; 2:465
a) (átv) (vmiről való lemondás, belenyugvás kifejezésére) 'oda van; vége': Ah, Hazám, szerette jó Hazám, *Bojóth!* / De vége! már nekik is — jó

éjtszakát! **Mi** 1:11; Ollyan csodálatos hangon felesz / Simon! reménylesz? — ej, jó éjtszakát! **Mi** 1:16; no már / jó éjtszakát szívem vég-nyugodalma! **Mi** 4:239; Jó éjtszakát! te nagy / sorsodban elvakúltt kevély-eszű, / reszkess szerencsédtől — jó éjtszakát! **Mi** G-nak 4:314—316

b) (átv) 'megnyugvás, lelki béke': (égre vetett szemekkel) Oh, Uram, bocsásd magadhoz / e' gyermeket [= önmagát], 's adj neki Jó-éjtszakát! **Mi** 2:96

II. hsz

'az estétől reggelig tartó napszakban; éjjel': Ma már / nem háborogsz úgy, mint az éjtszaka **T** B-nak 3:100; Ma éjtszakán először kezdttem-el / próbálni azt a' mesterséget [= a lopást] **T** 3:121

/éjszakázik/ éjtszakázik 1 tn i

'az éjszakát virrasztva tölti': enyim fog ő [= M] lenni, kiért sokat / olly nyughatatlan szivvel éjtszakáztam! **Ö** Pr:4

***ékesíttetik** 1 tn (szenv) i (ritk)

'vmivel díszítve különös értéket nyer': könnyezni kell, hogy [az asszony] áldozattya színlett / becsét nagyítsa, és a' könny az a' / gyöngy, mellyel a' halálos-ágyba' fekvő / szép virtus [= erény] ékesíttetik (metaf) **G** 1:508

ekkor 2 hsz

'ilyen alkalommal; ebben a helyzetben': az erőtlen ész / elhalgat: ekkor már az észbe bizni / csak annyi, mint ... **G** 1:497; Hiszen könnyezni kell, hogy áldozattya színlett / becsét nagyítsa ... ki ekkor- / is még lemond, az oktalan — bolond **G** az asszonyokról 1:508

éktelen 4 mn és hsz /3,1/

I. mn

1. 'feltűnően visszataszító külsejű (személy)': Éktelen / lakossa a' Pokolnak, mit gyötörsz? **B** T-nak 5:340

2. (felfokozott érzelmi állapot kifejezésére) 'óriási, határtalan': Te engemet magadhoz hívatál / szikrát okádó vérem' éktelen / dühében **B** G-nak 4:512; Remény! ... gúnyolódva hagysz-el ott' / a' hol csak egyj-két könnyet tudhatunk / huliatni éktelen kárunkon **E** 5:72

II. hsz

'szerfelett, nagyon': való, hogy [B] éktelen dühös / lett, a' midőn a' dolgot [= M és O együttlétét] felfedeztem [= elárultam] **Bi** O-nak 3:412

el 6 hsz és ik /3,3/

I. hsz

(utasításként, felszólításként) 'a szóban forgó helytől távolra; máshová': Ah! mintha jönnének — jönnek — csak el! **T** 1:256; [G: (kezét nyújtya a' csókolásra)] El ezzel a' szennyes kézzel! **M** 4:147; Királyi-gyilkos! el vele! **Udv B**-ra 5:328

II. ik

(önállósítva, a szóban forgó ik-s i nyomósítására:) El, a' Királyhoz — a' Császárhoz — a' Pápához elmegyek **B** 2:400; [G: Elkell az Udvarunk' hagynod Melinda] El, el? helyes! **M** 4:142

él 16 tn i

1. 'életműködést fejt ki': hisz **a'** Természet a' Szegényt / maga arra szánta, hogy *szülessen, éljen, / dolgozzon* **T** 3:250; Még éltt akkor egyj / kissé **T** M-ról 5:385

a) (átv) (kétség, bizonytalanság után) 'létezik; lehet rá számítani': megmondhatod, hogy él / *még Bánk!* **B** T-nak 3:274; Igen — kedves szomszédok! *él / még Bánk, Atyánk* — fogom kiáltani **T** 3:275

2. (átv) 'életkedvet érez': Megént lehellhetek, megént, / és érzem azt, hogy élek. A' Homály / eloszla **B** 1:557

3. (átv) ~ vmiből: 'kihasznál, a maga hasznára fordít vmit': az emberi / vakságbol éltem: — elég az ostoba! **Bi** 3:356

4. (érzelemnyilvánításul) ~-jen!: 'dicsőség neki!': [My: (poharat emel) A' mi nagy Királynénk!] Éljen sokáig! Vendégek 1:160; [P: (vad tekéntett.l ... orditva) A' Magyar Szabadság!] (felugrálván dörömbölve viszszonoznak) Éljen soká!!! **Blenek** 1:160; So-

káig éljen a' Magyar Szabadság! **Blenek** 2:59; A' Sógorom? ... Sokáig éljen! (egy kancsót magossan felemel, azután ki önti a' földre) **P** 2:201; Hurczoltatik Petur-bán, és egész / Háznépe lófarkon. 'S azt kurjogattyák, / hogy: éljen a' Király! **B** 5:205; Azt kiabálták azok [akik B házát felgyújtották], hogy: "éljen Ottó — Nénnye' boszszúlója"! **T** 5:348 // No éljetek fenn ott [= a mennyben] *Bojóthiak!* (iszik) **Mi** 1:12

5. (búcsúzáskor, köszönésképpen) 'Isten veled! légy boldog!': (féleszelősködéssel) Élj! az Isten / bocsássa meg, mit olly istentelen / cselekedtetek velem **M** G-nak 4:401; Ha az Anyád kérdezi, / hogy hol vagyon Mikhál? mond meg, hogy ő / Simonnal elment számkivetésbe. Élj! **Mi** B fiának 5:150 // Halgatsz? — No Élj szerencséssen **Bi** O-nak 3:321

**élni* 3 fn-i in

'életben maradni': [P: Mikhál, Simon, miért Spanyol hazátok' — *Bojóthotok*-ban nem maradtatok] Ott élni nem lehet nekünk **Si** 1:88; hol vannak a' Király- / fiak? — ... — Azoknak élni kell! **My** 4:611 // ha egyszer ő [= G] / Rabló, Királyném is megszűne lenni — / ezt esküszöm, míg Endre élni fog **P** 2:226

**élve* 1 hat-i in

(átv) 'élőben; a valóságban': tekéntenél csak egyszer / házamba — élve látnád a' panaszt / előtted **T** B-nak 3:103

Vö: *visszaél*

***/elaljasul/ elallyasúl** 1 tn i

'aljassá válik; erkölcsi értékét elveszti': [Mi: Spanyol hazánkba viszsza kell / mennünk — csak ott kell a *Bojóthi* Fajnak / zöldelni] Vagy Magyar Országban ... *minden országbol Bojóthra vinném; / de itt, nem allyasúl el a' Spanyol* **Si** 1:29

elál 1 tn i

*(ritk) '(két dolog egymástól) elkülönül, különbözik': hisz a' *tilalmas és / megengedődhető* ravaszkodás / úgy állnak-el, mint a' *Hazug*, 's *Igaz* (hsl) **B** 2:427

**elállani* 1 fn-i in

utat ~: 'az átjárást megakadályozni, ellenőrizni': gyilkod is hasztalan fened, / az útakat jól tudjuk elállani **Bi** B-nak 2:419

***elaludni** 1 fn-i in

*(átv) (ritk) 'elakadni, megsemmisülni': Gyilkoljatok meg, hogy ha sírva kell az / ajtó előtt itt' [= G-nál] az Igazságnak el- / aludni, a' míg bébocsájtatik (megszem) **Mi** 4:175

elárul 1 ts i

'vkinek titkolt személyét felfedi': hanem / meg-kelle esküdnöm, hogy egyjikét / sem árulom közűlök el **Mi** a blenekről 4:298

***elárultatik** 1 tn (szenv) i (ritk)

'vkinek titkolt személyére fény derül': [T: még is ő biz' az! / Bánk bán — Nagy-úr —!] Elárultattam? **B** 1:199

/elbeszél/ elbeszéll 1 ts i

'vmely történetet részletesen elmond': Úgy — elbeszéllem, m'ért őszült-meg így [a hajam] **Mi** G-nak 4:237

Vö: *elébeszél*

/elbocsát/ elbocsájt 1 ts i

'szolgálat, hivatali állás alól felment': Te ok nélkül bocsájtád- / el el hívataljaikbol a' Magyar / Alattvalóidat **Mi** G-nak 4:224

elbúcsúzás 1 fn

'eltávozás': Oh az én becsületem / Melinda' elbúcsúzásával, el- / búcsúza; Mikhál-bánnal, és Fiammal / elzáratott (párh, tőism) **B** 4:419

elbúcsúzik 1 tn i

*(átv) 'megszűnik létezni, meghal': l. *elbúcsúzás*

***elbúsíthat** 1 ts i

'szomorúvá képes tenni, elszomoríthat vkit': Felelj; de szóval, és ne így! hiszen / szép könnyid elbúsíthatnák az Ég' / lakossait, 's az Angyalok magok / szánnák kigördülésit **B** M-nak 3:21

elbúsulás 1 fn (ritk)
'elkeseredettség, szomorúság': Bejártam az / Országot, és mindenfelé csak az / elbúsulást találtam **B** 4:462

*/**elbúsult/ Elbúsúlt** 1 mn (ritk)
(fn-ként) 'vmi miatt nagyon elkeseredett személy': így Hazátok Elbúsúltjait / játszani akarjátok **B** a bleneknek 2:210

*/**elcsábítható/ elcsábitható** 1 mni in -
(hsz-ként) 'olyan módon, hogy képes vkit elcsábítani; csábosan': Benne van / szép két Szem, a' melly hóditón beszél; / szép Ajakak, édessen beszéllenek; / és még egyj elcsábithatón beszéllő / szajkói Nyelv **Bi** Iz fejéről 1:369

***elcsókol** 1 ts i (ritk)
'vmit csókjával mástól elvon, elvesz': Lennél csak egyszer enyim Melinda, úgy az *álmot* útálnám ... a' *szelet* ... 's a' *Napvilágot*, / mert képedet csókolná tőllem el (megszem) **O** 1:430

***elcsúfíttatott** 1 mn-i in (ritk)
'csúffá, visszataszítóvá változott (dolog)': El- / csúfíttatott árnyékom mindenütt / kövessen, és véressen álljon ott', / a' hol lefekszel, ott, a' hol felébredsz! **B** O-ra 4:584

elébe 8 hsz és nu /5,3/ (nép)
I. hsz (*elő-* alakban)
1. 'a szraggal megjelölt személy elé, annak közvetlen közelébe': Negyed napig / előmbe nem bocsájtatik **G** M-ra 1:461; nekünk / szívünk dobog, ha egyj Csaplár-legény az / úttzán előnkbe bukkanik **T** 3:185; Egykor egyj öreg Paraszt / akadtt előmbe **B** 4:492
2. 'a szraggal megjelölt személlyel szemközt': Hogy ... feküdni mentél — / előmbe jött lihegve Bíberách [Vö: KrK. 477] **Iz** G-nak 4:32; Atyám is a Királyfiakkal / futott előmbe **Sol** 5:35
II. nu
'a szóban forgó személy v. dolog elé, közelébe': mert az illy' / szegény paraszt az Úr elébe nem / mehet be többé — úgy rendelte Béla / Király **T** 3:216; ha / szorongat a' szegénység, a' pokolt / sem féljük — a' menyország sem jön olly' / szép színben a' szemünk elébe **T** 3:242; Midőn / kifutottam a' Sárkány elébe, még Bánkom se jött utánnam **M** 4:127

*/**elébeszél/ elébeszélt** 1 ts i (ritk)
'elbeszél vmit': Midőn ... szenvedésemet / elébeszélltem, olly szerelmes érzés / csillámla kedves könnyeidben **O** M-nak 1/393
Vö: *elbeszél*

elég 6 mu, hsz, fn /4,1,1/
I. mn
1. 'éppen annyi, amennyi szükséges': elég, ha mint meg annyi jó Magyar / Háznépnek ők lehetnek Törzsöki **Si** a fiairól 1:30; így az emberi / vakságbol éltem: — elég az ostoba! **Bi** 3:356; [Si: Én nem megyek tovább!] Elég is. Itt hever már [G] **P** 4:617
2. ~ !: 'Hagyd abba!': Elég —! **G** Udv-nak 4:2
II. hsz
'kellőképpen, eléggé': [O: Hová?] Elég nagy a' világ **Bi** 3:322
III. fn
(a szóban forgó dologból) 'megfelelő mennyiség': hisz a' Zsidók eleget fizetnek **T** 3:161

elégtétel 1 fn
'az ami kárpótol vmely sérelemért': serkenj-fel öszverontatott Igazság; de én elégtételt veszek — Vigyétek! [B-ot] **E** 5:430

elemészt 2 ts i
1. (nép) 'elfogyaszt vmit': Ők ... zabálnak szűntelen ... nékünk / kéményeinkről elpusztúlnak [= eltakarodnak] a' Gólyák, mivel magunk emésztyük-el a' / hulladékot is **T** 3:196
2. 'elpazarolva megsemmisít': kész a' / Magyar lerakni mindenét: való, / hogy azt is dicső Udvornikid / emésztik el **B** G-nak 4:487

/elenyeleg 1 tn i (ritk)
'elővődik, eljátszadozik vkivel': [az aszszonyok] Az ördögökkel is elenyel-

genének, / ha nincsenek körülöttök Férjfiak **Bi** 1:350

elér 3 ts i

1. (átv) 'megtalál, elkap vkit': csak érjem el, torkon fogom, / 's királyi széke kárpitjának a' / zsinórival fojtom beléje lelkét **P** G-ról 2:298

2. (fegyver) 'eltalál, megsebez vkit': (véres kardot tesz a' Király lábaihoz) Engesztelődjél sorsoddal Királyom! / elértte boszszúálló fegyvered / karom által a' Gyilkost **Sol** 5:28

3. (átv) '(célt) sikerül megvalósítani': kik már az ólta elérték volna a' / czélt [= a felkelést], várakoznak kérésemre **Mi** a blenekről 4:205

***elérhető** 1 mn-i in

'olyan (cél), amelyet meg lehet valósítani': te engemet, mint / egyj *Tantalust-* az el-nem érhető / vég-czél után csak hagysz kapkodni? (hsl) **B** M-nak 3:18

elérkezik 1 tn i

*(ritk) ~ bírája: 'eljön az az idő, amikor bíráskodnak fölötte': Vigyétek el, míg el nem érkezik / Bírája! **E** B-ról 5:197

elesik 4 tn i

1. 'elterül a földön': ha Hét az úttzán hétszer el- / esett, azon szint' annyiszor kaczagjuk / magunkat el **G** 4:568

2. 'meghal': Az Őseink becsűlettel, 's vitézi / lélekkel estek egykor el kicsiny / vagyonoknak [= vagyonuknak] elnyeréséért, vagy inkább / ér'ttünk **B** 2:243; Magyarok! előbb mintsem Magyar Hazánk — / előbb esett el méltán a' Királyné! **E** 5:445

3. 'megsemmisül, elpusztul': elkellett neki [= G-nak] akár miképp' is esni, hogy Hazánk' / ne essen el polgári háborúban **B** 5:167

elesni 1 fn-i in

'meghalni': l. *elesik* (3)

élet ~ **Élet** 20 /15,5/ fn

1. 'az emberi létezés; a halál ellentéte': oh adsza halhatatlan életet, / vagy csak szünetlen álmot, Ég! **O** Pr:17; önnön szerelmünk *önn' Királynénk, / szép életünk' Világa, valódi Jó, / forrása annak, a' mi Nagy, koporsó' / ürében Élet* **O** Pr:50—52; No éljetek fenn ott [= a mennyben] *Bojóthiak!* / ott, ott van élet; itt csak éjtszaka **Mi** 1:13; de a' vérekbe, és / az életekbe [= életükbe], forró ösztönöm / markolni nem kiván **B** 2:276; ölni tudtok jó Urak: bezeg / ha életet tudnátok adni, akkor / érdemlenétek-meg az uralkodást (ell) **Bi** O-nak 3:403; add viszsza Híveidnek ... A' nyúgodalmat, békeséget, és / az életen való gyönyörködést (párh) **Mi** G-nak 4:216; az Angyal ... könnyes tekéntettel törölte-ki / nevemet az Élet' könyvéből **B** 5:415

a) 'vminek a léte, fennmaradása, virágzása': ... midőn vagy három órával ez előtt, ivék [= ittam] a' / Magyar Szabadság hoszszú életére!? **P** 2:9

2. 'vkinek élő állapota, létezésének tartalma': *Melinda!* ... úgy elomla törhetetlen Élted, / hogy abbol a' Gazoknak is jutott? [Vö: KrK. 451] **B** 1:120; Az Él'teket [= életüket], 's a' Nyúgodalmokat / koczkára tégyük Polgár társainknak **P** a blenekben 2:257; ez' / Aszszonynak a' hatalma bűntetetlen / teszi azt, mit a' közönséges zsivány / talán fizetne életével is?! **B** 2:263; 'S miért / tartóztatod tehát intésedet, hogy / végére járjon életemnek? **Bi** O-nak 3:401; hol a' holtt-teste nyugszik annak, a' kinek / az Életem' ... köszönöm **Iz** 4:74; Törvényt kiszabni ... Csak ez- / is elfelejtetheti velünk rövid / éltünknek álmatlan sok éjtszakáit **G** 4:104; te reszkess éltedért **Mi** G-nak 4:198; Mit? Éltemért? **G** Mi-nak 4:199; nem fogsz talán csak átkozódni, hogy / az éltemet kivánom őrzeni? **G** Mi-nak 4:306; a' hasonló / történet életünknek azon szokott, / és kedves ízetlenkedésihez / tartozhat, a' melly megnevettető **G** 4:563; ezen ... téged' kedvelő / ember [= P] hideg gyanúbol veszti el / irtóztatólag él'tét **B** E-nek 5:224; mindenét / itt hagyja nektek, csak az egyj életért / rimánkodik **Mi** B fiáról 5:313; Oh, hogy néked is csak egyj /

volt életed, te is hogy sebhető / valál! **B** M-ról 5:357

3. 'az az időtartam, amíg vki él': bedugtak egyj Klastromba: hogy pedig / még életemben szenté lenni kedvem / nem volt, kiszöktem Bi 3:362

/elfajul/ elfajúl 1 tn i
'(népcsoport) elődeihez képest veszít erkölcsi értékéből; elkorcsosul': Az én Anyám, 's Hazám Meránia / szűlt téged'? a' nagy *Berchtold*' vére így fajúlt el? **G** O-nak 1:471

***/elfáradt/ elfáradtt** 1 mn-i in
'olyan (emberi test), amelyet a sok munka megviselt, elgyötört': én reám tevé le a' / szegény Paraszt elfáradtt csontyait (meton) B 1:574
Vö: *letesz*

***elfáradván** 1 hat-i in
'ereje fogytán fáradt állapotba jutva': midőn / Melinda elfáradván, jajgatott... **Mi** 4:271

elfelejt 3 ts i
'vmi kiesik az emlékezetéből, nem is gondol rá': Azon bolondság, a' midőn / az állapottyát [= társadalmi helyzetét] elfelejti az / ember, nevetségesebb, mint ha a' / természetét erején fellyűl feszíti (hsl) **Bi** 1:277; (G: Tehát miért kéredzkedél be hozzám?] Ni, szinte elfelejtém — Istenem! **Mi** 4:185; sem a' Meg- / bántást, sem a' Jótéteményt soha / el nem felejti a' Magyar — de főképp' / Felekezetednek **Mi** G-nak 4:232

***elfelejteni** 2 fn-i in
1. 'megszabadulni bizonyos kellemetlen emlékektől': A' magányosságnak édes / ölébe' voltam én nevelve ... Ott' / fogok talán én megnyugodni; vagy / könnyezni, elfelejteni **Iz** 4:85
2. ~ magát: 'megfeledkezni magáról; személyéhez méltatlanul viselkedni': Bíberách, oh szólj, tudná magát / Melinda elfelejteni? **Iz** 1:344

***elfelejthet** 2 ts i
'el tud vmit felejteni; vmi kieshet az emlékezetéből': Ha! — ezt [= az összeesküvést] hogy elfelejthetém — Istenem! **B** 3:154; (elragadtatva) Fiamért annyit! / oh Simon, hogyan felejthetném el azt? **Mi** 5:130 /Vö: 2:265—286/

***elfelejtethet** 1 ts i
'vmi képes arra, hogy vmit kitöröljön az emlékezetből': Uralkodás! *Parancsolás!* ... Törvényt kiszabni ... Csak ez- / is elfelejtetheti velünk rövid / éltünknek álmatlan sok éjtszakáit **G** 4:103

elfelejtkezik 2 tn i
~ vkiről, vmiről: 'vki v. vmi teljesen kiesik az emlékezetéből': Kiálhatatlan! — Elfelejtkezél / róllam Gyalázóm? **Iz** B-nak- 3:66; az Alkotó- ... a' legcsekélyebb férgecskének is / teremte oltalomfegyvert, csupán / az Aszszony-állatrol felejtkezett el **B** 4:364

/elfog/ el-fog 1 ts i
'foglyul ejt': Hogy Peturt veszély / között lenni hallám, védelmére mentem; / és e' Vitéz Ifjú [= Sol] ott' el-fogott **Si** 5:107

***elfogván** 1 hat-i in
(átv) álom ~: 'álmos állapotba kerülve; elálmosodva'; Hogy / téged' Nagy-aszszonyom Melinda mellett / az álom elfogván feküdni mentél — / előmbe jött lihegve Bíberách **Iz** G-nak 4:31

***elfogattatik** 1 tn (szenv) i (ritk)
'elfogása bekövetkezik; elfogják': Őrizetet! — Tüstént Simon- / bán elfogattasson **G** 4:301

***/elfogatva/ elfogattva** 1 hat-i in
'elfogott állapotban; fogságban': Miért / vagy elfogattva? **Zls** Si-nak 5:83

elfut 4 i
1. tn (személy) 'futva távozik': Bán! Aszszonyod magán kívűl futott el **Bi** B-nak 3:280; [M] mint Attyát úgy szeret, / és még is elfut (hsl) **Mi** 4:183; Elfutott; / de nem tudom hová **Sol** O-ról 5:41

2. (átv) ~ vmit vmi: 'hirtelen vmely indulat lesz úrrá rajta': Hogy e' dühösség, melly a' testem t / emészti, száz ezer mértékbe' fussa- / el Lelkedet! **B** O-ra 4:576

elhagy 8 ts i
1. 'elmegy vhonnan; eltávozik egy bizonyos helyről': Már elhagyom / Endrének udvarát **Si** 1:58; Semmit se félj, hogy pompássan hagyom- / el! [a királyi udvart] **M** G-nak 4:143
2. 'megválik vkitől; otthagy vkit': oh Bíberách, ne hagyj el! **Iz** 1:354; Remény! ... gúnyolódva hagysz-el ott', / a' hol csak egyj-két könnyet tudhatunk / hullatni éktelen kárunkon **E** 5:70; Ezen szelíd arczával [= arccal] hagyja-el / az öszve békültt ellenségeket / a békitő Vitéz **Iz** G holttestéről 5:255
3. 'vkit sorsára hagy, nem törődik többé vele': Király! Király! ne hagyd el e' szegény / árvát [= B fiát] Mi E-nek 5:303
4. 'vmilyen tulajdonsága megszűnik': Oh, légy velem hideg-vér, légy velem! / ne hagyj-el álhatatosság! **B** 2:405
5. (nép) ~ vmit: 'nem beszél többet róla; abbahagyja': [Mi: irgalmas Isten! Ah, hová jutottam!] No hagyd-el, Üljetek le csak **P** 2:79

**elhagyhat* 1 ts i
'megválhat vkitől': Utálnám magam', ha abban / a' hiedelemben hagyhatnálak el, / hogy testi-lelki-Híved voltam **Bi** O-nak 3:408

**elhagyni* 2 fn-i in
1. 'vmely helyről eltávozni': (szelíden) Elkell az Udvarunk' hagynod Melinda **G** 4:141
2. 'személyes kapcsolatot megszakítani; vkitől elpártolni': Engemet akarsz / elhagyni? **O** Bi-nak 3:323

***elhagyatik** 1 tn (szenv) i
'megszűnik létezni; nem létezik': úgy vélekedtem, hogy Peturnak egyj / Vitézi Társaság leszsz czélja, mint- / hogy a Kalandosok már elhagyattnak **Mi** 2:99 Vö: *kalandosok*

***elhagyattatott** 1 mn-i in (ritk)
'lakatlan, kietlen (hely')': Egyj elhagyattatott helyen legyen / inkább kenyéren, 's vizen; mintsem itt' [= az udvarban] **B** M-ról 2:444

/elhallgat/ elhalgat 1 tn i
(átv) 'szerepét elveszti; háttérbe szorul': az erőtlen ész / elhalgat: ekkor már az észbe bízni / csak annyi, mint egyj nagy tüzet csupán / buzgó imádság által oltani (megszem) **G** 1:497

elhanyatlik 1 tn i
(ritk) (ember) 'magatehetetlenül összeesik, leroskad': egyj erős / kéz [= B keze] — bélökött Melinda ajtaján ... Melinda felsikoltva elhanyatlott **Iz** 4:46

**elhanyatló* 1 mn-i in (irod)
'leszálló, lemenő (nap)': Az elhanyatló nap nem ád / olly' tiszteletre méltó fényt maga / körül, miképp' ezen öreg' fejér / hajfürtyein súgárol (hsl) **B** Mi-ról 4:376

***elhengeredni** 1 fn-i in (ritk)
'elgördülni; vmely irányban haladni': Csak egyj szavadba fog kerűlni, és az / irtóztatón megindúltt Sors' golyóbisa / más jobb nyomon fog hengeredni el (metaf) [célzás a készülő összeesküvésre] **Mi** G-nak 4:193

elhervad 1 tn i
(növény) 'elveszti frissességét': (mejjén lévő pántlikáját tépegeti, végre leveti a' földre) El- / hervadnak a' Menyegzőben — kiholt az / Atyaátok **M** 4:393

/élhetetlen/ Élhetetlen 1 fn
'az a személy, aki csak tengődik; szegény': esmérni kell / az Élhetetlenek' sorsát, minek- / előtte megtudhassuk szánni is **T** B-nak 3:253

elhisz 4 ts i
'(közlést) igaznak fogad el': Magyarrol / el nem hiszem; mert az előbb a' Világ' / láttára tenné, mint alattomossan **Sol** G megöléséről 5:66 /Vö: KrK. 484/

a) (állítás nyomósítására:) Uram, / hidd el, hogy... **Bi** O-nak 1:302 + **Bi** 3:333; **Iz** 4:76

**elhihet* 1 ts i
'(közlést) igaznak fogadhat el': [G: Szánlak] Köszönném, hogy ha elhihetném **M** 4:125

**elhinni* 1 fn-i in
'(közlést) igaznak elfogadni': De elfogjátok e' hát hinni **P** Mi-nak és Si-nak 1:151

elhitet 2 ts i
1. ~ vmit vkivel: 'meggyőz vkit állítása helyességéről; elfogadtatja álláspontját': Melinda jó nevét te hagytad az / Udvarnak a' nyelvére tenni: légy most / Isten, 's hitesd el véllek, hogy Melinda / Bánk-bánra érdemes **B** G-nak 4:559
***2.** (ritk) ~-i magát vmiben: 'elhiszi magának; elismeri magáról': A' repkedő kicsinyke Lelkek olly' / sokan donognak a' világba', mint / a' a' szúnyogok; de vallyon hol van az / az ember, a' ki abban elhitetné / magát, hogy ő *közikbe tartozik*? **Bi** 1:315

/elhunyt/ elhunytt 1 mn
'meghalt, halott (személy)': „Ártatlan" ezt nyögé utólszor az / elhunytt szerencsétlen [= G]: hallotta ezt ősz / Atyám **Sol** 5:278

elindul 1 tn i
'útnak ered': Szinte el / indultam, a' midőn... **Si** 1:38

eljár 1 tn i
(idő) 'elmúlik': megőszült a' fejem. [...] Időm eljárt, Jaj, 's Panasz közt **T** 3:98

eljön 4 tn i
'a szóban forgó helyre megérkezik': [O: Mit szóllott?] Hogy: eljön **Bi** 1:261; (örömmel) Eljön! **O** 1:262; Hiszen maga / mondá Melinda, hogy eljön! **O** 1:264; Izidóra! / jőjj máskor el **G** 4:86

elkábulás 1 fn (ritk)
'a józan ítélőképesség elvesztése': talán / ez a' Királyos Aszszony [= G] ezért tetéz / munkákat a' munkákra, hogy szemem' / elkábulásakor, szívemben, a' benn- / lakó becsületet megölje? **B** 1:223

/elkacag/ elkaczag 1 ts i
~-ja magát: 'hirtelen nevetésre fakad': hiszen ha Hét az úttzán hétszer el- / esett, azon szint' annyiszor kaczagjuk / magunkat el **G** 4:569

/elkerget/ el-kerget 1 ts i
'elűz, elzavar': „Ő [= Si felesége] egykor egyj szegény koldús személyt / el-kergetett magától, 's becstelennek / nevezte, mert *kettős* szülöttye volt" **Si** 1:42

elkezd 1 ts i
(fn-i in-vel) 'vmely cselekvésbe belefog': Ma éjtszakán először kezdttem-el / próbálni azt a mesterséget [= a lopást] **T** 3:121

/elkíván/ elkiván 1 ts i
(ritk) '(idegen tulajdont) magának szeretne megszerezni': *Miczisláw* / mit véte, e' Meráni büszke Aszszony / hogy tartományait kivánnya-el? (inv) **P** G-ról 2:123

elköltözik 1 tn i
(átv, vál) 'meghal': Boldogok Szülőink, / kik már előre elköltöztek! **Mi** 4:265

***/elköltözött/ Elköltözött** 1, fn
(átv) 'meghalt személy': Segítsd Vitézedet [= Sol-t] Elköltözött [= G]! **Iz** 5:271

***elkövethet** 1 ts i
'(kifogásolható) cselekedetet megtehet': a' becsület al' / orczája mellett bűntetlen el- / követhet undokságokat **B** a becstelen emberről 4:435

/elküldhet/ elkűldhet 1 ts i
'jelenlegi helyéről máshova képes küldeni vkit': Atyám is a' Királyfiakkal / futott előmbe: alig kűldhettem el / egyj biztos ember által őket **Sol** 5:35

/ellágyulhat/ ellágyúlhat 1 tn i
*(átv) 'szilárd elhatározásában meginoghat': Gyalázat! ellágyúlhattam! **P** 2:394

ellen 3 nu
'a szóban forgó személlyel szemben': az Isten nem segít soha / felkentt Királyok ellen! **B** P-t idézve 2:331 + **P** 2:336; Midőn te Bátyád, Elmerík Király, / ellen kikelvén ... elzárattatál **B** E-nek 5:219

ellenben 1 ksz
(egyenrangú m-okban a szembeállítás kifejezésére) 'ezzel szemben': A' Becsületes kinoztatik, / megostoroztatik ... Minő dicső ellenben Becstelennek / a' sorsa **B** 4:431

ellene 2 hsz, fn /1,1/
I. hsz
'a szraggal megjelölt személlyel szemben': Édes Herczegem; de hát / m'ért félsz? talán vétettél ellene? [= G ellen] **Bi** O-nak 3:317
***II.** fn (ritk)
‚vminek az ellenkezője': [Blenek: Hisz' az való —] És ennek ellenét kivánnya még / is mindenik **B** 2:270

/elleneállhat/ elleneálhat 1 tn i (ritk)
~ vminek: 'szembeszállhat vele; (elterjedését) megakadályozhatja': de hát / ki álhat a' pestisnek ellene, / hogy el-ne-terjedjen? **M** 4:151

ellenkező 1 fn
'az, ami vmi másnak az ellentéte': Hazánk' különkülön Vidékein / Jajt, 's bánatot találtam; 's itt' ime / ellenkezőt találok **B** 1:169

ellenség ~ Ellenség 6 /5,1/ fn
'olyan személy, aki másnak rosszakarója, annak vesztére tör': világot / teremtve öszverontya ellenségidet **P** a nemzetről 1:139; azt kivánni ... annyi, mint / abban találni kedvét, hogy ha sok / Irigye — ellensége van (hsl) **P** 1:118; Kirontyuk a' korlátokat, — lezúzzuk / a' jó-barátot, ellenséget **B** 3:244; paisunkon a' / tarójos egyjfejű Sast esmeré / régtől sok ellenség Mi 4:246; mocsok nem volt rajtam soha / más, mint kiontott vére a' Haza', / és szent Igazság' Ellenséginek (hsl) Mi 5:123; Ezen szelid arczával [= arccal] hagyja-el / az öszve békültt ellenségeket / a' békitő Vitéz **Iz** 5:256

***ellocsol** 1 ts i
(ételt, italt) 'kiönt, elpocsékol': nyelvem' kiöltém, / mintha azt akarnám / felnyalni, a' mit ott fenn [= a palotában] ellocsoltak **T** 3:130

ellop 3 ts i
1. (átv) 'alattomban eltulajdonít vmit': Hol loptad el Húgomnak a' nevét [= az összeesküvők jelszavát] **Mi** Bi-nak 2:354
2. (átv) 'álnok módon megfoszt vmitől vkit': Vigyázz, hogy egyj / zsivány, tömött erszényeiddel egyjütt, / ne lopja-el Nagylelkűségedet **T** B-nak 3:266; Ez lopá-el tőllünk mindenünket **Mi** G-nak 4:242
**ellopni* 1 fn-i in
(átv) (időt) 'elvenni vkitől, így akadályozni fontosabb cselekedetében': csak ezen éjtszakát / lett volna szükség el nem lopni Bánkbán / Nagy-Úrtol, és hogy addig mig ti itt / vele vagytok — otthon Ottó és Melinda — **Bi** P-nak 2:385

elme 2 fn
1. (vál) 'értelem, ész': [Iz: Asszony? ... te is tudod közelről e' Nemet / esmerni —] Megtanúltam, emberi / elmém ezernyi baklövésivel **Bi** 1:348
2. 'ép ész; józan gondolkodás': M'ért hogy ... szerelmem / olly vágyakat nevelni kéntelen, / mellyek talán elmémtől fosztanak meg —! **O** M-nak 1:425

elmegy 9 tn i
1. (ember) 'eltávozik vhonnan': sokat / fogsz még te itt találni, a' mi akkor / nem volt, midőn elmentél **P** B-nak 1:165; (hidegen viszsza tér) Én elmegyek. Te megfogathatol... **Bi** O-nak 3:415
***a)** (vmely veszély miatt)' eddigi tartózkodási helyét elhagyja': [Ö:

Néném kerestet] [. . .] Úgy / hát menjel **Bi** 3:307; én csak rettentő királyi Nénémtől irtózok . . . Elmenjek-é? Hová menjek? **O** 3:314

2. (ember)' odamegy, eljut vhova': A' setétben / ólálkodókhoz elmegyek **B** 1:255; még egyszer elmentünk a' Czinterembe / egyjütt **B** P-nak 2:327; El, a' Királyhoz — a' Császárhoz — a' Pápához elmegyek **B** 2:401; [Bi] kértt / hogy mennyek-el Melindához, mivel / Italt adott mind kettőtöknek Ottó **Iz** G-nak 4:34

a) ~ számkivetésbe: (büntetésül) 'lakhelyét, országát elhagyni kényszerül': Ha az Anyád kérdezi, / hogy hol vagyon Mikhál? mond meg, hogy ő / Simonnal elment számkivetésbe **Mi** B fiának 5:150

**elmehet* 1 tn i
'távozhat vhonnan': Már elmehetsz **G** Udv-nak 4:3

**elmenni* 2 fn-i in
'eltávozni, eljutni vhova': hogy egyjikének, / vagy másikának útjában ne légy, / elkelle Ország-visgálásra menned **Bi** B-nak 2:393; Bánkom se jött utánnam — szegény / azt vélte tán, hogy nálla nélkül is elmenni tudnék Lakadalomba M 4:130

Elmerik ~ **Elmerík** 3 /2,1/ fn, tuln (rég)
'Imre király (1196—1204), Endre bátyja': . . . midőn Jószágidat / elszedte *Elmerik* Király B P-nak 2:325; Így találá ott' / bennünket egy Magyar, ki *Elmerik* / Királynak . . . Követségéhez tartozott **Mi** 4:279; Midőn te Bátyád, Elmeríc Király, / ellen kikelvén [= fellázadván] . . . el- / zárattatál **B** E-nek 5:218

/elmerül/ elmerűl 1 tn i
*(átv) 'elvész, megsemmisül': Mi leszsz Hazádbol / akkor? [P: Megállja még az a sarat] De még is — úgy lehet, hogy elmerűl **Si** 2:18

elnyer 4 ts i
1. 'jutalmul kap vmit': [G öcsse] alig törölte le / *Fülöp* Királynak a' vérét kezéről, / 's itt a' *Scepúsi* [= szepesi] földet elnyeré P 2:190; A' Sógorom? . . . a' Vámot valóban / elnyerte Újfalun P 2:200; a' vén Myskabán / legtöbbre mentt; mer el nyeré *Zalá*ban / Zelelgeh Jószágot, Fiastol egyjütt **Udv** 5:6

***2.** 'megszerez, birtokba vesz vmit': Endre! . . . Polyák / Országot elnyered, 's tán a' Magyart / veszted helyette el! (ell) B 4:466

***elnyerés** 1 fn
'megszerzés': Az Őseink becsűlettel . . . estek egykor el kicsiny / vagyonoknak [= vagyonuknak] elnyerésé-ért, vagy inkább ér'ttünk **B** 2:244

***elnyomhat** 1 ts i
(átv) 'képes meghiúsítani vmit': neked csak egyj kicsiny reményt vala szükség hazudnod — egyj csekély Igéret / a' zendűlést elnyomhatná **B** G-nak 4:527

***elnyomattatott** 1 mn-i in (ritk)
'olyan (ország), amely elnyomás alatt áll': Panaszát / nem hallod elnyomattatott / Hazádnak . . . ? **P** B-nak 2:111

/elnyugodik/ elnyúgodik 1 tn i (nép)
(átv) 'elcsendesedik, lecsillapszik': menj Melinda . . . — menj csak! a' Nap elnyugtával az / örvendezők is elnyúgodnak (tőism) **B** 4:393

***elnyugta** 1 fn (ritk)
(a nap) 'lenyugvása, leszállta': l. *elnyugodik*

***eloldózik** 1 tn i
(átv) 'vmely kötelék szétszakad, megszűnik': Melly boldogtalan / az a' kinek bár melly bilincsei / boldogtalan módon oldóznak el! **B** 3:108 Vö: *bilincs*

***eloltani** 1 fn-i in
(átv, ritk) 'megölni, eltenni láb alól': az illy Rikoltót / titokba szoktuk ám eloltani **Bi** B-nak 2:422

elomlik 1 tn i
(átv, ritk) 'széthull, megsemmisül':

Melinda! ... úgy elomla törhetetlen Élted, / hogy abbol a' Gazoknak is jutott? (ell) B 1:210

eloszlik 2 tn i
1. '(embercsoport) tagjai távoznak': jőjj még ez' éjjel — itt ha eloszlanak — / Házamhoz **P** B-nak 1:191
2. (átv) ~ a homály: 'vmely bizonytalanság megszűnik; tisztán lát vki vmely ügyben': Megént lehellhetek ...és érzem azt, hogy élek. A' Homály /eloszla — megviradtt — felébredék B 1:558

***elosztogatni** 1 fn-i in
'vmit ismételten, apránként adni, ajándékozni': Az ollyanoknak mint te vagy Nagy-úr, / Ő [= G], Rang', Igéret', és Aranyhegyek' / Zacskóba zárt *szelével* eltudá / mázos kegyelmét osztogatni **P** B-nak 2:145

előbb 9 hsz
1. 'vmely cselekvést megelőzve': Ha hogy panaszkodni akarunk, előbb / meg kell tanulnunk írni **T** 3:214
2. ~-re: 'vmihez közelebbi helyre': Hogy álla ottan Endre, hátul egyj / szegletben — ... 's te Bánk / a' köntösét rántád, hogy előbbre mennyen **P** 2:175
3. ~ ... mintsem: 'inkább': mint sem olly' / nagyot bakázzon [= bukjon] a' Bíbor [= Ő], bizonnyal / előbb feláldoznak tíz Bánkot is **Bi** B-nak 2:417; tudom, hogy ő [= Mi] előbb saját kezével / megfojtya kedves Húga, gyermekét, / mint sem hogy azt csak tőlle elvegyék is **B** 4:519; Magyarrol / el nem hiszem; mert az előbb a' Világ' / láttára tenné, mint alattomossan **Sol** 5:66; Magyarok! előbb mintsem Magyar Hazánk — / előbb esett el méltán a' Királyné!
E 5:444—445

elől 1 nu
'a névszóval jelölt (fenyegető) dolgot kerülve': A' / hajam' kitépve futottam a' Halál elől **Mi** 4:267

/előle/ előlle 5 hsz
1. 'a szraggal jelölt személy közeléből, elől': De térj ki most előllök [= M és O elől] **Bi** Iz-nak 1:355; Távozz előllem **O** Bi-nak Pr:6; Mi lelte Hugomat? miért szalad / előllem el **Mi** G-nak 4:182
2. (átv) 'a szraggal megjelölt személy tisztánlátása, felfogása útjából': Vond ki, Lelkem, most magad' / azon setét ködből, melly elragadta / előlled a' világot [= világosságot], 's emberi / vak Bizodalomba szőtt! **B** 1:562; (szemei előtt kapkodván) Itt — itt — itt világ [= világosság]. / a' könnyek eltakarják azt előllem **B** 5:389

/elöljáró/ Előljáró 1 mn
~ beszéd: 'előszó, bevezetés': Itt van az Előljáró beszéd **Mi** 4:238

***elölni** 1 fn-i in
(nép) ~ magát: 'öngyilkos lenni': ezért nem / bátorkodok magamat elölni, mert az / Isten' haragjától félek **T** 3:270

előre 2 hsz
1. 'vmihez képes előbbi időpontban': Boldogok Szülőink, / kik már előre elköltöztek [= meghaltak]! **Mi** 4:265
2. 'kérdezés nélkül': midőn nekem *Luczi* / nem néz szemem közé, előre már tudom, *Luczim megént csalárdkodik* Bi Pr:31

***előresiet** 1 tn i
(másokhoz képest 'sietve előremegy': Királyom azt parancsolá: siessek / előre, mint győzedelmes érkezése' Hír- / mondója **Sol** 5:32

előszoba 1 fn
'az a helyiség, ahol a (királyi) fogadásra érkezők várakoznak': Itt előszobádba' láttam / Mikhált gyalázatán kesergeni **B** G-nak 4:513

először 4 hsz
1. (kiemelő hangsúllyal) 'első alkalommal': Midőn ti leg- / először, Aszszonyom, Hazánkba jöttetek, / a' békeségnek édes Istene / Pannoniára monda akkoron / egyj átkot **B** G-nak 4:467; Akkoron levék teremtve, a

midőn először / megláttalak **O** M-nak 1:400

2. (kirekesztő hangsúllyal) 'a szóban forgó esetig nem, csak akkor': Ma éjtszakán először kezdttem-el / próbálni azt a' mesterséget [= a lopást] **T** 3:121

3. (gyengébb hangsúllyal) 'mást megelőzően; mindenekelőtt': Keresztények valának ők, / kik csak tanúságúl szemléltek [= néztek] az / imádtatott Keresztre — látni, hogy / ők is miképp' feszegethessék az embert, / először elrabolván mindenét! P a merániakról 4:628

előtt 6 nu

1. 'az előző szóval jelölt tárgy közvetlen közelében': Lenn a' Királyi-ház előtt soká ólálkodék **T** 3:126; sírva kell az / ajtó előtt itt az Igazságnak el- / aludni, a' míg bébocsájtatik **Mi** 4:175; Királyi széktek / előtt jelennyen meg tekéntetem **E** 5:422

2. 'a szóban forgó személlyel (szemtől) szemben': nincs egyj jó köntösünk, / mellyben magát az ember egyj becses / Véd-szent előtt mutathatná-meg a' / templomban **T** 3:212; hallatlan Endre' idejéig az még, / hogy a' Teremtőjét kivéve, más előtt- / is térdre essen egyj Magyar **B** 4:541

3. (a jelenhez képest) 'a szóban forgó időtartammal korábban': Huszonhat esztendő előtt vala ez **T** 3:255

előtte 17 hsz

1. 'a szraggal megjelölt személy előtt': [M: Térdepelsz?] Előtted, a' kit imádok **O** 1:143; egyj Ceasar állott előttem! **M** 1:443; mutass előtte [= G előtt] ki- / derűlt tekéntetet **Bi** O-nak 1:532; Meggyilkolom ott' előtte [= a pápa előtt] a' Bíboros Gazembert [= O-t] B 2:408; teként enél csak egyszer / házamba — élve látnád a' panaszt / előtted **T** B-nak 3:104; Hogy ha úgy áll / előttem egyj valaki, mint férjfiú, biz' úgy ijedni megtudok magam- / is (hsl) **Bi** O-nak 3:365; Vállamat ragadta egyj erős / kéz — ... 's előttem állott Bánk-bán **Iz** 4:45

***2.** (átv) 'számára, neki': ezt előttem egykor úgy / festék le, ... mint egyjikét a' / Lélek-betegségének (hsl) **B** 1:236; Melinda; kéméld könnyid' záporát! / ... drágák ezek előttem **O** 1:408; mert szent előttem a' Királyom **P** 2:157; Ha Németek / között közűletek Király lehetne / egyjik, nem elsőbb volna e' előtte / még ott is a' Magyar? **B** a bleneknek 2:268; ...a' kinél még / drágább, 's becsesb előttem a' Kutyám **B** O-ról 2:449; Előttem, esküszöm szentebbek is / lesztek ti, mint egyj jó Fiúnak a' / szülőitől maradtt Ereklye (hsl) **B** az asszonyokról 4:345; sokkal becsesebb / lesz még előtte [= Isten előtt], mint az a' szegény / Becsűletes, ki semmit sem tud adni (hsl) B a becstelen emberről **B** 4:447; Ottó! átkozott! / örökre zárva lessz előtted az / Országom! **E** 5:355

***3.** remeg ~: 'fél tőle': Jobban remeg / előtte [= B előtt] minden [= mindenki]; mint előttem (hsl) **E** 5:263

/elpirul/ elpirúl 1 tn i

(szégyenében) 'arcába fut a vér; szégyelli magát': hogy elpirúljon, / leráncolom e' parázna Bíborosrol [= O-ról] a' szép al-orczáját kaczagtatón **B** 2:401

*/*elpirulni*/ *elpirúlni* 1 fn-i in

'szégyenkezni': Elkellene pirúlniok, / midőn ezüst — arannyal vartt övek / verődnek a' Lábszáraikra; mert / véres verejtékünk' gyümölcse az T a merániakról 3:225

/elpusztul/ elpusztúl 1 tn i

(biz) 'elhurcolkodik, eltakarodik': nékünk / kéményeinkről elpusztúlnak a' / Gólyák, mivel magunk emésztyükel / a' hulladékot is **T** 3:195

Vö: *kipusztul*

elrabol 4 ts i

'erőszakosan, jogtalanul elvesz vkitől vmit': oh add viszsza Híveidnek / azt, a' mit elraboltál **Mi** G-nak 4:214; Mert biz' ezt raboltad el, / 's od'adtad a' saját Hazádbeli / Udvornikidnak **Mi** G-nak 4:220; [a becstelen ember] fő hívatalra lép; ottan rabol / mindent el a' szegény Bahóktol, a' hol akarja **B** 4:438 [Vö: *Bahó*]; ha kincsemet

rabolta el ... még tán megengedhettem [= megbocsáthattam] volna; de / ő [= G] Jó-nevét ölé meg nemzetemnek [= családomnak] **B** G-ról 5:184

**elrabolni* 1 fn-i in
'erőszakosan, jogtalanul elvenni vkitől vmit': Ártatlan ő! ... Mindent bocsáss meg vérző szív, csak ezt / ne hagyd magadtol elrabolni **E** G-ról 5:300

**/elrabolt/ elraboltt* 1 mn-i in
(átv) 'olyan (érzelem), amelytől megfosztottak vkit': Melinda tán öleléssel köszön / el nem raboltt bizodalmáért **Bi** O-nak 1:540

**elrabolván* 1 hat-i in
'erőszakkal elvéve': [a merániak] csak tanúságúl szemléltek [= néztek] az / imádtatott Keresztre — látni, hogy / ők is miképp' feszegethessék az embert, / először elrabolván mindenét! **P** 4:628

**elragad* 4 ts i
1. 'elrabol': [G] hét ezer márk [= márka] aranyat eltett bérbe. Ottó azt erőszakossan / ragadta tőlle [= egy polgártól] el **Si** 5:103
2. (átv) 'megfoszt vmitől vkit': Lennél csak egyszer enyim Melinda, úgy / az *álmot* útálnám ... a' *szelet*, mert elragadná / tőllem lehelleted' (párh) **O** 1:428; Vond ki, Lelkem, most magad' / azon setét ködből, melly elragadta / előlled a' világot [= világosságot, tisztánlátást] **B** 1:561
3. (átv) 'vmely érzés hatalmába kerít vkit': Az a' tűz, mellyet a' / Természet alkotott az Aszszonyok' / szemébe, olly sebessen elragad, hogy ... **G** 1:494

**elragadni* 1 fn-i in
'erőszakkal magával vinni vkit': Aszszonyaink ravaszbbak illy' / esetbe, mint az ördög, a' midőn / az elragadni egyj Bűnöst törekszik (hsl, inv) **Bi** 1:304

**elragadtató* 1 mn-i in (ritk)
'olyan (érzés), amely magával ragad vkit, erősen hat rá': Oh / te elragadtató Szerelem te! **Bi** Pr:55

**elrejt* 2 ts i
~ -i magát: 'elrejtőzik, elbújik': Germannicust, ki elrejté magát, / Hogy majd kilesse, mit beszéllenek / felőlle, nem jó ám követni **Bi** 1:265; Rejtsd el magad' Herczeg, kér a' Királyné **My** O-nak 3:424

**elrémíteni* 1 fn-i in
'megijeszteni': Jobban esmérsz / jó Herczegem, mint sem azt reméld, / hogy Biberáchot egy mesés manó-is / elfogja tán mindjárt rémíteni **Bi** O-nak 3:341

**elrémül* 1 tn i
'nagyon megijed; elszörnyed': az Angyal, melly jegyezte / botlásaimnak számát; illy következést / húzó legelső lépésemkor el- / rémült dicső helyén **B** 5:412

**elrenget* 1 ts i (ritk)
(átv) '(vmely tévhitben) elringat, meghagy': Simon, / Petur — ti — Emberek! — Irtóztató / álomba rengettetek-el engemet [a pártütést illetően] **Mi** 2:69

**elront* 1 ts i
'tönkretesz, megsemmisít vmit': a' kimérhetetlen Irgalom / által susogja azt a' jó Reménység / lelkembe: nem lehet [G bűnös] — ... Ne rontsa ezt el a' világod [= világosságod], oh Auróra! **B** 3:55 /Vö: *Auróra*/

**első* 9 szn
I. mn-i
1. 'legkorábbi': mint gyertya által a' / világ [= világosság] lesz — úgy valék melletted, úgy / követtelek; 's *Levésemnek* legelső / pillantatában eltűntt *Lételem* (tőism) **O** M-nak 1:403; (megijed) Ha! / melly gondolat leszsz agyvelőmben első / zsengéjekor már Meghatározás? **B** 3:61; Első bejöttöm a' világra megöltt / már egyj Anyát **Bi** 3:342; én fagyva álltam, mint egyj Utazó / az Égnek első dürdülésekor (hasl) **Iz** 4:48; az Angyal ... illy következést / húzó legelső lépésemkor el- / rémült dicső helyén **B** 5:412
2. (tisztséget) 'először viselő': Meg-

kell erősítenie régi (szent / első Királyunktól kitett [= közzétett]) Szabadság- / beli Jussainkat **P** G-ról 2:228

3. 'az először található, bármelyik (személy'): csak ő [= G] vala / a' gyűlöletnek tárgya; a' legelső / Magyar, ki a' Hazáját kedveli, / megtette volna rajta áldozattyát [= megölte volna] **B** 5:170

4. 'legfontosabb': Oktalan! / első hited mindég Királyodé **G** Mi-nak 4:299

5. 'rangban másokat megelőző (személy)': „nem illik, Ország első Nagyja, hogy / így, meg meg így" — **Bi** B-nak 2:368

II. fn-i

1. 'vmely céllal először jelentkező személy': [a kalmár] bár millyen szentül is felfogadja a' kiválasztott Józáginak / a' féretételét — még is örömmel adja által a' leg- / elsőnek, a' ki érttek többet ád **Bi** 1:299

2. 'fontosságban másokat megelőző személy': Ha Németek / között közűletek Király lehetne / egyjik, nem elsőbb volna e' előtte / még ott is a' Magyar? **B** a bleneknek 2:268

elsül ~ **elsűl** 3 /2,1/ tn i

(átv, biz) 'a kívánt eredményt hozza; sikerül': Az Isten e' Gyülekezet álmodott / czéljával, az ha elsül, és igaz Jó! **B** 2:86; Nem álmodott ez [= a cél] elsül, és igaz Jó **P** 2:87; Ha olly hatalmatok lehetne is, / mint volt Leventa', vagy pedig Kupának — / de nekik is elsűlt é? **B** a bleneknek 2:285

elszakad 1 tn i

(átv) 'távozásra kényszerülve messze kerül vkitől': Ez / Ifjú Vitéz [= Sol] betört r'ánk akkor ... — Majd Peturtol elszakadtam **Si** 5:97

***elszakaszt** 1 ts i (nép)

'elszakít, széttép vmit': Két Fátyolt szakasztok el: / *Hazámrol*, és *Becsületemről* **B** 1:588 Vö: *Fátyol*

elszalad 1 tn i

'futva menekül vhonnan': Mi lelte Húgomat? miért szalad / előllem el — mint Attyát úgy szeret, / és még is elfut **Mi** G-nak 4:181

/elszánt/ elszántt 1 mn

'szilárd elhatározáson alapuló (magatartás)': minden el- / szántt törekedéstek önn' védelmetekre / ollyan siker nélkül való legyen, / mint kínoztatásom után esenkedéstek (hsl) **O** a bleneknek 4:636

***elszárít** 1 ts i

(átv is) 'életerejétől megfoszt; tönkretesz vmit': Nem volt Italtok / méreg; de elszárítá lelkemet **M** G-nak 4:404

elszed 2 ts i

(biz) 'erőszakkal elvesz vmit; megfoszt vkit vmitől': Elszedte Hivataljainkat, és / a' puszta Bán névvel czifráza fel P G-ról 2:186; midőn Jószágidat / elszedte *Elmerik* Király — **B** P-nak 2:325

***elszédítés** 1 fn

(átv) 'elcsábítás; (férfi-nő kapcsolatban) megszerzés': *ni itt megyen / Gertrúd, az öccse kinek Kontár vala / Melinda' elszédítésében* **G** 1:521

elszédül 1 tn i

(átv) (hamis ígéretektől) 'elkábul, megszédül': a' Királyné prüszkölő- / Becs-Rang-porától egész bolondulásig / elszédülél Te **Bi** B-nak 2:365

/elszégyelli magát/ elszégyeli magát 1 i

'szégyenkezni kezd': Menj, menj, Melinda ezen becsületes / Parasztal, és ne szégyeld el magad' **B** 4:390

/elszólít/ elszólit 1 ts i (vál)

'távozásra késztet vhonnan': Ha ezt [= G-t] az álom elszólittya onnan; / te viszsza is mehetsz Melindához megént (megszem) **Bi** O-nak 1:546

***/elszorítani/ elszorittani** 1 fn-i in

(ritk) 'kis helyre összesűríteni vmit': a' dühös / tenger magát örömmel engedi / egyj kis gödörbe elszorittani, csak ottan is zúzhassa a' hajókat **P** 4:619

eltakar 2 ts i

1. 'tudatosan elfed vmit': Sír a' Király [...] Királyom, m'ért takartad el? **Udv** 5:17

2. 'vmi úgy kerül vhova, hogy lefed vmit': (szemei előtt kapkodván) Itt — itt — itt világ [= világosság]. / a a könnyek eltakarják azt előllem **B** 5:389

eltemet 1 ts i
(átv) 'megsemmisít, eltöröl vmit': e' dolog / ha Melinda' érdemét temette volna / el; úgy kikergettetni kész lehetnék / Országaimbol **G** O-nak 1:515

**eltemetni* 1 fn-i in
'(halottat) sírba tenni, elföldelni': Simon megölt Fiamnak a' / testével oldalam mellett futott. / Nem akarta eltemetni; mert soha sem hitte, hogy megholtt **Mi** 4:269

***eltemettetni** 1 fn-i in
'(halottat szertartással) sírba tétetni': Engedd meg illendően eltemettetnem [M-t] **B** E-nek 5:447

***eltenyészik** 1 tn i (ritk, irod)
'megerősödik, elterjed': a' Maurusok [= mórok] hatalma a' Spanyol / földön megént egészszen eltenyészett **Mi** 4:254

eltép 2 ts i
(átv) (érzelmi köteléket) 'szétszakít': Tépjétek-el csak mind mellőllem azt, / a' mellyhez a' sors édessen ragaszt — / tépjétek! E 5:232

elterjed 1 tn i
'továbbhalad; egyre nagyobb tért hódít': de hát / ki álhat a' pestisnek ellene, / hogy el-ne-terjedjen? **M** 4:152

eltesz 1 ts i
~ bérbe: '(pénzt) kamatra kiad': nyögést / hallottam: éppen az volt ez, kinél / Nagy-aszszonyunk (...) hét ezer márk aranyat el- / tett bérbe Si 5:101

éltet 1 ts i
Isten ~ -i: 'életben marad': ezen csekélységgel elégedne-meg; ha Isten éltet, még idővel a' leg- / több drágaságokkal fogom tetézni **P** G-t idézve 2:168

**éltetni* 1 fn-i in
(átv) '(illúziót) táplálni vkiben': Kis Aszszony! én / száraz Reménnyel nem tudlak tovább / éltetni **Bi** Iz-nak 1:338

***eltévelyedett** 1 mn-i in (ritk)
(fn-ként) 'az, aki nem találja a helyes utat': ezen mosolygó / vidám ajakkal ... 's ezen vonással / megy viszsza egyj eltévelyedettnek a / vezére kedves kunyhójába **Iz** G holttestéről 5:260

'eltökél/ eltökéll 1 ts i (vál)
'erősen elhatároz vmit': [M] csak azt mondá: *Bánkomhoz*, és / én eltökéllém, hogy hozzá viszem, / akár hol is legyen **T** 5:387

eltörik 1 tn i
*(átv) 'oda van; megszűnik': Meg van a' Bojóthi Faj / átkozva — eltörtt Vég-istápja is! **Mi** B-ról 5:162

eltörés 1 fn
*(átv) 'megsemmisítés, elpusztítás': Koronák bemocskolója! a' ki ... — mártírrá tetted az / Erkölcsöt, és (sírva fakad) testvéri indulatbol / egyj szennytelen Nyoszolyának eltörése / végett, Király-házban bordélyt nyitottál **M** G-nak 4:160 /Vö: *nyoszolya/*

eltörlés 1 fn
(átv) '(érvényesség) megszüntetése': ha megmutattya, / hogy a' Hazám' boldogságán segít / ezen szabadság eltörlése — egy szót / se szóllok **P** G-ról 2:231 /Vö: KrK. 466/

eltöröl 1 ts i
(átv) 'megszüntet, eltüntet vmit': lopjatok / csak a' szememből minden könnyeket / ki, mellyek olly édessen törlik a' / fájdalmamat szivemből el **E** 5:133

eltűnik 2 tn i
1. (átv) 'megszűnik létezni': *Levésem*nek legelső / pillantatában eltűntt *Étel*em (tőism) **O** 1:404

2. '(idő) elmúlik': Sírján ezt [a dallamot] fújassam, így / enyelge sokszor. Oh Melinda! eltűntt / a' szép idő **B** 5:331

/elutazás/ elútazás 1 fn
'eltávozás, elköltözés' /Vö: Pr:71/: Kikérsz / elútazásod végpillantatán / egyj *János-áldását* üríteni **Bi** O-nak 1:541 /Vö: *jánosáldás*/

elül 1 tn i
(nép) 'elmerül, elsüllyed': most eszem' / felkell tekerni — átkozott hajón evez szerencsém, / 's elül, ha hogy reája nem vigyázok **Bi** 2:360

***elütni** 1 fn-i in
(átv is) 'vmit szétcsapni, megsemmisíteni': Gondolod, hogy a' / felháborított tengert megfogod / állítni, hogy ha egyszer egyj habocskát (magát érti) /veszsződdel eltudsz széjjel ütni? **Bi** O-nak 3:329

előz 3 ts i
1. '(erőszakkal) távozásra késztet vkit': [E] enged egyj / Aszszony [= G] kevély áhitozásinak, / 's Kálmánnak, a' Fiának, hogy dobot, / vagy egyj kicsiny kürtöt nyerhessen — űzi- / Galíciából el Miczislaviczt? **P** 2:208; Gertrudis engedj-meg [= bocsáss meg] — hisz' el űz Magyar / Ország (elszalad) **O** G holttesténél 4:644
2. (átv) 'megszüntet': [G: Az egy Halál—] Minden keserveinket / előzni, és a' sírban a' sebek- / is mind begyógyúlnak **Iz** 4:88

***elvakítani** 1 fn-i in
(átv) 'tisztánlátásától megfosztani, elkábítani': [O: Ej, őtet a' Nagy-Úri hivatal—] Elfogja úgyé majd vakítani? — / Oh jó Uram, csalatkozol! **Bi** B-ról Pr:43

elvakul ~ **elvakúl** 2 (1,1/ tn i
1. (átv) ~ vmin: (vmely meglepő látvány) 'elkápráztat vkit': [G] kirakta a' szörnyű sok kincseket, / a' mellyeken Thuringia elvakultt **P** 2:171 /Vö: KrK. 462/
***2.** (átv, ritk) ~ vkinek a tekinteténél: 'vkinek a tekintetétől lelepleződve szégyelli magát, erkölcsileg összeomlik': leráncam e' parázna Bíborosról [= O-ról] a' szép al-orczáját ... merően nézvén szemek [= szemük] közé, becsületes / tekéntetemnél elvakúljon a' / Szentségtörő [= O] **B** 2:407

/elvakult/ elvakúltt 1 mn
(átv, rosszalló) 'olyan (személy), akit indulata megfosztott józan ítélőképességétől': te nagy / sorsodban elvakúltt kevély-eszű, / reszkess szerencsédtől **Mi** G-nak 4:315

/elválik/ elvál 1 ts i (táj)
'elköszön, elbúcsúzik': ezen mosolygó / vidám ajakkal vál-el egyj Szarándok / a' Jóltevőjitől **Iz** G holttesténél 5:258

elvégez 1 ts i
(vál) 'eldönt, elhatároz': Magam / is gondolám már, 's elvégeztem azt, / hogy... **Si** 1:27

elvesz[1] 5 ts i
1. 'erőszakkal eltávolít vkitől vkit': od'adtam a' Fiam [Mi-nak]; mert / tudom, hogy ő előbb saját kezével / megfojtya kedves Húga' gyermekét, / mint sem hogy azt csak tőlle elvegyék is **B** 4:521
2. (átv) 'megfoszt birtokától vkit': Tulajdonunkat el- / vevé, 's od'adta a' Hazájabéli / Czinkossinak **P** G-ról 2:179; egyj boldogtalan Éjtszaka / elvette mindenünket — Nemzetünket [= családunkat] — ... — ős-Bojóthot **Mi** 4:260; A' Mohádik [= mórok] el- / vették szerencsém', Nyúgalmam', Fiam' **Mi** 5:116
a) (átv) '(látvány élvezetétől) megfoszt vkit': Lennél csak egyszer enyim Melinda, úgy / az *álmot* átáluám, mivel szemed' / szememtől elvenné O 1:428
***elvenni** 1 fn-i in
(átv) 'megfosztani vmitől': [O: Oh, hát enyim Melinda!!] M'ért akarsz elvenni egyj szerencsét, mellyet nem adhatsz viszsza? **Bi** 1:306

elvesz[2] 6 tn i
(ritk) 'elpusztul, meghal': Ha! veszsz-el itt arany kalitkád' / ürében árva bíboros Teremtmény— / mit gondolok veled!!! **G** O-nak 1:529; szép könnyid elbúsíthatnák az Ég' / lakossait ... Elveszek, 's én / igy férjfi nem vagyok **B** M-nak 3:23 [Vö: KrK. 471]; Uram / Isten! hisz' azt akarom, hogy *veszszek el* T B-nak 3:268; [híveid] a' saját / hasznokra egyj kalitkát építettek / a' büszkeségeden, hízelkedéssel, / hol elveszel **B** G-nak 4:535
a) (átv) (indulat hatására vmely képessége) 'megszűnik': Szemem / világa elveszett — Hajnalban egy / idegen szobában — rajtam a' kaczaj — Iz 4:54
b) (átv, irod) (felkiáltásban:) ~ -tem: 'nincs remény!': Elvesztem! **O** 1:292

elveszt 4 ts i
'nem rendelkezik többé vmivel; nincs meg neki': Ne erőszakoskodjál magadon! Tudom / én jól, hogy elvesztette Lelked egyj / részét arany-nyúgalmának **P** B-nak 2:109; Endre! ... Polyák / Országot elnyered, 's tán a' Magyart / veszted helyette el! B 4:467
a) ~ -i az életét: 'megölik': ezen / egész az őrülésig téged' kedvelő / ember [= P] ... veszti el / irtóztatólag él'tét, 's Háza' népét **B** E-nek 5:223
b) ~ a szemét: 'megvakítják': jól emlékezem, hogy Attya' vétke végett [= miatt] egykor a' / kis Béla elvesztette két szemét **B** 5:157 Vö: KrK. 485

elveszejt 1 ts i (táj)
~ -i az eszét: 'megőrül': [Bi: Bán! őrülést mutat tekénteted!] tudom; de hallom is közel- / létét Eszem-lerontatása' hír- / kürtyének, és azért kívánom azt / használni addig, míg egészen el nem- / veszejtem **B** 3:292

elvet 3 ts i
(vál) 'eldob, elhajít': A' mit magok vetettek-el; Királyjok / vérén vegyékmeg az ismét? **B** 2:249; Így megy egyj Király, / ki elvetette a' Királyi pálczát, / mivel hogy azt becsébe nyomorúltnak / találta **B** Mi-ról 4:382; (Gertrudishoz féleszelősködéssel) Nevetsz te kis / ártatlan? oh vesd el koszorúdat! **M** 4:399

***elvezetni** 1 fn-i in
'vkihez odakísérni': Örömében még maga / fog a' Királyné elvezetni hozzá [= M-hoz] **Bi** O-nak 1:537

elvisz 9 ts i
1. 'vkit vmely célból magával visz': ha húsomat / lerágja a' Kerítő Asszony [= G] akkor, / még csontomon is elviszem Melindát **B** 2:443; Vígy el maraddal! Gertrúd ... Segíts? **O** G holttesténél 4:614
2. vkit vhonnan elszállít, elkísér': Midőn elvivé / Leányod' a' Követség ... **Iz** G-nak 4:65; (a' béjövő Asszonyokhoz...) Vigyétek e' szegény tébúltat [= M-t] el! G 4:171
3. 'kényszerrel elhurcol vkit': Vigyétek el! **E** Si-ra és Mi-ra 5:111; Vigyétek el! vigyétek el! hazudnak! **E** Si-ra és Mi-ra 5:141; Vigyétek el, míg el nem érkezik / Bírája! **E** B-ra 5:197; Őrzők! / vigyétek el fiával egyjüvé! **Zls** B-ra 5:301

***elzáratik** 1 tn (szenv) i (ritk)
'vki szabadságától megfosztva börtönbe kerül': Oh az én becsületem / Melinda' elbúcsúzásával, el- / búcsúza; Mikhál-bánnal, és Fiammal / elzáratott **B** 4:421

***elzárattatik** 1 tn (szenv) i (ritk)
'elzáratik': Midőn te ... *Kheene* várban el- / zárattatál ... mit szenvedett ő [= P] értted? **B** E-nek 5:219

***elzárván** 1 hat-i in
'szabad mozgásától megfosztva; vhova becsukva': egyj ártatlanságot [= Iz-t] el- / zárván, gyalázatba kevertél **G** B-nak 4:416

Elysium 1 fn, tuln (Mit)
'a görög mitológiában az üdvözültek árnyainak tartózkodási helye': Szerelmet érzek én, 's csak az meríthet / végnélkül édes Elysiumba, hol / önnön szerelmünk *önn' Királynénk* **O** Pr:48

ember ~ **Ember** 60 /51,9/ fn

1. 'a legmagasabb rendű élőlény': Fájdalmainak lehetne Istene; de Ember is lehet ha tettzik: én / Isten vagyok csak lenni kéntelen; / azomban Ember' lennem nem szabad **E** 5:397—399 + 5:19; 5:234

2. 'ez a lény mint önálló egyed, személy':

a) 'egy (ismeretlen) az ilyen egyedek közül': ezek talán csak úgy fogadtt / szolgái voltak egyj veszett, írígy embernek **B** 1:233; egy biztos ~ által **Sol** 5:36; Igaz ~ **Udv** 5:58 + 1:251; 1:315; 1:567

b) 'ismert személy': egyj csodálatos embernek óhajtsz / látszani úgy é? **O** Bi-nak 1:273; illyen szegény egyj ember? és pedig / Uralkodó ember! **Bi** O-ról 1:322—323; egyj boldog ~ ~ **O** B-ról 1:413; Én szabad ~ vagyok **Bi** 3:325; a' hasonló emberek **Bi** O-ról 3:375; Láttyátok azt az ősz embert? **B** Mi-ról 4:374; ezen / egész az őrülésig téged' kedvelő / ember **B** E-nek P-ról 5:223; ő boldog ember! **E** B-ról 5:393

c) 'megszólított személy': Te érzéketlen ember! **Iz** Bi-nak 1:345; undok ~ **M** O-nak 1:376; Ősz ~ **G** Mi-nak 4:233

d) (ált, ill. hat-lan alanyként) az ~: 'bármelyik az ilyen egyedek közül': Hogy sokszor olly' hívatlan érkezik / az ember! **G** 1:451 + 1:278; 1:318; 3:138; 3:177; 3:211; 4:627 // minden ~: 'mindenki': a' / Hívség? Kisértet, mellyről minden ember / fecseg; de még nem látta senki is **B** 3:145 + 3:338; 3:345; 4:440

e) (nyomatékos megszólításként:) Ember! azt / mondom, ne törj túl korlátidon! **G** B-nak 4:472 + 1:87; 1:101; 2:68; 2:293; 2:356; 2:372; 2:431; 3:30; 3:396; 4:274; 4:573

f) (birt szraggal) 'vkinek a környezetéhez tartozó személy': megesküszik reá akár- / melly embered **Bi** O-nak 3:393

g) 'a közösségben megbecsült személy': kiáltsd / örömmel: oh még is találtam *embert!* + 4:223 // vakon / a' Hír leg-emberebbnek szenteli **B** a becstelen emberről 4:437

3. az ~ -ek: 'a közelebbi társadalmi környezetet alkotó személyek': beszélj hát egy kicsinyt alantabb / hangon: az emberek néznek **Mi** P-nak 1:104; + 1:4; 1:107; 1:186; 2:274; 3:96; 3:246

4. Sz-szerűen: lássa bár az ember [= Nézze meg az ember] **Si** 1:2; Ha hogy te is szavadnak embere / lettél ... volna [= ha álltad volna a szavadat] **Bi** O-nak 3:369; Magyar / nem volt neked soha embered [= nem fogadtad bizalmadba; nem becsülted meg] **B** G-nak 4:539

/emberbarát/ ember-barát 1 fn

*(ritk) 'embertárs, felebarát': Már úgy születtünk, mint a' szegény / ember-barátink' kárán tapsolók **G** 4:567

emberi 7 mn

1. 'emberre jellemző (dolog': Megtanúltam, emberi elmém' ezernyi baklövésivel **Bi** 1:347; Vond ki, Lélkem, most magad' / azon setét ködből, melly elragadta / előlled a' világot [= világosságot, tisztánlátást], 's emberi / vak bizodalomba szőtt! **B** 1:562; Egyj sincsen a' sok emberi Indulat / között, mellynek olly' kevésbe kerüljön ... által-öltözése / Igazra, mint a' Szerelem-féltésnek **Bi** 3:296; így az emberi / vakságból éltem: — elég az ostoba! **Bi** 3:355; Ne hagyd bejönni Ótet [= Mi-t] ... Ha benned emberi / érzés vagyon **M** G-nak 4:167; számtalanszor / térdeple itt sírva az emberi / szeretet; de senki sem nyitott neki / ajtót **P** G holttesténél 4:622

2. 'emberhez méltó; humánus': „Legnagyobb / fájdalmatokban is Királyi széktek / előtt jelennyen meg tekéntetem, / és intsen emberi-uralkodásra" E apját idézve 5:423

emberiség 1 fn

'az emberek összessége; az emberi nem': a' míg sírnak az ördögök, / addig talán az emberiség örülhet! (ell) **B** 5:344

embernyúzó 1 fn

'az, aki alárendeltjeit a végsőkig kiszipolyozza': a' zsidók ... a' / kiket

. . . tán nem is / lehetne embernyúzóknak nevezni, — / nyúzásra bőr kivántatik, holott / azt a' Merániak magok lehúzták / már csontyainkrol **T** 3:163

embertelen 1 nm
(megszólításként) 'kegyetlen, kíméletlen (személy)': Embertelen! most oktatásra nincs / szükségem **O** Bi-nak Pr:59

emel 1 ts i
kardot ~ : 'karddal rátámad vkire': [B: (most hirtelen felkapja kardját) Ki? mit?] Ha! kardot emeltt— **Zls** 5:328

emészt 1 ts i
'(fájó érzés) mardos, gyötör vkit': Hogy e' dühösség, melly a' testemet / emészti, száz ezer mértékbe' fussa- / el Lelkedet! **B** O-ra 4:576

emez 1 mut nm
'a szóban forgó dolgok közül az utóbbi, a közelebb eső': ne [= nesze], itt egyj kis Hevítő; / (porokat ad által) emez pedig Nénédnek Altató **Bi** O-nak 1:545

emlék 1 fn
*(ritk) ~ -ébe jön: 'eszébe jut': hogy most az Istenség adott *hetet* [= hét gyermeket] / neki, nyomban emlékébe jött az, a' mit / mondott [valaha] fi a feleségéről 1:45 Vö: 1:41

emlékezik 2 tn i
'felidéz emlékeiből vmit': Bánk, Bánk, emlékezek / szavadra **M** 1:439; Király! Magyarság! jól emlékezem, / hogy . . . **B** 5:155

én ~ Én 106 /104,2/ nm
1. 'a beszélő személy': én csak Asszony vagyok **G** 4:322; Királyom! én veled nem harczolok **B** E-nek 5:276
a) (hangsúlyosan:) pedig én, csak én öltem meg a' Királynét! (ism) **B** 5:225 // Oh én is — én is megesalatkozék! (ism) **O** M-nak 1:378 stb.
b) (értelmezővel:) parancsolom, / én, a' Király' személye, én — maga / parancsol Endre a' Király (ism) **B** 2:316
c) (szembeállításban:) *Én*, 's *Merániak*?! Hát mikor nevezte / testvérnek a' tűz a' vizet? **P** 1:126; Ki vagy te? és ki Én? **G** O-nak 1:468; Te engemet megláncolál; 's magadnak / egyj gödröt ástál; mostan még is én — / én húzzalak-ki abból? (ism) **G** O-nak 1:525; Én elmegyek. Te megfogathatol **Bi** O-nak 3:415; [G: — én nem reszketek] De én, országodért **Mi** 4:197
2. (birt je-ként:) Csalárd vagy Bán: az *én* öcsém ő!!! [= Si] **Mi** P-nak 2:75 // Oh, én szerelmes Istenem! **T** 1:205; Oh az én becsületem / Melinda' elbúcsúzásával, el- / búcsúza **B** 4:418 stb.
Vö: *engem, enyém*

/énbelőlem/ én belőllem 1 hsz (szragos)
'az előtaggal és szraggal kifejezett személyből': [M: . . .mi lett belőlle!] Én belőllem? **O** 1:375

Endre 22 fn, tuln
'II. Endre v. András magyar király (1205—1235)':
a) (megszólításként, megnevezésként:) Légy boldog Endre! **P** 2:129; Magyarok! második / Endrét tehát lássátok vívni meg- / holtt Hitvesének jónevére [= jónevéért] **E** 5:265 + 2:126; 2:129; 2:152; 2:172; 2:226; 2:296; 2:340; 4:601; 5:192
b) (értelmezőszerű szókapcsolatban:) [asszonynak engedelmeskedni] Nem, nem tudok, mint Endre a' Királyunk! (hsi) **P** 2:160; Hogy álla ottan Endre, hátul egyj / szegletben — Endre, a' Magyar Király! **P** 2:173; maga / parancsol Endre a' Király! **B** 2:317; Szerette jó Királyunk, Endre! / te gyenge Endre! **E** 5:263
c) (birt szerkezetben:) Már elhagyom / *Endrének* udvarát **Si** 1:59; látod hová tud téged csak neve- / is vinni Endrének! **B** P-nak 2:320; Te ott is Endre' / pártyán voltál **B** P-nak 2:323; ha egyszer annyira / segítne Endre' fegyvere [engem] **G** 4:99; hallatlan Endre' idejéig az még, / hogy . . . **B** 4:540

Endymion 1 fn, tuln (Mit)
'a görög mitológiában a hold isten-

nője (akit szerelmese, Szeléné éjjelente, álmában szokott meglátogatni)': ha hogy Melinda, Hold; *Endymion* lehessek általa **O** Pr:20

ének 1 fn
vkinek az ~ -e: 'vkinek a kedvenc dallama': (. . .meszsziről egyj pásztori síp . . . hallatszik) Melinda' éneke **Si** 5:329

/énelőttem/ én előttem 1 hsz (szragos)
a szraggal kifejezett személy előtt; az ő számára': Királyom! . . . Szent vagy te én előttem — Istenem, / 's Hazám után a' legszentebb **B** 5:268

enged 8 i
I. tn
(átv) 'elvi ellenállása csökken; módosítja véleményét': enged egyj / Aszszony [= G] kevély áhítozásinak **P** E-ről 2:205
II. ts
1. 'félreáll vkinek az útjából': Engedj! (elsiet) **Sol** E-nek 5:72
2. 'odaad, átenged vkinek vmit': Minden Javam' tinektek engedém **E** 5:247; engedjetek csak egyj araszt helyet / ez' árva gyermeknek [= B fiának] **Mi** 5:247
3. 'nem akadályoz; hagy vmit tenni': Ne engedj jönni annyira **B** P-nak 2:290; e' büszkeségem' megmaradtt darabját / engedd Hazámba viszsza vinni még! **Iz** G-nak 4:17
a) ~ -i magát: 'hagyja magát': a' dühös / tenger magát örömmel engedi / egyj kis gödörbe elszoríttani, / csak ottan is zázhassa a' hajókat **P** 4:618; Vagy azt hiszed, hogy az [= a magyar] engedi, / mint egyj kifestett Kép, magát nehány / szoros vonás közé szoríttani (hsl) **B** E-nek 5:173

**engedő* 1 mn-i in
'olyan (jelenség), amelynek ellenállása fokozatosan csökken': Úgy állj meg itt, *pusztán*, mint akkor, a' / midőn az Alkotó szavára a' / reszketve engedő *Chaos* magából / ki-bocsájta **B** önmagához 1:587
Vö: *megenged*

engedelem 1 fn (nép)
'bocsánat, elnézés': Eredj utánna [= G után] — kérj engedelmet **Bi** O-nak 1:533

engedelmes 1 mn
'készséges, mindenre hajlandó (személy)'; Ha hogy . . . betellyesítted [= beteljesítetted] volna szép / igéretid' — legengedelmesebb / lett volna Biberách **Bi** O-nak 3:371

***engedelmeskedni** 3 fn-i in
'vkinek az utasítása szerint cselekedni': egyj / Aszszonynak [= G-nak] engedelmeskedni nem / fogunk **P** 2:104; az / Aszszonyt becsülöm — ah, de még is annak / én engedelmeskedni nem tudok **P** 2:159; *Parancsolás!* minő / más már csak ennek még a' hangja is, / miut *engedelmeskedni* G 4:93

engem ~ engem' ~ engemet 37 /11, 7,19/ nm
'az *én* nm tárgyként használatos alakja': Petur engem átkozott alattomos / gyilkosnak B 5:235; Nagy-Úr, ki adta azt a' / Hatalmat, engemet hogy itt' bezárj? (inv) **Iz** B-nak 3:71 stb.
a) (szembeállítva másik személlyel:) Petur engem átkozott alattomos gyilkosnak — ám de őtt' [= G-t] is átkozá! **B** 5:240
b) (erős kiemelő hangsúllyal:) Engemet akarsz / elhagyni? **O** Bi-nak 3:322; [G: Vigyétek!] Engem? **Mi** 4:304

engesztelődik 1 tn i
*(ritk) ~ -vmivel: 'megbékül vele; beletörödik vmibe': (egyj véres kardot tesz a' Király lábaihoz) Engesztelődjél sorsoddal Királyom! / elértte boszszúálló fegyvered / karom által a' Gyilkost **Sol** 5:27

/énhelyettem/ én helyettem 1 hsz (szragos)
'a szraggal kifejezett személy helyett': biz úgy / nekem estek, én helyettem hogy ha itt / más állna, tán a' nyavalya is kitörné **Bi** a bloneknek 2:347

ennek → *ez*

/énreám/ én reám ~ én r'ám 2 /1,1/ hsz (szragos)
'a beszélőre': Én r'ám bíz a' szunnyadó / Gondatlan — én reám tevé le a' / szegény Paraszt elfáradtt csontyait (párh) **B** 1:572—573
Vö: *csont*

/énvelem/ én velem 1 hsz (szragos)
'a beszélővel': De még is, én / velem csak fogsz ürítni egyj pohárt? **Si** Mi-nak 1:7

enyeleg 1 tn i
'tréfálkozik, évődik': Melinda! Sírján ezt [= a dallamot] fújassam, így / enyelge sokszor **B** 5:331
Vö: *elenyeleg*

enyém ~ enyim 12 /2,10/ birt nm (táj)
1. 'birtokomban van': „legyen a' Föld, mellybe' nyugszol akárkié; de sírod' / Ölelése, 's e' Mondás enyim marad" **B** P-t idézve 2:334
2. 'hozzám tartozik': [**E** B fiáról: Nem a' tied] Enyim / Melinda **Mi** 5:314; Magyarok! igen jól esmérem — szeretnek, / enyimek **E** 5:314 // Jobban be van neved / mocskolva, mint az egyém (hsl) **B** E-nek 5:202
3. (átv, férfi-nő kapcsolatban) Légy az ~: 'Légy a szeretőm!': Ah Bíberách! örvendj! bizonnyal az / enyim fog ő [= M] — enyim fog ő lenni . . . Oh Bíberách, enyim bizonnyal ő!!! (ism) **O** Pr:2-5 + Pr:46; 1:305; 1:426; 1:527; 1:549

***enyészni** 1 fn-i in
(ritk) 'megsemmisülni, eltűnni': Oh engedd-meg gyermeki- / báb-módra minden gondolattyaim' / enyészni, és csak a' *Melinda*' édes / nevével agyvelőm' betölteni **O** M-nak 1:437

enyhülés 1 fn
'vmilyen kelemetlen érzés gyengülése, elmúlása; megkönnyebbülés': ő boldog ember! enyhülést szerezhet; / szabad folyáson úszhat a' dühe **E** B-ról 5:393

ennyi 4 mut nm
I. mn-i
(hangsúlyosan) 'igen nagy menynyiségű; mérhetetlenül nagy': hol a' könny, a' melly ennyi kárt / feltudna olvasztani? **B** M holttesténél 5:358
II. fn-i
'a mutatott v. a szóban forgó menynyiségű': No, nézd ezen kevés hajat (. . .) — ha most ennyivel meg- / tudnám szerencséd' váltni, . . . azt / nem tartanám méltónak e' csekély erőre **Bi** O-nak 3:332; Érettem ennyit — **Si** 5:129 [Vö: 5:122—128]; Gertrúdis, ennyit érdemeltem én, / hogy győzedelmes jöttöm' innepén / romlásodat könnyeznem sem lehet!? **E** 5:194

ép 1 mn
'egészséges': Meg- / döbbenni? ezt előttem egykor úgy / festék le, . . . mint egyjikét a' / Lélek-betegségének — / Az sem lehet hiszen szűnetlen ép!!! **B** 1:239

epe 1 fn
(átv, durva) ~ -t okád: 'dühében felfordul a gyomra': maga / epét okádna itt a' Békeséges- / tűrés, kiáltva, *ördög*, és *Pokol!* **P** 1:99

épít 2 ts i
'építményt létrehoz': Ők Monostort, Templomot / építenek **T** a merániakról 3:207
a) (átv) ~ vmire: '(elgondolásában) számít, alapoz vmire': Te Híveidnek a' porig / Alázatossakat véled . . . nem látod azt, hogy . . . a' saját / hasznokra egyj kalitkát építettek / a' büszkeségeden [=büszkeségedre], hízelkedéssel, / hol elveszel **B** G-nak 4:533

***építeni** 1 fn-i in
*(átv) ~ vkinek a bőrére vmit: 'az ő kockázatára, veszélyére cselekedni': biz' úgy / kivántok itt világosíttatást, mintha a' dolog csak engem' érdekelne, / és bőrötökre tán építeni / magamnak egyj uralkodást akarnék **P** a bleneknek 2:22

építtet 1 ts i
'utasítást ad vminek a létrehozásá-

ra': Ő [= G] czifra, és márványos Házakat / építtet **T** 3:172

éppen 5 hsz
1. 'a szóban forgó történéskor; ugyanakkor': a' Gyilkos [= P] Ottó / Herczegre mondta éppen a' Halált! **Sol** 5:40
2. 'pontosan': mivel / Gertrudis éppen a' Király maga! **B** 2:218; Ez éppen a' fő bökkenő! **Bi** 1:301; Éppen akkor sírhat egyj / Szegény, midőn királya [sír] **E** 5:23; Mentemben egyj Fedél alatt nyögést / hallottam: éppen az volt ez, kinél... **Si** 5:99

éppenséggel 1 hsz
(hasonlításban) 'egészen, teljesen': Ő [= G] csorda számra tartya gyűlevész / szolgáit, éppenséggel mintha minden / hajszála egyj őrzőt kivánna **T** 3:175

ér[1] 3 i
1. tn 'eljut vhova': alig értem Melinda' ajtajához, a' midőn... **Iz** 4:41
2. ts v. tn célt v. célra ~: 'megvalósít vmit': csak czélomat / érjem **O** Pr:72; lezúzzuk!/ a' jó-barátot, ellenséget; és / aztán ha czélra értünk, sírni kell csak **B** a bleneknek 2:245
Vö: *felér*, *megérni*, *utolér*

ér[2] 1 fn
'véredény': Úgy hát zárodat / kitörve karjaimmal, megmutassam, / hogy *Bendeleiben Egenolf'* vére foly ereimben? **Iz** B-nak 3:70

*/**ércpohár**/ **ércz-pohár** 1 fn (ritk)
'fémből készült ivóedény': Hát nem ti voltatok, kik olly mohon / kaptátok ércz-pohártokat, midőn... ivék a' / Magyar Szabadság hoszszú életére!? **P** a bleneknek 2:7

érdekel 1 ts i
'köze van vmihez; tartozik vkire': úgy / kivántok itt világosíttatást, mint- / ha a' dolog csak engem' érdekelne **P** a bleneknek 2:21

érdem ~ **Érdem** 2 /1,1/ fn
*(ritk) 'tisztesség, becsület': Tudd meg ... hogy e' dolog / ha Melinda' érdemét temette volna / el, úgy ... **G** O-nak 1:515; Én ez' országodba úgy / jöttem be egykor, mint egyj Aszszonyi / szép Érdemünkel [= érdemünkre] büszke L'ány; de az / ma meggyaláztatott **Iz** G-nak 4:14

érdemel 3 ts i
'méltó vmire; rászolgál vmire': Nem érdemeltem — G 4:599; a' Ki-Királyné kedves nem vala; / de ezt ugyan még is nem érdemelte! **Iz** 5:15; Gertrudis, ennyit érdemeltem én, / hogy győzedelmes jöttöm innepén / romlásodat könnyeznem sem lehet!? **E** 5:194
Vö: *megérdemel*

érdemes 7 mn
1. 'olyan (személy), aki méltó vmire': A' ki nem érdemes / hogy a' szerette jó Királyom' áldott / szivét kezébe tartya ... és tovább / az Áldozatra [= M-ra] így teként le — ő / holott nem érdemes, hogy a' saru- / szíjját megoldja (párh) **B** G-ról 4:546—551; légy most / Isten, 's hitesd el véllek [= az udvarral], hogy Melinda / Bánk-bánra érdemes **B** G-nak 4:560; az Isten engem' büntetésre nem / tart érdemesnek **B** 5:410
2. 'olyan (dolog), amely megéri a fáradozást': Nem érdemes talán / az, a' mi játékon forog, hogy a' / koczkák' vetésén kissé karjaink' / fárasszuk? ... Nem érdemes mászásra e' derék szőllő-gerezd? nem érdemes, hogy a' / Király megént Király legyen? (párh) **P** a bleneknek 2:45—49—50

ered 6 tn i
(nép) 'indul, megy': Ejj, eredj, eredj haza (ism) **Mi** P-nak 1:101; Eredj utánna [= G után] **Bi** O-nak 1:532; Ah, hol illy' halál? eredj, / eredj! utól nem érlek **G** a lemenő naphoz 4:321; Eredj! **B** Sol-nak 5:276

/ereklye/ Ereklye 2 fn
1. 'vallásos tiszteletben részesített tárgyi emlék': a' Meráni csontokat siratva / a' földből is kaparjátok ki, 's mint- / meg annyi szent Ereklyét lé-

gyetek / imádni kéntelenek (hsl) **O** a bleneknek 4:635

2. 'az ősöktől maradt családi emléktárgy': Előttem esküszöm szentebbek is / lesztek ti, mint egy jó Fiúnak a' / szülőitől maradt Ereklye (hsl) **B** az asszonyokról 4:348

ereszt 3 ts i

1. 'szabadon menni enged': Oh Királyné! ez gyalázat! / Ereszsz Hazámba **Iz** G-nak 4:59; Féře! féře! ereszszetek! (kiszalad) **M** G udvarhölgyeinek 4:178

2. 'elenged; nem fog': [B: (elérzékenyedve felemeli)] Eressz! **P** 2:325

érette ~ ér'tte ~ értte 7 /2,2,3/ hsz

1. 'az említett dologért cserébe': bár millyen szentül is fel- / fogadja a' kiválaszott Jószáginak / a' féretételét ... — egész örömmel adja által a' leg- / elsőnek a' ki értték többet ád **Bi** 1:299

2. 'a szóban forgó személy érdekében': Az Őseink becsűlettel ... estek egykor el kicsiny / vagyonoknak [= vagyonuknak] elnyeréséért, vagy inkább / ér'ttünk **B** 2:245; ládd mint buzogsz / érette [= E-ért] **B** P-nak 2:321; Érettem ennyit — **Si** 5:129

a) 'a szóban forgó személy kedvéért, kívánságára': [Iz: oh Biberách, ne hagyj el!] (viszsza ballag) Értted azt- / is megteszem **Bi** 1:354

3. 'a szóban forgó személy miatt': sziszegj azon gödörben, a' / mellyet magad véstél magadnak ... ér'tted én is abba esni nem / kívánkozok? **Bi** O-nak 3:382; jut é eszedbe még, / mit szenvedett ő [= P] értted? **B** E-nek 5:221

érez 7 ts i

1. 'vmely érzelem tölti el, keríti hatalmába': Szerelmet érzek én **O** Pr:47; a' / melly *Éva* csábítója volt, ugyan / illyen szerelmet érezett az a' / Kigyócska **Bi** Pr:57; Jaj a' szemeknek, melylyek ezt / láttyák — jaj a' szívnek, melly érezi (párh) **Iz** 1:353

2. 'felfog, tud vmit': Megént lehellhetek, megént, / és érzem azt, hogy élek **B** 1:557; Én Király / vagyok [Udv: De Ember is] Érzem **E** 5:19; [B: nincs árva más több, csak az én gyermekem!] — Mostan érzi veszteségemet **E** 5:392

3. erőt ~ magában: 'képesnek tartja magát vmire': Szemem világa elveszett ... — rajtam a' kaczaj! — iszonyú erőt érzettem karjaimban, / és felszakasztám Bánknak ajtaját **Iz** 4:56

**érezni* 2 fn-i in

1. 'vmely érzelem hatalmába kerülni': Mit is beszéllek én / ezen megúntt [= unott] fagyos személy' üres / szivének, a' ki eddig sem tudá azt, / hogy mit tegyen [= jelent] *fóróan* érzeni **O** Bi-nak Pr:10

2. 'felfogni, átérezni vmit': Ha egykor ősz hajad leszen, fogod / érezni, hogy minő keserves annak / megmocskolása **Mi** E-nek 5:114

Vö: *megérzeni, érző*

érkezés 1 fn

'eljutás vhova; megjelenés vhol': Királyom azt parancsolá: siessek / előre, mint győzedelmes érkezése' Hír- / mondója **Sol** 5:32

érkezik 2 tn i

1. 'odaér vhova; megjelenik vhol': Hogy sokszor olly' hívatlan érkezik / az ember! **G** M-nak és O-nak 1:450

2. (átv) 'eljön az ideje': A' Hajnal érkezik, 's még mind csak illy / határozatlanúl? **P** a bleneknek 2:1

Vö: *elérkezik*

erköles ~ Erköles 3 /2,1/ fn

'a helyes emberi magatartás szabályainak összessége': árúba tetted a' Törvényt — ... mártírrá tetted az / Erkölcsöt (párh) **M** G-nak 4:159; Szép / volt, mint az Erköles (hsl) **Mi** M-ről 4:249

a) 'helyes emberi magatartás': A' / lehelletem fogom mérsékleni, / ne hogy törékeny erköles'tök virágit / lelökje **B** az asszonyokról 4:350

erő 4 fn

1. 'vmilyen fizikai tevékenységre való képesség': (hajából igen keveset morzsol újjai közé) ha most ennyivel

meg- / tudnám szerenceséd' váltni, hidd el, ezt / nem tartanám méltónak e' csekély erőre **Bi** O-nak 3:334; iszonyú erőt érzettem karjaimban, / és felszakasztám Bánknak ajtaját **Iz** 4:56

2. 'a körülmények által meghatározott lehetőség': Azon bolondság, a' midőn / az állapottyát elfelejti az / ember, nevetségessebb, mint ha a' / természetét erején fellyűl feszíti **Bi** 1:279

3. 'erőszak, kényszer': Mikhál-bán jönne be / erővel is **Udv** 4:106

érő 1 mn
'olyan (dolog), amelynek az értéke egyenlő vmivel': Melinda! ... Világot érő szép szemed berogy **Si** 5:37!

erőltetett 1 mn
'olyan (magatartás), amelyet rákényszerítenek vkire': Manó vigye / vígságtokat, hol a' szabad Magyar / érzés az itt erőltetett Feszesség' / lánczába kéntelen harapni **Si** 1:70

erős 3 mn
1. 'olyan (dolog), amelynek a szokottnál nagyobb fizikai ereje van': *Melinda!* ... szent / név! égi 's földi Mindenem' javát / szorossan egybe foglaló erős / Láncz (metaf) **B** 1:209; Vállamat ragadta egyj erős / kéz — ... 's előttem állott Bánk-bán **Iz** 4:43

2. 'olyan (ital), amely sok alkoholt tartalmaz': a' Magyar Bor ollyan / mint a' Magyar Barátság — mentől óbb, / annál erősebb (hsl) **My** 1:149

erősödik 1 tn i
*(ritk) ~ -j!: 'Végy erőt magadon, szedd össze magad!': Ember! ledőlsz — erősödj! **G** Mi-nak 4:274

erőszakos 2 mn
1. 'olyan (cselekedet), amelyet fenyegetéssel kényszerítenek ki': Ottó azt [= G pénzét] erőszakossan / ragadta tőlle [= egy polgártól] el **Si** 5:102

2. 'makacsul követelő (cselekedet)': egyj csekély Igéret / a' zendűlést elnyomhatná; de az / erőszakos rimánkodás szoktatlan / nállad **B** G-nak 4:528

erőszakoskodik 1 tn i
*(ritk) ~ magán: 'vmilyen magatartást magára kényszerít': Ne erőszakoskodjál magadon! Tudom / én jól, hogy elvesztette Lelked egyj / részét arany-nyúgalmának **P** B-nak 2:108

erőtlen 2 mn
'erejét vesztett (megszem. dolog)': Az a' tűz, mellyet a' / Természet alkotott az Aszszonyok' / szemébe, olly sebessen elragad, / hogy azt csak egyj nyájas szó is dühös / lángokra gerjeszti, 's az erőtlen ész / elhalgat (megszem) **G** 1:496

a) ~ -ül: 'erejét, ellenállását vesztve': midőn erőtlenül / én ott feküdtem... **Mi** 4:272

erre 1 hsz
'a beszélő felé, ahhoz közel': ki ott az, a' kit erre hoznak / olly lassan? (merően néz az ablakon által ki) **B** 5:338

erről → *ez*

Ersébet → *Erzsébet*

/érsek/ Érsek 1 fn
'egyházi méltóság; vezető püspök': *Berchtold* az üstökét se tudja még / befonni, 's már Érsek, Bán, Vajda, 's Bács- / Bodrog Megyékben Fő Ispány leve [= lett] **P** 2:192

erszény 1 fn
'fémpénz tartására alkalmas bőrzacskó': Vigyázz, hogy egyj / zsivány, tömött erszényeiddel egyjütt, / ne lopja-el Nagylelkűségedet **T** B-nak 3:265

ért 6 i
1. ts 'felfog, átlát vmit': Ő [= G] kerestet; érted ezt? **O** Bi-nak 3:307; Értem **Bi** 3:308; Irtóztatón büntettél Istenem! / jól értelek; ki vetted a kezemből / pálczámat **E** 5:441

2. ts és tn 'vmely cselekedet elkö-

vetésében jártassága van': Élhezzetek szegény Férgek: nem ért / még a' lopáshoz ősz Tiborcz Apátok **T** 1:257; ez a' derék Aszszony [= G] nagyon / értett azon közönséges szokáshoz... **P** 2:136; Ma éjtszakán először kezdttem-el / próbálni azt a mesterséget [= a lopást] ... De láttya Isten, hogy nem-értem azt **T** 3:125

/érte/ értte → *érette*

érthetetlen 1 mn
~ -ül: 'nem érthető, nem világos módon': ...kit hogy ördögi / érzésiben ne lephessen meg a' / jobb ember, érthetetlenűl beszélli / két féleképpen gondolattyait **B** G-ról 1:567

érzéketlen 1 mn
'rideg, közömbös (személy': Te érzéketlen ember! **Iz** Bi-nak 1:345

érzemény 1 fn (ritk)
'érzelem, érzés (2)': Fájdalmiban megölni [akarjátok] érzeményit ... — egyszer'smint szeretni- / is, ölni is szándékoztok **B** P-nak E-ről 2:214

érzés 6 fn
1. 'érzet, benyomás': képzelhedd [= képzelheted] érzésimet / midőn felébredék, 's kiáltni hallom: ... *Pártütés!* **Mi** B-nak 2:100
2. 'vmely lelki tartalom; érzelem': Manó vigye / vígságtokat, hol a' szabad Magyar / érzés az itt erőltetett Feszesség' / lánczába kéntelen harapni **Si** 1:70; Midőn ... szenvedésemet / elébeszélltem, olly szerelmes érzés / csillámla kedves könnyeidben **O** M-nak 1:393; egyj / fertelmes Aszszony, kit hogy ördögi / érzésiben ne lephessen meg a' / jobb ember, érthetetlenűl beszélli / két féleképpen gondolattyait **B** G-ról 1:566; míg ez a' Szokás, / e' Század, Árpád' vére, a' Magyar- / érzés, Magyar-javak virágzanak... (párh) **P** 2:234; Ne hagyd bejönni őtet [= Mi-t] ... Ha benned emberi / érzés vagyon, ne öld meg őtet önn' / gyalázatodda! **M** G-nak 4:168

érző 1 mn
'érzelmek iránt fogékony (személy)': Oh / m'ért kell nekem csak nyögni ott, / hol minden érző szív megrészegedne / örömébe'! (menton) **O** M-nak 1:421

/Erzsébet/ Ersébet 1 fn, tuln
'II. Endre és Gertrudis leánya, a későbbi Szent Erzsébet' /Vö: KrK. 463/: Midőn Poson-várban Ersébetet / által vevé Lajos, Thuringi Herczeg' / számára a' Követség... **P** 2:161

és 170 ksz
A) (mrészek, szószerkezetek kapcsolására)
1. (két egyenrangú, rendszerint rokon tartalmú szó között:) Szerelmem által egyj lehet / csak boldog, és szerencsés **M** 1:412; tudod, hol, és kivel beszélsz? **G** M-nak 4:153; Lássák és irtózzanak **G** 4:302 // Nagy — nagy a' mi fenn forog / játékon: a' Haza, és Melinda **B** 1:158; Ha! — ördög, és Pokol! **P** 2:19 stb.
2. (szószerkezetek között:) kézbe kéz, és szembe szem— **M** 1:445; oh / hiszem beteg Feleségem, és öt éhes / porontyaimnál szivem majd kiugrott **T** 3:123 stb.
3. (felsorolásban az utolsó tag előtt:) Ő [= G], Rang', Igéret', és Aranyhegyek' / zacskóba zárt *szelével* eltudá / mázos kegyelmét osztogatni **P** 2:144; a' Természet a' Szegényt / maga arra szánta, hogy *szülessen, éljen, / dolgozzon, éhezzen,* és — / *meghaljon* **T** 3:251; add viszsza Híveidnek ... A' nyúgodalmat, békeséget, és / az életen való gyönyörködést — / a' voltt Vagyont, a' testi lelki meg- / elégedést, fazékok [= fazekuk] mellől a' / fát, ételekből [= ételükből] a' húst, és ágyokbol a' / szalmát **Mi** G-nak 4:215—219 stb.
4. (toldásszerűen szereplő mrész kapcsolására:) Udvarod' / átkozza minden [= mindenki], és Hazádfiit **B** G-nak 4:463 stb.
5. (ismétlésben v. fokozásként:) *Melinda!* és mindég *Melinda!* **B** 1:207; „megölték / Nagy-aszszonyunkat, és ártatlanúl" Sol 5:38 stb.
6. (ellentétes fogalmak között:) Ég,

és Föld! **B** 3:58; hisz a' *tilalmas* és / *megengedődhető* ravaszkodás / úgy állnak-el [= különböznek], mint... **B** 2:425 stb.

B) (tagm-ok kapcsolására)

1. (rokon tartalmú m-ok között:) Panaszszát / nem hallod elnyomattatott / Hazádnak, és nem látod, mint potyog / Hazádfiának arczáján le könnye? **P** B-nak 2:112; mert szent előttem a' Királyom, és az / Aszszonyt becsűlöm — ah de még is... **P** 2:157 stb.

2. (egyidejű cselekvésű m-ok kapcsolására:) [P] házára törtek ismét, és nevedben / a' gyilkolásért e' boszszút veszik **B** E-nek 5:212 stb.

3. (a második tagm. későbbi történésének érzékeltetésére:) 'azután': a' / szent Földre kellett volna mennem; és / az Atyám megitta volna addig otthon / minden vagyonkámat **Bi** 3:348 stb.

4. (következményt kifejező m kapcsolására:) Csak egyj / szót most / mulandó egyj szót; és oda ő [= B] viszsza hozhatatlanúl! **E** 5:416 stb.

5. (ellentétet kifejező m kapcsolására:) Ő [= G] czifra, és márványos Házakat / épittet; és mi csak nem megfagyunk / Kunyhónk' sövény falai közzt **T** 3:172; A' sok jutalmat / özönnel igérted ... és — nem úgy lett **Bi** O-nak 3:374 stb.

6. (megszakításban, új gondolat előtt:) Hogy sokszor olly' hívatlan érkezik / az ember és — (indulattal) mi volt ez itt Melinda? **G** 1:451; Én szunnyadtam, és — do hátha csak mese? / mondá ... öcsém **Mi** 4:257 stb.

7. (önálló m élén, az előzőekkel való összefüggés érzékeltetésére:) És illyen Aszszony / őröz meg, oh Magyar Hazám? **B** G-ról 1:563; És a' Királyné álmos volt! **B** 3:60 stb.

esenkedik 1 tn i (táj)
'vágyakozik, áhítozik': Egyj szív után esenkedék, hogy e' / szívem' feloszszam (ism) **O** M-nak 1:381

***esenkedés** 1 fn (táj)
'vágyakozás, reménykedés': törekedéstek ... ollyan siker nélkül való legyen, / mint kínozásom után esenkedéstek (hsl) **O** a bleneknek 4:639

eset 3 fn
1. 'megtörtént dolog, esemény': Uram Teremtőm! hallatlan Magyar / Országban illyen eset! [= G megölése] My 4:603
2. 'helyzet, állapot': Aszszonyink ravaszbbak illy' / esetbe, mint az ördög... (hsl) **B** 1:303; Vannak olly' / esetek, hol a' Kegyelem irtóztatóbb My 5:406

esik 5 tn i
1. térdre ~: 'letérdel': Hallatlan Endre' idejéig az még / hogy a' Teremtőjét kivéve, más előtt- / is térdre essen egyj Magyar **B** 4:542
2. (átv) utána ~: 'rajong vkiért': ne ess utánna *Ottó*nak nagyon **Bi** Iz-nak 1:358
***3.** (átv) szívére ~: 'nagyon bántja, sérti': legalább csak egy vidám tekéntetet / mutatna hát, ha színből is; nem esne / ollyan nagyon szívére a' Magyarnak! **P** G-ról 1:121
4. (nép) 'történik': [B] lássa azt, / hogy itt mik esnek **P** 1:115; Végtére egyj Követ / hírűl hozá, hogy itt' mik esnek **B** 4:502
**esni* 2 fn-i in
1. 'vmibe belezuhanni': sziszegj azon gödörben ... Azt / csak megfogod nekem bocsátani, / hogy ér'tted én is abba esni nem / kivánkozok? **Bi** O-nak 3:382
2. kétségbe ~: 'vmitől megrémülni; bánkódni vmi miatt': Kétségbe kéne esnem, hogy ha egyj / Meráni Aszszonyért hasítanék / illyen nemes szívet ketté **B** Sol-nak 5:274
Vö: *elesik*, *megesik*, *nekiesik*

esküszik 8 tn i
'állítása igazát esküvel bizonyítja': Melinda; kéméld könnyid' záporát! ... — esküszöm — drágák ezek / előttem **O** 1:407; Szerettem [M-t] esküszöm; de... **O** 1:407; — esküszöm / meg is fogok felelni ennek **B** 1:576; [G] Királyném is megszűne lenni — / ezt esküszöm, míg Endre élni fog **P**

2:226; Fiam' / sírjára esküszöm, hogy nem vagyok [összeesküvő] **Mi** 4:292; Előttem esküszöm szentebbek is / lesztek ti, mint egyj... **B** az asszonyokról 4:346; Esküszöm, / hogy nem Petur-bán ölte meg a Királynét **Si** 5:80; lelkét kiadta [Bi] e' / végszóval: esküszöm, hogy a' Királyné / ártatlan **My** 5:291
Vö: *megesküszik, összeesküdt*

esküvés 3 fn (ritk)
1. ‚ünnepélyes kijelentés; eskü': Halgatásra tettem- / le esküvésemet **Mi** 4:290
a) ~ alatt: 'vmely titok megtartására vonatkozó eskü után': Még gyóntatómnak is csak esküvés / alatt nyilatkoztathatnám ki **Si** 1:18
2. 'házassági eskü': Átkozza Férjem azt az esküvést, / melly engemet Hitvessévé teve [= tett] **M** 4:136

/éspedig/ és pedig 1 ksz
'mégpedig, méghozzá': 'S illyen szegény egyj ember? és pedig / Uralkodó ember! **Bi** O-ról 1:322

/este/[1] estve 2 /1,1/ hsz és fn
1. hsz 'a nap sötétedő szakaszában': Tegnap estve a' / vadászaton egyj Őzet kergeték **Si** 1:33
2. fn 'a sötétedéstől az éjszakáig tartó napszak': mindenütt ... nyomába voltam estve ólta **Iz** O-ról 4:29
Vö: *napest*

/este/[2] estte 1 fn (szragos)
(átv, irod) 'vkinek a bukása, veszte, halála': Királytokat úgy [akarjátok] tenni a' Királyi székre, hogy / Gertrudis' esttén szíve megrepedjen? **B** a bleneknek 2:213

ész ~ **Ész** 18 /12,6/ fn
1. 'a tudatos gondolkodás képessége; értelem': szentséges Atyám! ide / mindentudásod' égi cseppeit! ... hogy e' nagy fátyolon / áltlássak, és eszemmel a' Halandók' / szívébe nézhessek, mint a' tükörbe (hsl) **B** 1:215; minden ... azt beszélli, hogy: / *az ész hibázik, a' fejecske kong* **Bi** Iz-ról 1:372; Szerettem [M-t] ... de most eszem / szóltt-fel [= eszemre hallgatok] **O** 1:491; az erőtlen ész / elhalgat: ekkor már az észbe bizni / csak annyi, mint egyj nagy tüzet csupán / buzgó Imádság által oltani (hsl) **G** 1:496—497; (igazán megszeppenve) Ördögbe is! valóba most eszem' / felkell tekerni [= észen kell lennem] **Bi** 2:358; Hamartünő örömremény, mi vagy / te? játszi Képzete a' kívánkozó / Észnek **Si** 2:461; Lelkem ingadoz határtalan / kétség között, 's eszem egyj nagy Óceánban / lebeg, veszejtve minden csillagot **B** 3:34; Saját Eszünket, 's akaratunkat a' / leg-ostobább köntösben is annyira / szenté teremteni, hogy ezt egyj egész / ország imádja **G** 4:107; Oh, jaj, jaj! az Eszem, / mint éjtszakáim, felzavarva van (hsl) **Mi** 4:187; Azt, büszke Lélek, fel nem érted észszel, hogy ... [= nem láttad át] **B** G-nak 4:505; Mi bennem illyen bámúlásra méltó? / Zavartt Eszem? **B** 5:154
2. 'emlékezet': Hát jut e' eszedbe még a' / *Testvéri háború*? **B** P-nak 2:322; ... mivelhogy / a' tartozás mindjárt eszünkbe jut **T** 3:186; jut é eszedbe még, / mit szenvedett ő [= P] értted? **B** E-nek 5:220; Melinda volt eszemben **Mi** 4:294
3. 'a gondolkodás működése': hallom is közel- / létét Eszem-lerontása' hír- / kürtyének **B** 3:290
4. 'gondolkodásmód, elgondolás': Oh / a' *Nemzet!* — a' hány Fő, szint' annyi Ész (hsl) **P** 1:135

eszelős 2 mn
1. 'őrült, elmeháborodott (személy)': Eszelős! **G** M-ra 4:117
2. 'ilyen emberre jellemző (érzelem)': Észelős szerelmem egyj egészszen új / világot álmod **O** 1:431

/eszerint/ e' szerént 2 hsz (táj)
'az előzőekből következően': Melinda e' szerént— ? [Bi: Aszszony] **Iz** 1:349; minden e' szerént tehát hamis, / 's megcsal **B** 3:137

eszes 1 mn
'ésszel élő; előrelátóan gondolkodó (személy)': ha átam innen / hóhér'

kezébe vinne engemet? — ... Ugyan ne gondoskodjon egyj eszes / Atya, gyermekéről? **B** G-nak 4:509

eszeveszett 1 fn
(ritk) 'az, aki elvesztette a józan eszét': Eszeveszett! megengedek [= megbocsátok] **G** M-nak 4:119

eszik 2 ts i
1. 'táplálkozásul elfogyaszt vmit': Egykor egyj öreg Paraszt / akadtt előmbe — szárazon [= üresen] evé / a' megpenészedett kenyért **B** 4:492
***2.** (átv, ritk) halált ~: 'halált okoz': Kiholtak szabadítóid, oh / te vasra vertt Hazám! no nyeld-le a' bilincsed' / jajgatva, 's edd magadnak a' halált! **P** 2:311
Vö: *megesz*

eszköz 2 fn
(átv) 'vmely cél elérését elősegítő dolog': Bíbor, és a' Hermelin / bemocskolásra eszközül vetessen, / 's szolgáljon egyj Bujának [= O-nak] **B** 2:447
a) (átv) 'az, aki közreműködik vminek a véghezvitelében': abban eszköz legyek, hogy / jajgasson a' Szabadságunk miatt / szegény Magyar Hazám? **B** 2:254

észrevesz 2 ts i
1. 'hirtelen felismer vmit': sokszor azt vettem csak észre, hogy / nyelvem' kiöltém, mintha azt akarnám / felnyalni, a' mit ott fenn [= az udvari lakomán] ellocsoltak (hsl) **T** 3:128
2. 'megtud vmit; rájön vmire': jól tudta ő [= G] ... miképp kelljen az Alattvaló / Nagyoknak orrára az édes Reménység' / üveg-szemét nevetve tenni fel; de úgy, hogy azt ők észre sem vegyék **P** 2:142

***/észrevehet/ észre vehet** 1 ts i
'megtudhat vmit; rájöhet vmire': [Bi: te is tudod?] Ha mások észre vehetik, én legyek csak / vak? **Iz** 1:342

esztelen 2 mn és fn /i,1/
1. mn 'megalapozatlan, értelmetlen (történés)': A' Hír csak esztelen / kongás **B** 4:481
2. fn 'az, aki elvesztette józan eszét': Esztelen! nem fogsz talán csak átkozódni **G** Mi-nak 4:304

***esztelenkedés** 1 fn (ritk)
'esztelen, meggondolatlan cselekedet': ez ma Udvaromban az / illy esztelenkedések köztt utósó / fog lenni **G** O-nak Pr:65

esztendő 4 fn
'év': Huszonhat esztendő előtt vala ez **T** 3:255; ez egyjnehány / keserves esztendők alatt Magyar / Törvényeink Magyar Hazánkon úgy / fityegnek, a' miképpen... **B** 4:476; Igaz, 's hív / szolgálja volt Hazánknak (mondja) negyven / esztendeig **B** 4:495; negyven / esztendeig való szolgálatért... **B** 4:499

esztendős 2 mn
'éves': negyven hat esztendősnél nem vagyok / több **Si** 1:22; azért, hogy egyj öt esztendős gyer'ek / nyerhesse a' Galíczi tartományt **P** 2:127

eszű → *kevély-eszű*

étel 2 fn
'emberi táplálék': add viszsza Híveidnek ... fazékok [= fazekuk] mellől a' / fát, ételekből [= ételükből] a' húst (párh) **Mi** G-nak 4:219; Az ételednél undorodásba jőjj, / és férgesedjen az Italod (párh) **B** O-ra 4:580

Európa 1 fn, tuln
'(a Magyarországot is magába foglaló) világrész': Uralkodás! ... Egyj Magyar / Országba'! majd Polyák' — Podólia', / aztán Velencze ... Európa' harmadába ... ha egyszer annyira / segítne Endre' fegyvere **G** 4:97

Éva 1 fn, tuln
'a bibliai emberpár nőtagja': a' / melly *Éva* csábítója volt, ugyan / illyen szerelmet érezett az a' / Kigyócska **Bi** Pr:56

evez 1 tn i
(átv) 'halad, sodródik vhova': átkozott hajón evez szerencsém, / 's

elül, ha hogy reája nem vigyázok (megszem) **Bi** 2:359

ez ~ **e'** 158 /111,47/ mut nm

I. fn-i

1. 'az itt látható dolog v. személy': Melinda; kéméld kőnnyid' záporát! ... drágák ezek / előttem **O** 1:407; Szép pénz ... viszsza adja é / ez a' halottakért húlt könnyeket? **T** 3:262 // (meglátván Mikhált) e' bizon alszik megént! **Si** 1:2; Ez szegény, nem vétkezett ... nem ölte ez meg a' Királynét, / nem Pártütő ez (párh) **Mi** B fiáról 5:319—321—322; Ereszsz Ha-Hazámba: hiszen ez itt' marad [Arany: Nem tudni, mit ért, Ottót, szivét vagy a gyalázatot. 144; Vö: KrK. 487] **Iz** G-nak 4:59 stb.

2. ' szóban forgó dolog, körülmény, személy': És — jó ez is [= ez a fordulat] **Bi** 2:450; Ez lopá-el tőllünk mindenünket [Arany: a kevélység, a túlságos önbizalom. 154] **Mi** 4:242; És még is e' [= M halála] még hátra volt! Ezért / kellett kifutni a' Hazánkból? ezt / még hátra hagyták a' Mohádik!? (párh) **Mi** 5:375 stb.

a) (*amaz* nm-sal együtt, htlan alanyként:) Ez a' Merániaknak izzadoz; / amaz Merániaknak a' hasát / hizlalja vérverejtékével; ez / bőrét sirattya, mert ... (párh) **P** 2:114—116

II. mn-i (msh előtt *e'* alakban)

1. 'az itt látható (személy v. dolog)': Hogy e' Tetem fagyos, hogy e' szemek / vakok, hogy e' Fülek dugúlva nem / valának! (párh) **B** 1:553; Nézd, Uram, e' csüggedést! **Sol** E-nek 5:436 // De hát miért reszket ez az ősz [= Mi]? **B** 2:93; Ez / Ifjú Vitéz [= Sol] betört r'ánk **Si** 5:95 stb.

2. 'az előzményekből ismert (dolog v. személy)': Öreg világosíts-meg e' dologban **B** Mi-nak 2:96; Ládd Bán, sokan tudták ezt a' Regét **Bi** B-nak 2:376 // Bánk! ... Te ments-meg engem' e' Haramiák közűl **Mi** 2:91; 'S mit véte nektek e' Meráni Aszszony? **B** a bleneknek 2:134; Légy Attya hát e' Gyermeknek [= B fiának] Király **Mi** E-nek 5:310 stb.

ebből 1 mut nm

'a szóban forgó dologból': mi lessz tehát ebből? hisz' egyszer így / máskor pedig másképp szólsz **O** Bi-nak 1:308

ennek 5 mut nm

1. 'a mutatott személynek, az ő számára': (szánakodva Bánkra mutat) Király, / a' büntetés már ennek irgalom **Sol** 5:436

2. 'a szóban forgó dolognak': mivel / Bánk a' Király' személye — esküszöm / meg is fogok felelni ennek [= a bizalomnak] **B** 1:577

a) (birt je-ként:) És ennek ellenét kivánnya még / is mindenik [Vö: 2: 260—269] **B** a bleneknek 2:270; *Parancsolás!* minő / más már csak ennek még a' hangja is, / mint *engedelmeskedni* **G** 4:92; a' Hír a' Királyi-Szék' / fő *Bel*-je; ennek oltárára kész a' / Magyar lerakni mindenét **B** 4:484

erről 1 mut nm

'az említett dolgoról': Csitt! — nektek erről egy kukkot se' kell / ám tudni **P** Mi-nak és Si-nak 1:156

ezzel 2 mut nm

'a mutatott dologgal': [G: (kezét nyújtya a' csókolásra)] El ezzel a' szennyes kézzel! **M** 4:147

a) (a lebecsülés árnyalatával) 'a mutatott személlyel': Köszönöm Nagyaszszonyom, / hogy ... alkalmatosságot szerzél nekem / *ezzel* (Ottóra mutat) sok édes múlatságra is **M** G-nak 1:458

/ezelőtt/ ez előtt 2 hsz

'a mostaninál a megjelölt időtartammal korábban': midőn / vagy három órával ez előtt, ivék... **P** 2:8; [G: Undokság!] Úgy hittem ez / előtt csak egyj órával én is **Mi** 4:203

ezen ~ **ez'** 25 /17,8/ nm (ritk)

1. *ez* (II/1): Ezen Haza — 's Felségárulót [= P-t] / lánczokba verjétek **B** a bleneknek 2:314; engedjetek csak egyj araszt helyet / ez' árva gyermeknek [= B fiának] **Mi** 5:324 stb.

2. *ez* (II/2): jőjj még ez' éjjel ... Házamhoz **P** B-nak 1:191; 'S ezen szokást tekéntve... **B** 2:237 // ezen / egész az őrülésig téged' kedvelő / ember [= P] ... veszti el ... él'tét **B** E-nek 5:221 stb.

ezennel 1 hsz (vál)
'most, azonnal': Meg kell ezennel tudnom, hogy mi lelt / Melinda **Mi** 4:177

ezer 1 szn
(átv) 'rengeteg, nagyon sok (pénz)': és a' ki száz meg száz, ezert rabol, / bírája lészen annak, a' kit a' / szükség garast rabolni kénszerített **T** 3:203

ezernyi 2 mn
(átv) 'igen sok' (dolog, személy): Megtanúltam, emberi / elmém' ezernyi baklövésivel **Bi** 1:348; Oh az én becsületem ... ezernyi sok szegény között Hazámban / felosztva van **B** 4:422

/ezerkétszáztizenhárom/ 1213 1 szn
'a 13. sz. 13. éve; a dráma történésének ideje': „Glogoncza: / 1213'. Kilenczedik hava' 20-kán" **Zls** 5:49

ezért 5 hsz és ksz /4,1/
I. hsz
1. 'a szóban forgó okból': ezért kellett nekem / ide jönni, és ezért nem ille Bánk- / bán' Hitvesének a' Magányba' lakni? **M** 1:385—386
2. 'az előzményekből ismert céllal': Leselkedő! ezért / csaltad tehát ki titkomat —? **Iz** Bi-nak 1:338; e' még hátra volt [= M halála]! Ezért / kellett kifutni a' Hazánkból? **Mi** 5:37
II. ksz
'így tehát': és bizon / Bánk nem hazud: 's ezért megvet Melinda **M** O-nak 1:449

ezüst 1 fn
(je-ként) 'dísztárgyak készítésére (is) használt nemesfém, ill. ebből készült (tárgy)': Elkellene pirúlniok, / midőn ezüst — arannyal vartt övek / verődnek a' Lábszáraikra **T** a merániakról 3:226

F

fa 1 fn
'tűzifa': add viszsza Híveidnek ... a' voltt Vagyont; a' testi lelki meg- / elégedést, fazékok [= fazekuk] mellől a' fát, ételekből [= ételükből] a' húst (párh) **Mi** G-nak 4:219

fagyos 2 mn
***1** (átv) 'olyan (emberi test), amely csaknem élettelen': (elé jön a' rejtek ajtóból) Hogy e' Tetem fagyos, hogy e' szemek vakok (párh) **B** 1:553 /Vö: KrK. 457/
***2** (átv) 'rideg, érzelem nélküli (személy)!: Oh melly hideg! — Mit is besszéllek én / ezen megúntt fagyos személy' üres / szivének **O** Bi-nak Pr:8

***fagyva** 1 hat-i in
(átv) '(a meglepetéstől) élettelenné, mozdulatlanná dermedve': Vállamat ragadta egyj erős / kéz ... 's előttem állott Bánk-bán — ... én fagyva álltam, mint egyj Útazó / az Égnek első dördülésekor (hsl) **Iz** 4:47

faj ~ Faj 4 /1,3/ fn
'nemzetség, család': Spanyol hazánkba viszsza kell / mennünk — csak ott kell a' *Bojóthi* Fajnak zöldelni **Mi** 1:25; Nem volt utolsó a' Bojóthi Faj / Spanyol-hazámban **Mi** 4:243; Átok fekszik a' / Bojóthi Mortundorf fajon! **Mi** 5:144; Meg van a' Bojóthi Faj átkozva **Mi** 5:161

fáj 1 tn i
(átv) 'rosszul esik, gyötrelmet okoz vkinek': ezért nem ille Bánk- / bán' Hitvesének a' Magányba' lakni? / mert Udvarunknak nagy szüksége volt / tapasztalatlan egyűgyű szívekre. Oh / ez fáj — kimondhatatlanúl **M** 1:390

fájdalom 13 fn
'lelki szenvedés, bánat okozta Írzés': Királytokat / úgy [akarjátok] tenni a' Királyi székre, hogy / *Gertrudis*' esttén szíve megrepedjen? Fájdalmiban megölni érzeményit **B** a bleneknek 2:214; [Si] Fájdalma meghaladta a' saját / fájdalmamat **Mi** 4:275—276 + 4:284—285; 4:413—414; Oh / mert kész lehetnék e' fájdalmaimban / önn' gyilkosommá lenni! **Iz** 5:12; lopjatok / csak a' szemem-

ből minden könnyeket / ki, mellyek olly édessen törlik a' / fájdalmamat szivemből el **E** 5:134; Még azt akarják, hogy kivessem itt' / a' Kedvesért való fájdalmamat szivemböl, és egyj pártoson kesergjek! **E** 5:216; ő [= B] boldog ember! enyhülést szerezhet ... Fájdalminak lehetne Istene [= uralkodhatna rajta] (metaf) **E** 5:396; Az Ég siket fájdalmaimra **B** 5:407; „Legnagyobb / fájdalmatokban is Királyi széktek / előtt jelennyen meg tekéntetem' **E** apját idézve 5:421

fajtalan 1 mn
'szemérmetlen, buja személyre jellemző (megnyilvánulás)': minden csak a' szolgálatodra volt: / 's most fajtalan véred tilalmas úton / Melinda' bírására csergedez **G** O-nak 1:479

fakad 1 tn i
(átv) sírva ~: 'sírni kezd': A' vének ollyak mint a' gyermekek, / kik mindenért sírva fakadnak (hsl) **P** 2:81

fakó 1 fn
'szürkésvörösen elmosódott színű ló': A' jó Merániak legszebb lovon / ficzánkolódnak, — tegnap egy kesej, / ma szürke, holnap egy fakó **T** 3:189

fal 1 fn
(átv) 'vminek az épülete, ill. a benne levő intézmény': bedugtak egyj Klastromba ... kiszöktem a' falak közül **Bi** 3:353
Vö: *sövényfal*

/**falu**/ **Falu** 1 fn
'kis, vidéki település': a' *Bojóthi Melindának nem illik / Falun magányban lakni* **M** 1:456

/**familia**/ **Familia** 1 fn
'család, nemzetség': Oh / ti a' szegény Melinda' jó nevével / ma egyj egész Familiát töröltetek / az Üdvözülhetők sorából el **M** G-nak 4:134

fárad 1 tn i
(átv) 'önfeláldozó munkát végez; fáradozik': A' Gyermekek [= alattvalók] tapossanak Annyokon [= G-on], / midőn az Attyok [= E] meszsze Tartományban / fárad szerencséjek miatt? **Mi** 2:204
Vö: *elfáradt*

fáradság 1 fn
'fárasztó cselekvés; fáradozás': (hajából igen keveset morzsol újjai közé) Nem is / méltó azon kis fáradságra, mellyel / kilehetne rántani... **Bi** 3:331

farag 1 ts i
'vmiről kis darabkákat levagdosva kialakít vmit': addig én is / sípot faragtam nádatok között, / míg benne ülhettem [= kedvező helyzetben voltam] **Bi** 2:378 /Vö: KrK. 469; Lovas: Képek 197/

fáraszt 1 ts i
'fáradtságot, kimerültséget okoz': Nem érdemes talán / az, a' mi játékon forog, hogy a' / koczkák' vetésén kissé karjaink' / fáraszszuk? **P** a bleneknek 2:48

fátyol ~ **Fátyol** 3 /2,1/ fn
1. halotti ~: 'áttetsző, fekete szövet, a gyász jelképe': egyj halotti fátyolt / kötnének inkább a' hasokra — leg- / alább ... mutatnák a' gyászt **T** a merániakról 3:229
***2.** (átv, ritk) 'bonyolult, átláthatatlan helyzet': szentséges Atyám! ide / mindentudásod' égi cseppeit! ... hogy e' nagy fátyolon / áltlással **B** 1:214
***3.** (átv, ritk) 'vkit vkihez fűző láthatatlan (erkölcsi) kötelék': Két Fátyolt szakasztok el: / *Hazámrol, és Becsületemről* **B** 1:588

fattyú 2 fn
*(átv, rosszalló) 'fiatal férfi megvető megszólítása': Fattyú! megöllek! **B** Bi-nak 2:388; (hasztalan igyekezvén a' bezárt ajtón utánna rontani) Ha! Fattyú! **B** Ó-nak 4:574

fazék 1 fn
'henger alakú főzőedény': oh add viszsza Híveidnek ... fazékok [= fazekuk] mellől a' / fát, ételekből [= ételükből] a' húst (párh) **Mi** G-nak 4:218

fecseg 1 tn i
'felelőtlenül, sokat beszél': a' Hívség ? Kisértet, mellyről minden ember / fecseg; de még nem látta senki is **B** 3:146

/fedél/ Fedél 1 fn
(átv) 'hajlék, kisebb épület': Mentemben egyj Fedél alatt nyögést / hallottam **Si** 5:98
Vö: *szemfedél*

fegyver 2 fn
1. 'élet kioltására alkalmas eszköz': elértte boszszúálló fegyvered / karom által a' Gyilkost **Sol** É-nek 5:28
***2.** (átv) 'vkinek a fegyveres ereje, hatalma': Uralkodás! ... Európa' harmadába' ... ha egyszer annyira / segítne Endre' fegyvere **G** 4:99
Vö: *oltalomfegyver*

/fegyveres/ Fegyveres 3 mn és fn /1,2/
I. mn
'fegyvert (1) viselő (személy)': Ő [= Si] is Fegyveres / Társunk **P** 2:74
II. fn
'fölfegyverzett személy; katona': ki húzta a' szegény / Magyarnak a' kezéből a' kenyért, 's azt / megette a' Meráni Fegyveres. / Lerontatá [G] Atyáink' várait, / 's Meráni Fegyverest rakott oda (párh) **P** 2:183—185

/fehér/ fejér 2 mn (nép)
'olan színű, mint a tiszta hó': Az elhanyatló nap nem ád / olly' tiszteletre méltó fényt maga / körül, miképp' ezen öreg' [= Mi] fejér / hajfürtyein súgárol (hsl) **B** 4:378; [Mi] fejér hajával / töröltte könnyeit **M** 4:16

fehérlik 1 tn i
'fehér színűnek látszik; fehérnek hat': Késő Vénség fehérlik / fejemen — mocsok nem volt rajtam soha (meton) **Mi** 5:120

/fehérszemély/ Fejér személy 1 fn (nép)
'asszony, nő': minden, a' mi a' Fejér személyek' / szív-büszkeséginek hízelkedik, / egyj úttal az már tettzik is nekik **Bi** 1:282

fej 15 fn
1. 'az ember testének legfelső, legfőbb része': nekem mihelyst fejét / a' Korona díszesíti, mind egy az... **P** 2:155; a' hol találom, ottan rontom öszve / ez' Aszszony' annyit átkozott fejét **P** 2:303; Való igaz: megőszült a' fejem **T** 3:97; fejed lábadnál fog heverni [= meghalsz] **O** Bi-nak 3:397; (hajfürtyeit nézvén) Ősz, fejem! illy gyalázat... **Mi** 4:311; Oh nyújts borostyánt Boszszúlónk' [= Sol] fejére! **Iz** É-nek 5:30; ősz / Atyám' fejére esküszöm **Sol** 5:65; Késő Vénség fehérlik / fejemen **Mi** 5:121; miért / akarod fejed' bezúzni egyj gonosz / Aszszony [= G] miatt? **B** Sol-nak 5:272; engedjetek csak egyj araszt helyet / ez' árva gyermeknek, hová fejét / hajthassa **Mi** 5:324
2. (átv) 'vmely közösség, csoport vezetője': Mint Pártosok' feje, és Nagy-Aszszonyunk' / gyilkossa úgy ölettetett-le **B** P-ról 5:209
3. feje lágya →*lágya*
4. fejű →*üres fejű*
5. Sz-szerűen: azért hogy a' Király / után való bánatjaimat kiverjem / fejemből... [= elfelejtsem] **G** Pr:68; Kösd-be a' fejem' / Bánk [Vö: *beköt*] **M** 4:369; Petur-bán / halált kiálta a' fejére [= megölésére adott parancsot] **Si** O-ról 5:95

***fejecske** 1 fn (kicsinyítő képzővel)
'a *fej* kedveskedő (itt: gúnyos, lekicsinylő) megnevezése': *az ész hibázik, a' fejecske kong* **Bi** Iz-ról 1:372

fejér →*fehér*

fekszik 3 tn i
1. '(ember) vízszintes helyzetben elterül': midőn erőtlenűl / én ott feküdtem... **Mi** 4:273; a' nyájas Halott [= G], / melly fekszik olly' víg ábrázattal ott' ... **E** 5:138
2. átok ~ vmin: meg van átkozva; átok fenyegeti': Átok fekszik a' Bojóthi ... fajon! **Mi** 5:143

***feküdni** 1 fn-i in
'aludni, pihenni': Hogy / téged' ... Melinda mellett / az álom elfogván feküdni mentél... **Iz** G-nak 4:31

**fekvő* 1 mn-i in
'olyan (személy) aki fekszik': a' könny az a' / gyöngy, mellyel a' halálos-ágyba' fekvő / szép virtus ékesíttetik! (meton) **G** 1:507
Vö: *beléfeküdni, lefekszik, lefekte*

fel 5 hsz és msz /2,3/
I. hsz
'vmihez képest magasabban fekvő hely irányába': [B] bezártt egyj / oldalszobába ... 's ím' kaczajt hallottam fel **Iz** 4:53; Tüstént rohantam fel [= G szobájába] **Sol** 5:39
II. msz
a) (felszólításként:) Ha! Fel, / púha ágyadbol gyermek **B** a fiának 3:277
b) (fenyegetésként:) (Ottót megragadván felrántya) Fel, innen, ördög! **P** 4:621

fél 6 tn i
1. 'tart, retteg vmitől': azért nem / bátorkodok magamat elölni, mert az Isten' haragjától félek **T** 3:271; de hát / m'ért félsz? **Bi** O-nak 3:317; Ne félj Uram; hiszen nem-esz-meg a' / Nagyúr [= B] **Bi** O-nak 3:411; Semmit se félj, hogy pompássan hagyom- / el! [az udvart] **M** G-nak 4:143
2. ts (ritk) ~ vkit: retteg tőle'; kezében / a' Nénnye' szíve, kit egyj nagy ország / fél — ! **Bi** O-ról 1:325; ha / szorongat a' szegénység, a' pokolt / nem féljük **T** 3:241

**félhet* 1 tn i
'alapos oka van, hogy féljen (1)': itt pártütéstől félhetünk **Zls** leveléből olvasva 5:57

felad 1 ts i
(nép) 'följelent, beárul': Néha jól megöklözém. Egyszer végre feladott **Bi** az apjáról 3:346

feláldoz 2 ts i
***1.** 'érdekből tönkretesz, megöl vkit': mint sem olly' / nagyot bakázzon [= bukjon] a' Bíbor [= O], bizonnyal / előbb feláldoznak tíz Bánkot is **Bi** 2:417
2. (átv) 'veszni hagy vmit': hogy téged' Herczegem / örvendezőbbé tégyelek — soha / Jobbágyaim' kedvét nem áldozom fel! **G** O-nak Pr:70

**feláldozott* 1 mn-i in
'olyan (erkölcsi érték), amelyet vkinek áldozatul odavetettek': ő [= G] Jó-nevét ölé meg nemzetemnek [= családomnak] rút öccse által, 's a' feláldozott / Becsületet [= M-t] kiűzte Udvarából **B** 5:188

**feláldozván* 1 hat-i in
'odaadva, odaajándékozva vkinek': Menny Tigrisek, Fene- / vadak közé ... 's ha mindened' feláldozván nekik, hálaadással megnyalják kezed' — ... kiáltsd / örömmel: ... találtam *embert!* **B** a fiának 3:284

***/feláldozás/ Feláldozás** 1 fn
(ritk) 'önfeláldozás, lemondás': Melindárol lemondok, és színlett Feláldozásom annyival / jobban kötöz szívéhez **O** Pr:37

feláll ~ felál 3 /1,2/ tn i
'térdeplő helyzetből álló helyzetbe egyenesedik': Mit térdepelsz? Az Isten nincsen itt — / állj fel! **B** M-nak 3:6; Álj fel! **G** Iz-nak 4:24; Álj fel, és beszélj, / mint ember emberhez **G** Mi-nak 4:222

**felállni* 1 fn-i in
'elesett helyzetből felkelni': ha Hét az úttzán hétszer el- / esett ... a' szánás akkoron / jön csak, midőn láttyuk, hogy egyjike / többé felállni nem tud **G** 4:572

***/félbehagyni/ félbe hagyni** 1 fn-i in
'befejezetlenül abbahagyni, félretenni vmit': igy megcsalattva egy pokolbeli / kisértet által, a' kitől levésekor / már úgy megundorodott az Alkotó, / hogy félbe hagyni dolgát kéntelen volt **B** 3:93 /Vö: *kisértet*/

/felcifráz/ felczifráz 1 ts i
*(átv, gúny) 'felékesít, kitüntet vmivel': [G] Elszedte Hivataljainkat, és / a' puszta Bán névvel czifrázta fel **P** 2:187

felé 2 nu és hsz /1,1/
I. nu
'a szóban forgó hely irányába': a'

Szülők Polyák- / Ország felé néznek kisírtt szemekkel, / mert tán Fiuk Endrével ott veszett **P** 2:125

II. hsz

'a szraggal megjelölt személy irányába; neki': Szinte el- / indúltam, a' midőn hatot [= hat gyermeket] felém nyújt **Si** egy banyáról 1:39

/felebarát/ Felebarát 1 fn

'bármely ember; embertárs': ...mivel hogy zendülésbe' nem / fog e' kiömleni az ártatlanok' — / a' Felebarátjainak vére is? **B** 2:249

***felébe** 1 mu

(táj, ritk) 'fölé, fölébe': Itt dörgött markomban egyj / Ország felébe mértt ménkő csomó **B** 5:178 /Vö: *dörög*/

felébred 3 tn i

1. 'megszűnik aludni; álmából feserken': képzelhedd érzésimet / midőn felébredék, 's kiáltni hallom: ... *Pártütés!* **Mi** B-nak 2:101; árnyékom ... véressen álljon ott', / a' hol lefekszel, ott, a' hol felébredsz! (párh) **B** O-ra 4:586

2. (átv) 'ráeszmél vmire; vmi megvilágosodik előtte': A' Homály / eloszla — megviradtt — felébredék **B** 1:558 /Pándi: A feltétlen királyhűség naiv álmából ébred fel/

felébredés 1 fn

(átv) 'öntudatra ébredés; vmely eszme kiteljesedése': hazámba vágy / a' szívem, és az ott vagyon, hol a' / holtt-teste nyugszik annak, a' kinek / az Éltetem', 's Lelkem' felébredését / köszönöm **Iz** 4:74

/felekezet/ Felekzet 3 fn (ritk)

*(nép) 'azonos nemzetiségűek csoportja': Vétkül tulajdonítsuk azt neki, / hogy a' Felekzetét jobban szeretné, / mint a' Magyarságot **B** G-ról 2:265; lerontatád az őssi / szép várakat, 's od'adtad a' tulajdon / Felekzetednek **Mi** G-nak 4:229; sem a' Meg- / bántást, sem a' Jótéteményt soha / el nem felejti a' Magyar — de főképp' / Felekzetednek **Mi** G-nak 4:223

felel 5 ts i

'(szóban) válaszol': Ollyan csodálatos hangon felelsz / Simon! reményleszʔ **Mi** 1:15; Honnan volt az a' kincs? — Bánk nem felelsz? **P** 2:179; Sírsz? / Felelj; de szóval, és ne így! **B** M-nak 3:20; Nagy-Úr, mi lelt? / könyörűletességből felelj **Iz** B-nak 3:81; Oh felelj te Mindenütt- / jelenvaló! ki tette ezt? **B** M holttesténél 5:345

***felelni** 1 fn-i in

'válaszolni': Úgy is felelned kell még egyre — *egyre*, / melly őrülésre hoz **B** P-nak 2:291 /Arany: Melinda sorsáról 116/

Vö: *megfelelni*

félelem ~ Félelem 2 /1,1/ fn

'szorongás, veszélyérzet': Tartományok hát csak *machinák*, / a' mellyeket kis gyermek is megindít, / ha *Félelem*, 's *Reménység* mindenik / *kereket* helyén maradni kénszerít **Bi** 1:327; Miért / kell félelemnek a' Bánat helyére / férkezni? **E** 5:135

/feléleszt/ felélleszt 1 ts i

'előidézi vkinek az életre kelését': Melinda! ... — nem élleszt / többé fel egyj Jaj-szó is [= sem] tégedet! **Si** 5:372

félénk 2 mn

(szépítő) 'olyan (személy), aki nem mer nyíltan fellépni; gyáva': ...de [O] márma félénk-gyilkos leve [= lett] **Iz** 4:26; Az én öcsém félénk-gyilkos leve? **G** 4:27

felépül 2 tn i

*(átv, ritk) 'megerősödik, erőre kap': Épülj-fel! izmosodj- meg, gondolat! — / veled épül ismét csak fel, örök Lenyugtom' / felett, megélledő Becsületem! [a G elleni bosszúra gondol] **B** 3:63—64

felér 2 i

1. tn '(hang) magasabban levő helyre eljut; felhallatszik': felértt az Égre a' sanyargatott / Nép' jajgatása **B** 5:164

2. ts (átv) ~ ésszel vmit: 'felfogja, megérti': Azt, büszke Lélek, fel nem érted észszel, / hogy gyermekem' miért adám amaz / öregnek [= Mi-nak]? **B** G-nak 4:505

/feleség/ Feleség 11 fn
'női házastárs': [egy banya] tudtomra adta, hogy / Feleségem immár megszűltt **Si** 1:39; [M] Felesége a' Nagy-úrnak [= B-nak] **P** 1:130; sokat hallottál a' Magyar / Feleségek' álhatatosságáról **Bi** O-nak 1:535; Felhozta hát ide / szép egyjügyű Feleségét a' Nagy-úr [= B] **Bi** B-nak 2:370; Oh ne mond-meg ezt / Testvéreimnek: nem Feleség — Anya [kéri ezt] **M** B-nak 3:28 [Vö: KrK. 471]; oh / hiszem beteg Feleségem, és öt éhes / porontyaimnál szivem majd kiugrott **Z** 3:123; — nekünk / Feleség, 's porontyainkat kell befogni, / ha veszni éhen nem kívánkozunk **T** 3:190; ... 's ha egyj beteg Feleség ... megkívánván, lesújtunk / egyj rosz galambfiat, tüstént kikötnek **T** 3:200; Akkor szűltt nekem / is egyj Fiat Feleségem **Mi** 4:250; széjjel- / szaggatta Gyermekimet, Feleségemet **B** G-ról 5:185; Uram! beteg Feleségem' 's éhező / öt gyermekim' kínos nyögések [= nyögései] ... fohászkodásodat ki fogják / zavarni a' Mennyekből **T** E-nek 5:431

felett 7 nu
1. 'a szóban forgó dolognál magasabb helyen': Átkozott! Halálos- / ágyad felett kécségbeesésedet kaczagja árnyékom **Bi** O-ra 3:422; Melinda elfáradván, jajgatott a' test felett **Mi** 4:272; nem áldozott- / le szennyel a' nap szent Koronám felett **E** 5:308
2. (átv) '(társadalmilag, erkölcsileg) vminél magasabb helyzetben': egy / Aszszony tud országok felett megállni **G** 1:487; Törvényt kiszabni, és úgy lenni e' felett, / miképpen a' Nap sok világokon! (hsl) **G** 4:101
3. (átv) 'a szóban forgó fogalomra vonatkozólag': ezen setétben bujdosók / volnának, a' kik a' vég-veszélybe' forgó / becsületem felett rikoltanák: ... **B** 1:229; Épülj-fel! ... gondolat! — / veled épül ismét csak fel, örök Lenyugtom' / felett, megélledő Becsületem! **B** 3:65

felfedez 3 ts i
(ritk) '(tényt, személyt) elárul, felfed vkinek': való hogy éktelen dühös / lett [B] a' midőn a' dolgot [= M elcsábítását] felfedeztem **Bi** O-nak 3:413; Fedezd-fel őket [= az összeesküvőket]/ **G** Mi-nak 3:289 // oh segíts — / gyógyíts — azért nagy dolgokat fogok / Bán, felfedezni, mellyek a' Királynét, / 's Hazádat illetik **Bi** My-nak 3:428

felfogad 1 ts i
(ritk) 'esküvel megígér, megfogad': bár millyen szentül is fel- / fogadja a' kiválasztott Jószágainak /a' féretételét — még is hazud **Bi** a kalmárról 1:295

***felháborított** 1 mn-i in
(ritk) 'olyan (állóvíz), amely erős hullámzásba jött; felkorbácsolt': Gondolod, hogy a' / felháborított tengert megfogod / állítani, hogy ha egyszer egyj babocskát (magát érti) ...eltudsz széjjel ütni? **Bi** O-nak 3:327

felhoz 1 ts i
'vidékről (a királyi udvarba) felköltöztet vkit': Felhozta hát ide / szép egyjügyű Feleségét a' Nagy-úr **Bi** B-nak 2:369

felingerel 2 ts i
'indulatba hoz, felbosszant vkit': [Mi: Hát Nemzeted?] Ne ingerelj fel! **P** 1:134; Mi ingerelte olly / nagyon fel őtet [= M-t]? **G** O-nak 1:464

felír 2 ts i
'írásba foglal, feljegyez vmit': ... 's ha tán utolsó fillérünkre [= fillérünkért] egyj / Törvénytudó felírja a' panaszt — / ki írja-fel keserves könnyeinket? **T** 3:222—223 /Vö: KrK. 475/

/felkent/ felkentt 2 mn
(vál) 'olyan (személy), akit vmely méltóságra felavattak': az Isten nem segít soha / felkentt Királyok ellen! **B** 2:331 + 2:336

felkeres 1 ts i
'megkeres vkit': Tiborcz! / menj, menj; keresd fel Aszszonyomat **B** 3:272

felmenő 1 mn-i in
(átv) 'olyan (hang), amely magasba száll, jut': ... 'S ehező / öt gyermekim' kínos nyögések [= nyögései] az / Istennek irgalmáért felmenő / végső fohászkodásodat ki fogják / zavarni a' Mennyekből **T** E-nek 5:433

***/felmetszve/ fel mettzve** 1 hat-i in
'bevésve, bemetszve': ...még is a' kezét csókoltam volna a' / Gyilkosnak ... csak azért, mivel gyűrűjére egy rangbéli czimer volt fel mettzve? **B** G-ról 5:182

***felnyalni** 1 fn-i in
'nyelvével fölvenni és elfogyasztani vmit': nyelvem' kiöltém, mintha azt akarnám / felnyalni, a' mit ott fenn [= a mulatságon] ellocsoltak **T** 3:130

***felolvasztani** 1 fn-i in
(átv) '(nyomasztó állapotot) megenyhíteni v. megszüntetni': hol a' könny, a' melly ennyi kárt / feltudna olvasztani **B** M holltesténél 5:359

feloszt 1 ts i
*(átv) ~ vmit: '(vmely lelki tartalomból) részeltet vkit; megoszt vmit': Egyj szív után esenkedék, hogy e' szívem' feloszszam **O** M-nak 1:382

**felosztva* 1 hat-i in
(átv) 'másoknak odaadva, szétosztva': Oh az én becsületem / Melinda' elbúcsúzásával, el- / búcsúza ... ha még mi [= valami] megmaradtt, / ezernyi sok szegény között Hazámban / felosztva van **B** 4:423

/felőle/ felőlle 1 hsz
'a szóban forgó személyről': Germannicust, ki elrejté magát, / Hogy majd kilesse, mit beszéllenek / felőlle, nem jó ám követni mindég **Bi** 1:267

/félre/ fére 8 hsz
1. 'az útból el, máshová': Vigyétek csak fére egyj kissé [B fiát] **Mi** 5:237
a) (isz-ként) 'el az utamból!': Fére! fére! ereszszetek! (kiszalad) **M** G udvarhölgyeihez 4:178
2. (átv) (isz-ként) 'el velc, nem erről van most szó!': Hej, fére oktalan / aggódalom! **P** 1:74; [O: Kedves Királyi Néném!] Fére azzal! [Vö: KrK. 454] **G** 1:463; Úgy is felelned kell még egyre — ... de fére ezt / most egyszer! **B** P-nak 2:292; megvolnék rabolva? meg? — / oh fére, fére! **E** 5:137

***/félrefordult/ fére fordúltt** 1 mn-i in
'szándékosan másfelé fordított' (tekintet): az Angyal ... fére fordúltt / könnyes tekéntettel törölte-ki / nevemet az Élet' könyvéből **B** 5:413

***/félretétel/ féretétel** 1 fn
'vminek (szándékos) visszatartása': ez [= a kalmár] bár millyen szentül is fel- / fogadja a' kiválasztott Józságinak / a' féretételét — még is hazud **Bi** 1:297

felriaszt 1 ts i
'okozza, hogy vki felfigyeljen vmire': alig / értem Melinda ajtajához, a' midőn / egyj durva lábdobogás riasztá-fel **Iz** 4:42

felruház 1 ts i
(átv) 'ellát vkit vmivel': Minden tökéletességgel ruházta- / fel őtet [= G-t] a' Természet **E** 5:77

/felség/ Felség 1 fn
'az uralkodó személye': *Istennek a' Kenettje egy Királyi Felség* **B** 2:295

/felségárulló/'Felség-árúló 1 fn
'az uralkodó elleni összeesküvés résztvevője': Ezen Haza- 's Felségárulót [= P-t] lánczokba verjétek **B** 2:314

felserken 2 ts i
1 'felébred, életre kel': Melinda, serkenyj fel ... — nem ezt akartam én **B** M holltesténél 5:366
2. 'felbuzdul, munkához lát': serkenj-fel öszverontatott Igazság; / de én elégtételt veszek (megszem) **É** 5:429

***felsikoltva** 1 hat-i in
'(ijedtében) éles hangot adva': Melinda felsikoltva elhanyatlott **Iz** 4:46

***felszakaszt** 1 ts i (táj)
'erőszakkal feltép, kinyit vmit': iszonyú erőt érzettem karjaimban, / és felszakasztám Bánknak ajtaját **Iz** 4:57

felszól 1 tn i
*(nép, ritk) ~ az esze: 'eszére hallgat; előveszi a jobbik eszét': [G: ... nem is szeretted!] Szerettem esküszöm; de most eszem / szóltt-fel **O** M-ról 1:492

***feltekerni** 1 fn-i in
*(nép) ~ az eszét: 'megeröltetni az eszét; okosan gondolkodni': (igazán megszeppenve) Ördögbe is! valóba most eszem' / felkell tekerni — átkozott hajón evez szerencsém, / 's elül, ha hogy reája nem vigyázok **Bi** 2:359

***feltenni** 1 fn-i in
'vmire ráhelyezni, odatenni vhova': jól tudta ő [= G] azon mindennapi / Fogást, miképp kelljen az Alattvaló / Nagyoknak orrára az édes Reménység' / üveg-szemét nevetve tenni fel (metaf) **P** 2:141

féltő →*szerelme-féltő*

/felül/ fellyűl 1 nu (táj)
(átv) vmin ~: 'vmilyen mértéket meghaladva; vmin túl': a' midőn / az állapottyát elfelejti az / ember, nevetségesebb, mint ha a' / természetét erején fellyűl feszíti (hsl) **Bi** 1:279

felvesz 1 ts i
'(ruhát) magára ölt': mennyetek haza / tehát, 's vegyétek fel-magatokra a' / Töredelmeseknek köntösét **P** a bleneknek 2:55

***felvonni** 1 fn-i in
(ritk) 'felemelni, talpra állítani vkit': Alig tudák Simont felvonni onnét [= Mi fia sírjától] **Mi** 4:283

***felzavarva** 1 hat-i in
(átv, ritk) 'rendes menetéből kimozdítva, megháborítva': Oh, jaj, jaj! az Eszem, / mint éjtszakáim, felzavarva van / a' környűllállások' boldogtalan / őrvényin **Mi** 4:188

fen 1 ts i
*(átv) gyilkot ~: 'vkinek a megölésére készül': De gyilkod' is haszontalan fened, / az útakat jól tudjuk elállani **Bi** B-nak 2:418 /Vö: 2:400—412/

fenék 1 fn
'vmely mélyedés legalja': Nagyra vágyás, Büszkeség, / Kecsegtetés, Hízelkedés ... az / Aszszonyt be-csalhattyák a' Bűn' fenék / nélkül való mocsáriba **B** 4:335

/fenevad/ Fenevad 1 fn
'veszélyes vadállat': Menny Tigrisek, Fene- / vadak közé ... és kiáltsd / örömmel: oh, még is találtam *embert!* **B** a fiának 3:282

fenn 3 hsz
1. 'a beszélőhöz képest magasabban levő helyen': nyelvem' kiöltém, mintha azt akarnám / felnyalni, a' mit ott fenn [= az udvari mulatságon] elocsoltak (hsl) **T** 3:130
2. 'a túlvilágon, az égben': No éljetek fenn ott *Bojóthiak!* ott, ott van élet; itt csak éjtszaka (ell) **Mi** 1:12
3. ~ forog →*forog*

fény ~ Fény 3 /2,1/ fn
1. 'világító sugárzás': Az elhanyatló nap nem ád / olly' tiszteletre méltó fényt maga / körül, miképp' ezen öreg [= Mi] fejér / hajfürtyein súgárol (hsl) **B** 4:377
2. (átv) 'tűnékeny érték; látszat': Nagyra vágyás, Büszkeség, Kecsegtetés, Hízelkedés, csupán / csak csillogó Fények (metaf) **B** 4:334
***3.** (átv) 'bizakodás, remény': Aludj / mohon-ki-lobbant Hazafiság! — (elragadtatva néz-ki a' Hajnal csillagra) Dicső fény- / csillag! (hirtelen gúnyolódva) Lopott fény! — ej! — (lassan) Jó-éjtszakát!!! **P** 2:467 /Vö: KrK. 471/

***fénycsillag** 1 fn (irod)
'ragyogó, fényes csillag': l. az előző példát!

fére →*félre*

féreg 1 fn
(átv) 'sajnálatra méltó, nyomorult gyermek': Éhezzetek szegény Férgek: nem ért / még a' lopáshoz ősz Tiborcz Apátok (metaf) **T** 1:257

/férfi/ férjfi ~ Férjfi ~ férjfiú ~ Férjfiú 7 /1,3,1,2/ fn
1. 'hímnemű felnőtt személy': Már Férjfiak / valánk öcsémmel, a' midőn ... **Mi** 4:246
a) (szembeállítva a nővel:) egyj Férjfiú nem tud kifogni egyj / Aszszony személyen; 's egyj / Aszszony [= G] tud országok felett megállni (ell) **G** O-nak 1:485 // ...ám de egyj / Endrében — egy Férjfiú Királyt imádunk **P** 2:152
2. 'a férfi mint a nő szerelmi partnere': [az asszonyok] Az ördögökkel is elenyelgenének, / ha nincsenek körülöttök Férjfiak **Bi** 1:351; Sok Férjfiak — ... — az / ollyat, ki könnyű győzedelmet igér / azért se kedvelik **Bi** Iz-nak 1:359
3. (vál) 'a férfi mint a ~-as tulajdonságok megszemélyesítője': Elveszek, 's én / igy férjfi nem vagyok [Vö: KrK. 471] **B** 3:24; Hogy ha úgy áll / előttem egy valaki, mint férjfiú, / biz' úgy ijedni megtudok magam- / is — most nem **Bi** O-nak 3:365

***férgecske** 1 fn /kicsinyítő képzővel/
'apró rovar, az állatvilág legkiszolgáltatottabb tagja': [az Isten] a' legcsekélyebb férgecskének is / teremte oltalom-fegyvert, csupán / az Aszszony-állatrol felejtkezett el (ell) **B** 4:362

férgesedik 1 tn i
'férgessé, mérgezetté, undorítóvá válik': Az ételednél undorodásba jőjj, / és férgesedjen az Italod (párh) **B** O-ra 4:581

férj ~ Férj 7 /3,4/ fn
'férfi házastárs': [O: 'S a' derék / Bánk-bán, Melindára?] Férj, kit szeret **Bi** 1:291; A' férj se' várjon / az aszszonyának szivétől soha / többet; csak a' mit egyj becsületes / Kalmártól (hsl) **Bi** 1:292; Add viszsza egyj Anyának gyermekét — / ... add viszsza Férjét e' tökélletessen / megrontatott beteg' Lelkemnek is (párh) **M** G-nak 4:123; Átkozza Férjem azt az esküvést, / melly engemet Hitvessévé teve [= tett] **M** 4:136; Koronák' bemocskolója! a' ki meg- / loptad Királyi Férjedet **M** G-nak 4:155; Ártatlan ő! Király, Férj, és Atya! **E** G-ra 5:309
a) ~-hez ad: 'nőül ad, kiházasít': Ha a' szegény Hold férjhez adja szép / Leányait, mondják, hogy királyi / lakadalma van **M** 3:37 /Vö: KrK. 472/

***férkezni** 1 fn-i in (táj)
'vmit kiszorítva annak helyét elfoglalni': Miért / kell a' félelemnek a bánat' helyére / férkeznie? **E** 5:136
Vö: *egybe' férkezni*

***fertelmes** 1 mn (táj)
'nagyon undorító, visszataszító (személy)': Ha! egyj / fertelmes Aszszony, [aki] ... érthetetlenül beszélli / két féleképpen gondolattyait **B** G-ról 1:565

feslett 1 mn
(átv) 'erkölcstelen, züllött (személy)': "ne hogy / feslettnek ítéltessen, egyj Fiat / megtart magánál — a' többit, hogy öljem / meg, azt parancsolá" Si egyj banyát idézve 1:47

***feszegethet** 1 ts i
*(ritk) 'módja van vkit keresztre feszíteni, megölni': [a merániak] csak tanúságúl [= tanulságképpen] szemlélték [= néztek] az / imádtatott Keresztre — látni, hogy / ők is miképp' feszegethessék az embert, / először elrabolván mindenét! **P** 4:627

/feszesség/ Feszesség 1 fn
(átv, ritk) 'merev, kimért magatartás': Manó vigye / vígságtokat, hol a szabad Magyar / érzés az itt erőlte-

tett Feszesség' / lánczába kéntelen harapni **Si** 1:70

feszít 1 ts i
*(átv) 'próbára tesz vmit': Azon bolondság, a' midőn / az állapottyát [= társadalmi helyzetét] elfelejti az / ember, nevetségessebb, mint ha a' / természetét erején fellyűl feszíti (hsl) **Bi** 1:279

***/ficánkolódik/ ficzánkolódik** 1 th i (nép, ritk)
'vki (lovával) szertelen, játékos mozdulatokat tesz, ezzel szórakozik': A' jó Merániák legszebb lovon / ficzánkolódnak, — tegnap egy kesej, / ma szürke, holnap egy fakó **T** 3:188

figyelem 1 fn
'vki iránt tanúsított megértés, jóindulat': [az udvari mulatságon] bort adnak nekik; / de a' mi egyj fillérbe sem kerűlne — / jó szót, figyelmet, nem találnak itt (ell) **P** a magyarokról 1:146

figyelmez 1 tn i (nép)
~ vkire: 'észrevesz vkit, odafigyel rá': hiszen / nem is figyelmez rám — Bán! — Bán! — Nagy-úr **T** B-nak 1:206

fillér 2 fn
'jelentéktelen értékű aprópénz': bort adnak nekik, / de a' mi egyj fillérbe sem kerűlne — jó szót, figyelmet nem találnak itt (ell) **P** a magyarokról 1:145; Ha hogy panaszkodni akarunk, előbb / meg kell tanulnunk írni ... 's ha tán utolsó fillérünkre [= fillérünkért] egy / Törvénytudó felírja a panaszt... **T** 3:221

***/fimag/ Fi-mag** 1 fn (ritk)
'férfi leszármazott, fiútód, örökös': Bánáti *Bertalan* kihal Fi-mag / nélkül; 's ez' Aszszony egyj jött-ment *Jerindó* / *di Vegliát* attyafiává [= leszármazottává] teremt **P** G-ról 2:194 /Vö: KrK. 465/

fityeg 1 tn i
(rosszalló) 'rendetlenül odavetve lóg vmin': Magyar / Törvényeink Magyar Hazánkon úgy / fityegnek, a' miképpen egyj pelengér / oszlopra állítotton mocskos tettinek / táblája (hsl) **B** 4:478

/fiú/ Fiú 28 fn
1 'hímnemű gyermek': a' Szülők Polyák- / Ország felé néznek kisírtt szemekkel, / mert tán Fiuk Endrével ott veszett **P** 2:126; a' vén *Myska-ban* / legtöbbre mentt; mert el nyeré *Zalá*-ban / *Zelelgeh* Jószágot, Fiastol egyjütt **Üdv** 5:7 + 1:32; 1:47; 1:86; 2:207; 3:30; 3:237; 4:250; 4:262; 4:267; 4:291; 4:312; 4:347; 4:375; 4:420; 4:518; 4:613; 5:117; 5:129; 5:378; 5:270; 5:281; 5:301; 5:302
2. 'fiatal férfi': egyj illy keszeg, sovány Fiút az izmos / Bánkbán — bajúsza' egyj végére tőz [= tűz] (gúny) **Bi** O-ról Pr:74
a) (megszólításként:) Átok reád fiú... **G** O-ra 4:82; Kedves Fiú! miért / akarod fejed' bezúzni egyj gonosz / Aszszony [= G] miatt? **B** Sol-nak 5:271

fizet 3 ts i
1. 'vmely összeget vmiért cserébe átad': Hogy ha bő-kezűbb / lettél, 's fizettél volna, jobb tanácsot is adhaték [= adhattam volna] **Bi** O-ról 1:550; a' Zsidók eleget fizetnek... **T** 3:161
2. (átv, ritk) életével ~: 'életébe kerül': ez' / Aszszonynak a' hatalma bűntetetlen / teszi azt, mit a' közönséges zsivány / talán fizetne életével is?! **B** G-ról 2:263

**fizetni* 1 fn-i in
(átv) 'bosszút állni vmiért; megtorolni vmit': Rémitőn fogok fizetni / gazemberes tanácsodért **O** Bi-nak 3:323
Vö: *megfizet*

fog 52 ts i
1. torkon ~ vkit: 'megragadja a nyakát vkinek': csak érjem el, torkon fogom, / 's királyi széke' kárpitjának a' / zsinórival fojtom beléje lelkét **P** G-ról 2:298

2. tn vmihez ~: 'hozzákezd vmihez': No de szó a' mi szó — / ők [= G-ék] szépen is fogának a dologhoz **Bi** 2:366

3. (segédigeként más fn-i in-vel)

a) (a jövő idő kifejezésére:) enyim fog ő lenni **O** M-ról Pr:3; csak öszve tett kezekkel várakoztok, / hogy majd helyettünk fog dolgozni a' sors? **P** a bleneknek 2:5 + Pr:2; Pr:43; 1:8; 1:56; 1:113: 1:113; 1:151; 1:537; 1:577; 1:578; 2:105; 2:137; 2:169; 2:226; 2:235; 2:248; 2:250; 2:273; 2:289; 2:420; 2:440; 2:450; 3:276; 3:323; 3:327; 3:341; 3:381; 3:427; 4:84; 4:191—193; 4:210; 4:305; 4:349; 4:353; 4:398; 4:465; 5:302; 5:318; 5:320

b) (bizonyosság v. enyhébb fenyegetés kifejezésére:) mondhatom / neked, hogy ez ma Udvaromban az / illy esztelenkedések köztt utólsó / fog lenni **G** O-nak Pr:66; sokat / fogsz még te itt találni, a' mi akkor / nem volt, midőn elmentél **P** B-nak 1:164; Magam / fogok maradni — **G** a kíséretéhez 1:462; csak egyj szót még, ... 's fejed lábadnál fog heverni [= meghalsz] **O** Bi-nak 3:397; (le döfi) A' holtt Fülöp nem fog reám kiáltni **O** Bi-nak 3:420; [Mi: tekénteszsz ősz hajszálaimra] 'S ha arra én tekéntni nem fogok? **G** 4:236; Ha egykor ősz hajad leszen, fogod / érezni, hogy minő keserves annak / megmocskolása **Mi** E-nek 5:114; éhező / öt gyermekim' kínos nyögések [= nyögései] az / Istennek irgalmáért felmenő / ... fohászkodásodat ki fogják / zavarni a' Mennyekből **T** E-nek 5:434
Vö: *kifogni*

fogad 1 ts i
'érkező személyt üdvözöl': (magában, küszködve) Ez a' győzedelmi pompa, melly / Galfcziából jöttömet fogadja? **E** 5:191

**fogadni* 1 fn-i in
'szolgálatra szeződtetni vkit': ... 's mi egy / rosz Csőszt alig tudunk heten fogadni **T** 3:180
Vö: *felfogad*

*/**fogadott**/ **fogadtt** 1 mn (ritk)
*'olyan (személy), akit vki vmire felbérelt': ezek talán csak úgy fogadtt / szolgái voltak egyj veszett írígy / Embernek **B** 1:231

fogás ~ **Fogás** 2 /1,1/ fn
(átv) 'ravasz módszer, fortély': nem esmered tehát az aszszonyi / szív' gyengeségeit? sem a' hanyatló / virtusnak e' fogásait? **G** O-nak 1:504; jól tudta ő [= G] azon mindennapi / Fogást, miképp kelljen az Alattvaló / Nagyoknak orrára az édes Reménység' / üveg-szemét nevetve tenni fel **P** 2:139

fogcsikorgatás 1 fn
(átv is) 'a fogsor összedörzsölése, ill. az erre késztető tehetetlen düh, fájdalom': Hej, fére oktalan / aggódalom! mit használ itten a' fog- / csikorgatás? **P** 1:75

foglalatosság 1 fn
'munka, elfoglaltság': Te mint egyj éjjeli / tolvaj, jövél foglalatosságaidból / az Udvarunkba viszsza (hsl) **G** B-nak 4:412

fohászkodás 1 fn
'könyörgés, ima': éhező / öt gyermekim' kínos nyögések [= nyögései] az / Istennek irgalmáért felmenő / végső fohászkodásodat ki fogják / zavarni a' Mennyekből... **T** E-nek 5:434

fojt 1 ts i
'(vmilyen eszközzel) megfullaszt vkit': [G-t] torkon fogom, / 's királyi széke' kárpitjának a' / zsinórival fojtom beléje lelkét **P** 2:300
Vö: *megfojt*

folyás 2 fn
(átv) 'vminek a folyamatos haladása, menete': ő [= B] boldog ember! ...szabad folyáson úszhat a' dühe: / halgatni kell nekem (ell) **E** 5:394; Meg áll / egyj szóra a' Természetnek folyása **E** 5:418

folyik ~ **foly** 2 /1,1/ tn i
1. (folyadék) ömölve halad': Nézd'

mintha órra' véreFolyna, úgy / kullogbe némellyik (hsl) **Si** a blenekről 1:67

2. vkinek a vére ~ az ereiben: 'annak méltó utóda': Úgy hát zárodat / kitörve karjainmal, megmutassam, / hogy *Bendeleiben Egenolf'* vére folyt / ereimben? **Iz** B-nak 3:69

folyó ~ Folyó 3 /2,1/ mn és fn /2,1/

I. mn

(átv) 'olyan (dolog), ami történik; folyamatban lévő': *Árpád'* és *Bor'* vére [= leszármazottai] között / folyó dologban Bíró csak Magyar / Ország lehet **B** 5:200 + **E** 5:244

II. fn

*(ritk) Sz-szerűen: ~ szerint úszik': 'a többséggel tart': én / csak a' Folyó szerént úsztam **Si** 5:84

***fontolgatás** 1 fn

'aggályoskodás, túlzottan körültekintő mérlegelés': ti szűntelen csak a' / viszhangi vagytok e' Szőrszálhasító [= Si] fontolgatásinak? **P** a blenekneK 2:30

***fordulhat** 1 tn i

jóra ~: 'kedvezően alakulhat': Még hiszem, / tán jóra fordulhat minden! **Si** 2:457

***forgó** 1 mn-i in

veszélyben ~; 'olyan (dolog), ami veszélyben van': ezen setétben bujdosók / volnának, a' kik ... a' vég-veszélybe' forgó / becsületem felett ríkoltanák: / *Bán* ébredezz... **B** a blenekről 1:228

forog 2 tn i

*(átv, ritk) játékon ~: 'kockán forog; kockázattal megnyerhető': Nagy — nagy a' mi fenn forog / játékon: a' Haza, és Melinda **P** 1:158; Nem érdemes talán / az, a' mi játékon forog, hogy a' / koczkák' vetésén kissé karjaink' / fáraszszuk? **P** a bleneknek 2:46

forr 1 tn i

*Sz-szerűen: torkára ~ vkinek vmi: 'vmilyen bűne kiderül, ezért veszélybe kerül': szegény, Úr, Herczegek / lettek barátjaimmá, és csak egyszer / forrtt szinte a' torkomra **Bi** 3:359 /Vö: 3:416—417; KrK. 476/

forrás 1 fn

(átv) 'az, amiből vmi származik': önnön szerelmünk *önn' Királynénk, ... valódi Jó, forrása annak a' mi Nagy* ... **O** Pr:51

forró ~ fórró 2 /1,1/ mn

1. (átv) 'heves, igen erős (érzés)': az Emberek' bolondozása meg- / mulattat; oh, de a' vérekbe [= vérükbe], és / az életekbe [= életükbe], forró ösztönöm / markolni nem kíván **B** 2:276

2. ~-n: 'hevesen, igazán, teljes szívvel': Mit is beszéllek én ... [neked] a' ki eddig sem tudá azt, / hogy mit tegyen [= jelent] *fórróan érzeni* **O** Bi-nak Pr:10

***fosztani** 1 fn-i in

(ritk) 'vmit elrabolni; fosztogatni': ...de hisz' / a' háborúban szabad fosztani **T** 3:157

Vö: *megfoszt*

fő ~ Fő 5 /3,2/ fn és mn /3,2/

I. fn

1. (vál) 'fej': Kár illyen egyj csínos Főért, hogy a' / velő híbáz belőlle! **Bi** Iz-ról 1:365; ősz Fő, kiszáradtt Kar, — hová megyek? **T** 3:119

2. (hiv) 'személy, ember': Oh / a' *Nemzet!* — a' hány Fő, szint' annyi Ész (meton) **P** 1:135

II. mn

'alapvető, legfontosabb (dolog)': [O: M'ért könnyezett hát...?] Ez éppen a' fő bökkenő! **Bi** 1:301; a' Hír a' Királyi-Szék' / fő *Bëlje* **B** 4:484 /Vö: *Bël*/

***/főhivatal/ fő-hívatal** 1 fn (ritk)

'magas állami beosztás': [a becstelen ember] bűntetetlen el- / követhet undokságokat, vakon / a' Hír legemberebbnek szenteli — / fő-hívatalra lép; ottan rabol... **B** 4:438

/főispán/ Fő Ispány 1 fn

'a vármegyében a kormányt képvi-

selő vezető': *Berchtold* az üstökét se tudja még / befonni [olyan kicsi], 's már ... Bács- / Bodrog Megyékben Fő Ispány leve [= lett] (ell) **P** 2:193

/főképp/ főképp' 1 hsz
'főként, különösen': sem a' Meg- / bántást, sem a' Jótéteményt soha / el nem felejti a' Magyar — de főképp' / Felekzetednek **Mi** G-nak 4:232

föld ~ Föld 10 fn /5,5/
1. 'az égitest, amelyen élünk': Pokolbeli / irtóztatóság' büntetései — földünkre jöttetek hát már? **B** 2:397; Uram, bocsásd meg ... ha tán Aszszonyt nem esmertt volna, úgy / ő [= B] Angyal is lett volna Földeden! **T** 4:368
a) (felkiáltásban:) — Ég, és Föld! **B** 3:58
2. 'sír, temető': a' Meráni csontokat siratva / a' Földből is kaparjátok ki... **O** a bleneknek 4:634
3. 'megművelt terület, birtok': *Eckbert*, az Őccse [G-nak], alig törölte le / *Fülöp* Királynak a' vérét kezéről, / 's itt a' *Scepúsi* [= szepesi] földet elnyeré **P** 2:190; már legyen a' / Föld, mellybe' nyugszol akárkié... **B** 2:333 + 2:337; Szép Földeinkből / vadászni berkeket csinálnak... **T** 3:197
4. 'vmely ország területe': a' Maurusok' [= mórok] hatalma a' Spanyol / földön megént egészszen eltenyészett **Mi** 4:254; Azok tevék ezt, a' kiket te külső / földekről országodba csődítél **B** E-nek 5:208

földi ~ Földi 4 /3,1/ mn
'a tapasztalati világban létező (személy)': nem úgy / ti földi Istennék! ne gondoljátok azt, / hogy minden [= mindenki] irtózik hatalmas hangotoktol! (metaf) **P** 2:463; Ti Földi Istenek, / soha oktalan' nem tesztek semmit is (gúny, metaf) **Bi** O-nak 3:388
a) (szembeállítva az *égi*-vel:) *Melinda!* ... szent név! égi 's földi Mindenem' javát / szorossan egybe foglaló erős / Láncz (metaf) **B** 1:208; Te mindenféle földi / 's menybéli Bölcsességek' öszvesége! **Bi** O-nak 3:393

/fölöstököm/ Fölöstököm 1 (ritk, nép) fn
'reggeli': *Prosit* a' Fölöstököm! [= Egészségetekre a reggelit! Vö: KrK. 44] **Bi** O-nak Pr:58

friss 2 mn
~-en: 'gyorsan, hamar': Frissen — beszélj — találhattad magát [= M-t]? **O** Bi-nak 1:259; hozzátok őtet [= Biot] frissen hát utánnam! **My** 3:430

***fújat** 2 ts i
'fúvós hangszeren játszat vmit': (...egy pásztori síp szomorúan hallatszik) Sírján ezt fújassam, így / enyelge sokszor. Oh Melinda! eltűntt / a' szép idő — te fújasd síromon **B** 5:330—332

furcsa 1 mn
'különös, érdekes (dolog)': (belép) Hm; hátha még is úgy lehetne? Furcsa! [Valószínűleg a tervezett összeesküvésre érti. Vö. KrK. 448] **Si** 1:1

fut 6 tn i
1. (ember) 'a lépésnél gyorsabban halad': Én futottam; nem Hozzád ... — futottam Ottó / Herczeghez, és Melindához hamar **Iz** G-nak 4:36—37; A' / Hajam' kitépve futottam a' Halál / elől, mivel Simon megöltt Fiamnak a' / testével oldalam mellett futott **Mi** 4:266—268; Atyám is a' Királyfiakkal / futott előmbe **Sol** 5:35
***2** ts (ritk) 'beutaz vmely területet': És azért futom / e' én az országot, hogy addig itthon... **B** 1:218
Vö: *elfut*, *kifut*

futó 1 mn
*(ritk) jó ~: 'olyan (személy), aki (lovon) gyorsan fut, halad': Utánna küldttem [B-nak] egyj jó / futó Legényt titokba **P** 1:154

fül ~ Fül 3 /2,1/ fn
'emberi hallószerv': ...hogy e' Fülek dugúlva nem / valának! **B** 1:554; — siket fül — szem homályosúl — (párh) **B M** holttesténél 5:368; Atyám! halálos ágyadon nyögéd / még gyermekid' fülökbe... **E** 5:420

Fülöp 4 fn, tuln
'német császár' (akinek megölésében — a dráma szerint — Ottónak szerepe volt) /Vö: KrK. 452/: Midőn / Fülöp Király 'ölettetése végett [= miatt] / gyanúba jövén... **O** 1:391; Eckbert, az Öccse, alig törölte le / *Fülöp* Királynak a' vérét kezéről... **P** G-ról 2:189; jól tudod, hogy én, egyedűl, tudom: / ki volt Fülöp Királynak gyilkolója! **Bi** O-nak 3:417; (le döfi) Pokolba veled alávaló! — A' holtt Fülöp nem fog reám kiáltani [= így nem derülhet fény Fülöp halálának körülményeire] **O** Bi-nak 3:420

G

galamb 1 fn
(átv is) 'lakott helyen élő madár, a szelídség jelképe': [O: találhattad magát?] (jelentőleg) Találtam — a' galamb helyett oroszlánt [célzás arra, hogy B a közelben van] **Bi** 1:260 /Vö: KrK. 451/

***galambfi** 1 fn (nép)
'galamb kicsinye; ~ -óka': 's ha egyj beteg Feleség, vagy egyj szegény /hímlős gyer'ek megkívánván, lesújtunk / egyj rosz galambfiat, tüstént kikötnek **T** 3:202

/galíci/ Galíczi 1 mn (Tört, ritk)
'galíciai' /l. Galícia/: [sok magyar ifjú] ott veszett, / azért, hogy egyj öt esztendős gyer'ek / nyerhesse a' Galíczi tartományt **P** 2:128

/Galícia/ Galíczia 2 fn, tuln (Tört)
a 'kárpátoktól északra elterülő egykori tartomány': [E] enged egyj / Aszszony [= G] kevély áhítozásinak, ... — űzi- / Galícziából el Miczislaviczt? **P** 2:209; Ez a' győzedelmi pompa, melly / Galícziából jöttömet fogadja? **E** 5:191

garas 1 fn
(átv) 'jelentéktelen összeg; fillér': ... és a' ki száz meg száz, ezert rabol, / bírája lészen annak, a' kit a' / szükség garast rabolni kénszerített (ell) **T** 3:205

/gaz/ Gaz 1 fn
(átv) 'hitvány alak; gazember': *Melinda!* ... úgy elomla törhetetlen Élted, / hogy abbol a' Gazoknak is jutott? (metaf) [Érthető az udvariakra és az összeesküvőkre is Vö: KrK. 451] **B** 1:211

gazdag 2 mn
1. 'anyagi javakban bővelkedő (személy)': ...gazdag, 's hatalmas Léte Barátinak / lehet javokra **B** a becstelen emberről 4:412
2. ~ -on: 'erkölcsi értékekkel dúsan; tisztán': [G: Elkell az Udvarunk' hagynod Melinda ... De minden lárma nélkűl] Semmit se félj, hogy pompássan hagyom- / el! — Gazdagon jövék abba; és / koldúsi módra költözök-ki abból — (elí) **M** 4:144

gazdagság 1 fn
'gazdag (1) állapot': a' Mennyet is / gyakorta megnyerheti [saját] részére, gazdaságából kitellő / több áldozattal **B** a becstelen emberről 4:445

gazember ~ gaz ember 3 /2,1/ fn
'hitvány, aljas férfi': Meggyilkolom ott' előtte [= a pápa előtt] a' Bíboros gazembert [= O-t] **B** 2:409; M'ért valék becsületes! / holott gazember lévén, mostan is / tied lehetnék — [Vö: 3:255—259] **T** 3:105; most már gaz ember is lennék; de késő—! **T** 3:118

***gazemberes** 1 mn (ritk)
'gazemberre való, aljas (megnyilvánulás)': Rémítőn fogok fizetni / gazemberes tanácsodért **O** Bi-nak 3:324

gerezd →*szőllő-gerezd*

gerjeszt 1 ts i

(átv) 'heves érzelmet vált ki, fokozvkiben': Az a' tűz, mellyet a' / Természet alkotott az Aszszonyok' / szemébe, olly sebessen elragad, / hogy azt csak egyj nyájas szó is dühös / lángokra gerjeszti **G** 1:496

Germannicus 2 fn, tuln
'római hadvezér' /aki egy csata előtt álruhában kihallgatta, hogyan vélekednek róla katonái; Vö: KrK. 451/: Germannicust, ki elrejté magát, / Hogy majd kilesse, mit beszéllenek / felőlle, nem jó ám követni mindég / mert a' szelid Germannicus tudá / az indulattyait mérsékleni **Bi** az elrejtőző B-nak 1:265—268

Gertrudis ~ Gertrúd ~ Gertrúdis 21 /12,6,3/ fn, tuln
'királyné, Endre király hitvese': Lássák, és irtózzanak — / Gertrudis ingadozhatlan' áll **G** 4:303 + 1:502; 4:318; **O** 1:526; 4:604; 4:605; 4:614; 4:644; **E** 5:26; 5:105; 5:194; 5:333; **B** 2:213; 2:218; **P** 2:297; **Iz** 5:446; **Mi** 5:119
a) (birt szraggal:) Hogy illy nemes Szivekkel egybe' / férkezni nem tudtál Gertrudisom!!! **E** 5:450 // Ezt Gertrudisod tevé... **Mi** E-nek 5:127; Gertrudisod' koporsó'/ alljára vágom a' Hatalom-Jelét **B** E-nek 5:158
b) (általánosító értelemben:) egyj Férjfiú nem tud ki fogni egyj / Aszszony személyen; 's egyj Gertrudis — egyj / Aszszony tud országok felett megállni (ell) **G** 1:486

Glogoncza 1 fn, tuln (Tört)
'horvátországi helység' /Vö: KrK. 483/: (olvassa) "Glogoncza: 1213' **Zls** 5:48

/gólya/ Gólya 1 fn
'gázlómadár (szívesen fészkel házak kéményén)': ...kéményeinkről elpusztúlnak [= elköltöznek] a' / Gólyák, mivel magunk emésztyük-el / a' hulladékot is **T** 3:196

golyóbis 1 fn (nép)
*'súlyos gömb, golyó (a véletlen jelképe)': Csak egyj szavadba fog kerűlni, és az / irtóztatón megindúltt Sors' golyóbisa / más jobb nyomon fog hengeredni el (metaf) [= más irányba haladnak az események; célzás a várakozó összeesküvőkre] **Mi** G-nak 4:192 /Vö: KrK. 479/

/gondatlan/ Gondatlan 1 mn
*(fn-ként) (ritk) 'olyan (személy), aki másban bízva nem törődik vmivel': Én r'ám bíz a' szunnyadó / Gondatlan — én reám tevé le a' / szegény Paraszt elfáradtt csontyait: nem vélik [= sejtik] ők a' zendűlést... **B** 1:573

gondol 11 ts i
1. 'elméjében forgat vmit': Magam is gondolám már, 's elvégeztem [= eldöntöttem] azt, hogy... **Si** 1:27
2. 'képzel, hisz vmit': Szegény Teremtés vagy, ha czélodat / csak Aszszony által gondolod kivinni [= megvalósítani] **Mi** P-nak 1:113; Kopácsolásokat / Lelkem meny-aszszonyi ágynak gondolá **Mi** 2:454; ne gondoljátok azt, / hogy minden [= mindenki] irtózik hatalmas hangotoktol! **P** 2:463; Gondolod, hogy a' / felháborított tengert megfogod állítni **Bi** O-nak 3:326; a' Hit- / szegést előbbvalónak gondolád **B** G-nak 4:524; azt gondolám, hogy Mindenem' [elvették] **Mi** 5:118
3. tn (nép) ~ vkivel, vmivel: 'törődik vele': biz' én / nem gondolok velek [= az emberekkel] **Mi** 1:7; árva bíboros Teremtmény — / mit gondolok veled!!! **G** O-nak 1:531; oh a' Magyar se gondol / már olly' sokat velünk, ha a' zsebe / tele van **T** 3:247
**gondolhat* 1 ts i
'eszébe juthat': Nem vagyok / Magyar, tehát nem is gondolhatod, / hogy Részrehajlás ... beszél belőllem **Mi** G-nak 4:211
**gondolni* 1 fn-i in
'eszébe jutni': ...ha csak reá találok is / gondolni, könnybe lábbad a' szemem (gúny) **Bi** Pr:13
Vö: *meggondol*

gondolat 5 fn
1. 'az, ami vkinek az értelmét foglalkoztatja, elméjét betölti': engedd-meg gyermeki- / báb-módra minden gondolattyaim' / enyészni **O** M-nak 1:436
2. 'elképzelés, ötlet': [G] érthetetlenűl beszélli / két féleképpen gondolattyait **B** 1:568; ha! / melly gondolat leszsz agyvelőmben első / zsengéjekor már Meghatározás? [Arany: Bánk

csak most gondol G megölésére 125] **B** 3:61; Épülj-fel! izmosodj-meg, gondolat! **B** 3:63; *a' háborúban szabad fosztani.* E' gondolat legjobbnak láttzatott **T** 3:158

gondoskodik 1 tn i
~ vkiről: 'gondot visel rá; biztonságba helyez vkit': Ugyan ne gondoskodjon egyj eszes / Atya gyermekéről! **B** 4:509

gonosz 2 mn
'olyan (személy), aki romlottsága következtében másnak bajt okoz': (felugrik) Gonosz Hazug! **G** B-nak 4:553; miért / akarod fejed' bezúzni egyj gonosz / Aszszony miatt? **B** Sol-nak 5:272

gonoszság 2 fn
1. 'a *gonosz* mn-vel kifejezett emberi tulajdonság; rosszakarat': Szánnyátok őtet [= P-t], / mert nem gonoszságért gyűlöl... **B** 2:307
2. 'gonosz cselekedet; gonosztett': A' Gyermekek [= az alattvalók/ tapossanak Annyokon [= G-on] ...? Gonoszság! **Mi** 2:204

gonosztévő ~ Gonosztevő 2 /1,1/ fn
'megrögzött bűnöző (személy)': Én nem vagyok gonosztévő— **T** 3:269; Csak azt / tudnám, ki voltt azon Gonosztevő [= G gyilkosa]! **Iz** 5:11

gödör 6 fn
1. 'mélyedés a talajban': a dühös / tenger magát örömmel engedi / egyj kis gödörbe elszoríttani ... **P** 4:619 /Vö: KrK. 481/
2. 'sírgödör': ...és ő [= Si] gödröt ásott —... kezével véste a' sírt **Mi** 4:273; Miért hogy egyj menydörgés nem csapott / belé Fiam' gödrébe **Mi** 5:378
***3.** (átv) 'vmely nehéz, kilátástalan helyzet jelképe': Te engemet megláczolál, 's magadnak / egyj gödröt ástál; mostan még is én — / én húzzalak-ki abból? [Vö: KrK. 455] **G** O-nak 1:524; Most hát sziszegj azon gödörben, a' / mellyet magad véstél magadnak [Vö: KrK. 477] **Bi** O-nak 3:379; 'S valóban olly' gödörben / lennék? **O** 3:383

/görög/ Görög 1 fn
'görög nemzetiségű személy': Görög, Gubás, Bojér, Olosz / Német, Zsidó, nekem mihelyst fejét / a' Korona díszesíti, mind egy az **P** 2:154

gőzölög 1 tn i
'(környezeténél melegebb folyadék) párolog': azon / vason [= kardon] Petur-bán' vére gőzölög **Sol** 5:46

***/gróffaj/ Gróffaj** 1 fn
'főnemesi család, nemzetség': Oh Simon, nem halki a' *Bojóthi / Gróffaj!* **Mi** 1:24

***/gubás/ Gubás** 1 mn (ritk)
(fn-ként) 'galíciai rutén paraszt /Vö: KrK. 462/: l. a *görög* szócikket!

gúnyolódik 1 tn i
'ismételten gúnyt űz vkiből; csúfolódik': kezdem / esmerni Udvarod' — millyen mohon / kap a' gyalázaton, hogy gúnyolódjon! **Iz** G-nak 4:64

***gúnyolódva** 1 hat-i in
'csúfolódva, vkit kinevetve': Remény! ... egyj igéretet sem tellyesítsz, / végre gúnyolódva hagysz-el ott', / a' hol csak egy-két könnyet tudhatunk / hullatni éktelen kárunkon **E** 5:70
Vö: *kigúnyolás*

GY

gyakorta 1 hsz
'több esetben, gyakran': a' Menynyet is / gyakorta úgy megnyerheti ... több áldozattal, hogy... **B** 4:444

gyalázat 10 fn
1. 'vkinek a becsületén esett sérelem': kezdem / esmerni Udvarod' — millyen mohon / kap a' gyalázaton **Iz** G-nak 4:64; egyj ártatlanságot [= Izt] el- / zárván gyalázatba kevertél **G** B-nak 4:417

***2.** 'vmely becstelen cselekedet szégyenteljes következménye': Ne hagyd bejönni őtet [= Mi-t] ... ne öld meg őtet önn' / gyalázatoddal! **M** G-nak 4:169; átkozott az a' kölyök [= O], kit / gyalázatomra szűltt Meránia **G** 4:556

***3.** 'a meggyalázottság állapota': Itt előszobádba' láttam / Mikhált gyalázatján kerergeni **B** G-nak 4:514

4. (áll-ként v. isz-szerűen, a felháborodás kifejezésére): 'aljasság; szörnyű helyzet v. dolog': Oh, Bán, Bán, ez már gyalázat! **Mi** P-nak 2:72; ej, szégyen, gyalázat / kardot ragadni! **Bi** a bleneknek 2:350; (mérges kaczajjal emeli fel ökleit) Gyalázat! Ellágyúlhattam?! **P** 2:394; (elgyengülve botlik ... a' földre) Pih! ez gyalázat. — Átkozott! **Bi** O-nak 3:421; Oh Királyné! ez gyalázat! **Iz** G-nak 4:58; Ősz, fejem! — illy gyalázat... **Mi** 4:311

gyalázatos 1 mn
'olyan (cselekedet), amely miatt vki szégyellheti magát': Oh, semmi sincsen olly' gyalázatos, / mint viszszaélni az Aszszonyi gyengeséggel! (hsl) **B** 4:358

***/gyalázó/ Gyalázó** 1 fn (ritk)
'az, aki vkit becsületében sért, gyaláz': Elfelejtkezél / róllam Gyalázóm! **Iz** B-nak 3:67

/gyámol/ Gyámol 1 fn
(átv, ritk) 'az, aki gondoz, támogat vkit': éhező / öt gyermekim' kínos nyögések [= nyögései] ... végső fohászkodásodat ki fogják / zavarni a' Mennyekből, ha megölöd / Gyámoljokat **T** E-nek 5:436

gyanú 4 fn
1. 'többé-kevésbé megalapozott feltevés, rossz sejtelem': Fülöp Király' ölettetése végett [= miatt] gyanúba jövén... **O** 1:392; *Gyanú kinozza Bánkot* [M-val kapcsolatban] **Bi** 3:295; ezen ... téged' kedvelő / ember [= P] hideg gyanúból veszti el / irtóztatólag él'tét **B** E-nek 5:223

***2.** (ritk) ~ -t tesz: 'feltűnő lesz: ~ -ra ad okot': ...hogy gyanút / ne tenne, Myska-bán által kerestet [G] **O** 3:312

gyász 1 fn
'vkinek az elvesztése miatt érzett fájdalom': [a merániak] leg- / alább csak úgy külsőképp' is mutatnák / a' gyászt azon szegény Nyomorúltakért, kiket ... a' sírba döntenek **T** 3:232

***/gyászasztal/ gyász-asztal** 1 fn (ritk)
'olyan asztal, amelynél az ott ülők hangulata szomorú, rosszat sejtető': Hogy Bánk le üljön a' setét szövetség' / gyász-asztalához, ahhoz ... Bánki sértődés kivántatik (metaf) **B** 2:279

gyáva 4 mn
1. 'félénk, bizonytalankodó természetű (személy)': oh gyáva Lelkek! mondom: a' jövő / éjjelre P a bleneknek 2:33

2. (rosszalló) 'férfiatlanul, hitványul viselkedő (személy)': oh miképp' fogom kaczagni / a' gyáva Herczeget [= O-t] **B** 2:441; De nem hiszem biz én, a' gyáva Herczeg / hogy' boldogúlt [O M-val] (inv) **Bi** 3:294

3. 'bűnös, megvetésre méltó (megnyilvánulás)': Nézzétek e' Halottnak [= G-nak] arczulatját: / ...hol itten a' gyáva lelkiesméret nyoma? **Iz** 5:254

gyenge 4 mn
'még ki nem fejlett, zsenge (személy)': még gyenge Ifjoncz voltál **T** B-nak 3:256

2. 'olyan (személy), akiben nincs elég akaraterő': (szédűlni láttatik) Gyenge Lélek, / szédűlsz? **G** önmagának 4:97; Endre! / te gyenge Endre! **E** 5:264

***3.** (ritk) 'megalapozatlan, bizonytalan (dolog)': egy Aszszony' álma vajmi gyenge a' szép Hívségről **O** Pr:39

gyengeség 6 fn
1. 'vkinek a természetéből adódó, megbocsátható gyarlósága': nem esmered tehát az aszszonyi / szív' gyengeségeit? **G** O-nak 1:503; hisz' esmérem / én gyengeségteket **B** az asszo-

nyokról 4:343; Oh, semmi sincsen olly' gyalázatos, / mint viszszaélni az Aszszonyi gyengeséggel! **B** 4:359

2. 'a jellem ingatagsága, az ebből eredő határozatlanság': kaczagja a' / Viszhang is árva gyengeségedet **B** önmagának 1:242; szegény Lélek, sajnálhatom / szép gyengeséged' **P** B-nak 2:107; Gyengeségemet? **B** 2:107

gyermek ~ **Gyermek** ~ **gyer'ek** 39 /27, 9,3/ fn

1. 'kiskorú, serdületlen személy': csontyaimmal a' *Meráni* gyermekek / fognak tekézni **P** 1:112; A' vének ollyak mint a' gyermekek, / kik mindenért sírva fakadnak (hsl) **P** 2:80; egyj szegény / himlős gyer'ek megkívánván, lesújtunk / egyj rosz galambfiat... **T** 3:201 + 1:326; **2**:12; 2:94; 2:127

a) (átv, ritk) (becsmérlő értelemben) 'értéktelen személy, akit nem kell felnőtt számba venni': Még gyermekekhez nem bocsájtkozék le / ...Jobban esmérsz Herczegem **Bi** O-nak 3:335

2. 'vkinek a közvetlen leszármazottja': add viszsza gyermekem' te Nagy Királyné **M** G-nak 3:43; Nem érdemeltem — Gyermekek — / hol vannak a' Gyermekeim? — ... Endre — Gyermekek— **G** 4:599—601; ...nincs árva más több, csak az én gyermekem! **B** 5:391 + 1:201; 1:583; 4:121; 4:506; 4:510; 4:520; 5:146; 5:185; 5:226; 5:310; 5:420; 5:439

a) (je-s szószerkezetben): [B] átkozza a' szerette gyermeket **M** 4:138; engedjetek csak egyj araszt helyet / ez' árva gyermeknek [B fiának] **Mi** 5:324; Buzogj te meglopattatott / szív, árva gyermekid kiáltanak! **E** 5:428; éhező / öt gyermekim' kínos nyögések [= nyögései] ... fohászkodásodat ki fogják / zavarni a' Mennyekből **T** E-nek 5:432

b) (megszólításként:) Fel, / fel púha ágyadbol gyermek **B** a fiának 3:278; Ne sírj, ne sírj gyermek **B** a fiának 3:281; Gyermek! te sírsz? **B** a fiának 5:362

c) (erős érzelmi felindulással, felkiáltásként): (felkiáltva) Gyermekem! **M** 4:370; Gyermekem! szerette Gyermekem **B** 5:152; (Somát ... szorittya) Gyermek! **Mi** 5:185

3. (átv) (felnőtt megnevezéseként) 'ifjú, fiatalember': Hazudsz, hazudsz, istentelen Gyer'ek! **P** Sol-nak 4:642

***a)** (ritk) 'elesett, gyenge személy': (égre vetett szemekkel) Oh, Uram, bocsásd magadhoz / e' gyermeket, 's adj neki Jó-éjtszakát! **Mi** önmagáról 2:95

***b)** (ritk) (allegóriaként) 'alattvaló': A' Gyermekek tapossanak Annyokon [= a királynén], / midőn az Attyok [= a király] ... fárad szerencséjek miatt? **Mi** 2:202

gyermeki 2 mn

'gyermekre (1) jellemző, ahhoz tartozó (dolog)': Oh engedd-meg gyermeki- / báb-módra minden gondolattyaim' / enyészni (metaf) **O** M-nak 1:435; ki gyermeki / játékainkban is nem osztozott volt, / bennünket az vallyon szerethet e'? **P** G-ra 2:41

gyertya 1 fn

'régi világítóeszköz': mint gyertya által a' / világ [= világosság] lesz — úgy valék melletted (hsl) **O** M-nak 1:401

gyerünk 7 tn i

(isz-szerűen) 'induljunk, menjünk!': hallotta ezt ősz / Atyám — az ő szavára megvivok. Gyerünk! **Sol** B-nak 5:280; Gyerünk szegény Buzgólkodó! **B** Sol-nak 5:280 + 1:161; 2:285; 2:286; 2:309; 2:430

Vö: *jer*

***gyilkoló** 4 mn-i in

(ritk) (fn-ként) 'gyilkos (1)': én, egyedűl, tudom: / ki volt Fülöp Királynak gyilkolója! **Bi** O-nak 3:417; az orozva gyilkoló hát ő? **My** B-ra 5:283; Ottan hever meggyilkolott Hitvesem / és gyilkolója azon törvényeket / tapodta, mellyek édes Tartományimat / zöldeltetik **E** B-ra 5:425

a) '*gyilkos* (2)': Megfogok tán nem sokára / nektek fizetni jó-név gyilkolóji! **B** 4:355

gyilkolás 1 fn
'szándékos emberölés': ...nevedben a' gyilkolásért e' boszszút veszik **B** E-nek 5:213

gyilkos ~ **Gyilkos** 18 /11,7/ fn
1. 'az, aki vkit erőszakkal megölt': Tűz, Víz, Veszély, / és Gyilkosok között is karomon viszem [B fiát] **Mi** 5:317
a) (a mű vmelyik szereplőjére vonatkozóan:) elértte boszszúálló fegyvered / karom által a' Gyilkost [= P-t] **Sol** E-nek 5:29; a' Gyilkos [= P] Ottó / Herczegre mondtta éppen a' Halált **Sol** 5:39; Gyilkos? **E** G-ra 5:182; Gertrúdis! a' Gyilkos [= B] Szabad! **Iz** 5:446
b) (je-s szószerkezetben:) [P] Egyj átkot nyögött-ki még / Nagy-aszszonyunkra, és az alattomos / gyilkosra **Sol** 5:229 + 5:236; 5:241; 5:297; [O] félénk-gyilkossá leve [= lett] **Iz** 4:26; Az én öcsém félénk-gyilkos leve? **G** 4:27; Királyi-gyilkos! el vele! **Udv** 5:328; kész lehetnék e' fájdalmaimban / önn' gyilkosommá lenni! **Iz** 5:13; Mint Pártosok' feje, és Nagy-aszszonyunk' / gyilkossa úgy ölettetett-le [P] **B** 5:210
c) (felkiáltásban:) Gyilkos! segítség! **Bi** 3:423; (berohan) Alattomos Királyi Gyilkosok! **Sol** 4:641
2. (átv) 'az, aki súlyosan vétett vki ellen': Ottó! Ottó! — Gyilkosom! **G** 4:605; kezét csókoltam volna a' / Gyilkosnak [= G-nak], a' ki Véremet [= családomat] megöltte...? **B** 5:180

gyilok 1 fn
'kétélű szúró fegyver': De gyilkod' is haszontalan fened **Bi** B-nak 2:418

gyógyít 1 ts i
(tárgy nélkül) 'helyreállítja vkinek a testi épségét': Ottó döfött le — hátúl — oh segíts — / gyógyíts — **Bi** My-nak 3:427
Vö: *meggyógyít*

gyomor 2 fn
'az emberi test emésztő része': Ők [= a merániak] ... zabálnak szűntelen, / úgy, mintha mindenik tagocska bennek / egyj egyj gyomorral volna áldva **T** 3:194; Tűrj békeséggel, ezt papolta az / Apát-Urunk is sokszor... — úgy de tömve volt magának a' gyomra (ell) **T** 3:239

gyóntató 1 fn
'az a pap, akinek a gyónó megvallja bűneit': Még gyóntatómnak is csak esküvés / alatt nyilatkoztathatnám ki ... én Atya / vagyok **Si** Mi-nak 1:18

gyöngy 1 fn
'gömb alakú értékes dísz; ékszer': a' könny az a' / gyöngy, mellyel a' halálos-ágyba' fekvő / szép virtus ékesíttetik! (metaf) **G** 1:507 /Vö: KrK. 455/

***gyönyörködés** 1 fn
(ritk) 'vminek az élvezetes szemlélése': add viszsza Híveidnek ... A' nyugodalmat, békeséget, és / az életen való gyönyörködést (párh) **Mi** G-nak 4:216

gyönyörűség 1 fn
(ritk) 'vmely öröm, gyönyörködés forrása': egyj boldogtalan Éjtszaka / elvette mindenünket — ... egyetlen-egyj Fiamat ... Lelkemnek egyj gyönyörűségét, virágzó / ifjúkorában **Mi** 4:263

gyötör 5 ts i
1. '(testi baj, fájdalom) kínoz vkit': gyötörjön / éhséged annyira, hogy a' sírbol a' / halottakat kívánd kirágni! **B** O-ra 4:581
2. '(lelki fájdalom) kínoz vkit': megvettetett szerelmem által a' / r'ád háromolható szégyen gyötör [téged] **O** G-nak 1:513
3. 'vki vkinek bizonytalanságot, kelletlen érzést okoz': Nem gyötrelek Mikhálom hát vele **Si** 1:17; Mit nyughatatlanítsz setétes Álom / kép! mit gyötörsz incselkedő *Chimaera*!? (párh) **B** 1:246; Éktelen / Lakossa a' Pokolnak, mit gyötörsz? **B** T-nak 5:341

***győzedelem** 2 fn (ritk)
'vmely küzdelemben kivívott siker; győzelem': Sok Férjfiak — ... — az / ollyat, ki könnyű győzedelmet

i
gér, / azért se szívelik **Bi** Iz-nak 1:360; Oh Endre! győzedelmeskedj te bár / Országokon; de illyen győzedelmet / mint Bánk neked nyertt most, nem nyersz soha! **B** 2341

győzedelmes ~ Győzedelmes ~ győzdelmes 3 /1,1,1/ mn (ritk)
***1.** 'vmely győzelem nyomán elvárható, örömteli (cselekvés, állapot)': Királyom azt parancsolá: siessek / előre, mint győzdelmes érkezése' Hír- / mondója **Sol** 5:32; Gertrudis, ennyit érdemeltem én / hogy győzedelmes jöttöm' innepén / romlásodat könnyeznem sem lehet!? **E** 5:195
***2.** (fn-ként) 'az, aki vmilyen küzdelemben sikert ért el; győztes': Itt áll im' a' Gyűlöltetett [= O], 's az a' / szép Győzedelmes [= M], kit megkellett volna győzni, / amott megy (ell) **G** 1:482

győzedelmeskedik 1 tn i
'hosszabb küzdelemben sikert arat': Oh Endre! győzedelmeskedj te bár / Országokon... **B** 2:340

győzedelmi 1 mn (ritk)
'győzedelmes (1)': Ez a' győzedelmi pompa, melly / Galíziából jöttömet fogadja? **E** 5:190

/gyülekezet/ Gyülekezet ~ Gyűlekzet 2 /1,1/ fn
(nép) 'összegyűlt személyek összessége; társaság': Az Isten e' Gyülekezet álmodott / czéljával... **B** 2:85; ... Mikhált láttuk a' / tömlöczbe késértetni — mellyre az / egész Gyűlekzet öszve háborodva / rontott ki **Si** 5:92

/gyülevész/ gyűlevész 1 mn
(rosszalló) 'szedett-vedett, semmirekellő emberekből álló (csoport)': Ő [= G] csorda számra tartya gyűlevész / szolgáit... **T** 3:174

gyűlöl 2 ts i
'ellenséges indulatot érez vki iránt': Szánnyátok őtet [= P-t], / mert nem gonoszságért gyűlöl; hanem / azért, mivel Más más köntöst visel **B** 2:307; Petur-bán / gyűlölte a' Királynét, 's még is... **Si** 5:85
**gyűlölni* 2 fn-i in
~ kezd: '(lassanként) úrrá lesz rajta a gyűlölet': Atyám gyűlölni kezdett -- én is rajta kezdttem / gyűlölni minden embert **Bi** 3:344—345

***gyűlölés** 1 fn (ritk)
'gyűlölet': Ottó! ... — kiért / szintén alattvalóim' gyűlölésit / vontam magamra... **E** 5:353

gyűlölet 2 fn
'nagyfokú ellenséges indulat': Wárdán, belőlled most a' nemzeti / rút gyűlölet; nem az Igazság beszél **B** P-nak 2:305; csak ő [= G] vala / a' gyűlöletnek tárgya **B** 5:170

***/gyűlöltetett/ Gyűlöltetett** 1 mn-i in (ritk)
(fn-ként) 'az, akit vmiért gyűlölnek': Itt áll im' a' Gyűlöltetett [= O] ... **G** 1:481 /Vö: *Győzedelmes*/

gyümölcs 2 fn
1. (átv) 'vminek az eredménye, haszna': Elkellene pirúlniok [a merániaknak], midőn ezüst ... övek / verődnek a' Lábszáraikra; mert / véres verejtékünk' gyümölcse az **T** 3:228
2. (átv, ritk) ' utód, leszármazott': Lévnyalóvá / lettél dicső *Árpád gyümölcse te*? (metaf) **P** 1:81

gyűrű 1 fn
'ujjon viselhető, karika alakú ékszer': kezét csókoltam volna a' / Gyilkosnak [= G-nak] ... csak azért, mivel hogy gyűrűjére egyj / rangbéli czimer volt fel mettzve? **B** 5:181

H

ha[1] 72 ksz
A) (feltételes mm ksz-aként) 'feltéve azt...'
1. (a feltétel megvalósulása közömbös:) ha Hét az Úttzán hétszer el- / esett, azon szint' annyiszor kaczagjuk / magunkat el... **G** 4:568 stb

2. (a feltétel megvalósulása nem valószínű:) jó Urak . . . / ha életet tudnátok adni, akkor / érdemlenétek-meg az uralkodást **Bi** O-nak 3:403 stb.

3. (a feltétel megvalósulása valószínű:) Útálnám magam', ha abban / a' hiedelemben hagyhatnálak el, / hogy testi-lelki-Híved voltam **Bi** O-nak 3:407 stb.

a) (a fm megfogalmazása nélkül:) [B: Éktelen / lakossa a' Pokolnak, mit gyötörsz?] Ha kéntelen — **T** 5:342 // (fenyegetés kifejezésére:) Ha hazudsz Leány — **G** Iz-nak 4:18; Ha meg találják / ezt látni — **Mi** G-nak 4:301; [Mi: tekénteszsz ősz hajszálaimra] 'S ha arra én tekéntni nem fogok — ? **G** 4:236; Aszszonyom! ha útam innen / hóhér' kezébe vinne engemet? — **B** G-nak 4:507; Ha úgy találna lenni! **G** B-nak 4:535

B) (időhat-i mm ksz-aként) 'amikor majd . . .': jöjj még ez' éjjel — itt ha eloszlanak — / Házamhoz (inv) **P** B-nak 1:191; Ha ezt [= G-t] az álom elszólittya onnan; / te viszsza is mehetsz Melindához megént **O** Bi-nak 1:546 stb.

C) (okozati összefüggésben lévő m-ok között:) ha egyszer ő [= G] Rabló, Királyném is megszűne lenni **P** 2:224 stb.

a) (fm megfogalmazása nélkül:) Hisz' Isten / én nem vagyok — ha mást szeret [O] **Bi** Iz-nak 1:340

b) (erélyes indokolás nyomósítására:) [B] Nem jól beszél, ha mondom **P** 2:281

D) (megengedő értelmű mm-ok ksz-aként) 'bár lehetséges': Ha tízszer, harmincszor megöltt, / ha kincsemet rabolta el, ha széjjel- / szaggatta Gyermekimet, Feleségemet — még tán megengedhettem [= megbocsáthattam] volna; de... (párh) **B** G-ról 5: 183—184

ha[2] 20 isz

1. (harag, felháborodás kifejezésére;) Ha! halj meg! **Blenek** Bi-nak 2:345 + 1:162; 1:529; 2:19; 2:345; 4:36; 4:162; 4:220; 4:574; 5:327

2. (bosszúság kifejezésére:) [G: mit gondolok veled!!!] Ha! (a' bosszúság és szégyen köztt . . .) **Bi** 1:531 + 4:374

3. (ijedtség, megdöbbenés kifejezésére:) (megijedve néz reá) Ha! Istenem — Melinda! **G** 4:131 + 2:64; 3:60

4. (hirtelen felismerés kifejezésére:) [T: . . . egyj / titkos szövetségben hitét letenni] Ha! — ezt hogy elfelejthetém — Istenem! **B** 3:154 + 1:334; 1:564; 3:112; 3:277; 4:105

/habár/ ha bár 1 ksz

(megengedő értelmű m-ban) 'még akkor is, ha . . .': meg is fogok felelni ennek, és / ha bár a' tulajdon síromon fog is / a' Békeségetek virágzani **B** 1:578

***habocska** 1 fn

(folyadék felszínén képződő) gyorsan szétesző képződmény; kis buborékhalmaz': Gondolod, hogy a' / felháborított tengert megfogod / állítni, hogy ha egyszer egyj habocskát (magát érti) / veszsződdel eltudsz széjjel ütni? (ell, metaf) **Bi** O-nak 3:328 /Vö: KrK. 421; Lovas: Képek 206/

háborgat 1 ts i

'pihenésében zavar vkit': Immár ki háborgat megént? **G** 4:5

***/háborítani/ háboritani** 1 fn-i in (ritk)

'nyugtalanítani, háborgatni vkit': ezen setétben bújdosók / volnának, a' kik engemet bolond / álmomba' szánva háboritani / igyekszenek **B** a blenekről 1:227

Vö: *felháborított, megháborodva, összeháborodva*

háborog 1 tn i

'nyugtalanul viselkedik; zúgolódik': Ma már / nem háborogsz úgy, mint az éjtszaka **T** B-nak 3:100

háború 5 fn

'fegyveres harc': Hát jut e' eszedbe még a' / *Testvéri háború*? **B** P-nak 2:232 [Vö: KrK. 468]; de hisz' / a' *háborúban* szabad fosztani. . . .A' jó Merániak / azt háború nélkül is megteszik . . . **T** 3:157—160; elkellett neki

[= G-nak] akármiképp' is esni, hogy Hazánk' / ne essen el polgári háborúban **B** 5:167; Polgári háborúban — **E** 5:168 Vö: *polgári*

hadd 2 hsz (nép)
1. 'engedd meg, hogy...': No hadd beszéljem hát magam ki **Bi** 2:357
2. (ráhagyásképpen:) [B: ...imádlak, *én*, kit ők nevetnek] (keserűen) Úgy? — / csak hadd nevessenek... **G** 4:562

hág 1 tn i
(átv) nyakára ~: 'uralma alá hajt; leigáz': Nyakunkra / ne hágjon a' dölfös Meránia **P** 2:52

hagy ~ **hágy** 7 /6,1/ ts i
1. itt ~ vmit: 'nem viszi magával, lemond róla': [B fia] mindenét / itt hagyja nektek, csak az egyj életért / rimánkodik **Mi** 5:313
2. vhol ~ vkit: 'elmegy tőle; nem törődik vele': [B: (elmegy)] No itt' hágy — **T** 1:255
3. (fn-i in-vel) 'tűr, enged vmit (tenni)': te engemet ... az el-nem érhető / vég-czél után csak hagysz kapkodni? **B** M-nak 3:19; Ne hagyd bejönni őtet [= Mi-t] — csak most — / ne hagyd Királyné! (párh) **M** G-nak 4:163—164; Melinda jó-nevét te hagytad az / Udvarnak a' nyelvére tenni ... **B** G-nak 4:557; Ártatlan ő! ... vérző szív, csak ezt / ne hagyd magadtól elrabolni **E** 5:300
**hagyni* 2 fn-i in
1. itten ~: 'elmenni tőle; nem törődni vele': ...tégedet miért ne tudjalak / hűs vérrel itten hagyni? **Bi** O-nak 3:364
***2.** (átv) (erkölcsi foltot) rajta ~ vkin: 'nem küzdeni becsületének helyreállításáért': Nincs senki ... ki e' szennyet Nagyaszszonyán [= G-on] nem undorodna hagyni? **E** 5:239
**hagyott* 1 mn-i in
'olyan (személy), aki vmilyen helyzetben, állapotban maradt': [E: mit tegyen most ő — ?] Igazságot, az árván hagyott / Király fiak' nevében **Iz** 5:404
Vö: *elhagy, félbehagyni, hátrahagy*

hagyat 1 ts i
vhol ~ vkit: 'arra utasítja, hogy ne vigyen magával vkit': Midőn elvivé / Leányod' a' Követség — engemet / itten hagyattál — **Iz** G-nak 4:67

/hahogy/ ha hogy 5 ksz (ritk)
(feltételes m-ok ksz-aként)
1. 'ha esetleg': Ne mennyetek széjjel mindjárt Barátim, / hogy megtaláljalak, ha hogy talán / lehetne szükség rátok **B** a bleneknek 2:434 + 3:369
2. (ok és következmény összekapcsolására:) Ha hogy panaszkodni akarunk, előbb / meg kell tanulnunk írni ... **T** 3:214 + Pr:19
3. 'hacsak': — átkozott hajón evez szerencsém, / 's elül, ha hogy reája nem vigyázok **Bi** 2:360
Vö: *hogyha*

haj[1] ~ **Haj** 6 /5,1/ fn
'az emberi fejtetőt takaró szőrzet': Ősz hajam vagyon **Mi** 1:5; No, nézd ezen kevés hajat **Bi** O-nak 3:330; [Mi] fejér hajával / törölte könnyeit **M** 4:165; A' / hajam' kitépve futottam **Mi** 4:266; Ha egykor ősz hajad leszen, fogod / érezni, hogy minő keserves annak / megmocskolása **Mi** E-nek 5:114; Mi bennem illyen bámulásra méltó? / zavartt Eszem? ... Borzadó Hajam? (párh) **B** 5:154

haj'[2] 1 isz
(csalódottság kifejezésére) 'sajnos': [G] csak a' Merániakra néz. Haj'! Istenemre, leg- / alább csak egy vidám tekéntetet / mutatna hát... **P** 1:119

hajfürt 1 fn
'hosszabb hajszálak összessége': Az elhanyatló nap nem ád / olly' tiszteletre méltó fényt maga / körül, miképp' ezen öreg' [= Mi] fejér / hajfürtyein súgárol (hsl) **B** 4:379

hajlandóság 1 fn
*(ritk) 'jóindulat, megértés': most az egyszer úgy kell már viselni / magamat, hogy a' hajlandóságodat / megérdemeljem; mert ebűl leszek **Bi** B-nak 2:374

hajnal ~ Hajnal 2 /1,1/ fn
'a napfelkelte körüli időszak': A' Hajnal érkezik, 's még mind csak illy / határozatlanúl? **P** a bleneknek 2:1; — Hajnalban egyj / idegen szobában — **Iz** 4:54

hajó 2 fn
'nagyobb vízi közlekedési eszköz': a' dühös / tenger magát örömmel engedi / egyj kis gödörbe elszorúttani, / csak ottan is zúzhassa a' hajókat! **P** 4:620 [A kép értelme kétséges. Vö: KrK. 481]
a) (átv) 'az emberi sors jelképe': átkozott hajón evez szerencsém, / 's elül, ha hogy reája nem vigyázok [= össze kell szednem az eszemet, mert veszedelembe kerültem] **Bi** 2:359 /Vö: Lovas: Képek 195/

hajszál 2 fn
'egy szál haj': Ő [=G] csorda számra tartya gyűlevész / szolgáit, éppenséggel mintha minden / hajszála egyj őrzőt kivánna (hsl) **T** 3:176
a) 'haj': Megakarsz ijeszteni — / pedig tekénteszsz ősz hajszálaimra **Mi** G-nak 4:235 /Vö: 1:5 és 4:165/

hajthat 1 ts i
~ -ja a fejét vhova: 'nyugalmat találhat vhol': engedjetek csak egyj araszt helyet / ez' árva gyermeknek [=B fiának], hová fejét / hajthassa **Mi** 5:325

***hajtó** nm-i in 1
hasznot ~: 'olyan (személy), aki előnyt, nyereséget szerez vkinek': A' Sógorom? Hm! a' derék, 's haszont- / hajtó Pohárnok a' Vámot valóban / elnyerte Újfalun (gúny) **P** 2:198

/hála/ hálá fn 2 (nép)
~ Isten: (megnyugvás kifejezésére) 'csakhogy, végre': Oh de hálá, / hogy itt vagy ismét **P** B-nak 1:165; Te sírsz? no hálá / Istennek **B** T-nak 5:342

/hálaadás/ háláadás 1 fn (nép)
'köszönet, hálálkodás': Menny Tigrisek, Fene- / vadak közé ... 's ha mindened' feláldozván nekik, / hálaadással megnyalják kezed' — ... kiáltsd / örömmel: oh, még is találtam *embert!* **B** a fiának 3:285

***háláadatlan** 2 fn (nép)
'az, aki vmely jótéteményért rosszal fizet; hálátlan': [Sol: Ez itt az Öszveesküdttek közül / egyj] Háláadatlan! E Si-nak 5:74; Háláadatlanok! ne szóljatok! **E** Si-nak 5:108

***háláadatlanság** 1 fn (nép)
'hálátlanság': [Si] fájdalma meghaladta a' saját / fájdalmamat! 's én azt mostan neki / háláadatlansággal — [viszonozzam] **Mi** 4:286

halad 1 tn i
*ts (átv, ritk) 'felülmúl, túlhalad vmit': M'ért hogy Reményem szerencsém' / vígságait haladja **O** M-nak 1:423

halál ~ Halál 10 /8,2/ fn
1. 'az életműködés megszűnése, az élet vége': (ki-kinéz az ablakon) Vitézi módra mészs- / le szép nap! — Ah, hol illy' halál? [Vö: KrK. 411] **G** 4:321; mély síromon / túl a' Halál' szép halvány angyala / meg fog mutatni [téged] megént **M** B-nak 4:397
a) ~ -lal megfizet →*megfizet*
b) ~ -t eszik →*eszik*
c) ~ -t mond a fejére →*mond*
d) → -t kiált a fejére ~*kiált*
e) ~ -t hozott →*hozott*
2 'halálos, végső veszedelem': (valami Nagyon láttatik gondolkozni) Az egy Halál — [= a helyzet rosszat sejtet, halálhoz vezethet; Vö: KrK. 478] **G** 4:87

halálos 4 nm
~ ágy: 'olyan ágy, amelyhez vkinek a halála fűződik': Halálos- / ágyad felett kécségbeesésedet / kaczagja árnyékom **Bi** O-nak 3:421; Atyám! halálos ágyadon nyögéd / még gyermekid' fülökbe... **E** 5:419
a) (átv, irod) ~ ágy: 'veszedelem, végveszély': Spanyol / ország halálos ágyában nyögött / r'ánk nézve **Si** 1:89; a' könny az a' / gyöngy, mellyel a' ha-

lálos-ágyba' fekvő / szép virtus ékesíttetik! **G** 1:507

/halandó/ Halandó 1 fn
'ember': Atyám! ide / mindentudásod' égi cseppeit! ... hogy ... a' Halandók' / szívébe nézhessek **B** 1:215

/halandóság/ Halandóság 1 fn
*'emberi mivolt, lét': Egyj / ménkő csapás ugyan létépheti / róllam Halandóságom' köntösét; de / Jóhíremet ki nem töröllheti (ell) **B** 1:593

halaszt 1 ts i
'későbbi időpontra tesz vmit': [a bleneket] kértem hogy addig csak halasztanák [a felkelést], míg nem beszéllenék veled **Mi** G-nak 4:295

/haldokló/ Haldokló 1 fn
'az, aki haláltusáját vívja': Pártütés! / ezt mondtta a' Haldokló [= Bi] **My** 4:598

halhatatlan 1 mn
(átv) 'soha meg nem szűnő (állapot)': oh adsza halhatatlan életet, / vagy csak szünetlen álmot, Ég! **O** Pr:17

halhatatlanság 1 fn
'örök élet; soha el nem múlás': Minden tökélletességgel ruházta- / fel őtet [= G-t] a' Természet — benne csak / a' halhatatlanság hibáza **E** 5:78

hall 15 ts i
1. '(hangot) fülével érzékel': [Bi: Bán! őrülést mutat tekénteted!] Tudom, tudom; de hallom is közel- / létét Eszem-lerontatása' hír- / kürtyének **B** 3:289; ... 's ím' kaczajt hallottam fel **Iz** 4:53; egyj Fedél alatt nyögést / hallottam **Si** 5:99
2. '(beszédet) fülével érzékel és megért': ha azt / megérni kellene, hogy reám mutatva / susogni hallanám ... **G** 1:519; felébredék, 's kiáltni hallom: ... *Pártütés!* **Mi** 2:101; Akkor lopózkodtál be a' Kapun — / hallám az őrzővel beszédedet **T** B-nak 3:132; Beszélj, Beszélj; igen / jól hallom én panaszod **B** T-nak 3:149; Hol van? [O] szavát hallottam **My** 3:425; nem hallá [P] többet egyj / szavunkat is **Sol** 5:230; „Ártatlan" ezt nyögé utólszor az / elhunyott szerencsétlen [= Bi] hallotta ezt ősz / Atyám **Sol** 5:277
a) '(hírt, tényt) hallomásból megtud': ... hogy sokat hallottál a' Magyar / Feleségek' álhatatosságáról **Bi** O-nak 1:534; Panaszszát / nem hallod elnyomattatott / Hazádnak... ? **P** B-nak 2:111; Hogy Peturt veszély / között lenni hallám, védelmére mentem **Si** 5:106
a) (felszólításként) ~ -jad csak!: 'figyelj ide!': hallyad csak:... **O** Bi-nak Pr:16 + Pr:21

***hallván** 1 hat-i in
*dicsérni ~ vmit: 'annak dicséretét elfogadva': Légy boldog Endre! ha te Királyi-pálczád' / kezébe adtad Aszszonyodnak, és / Jóságodat dicsérni hallván, úgy veszed / inczselkedését, mint jó pénzt... **P** 2:131

hallatlan 3 mn
1. 'példa nélkül álló (dolog)': hallatlan Endre' idejéig az még, / hogy a' Teremtőjét kivéve, más előtt- / is térdre essen egyj Magyar **B** G-nak 4:50; Uram Teremtőm! hallatlan Magyar / Országban illy eset! **My** 4:602 (Vö: KrK. 481/
2. (felháborodás kifejezésére) 'borzasztó, elképesztő (dolog)': [O: add tanácsodat nekem / *hogyan lehessen enyim Melinda szive?*] (elsárgúlva viszsza rezzen) Hallatlan! **G** 1:527

/hallgat/ halgat 6 tn i
'nem be zél; csendben van': Nem is beszéllek — ... Igy ni! (...) halgatok **P** 1:109; ...halgass oroszlán, / az a' Királyné — [Vö: KrK. 473] **M** 3:78
a) (felszólításban, félbeszakításként 'ne beszélj!': Halgass! **O** Bi-nak Pr:16; [Si: De hátha még is úgy lehetne?] Halgass Simon! **P** 2:45; [B: ...Jó-nevét ölé meg nemzetennek / rút öccse által] Halgass! **E** 5:190
b) 'nem nyilatkozik': Megesett a' dolog? [O: (elfogódva szegzi a' földre szemeit)] Halgatsz? **Bi** 3:321

***/hallgatni/ halgatni** 3 fn-i in

1. 'meg nem szólalni': Most fogok / halgatni — még *ma* néma lenni, mint egyj / Carthusianus (hsl) **P** 1:114

a) 'nem szólni, érzelmet ki nem mutatni': ő [= B] boldog ember ... szabad folyáson úszhat a' dühe: / halgatni kell nekem — Király vagyok (ell) **E** 5:395

2. ~ vmire: 'figyelembe venni vmit; odafigyelni rá': ...igaz', hogy a' Meteltetett sikólt; de / hisz arra nem szükség halgatni **T** 3:169
Vö: *elhallgat, meghallgat*

/**hallgatás**/ **halgatás** 1 fn
'titoktartás': Halgatásra tettem- / le esküvésemet **Mi** 4:289

halott ~ **Halott** 4 /2,2/ fn
'meghalt ember': viszsza adja é / ez a' halottakért húltt könnyeket? **T** B-nak 3:262

a) 'holttest': gyötörjön / éhséged annyira, hogy a' sírbol a' / halottakat kívánd kirágni! **B** O-ra 4:583; a' nyájas Halott [= G], / ... nem törheté ki azt a' támaszot, / mellyhez Királya úgy ragaszkodott **E** 5:137; Nézzétek e' Halottnak [= G-nak] arculatját: / hol itten egyj hamis vonás? **Iz** 5:252

halotti 1 mn
'temetéskor használatos, gyászt kifejező (anyag)': [a merániak] egyj halotti fátyolt / kötnének inkább a' hasokra... **T** 3:229

*/**halottnézés**/ **Halott nézés** 1 fn
'a halott (szokásos) megtekintése': A' népet immár tartóztatni nem / lehet a' Halott nézéstől **Udv** 5:2

***halva** 1 hat-i in
'halott, élettelen állapotban': [G-t] Már halva leltük **Si** 5:94

halvány 2 mn
'sápadt arcú; alig látható (lény)': ...Bánk, látlak é megént? ... mély síromon / túl a' Halál' szép halvány angyala / meg fog mutatni megént **M** 4:397

a) ~ -an: 'sápadtan, ijedten': Ti, a' kik olly halványan állotok körülöttem... **E** 5:400

hamar 9 hsz
1. 'gyorsan, sietve': Bán! Bán! hamar beszélj! **B** P-nak 1:184; futottam Ottó / Herczeghez, és Melindához hamar **Iz** 4:38; Hamar! (kívül ... több kiáltás) 4:592

2. 'kevés idő elteltével, hamarosan': [P: a' jövő / éjjelre] (homlokát dörgölve) És ollyan hamar **Si** 2:34; (nyugtalansággal) Hamar **Blenek** 2:34; Bánk jőjj hamar! csak egyj- / két nyillövésnyi — jőjj hamar **M** 4:407—408; Hamar! **T** 4:408

*/**hamartűnő**/ **Hamartünő** 1 mn (ritk)
'gyorsan semmivé foszló; tűnékeny (érzés)': Hamartünő örömremény, mi vagy te? játszi Képzete a' kívánkozó [= képzelődő] Észnek: — mosolyg, 's — meghal **Si** 2:459 /Vö: KrK. 471/

hamis 2 mn
1. 'álnok, megtévesztő módon viselkedő (személy)': Pih! minden [= mindenki] e' szerént tehát hamis, / 's megcsal — ... legtisztábbnak mutassa / magát; de egyben még is mocskos az [Arany: Nejére gondol 129] **B** 3:137

2. 'álnokságot, csalást kifejező (jelenség)': Nézzétek e' Halottnak arczulatját: / hol itten egyj hamis vonás? **Iz** 5:253

hanem 3 ksz
1. (m-ok szembeállítására) 'de, ellenben': Szánnyátok őtet [= P-t], mert nem gonoszságért gyűlöl; hanem azért, mivel Más más köntöst visel **B** a bleneknek 2:307; kértem hogy addig csak halasztanák [a felkelést], míg nem beszéllenék veled: hanem meg-kelle esküdnöm, hogy egyjikét / sem árulom közűlök el **Mi** G-nak 4:296

2. (m-részek szembeállítására, *nemcsak* ksz-val) 'sőt még': Ha / Törvény, 's szokás szerént cselekszetek, nem / csak én, hanem minden Magyar segítő / kezét sietve nyújtaná (ell) **B** a bleneknek 2:240

hang 5 fn
1. 'szó, kifejezés': Ha engemet Prometheusom csak ... egyj hideg / szerszámnak alkotott-meg volna, úgy

szolgálatodra tán lehetne hangom **B** Iz-nak 3:76

2. (átv) 'hanghordozás, tónus': Ollyan csodálatos hangon felelsz Simon! reménylesz? **Mi** 1:15; ti földi Istennék! ne gondoljátok azt, / hogy minden [= mindenki] irtózik hatalmas hangotoktol! **P** G-ra 2:464

3. 'fülre tett hatás; hangzás': Uralkodás! *Parancsolás!* minő / más már csak ennek még a' hangja is / mint *engedelmeskedni!* **G** 4:92

4. alantabb ~ -on: 'csendesebben, halkabban': No leg- / alább beszélj hát egy kicsinyt alantabb / hangon **Mi** P-nak 1:103
Vö: *visszhang*

hangzik 1 tn i
'(hely) zeng, visszhangzik vmitől': de hangzik is az Ország' / négy része, megdicsértetésitől / a' bőkezű Adakozónak [= G-nak] **B** G-nak 4:487

hangya 1 fn
'apró rovar, a kicsinység kifejezője': Ha engemet Prometheusom csak egyj / hangyának ... alkotott-meg volna, úgy / szolgálatodra tán lehetne hangom **B** Iz-nak 3:73

hány 1 ts i
'folyamatosan dob, szór vmit': [O emberei] Tűzet hánytak minden felé **T** 5:382

***hanyatló** 1 mn-i in
'olyan (dolog), amely folyamatosan veszti erejét': nem esmered tehát az aszszonyi / szív' gyengeségeit? nem a' hanyatló / Virtusnak e' fogásait? (párh) **G** O-nak 1:503
Vö: *elhanyatló*

harag 1 fn
(Vall) Isten ~ -ja:' 'Isten büntetése': azért nem / bátorkodok magamat elölni, mert az / Isten' haragjától félek **T** 3:271

haragszik 1 tn i
'nehezteI vkire': Talán haragszik [M]? **O** Bi-nak 1:261

haramia ~ **Haramia** 3 /2,1/ fn
1. 'fegyveres rabló': Bánk! ... Te ments- / meg engem' e' Haramiák közül **Mi** 2:91; Haramiák? **B** 2:92
2. (átv, rosszalló)' aljas gonosztevő': Haramia — nincs itt más kigázolás **B** G-ra 3:120

***/háramolható/ háromolható** 1 mn-i in (ritk)
'olyan (következmény), amely vkire hárul, vkit terhel': Néném, tehát mi lessz kedved szerént? / majd Bíborunk' bemocskolása, majd / megvettetett szerelmem által a' / r'ád háromolható szégyen gyötör **O** G-nak 1:513

harap 1 tn i
(átv) 'sértő szavakkal visszavág vkinek': A' kis Majom [= M] harap **G** 1:460
***harapni** 1 fn-i in
'fogával szétszakítani vmit': Manó vigye / vígságtokat, hol a' szabad Magyar / érzés az itt erőltetett Feszesség' / lánczába kéntelen harapni (megszem, metaf) **Si** 1:71

/harcol/ harczol 1 tn i
'fegyverrel szembeszáll; megvív': Királyom! én veled nem harczolok! / Szent vagy te én előtten **B** E-nek 5:267

/hárfa/ Hárfa 1 fn
'pengetős hangszer': Ott Czimbalom, síp, Hárfa zengenek... **Mi** 1:63

harisnya 1 fn
'az emberi lábat borító ruhadarab' (a dráma korában újdonság, idegenszerűen hat): [G] csak a' Merániakra néz. Bámúlja a' harisnyát **P** 1:117

harmad 1 szn
'három egyenlő részre osztott egység egyik része': Uralkodás!... Egyj Magyar / Országba'! majd Polyák' — Podólia' / aztán Velencze ... Európa' harmadába' **G** 4:97

/harminc/ harmincz 1 szn
~ -szor: 'háromszor tíz alkalommal': Ha tízszer, harmincszor megöltt, / ha kincsemet rabolta el, ha ...

még tán megengedhettem [= megbocsáthattam] volna (párh) **B** 5:183

három 1 szn
'a kettőnél eggyel több': ... midőn / vagy három órával ez előtt, ivék a' / Magyar Szabadság hoszszú életére!? **P** 2:8

has 2 fn
'az emberi emésztőszerveket magában foglaló testüreg': Ez a' Merániaknak izzadoz; / amaz a' Merániaknak a' hasát / hizlalja vérverejtékével (párh) **P** 2:115
a) 'az e fölött levő külső testtáják': [a merániak] egyj halotti fátyolt / kötének inkább a' hasokra — leg- / alább ... mutatnák a' gyászt **T** 3:230 /Vö: KrK. 475/

hasonló 2 mn
'olyan (személy, dolog), aki, amely vmely másikhoz hasonlít': [az O-hoz] hasonló emberek / kények-szerént várják-meg a' tanácsot **Bi** O-nak 3:375; hisz a' [M-éhoz] hasonló / történet életünknek azon szokott ... ízetlenkedésihez / tartozhat, a' melly megnevettető **G** B-nak 4:562

használ 1 tn i
'(erkölcsi) haszonnal, nyereséggel jár': Hej, fére oktalan / aggódalom! mit használ itten a' fog- / csikorgatás? **P** 1:75

**használni* 1 fn-i in
'alkalmazni; igénybe venni vmit': hallom is közel- / létét Eszem-lerontatása' hír- / kürtyének, és azért kívánom azt / használni addig, míg egészen el nem- / veszejtem **B** 3:292

haszon ~ **Haszon** 8 /6,2/ fn
1. 'jövedelem, anyagi nyereség': *Ott van a' Haza, / ho' a' Haszon* **Bi** 1:332; a' Metéltetett sikölt; de / hisz' arra nem szükség halgatni, csak / haszon lehessen **T** 3:170; engem' / csak a' haszon kötött hozzád **Bi** O-nak 3:410; Nem vagyok / Magyar, tehát nem is gondolhatod, / hogy Részrehajlás, vagy Haszon beszél / belőllem **Mi** G-nak 4:212
2. 'eredmény, érték': Tűrj békeséggel ... Istenem! mi haszna? ha / szorongat a' szegénység, a' pokolt / nem féljük... **T** 3:239
3. 'előny': [híveid] többnyire a' saját / hasznokra egyj kalitkát épitettek / a' büszkeségeden, hízelkedéssel... **B** G-nak 4:533
4. ~ -át veszi →*vesz*
5. ~ -ot hajtó →*hajtó*

haszontalan 2 mn és hsz /1,1/
I. mn 'erkölcsileg értéktelen, hitvány (személy)': ... 's egyj Ember — egyj haszontalan Por — az / ütné-ki őtet [= M-t] karjaim közül? **B** 1:251
II. hsz (nép) 'hasztalanul, hiába': De gyilkod' is haszontalan fened, / az útakat jól tudjuk elállani **Bi** B-nak 2:481

hasztalan 2 hsz
'eredménytelenül, hiába': [B] bezárt egyj / oldalszobába — szabadulásomért / ott várakoztam hasztalan **Iz** 4:51; hasztalan kiáltsz te most, / mert nem szabad bejönni senkinek- / is **B** G-nak 4:457

hat 1 szn
'ötnél eggyel több (személy)': Szinte el/indúltam, a' midőn *hatot* [= hat gyermeket] felém nyújt **Si** egy banyáról 1:39

hát 54 hsz és ksz /20,34/
I. hsz
1. (csodálkozás kifejezésére:) Hát alszotok? **P** a bleneknek 2:465; Édes Herczegem; de hát / m'ért félsz? (gúny) **Bi** O-nak 3:316 stb.
2. (felháborodás kifejezésére:) Pokolba! hát nem / esküdtek meg itten? **P** a bleneknek 2:286; [G: Egyjike a' Pártosoknak!] Hát ki mondta azt? **Mi** 4:287 stb.
3. (beleegyezés kifejezésére:) Hurczoljatok hát sírba engem is! **Mi** 4:179; Tiborcz! vezesd hát Aszszonyod' **B** 4:387 stb.
4. (rábeszélés kifejezésére:) leg- / alább beszélj hát egy kicsinyt alantabb / hangon **Mi** P-nak 1:103 stb.
5. (fokozás kifejezésére:) *Paranesso-*

lás! minő / más már csak ennek még a hangja is, / mint *engedelmeskedni* — hát minő / ez még *valóságában*? **G** 4:93

6. (kételkedés kifejezésére: [P: Semmitől se tarts Bán!] De hát miért reszket ez az ősz [= Mi]? **B** 2:93 stb.

II. ksz

1. (az elhangzottak további részletezésének bevezetésére:) [Si: titkon ... neveltettem mindjáját] Hát az Annyok? **Mi** 1:51 stb.

2. (választás érzékeltetésére: De, hát *Melinda!* oh hát a' *Haza!* (párh) **B** 1:569

3. (következtetés kapcsolására:) 'tehát': Le- / modaszsz? ... úgy / Lelkemre mondom hát nem is szeretted! [M-t] **G** O-nak 1:490; az Égi-Isten adja nektek az / ő csalhatatlan Bölcsesség-malasztyát! ... így hát hogyan lehetsz te oktalan? (gúny) **Bi** O-nak 3:395 stb.

hatalmas 2 mn

'rendkívüli hatalomra való (jelenség)': [a becstelen ember] gazdag, 's hatalmas Léte Barátinak / lehet javokra **B** 4:442

a) 'félelmes (jelenség)': nem úgy / ti földi Istennék! ne gondoljátok azt, / hogy minden [= mindenki] irtózik hatalmas hangotoktol! **P** 2:464

hatalom ~ Hatalom 6 /5,1/ fn

'vmely szándék megvalósításához szükséges erő, lehetőség': ez' / Aszszonyoknak [= G-nak] a' hatalma bűntetetlen / teszi azt, mit a' közönséges zsivány / talán fizetne életével is?! **B** 2:261; Ha olly hatalmatok lehetne is, / mint volt ... Kupának... **B** a bleneknek 2:283; Nagy-Úr, ki adta azt a' / hatalmat, engemet hogy itt bezárj? (inv) **Iz** B-nak 3:71

a) 'uralkodás, kormányzás': Ládd Bán: Királyod a' kezedbe adta / egész hatalmát **P** B-nak 2:391; Nagy voltt az a' Hatalom, mellyet kezembe / tettél-le **B** E-nek 5:176

b) 'uralom, fennhatóság': a' Maurusok' [= mórok] hatalma a' Spanyol / földön megént egésszen eltenyészett **Mi** 4:253

***/hatalom-jel/ Hatalom-jel** 1 fn (ritk)

'kormányzási jogot megtestesítő jelvény': Gertrudisod' koporsó' / alljára vágom a' Hatalom-jelét (nyak- láncát oda veti) **B** E-nek 5:159

/határ/ Határ 1 fn

'vmely ország (itt: Mo) határa': Azt kiabáltak azok ... "a' Határon várja őket / Ottó jutalmazással" **T** 5:349

határozatlan 1 mn

~ -ul: 'bizonytalan, döntés nélküli állapotban': A' Hajnal érkezik, 's még mind csak illy / határozatlanúl [vagytok]? **P** a bleneknek 2:2

határtalan 1 mn

(átv) 'rendkívül nagyfokú (érzés)': Mint Vándor a' Hófúvásokban, úgy / Lelkem ingadoz határtalan / kétség között **B** 3:33

határtalanság 1 fn

'végtelenség, mindenség': Gyermek! te is sírsz? — könnyű a' te könnyed, / mint egyj határtalanságban repülő / por-szem ... hiszen nem is / tudod, mitől fosztottak meg **B** a fiának 5:363

hátha ~ hát ha 10 /7,3/ hsz

1. (kételkedés kifejezésére) 'ha esetleg': tán jóra fordulhat minden! — (maga elébe néz) de hát / ha nem? **Si** 2:457 + 4:257

2. (reménykedés kifejezésére) 'ha esetleg': Hm; hátha még is úgy lehetne? [Vö: KrK. 448] **Si** 1:1 + 1:14; 2:44; 2:74; 2:82; 2:282; 5:75

3. (aggódás kifejezésére) 'ha esetleg': Néném kerestet [Bi: Az semmi sem] De hátha még is — **O** 3:306

hátra 3 hsz

1. (átv) 'olyan helyre, ahol nincs veszély': Rajta csak kegyelmes Ottóm, / ugorj! de Bíberáchod hátra áll [= nem vállal veled közösséget] **Bi** 1:321

***2.** ~ van: 'még elintézésre vár': *Atya*? — úgy — ez is még hátra van **B** a fia ajtajánál 3:277

***3.** (nép) ~ volt: 'bekövetkezett': És még is e' [= M halála] még hátra volt! **Mi** 5:374

/**hátrahagy**/ **hátra hagy** 1 ts i
*'nem végez el vmit': ezt [= M megölését] / még hátra hagyták a' *Mohádik* [= mórok]!? **Mi** 5:376

/**hátul**/ ~ **hátúl** 3 /2,1/ hsz
1. 'vmely helyiség fontos részétől távol; jelentéktelen helyen': Oh miképp' tekéntett- / le [G] ránk! ... — a' Magyar / csak hátul áll ... **P** 1:118; Hogy álla ottan Endre, hátul egyj / szegletben ... 's te Bánk / a' köntösét rántád, hogy előbbre mennyen **P** 2:172
2. (ritk) 'nem szemből; hátulról, orvul': Ottó döfött le — hátúl — **Bi** 3:326

ház ~ **Ház** 8 /5,3/ fn
1. 'épület, lakóhely': Ő [= G] czifra, és márványos Házakat / építtet; és mi — csak nem megfagyunk / Kunyhónk' sövény falai köztt (ell) **T** 3:171 Legényeimmel ... körűl vevék [= vettem] egyj / Házat **Sol** 5:45
2. 'vkinek a lakása': jőjj még ez' éjjel — ... — Házamhoz **P** B-nak 1:192; tekéntenél csak egyszer / házamba — élve látnád a' panaszt / előtted **T** B-nak 3:103; midőn [P] alig mozogva ott' hevertt, / házára törtek ismét B 5:212; Biberách, ki a' saját / házamba' holt meg ... **My** 5:288
3. királyi ~: 'királyi palota': Lenn a' Királyi-ház előtt soká / ólálkodék **T** 3:126
4. (átv) ~ -a népe: 'a családjához tartozó személyek': [P] hideg gyanúból veszti el / irtóztatólag él'tét, 's Háza' népét **B** 5:224
Vö: *háznép, Bánkháza, királyház*

haza[1] ~ **Haza** 47 /6,41/ fn
'az az ország, amelyhez tartozónak vallja vki magát; hon': hisz' a' keservek- / is édesebbek otthon a' Hazában! **Mi** 5:379; Vége! volt-nincs; de ne tapsolj Hazám — / ni — reszket a' Boszszú álló (megszem) **B** 4:591 + Pr:24; 1:10; 1:158; 1:331; 1:469; 1:569; 1:570; 1:589; 2:16; 2:39; 3:429; 4:11; 4:17; 4:59; 4:71; 4:83; 4:422; 4:448; 4:494; 4:589; 5:122; 5:166; 5:171; 5:230; 5:269; 5:273; 5:375
a) (minje-s szószerkezetben) *magyar* je-vel: És il'yen Aszszony / őröz meg' oh Magyar Hazám? **B** 1:564; jajgasson a' Szabadságunk miatt / szegény Magyar Hazám? **B** 2:256 + 3:159; 4:477; 4:500; 5:444; *spanyol* je-vel: Spanyol hazánkba viszsza kell / mennünk **Mi** 1:24 + 1:84; 4:244 // szerette [= szeretett] jó Hazám, *Bojóth!* **Mi** 1:10; Panaszszát / nem hallod elnyomattatott / Hazádnak ...? **P** B-nak 2:112; Kiholtak szabadítóid, oh / te vasra vertt Hazám! **P** 2:310; Már legyen / akárkié a' Föld, és a' Vagyon — egyj szív marad; 's így — szent Haza, *békeség!* **P** 2:338
b) (birt je-s szószerkezetben:) a' Magyar csak ... sohajt az illy Hazánk' Nagy aszszonyán **P** 1:118; Hazánk' különkülön Vidékein / Jajt, 's bánatot találtam **B** 1:167; És így Hazátok Elbúsúltjait / játszani akarjátok **B** a bleneknek 2:210; Ha megmutattya [G], / hogy a' Hazám' boldogságán segít ... **P** 2:230; [vagyonunkat] mostan magunk' javára / tartsuk Hazánknak omladékain? **B** 2:246

haza[2] 2 hsz
'oda, ahol a szóban forgó személy lakóhelye van': Ejj, eredj, eredj haza, / aludd magad ki **Mi** P-nak 1:101; Haza megyték — ott megmondhatod, hogy él / *még Bánk!* **B** T-nak 3:274

/**hazaáruló**/ **Haza-áruló** 1 fn
'hazaárulást elkövető személy': Ezen Haza- 's Felség-árulót [= P-t] / lánczokba verjétek **B** a bleneknek 2:314

/**hazádfia**/ **Hazádfia** 3 fn (ritk)
'a szraggal megjelölt személy honfitársa': nem látod, mint potyog / Hazádfiának arczáján le könnye (inv) **P** B-nak 2:113; Üdvarod' / átkozza minden [= mindenki], és Hazádfiit **B** G-nak 4:463; Helyet kellett csinálni egyj / Hazádfiának **B** G-nak 4:497

/**hazafiság**/ **Hazafiság** 1 fn
'áldozatos hazaszeretet': Aludj / mohon-ki-lobbant Hazafiság! **P** 2:46

*/**hazájabéli**/ **Hazájabéli** 2 mn (ritk)
'a szraggal megjelölt személy hazá-

jából származó (személy)': Tulajdonunkat el- / vevé [G], 's od'adta a' Hazájabéli / Czinkossinak **P** 2:180; od'adtad a' saját Hazádbeli / Udvornikidnak **B** G-nak 4:221

hazamegy 1 tn i
'oda megy, ahol lakik': no menyetek haza / tehát... **P** a bleneknek 2:54

házas 1 mn
'olyan (személy), aki nős': Való, hogy én házas vagyok; / de Hitvesem nincsen **B** 4:328

***/hazaszabadító/ Haza' szabadító** 1 nn (ritk)
'olyan (személy), aki a haza felszabadításáért küzd': Kik? — kik a' / Haza' szabadító névvel bélyegezték- / meg magokat **Mi** 4:202

hazavisz 1 ts i
'vkit annak lakására visz, kísér': [B] R'ám parancsoltt, hogy vigyem haza [M-t] **T** 5:380

/háznép/ Háznép 2 fn
1. 'vkinek a rokonsága, cselédsége': Hurczoltatik Petur-bán, és egész / Háznépe lófarkon **B** 5:204
2. 'vkinek a családja, leszármazottai': elég ha nint meg annyi jó Magyar / Háznépnek ők [= Si fiai] lehetnek Törzsöki **Si** 1:31
Vö: *ház* **4**.

hazud(ik) 12 tn i
'szándékosan valótlant mond': Mindenik kimondatott szó hazud (megszem) **P** 1:107; Tüdő, hazudsz! hazudsz! (megszem) **B** önmagának 1:244; [a kalmár] bár millyen szentül is fel- / fogadja... — még is hazud **Bi** 1:297; Ő [= B] mondta ezt, Ámító! és bizon / Bánk nem hazud **M** O-nak 1:449; Hazudsz! **G** O-nak 1:492 + **B** M-nak 3:1; Nem, azt ne mondja az Udvar; mert hazud / mindenkor **M** 3:13; Ha hazudsz Leány — **G** Iz-nak 4:18; [Sol: Alattomos Királyi Gyilkosok!] Hazudsz, hazudsz ... soha sem alattomos a' Magyar **P** 4:642; vigyétek el! Hazudnak [Si és Mi]! **E** 5:141

***hazudni** 2 mn-i in
'szándékosan valótlant mondani': Hazudni? oh! / oh vajha Angyalom [= megmentőm] lehetne az **M** 3:3
a) 'színlelni, tettetni vmit': neked csak egyj kicsiny reményt vala / szükség hazudnod **B** G-nak 4:562

hazug ~ Hazug 5 /1,4/ fn
1. 'az, aki gyakran hazudik, ill. most hazudik': Nézd, nézd az árnyékot — halgass oroszlán / ... az a' Királyné — oh hazug! csak árnyék **B** 3:79 [Valószínűleg Iz-ra vonatkozik. Vö: KrK. 473]; Oh Hazug! Miért nem úgy szóll a' Hír tehát? **G** B-nak 4:480; Remény! Remény! becsületes Hazug, / melly egyj igéretet sem tellyesítsz (oximoron) **E** 5:68; Gonosz Hazug! **G** B-nak 4:553
***2.** 'hazugság': ...hisz a' *tilalmas* és / *megengedődhető* ravaszkodás / úgy állnak-el [= különböznek], mint a' *Hazug*, 's *Igaz* (hsl, ell) **B** 2:427

/hazugság/ Hazugság 1 fn
'hazug állítás; hamisság': Mindenik kimondatott szó / hazud, 's az emberekben nyargaló / Tüdő csak a' Hazugság' ördögének / lakása **P** 1:108 /Vö: KrK. 450/

hej[1] 2 isz
1. (buzdítás kifejezésére:) Hej, féreoktalan / aggódalom! **P** 1:74
2. (meglepetés kifejezésére:) Hej! mi ez [= a ledöfött Bi]? **My** 3:425

hej[2] 1 msz
(a közelben tartózkodó személyek behívására) 'Ide!': Hej! **O** 3:414

hely ~ Hely 11 /10,1/ fn
1. 'a térnek szóban forgó része': Egyj elhagyattatott helyen legyen [M] / inkább ... mintsem itt' [= az udvarban] **B** 2:444; [O: hová menjek?] Csak *a' melly / hely legközelb van hozzá* [= G-hoz]: Ott nem is keresnek **Bi** 3:315; [M: Hol van Soma?] Biztos helyen **B** 4:372; engedjetek csak egyj araszt helyet / ez' árva gyermeknek [= B fiának], hová fejét / hajthassa **Mi** 5:323

2. 'vidék, tájék, ország': ...és átkozott a' Hely, mellyben születtél **B** O-ra 4:588

3. (átv) 'helyzet, állapot': Tartományok hát csak *machinák*, / a' mellyeket kis gyermek is megindít, / ha *Félelem*, 's *Reménység* mindenik / *kereket* helyén maradni kénszerít **Bi** 1:328; a' jó Bolondok, hogy helyét találják [az igéreteknek], / kiveték zsebekből önn' Vagyonjokat **P** 2:147; Miért / kell félelemnek a' bánat helyére / férkezni? **E** 5:135; az Angyal ... illy következést / húzó legelső lépésemkor el- / rémült dicső helyén **B** 5:413

4. (átv) 'hivatali állás, beosztás': Te ok nélkül bocsájtád- / el hívataljaikból a' Magyar / Alattvalóidat, 's tiéidet tevéd / helyekbe **Mi** G-nak 4:227; ...nyúgalomra ment. / Miért? Helyet kellett csinálni egyj / Hazádfiának **B** G-nak 4:496

Vö: *vesztőhely*

helyes 6 nm

(beleegyezés kifejezésére) 'igaz; úgy van': [Mi: Petur ... nyelvedre vigyázz] Úgy? igaz — helyes — **P** 1:83; Helyes, helyes Meráni Aszszonyom! **B** magában 3:46; [G: Elkell az Udvarunk' hagynod Melinda] El, el? helyes! **M** 4:412

a) ~-en: 'jól': (magába) Helyessen / mondád ravasz Kölyök! **O** 1:409; [G: én csak Aszszony / vagyok] (belép morogva) Helyessen. Istenemre, az — **B** 4:323

helyett 2 nu

1. 'a szóban forgó személyt helyettesítve, annak nevében': Melinda helyett köszönni kell! **B** 4:463

2. 'a szóban forgó dolog helyében': Találtam — galamb helyett oroszlánt **Bi** 1:260

helyette 3 hsz

'a szraggal megjelölt személy v. dolog helyett, azt helyettesítve': csak öszve tett kezekkel várakoztok, / hogy majd helyettünk fog dolgozni a' sors? **P** a bienéknek 2:5; Köszöntsd helyettem ősi / Váram' **B** M-nak 4:405; Endre! ... Polyák / Országot elnyered, 's tán a' Magyart / veszted helyette el! **B** 4:467

/helytartó/ Helytartó 1 fn

'vmely uralkodót az anyaországon kívül helyettesítő személy': „...jóvoltotokból itt az *Illirok*" között Királyi Helytartótok" **Zls** levélből olvasva 5:61

/herceg/ Herczeg 21 fn

'az uralkodó család tagjai után következő legmagasabb rangú főnemes': Egyj Herczeg — ... egyj Kereszt — — arany Láncz, mind Egérfogók / az Aszszonyokra nézve **Bi** 1:288 + 2:162; 3:375

a) (Ottó megszólításaként, megnevezésként:) Rejtsd el magad' Herczeg, kér a' Királyné **My** 3:424 + Pr:68; 1:411; 3:302; 3:319; 4:38; 4:20; 4:40; 5:40 /; *jó* je-vel: Pr:33; 1:552; 3:339; *édes* je-vel; 3:316; *kegyes* je-vel: Pr:12; *gyáva* je-vel: 2:441; 3:294; *meráni* je-vel: 1:484

/hermelin/ Hermelin 1 fn

'a ~ állat prémjéből készült igen értékes ruha, takaró': Egy elhagyattatott helyen legyen [M] / inkább kenyéren 's vizen; mintsem itt' [= az udvarban] / pompába' Bíbor, és a' Hermelin / bemocskolásra eszközül vetessen **B** 2:466

hét ~ Hét 5 /4,1/ szn

'hatnál eggyel több (személy': Hét Fiú **Si** 1:32; most az Istenség adott *hetet* [= hét fiút szült Si felesége] **Si** 1:44; hiszen ha Hét az úttzán hétszer el- / esett, azon szint' annyiszor kaczagjuk / magunkat el **G** 4:568

a) ~-en: 'hét személy együtt': mi egyj / rosz Csőszt alig tudunk heten fogadni **T** 3:180

b) ~-szer: 'hét alkalommal': hiszen ha Hét az úttzán hétszer el- / esett, azon szint' annyiszor kaczagjuk / magunkat el **G** 4:568

/hétezer/ hét ezer 1 szn

'hétszer ezer egységnyi (pénz)': Nagy-aszszonyunk [= G] (...) hét ezer márk aranyat el- / tett bérbe **Si** 5:101

hever 3 tn i
(test v. holttest) 'elnyúlva, tehetetlenül fekszik': Itt hever már [G] **P** 4:617; midőn alig mozogva ott' hevertt [P], / házára törtek ismét **B** 5:211; Ottan hever meggyilkoltt Hitvesem ... **E** 5:424

**heverni* 1 fn-i in
'hasznavehetetlenül feküdni vhol': Ember! csak egyj szót még ... 's fejed lábadnál fog heverni [= meghalsz] **O** Bi-nak 3:397

heves 1 mn
'nagy erővel megnyilvánuló (érzés)': ...nagyon tudom heves szerelmünk' / áldott javát savát meg *érzeni* **Bi** Pr:14

/hevítő/ Hevítő 1 fn
*'olyan anyag, amely a nemi vágyat serkenti': — ne [= nesze], itt egyj kis Hevítő; (porokat ad által) **Bi** O-nak 1:544 /Vö: KrK. 457/

hibás 1 mn
'olyan (személy), aki vmilyen bűnt követett el': Ő [= G] hibás; hiszen / másképp nem öltte volna meg Magyar **E** 5:62

hibázik ~ hibáz ~ híbáz 4 /1,2,1/ tn i
1. 'hibát, bűnt követ el': Itt is talán hibáztam még? **G** 4:522
2. (nép) 'hiányzik': Kár illyen egyj csínos Főért, hogy a' / velő híbáz belőlle! ... minden a' mi csak / beszélhet, azt beszélli, hogy: / *az ész hibázik* **Bi** Iz-ról 1:366—372; benne csak / a' halhatatlanság hibáza **E** G-ról 5:78

hideg 6 mn
1. 'alacsony hőmérsékletű (dolog)': Melinda! ... — mejjed hideg mint a' márvány (hsl) **Si** 5:372
2. 'élettelen (dolog)': Ha engemet Prometheusom ... egyj hideg / szerszámnak alkotott-meg volna... **B** 3:74
3. (átv) 'együttérzés nélküli, közönyös (személy)': Oh melly hideg! — Mit is beszéllek én / ezen megüntt fagyos személy' üres / szívének **O** Binak Pr:7 // Uram! iszonyú ezen hideg magad- / viselete! **T** B-nak 4:331
4. (átv) 'rideg, megértést nélkülöző (környezet)': Itt nekem hideg, / lármás, világos minden **Iz** 4:77
5. (átv 'kellő mérlegelést nélkülöző, alaptalan (vád)': ezen / egész az őrülésig téged' kedvelő / ember [= P] hideg gyanúból veszti el ... él'tét **B** E-nek 5:223

/hidegvér/ hideg-vér ~ hideg vér 2 /1,1/ fn
'nyugalom, érzéketlenség': Oh, légy velem hideg-vér, légy velem! **B** 2:404; [Bi: Elég nagy a' világ... (menni akar)] (eláll szeme, szája) De olly hideg / vérrel? **O** 3:360

hiedelem 1 fn
'téves vélemény; tévhit': Útálnám magam', ha abban / a' hiedelemben hagyhatnálak el, / hogy testi-lelki-Híved voltam **Bi** O-nak 3:408

/hiéna/ Hyaena 2 fn
1. 'ragadozó vadállat': Menny Tigrisek, Fene- / vadak közé, szelídíts Hyaenát, / 's ha mindened' feláldozván nekik, / háláadással megnyalják kezed' ... kiáltsd / örömmel: oh, még is találtam *embert!* **B** 3:283
2. (átv, mn-ként) 'hiénára jellemző, vadállati kegyetlenségű': [M: Hol van Soma?] Biztos helyen [M: Megölted?] (eliszonyodva) Hyaena-szívet vélni egyj Atyában!? (metaf) **B** 4:373

hímlős 1 mn
'himlőben megbetegedett (személy)': ...ha egyj beteg Feleség, vagy egyj szegény / himlős gyer'ek megkíván, lesújtunk / egyj rosz galambfiat... **T** 3:201

hír ~ Hír 5 /1,4/ fn
'értesülés': ...miért nem úgy szóll / a' Hír tehát? **G** 4:481; A' Hír csak esztelen / kongás (metaf) **B** 4:481; a' Hír a' Királyi-Szék' / fő *Bëlje* [= bálványa] (metaf) **B** 4:483
a) 'mendemonda, szóbeszéd': [a becstelen ember] ...el- / követhet undokságokat, vakon / a' Hír legemberebbnek szenteli (ell) **B** 4:437
b) ~-ül hoz →*hoz*
Vö: *jóhír*

***hírkürt** 1 fn (ritk)
'vminek a bekövetkeztére mutató jel, előjel': hallom is közel- / létét Eszem-lerontatása' hír- / kürtyének, és azért kivánom azt / használni addig, míg egészen el nem- / veszejtem (metaf) **B** 3:290 /Vö: KrK. 476/

/hírmondó/ Hírmondó 1 fn
'üzenettel előreküldött személy; hírnök': Királyom azt parancsolá: siessek / előre, mint győzedelmes érkezése' Hír- / mondója **Sol** 5:33 /Vö: KrK. 482/

hirtelen 1 hsz
'váratlanul, gyorsan': Oh / a' Nemzet! ... sértsd-meg csak, öszve törni kész; de adj / neki hirtelen vagy egyj jószót, 's ... öszverontya ellenségidet (ell) **P** 1:138

hisz[1] 16 ts i
1. 'a valósággal egyezőnek tart vmit': Ott azt hiszik, hogy ők [= az udvari vendégek] örvendenek — ... **Mi** 1:64; csak akkor mernek a' / kis gyermekek mást megfenyegetni, a' / midőn hiszik, hogy azt nem tudja senki **P** 2:13; mindenik [őr] azt hitte, hogy Bánk-bánhoz tartozok **T** 3:136; ismét azt hiszem hogy / velem veszél [B] **T** 3:147; sok Meránit ollykor azt hinné az ember, / hogy tán akasztani viszik ... (inv) **T** 3:177; De nem hiszem biz' én, a' gyáva Herczeg [= O] hogy' boldogúlt [M-val] **Bi** 3:294; [G: Undokság!] Úgy hittem ez / előtt csak egyj órával én is ezt... **Mi** 4:203; Nem akarta [Si] eltemetni [Mi fiát], mert soha / sem hitte, hogy megholtt **Mi** 4:270; A' vagy azt / hiszed, hogy nem maradtam volna itt' / parancsolásod nélkűl? **B** G-nak 4:450; A' vagy azt hiszed, hogy az [= a magyar] engedi, / mint egyj kifestett Kép, magát nehány / szoros vonás közé szoritani? (hsl) **B** E-nek 5:173; azt hittem: a' Jobbágynak csak legyen; / úgy addig a' Király se lesz szegény! **E** 5:249

2. 'remél vmit; bízik bekövetkeztében': [O: Oh, hát enyim Melinda!] Nem hiszem **Bi** 1:305; Még hiszem, / tán jóra fordúlhat minden! **Si** 2:456; Hiszed hogy reszketek? **M** G-nak 4:117

3. tn nem ~ vkinek: 'kételkedik benne': Még sem hiszek — / Ottó, 's Melinda, egyaránt örűltek! **B** 3:24

4. tn ~ vmiben: 'meg van győződve vmiről': Boldog ki hisz; mert meg nem váltya a' / jelenvaló kissebb roszszat talán / roszszabb jövendővel [Arany: Aki nem békétlenkedik 103] **Si** 2:14

***hihet** 2 ts i
'képes vmit hinni (4)': állj fel! beléphet egyj Meráni Állat, / és azt hihetné: ötet illeti [a térdeplés] **B** M-nak 3:7; hisz' esmérem / én gyengeségteket: de hogy ily' nagyon / kilégyen a' Romlandóságnak az / tétetve, nem hihettem még soha — **B** az asszonyokról 4:345

***hinni** 2 fn-i in
'igaznak elfogadni vmit': ... miólta csak megszűntem hinni azt' / hogy a' Tanítomnak vesszőitől / reszketne minden ember **Bi** 3:336; Nem hinni látszol, 's tántorithatatlan' / megállni, mint minden kevély-eszű (hsl) **Mi** G-nak 4:240
Vö: *elhisz*

hisz[2] ~ **hisz'** ~ **hiszen** ~ **hiszem** 41 /6,15,16,4/ ksz és hsz /26,15/
I. ksz
(magyarázat bevezetésére) 'mert, ugyanis': Ne félj Uram; hiszen nem-esz-meg a' / Nagy-úr — **Bi** O-nak 3:411; Ő [= G] hibás; hiszen / másképp nem ölte volna meg Magyar **E** 5:62 stb.
II. hsz
1. (*mert* ksz után, magyarázat bevezetésére:) Köszönöm Nagy-asszonyom, hogy ... alkalmatosságot szerzél nekem / *ezzel* (Ottóra mutat) sok édes mulatságra is — / oh mert hiszen Melinda egyjügyű **M** G-nak 1:459 stb.
2. (*de* ksz után, ellenvetés érzékeltetésére:) — igaz, hogy a' Metéltetett sikölt; de hisz' arra nem szükség halgatni **T** 3:169 stb.
3. (ráhagyás, belenyugvás érzékeltetésére:) (Gondolkozva...) Hisz' az való [= igaz] **Blenek** 2:269 stb.
4. (mentegetőzés érzékeltetésére:)

Hisz' Isten / én nem vagyok — ha mást szeret [O] **Bi** Iz-nak 1:339 stb.

5. (méltatlankodás kifejezésére:) szerelmes Istenem! hiszen / nem is figyelmez rám — **T** B-ról 1:205 stb.

6. (elbeszélés közben a részletezés félbeszakítására:) Huszonhat esztendő előtt vala ez — ... egy rosz Velenczei akart tégedet, 's / Atyádat — Ej, hisz' az régen vala! **T** B-nak 3:258

7. (hirtelen felismerés bevezetésére:) hiszen / ni itt világos egészszen, a' mit én / üres fejű ki nem tudtam találni! **B** 2:397 stb.

hit ~ **Hit** 3 /2, 1/ fn

1. (Vall) 'vmely vallás tételeinek rendszere; vallás': ...előbb való a' Hit' parancsolatja **B** 2:294

2. (vál) 'esküvés, eskü': Oktalan! / első hited mindég Királyodé **G** Mi-nak 4:299

a) (ritk) ~-ét leteszi vhol: 'esküvel fogadja, hogy részt vesz vmiben': ...nem vétek a' szegény Tiborcnak, egyj / titkos szövetségben hitét letenni **T** 3:153

/hites/ Hites 1 fn (ritk)

'hitvestárs; a feleség férje': [O: És még ma kell, hogy ő [= M] enyém legyen!] Kárával a' szegény Hitesnek? **Bi** Pr:54

/hitszegés/ Hitszegés 1 fn (ritk)

(átv) 'szószegés, árulás': Neked / csak egyj szavadba kerűlne, még is a' Hit- / szegést előbbvalónak gondolád **B** G-nak 4:523

hitvány 1 fn

'értéktelen, gyalázatos, aljas személy': (...tőrt kap) Hitvány! ne bántsd Hazámat **G** B-nak 4:589

/hitves/ Hitves 14 fn

(vál) 'férfi házastársa; feleség': ...mint / Bánk' Hitvesétől megleszsz a' kosár **Bi** O-nak Pr:35; ezért nem ille Bánk- / bán' Hitvesének a' Magányba' lakni? **M** 1:387; szakaszd- / széjtt mind azon tündéri lánczokat, / mellyekkel a' Királyi székhez, és / a' Hitvesedhez, gyermekidhez, olly / igen keményen megvalál kötözve! **B** önmagának 1:583; azért jutott Hóhér' kezébe Bánk, mert / Hitvesse virtusát boszszúlta meg! **B** 2:412; [B: Hazudsz!] (előtte térdepel) Igen; miólta Hitvesed / megszűntt Melinda lenni, mindenik / vétek lehetséges **M** 3:1; Átkozza Férjem azt az esküvést, / melly engemet Hitvessévé teve [= tett] **M** 4:137; A' Hitvesed — **G** B-nak 4:327; Miféle Hitvesem! **B** 4:327; Való, hogy én házas vagyok; / de Hitvesem nincsen — **B** 4:329; Ha a' / Királynak a' Hitvesse nem nyer is / Alattvalójától becsületes maga- / viseletet — ... **G** B-nak 4:543; Reszketni kell Endrének Hitvesse' / holtt teste mellett önn Magyarjitol! **E** 5:192; Endrét tehát lássátok vívni meg- / holtt Hitvesének jónevére [= jónevéért] **E** 5:266; ártatlanúl megöltt / szerette Hitvesemnek teste mellett / kérdez Királyotok... **E** 5:402; Ottan hever meggyilkoltt Hitvesem... **E** 5:424

Vö: *hites*

hiú 1 mn

*(ritk) 'tetszeni vágyást, tetszelgést kifejező (testrész)': ...hiú szemekkel / néztem magam körűl — nevetve mást **Bi** 2:379

hív ~ **Hív** 5 /1, 4/ mn és fn /1, 4/ (vál)

I. mn

'ragaszkodó, hűséges (személy)': Egykor egyj öreg Paraszt / akadtt előmbe — ... — Igaz, 's hív / szolgája volt Hazánknak **B** 4:493

II. fn

~-e vkinek': az a személy, aki vkihez szívvel-lélekkel ragaszkodik': Útálnám magam', ha abban / a' hiedelemben hagyhatnálak el, / hogy testilelki-Híved voltam: engem' / csak a' haszon kötött hozzád **Bi** O-nak 3:409; oh add viszsza Híveidnek / azt, a' mit elraboltál **Mi** G-nak 4:213; Te Híveidnek a' porig / Alázatossakat véled, kik... **B** G-nak 4:529; Azt képzeléd, hogy Isten vagy, mivel / letérdepeltek Híveid, midőn / a' lánczokat reád rakták **B** G-nak 4:537

hívat 1 ts i
'közvetítő személy útján magához kér vkit': Te engemet magadhoz hívatál / szikrát okádó vérem' éktelen / dühében **B** G-nak 4:511

***hívatik** 1 tn (szenv) i (ritk)
vminek ~: 'annak nevezik (neveztetik)': boldogok / a' békeségesek, mert Isten' Fiainak / hívattnak — **T** 3:238

/hivatal/ hívatal ~ Hívatal 3 /2, 1/ fn
'hivatali állás, tisztség': Ótet [= B-ot] a' Nagy-Úri hívatal [Bi: Elfogja úgyé majd vakítani?] **O** Pr:42; Elszedte [G] hivataljainkat, és / a' puszta *Bán* névvel czifráza fel **P** 2:186; Te oknélkűl bocsájtád- / el hivataljaikbol a' Magyar / Alattvalóidat **Mi** G-nak 4:225
Vö: *főhivatal*

hívatlan 1 hsz
(ritk) 'alkalmatlan időben; rosszkor': Hogy sokszor olly' hívatlan érkezik / az ember! **G** 1:450

/hívő/ hivő 1 mn
'olyan (személy), aki elhisz vmit': de hátha csak mese? / mondá az én nehezen-hivő öcsém [= Si] **Mi** 4:258

***/hívség/ Hívség ~ Hivség** 3: /2, 1/ (ritk)
'ragaszkodás vkihez, vmihez; hűség': De hogyha jól meggondolom: maga / a' tiszta Hívség, oh! — ... a' Hivség? Kisértet, mellyről minden ember / fecseg; de még nem látta senki is (metaf) **B** 3:143—145
a) 'ragaszkodás a házastársi eskühöz': Oh bizon / egy Aszszony' álma vajmi gyenge a' szép / Hívségről **O** Pr:40

hízelkedés ~ Hízelkedés 2 /1, 1/ fn
'olyan (önző célú) magatartás, kedveskedés, amely vki jóindulatának megnyerésére irányul': Nagyra vágyás, Büszkeség, / Kecsegtetés, Hízelkedés, csupán / csak csillogó Fények, 's hogy még is az / Aszszonyt be-csalhattyák a' Bűn' fenék / nélkül való mocsáriba — **B** 4:333; [híveid] a' saját / hasznokra egyj kalitkát építettek / a' büszkeségeden, hízelkedéssel, / hol elveszel **B** G-nak 4:534

hízelkedik 1 tn i
*(ritk) 'jól esik a hiúságának; tetszik neki': minden a' mi a' Fejér személyek' / szív-büszkeséginek hízelkedik, / egyj úttal az már tettzik is nekik **Bi** 1:283

hizlal 1 ts i
(rosszalló) '(embert) ennivalóval bőven ellát; kövérré tesz': Ez a' Meráni-aknak izzadoz; / amaz Merániaknak a' hasát / hizlalja vérverejtékével (párh) **P** 2:116

hm 6 msz
(annak kifejezésére, hogy a beszélő magában gondolkodik)
1. (eltűnődés kifejezésére:) [O: Szólj!] Hm — ! minden, a' mi a' Fejér személyek' / szív-büszkeséginek hízelkedik, / egyj úttal az már tettzik is nekik **Bi** 1:282
2. (kétkedés kifejezésére:) [O: enyim bizonnyal ő!!!] Hm, hm, ugyan bizon! Melinda? (ism) **Bi** Pr:6; Hm! csalhatatlan a' Közjegyjezés? **Si** 2:27
3. (reménykedés kifejezésére:) Hm; hátha még is úgy lehetne? **Si** 1:1
4. (bosszús elégedetlenség kifejezésére:) a: vén *Myska-bán* legtöbbre mentt ... Hm, mintha más szintúgy megmenteni, / nem tudta volna a' Királyfiakat **Udv** 5:8
5. (gúnyos ráhagyás kifejezésére:) [B: de Ráskai Demeter, pohárnok — ?] (megütközik, 's ajakát harapja) A' Sógorom? Hm! a' derék ... Pohárnok **P** 2:198

hó 1 fn
'az év tizenketted része; hónap': '1213'. Kilenczedik hava' 20-kán..." **Zls** levélből olvasva 5:49

/hóditó/ hóditó 1 mn
(átv) ~-n: 'másokban tetszést keltő, elbűvölő módon': [Iz fejében] Benne van / szép két Szem, a' melly hóditón beszél; / szép Ajakak, édessen

beszéllenek... (párh, megszem) **Bi** 1:367

/hófúvás/ Hófúvás 1 fn
'viharos havazás': Mint Vándor a' Hófúvásokban, úgy / Lelkem ingadoz határtalan / kétség között (hsl) **B** 3:32 /Vö: KrK. 471/

hogy[1] 13 hsz
I. kérdő hsz (hangsúlyosan)
1. 'milyen módon?': Hogy álla ottan Endre, hátul egyj / szegletben... **P** 2:172; Olly sárga a' Herczeg? Hogy jött ide? **Bi** O-nak 3:302; Tudom é hogy? **O** 3:303
2. 'milyen állapotban, helyzetben?': Szerette jó Királyunk, Endre! hogy / fogod találni népedet? **B** 4:464
3. (ritk) 'miért?; mi okból?': Hogy nem lehet *Solon*, 's *Lycurgos* — Aszszony! **G** 4:4
4. (egyetértés kifejézésére) 'menynyire!: ...és a' ki száz meg száz, ezert rabol, / bírája lészen annak, a' kit a' / szükség garast rabolni kénszerített] Hogy úgy van! **B** 3:206
II. von hsz (ksz-ként, hangsúlytalanul)
(időhat-i mm-ban) 'amikor, amint':
a) (a két cselekvés egyidejű: Spanyol / Ország halálos ágyában nyögött / r'ánk nézve, hogy kiléptünk abbol egykor **Si** 1:90; M'ért könnyezett hát [M], hogy velem beszéltt? **O** 1:300; Sírtt bennem a' Lélek, hogy a' pazarlást / szemléltem **P** 2:176; ...ezen / Levelet találtam, hogy jövék **Sol** 5:48
b) (az egyik történést követi a másik:) ...hogy most az Istenség adott hetet [= hét fiút] neki, nyombau emlékébe jött... **Si** a feleségéről 1:44; Hogy ... feküdni mentél — / elömbe jött lihegve Bíberách **Iz** G-nak 4:29
c) (az első cselekvés óta eltelt időben:) Olly' igen szerethetém [O-t] / még akkor is, hogy megcsaltt engemet **Iz** 4:25
Vö: *hogyan*

hogy[2] 193 ksz
I. (alárendelt m-ok ksz-aként)
1. (alanyi mm-ban:) Jó hogy találllak — oh de m'értt hogy itten / találllak? **O** Bi-nak 3:300 stb.
2. (tárgyi mm-ban:) [Si felesége] "egyj Fiat / megtart magánál — a' többit, hogy öljem / meg, azt parancsolá—" (inv) **Si** egy banyát idézve 1:48 stb.
a) (szó szerinti idézet előtt:) Azt kiabálták azok, / hogy: "éljen Ottó — Nénnye' boszszúlója" **T** 5:348 stb.
3. (módhat-i mm-ban:) úgy kell már viselni / magamat, hogy a' hajlandóságodat / megérdemeljem; mert ebűl leszek **Bi** B-nak 2:374 stb.
4. (hasonlító m-ban:) ő [= Mi] előbb saját kezével / megfojtya kedves Húga' gyermekét / mint sem hogy azt csak tőlle elvegyék is **B** 4:521 stb
5. (okhat-i mm-ban:) nem fogsz talán csak átkozódni, hogy / az éltemet kivánom örzeni? **G** Mi-nak 4:305 stb.
6. (célhat-i mm-ban:) Ha! egyj / fertelmes Aszszony, kit hogy ördögi / érzésiben ne lephessen meg a' / jobb ember, érthetetlenűl beszélli / két féle képpen gyondolattyait (inv) **B** G-ról 1:565; ...'s Kálmánnak, a' Fiának, hogy dobot, / vagy egyj kicsiny kürtöt nyerhessen — űzi- / el ... Micziszalviczt? (inv) **P** E-ről 2:207 stb.
7. (állandó hat-i mm-ban:) ...hisz' a' Természet a' Szegényt / maga arra szánta, hogy *szülessen, éljen, dolgozzon* ... **T** 3:250 stb.
8. (je-i mm-ban:) Nagy-Úr, ki adta azt a' / hatalmat, engemet hogy itt' bezárj (inv) **Iz** B-nak 3:71 stb.
a) (birt je-i mm-ban:) ...de hát ki az / oka, hogy szegény [M] nem tudja, mit beszél?! **B** 3:59 stb.
9. (értelmező m-ban:) 'S miért / tartóztatod tehát intésedet, hogy / végére járjon életemnek? **Bi** 3:400 stb.
II. (mellérendelő értelmű m-ok ksz-aként:) Hogy Peturt veszély / közt lenni hallám, védelmére mentem **Si** 5:105 stb.
III. (párbeszédben, megelőző kérdésre válaszolva:) ... lehetetlen az! [G: Micsoda?] Hogy álmos a' — Rabló! **M** 4:188 stb
IV. (érzelmileg színezett m élén)

1. (panasz bevezetésére:) Oh, hogy én csak sírhatok! **M** 1:405; Oh, hogy néked is csak egyj / volt életed, te is hogy sebhető / valál! (párh, inv) **B** M-ról 5:356—357 stb.

2. (sajnálkozás bevezetésére:) Oh, hogy egyj zivatar le nem / csadarja szemfedelét képéről! **B** 5:339; Hogy illy nemes Szívekkel egybe' / férkezni nem tudtá! Gertrudisom!!! **E** 5:449 stb.

3. (méltatlankodás kifejezésére:) (...szúróssan felszólal) Hogy sokszor olly' hívatlan érkezik / az ember! G 1:450; Hogy ezt meg kellene érnem! **Mi** 5:113 stb.

4. (felháborodás bevezetésére:) (elé jön ... magán kívül) Hogy e' Tetem fagyos, hogy e' szemek / vakok, hogy e' Fülek dugúlva nem / valának! (párh) **B** 1:553—554 stb.

5. (átkozódás bevezetésére:) Hogy e' dühösség, melly a' testemet / emészti, száz ezer mértékbe fussa- / el Lelkedet! hogy a' Kín ... csekélység / legyen tulajdon kínaidra nézve! (párh) **B** O-ra 4:575—577; [P: Kínokra hurczoljátok!] (kétségbe esve...) Oh, hogy olly' / irtóztató legyen majd sorsotok / egykor... — 's hogy minden elszántt törekedéstek önn' védelmetekre / ollyan siker nélkül való legyen, / mint kínoztatásom után esenkedéstek (párh, hsl) **O** 4:630—636 stb.

hogyan 5 hsz

1. 'milyen módon?': add tanácsodat nekem / *hogyan lehessen enyim Melinda szive*? **O** G-nak 1:527

2. 'milyen körülmények között?; mi okból?': Kóbor! hogyan jött a' Melinda név / nyelvedre? **B** Bi-nak 2:361; Te mindenféle földi / 's menybéli Bölcsességek' öszvesége! / így hát hogyan lehetsz te oktalan? **Bi** O-nak 3:395

3. 'milyen mértékben?; mennyire?': Láttyátok azt az ősz embert [Mi-t]? ...Nézd hogyan döczög! **B** 4:380

4. (csodálkozás kifejezésére:) Simon, hogyan felejthetném el azt? **Mi** 5:130

hogyha ~ **hogy ha** 10 /1, 9/ ksz

(feltételes m ksz-aként) 'feltéve azt, hogy...'

1. (a feltétel megvalósulása közömbös:) Hogy ha úgy áll / előttem egy valaki, mint férjfiú, / biz' úgy ijedni megtudok magam- / is — most nem **Bi** O-nak 3:364 stb.

2. (a feltétel megvalósulása lehetetlen)

a) (mindkét m-ban feltételes módú i-vel:) biz úgy / nekem estek, én helyettem hogy ha itt / más állna, tán a' nyavalya is kitörné **Bi** a bleneknek 2:347 stb.

b) (a fm-ban kijelentő módú i-vel:) Hogy ha bő-kezűbb / lettél, 's fizettél volna, jobb tanácsot is adhaték **Bi** O-ra 1:549

c) (mindkét m-ban kijelentő módú i-vel:) Gondolod hogy a' / felháborított tengert megfogod / állítni, hogy ha egyszer egyj habocskát (magát érti) / veszszöddel eltudsz széjjel ütni? **Bi** O-nak 3:328

Vö: *hahogy*

/hogyhogy/ hogy hogy 2 hsz

(msz-ként, csodálkozás kifejezésére) 'hogyan?': [Mi: (...Bánkhoz siet) Te ments- / meg engem e' Haramiák közül] Hogy hogy? **Blenek** 2:92; [O: Segíts, segíts!] Hogy hogy? **Bi** 3:305

hóhér ~ **Hóhér** 3 /2, 1/ fn

1. 'halálbüntetés hivatalos végrehajtója': azért jutott Hóhér' kezébe Bánk, mert / Hitvesse virtusát boszszúlta meg! **B** 2:411; Aszszonyom! ha útam innen / hóhér' kezébe vinne engemet? **B** G-nak 4:508 /Arany: Gertrud most látja Bánk szándékát 165/

2. (átv) ~-a vkinek: 'gyilkosa vkinek': magam is tudok / hóhérja lenni azon Útálatosnak! [= G-nak] **P** 2:313

hol 27 hsz

I. (kérdő hsz-ként, hangsúlyosan)

1. 'melyik helyen?': Hol loptad el Húgomnak a' nevét? **Mi** Bi-nak 2:354; Hol van Melinda? **B** 5:337 stb.

2. ~ van: 'létezik-e valahol?': A' repkedő kicsinyke Lelkek olly' / sokan donognak a' világba' ... de vallyon hol van az / az ember, a' ki abban el-

hitetné / magát, hogy *ő közikbe tartozik*? **Bi** 1:314

3. (érzelmileg színezett m-ban, gyakran i nélkül is)

a) (felháborodás kifejezésére:) Te oktalan! tudod, hol, és kivel beszélsz? **G** M-nak 4:153

b) (panasz kifejezésére) 'nincs': ...hol a' könny, a' melly ennyi kárt / feltudna olvasztani? **B** M holttesténél 5:358; Nézzétek e' Halottnak [= G-nak] arczulatját: / hol itten egyj hamis vonás? hol itten a' / gyáva lelkiesmeret nyoma? (párh) **Iz** 5:253

c) (óhaj kifejezésére:) (ki-kinéz ablakon) Vitézi módra mészsz- / le szép nap! — Ah, hol illy' halál? **G** 4:321

II. (von hsz-ként, hangsúly nélkül)

1. 'a vele kapcsolt mm-ban megjelölt helyen; ahol': Szerelmet érzek én, 's csak az merfthet / végnélkül édes Elysiumba, hol / önnön szerelmünk *önn' Királyménk*... **O** Pr:48 + 1:69; 1:332; 1:421: 3:72; 4:72; 5:53

a) 'amelyben': [híveid] ...egyj kalitkát építettek / a' büszkeségeden, hízelkedéssel, / hol elveszel — **B** G-nak 4:535

2. 'amikor, amidőn': Vannak olly' / esetek, hol a' Kegyelem irtóztatóbb **My** 5:406

Vö: *ahol*

/hold/ Hold 2 fn, tuln

'égitest, a Föld bolygója': ...ha hogy Melinda, Hold; / *Endymion* lehessek általa **O** Pr: 19; Ha a' szegény Hold férjhez adja szép / Leányait, mondjátok, hogy királyi / lakadalma van... 3:37 /Vö: KrK. 472/

holnap 2 hsz

'a maira következő napon': Te holnap útazol **G** O-nak Pr:71; A' jó Merániak legszebb lovon / ficzánkolódnak, — tegnap egy kesely, / ma szürke, holnap egy fakó— **T** 3:189

holott 4 ksz

1. (vál) (szembeállítás kifejezésére): 'pedig, csakhogy': ...nyúzásra bőr kivántatik, holott / azt a' Merániak magok lehúzták/már csontyainkrol... **T** 3:164; ...a' ki lábat / ád a' Bujálkodónak, és tovább / az Áldozatra [= M-ra] így teként le — ő [= G] / holott nem érdemes, hogy a' saru / szíjját megoldja **B** 4:551; ... és nevedben / a' gyilkolásért e' boszszút veszik: / holott csak én öltem-meg a' Királynét! **B** 5:214

2. (vál) (kérdő értelmű felkiáltás után) 'amikor, hiszen': M'ért valék becsületes! / holott gazember lévén, mostan is / tied lehetnék **T** B-nak 3:105

/holt/ holtt ~ Holtt 2 /1, 1/ mn és fn /1, 1/

I. mn

'olyan (személy), aki meghalt': A' holtt Fülöp nem fog reám kiáltni **O** 3:420

II. fn

'halott ember': ne szóljatok! / miért akartok már megfosztani / a' Holttakért való bánattol is? **E** 5:110

/holttest/ holt-test ~ holtt test 2 /1, 1/ fn

'halott ember teste; hulla': hazámba vágy / a' szívem, és az ott vagyon, hol a' / holtt-teste nyugszik [apámnak] **Iz** 4:73; Reszketni kell Endrének Hitvese' / holtt teste mellett önn Magyarjitól! **E** 5:193

/homály/ Homály 1 fn

(átv) 'titokzatosság, bizonytalanság': A' Homály / eloszla — megviradtt — felébredék **B** 1:557

***/homályosul/ homályosúl** 1 tn i (ritk)

'vmi elveszti fényét, kezd homályossá válni': — siket fül — szem homályosúl — **B** M holttesténél 5:368

homlok 1 fn

'az emberi fej elülső, felső része': Szaggassatok / homloktokon sebeket, 's vért sírjatok... **B** M holttesténél 5:360

honnan 1 hsz

(átv) (erős számonkérő hangsúllyal) 'kitől?': Honnan volt az a' kincs? Bánk nem felelsz? **P** 2:178

honnét 1 hsz (nép)
'milyen emberi csoportból?; kik közül?': Hát honnét akarsz / már most barátokat? midőn sem a' / Meráni, sem pedig Magyar— **Si** P-nak 1:123

hordó 1 fn

(Sz-ban) 'hengerhez hasonló alakú, fából készült edény': A' Hír csak esztelen / kongás — ha a' hordó üres, leginkább kong [= az alaptalan hír a leghangosabb; Vö: KrK. 422] **B** 4:482

/hosszú/ hoszszú 1 mn
'időben sokáig tartó (lét)': midőn ...ivék a' / Magyar szabadság hoszszú életére!? **P** 2:9

hová 12 hsz
I. (kérdő hsz-ként, hangsúlyosan)
1. 'melyik helyre? melyik irányban?': ősz Fő, kiszáradtt Kar, — hová megyek? **T** 3:119; Elmenjek é? Hová menjek? **O** 3:314; Hová [mész]? **O** Bi-nak 3:321; [O] Elfutott; / de nem tudom hová **Sol** 5:42; Hová? **B** Mi-nak és Si-nak 5:151; Fiam, hová? **My** Sol-nak 5:281; Hol van Melinda? ... Hová tetted? **B** T-nak 5:337
2. (átv) 'milyen helyzetbe, állapotba?': ...irgalmas Isten! hová jutottam! (elhanyatlik) **Mi** 2:78; látod hová tud téged' csak neve- / is vinni Endrének! **B** P-nak 2:319; Hová ragadott Indúlatod? **G** Mi-nak 4:180
II. (von hsz-ként, hangsúlytalanul)
(vál) 'amely helyre, ahová': Menj, menj, hová a' Történet viszen! **B** M-nak 3:44; engedjetek csak egyj araszt helyet / ez' árva gyermeknek, hová fejét / hajthassa **Mi** 5:324
Vö: *ahová*

hoz 5 ts i
1. 'a beszélő irányába visz': hozzátok őtet [= a sérült Bi-ot] frissen hát utánnam! **My** 3:430; ki ott az, a' kit erre hoznak / olly lassan? **B** 5:338
***2.** (ritk) őrülésre ~: 'őrületbe kerget': felelned kell még egyre — *egyre*, / melly őrülésre hoz **B** P-nak 2:292
3. hírül ~: 'hírt ad; értesít': Végtére egyj Követ / hírűl hozá, hogy itt' mik esnek [= történnek] **B** 4:502
4. (köszöntésben): Bánk! ... Isten hozott / egyj ősznek oltalom-pai'-súl! **Mi** 2:89

***hozott** 1 mn-i in (ritk)
halált ~: 'halálos következményű, halált okozó (dolog)': [O egy polgárt] halált-hozott sebbel jutalmazá **Si** 5:104

hozzá 10 hsz
1. 'a szraggal megjelölt személyhez, annak közelébe': magam jövök hozzád **G** O-nak Pr:63; maga fog a' Királyné elvezetni hozzá [=M-hoz] **Bi** O-nak 1:537; Hozzám jövél szökésed' éjjelén **B** P-nak 2:326; [O: hová menjek?] Csak *a' melly / hely legközelb van hozzá* [= G-hoz] **Bi** 3:315; Én futottam; nem Hozzád, mivel / ez altató volt csak **Iz** G-nak 4:36; Tehát miért kéredzkedél be hozzám? **G** Mi-nak 4:184; Légy hát azoknak Annya is, kik engem' / hozzád bocsájtottak **Mi** G-nak 4:201; én eltökéllém, hogy hozzá [= B-hoz] viszem, / akár hol is legyen **T** 5:387
2. 'a szraggal megjelölt személyhez (szólva)': ...azt kiáltá / minden Magyar hozzám **B** 4:475
3. ~ köt vkit vmi' 'személyéhez fűz': ...engem' / csak a' haszon kötött hozzád — **Bi** O-nak 3:410

***hörgeni** 1 fn-i in (ritk)
'fuldokló hangot hallatni': ...zendűlésbe' nem / fog e' kiömleni az ártatlanok' ... véré is? melly bugygása ' közben fogja a' Szabadság' / jajos tüzét átkozni — hörgeni — **B** 2:251

hörgés 2 fn
*(ritk) 'fuldokló, haldokló ember (utolsó) hangja': Két Fátyolt szakasztok el: / *Házámrol*, és *Becsületemről*. A' / bocsánatot hörgés köztt is mosolygom, / ha ölettetésem ezekért lészen! **B** 1:590; Ő [= Bi] / hörgése köztt tevé újjait / Keresztre, és Lelkét kiadta... **My** 5:289

/**húg**/ **Húg** 8 fn
'fiatalabb nőtestvér (M-ra vonatkozóan)': bemetek van még egyetlen egyj / bizodalmam! A' ti Húgotok — [...] Felesége a' Nagy-úrnak: ő, Vele / kedvére játszhat; ti pedig Húgotokkal **P** Mi-nak és Si-nak 1:129—131; Hol loptad el Húgomnak a' nevét? **Mi** Bi-nak 2:354; Melinda, Húgom? **Mi** és Si 2:388; Szabadítsd szerette Húgomat Melindát! **Si** B-nak 2:438; Mi lelte Húgomat? **Mi** 4:181; Ni, szinte elfelejtém — Istenem! / a' Húgom, és — **Mi** 4:186; ő [= Mi] előbb saját kezével / megfojtva kedves Húga' gyermekét, / mint sem hogy... **B** 4:520

hulladék 1 fn
'élelmiszer alig ehető része; ételmaradék': ...kéményeinkről elpusztúlnak [= elköltöznek] a' / Gólyák, mivel magunk emésztyük-el / a' hulladékot is **T** 3:197

***hullatni** 1 fn-i in
könnyet ~: 'könnyet ejteni; sírni': Remény! ... gúnyolódva hagysz-el ott' / a' hol csak egyj-két könnyet tudhatunk / hullatni éltelen kárunkon **E** 5:72

*/**hullott**/ **húltt** 1 mn-i in
'olyan (könny), amelyet vkiért hullattak': [a pénz] vissza adja é / ez a' halottakért húltt könnyeket? **T** 3:262

/**hurcol**/ **hurczol** 3 ts i
'erőszakkal visz, vonszol vhova vkit': ha a' / vesztő-piarczra hurczolnak, kiáltom: ... **B** 2:410; Hurczoljatok hát sírba engem is **Mi** 4:179; Kínokra hurczoljátok [O-t]! **P** 4:630

/**hurcoltatik**/ **hurczoltatik** 1 (szenv) i (ritk)
'vkin a *hurcol* i-vel kifejezett cselekvést végrehajtják': Hurczoltatik Petur-bán, és egész / Házsépe lófarkon **B** 5:203

hús 3 fn
'az emberi test izomból, szövetekből álló lágy része': 's ha húsomat / lerágja a' Kerítő Asszony [= G] akkor, / még csontomon is elviszem Melindát **B** 2:411; [a bőrt] a' Merániak magok lehúzták / már csontyainkrol: így tehát ezek [= a zsidók] / a' húsba kéntelenek bemettzeni **T** 3:167

2. 'egyes állatok emberi fogyasztásra alkalmas része': add viszsza Híveidnek ... [...] ... fazékok mellől a' / fát, ételekből [= ételükből] a' húst, és ágyokból a' / szalmát **Mi** G-nak 4:219

20-ka 1 szn
(fn-ként) 'a szóban forgó hónap huszadik napja': Kilenczedik hava 20-kán, mint Sz: Lestár' napján **Zls** levélből olvasva 5:49 /Vö: KrK. 424 és 483/

huszonhat 1 szn
'huszonötnél eggyel több (év)': Huszonhat esztendő előtt [-vel ezelőtt] vala ez — **T** B-nak 3:255

húz 1 ts i
hasznot ~: nyereséget, jövedelmet élvez': *Ott van a' Haza, / hol a' Haszon* — 's miért ne húzzam azt? **Bi** 1:332

**húzó* 1 mn-i in
*(átv, ritk) következést ~: 'következményével járó (cselekedet)': az Angyal, melly jegyezte / botlásaimnak számát; illy következést / húzó legelső lépésemkor ... könnyes tekéntettel törőltte-ki / nevemet az Élet' könyvéből **B** 5:412
Vö: *lehúz*

hűs 2 mn
*(ritk) ~ vérrel: hidegvérrel, nyugodtan': [De olly' hideg / vérrel?] Miért nem. Én beüthetem hűs / vérrel Luczim' nyakába kardomat, / hát tégedet miért ne tudjalak / hűs vérrel itten hagyni? **Bi** 3:361—364
Vö: *hidegvér*

hüvelyk 1 fn
(ritk) 'hüvelykujj' ...mintsem ő [= B fia] az ősi szokásnak [= a megvakításnak] áldozattya / legyen — hüvelykemet nyomom feje- / lágyába inkább **Mi** 5:306

Hyaena →*hiéna*

I

ide 7 hsz

1. 'erre a helyre, ahol a beszélő (is) jelen van': Lopni jöttem ide **T** 1:203; ...ezért kellett tehát nekem / ide jönni **M** 1:386; M'ért jöttetek / ide hát? **P** a bleneknek 2:31; Felhozta hát [B] ide / szép egyjügyű Feleségét **Bi** 2:369; Olly sárga a' Herczeg? Hogy jött ide? **Bi** O-nak 3:302

2. 'vki mellé, közelébe': (meglátván Somát, a' Király mellöl elkapja) Szerencsétlen, mi vitt ide? **B** 5:151

3. 'a mutatással megjelölt közeli helyre': Im', csak ide teköntsetek! (felkapván a' mellette lévő pai'st...) **P** a bleneknek 2:48

4. (áll-ként, felszólító értelemben) 'add nekem': Menyben lakó szentséges Atyám! ide / mindentudásod' égi cseppeit! **B** 1:212

idead 1 ts i

(átv) 'a beszélőre rábíz': Király, ne [= nesze] ez. (Somát elébe vezeti) Melinda' gyermeke. Attya adá ide **Mi** 5:146 / Vö: 4:506/

idegen 1 mn

'más személyhez tartozó (hely)': Hajnalban egyj / idegen szobában... **Iz** 4:55

idétlen 1 mn

(rosszalló) 'ostoba, nevetséges, gyerekes (megnyilvánulás)': Még eddig egyj kevésre becsültelek; / de most idétlen rémítésedért / megvetlek **Bi** O-nak 3:406

idő 6 fn

1. 'időtartam': [O] Kevés időre [= idő múlva] alattomosan / megölte Ritter-Bíberáchot **Iz** 4:60; egyj kevés időre [= idő múlva] Mikhált láttuk a' / tömlöczbe késértetni **Si** 5:90; Kevés idő múlván körül vevék [O emberei] Bánk- / házát **T** 5:381

2. 'időszak, korszak': hallatlan Endre' idejéig az még, hogy a' Teremtőjét kivéve ... térdre essen egyj Magyar **B** 4:540; Oh Melinda! eltűntt / a' szép idő — **B M** holttesténél 5:332

3. vkinek az ideje: 'az illető élete': Időm eljárt, Jaj, 's Panasz közt **T** 3:98

5. ~-vel: 'vmennyi idő múltával; később': ha Isten éltet, még idővel a' leg- / több drágaságokkal fogom tetézni **P** G-t idézve 2:168

/ifjonc/ Ifjoncz 1 fn (vál)

'ifjú férfi': — még gyenge Ifjoncz voltál — **T** B-nak 3:256

ifjú ~ Ifjú 3 mn és fn /1,2/

I. mn

'fiatal (személy)': Ifjú Vitéz! **E** Solnak 5:29; Ez / Ifjú Vitéz [= Sol] betört r'ánk akkor **Si** 5:96

II. fn

'fiatal férfi': [P] védelmére mentem; / és e' Vitéz Ifjú ott' el-fogott **Si** 5:107

ifjúkor 1 fn

'vkinek a fiatal kora, ifjúságának időszaka': egyj boldogtalan Éjtszaka / elvette ... egyjetlen-egyj Fiamat ... virágzó / ifjúkorában **Mi** 4:264

igaz ~ Igaz 20 /18,2/ mn és fn /16,4/

I. mn

1. 'a valóságnak megfelelő (állítás)': [T: Tiborcz] Nem igaz. Tiborcz ez nem lehet **B** 5:335

a) ~, (hogy...): 'elismerem, (hogy ...)': Való igaz: megőszült a' fejem **T** 3:97; igaz, hogy a' Metéltetett sikólt; de... **T** 3:168; Igaz hogy rendelésedet / tudtam **Iz** G-nak 4:8; Ah igaz, / hogy a' Királyné kedves nem vala... **Iz** 5:13

b) (msz-szerűen) 'világos; elismerem': (mintha hályog esne le szemekről) Igaz **Blenek** 2:241 + 1:83; 2:19; 2:263; 5;297

c) (Sz-szerűen) 'biztos': ...a' minő igaz, hogy Isten / van **Mi** 5:304

2. 'becsületes, tisztességes (ember)': Igaz, 's hív / szolgája volt Hazánknak **B** 4:493; Igaz / ember tanácsol **Zls** leveléből olvasva 5:57

3. 'helyes, igazi (cél)': Az Isten e' Gyülekezet álmodott / czéljával, az ha elsül, és igaz Jó! **B** 2:86 + 2:87

II. fn
'helyes tényállás; igazság': ...hisz a' *tilalmas* és / *megengedődhető* ravaszkodás / úgy állnak-el [= különböznek], mint a' *Hazug*, 's *Igaz* (hsl) **B** 2:427; Egyj sincsen a' sok emberi Indulat / között, mellynek olly' kevésbe kerüljön a' / képzeltt Lehetség' általöltözése / az Igazra, mint a' Szerelem-féltésnek (hsl) **Bi** 3:299; az ördög is igazat / mondana halála óráján **My** 5:293

a) 'vkinek az állításában foglalt igazság': azt mondtad: "igazad vala / Atyám" **B** P-nak 2:329

b) (Sz-szerűen:) ...és ha igazat kell szóllni, addig én is... [= ha meg kell mondani a valóságot] **Bi** 2:377

igazán 1 msz
(csodálkozó kérdésként) 'csakugyan?; valóban?': [B: Úton-álló!] Igazán? lehet meglátni képemen? **T** 3:95

igazság ~ **Igazság** 5 /1,4/ fn
1. 'a helyesen felismert valóság': Wárdán, belőlled most a' nemzeti / rút gyűlölet; nem az Igazság beszél (megszem) **B** P-nak 2:305

2. 'vmely igaz ügy': Gyilkoljatok meg, hogy ha sírva kell az / ajtó előtt itt' az Igazságnak el- / aludni, a' míg bébocsájtatik (megszem) **Mi** az udvnak 4:175

3. 'vmely közösség erkölcsi eszménye': mocsok nem volt rajtam soha / más, mint kiontott vére a' Haza', / és szent Igazság' Ellenségeinek **Mi** 5:123; Buzogj te meglopattatott / szív, árva gyermekid kiáltanak! / serkenj-fel összerontatott Igazság (megszem) **E** 5: v29

4. 'törvényes, jogszerű ítélet': [... kérdez Királyotok, hogy mit tegyen / most ő —?] Igazságot, az árván hagyott / Király fiak' nevében **Iz** 5:404

igen[1] 8 hsz
(fokozó szóként, hangsúlyosan) 'nagymértékben, nagyon': [O: ...eddig sem tudá azt...] Ej, sőtt igen nagyon tudom... **Bi** Pr:11; szép se volt igen **M** B-ról 1:442; szakaszd- / széjtt mind azon tündéri lánczokat, / mellyekkel ... olly igen keményen megvalál kötözve! **B** önmagának 1: 584; Beszélj, Beszélj; igen / jól hallom én panaszod' **B** T-nak 3:148; Olly' igen szerethetém [O-t] még akkor is, hogy megcsaltt **Iz** 4:24; [G: ...nem-esmered te a Magyart...] Sőtt igen **Mi** 4:230; ő Jáderánál egykor igen sokat tett **B** T-ról 4:391; Magyarok! igen jól esmérem — szeretnek, / enyimek! **E** 5:448

igen[2] 17 msz
1. (eldöntendő kérdésre adott feleletként) 'úgy van': [G: Bánk itt maradtt?] Igen **B** 4:409 stb.

2. (az előzőekben elmondottak v. a helyzet jóváhagyásaként, ill. továbbfűzésként) 'úgy van; valóban': Jó éjtszakát? igen — majd a' midőn egyj Nemzetség kipusztúl... **P** 1:119; Igen — mert, szóllni kellenék **T** 1: 201; [B: Hazudsz!] Igen; miólta Hitvesed / megszűntt Melinda lenni, mindenik / vétek lehetséges **M** 3:1, Igen — kedves szomszédok! *él / még Bánk, Atyánk — fogom kiáltani* **T** 3:275; [G: ...ledőlsz — erősödj!] Majd — igen **Mi** 4:274; Vagy úgy! — igen **G** B-nak 4:326; [B: Megént] Igen — megént! **M** 4:396; Igen! megyünk **Mi** 5:142

a) (bizonytalan válaszban) 'esetleg, valószínűleg': [O: Te esmered Melindát —] Tán — igen **Bi** 1:281

b) (az elhangzottakat megengedve, ellenvetés bevezetéseként) 'rendben van, igaz': Igen — de Ráskai Demeter, pohárnok —? **B** P-nak 2:197

3. (a beszélgetés másra tereléseként) 'Ezt hagyjuk!': [O: ...de m'értt hogy itton / találtak?] Igen. Olly sárga a' Herczeg? Hogy jött ide? **Bi** O-nak 3:301

/igér/ igér 2 ts i
1. 'vmely cselekvés elvégzésére kötelezi magát': A' sok jutalmat / özönnel igérted, melly egykor a' / vénségemen segítsen... **Bi** O-nak 3:373

2. (átv) 'vkitől vmi várható; vmire enged következtetni': Sok Férjfiak — ... — az / ollyat, ki könnyű gyö-

zedelmet igér, / azért se szívelik... **Bi** Iz-nak 1:360

/ígéret/ igéret ~ **Igéret** 4 /2,2/ fn
'az a kijelentés, hogy vki igér (1) vmit': Ő [= G], Rang', Igéret', és Aranyhegyek' / zacskóba zárt *szelével* eltudá / mázos kegyelmét osztogatni **P** 2:144; Ha hogy te is szavadnak embere / lettél, 's betellyesítted volna szép / igéretid' ... **Bi** O-nak 3:371; egyj csekély Igéret / a' zendűlést elnyomhatná; de... **B** G-nak 4:526; Remény! becsületes Hazug, / melly egyj igéretet sem tellyesítsz **E** 5:69

így ~ **igy** 38 /26,12/ hsz és ksz /27,11/
I. hsz
1. 'ezen a módon, ahogyan mutatom': (letérdepel) Nézd — így fogok beszélni **Mi** G-nak 4:210 + 1:109; 4:381
2. 'ebben az állapotban, helyzetben, ahogyan látható': Nagy Királyné! igy kell ki múlnod —? **My** 4:607 + 1:72; 1:162; 2:133; 3:20; 3:24; 4:550; 4:607; 5:26
3. 'az előbbiekben kifejezett módon': "...kézbe kéz, és szembe szem — mi nállunk / igy szokta a' Szerelmes..." **M** B-ot idézve 1:446 + 1:97; 2:381; 4:278
4. 'ezekkel a szavakkal': *Köszöntöm / Uratokat* (igy szólltt) **P** G-ról 2:166 + 4:146; 5:330
5. (szembeállítva a *másképp* szóval): mi lessz tehát ebből? hisz' egyszer így, / máskor pedig másképp szólsz **Ö** Bi-nak 1:308
6. ~ **meg** ~: 'azokkal a szavakkal, amelyeket nem akar részletezni': "Nagy-Úr — ej — Bánk-bán — így, meg így!" **Bi** 2:367 + 2:369
7. 'ennyire, ilyen mértékben': elbeszéllem, m'ért őszült-meg / a' hajam / így **Mi** 4:273 + 1:470; 3:90; 4:308
II. ksz
'az elmondottakból következően; így tehát; eszerint': Irtóztatón büntettél Istenem! ... ki vetted a' kezemből / pálczámat — ... — Így magam / büntetni nem tudtam — **E** 5:442 + 2:210; 2:338; 2:391; 3:166; 3:355; 3:395; 4:259; 4:428; 4:518

igyekszik 1 tn i
'mindent megtesz vmiért; törekszik vmire': ezen setétben bújdosók / volnának, a' kik engemet bolond / álmomba' szánva háborítani / igyekszenek **B** 1:288

illendő 1 mn
~-en: 'az érintett személy társadalmi rangjához méltó módon': Engedd meg illendően eltemettetnem [M-t] **B** E-nek 5:447

illet 2 ts i
(átv) ~ vkit: 'vonatkozik vkire': Mit térdepelsz? ... álj fel! beléphet egyj Meráni Állat, / és azt hihetné: őtet illeti **B** M-nak 3:7; nagy dolgokat fogok / Bán, felfedezni, mellyek a' Királynét, / 's Hazádat illetik **Bi** My-nak 3:429

illik 5 tn i
'a társadalmi szokásnak megfelel; az illendőség szabályaival egyezik': ...ezért nem ille Bánk- / bán' Hitvesének a' Magányba' lakni? (gúny) **M** 1:386; ...áltláttad azt, / hogy a' *Bojóthi Melindának nem illik / Falun magányban lakni; mert Nagyúrné* (gúny) **M** G-nak 1:455; "nem illik, Ország első Nagyja, hogy — / így, meg meg így —" (gúny) **Bi** B-nak 2:368; Te mint egyj éjjeli / tolvaj, jövél foglalatosságaidból / az Udvarunkba viszsza. Illik ez? [B: Nem] Te Rangodat, sött önnön Rangomat / megmocskolád — hát ez illik-e? **G** 4:413—415

/illír/ Illir 1 fn (Tört)
'Magyarország déli határain élő nép': "...jóvoltotokból itt az Illirok' / között Királyi Helytartótok" **Zls** levélből olvasva 5:60

/ily/ illy ~ **illy'** 17 /7,10/ nm
I. (mn-i)
1. 'a láthatóhoz hasonló': (ki-kinéz ablakon) Vitézi módra messz- / le szép nap! — Ah, hol illy' halál? **G** 4:321

2. 'a szóban forgó dologhoz hasonló, azzal egyező': szerelmes / Bánk-bán' szemének illy titok nehéz **Bi** Pr:45; ez ma Udvaromban az / illy esztelenkedések köztt utólsó / fog lenni **G** O-nak Pr:65; [O: M'ért könnyezett hát... ?] Aszszonyink ravaszbbak illy' / esetbe, mint az ördög... (hsl) **Bi** 1:302 + 2:424; 4:311; 4:603; 5:411; 5:449

3. 'a szóban forgó személyhez hasonló': vesztő-helyet se fogsz te látni, hogy / ottan rikólthassál — az illy Rikoltót / titokba szoktuk ám eloltani [= megölni] **Bi** B-nak 2:421; ...mert az illy' / szegény paraszt az Úr elébe nem / mehet be többé **T** 3:215

a) (gúnyos, megvető érzelmi színezettel): egyj / illy keszeg, sovány Fiút az izmos / Bánkbán — bajúsza' egyj végére tőz [= tűz] **Bi** O-ról Pr:74; a' Magyar / csak hátul áll, 's sohajt az illy Hazánk' / Nagyaszszonyán **P** 1:118; Sokszor derék [dolog], ha egyj illy' ostobát / jól megzavarhat az ember... **Bi** O-ról 1:317 + 2:353

II. (hsz-ként)

'a tapasztalhatóhoz hasonló mértékben; ennyire': A' Hajnal érkezik, 's még mind csak illy / határozatlanúl? **P** a bleneknek 2:1; esmerém / én gyengeségteket: de hogy illy' nagyon / kilégyen a' Romlandóságnak az / tétetve, nem hihettem **B** az asszonyokról 4:343

Vö: *ilyen*

/ilyen/ illyen 6 nm

I. (nn-i)

'a szóban forgó dologhoz, személyhez hasonló v. egyező': Kár illyen egyj csínos Főért, hogy a' / vető híbáz belőlle! **Bi** Iz-ról 1:365; Oh Endre! győzedelmeskedj te bár / Országokon; de illyen győzedelmet / mint Bánk neked nyert most, nem nyersz soha! (hsl) **B** 2:341; Kétségbe kéne esnem, hogy ha egyj / Meráni Aszszonyért hasítanék / illyen nemes szívet ketté **B** Sol-nak 5:276

a) (megvető, lebecsülő érzelmi színezettel): És illyen Aszszony őröz meg, oh Magyar Hazám? Ha! egyj / fertelmes Aszszony... **B** 1:563

II. (hsz-ként)

'a tapasztalhatóhoz hasonló mértékben; ennyire': 'S illyen szegény egyj ember? és pedig / Uralkodó ember! **Bi** O-ról 1:322; Mi bennem illyen bámúlásra méltó? Zavartt Eszem? **B** 5:153

/ím/ ím' ~ **im'** 4 /1,3/ msz (irod)

1. (közelben levő személyre, dologra rámutatva): Itt áll im' a' Gyűlöltetett [= O] ... **G** 1:481; (felkapván a' mellette lévő paist, arról a' takarót lerántva...) Im', csak ide teköntsetek! **P** a bleneknek 2:48

3. (a következő közlés kiemelésére): ha vallomásomat kívánod — ím' / megesmerem [= elismerem], hogy vigyázatlan voltam... **O** Bi-nak 3:385

3. (elbeszélés közben az esemény felidézésének eszközeként) 'akkor': Segítség után akartam az ablakon kiáltni már; 's im' kaczajt hallottam fel **Iz** 4:53

Vö: *íme*

imád 7 ts i

1. (Vall) 'Istenként tisztel': Az Istenemre, a' kit imádok **Sol** 5:64; Irtóztatón büntettél Istenem! ... ki vetted a' kezemből / pálczámat; — én imádlak! **E** 5:442

2. 'rajong vkiért; rendkívül tiszteli': Mi a' Királyt imádjuk — ám de egyj / Endrében — egyj Férjfiú Királyt imádunk **P** 2:151—152; hitesd el véllek, hogy Melinda / Bánk-bánra érdemes; úgy letérdelek, / 's imádlak, *én*, kit ők nevetnek **B** G-nak 4:561

a) (túlzó) 'igen nagy szerelemmel szeret': [M: Térdepelsz?] Előtted, a' kit imádok **O** 1:435

***3.** (ritk) 'sajátjaként elfogad, tisztel vmit': Saját Eszünket, 's Akaratunkat, a' / leg-ostobább köntösben is annyira / szenté teremteni, hogy azt egyj egész / ország imádja **G** 4:110

**imádni* 1 fn-i in

'tisztelni': ...hogy a' Meráni csontokat siratva / a' földből is kaparjátok ki 's mint- / meg annyi szent Ereklyét légyetek / imádni kéntelenek **O** a bleneknek 4:636

***imádtatott** 1 mn-i in (ritk)
'olyan (dolog), amelyet imádnak (1)': Keresztények valának ők, / kik csak tanúságúl szemléltek [= néztek] az / imádtatott Keresztre — látni, hogy / ők is miképp' feszegethessék az embert **P** a merániakról 4:626

imádkozik 1 tn i
'imádsággal fordul Istenhez': "... a' ki itt / letérdel, az vagy imádkozik, vagy ámít" **M** B-ot idézve 1:447

/imádság/ Imádság 1 fn
(Vall) 'Istenhez intézett könyörgés; ima': ...ekkor már az észbe bizni / csak annyi, mint egyj nagy tüzet csupán / buzgó Imádság által oltani (hsl) **G** 1:499

/íme/ ime 2 msz
1. (a következő közlés érzelmi színezésére): Hazánk' különkülön Vidékein / Jajt, 's bánatot találtam; 's itt' ime / ellenkezőt találok **B** 1:168
2. (az elmondottakat összegezve): Endre! ha te ... úgy veszed [G] inczelkedését, mint jó pénzt — ime: / Alattvalóid igy segítenek **B** 2:132

/ímhol/ imhol 1 hsz (ritk)
'íme, itt van': Imhol a' Királyné — **Bi** Pr:61

immár 5 hsz (ritk)
1. (jelen idejű állítmánnyal) 'most már': esmérlek e' immár én tégedet? **O** Bi-nak 1:272; Immár ki háborgat megént? **G** 4:5; [G: ...megengedek] Késő az immár! **M** 4:120; A' népet immár tartóztatni nem / lehet a' Halott nézéstől **Üdv** 5:1
2. (múlt idejű állítmánnyal) 'már': [egy banya] tudtomra adta, hogy / Feleségem immár megszűlt **Si** 1:38

***incselkedés** 1 fn
'játékos ingerkedés; pajkos hízelgés': Endre! ha te Királyi-pálczád' / kezébe adtad Aszszonyodnak, és / Jóságodat dicsérni hallván, úgy veszed / incselkedését, mint jó pénzt — ime: / Alattvalóid igy segítenek (hsl) **P** 2:132

***incselkedő** 1 mn-i in
'olyan (személy), aki bosszant, ingerel vkit': Mit nyughatatlanítsz setétes Álom / kép! mit gyötörsz incselkedő *Chimaera*!? **B** 2:132

indulat ~ indúlat ~ Indulat ~ Indúlat
7 /3,1,2,1/ fn
1. 'düh, harag': a' szelid Germannicus tudá / az indulattyait mérsékleni **Bi** 1:269; (az ajtócskán ismét viszsza jön) Vad Indulat, m'ért kergetsz viszsza ismét? **B** 1:414; [Mi: (elakar menni)] Maradj! (...) Hová ragadott Indúlatod? **G** 4:180
2. 'érzelem, érzés': Te indulat nélkül való Teremtmény... **O** Bi-nak 1:271; Egyj sinesen a sok emberi Indulat / köztt, mellynek olly' kevésbe kerüljön a' / képzeltt Lehetség által-öltözése / az Igazra, mint a' Szerelem-féltésnek (hsl) **Bi** 3:296; ...és (sírva fakad) testvéri indulatból / egyj szennytelen Nyoszolyának eltörése / végett, Király-házban bordélyt nyitottál **M** G-nak 4:159; a' nevelésnek egyj / jó magja sem maradt szivekbe' [= szívükben] meg, mivel hogy a' növésekkor tüzellő / indúlatoknak pestises szele / kifújja mind **B** az asszonyokról 4:340

ingadoz 1 tn i
(átv) 'két eltérő álláspont között nem tud dönteni': Mint Vándor a' Hófúvásokban, úgy / Lelkem ingadoz határtalan / kétség között (hsl) **B** 3:33

***/ingadozhatatlan/ ingadozhatlan'**
1 mn (ritk)
(hsz-ként) 'szilárdan, mozdíthatatlanul': Lássák, és irtózzanak — / Gertrudis ingadozhatlan' áll **G** 4:303

inkább 5 hsz
1. (egyneműek különböző fokának összehasonlításában) 'jobban, jobbára': "Országod' alsó részei nem sokára / inkább mutatnak egyj Kovács-műhelyt, hol ... most a' kardokat / edzik" **Zls** levélből olvasva 5:52
2. (helyesbítésben) 'jobban mondva': Az Őseink becsülettel ... estek egykor el kicsiny / vagyonoknak [=

vagyonuknak] elnyeréséért, vagy inkább / ér'ttünk **B** 2:244

3. (két lehetőség közül az egyiket előnyben részesítve, a másikat elhárítva): Egyj elhagyattatott helyen legyen [M] / inkább kenyéren, 's vizen; mintsem itt' pompába **B** 2:445; aranynyal vartt övek / verődnek a' Lábszáraikra ... egyj balotti fátyolt / kötnének inkább a' hasokra... **T** a merániakról 3:230; mintsem ő [= **B** fia] az ősi szokásnak [= a megvakításnak] áldozattya / legyen — hüvelykemet nyomom feje- / lágyába inkább **Mi** 5:307

innen 3 hsz
'erről a helyről, ahol a beszélő és a hallgató jelen van': Ki Innen! **B** Iznak 3:81; Aszszonyom! ha útam innen / hóhér' kezébe vinne engemet? — **B** G-nak 4:507; (O-t megragadván) Fel, innen, ördög! **P** 4:621

innep → *ünnep*

innét 1 hsz (nép)
(átv) 'az előzőleg elhangzottakból; ebből': [O: Melinda szánakoz rajtam...] Még / innét az ördög ássa azt ki, hogy szeret **Bi** Pr:25

int 1 tn i
(átv) '(jelenlétével) figyelmeztet vmire': "...Királyi széktek / előtt jelennyen meg tekéntetem, / és intsen emberi-uralkodásra" **E** apját idézve 5:423

intés 1 fn
'jeladó mozdulat': [O: Ember! csak egyj szót még ... 's fejed lábadnál fog heverni] (kissé megdöbben) 'S miért / tartóztatod tehát intésedet, hogy / végére járjon életemnek? **Bi** 3:400

***írni** 1 fn-i in
'mondanivalót lejegyezni, írásba foglalni': Ha hogy panaszkodni akarunk, előbb / meg kell tanulnunk írni... **T** 3:215 /Vö: KrK. 475/
Vö: *felír*

irgalmas 2 mn
1. (ritk) 'a bajban lévőn könyörülő, segítő (személy)': Egyj szót csak, irgalmas Lélek... **B** Iz-nak 3:83

2. (ritk) (felkiáltásban) ~ Isten!: 'a bűnösnek megbocsátó Isten!': (térdre esik) Irgalom meg Irgalom, / irgalmas Isten! Ah, hová jutottam! **Mi** 2:78

irgalom ~ **Irgalom** 5 /2,3/ fn
1. (Vall) '(Isteni) kegyelem, megbocsátás': (térdre osik) Irgalom meg Irgalom, / irgalmas Isten! Ah, hová jutottam! **Mi** 2:77; Tanácsot álmod e' / szív, 's a' kimérhetetlen Irgalom / által susogja azt a' jó Reménység lelkembe: nem lehet **B** 3:52; ... 's éhező / öt gyermekim' kínos nyögések [= nyögései] az / Istennek irgalmáért felmenő / végső fohászkodásodat ki fogják / zavarni a' Mennyekből, ha megölöd / Gyámoljokat [= B-ot] **T** E-nek 5:433

2. 'vmely szenvedés enyhítése; kegyelem': (szánakodva Bánkra mutat) Nézd, Uram, e' csüggedést! — Király / a' büntetés már ennek irgalom **Sol** 5:437

/irigy/ irígy ~ **Irigy** 2 /1,1/ mn és fn /1,1/
I. mn
'olyan (személy), aki más szerencséjét, jólétét magának kívánja': ezek [= a blenek] talán csak úgy fogadtt / szolgái voltak egyj veszett írígy / Embernek, a' ki nyúgodalmamat sajnálva ... döbbentni szívemet kívánta **B** 1:232
II. fn
'irigy ember': ...azt kívánni, hogy megsúgjanak / mindent az emberek, csak annyi, mint / abban találni kedvét, hogy ha sok / Irígye — ellensége van **P** B-nak 1:188

/irigyel/ írígyel 1 ts i
'vmely kedvező dolgot, állapotot sajnál mástól, azt magának kívánja': [G-ból] csak / a' halhatatlanság hibáza [= hiányzott]: itt' / kétségbe' lévén, / azt írígyelétek **E** 5:79

irtózik 3 tn i
(ritk) 'fél, retteg vkitől, vmitől': (magába morog) nem úgy / ti földi Istennék! ne gondoljátok azt' / hogy minden irtózik hatalmas hangotoktol! **P** 2:464; Nem a' Nagy-Urtol — nem az egész / országtol; én csak rettentő királyi / Nénémtől irtózok **O** 3:312; [Mi: Ha meg találják ezt látni —] Lássák, és irtózzanak — / Gertrudis ingadozhatlan' áll **G** 4:302

irtóztató 8 mn
1. (ritk) 'félelmes, szörnyű (helyzet, dolog)': [Bi: (porokat ad által)] Irtóztató! — de köszönöm **O** 1:548; Irtóztató kilátás a' jövő / Nappalra [Vö: KrK. 457] **B** 1:559; Simon, / Petur — ti — Emberek! — Irtóztató / álomba rengettetek-el engemet **Mi** 2:68; Vannak olly' / esetek, hol a' Kegyelem irtóztatóbb **My** 5:406; Oh, hogy olly' / irtóztató legyen majd sorsotok / egykor — ... — hogy a' Meráni csontokat siratva / a' földböl is kaparjátok ki **O** a bleneknek 4:631
2. ~-n; ~-lag: 'szörnyű, rettenetes módon': Csak egyj szavadba fog kerülni, és az / irtóztatón megindúltt Sors' golyóbisa / más jobb nyomon fog hengeredni el **Mi** G-nak 4:192; ezen ... ember [= P] hideg gyanúbol veszti el / irtóztatólag él'tét **B** E-nek 5:224; Irtóztatón büntettél Istenem! **E** 5:440

***irtóztatóság** 1 fn (ritk)
'szörnyűség, borzalom': Pokolbeli / irtóztatóság' büntetései — / földünkre jöttetek hát már? **B** 2:396

is 180 ksz és hsz /119, 61/
I. ksz
A) (szavak kapcsolására)
1. (azonos m-részek kapcsolására): Azoknak élni kell! — ...kik egykor még Királyai / lesznek, Fiamnak, Unokáimnak is! **My** 4:613 stb.
a) (páros ksz-ként): egyszer'smint szeretni- / is, ölni is szándékoztok (ell) **B** a bleneknek 2:217 stb.
2. (fokozó értelmű szókapcsolatban): Megbékélt; álmos is volt! **B** G-ról 3:88 stb
B) (tagm-ok kapcsolására)
1. (kapcsolatos m-ban): Melinda ott van. Bánk is itthon **O** 3:308 stb
2. (ellentétes m-ban): [E: Én Király vagyok] De Ember is **Udv** 5:19 stb.
3. (feltételes mm-ban): ha csak reá találok / is gondolni, könnybe lábbad a' szemem (gúny) **Bi** Pr:12 stb.
a) (fokozást jelentő m-ban): ha húsomat / lerágja a' Kerítő Aszszony [= G] akkor, / még csontomon is elviszem Melindát **B** 2:443 stb.
4. (megengedő értelmű mm-ban): Ha a' / Királynak a' Hitvesse nem nyer is / Alattvalójától becsületes maga- / viseletet — add meg azt, Leventa, egyj / Aszszony személynek! **G** B-nak 4:543 stb.
II. hsz
1. (fokozás nyómósítására): Olly' igen szerethetém [O-t] még akkor is, hogy megcsaltt engemet **Iz** 4:25 stb.
2. (lefokozás nyomósítására): hol vannak a' Gyermekeim? — még ne is láthassam őket? **G** 4:600 stb.
3. (állítás nyomósítására): Gertrudisod' koporsó' / alljára vágom a' Hatalom-Jelét (...) Ott' van. Vereslik is még vére rajta **B** E-nek 5:160 stb.
4. (tagadás nyomósítására): Nem vagyok / Magyar, tehát nem is gondolhatod, hogy Részrehajlás ... beszél belőllem **Mi** G-nak 4:211 stb.
a) (ritk) (*nem* tagadószóval) 'sem': Soká nem kések én is **B** 4:388 + 1:419; 2:54; 3:146; 3:389; 4:10; 4:459; 5:231; 5:285; 5:373
5. (érzelmileg színezett m-ban)
a) (belenyugvás kifejezésére): Hurczoljatok hát sírba engem is! **Mi** 4:179 stb.
b) (sajnálat kifejezésére): Gyermek! te is sírsz? — ... hiszen nem is / tudod, mitől fosztottak meg **B** a fiának 5:362—364 stb.
c) (keserűség kifejezésére): Minek is a' Becsület emberek között! **B** 3:96 stb.
d) (fenyegetés kifejezésére): [Bi: a' Nagy-úr ... éktelen dühös / lett, a' midőn a' dolgot felfedeztem —] (kardot ránt) Még ezt is? **O** 3:414 stb.
e) (ijedtség kifejezésére, sz-szerű felkiáltásban): Ördögbe is! **Bi** 2:358stb.

Ismaélita 1 fn (Tört)
'mohamedán vallású bolgár' (aki a dráma korában adóbehajtóként sanyargatja a népet) /Vö: KrK. 473/: [a merániaknak] Sok pénzre van szükségek: és mivel / mi annyit adni nem tudunk, tehát / sovány nyakunkra Ismaélitákat / ültettek — ez már égbe kiált **T** 3:115

/ismer/ esmer ~ esmér /10, 4/ ts i (táj)
1. 'vmivel tisztában van; tudja, milyen': nem esmered tehát az asszonyi / szív' gyengeségeit? **G** O-nak 1:502; paisunkon a' / taréjos egyjfejű Sast esmeré / régtől sok ellenség **Mi** 4:245; Szegény ... de szánni- / méltó Teremtmények! hisz' esmerem / én gyengeségteket **B** az asszonyokról 4: 342
2. 'vkiről tudja, hogy az kicsoda, milyen': Jaj! Esmered Te? [T-ot] Nem esmerem — nem esmerem (ism) **B** E-nek 5:333—334 // Te indulat nélkül való Teremtmény, / esmérlek e' immár én tégedet? **O** Bi-nak 1:272; Te esmered Melindát **O** Bi-nak 1:281; Jobban esmérsz / jó Herczegem. mint sem hogy... **Bi** O-nak 3:338; (félutálattal) Oh, nem-esmered / te a' Magyart még! **G** Mi-nak 4:229; Melinda, serkenyj fel; hisz' esmeréd / te Bánkodat **B** 5:336; Magyarok! igen jól esmérem — szeretnek, / enyimek! **E** 5:448
3. 'elismer, tart vminek vkit': ők a' legundokabb Kirugdalozót / is még dicsőségesnek esmerik, / ha benne egyj kis Rendkivül-való van **Bi** az asszonyokról 1:286
4. 'nemi kapcsolata van vkivel': Uram ... Tudod, hogy [B] ájtatos vala / mindég: ha tán Aszszonyt nem esmertt volna, úgy / ő Angyal is lett volna Földeden! **T** 4:367
**/ismerni/ esmerni ~ esmérni* 4 /3, 1/ fn-i in (táj)
'tisztában lenni vmivel, vkivel': te is tudod közelről e' Nemet [= az aszszonyokat] esmerni **Iz** Bi-nak 1:347; esmérni kell / az Élhetetlenek' sorsát, minek- / előtte megtudhassuk szánni is **T** 3:252; kezdem / esmerni Udvarod' — millyen mohon / kap a' gyalázaton **Iz** G-nak 4:63; A' magányosságnak édes / ölébe' voltam én nevelve, ott / tanúltam esmerni egyj jobb világot **Iz** 4:81
Vö: *megismer*

ismét 6 hsz
'a szóban forgó cselekvést, történést megismételve; újra': Oh de hálá, / hogy itt vagy ismét. Orvosolj, ha tudsz **P** B-nak 1:166; (...ismét visszsza jön) Vad Indulat, m'ért kergetsz viszsza ismét? **B** 1:414; [P: ... a' jó Bolondok ... kiveték zsebekből önn' Vagyonjokat] A' mit magok vetettek-el; Királyjok / vérén vegyék-meg azt ismét? **B** 2:150; Épülj-fel! izmosodj-meg, gondolat! — veled épül ismét csak fel, örök Lenyugtom' / felett, megéllendő Becsületem! **B** 3:64; No, édes Istenem! ismét azt hiszem, hogy / velem beszél [B] **T** 3:147; midőn alig mozogva ott' hevertt [P], / házára törtek ismét **B** 5:212

/ispán/ ispány 2 fn (nép)
(Tört) 'a vármegye vezetője (P megszólításaként)': Ispány! de hát ha még is úgy lehetne? **Si** 2:282; Ispány Uram, te olly merőn tekéntessz / rám... **Bi** 2:383
Vö: *főispán*

istáp → *vég-istáp*

Isten 60 fn
1. 'emberfölötti (hatalmú, erejű) lény': Hisz' Isten / én nem vagyok — ha mást szeret [O] **Bi** Iz-nak 1:339; Ti Földi Istenek, / soha oktalan' nem tesztek semmit is / az Égi-Isten adja nektek az / ő csalhatatlan Bölcsesség-malasztyát! (gúny) **Bi** O-nak 3: 388; Midőn ti leg- / először, Aszszonyom, Hazánkba jöttetek, / a' békeségnek édes Istene / Pannóniára monda akkoron / egyj átkot **B** G-nak 4:469; Azt képzeléd, hogy Isten vagy, mivel / letérdepeltek Híveid, midőn / a' lánczokat reád rakták **B** G-nak 4:536; Melinda jó-nevét te hagytad az / Udvarnak a' nyelvére tenni: légy most Isten, 's hitesd el véllek, hogy Melinda / Bánk-bánra érdemes **B** G-

nak 4:559; Ő [= a király] Isten. Istenit kivánva néz / reája minden [= mindenki] **E** 5:22; [B] Fájdalminak lehetne Istene; / de Ember is lehet, ha tettzik: én / Isten vagyok csak lenni kéntelen (ell) **E** 396—398

2. (Vall) 'a keresztény Isten, a világ teremtője, ura': előbb való a' Hit' parancsolatja: *Istennek a' Kenettje egyj Királyi Felség* **B** 2:295; Az Istennek kenettje Endre; nem Gertrúd **P** 2:296; az Isten nem segít soha / felkentt Királyok ellen! **B** 2:330 + **P** 2:335; Mit térdepelsz? Az Isten nincsen itt **B** M-nak 3:5; boldogok / a' békességesek, mert Isten' Fiainak / hívattnak **T** 3:237; azért nem / bátorkodok magamat elölni, mert az / Isten' haragjától félek **T** 3:271; Élj! az Isten / bocsássa meg, mit olly istentelen / cselekedtetek velem **M** G-nak 4:401; Királyom! ... Szent vagy te én előttem — Istenem, / 's Hazám után a' legszentebb **B** E-nek 5:268; vért sírjatok; / letépetett az Istennek Remekje **B** M holttesténél 5:361; az Isten engem' büntetésre nem / tart érdemesnek **B** 5:409; éhező / öt gyermekim' kínos nyögések [= nyögései] az / Istennek irgalmáért felmenő végső fohászkodásodat ki fogják / zavarni a' Mennyekből **T** E-nek 5:433; Irtóztatón büntettél Istenem! ... ki vetted kezemből / pálczámat **E** 5:440

a) (állandósult szókapcsolatokban): Az Isten [legyen] e' Gyülekezet álmodott / czéljával... **B** a bleneknek 2:85; Isten hozott / egyj ősznek oltalom-pai'súl! **Mi** B-nak 2:89; ...ha Isten éltet... **P** 2:168; De láttya Isten, hogy nem értem azt [= a lopást] **T** 3:125; Velem légy Istenem! **My** 4:610; ...a' minő igaz, hogy Isten / van... **Mi** 5:304; ...no hálá Istennek... **B** 5:343

b) ~-emre!: 'Esküszöm, hogy így van!': [G: — én csak Aszszony / vagyok] Helyessen. Istenemre, az — **B** 4:323 + 1:119; 1:467; 3:50; 4:18; 5:64; 5:206

c) (felkiáltásban) ~!; ~-em!; ~-ért!: Oh Istenem! tekéntenél csak egyszer / házamba — élve látnád a' panaszt / előtted **T** B-nak 3:102 + 1:522; 3:10; 3:154; 3:225; 3:239; 3:268; 4:131; 4:163; 4:185; 4:372; 4:497; 4:574; 4:598 // (je-vel): oh szerelmes / jó Istenem, be meg csalatkozék! **M** 1:377; szerelmes ~ 1:205; édes ~-em 1:374; 3:147; boldog ~ 1:198; irgalmas ~ 2:78; szent ~ 2:437; nagy ~-em 2:62

Vö: *mindenható, alkotó, mindenütt jelenvaló, teremtő*

/istennő/ Istenné 1 fn (ritk)

*'az a nő, aki istennek képzeli magát': Nem úgy, nem úgy / ti földi Istennék! ne gondoljátok azt, / hogy minden [= mindenki] irtózik hatalmas hangotoktol! **P** G-ra 2:463

Istenség 1 fn

(ritk) 'Isten (2)': ...most az Istenség adott hetet neki [= hét gyermeket szült] **Si** a feleségéről 1:44

istentelen 3 nm és fn /2, 1/

I. mn

1. (átv, biz) 'gyalázatos, komisz (személy)': [Sol: Alattomos Királyi Gyilkosok!] Hazudsz, hazudsz, istentelen Gyer'ek! / soha sem Alattomos a' Magyar **P** 4:642

2. (átv, biz) (hsz-ként) 'gyalázatos, aljas módon': Isten / bocsássa meg, mit olly istentelen / cselekedtetek velem **M** G-nak 4:402

II. fn

'gyalázatos, aljas enber': Istentelen, távozz! **G** B-nak 4:449

iszik 1 ts i

~ vmire:' vmit éltetve, arra poharat ürít': Hát nem ti voltatok, kik olly mohon / kaptátok ércz-pohártokat, midőn ... ivék a' / Magyar Szabadság hoszszú életére? **P** a bleneknek 2:8

Vö: *megiszik*

iszonyú 2 mn

1. 'rettenetet keltő; szörnyű (dolog)': Uram! iszonyú ezen hideg magad- / viselete! **T** B-nak 4:331

2. (túlzó) 'nagyon nagy; rendkívüli (teljesítmény)': Hajnalban egyj / idegen szobában — rajtam a' kaczaj! —

/ iszonyú erőt érzettem karjaimban, / és felszakasztám Bánknak ajtaját **Iz** 4:56

/ital/ Ital 3 fn
'ivás céljára szolgáló folyadék': Az ételednél undorodásba jőjj, / és férgesedjed az Italod **B O**-ra 4:581
a) 'olyan folyadék, amelybe vmilyen (ártó) vegyszert kevertek': [Bi] kértt / hogy mennyek-el Melindához, mivel / Italt adott mind kettőtöknek Ottó **Iz** 4:35; Nem volt Italtok / méreg; de elszárítá lelkemet **M** G-nak 4:403

/ítélet/ ítélet 1 fn
'(isteni) döntés vkinek a bűnössége ügyében': Az Ég siket fájdalmaimra — / vég-semmiség az én ítéletem — / az Isten engem' büntetésre nem / tart érdemesnek **B** 5:408

***ítéltetik** 1 (szenv) i (ritk)
vmilyennek ~: '(mások) olyannak minősítik': [Si felesége] "ne hogy / feslettnek ítéltessen, egyj Fiat / megtart magánál — a' többit, hogy öljem / meg, azt parancsolá" **Si** 1:47

itt ~ itt' 69 /56, 13/ hsz
1. 'ezen a helyen, ahol a beszélő és a hallgató is jelen van': A' vagy azt / hiszed, hogy nem maradtam volna itt' / parancsolásod nélkűl? **B** G-nak 4:450; Hazánk' különkülön Vidékein / Jajt, 's bánatot találtam; 's itt' ime / ellenkezőt találok (ell) **B** 1:168 stb.
2. 'a szóban forgó helyen': Itt előszobádba' láttam / Mikhált gyalázatján keseregni **B** G-nak 4:513
a) 'Magyarországon': [utódaimat] *minden országbol Bojóthra vinném; de itt, nem allyasúl el a' Spanyol* **Si** 1:29 stb.
b) 'az ország egyik részén': "...itt pártütéstől félhetünk — ...itt az *Illirok* között..." **Zls** leveléből olvasva 5:57—60
3. 'a mutatott helyen': Csitt, csitt! ez itt (szivére mutat) sebet ver **Mi** P-nak 1:86 stb.
4. (elbeszélés közben) ~ van: 'most következik': Itt van az Előljáró beszéd **Mi** G-nak 4:238
5. (átv) 'a szóban forgó ügyben': Itt is talán hibáztam még? [Arany: Azzal, hogy a lázadót elvitettem? 166] **G** B-nak 4:522
6. (átv) 'ebben a helyzetben': "kézbe kéz, és szembe szem, — mi nállunk / igy szokta a' Szerelmes: a' ki itt / letérdel, az vagy imádkozik, vagy ámit" **M** O-nak B-ot idézve 1:446; — nincs itt más kigázolás **B** 3:120 stb.
7. (szembeállítva az *ott* hsz-val) 'ezen a földi világon': No éljetek fenn ott *Bojóthiak*! / ott, ott [= a túlvilágon] van élet; itt csak éjtszaka (iszik) **Mi** 1:13; De hátha még is úgy lehetne itt is? **Si** 1:14 stb.

itten 11 hsz (nép)
1. '*itt* (1)': Jó hogy talállak — oh de m'ért hogy itten talállak? itten Biberách? (ism) **O** 3:300 stb.
a) (szembeállítva az *ott* hsz-val): Ott Czimbalom, Síp, Hárfa, zengenek: / Ott azt hiszik, hogy ők örvendenek — / nem, nem, csak egyj az, a' ki itten örvend, / Mikhál az... **Mi** 1:65; Itten Melindám, ottan a' Hazám — **B** 1:570
2. '*itt* (3)': Nézzétek e' Halottnak arczulatját: / hol itten egyj hamis vonás? hol itten / a' gyáva lelkiesméret nyoma? (párh) **Iz** 5:253
3. '*itt* (6)': Hej, fére oktalan / aggódalom! mit használ itten a' fog- / csikorgatás? **P** 1:75; De hogyha jól meggondolom ... de, ej, mi meg- / gondolni is való van itten? **B** 3:144

itthon 5 hsz
(szembeállítva a vidékkel) 'itt a királyi udvarban': azért futom / e' én az országot, hogy addig itthon / fojtsák-meg üdvösségemet? **B** 1:219; (gondolkozik) [B] Itthon vagyon tehát — **Bi** 1:329; Bánk is itthon **O** 3:308; Bánk itthon — **G** 4:58; [G: a' Nagy-Úr!] Itthon? **Udv** 4:140

ízetlenkedés ~ izetlenkedés 2 /1, 1/ fn
(vál) 'a jó ízlést sértő, otromba viselkedés': a' hasonló / történet életünknek azon szokott, / és kedves

ízetlenkedésihez / tartozhat, a' melly megnevettető — **G** B-nak 4:564; [G] Semmit sem is tudott / Ottónak izetlenkedésiről **My** 5:286

Izidóra 3 fn, tuln
(megszólításként) 'a dráma egyik szereplője' /Vö: KrK. 437/: [Iz: Bocsáss Hazámba] Izidóra! **G** 4:12 + 4:79; 4:85

/izmaelita/ → *Ismaélita*

izmos 1 mn
'fejlett izomzatú, erős testalkatú (személy)': egyj illy keszeg, sovány Fiút az izmos / Bánkbán — bajúsza' egyj végére tőz [= tűz] (ell) **Bi** O-ról Pr:74

izzadoz 1 tn i (táj)
'fáradozik, nehéz munkát végez': Ez a' Merániaknak izzadoz; / amaz Merániaknak a' hasát / hizlalja vérverejtékével (párh) **P** 2:114

J

Jádera 2 fn, tuln
'dalmáciai város (ma: Zadar)' /Vö: KrK. 476/: Huszonhat esztendő előtt vala ez — ... — *Jáderánál* / egy rosz Velenczei akart tégedet, 's Atyádat — **T** B-nak 3:256; menj Melinda ezen becsületes / Parasztal... ő Jáderánál egykor igen sokat / tett — **B** 4:391

jaj ~ Jaj 13 /11, 2/ isz és fn /11, 2/
I. isz
1. (testi-lelki fájdalom kifejezésére): Oh jaj! (fejét kezei közé szorittya) **M** 4:130
2. (rossz előérzet, aggodalom kifejezésére): Oh, jaj, jaj! az Eszem, / mint éjtszakáim, felzavarva van **Mi** 4:187 + 1:224; 5:333
3. (félelem, ijedtség kifejezésére): Gertrúdis — oltalmazz, megölnek! oh jaj! (ordítva rogy mellé...) **O** 4:604
4. (magyarázat bevezetésére): [B: ...hogy mindent igy kelletik / találnom!] Jaj kegyes Nagy-úr! sokat / fogsz még te itt találni... **P** 1:163
5. (ritk) ~ vminek: 'keserves, fájdalmas neki': (szemeit tenyerével elfedi) Jaj a' szemeknek, mellyek ezt / láttyák — jaj a' szívnek, melly érezi! (párh) **Iz** 1:352—353; [O: Midőn ... szenvedésemet / elébeszélltem, olly szerelmes érzés / csillámla kedves könnyeidben —] Jaj, jaj tehát azon könnyeknek! (ism) **M** 1:395
II. fn
(ritk) 'keserűség, panasz': Hazánk' különkülön Vidékein / Jajt, 's bánatot találtam; 's itt' ime / ellenkezőt találok, 's nem tudom / mellyik tehet rémitőbbé **B** 1:168; Időm eljárt, Jaj, 's Panasz között **T** 3:98

jajgat 2 tn i
1. 'jajkiáltásokat hallat; fájdalmában fel-felkiált': Melinda elfáradván, jajgatott / a' test felett **Mi** 4:271
2. (átv) 'keservében panaszkodik': ...abban eszköz legyek, hogy / jajgasson a' Szabadságunk miatt / szegény Magyar Hazám? (megszem) **B** 2:255

***jajgatva** 1 hat-i in
'jajgatás közben': Kiholtak szabadítóid, oh / te vasra vertt Hazám! no nyeld-le a' bilincsed' / jajgatva, s' edd magadnak a' halált! **P** 2:311

jajgatás 1 fn
'panaszkodás, siránkozás': felértt az Égre a' sanyargatott / Nép' jajgatása **B** 5:165

jajos 1 mn (ritk)
'olyan (dolog), amely bajjal, szerencsétlenséggel jár': zendűlésbe' nem / fog e' kiömleni az ártatlanok ... vére is? melly / bugygása' közben fogja a' Szabadság' jajos tüzét átkozni **B** 2:251

/jajszó/ Jaj-szó 1 fn
'fájdalmas jajongás, jajkiáltás': Melinda! nincsen a' / Testvéreid' számára egyj nyögésed? — ... — nem élleszt / többé fel egyj Jaj-szó is [= sem] tégedet! **Si** 5:373

/jámbor/ Jámbor 1 fn
'(túlságosan) szelíd, türelmes, mindenbe belenyugvó ember': [Mi: De

csak / békével —] Átkozott Jámbor te! (oximoron) **P** 1:92

/jánosáldás/ János-áldás 1 fn
'vmely mulatság, italozás végén az utolsó pohár ital': Kikérsz / elútazásod' végpillantatán / egyj *János-áldását* üríteni **Bi** O-nak 1:542 /Vö: KrK. 456/

jár 2 tn i
1. '(ember) ide-oda lép; járkál': No Bátyám! ébredezz! / ki 's be járnak emberek, 's reád mosolygva / nézgélnek **Si** Mi-nak 1:4
***2.** (átv) végére ~ az életének: 'megöl v. megölet vkit': miért / tartóztatod tehát intésedet, hogy / végére járjon életemnek? **Bi** O-nak 3:401 Vö: *bejár, eljár*

játék 3 fn
1. 'szórakozásból végzett cselekvés; játszás': Egyj olly Teremtés, a' kinek nem ez / hazája — ... — ki gyermeki / játékainkban is nem osztozott volt, / bennünket az vallyon szerethet e'? **P** G-ról 2:42
2. ~-on forog →*forog*

játszi 1 mn
(irod) 'megfoghatatlan, könnyen tovatűnő, játékos (érzés, elképzelés)': Hamartünő örömremény, mi vagy / te? játszi Képzete a' kívánkozó / Észnek — **Si** 2:460

játszik 1 ts i
(rosszalló) 'szórakozik, fecsérli az időt': Ők játszanak, zabálnak szűntelen... **T** a merániakról 3:192

**játszani* 3 fn-i in
1. (átv) 'felelőtlenül cselekedni': Való, hogy engem' / az Emberek' bolondozása meg- / mulattat; oh, de a' vérekbe [= vérükbe], és az életekbe [= életükbe], forró ösztönöm / markolni nem kíván, se játszani — **B** 2:277
2. (átv) ~ vmit: 'vmely szerepben tetszelegni; vmilyennek mutatkozni': És így Hazátok Elbúsúltjait / játszani akarjátok... **B** a bleneknek 2:211; [a becsületes ember] megesmeri, / hogy ugyan becsületest kell játszani, / de valóba' lenni még is oktalanság **B** 4:429

**játszhat* 1 tn i
(átv) 'módja, lehetősége van arra, hogy vkivel tetszése szerint bánjék': [M] Felesége a' Nagy-úrnak [= B-nak]: ő, Vele / kedvére játszhat; ti pedig Húgotokkal **P** Mi-nak és Si-nak 1:131

jegyez 1 ts i
'(tényeket, adatokat) nyilvántartásul rögzít, felír vhova': az Angyal, melly jegyezte / botlásaimnak számát ... elrémült dicső helyén... **B** 5:410

/jel/ Jel 1 fn
*(ritk) 'jelszó': [B] Itthon vagyon tehát — *Melinda* a' Jel —! **Bi** 1:329 Vö: *hatalom-jel*

jelenvaló 3 mn (ritk)
1. 'olyan (személy), aki jelen van ott, ahol a beszélő is; jelenlevő': Nincs senki a' jelenvaló Leventák / közül, ki e' szennyet Nagy-aszszonyán / nem undorodna hagyni? **E** 5:237 + 5:242
***2.** (ritk) 'olyan (dolog), ami a jelenben létezik; meglevő': Boldog ki hisz; mert meg nem váltya a' / jelenvaló kissebb roszszat talán / roszszabb jövendővel **Si** 2:15

jelszó ~ Jelszó 4 /2, 2/ fn
'vhová tartozás igazolására szolgáló, csak a beavatottak által ismert kifejezés': jőjj még ez éjjel ... Házamhoz. A' Jelszónk lészen, Melinda! **P** B-nak 1:192; Az — Melinda — jelszavok! **B** 1:193; Mi Jelszavad? Őr B-nak 2:83; Jelszód? Őr Bi-nak 2:343

jer 2 tn i (ritk)
*(átv) (csak felsz. módban) ~ velem: 'higgy nekem; tarts velem': Emberek, jertek velem! / előbb való a' Hit' parancsolatja: ... **B** a bleneknek 2:293; Jertek velem Magyarok! Szánnyátok őtet [= P-t] **B** a bleneknek 2:306
Vö: *gyerünk*

Jerindó di Veglia 1 fn, tulu
'egy a dráma korabeli ember' /Vö: KrK. 465/: Bánáti *Bertalan* kihal Fi-mag [= fiúgyermek, örökös] / nélkül; 's ez' Aszszony [= G] egyj jött-ment *Jerindó / di Veglát* attyafiává teremt [= örökösévé tesz] **P** 2:195

jó ~ **Jó** 79 /73, 6/ mn és fn /69, 10/
I. mn
1. 'kedvező, célravezető, előnyös (dolog)': ha bő-kezűbb / lettél ... volna, jobb tanácsot / is adhaték [= adhattam volna] **Bi** O-nak 1:550; Szorongatást / okoz talán a' jó szerencse? **P** a bleneknek 2:3; ...a' kimérhetetlen Irgalom / által susogja azt a' jó Reménység / lelkembe: nem lehet — **B** 3:53; ...*a' háborúban szabad fosztani.* E' gondolat legjobbnak láttzatott **T** 3:158; az / irtóztatón megindúlt Sors' golyóbisa / más jobb nyomon fog hengeredni el **Mi** 4:193; Minő dicső ellenben Becstelennek / a' sorsa, csak hogy tudja a' Közönség' / jó-véleményét meghódítani **B** 4:433
a) (áll-ként) Germannicust, ki elrejté magát ... nem jó ám követni mindég **Bi** B-ra 1:267; Most jobb lessz tartani ... a' Magyarsággal **Bi** 1:551; És — jó ez is. Csak egyjik [= B v. O] nyerni fog **Bi** 2:450; Jó hogy talállak — **O** Bi-nak 3:300; Oh, mint örűltem, hogy *szabad levék* [...] Hiszen való, hogy jó is az... **T** 3:111
b) ~-ra fordul: '(helyzet) kedvezőbbé válik': Még hiszem, / tán jóra fordulhat minden! **Si** 2:457
c) ~ angyala vkinek: 'az, aki vigyáz rá, helyes cselekedetre inti': [G: (...elsiet)] (kardját félig kiráutva) Jó Angyalod / susogta ezt neked! **B** 4:329
d) (köszönésben, búcsúzkodásban) 'kellemes, kedvező': — jó éjtszakát! **Mi** 1:11 + 1:16; 1:110; 1:110; 2:461; 2:462; 2:465; 2:467; 4:314; 4:316; ~ reggelt **T** 3:94
e) (átv) ~ éjtszaka: 'végső, örök nyugodalom': (égre vetett szemekkel) Oh, Uram, bocsásd magadhoz / e' gyermeket, 's adj neki Jó-éjtszakát! **Mi** 2:95
f) (átv) ~ éjtszakát: 'Isten veled; oda vagy': — no már / jó éjtszakát szívem vég-nyugodalma! **Mi** 4:239
2. 'erkölcsi értelemben kifogástalan, tisztességes (személy v. megszem. dolog)': [fiainat] *minden országból Bojóthra vinném;* de ... elég ha mint meg annyi jó Magyar / Háznépnek ők lehetnek Törzsöki **Si** 1:30; egyj / fertelmes Aszszony, kit hogy ördögi / érzéseiben ne lephessen meg a' / jobb ember... **B** G-ról 1:567; Kirontyuk a' korlátokat, — lezúzzuk / a' jó-barátot, ellenséget... **B** 3:244; Előttem esküszöm szentebbek is / lesztek ti, mint egyj jó Fiúnak a' / szülőitől maradtt Ereklye (hsl) **B** az asszonyokról 4:347 // A' magányosságnak édes / ölébe' voltam én nevelve, ott' / tanúltam esmerni egyj jobb világot **Iz** 4:81
a) ~ név: 'feddhetetlen hírnév; becsület': Oh / ti a' szegény Melinda' jó nevével / ma egyj egész Familiát töröltetek / az Üdvözűlhetők sorából el **M** G-nak 4:133; Megfogok tán nem sokára / nektek fizetni jó-név' gyilkolóji! **B** 4:355; Melinda jó-nevét te hagytad az / Udvarnak a' nyelvére tenni B G-nak 4:557; A' jó-nevében öszve-rontatott / Ősz én vagyok **Mi** 5:112; Ha tízszer, harminczszor megöltt ... még tán megengedhettem [= megbocsáthattam] volna; de / ő [= G] Jó-nevét ölé meg nemzetemnek [= családomnak] **B** 5:187; Endrét tehát lássátok vívni meg- / holtt, Hitvesének jónevére [= jónevéért] **E** 5:266
b) (átv) 'tisztességes, nyugodt (érzés)': Ősz hajam vagyon Simon, / jó lelki esméretem **Mi** 1:6
c) 'barátságos, figyelmes (szó)': ...bort adnak nekik [= a magyaroknak]; / de a' mi egyj fillérbe sem kerűlne — jó szót, figyelmet, hem találnak itt **P** 1:146; ...adj / neki [= a magyarnak] hirtelen vagy egyj jószót, 's világot / teremtve öszverontya ellenségidet **P** 1:138
d) (megszólításban, megnevezésben) 'tisztelt, kedves (személy)': Jó *Bertha* lógy Leányom' annya ... mondád te akkor jó Anyámnak **Iz**-nak 4:68—70; ~ Herczeg 1:552; ~ Herczegem Pr:

33 + 3:339; ~ Uram Pr:43 + 3:404; ~ Urak 3:402; ~ Merániak 3:159 + 3:187; ~ Királyném 4:388; ~ Királyunk 3:224 + 4:464; ~ Királyom 4:547; ~ Hazám 1:10; ~ Bolondok 2:147; szerelmes ~ Istenem 1:377

3. 'a maga nemében kifogástalan, értékes (személy v. dolog)': [B-nak] Utánna küldttem egyj jó / futó Legényt titokba **P** 1:153 // Légy boldog Endre! ha te ... úgy veszed [G] incselkedését, mint jó pénzt [Vö: *pénz*] (hsl) **P** 2:132; Ők [= a merániak] Monostort, Templomot / építenek ... nekünk pedig nincs egyj jó köntösünk... (ell) **T** 3:210; a' nevelésnek egyj / jó magja sem marad szivekbe' [= szívünkben] meg **B** az asszonyokról 4:338

a) 'találó, illő (kifejezés)': [B: Boldogtalan!] Jó név **M** 3:40

4. (ráhagyás, igenlés kifejezésére) 'rendben van; jól van': [O: ... enyim bizonnyal ő!!!] Hm, hm, ugyan bizon! Melinda? jó! **Bi** Pr:6; Jó, jó — de csak vigyázva (ism) **Bi** 1:330 + 2:452; No, jó! **P** 1:105 + Pr:60; 1:488

II. fn

1. 'kedvező, előnyös helyzet': Szerelmet érzek én, 's csak az meríthet / végnélkül édes Elysiumba, hol / önnön szerelmünk *önn' Királynénk, / szép életünk' Világa, valódi Jó,* / forrása annak, a' mi Nagy... (párh) **O** Pr:50

2. 'helyes ügy': Az Isten e' Gyülekezet álmodott / czéljával, az ha elsül, és igaz Jó! **B** a bleneknek 2:86 + 2:87

3. 'érték, vagyon': [B: ...Gertrudis éppen a' Király maga!] Ne élne visza hát azzal, 's ne kapna / vasas marokkal a' Magyar Javak / közé **P** 2:220; ...míg ... a' Magyar- / érzés, Magyar-javak virágzanak, / mind addig azt fogom kiáltni: ... **P** 2:234; Minden Javam' tinektek engedém, / Királyi székem koldússá tevém... **E** 5:247

4. 'vminek a legértékesebb része, java': ...sőtt igen nagyon tudom ... heves szerelmünk' / áldott javát savát meg *érzeni* **Bi** O-nak Pr:15; *Melinda!* ... égi 's földi Mindenem' javát / szorossan egybe foglaló erős / Láncz (metaf) **B** 1:208

5. vkinek a ~-ára: 'előnyére, hasznára': Az Őseink becsűlettel ... estek egykor el kicsiny / vagyonoknak [= vagyonuknak] elnyeréséért ... 's mi azt mostan magunk' javára / tartsuk Hazánknak omladékain? **B** a bleneknek 2:245; [a becstelen ember] gazdag, 's hatalmas Léte Barátinak / lehet javokra **B** 4:443

/jó barát/ jó-barát →*jó* I/2

/jobbágy/ Jobbágy 4 fn
(átv, ritk) 'szolga, alattvaló': azért, hogy ... téged' Herczegem / örvendezőbbé tégyelek — soha / Jobbágyaim' kedvét nem áldozom fel! **G** O-nak Pr:70 [Vö: KrK. 448]; [G: Távozzatok! —] Jobbágyaid vagyunk **B** 4:385; [B: Melinda helyett köszönni kell!] Jobbágy! **G** B-nak 4:454; Királyi székem koldússá tevém — / azt hittem: a' Jobbágynak csak legyen; / úgy addig a' Király se lessz szegény! **E** 5:249

/jobbágyi/ Jobbágyi 1 mn
'hűséges alattvalókra jellemző (megszem. dolog)': meg- / loptad Királyi Férjedet — kitépted / kezéből a' Jobbágyi-szíveket (meton) **B** G-nak 4:156 Vö: *szív*

jobban 6 hsz
(rendszerint összehasonlításban)

1. 'alaposabban, nagyobb mértékben': Jobban esmérsz / jó Herczegem, mint sem hogy azt reméld... **Bi** O-nak 3:338; Jobban be van neved / mocskolva, mint az enyém **B** E-nek 5:201; Jobban remeg / előtte [= B előtt] minden [= mindenki]; mint előttem (hsl) **E** 5:262

a) 'erősebben': színlett Feláldozásom annyival / jobban kötöz [M] szívéhez **O** Pr:38; Vétkül tulajdonítsuk azt neki, / hogy a' Felekzetét jobban szeretné, / mint a' Magyarságot? **B** G-ról 2:265

2. 'világosabban, érthetőbben': De jobban is / megmondhatom: ... **Mi** G-nak 4:223

*/jó hír/ Jóhír 1 fn
'feddhetetlen hírnév; becsület': Egyj / ménkő csapás ugyan letépheti / róllam Halandóságom' köntösét; de / Jóhíremet ki nem törölheti **B** 1:594 Vö: *jó* I / 2 / a

jól 19 hsz
1. 'megfelelő módon; kellő mértékben': Beszélj, Beszélj; igen jól / hallom én panaszod... **B** T-nak 3:149
2. 'pontosan, helyesen': Magyarság! jól emlékezem, hogy Attya' vétke végett [= miatt] egykor a' / kis Béla elvesztette két szemét **B** 5:155; Irtóztatón büntettél Istenem! / jól értelek; ki vetted a' kezemből / pálczámat — **E** 5:441
a) (a *tud* i-vel kapcsoltan): Tudom én jól, hogy elvesztette Lelked egyj / részét arany-nyúgalmának **P** B-nak 2:109 + 1:237; 2:138; 3:416; 4:352
3. 'az igazságnak megfelelően': Jól, jól beszél [B] **Blenek** 2:281; Nem jól beszél, ha mondom **P** 2:281
4. 'nagy mértékben, alaposan': Néha jól / megöklözém [apámat] **Bi** 3:345 // (átv) De hogyha jól meggondolom... **B** 3:142; Magyarok! igen jól esmérem — szeretnek, / enyimek! **E** 5:448
a) 'ügyesen, alaposan': ...derék, ha egyj illy' ostobát / jól megzavarhat az ember **Bi** O-ról 1:318; az útakat jól tudjuk elállani **Bi** 2:419
5. 'dúsan; csábító módon': látod, (csúfossan kimutat) hogy egyj jól megteríttetett / asztal Legyekbe nem szűkölködik **P** B-nak 1:176
6. (feleletben) ~ van: 'rendben van, beleegyezem': Mikhál-bán jönne be / erővel is — [G: Melinda] Jól vagyon **Udv** 4:106
a) (megértő vigasztalásul) ~ van: 'nyugodj meg': [T: Lopni jöttem ide; mivel a' szegény / anya 's gyermekek, velem — (elfojtódik)] No jól van — **B** 1:204

jóltevő →*jótevő*

jónév ~ jó-név ~ jó név →*jó* I/2/a

jóság 1 fn
'vkinek jóságos volta, kedvessége': Endre! ha te Királyi-pálczád' / kezébe adtad Aszszonyodnak, és / Jóságodat dicsérni hallván, úgy veszed / incselkedését, mint... **P** 2:131

/jószág/ **Jószág** 3 fn
1. (ritk) 'földbirtok, vagyon': Te ott is Endre' / pártyán valál, — 's midőn Jószágidat / elszedte Elmerik Király ... **B** P-nak 2:324; a' vén *Myska-bán* / ... el nyeré *Zalában* / *Zelelgeh* Jószágot, Fiastol egyjütt **Udv** 5:7
2. (ritk) 'árucikk, tárgy': [a kalmár] bár millyen szentül is fel- / fogadja a' kiválasztott Jószáginak / a' féretételét — ... — egész örömmel adja által a' leg- / elsőnek, a' ki érttek többet ád **Bi** 1:296

/jótétemény/ **Jótétemény** 1 fn (ritk)
'az a cselekedet, amellyel vkinek jót teszünk': sem a' Meg- / bántást, sem a' Jótéteményt soha / el nem felejti a' Magyar **Mi** G-nak 4:231

/jótevő/ **Jóltevő** 1 fn
'az, aki vkivel jót tesz': Nézzétek e' Halottnak arczulatját ... ezen mosolygó / vidám ajakkal vál-el egyj Szarándok / a' Jóltevőjitől ... **Iz** G holttesténél 5:259

jóvoltából 1 (ragos) fn
'a szraggal kifejezett személy jóindulata által': "*Pontio di Cruce* ... jóvoltokból itt az *Illirok*' / között Királyi Helytartótok" **Zls** levélből olvasva 5:60

jön 35 tn i
1. 'közeledik, útban van a beszélő felé': Ottó, no jőjj! látod, leereszkedek, / 's magam jövök hozzád **G** Pr:62; Ah mintha jönnének — jönnek — csak el! **T** 1:256; (ki tekint) Jönnek! **Bi** 1:352; Jön [B] **P** 2:84; Olly sárga a' Herczeg? Hogy jött ide? **Bi** O-nak 3:302; keresd fel Aszszonyomat, 's ha meg- / találtad, úgy jőjj, 's várakozz reám **B** T-nak 3:273; Királynénk asztalán ezen / Levelet találtam, hogy jövék **Sol** 5:48
2. 'megérkezik a beszélő közelébe': Ah! soká jön [B] **P** 1:150; jőjj még ez

éjjel — ... — Házamhoz **P** B-nak 1:191; Miért jöttetek / ide hát? **P** a bleneknek 2:30; Hozzám jövél szökésed' éjjelén **B** P-nak 2:326; Pokolbeli / irtóztatóság' büntetései — földünkre jöttetek hát már? **B** 2:397; — előmbe jött lihegve Bíberách **Iz** 4:32; Midőn / kifutottam a' Sárkány elébe, még / Bánkom se se jött utánnam **M** 4:128; Gazdagon jövék abba [= az udvarba]; és koldúsi módra költözök-ki abból (ell) M 4:144; Bánk jőjj hamar! **M** 4:405 + 4:407; 4:408; Ehol / jövének egyszer a' *Mohádik* **Mi** 4:252; Midőn ti leg- / először, Aszszonyom, Hazánkba jöttetek... **B** G-nak 4:468

a) (fn-i in-vel) 'vmely céllal érkezik': Lopni jöttem ide... **T** 1:203; egyj kegyelmet / jövék kikérni **Iz** G-nak 4:11

b) 'vkivel együtt megy, halad': [B fia] velem jön számkivetésbe, és öcsémmel, e' szegény kicsi **Mi** 5:311

c) 'a beszélővel azonos helyiségbe lép': Jöjjön Melinda **G** 4:90; [Üdv: A' Nagy-úr] Jöjjön **G** 4:320

3. (átv) (állandó szókapcsolatokban) ...nyomban emlékébe jött [= eszébe jutott] az, a' mit mondott **Si** a feleségéről 1:45; ha veszteségre / jön [= rosszul végződik] a' dolog... **P** 1:183; Fülöp Király' ölettetése végett [= miatt] / gyanúba jövén [= gyanúsítottak] **O** 1:392; Ne engedj jönni annyira [= ne engedd a dolgot odáig fajulni] **B** P-nak 2:290; Kóbor! hogyan jött a' Melinda név / nyelvedre [= miért mondtad; hogyan jutott eszedbe]? **B** Bi-nak 2:361; ha / szorongat a' szegénység ... — a' meny-ország sem jön olly' / szép színben a' szemünk elébe [= nem tudjuk elképzelni] **T** 3:241; Az ételednél undorodásba jőjj [= fogjon el az undor] **B** O-ra 4:580

4. (átv) '(időben) következik': a' szánás akkoron / jön csak, midőn láttyuk, hogy egyjike / többé felállni nem tud **G** 4:571

Vö: *bejön, eljön, kijön, visszajön*

jötte 2 (ragos) fn

(irod) 'megérkezése': Ez a' győzedelmi pompa, melly / Galícziából jöttömet fogadja? **E** 5:191; Gertrúdis, ennyit érdemeltem én, / hogy győzedelmes jöttöm innepén / romlásodat könnyeznem sem lehet!? **E** 5:195

/jöttment/ jött-ment 1 mn

(rosszalló) 'olyan ismeretlen származású (személy), akit az adott közösség nem fogad be': Bánáti *Bertalan* kihal Fi-mag [= fiútód, örökös] nélkül; 's ez' Aszszony [= G] egyj jött-ment *Jerindó / di Vegliát* attyafiává [= leszármazottává] teremt **P** 2:195 /Vö: KrK. 465/

jövendő ~ Jövendő 3 /2, 1/ fn (vál)

'a jelen után következő idő; jövő': önnön szerelmünk *önn' Királynénk* ... és kivánt jövendőnk' / egyjetlen egy Kezesse **O** Pr:52; Melinda; kéméld kőnnyid' záporát! ... drágák ezek / előttem, és vígasztalói meg- / átkoztatott Jövendőmnek —! **O** 1:409; Boldog ki hisz; mert meg nem váltya a' / jelenvaló kissebb roszszat talán / roszszabb jövendővel **Si** 2:16

jövő 3 mn

(átv) 'a mai napra következő (időszak)':Irtóztató kilátás a' jövő / Nappalra! **B** 1:559; oh gyáva Lelkek! mondom: a' jövő / éjjelre **P** 2:33 + 2:63

/juss/ Juss 1 fn

'vkit megillető törvényes jog': Meg kell erősítenie régi (szent / első Királyunktól kitett [= törvénybe iktatott]) Szabadság- / beli Jussainkat **P** G-ról 2:229 /Vö: KrK. 465/

jut 7 tn i

1. (átv) vhova, vmire ~: 'vmilyen helyzetbe kerül': Uram, Teremtőm, szányj! mire / jutottam? (térdre esik) ... irgalmas Isten! Ah, hová jutottam! (elhanyatlik) **Mi** 2:77—78

a) hóhér kezébe ~: 'hóhér végez vele': ...azért jutott Hóhér' kezébe Bánk, mert / Hitvesse virtusát boszszúlta meg! **B** 2:411

2. eszébe ~ vmi: 'visszaemlékezik vmire': Hát jut e' eszedbe még a' / *Testvéri háború*? **B** P-nak 2:322; ...a'

tartozás mindjárt eszünkbe jut **T** 3:186; jut e' eszedbe még, / mit szenvedett ő [= P] értted? **B** E-nek 5:220

3. (osztozkodáskor) 'vkié lesz vmi': *Melinda!* ... úgy elomla törhetetlen Élted, / hogy abból a' Gazoknak is jutott? **B** 1:211

jutalmaz 1 ts i
*(ironikus) 'elismerésül vmiben részesít vkit': Ottó [egy polgártól a pénzt] ... erőszakossan / ragadta tőlle el; magát pediglen egyj / halált-hozott sebbel jutalmazá **Si** 5:104
Vö: *megjutalmaz*

jutalmazás 1 fn
*(ritk) 'jutalom': Azt kiabálták azok [...] "Hogy a' határon várja őket / Ottó, jutalmazással" **T** 5:350

jutalom 1 fn
'vmely cselekedet anyagi elismerése, díja': A' sok jutalmat / özönnel igérted, melly egykor a' / vénségemen segítsen **Bi** O-nak 3:372

K

kábaság 2 fn (ritk)
1. 'az érzékelés tisztaságának elvesztése; kábulat': Atyaátok egyj Anyáért! — Kábaság **M** 3:36 [Első zavaros szavai előtt]
2. 'ostoba cselekedet, balgaság': Német! te megnyitottad a' szemem'! / 's illy' kábaságot akartam tenni? **B** Bi-nak 2:424

/kacag/ kaczag 3 tn i
'nevet': Bánk! te nem mered kimondani / talán? Ki, csak ki! hogy kaczagja a' Viszhang is árva gyengeségedet — **B** önmagának 1:241; No Bánk, / hát nem kaczagsz velem? **P** 2:395; Halálos / ágyad felett kécségbeesésedet / kaczagja árnyékom **Bi** O-ra 3:423
*/*kacagni/ kaczagni* 2 fn-i in
'nevetni': oh miképp' fogom kaczagni / a' gyáva Herczeget [= O-t] **B** 2:440 / Szörnyeteg! kész / lennél te is kaczagni? **B** G-nak 4:573
Vö: *elkaczag*

*/**kacagtató/ kaczagtató** 1 mn-i in
~-n:' olyan módon, hogy az nevetést kelt': lerántom e' parázna Bíborosról [=O-ról] / a' szép al-orczáját kaczagtatón **B** 2:403

/kacaj/ kaczaj 2 fn
'nevetés hangja': [B] bezártt egyj / oldalszobába ... 's im' kaczajt hallottam fel ... Hajnalban egyj / idegen szobában — rajtam a' kaczaj! **Iz** 4:53—55

*/**kalandosok/ Kalandosok** 1 fn (tsz) (Tört)
'korabeli vallásos nemesi társaság; kalendások' /Vö: KrK. 460; Hóman-Szekfű: M. történet I. 312/: Úgy vélekedtem, hogy Peturnak egyj / Vitézi Társaság leszsz czélja, mint / hogy a' Kalandosok már elhagyattnak [= megszűntek] **Mi** 2:99

kalitka 2 fn
'madarak fogvatartására szolgáló kis ketrec; a csapda, a rabság jelképe': [O: (ölelni akarja Gertrudist)] (viszsza löki) Ha! veszsz-el itt arany kalitkád' / ürében árva bíboros Teremtmény (oximoron) **G** 1:529 [Vö: KrK. 455]: Te Híveidnek a' porig / Alázatossakat véled ... nem látod azt, hogy ... a' saját / hasznokra egyj kalitkát építettek / a' büszkeségeden, hízelkedéssel, / hol elveszel — **B** G-nak 4:533 /Vö: Lovas: Képek 213/

Kálmán 1 fn, tuln
'Endre király fia, (akit hadjáratával akar trónra ültetni Halicsban)': [E] Kálmánnak, a' Fiának, hogy dobot, / vagy egyj kicsiny kürtöt nyerhessen — űzi- / Galicziából el Miczisziaviczt? (inv) **P** 2:207

/kalmár/ Kalmár 1 fn
'kereskedő': A' Férj se várjon / aszszonyának szívétől soha / többet; csak a' mit egyj becsületes / Kalmártól: ez bár milly szentül is fel- / fogadja a' kiválasztott Jószágának / a' féretételét —...— egész örömmel adja által a' leg- / elsőnek, a' ki érttek többet ád **Bi** 1:295

kancsó 1 fn
'öblös, füles edény; ivóedény': A' Sógorom? ... a' derék ... Pohárnok ... szorgalommal / töltötte a' Királyné kancsóit **P** 2:201

kap 3 i
1. ts 'hirtelen utánanyúlva megfog, felvesz vmit': Hát nem ti voltatok, kik olly mohon / kaptátok érez-pohártokat, midőn ... ivék a' / Magyar Szabadság hoszszú életére? **P** a bleneknek 2:7
***2.** tn (átv) 'megpróbál vmit magának megszerezni': [B: Gertrudis éppen a' Király maga!] Ne élne viszsza hát azzal,'s ne kapna/vasas marokkal a' Magyar Javak / közé **P** 2:219
***3.** tn (átv) ~ vmin: 'örül vkinek a kárán; kárörömmel fogad vmit': Szerencsétlenségembe' kezdem / esmerni Udvarod' — millyen mohon / kap a' gyalázaton, hogy gúnyolódjon! **Iz** G-nak 4:64

***kapkodni** 1 fn-i in
'ismételten kapni (1) vmi felé; (átv) vminek a megszerzésével próbálkozni': te engemet, mint / egyj *Tantalust*-az el nem érhető / vég-czél után csak hagysz kapkodni? (hsl) **B** M-nak 3:19

/kapu/ Kapu 1 fn
'bejárat a királyi palotába': Akkor lopózkodtál be a' Kapun — / hallám az őrzővel beszédedet — **T** B-nak 3:131

kar ~ Kar 7 /6, 1/ fn
1. 'az ember páros mellső végtagja': Nem érdemes talán / az a' mi játékon forog, hogy a' / koczkák' vetésén kissé karjaink' / fáraszszuk? **P** Si-nak 2:47; zárodat / kitörve karjaimmal, megmutassam / hogy *Bendeleiben Egenolf*' vére foly / ereimben? **Iz** B-nak 3:68; iszonyú erőt érzettem karjaimban, / és felszakasztám Bánknak ajtaját **Iz** 4:56; Tűz, Víz, Veszély, / és Gyilkosok köztt is karomon viszem [B fiát] Mi 5:317
a) (átv) 'a birtoklás és a megóvás eszköze': egyj Ember — egyj haszontalan Por — az / ütné-ki őtet [M-t] karjaim közül? ... Ki lenne az? **B** 1:252
b) (átv) 'a fegyveres küzdelem eszköze, jelképe': Engesztelődjél sorsoddal Királyom! / elértte boszszúálló fegyvered / karom által a' Gyilkost [= P-t] **Sol** E-nek 5:29
c) (átv, ritk) 'az ember testi erejének jelképe': most már gaz ember is lennék; de késő —! / ősz Fő, kiszáradtt Kar, — hová megyek? **T** 3:119

kár 5 fn
1. 'vkinek a lelki, szellemi állapotában bekövetkező hátrányos változás': [O: És még ma kell, hogy ő [=M] enyém legyen!] Kárával a' szegény Hitesnek? **Bi** Pr:54; Már úgy születtünk, mint a' szegény / ember-barátink' kárán tapsolók (hsl) **G** 4:567; Remény! ... becsületes Hazug, / melly egyj igéretet sem tellyesítsz, / és végre gúnyolódva hagysz-el ott', / a' hol csak egyj-két könnyet tudhatunk / hullatni éktelen kárunkon **E** 5:72; hol a' könny, a' melly ennyi kárt / feltudna olvasztani? **B** M holttesténél 5:358
2. (áll-ként) ~ vmiért: 'sajnálatos, hogy (vmi olyan, amilyen)': Kár illyen egyj csínos Főért, hogy a' / velő híbáz belőlle! **Bi** Iz-ról 1:365

kard 5 fn
'szúrásra, vágásra alkalmas fegyver': Én beüthetem hűs / vérrel Luzim' nyakába kardomat... **Bi** 3:362; "...vízre leszsz csak szükség a' tüzet / öntözni, mellyben most a' kardokat /edzik" **Zls** levélből olvasva 5:54; átkozott legyen, ki a' nemes / kardot bemártya egyj alattomos / gyilkosnak a' vérébe **Sol** 5:296
a) ~-ot emel; ~-ot ragad: 'fenyegetésül hozzányúl fegyveréhez, felemeli': —ej, szégyen gyalázat / kardot ragadni! **Bi** a bleneknek 2:351; [B: (hirtelen felkapja a' kardját)] Ha! kardot / emeltt **Zls** 5:327

kárpit 1 fn
'súlyos textilanyagból készült díszes függöny': csak érjem el [G-t], torkon fogom, / 's királyi széke' kárpitjának a' / zsinórival fojtom beléje lelkét **P** 2:299

kécségbeesés → *kétségbeesés*

*/**kecsegtetés**/ **Kecsegtetés** 1 fn (ritk) 'vmely kedvezmény kilátásba helyezése; ígérgetés': Nagyra vágyás, Büszkeség, / Kecsegtetés, Hízelkedés ... az Aszszonyt be-csalhattyák a' Bűn' fenék / nélkül való mocsáriba—! **B** 4:333

kedv 5 fn

1. 'lelki hajlam, készség vmely tevékenységhez': bedugtak egyj Klastromba: hogy pedig / még életemben szenté lenni kedvem / nem volt, kiszöktem a' falak közűl **Bi** 3:352

2. 'vki iránt megnyilvánuló jóindulat; kedvező emberi kapcsolat': azért, hogy ... téged' Herczegem / örvendezőbbé tégyelek — / soha / Jobbágyaim' kedvét nem áldozom fel! **G** O-nak Pr:70

3. 'kívánság, tetszés, elképzelés': Néném, tehát mi lessz kedved szerént? / majd Bíborunk' bemocskolása, majd / megvettetett szerelmem által a' / r'ád háromolható szégyen gyötör **O** G-nak 1:510

a) ~-ére: 'kedve szerint': [M] Felesége a' Nagy-Úrnak [= B-nak]: ő, Vele / kedvére játszhat; ti pedig Húgotokkal **P** Mi-nak és Si-nak 1:131

b) ~-ét találni vmiben: 'örömét lelni benne': azt kivánni, hogy megsúgjanak / mindent az emberek, csak annyi, mint / abban találni kedvét, hogy ha sok Irígye / — ellensége van (hsl) **P** 1:187

kedvel 1 ts i

'erős érzelmekkel kötődik vmihez; szereti': csak ő [= G] vala / a' gyűlöletnek tárgya; a' legelső / Magyar, ki a' Hazáját kedveli, / megtette volna rajta áldozattyát [= megölte volna] **B** 5:171

kedvelő 1 mn

'olyan (személy), aki kedvel vkit': ...és ezen / egész az őrülésig téged' kedvelő / ember [= P] hideg gyanúbol veszti el / irtóztatólag él'tét **B** Enek 5:222

kedves ~ **Kedves** 12 /11, 1/ mn és fn /11, 1/

I. mn

1. 'szeretett; szeretetre méltó (személy)': ő [= Mi] előbb saját kezével / megfojtya kedves Húga' gyermekét, / mint sem hogy azt csak tőlle elvegyék is **B** 4:520; Ah igaz, / hogy a' Királyné kedves nem vala; / de ezt ugyan még is nem érdemelte (ell) **Iz** 5:14

a) (bizalmas megszólításban): Kedves Királyi Néném! **O** G-nak 1:463; Bánk! kedves, édes öcsém! **Mi** 289; Petur, kedves Bátyám... **B** 2:318; Igen — kedves szomszédok! **T** 3:275; Kedves Fiú! **B** Sol-nak 5:271 // (gúny) Kedves Vitézek, csendessen! **Bi** a bleneknek 2:349

2. 'olyan (tárgy), amely vkinek nagyon a' szívéhez nőtt': ...ezen vonással / megy viszsza egyj eltévelyedettnek a' / vezére kedves kunyhójába **Iz** G holttesténél 5:261

a) 'vmely szeretett személytől származó (megnyilvánulás)': Midőn ... szenvedésemet / elébeszélltem, olly szerelmes érzés / csillámla kedves könnyeidben **O** M-nak 1:394

3. 'kedélyes, szórakoztató (dolog)': a' hasonló / történet életünknek azon szokott, / és kedves ízetlenkedésihez / tartozhat, a' melly megnevettető **G** 4:564

II. fn

'feleség, hitves': Még azt akarják, hogy kivessem itt' / a' Kedvesért való fájdalmamat / szivemből, és egyj pártoson kesergjek! **E** 5:216

kegyelem ~ **Kegyelem** 4 /3, 1/ fn

1. 'büntetés elengedése; megbocsátás': Vannak olly' / esetek, hol a' Kegyelem irtóztatóbb **My** 5:406

2. '(uralkodói) jóindulat, kegy': Ő [= G], Rang', Igéret', és Aranyhegyek' / zacskóba zárt *szelével* eltudá / mázos kegyelmét osztogatni **P** 2:146; [B: az éjjel Ottóval ... soká beszélle a' Királyné— ?] És a' kegyelméből csak-nem kijött: / De majd Melinda megbékélteté **Iz** 3:86

*(ritk) 'nagylelkű hozzájárulás, engedély': ...egyj kegyelmet / jövék

kikérni— [...] Bocsáss Hazámba Iz G-nak 4:10

/kegyelmed/ Kegyelmed 1 sz nm
(főrangú személy megtisztelő megszólítása): "Nagy-Aszszonyom! vegyen Kegyelmed / kormányozásban más szabásokat — / itt pártütéstől félhetünk—" Zls levélből olvasva 5:55

kegyelmes 4 mn
1. 'vki iránt kegyelmet gyakorló; irgalmas (személy)': "Oh, légy kegyelmes (úgymond) Aszszonyodhoz!" Si egy banyát idézve 1:40
2. (magasabb rangú személy megtisztelő megszólítása): Ej, ej; kegyelmes Úr, vigyázz... Bi O-ra Pr:73; Kegyelmes / Nagy-aszszonyom Iz G-nak 4:5 // (gúny) Rajta csak kegyelmes Ottóm, / ugorj! de Bíberáchod hátra áll Bi 1:320
Vö: *kegyes*

kegyes 8 mn
1. 'nagylelkű, szíves, megértő (személy)': Köszönöm Nagy-Aszszonyom, / hogy olly' kegyes valál, 's áltláttad azt, / hogy a' *Bojóthi Melindának nem illik / Falun magányban lakni* (gúny) M G-nak 1:454
***2.**(ritk) (magasabb rangú személy megtisztelő megszólításában): ~ Herczeg [= O] Bi Pr:11; ~ Nagy-aszszonyunk' [= G] sültt főttje... P 1:78; ~ Nagy-úr [= B] P 1:163 + 1:180; 1:200; ~ Néném! [= G] O 1:528; ~ Nagy-aszszonyom! [= G] Iz 4:71

kell ~ kéne 53 /51, 2/ tn i
A) (önállóan)
1. 'szükséges, kívánatos': Meráni Aszszony nem kell itt' soha P 2:153
2. mi ~ ?: 'mit akarsz, szeretnél?': Mit akarsz? mi kell? B M-nak 3:17; Mi kell? G M-nak 4:117
B) (fn-i in-vel v. mm-tal)
1. 'szükségszerű, törvényszerű': ne sírj gyermek; hisz egyszer akkor / *ébredni* kell B a fiának 3:282 stb.
2. '(a körülményekből következően) elkerülhetetlen': (igazán megszeppenve) Ördögbe is! valóba most eszem' / felkell tekerni Bi 2:359; elkellett neki [= G-nak] akár miképp' is esni, hogy Hazánk' / ne essen el polgári háborúban B 5:165 stb.
3. 'erkölcsi kötelességnek tekintendő': Melinda helyett köszönni kell! B 4:453; hol vannak a' Király- / fiak? — ... — Azoknak élni kell! — megmenteni — / megkell... Mi 4:611—612 stb.
4. 'személyes parancsnak v. kérésnek tekintendő': Úgy is felelned kell még egyre — B P-nak 2:291; Elkell az Udvarunk' hagynod Melinda G 4:141; Meg kell ezennel tudnom, hogy mi lelt / Melinda Mi 4:117 stb.
5. (érzelmi színezettel) 'szükséges, szükségszerű':
a) (keserűséggel): Úgy, úgy! ezért kellett tehát nekem / ide [= az udvarba] jönni... M 1:385; Oh m'ért kell nekem / ollyan nagyon szeretni... Oh / m'ért kell nekem csak nyögni ott, / hol minden érző szív megrészegedne / örömébe'! (párh) O M-nak 1:417—420; [E: Egyj Királynak / könnyezni nem szabad] Ne kéne bár! Udv 5:21; A' jó nevében öszve-rontatott / Ősz én vagyok. Hogy ezt meg kelle érnem! Mi 5:113; Miért kell félelemnek a' bánat helyére / férkezni? E 5:135; Reszketni kell Endrének Hitvese' / holtt teste mellett önn Magyarjitol! E 5:192; Ezért / kellett kifutni a' Hazánkból? Mi 5:375
b) (sajnálattal): Nagy Királyné! igy kell ki múlnod—? My 4:607; Gertrudis! így kellett találni meg! E 5:26
c) (megnyugtatásban): Csak csendesedj! neked semmit se' kell csinálni P Mi-nak 2:71
d) (fenyegetésben): ha azt / megérni kellene, hogy reám mutatva / / susogni hallanám ... Ottó! G 1:518
6. Sz-szerű szókapcsolatokban: 'szükséges, elkerülhetetlen': ...hisz' a' minek megkell történni, az / a' nélkül is megtörténik Bi 1:333; ...ha igazat kell szóllni... Bi 2:377

kelletik 1 tn i (ritk)
'kell (5/a)': Ha! — hogy mindent így kelletik / találnom! B P-nak 1:162

kémél → *kímél*

kemény 1 mn
(átv) ~-en: 'alaposan, erősen': . . .szakaszd- / széjtt mind azon tündéri lánczokat, / mellyekkel a' Királyi székhez, és / a' Hítvesedhez, gyermekidhez, olly / igen keményen megvalál kötözve! **B** önmagának 1:584

kémény 1 fn
'háztetőn a füst elvezetésére szolgáló építmény': . . .nékünk / kéményeinkről elpusztúlnak [= elköltöznek] a' / Gólyák, mivel magunk emésztyük-el / a' hulladékot is **T** 3:195

kéne → *kell*

*/**kenett**/ **Kenett** 2 fn (ritk)
'az a személy, akit bizonyos szertartással uralkodóvá avattak, felkentek': előbb való a' Hit' parancsolatja: / *Istennek a' Kenettje egy Királyi Felség* **B** 2:295; Az Istennek Kenettje Endre; nem / Gertrúd! **P** 2:296

kénszerít → *kényszerít*

***kenőcsöl** 1 ts i (ritk)
'(emberi testet) szépítőszerrel beken; (átv) elkendőz, elfed vmit': [G] A' ki . . . nem érdemes, hogy a' saru- / szíjját megoldja [M-nak]; mert kenőcsli testét / lelkét— **B** 4:552

kéntelen → *kénytelen*

kény 1 fn
'kedv, tetszés': Tudván hogy a' hasonló emberek / kények-szerént várják-meg a' tanácsot, / két-féle-képpen adtam még is, azt **Bi** O-nak 3:376

kenyér 5 fn
'lisztből sütött emberi táplálék': [G] ki húzta a' szegény / Magyarnak a' kezéből a' kenyért, 's azt / megette a' Meráni Fegyveres **P** 2:182; egyj öreg Paraszt / akadtt előmbe — szárazon [= üresen] evé / a' megpenészedett kenyért . . . egyj tiszteletre méltó ősz kezébe . . . száraz kenyért nyújtaszsz Magyar Hazám? **B** 4:493—500; rongyokat, 's kenyért fogok neki [= B fiának] koldúlni **Mi** 5:318
a) (átv) ~-en és vízen: 'csak a legszükségesebb élelemmel ellátva': Egyj elhagyattatott helyen legyen [M] / inkább kenyéren, 's vizen; mintsem itt' / pompába' . . . (ell) **B** 2:445

kényes 1 mn
'vki számára fontos, mindennél előbbre való (magatartás)': Oh / a' Nemzet! — . . . — Kényes Becsűlete, mint a' Köntöse (hsl) **P** 1:136

/kényszerít/ kénszerít 3 ts i (nép)
vki ~ vkit: 'kényszerrel eléri, hogy vki megtegyen vmit': Nem kénszerítelek — magam is tudok / hóhérja lenni azon Útálatosnak [= G-nak]! **P** B-nak 2:312
a) vmi ~ vmit v. vkit: úgy hat vmi, hogy vki v. vmi számára csak egyetlen (cselekvési) lehetőség marad': . . .a' ki száz meg száz, ezert rabol, / bírája lészen annak, a' kit a' / szükség garast rabolni kénszerített **T** 3:205 // Tartományok hát csak *machinák*, / a' mellyeket kis gyermek is megindít, / ha *Félelem*, 's *Reménység* mindenik / *kereket* helyén maradni kénszerít **Bi** 1:328

/kénytelen/ kéntelen 11 mn (nép)
(áll-ként, fn-i in-vel kapcs.) 'olyan (személy, megszem. dolog), aki kényszerül vmilyen cselekvés elvégzésére': Manó vigye / vígságtokat, hol a' szabad Magyar / érzés az itt erőltetett Feszesség' / lánczába kéntelen harapni **Si** 1:71; Sokszor derék, ha egyj illy' ostobát / jól megzavarhat az ember, ám de úgy, / hogy ő megént mást légyen kéntelen / zavarni **Bi** O-ról 1:319; M'ért hogy . . . szerelmem / olly vágyakat nevelni kéntelen, / mellyek talán elmémtől fosztanak meg! **O** 1:424; [O] a' kitől levésekor / már úgy megundorodott az Alkotó, / hogy félbe hagyni dolgát kéntelen volt **B** 3:93; nyúzásra bőr kivántatik, holott / azt a' Merániak magok lehúzták / már csontyainkrol: így tehát ezek [= a zsidók] / a' húsba kéntelenek bemettzeni **T** 3:167; . . .a' Szarán-

dokok / tánczolni kéntelenek a' sáros úttzán... **T** 3:209; Gertrudis a' *szerencsétől* legyen / reszketni kéntelen—? **G** 4:319; olly' / irtóztató legyen majd sorsotok ... hogy a' Meráni csontokat ... mint- / meg annyi szent Ereklyét légyetek / imádni kéntelenek **O** 4:636; Ha kéntelen— **T** 5:342; Ottó! az, a' kit én olly' annyira / szeretni kéntelen valék— **E** 5:352; én / Isten vagyok csak lenni kéntelen; / azomban Ember' lennem nem szabad— (ell) **E** 5:398

kép 4 fn

1. 'festmény, ábrázolás': Vagy azt hiszed, hogy az [= a magyar] engedi, / mint egyj kifestett Kép, magát nehány / szoros vonás közé szorítani? (hsl) **B** E-nek 5:174

2. 'arc, ábrázat': Lennél csak egyszer enyim Melinda, úgy / az *álmot* útálnám ... 's a' *Napvilágot*, / mert képedet csókolná tőllem el **O** 1:430; [B: Úton-álló!] Igazán? lehet meglátni képemen? **T** 3:95; ki ott az, a' kit erre hoznak ... Oh, hogy egyj zivatar le nem csadarja [= csavarja] szemfedelét képéről! **B** 5:340

képzel 1 ts i

'tévesen hisz, vél vmit': Azt képzeléd, hogy Isten vagy... **B** G-nak 4:536

**képzelhet* 1 ts i

'képes arra, hogy elképzelje': képzelhedd [= képzelheted] érzésimet / midőn felébredék, 's kiáltni hallom: ... *Pártütés!* **Mi** Bi-nak 2:100

/képzelt/ képzeltt 1 mn

'képzeletben létező, nem valóságos (dolog': Egyj sincsen a' sok emberi Indulat / közt, mellynek olly' kevésbe kerüljön a' / képzeltt Lehetség általöltözése / az Igazra, mint a' Szerelem-féltésnek **Bi** 3:298

/képzet/ képzet 1 fn (ritk)

'az, amit vki elképzel; fantáziakép': Hamartünő örömremény, mi vagy / te? játszi Képzete a' Kívánkozó / Észnek — mosolyg, 's — meghal **Si** 2:460 /Vö: KrK. 471/

kér 8 ts i

1. 'kívánságát közli vkivel': —kérj engedelmet **Bi** O-nak 1:533; Rejtsd el magad' Herczeg, kér a' Királyné **My** O-nak 3:424; [Bi] kértt / hogy mennyek-el Melindához... **Iz** 4:33; kértem hogy addig csak halasztanák [a felkelést], / míg nem beszéllenék veled **Mi** G-nak 4:295

2. (udvarias kérdésben) ~-lek: 'légy szíves': Kérlek, ne bántsd őket! **B** P-nak 2:288; adj tanácsot e' zavarba', kérlek! **O** Bi-nak 3:368; Oh Királyné, / tekénts-ki kérlek! **B** G-nak 4:380; (zokog) kérlek, adakozzatok / ezen kicsiny Mártírnak [= B fiának] **Mi** 5:325

Vö: *kikér, megkér*

kérd 3 ts i (nép)

'kérdez': [O: Mi lelt?] Azt kérded, Bíborunk' / Be-mocskolója?! **G** 1:466; Miért? miért? te kérded / azt Bán? **P** B-nak 2:105; [Bi: talán vétettél ellene?] Te kérded azt Tanács-adó? Te? **G** 3:318

kérdés 1 fn

'bizonytalan, kétséges dolog': [Si: Hm! csalhatatlan a' Közegyjezés?] (dörmögve) Kérdés! **Blenek** 2:28

kérdez 8 ts i

1. 'meg akar tudni vmit; tudakol': [M: Ez a' Magyar Királyné?] Kérdezed? **G** 4:115; [G: Mi kell?] Mi? kérdezed? **B** 4:118; Mind [= egyre] csak kérdezé [Mi] / oda kinn, *miért sírok* **M** M 4:164; [G: Miért?] Hogy azt még kérdezed! **Mi** 4:195; Ha az Anyád kérdezi, / hogy hol vagyon Mikhál? **Mi** B fiának 5:148; [P] ki szenvedett már — gyermekit kérdezte **Sol** 5:227

2. ~vkit: 'kérdéssel fordul vkihez': ...kérdezd, 's megesküszik reá akár- / melly embered **Bi** O-nak 3:392; szerette Hitvesemnek teste mellett / kérdez Királyotok, hogy: mit tegyen / most ő—? **E** 5:403

kerék 2 fn

1. '(szerkezet) tengelyen forgó, kör alakú alkatrésze': Tartományok hát csak *machinák*, a' mellyeket kis gyer-

mek is megindít, / ha Félelem 's *Reménység* mindenik / *kereket* helyén maradni kénszerít **Bi** 1:328

2. (Tört) ~-be tör: 'küllős kerék segítségével kivégez': A' Becsületes kinoztatik ... 's midőn minden kitelhető / csapást kiáltt, akkor törik kerékbe **B** 4:427

keres 2 ts i
'megtalálni igyekszik; kutat': minden e' szerént tehát hamis, / 's megcsal — keresse bár az ember, a- / hol akarja **B** 3:138; [O: hová menjek?] Csak *a' melly / hely legközelb van hozzá* [G-hoz]: Ott nem is keresnek **Bi** 3:316
Vö: *felkeres*

kérés 3 fn
1. 'a *kér* i-vel kifejezett cselekvés': [a blenek] kik már az ólta elérték volna a' / czélt, várakoznak kérésemre **Mi** 4:206
2. 'az (1) tartalma, amire az irányul; kívánság': Oh, töltsd-be kéréseket [= kérésüket], és egyről egyjig / a' lábaidnál láthatod [a bleneket] **Mi** G-nak 4:208; Mi kérést? **G** 4:209

***kerestet** 3 ts i
'vki által keres vkit': Néném kerestet **O** 3:305; Ő [= G] kerestet; érted ezt? **O** Bi-nak 3:307; [G] ...hogy gyanút / ne tenne, Myska-bán által kerestet **O** 3:313

/kereszt/ Kereszt 3 fn
1. (Vall) 'Krisztus kínszenvedését ábrázoló kegytárgy': csak tanúságúl szemléltek [= néztek] az / imádtatott Keresztre — látni, hogy / ők [= a merániak] is miképp' feszegethessék az embert **P** 4:626; ő [= Bi] hörgése közt tevé az újjait / Keresztre, és lelkét kiadta **My** 5:290
2. 'egymást merőlegesen metsző alakzatra formált ékszer v. kitüntetés': Egyj Herczeg ... egyj / Kereszt — arany Láncz, mind Egérfogók / az Aszszonyokra nézve **Bi** 1:289

/keresztelő/ Keresztelő 1 fn
'az a lakoma, amelyet vkinek a névadásakor, keresztelésekor tartanak': Ő [= G] Táneczmulatságokat ád szűntelen, / úgy, mintha mindég vagy Lakadalma, vagy Keresztelője volna **T** 3:183

keresztény 1 fn
'megkeresztelt személy': Keresztények valának ők, / kik csak tanúságul szemléltek [= néztek] az / imádtatott Keresztre — látni, hogy ők [= a merániak] is miképp' feszegethessék az embert **P** 4:624

kerget 2 ts i
1. 'űz, hajszol, hogy utolérjen vmit': Tegnap estve a' / vadászaton egyj Őzet kergeték **Si** 1:34
2. (átv) '(lelkiállapot) arra késztet vkit, hogy vhova menjen': Vad Indulat, m'ért kergetsz viszsza ismét? (megszem) **B** 1:414
Vö: *elkerget, visszakerget*

/kerítő/ Kerítő 2 mn és fn /1, 1/
I. mn
(rosszalló) 'olyan (személy), aki nőt férfinak szerelmi viszony céljából megszerez v. ebben közreműködik': ha húsomat / lerágja a' Kerítő Aszszony akkor, / még csontomon is elviszem Melindát **B** 2:442
II. fn
(rosszalló) 'az, aki a kerítő tevékenységet elköveti': [G: Hitvány!] Kerítő! **B** 4:589

kerül ~ kerűl 4 /1, 3/ i
1. ts ~ vkit: 'nem akar vele találkozni': az a' / szép Győzedelmes [= M], kit megkellett volna győzni ... engem is / kerűl **G** 1:484
2. tn ~ vmennyibe: 'vmilyen összeggel kell viszonozni': bort adnak nekik [= a bleneknek]; de a' mi egyj fillérbe sem kerűlne — / jó szót, figyelmet, nem találnak itt **P** 1:145
a) kevésbe ~: 'könnyen megy; gyorsan bekövetkezik': Egyj sincsen a' sok emberi Indulat / között, mellynek olly' kevésbe kerüljön a' / képzeltt Lehetség által-öltözése / az Igazra, mint a' Szerelem-féltésnek (hsl) **Bi** 3:297

b) egy szavába ~: 'csak tőle, ill. intézkedésétől függ': Neked / csak egyj szavadba kerűlne, még is... **B** G-nak 4:523 // Csak egyj szavadba fog kerűlni... **Mi** G-nak 4:191

/kerület/ kerűlet 1 fn
*(ritk) 'vkinek a közelléte, ill. ennek káros hatása': Mindenható, ments--meg [G] kerűletétől / minden tapasztalatlan szíveket! **M** 4:172

/kesely/ kesej 1 fn
(nép) 'olyan sötét színű ló, amelynek lábán fehér foltok vannak': A' jó Merániak legszebb lovon / ficzánkolódnak, — tegnap egy kesej, / ma szürke, holnap egy fakó — **T** 3:188

/kesereg/ keserg 1 tn i (ritk)
'nagyon bánkódik; siránkozik': Még azt akarják, hogy kivessem itt' / a' Kedvesért való fájdalmamat / szivemből, és egyj pártoson kesergjek! **E** 5:217

**kesergeni* 1 fn-i in (ritk)
'bánkódni, siránkozni': Itt előszobádba' láttam / Mikhált gyalázatján kesergeni **B** G-nak 4:514

késértetni → *kísértetni*

keserv 3 (vál)
'lelki fájdalom, keserűség': [G: Az egy Halál —] Minden keserveinket / elűzi, és a' sírban a' sebek- / is mind begyógyulnak — **Iz** 4:87; ...*szánom keserveiteket emberek!* **B** 3:246; ... hisz a' keservek- / is édesebbek otthon a' Hazában! **Mi** 5:378

keserves 5 mn
1. 'keserűséget, lelki fájdalmat okozó (időszak, érzés)': "ez' egyjnehány / keserves esztendők alatt Magyar / Törvényeink Magyar Hazánkon úgy / fityegnek, a' miképpen egyj pelengér / oszlopra állítotton mocskos tettinek / táblája" **B** 4:476; Ha egykor ősz hajad leszen, fogod / érezni, hogy minő keserves annak / megmocskolása **Mi** E-nek 5:115
2. 'fájdalmat kifejező (megnyilvánulás)': ...ki írja-fel keserves könnyeinket? / hogy jó Királyunk' megláthassa azt — **T** 3:223
3. ~-en: 'fájdalmasan': Mindég keservessen zokog [Si felesége], midőn / az *egyjet* a' kezébe vészi [Vö: 1:31—51] **Si** 1:52; Mikhál, miért sírsz olly keservesen? **Si** 1:60

késik 1 tn i
'elmarad, hiányzik vhonnan, ahol ott kell lennie': Tiborcz! vezesd hát Aszszonyod'. Soká / nem kések én is — **B** 4:388

késő 7 mn és fn /2, 5/
I. mn
1. (irod) 'végéhez közeledő (életkor)': Késő Vénség fehérlik / fejemen **Mi** 5:120
2. ~-n: 'a szükségesnél későbbi időpontban': A' Becsűletes kinoztatik ... és így, ha későn is, megesmeri, / hogy ugyan becsűletest kell játszani, / de valóba' lenni még is oktalanság **B** 4:428
II. fn
(áll-ként) 'a szükséges időn túl, elkésve' (van): Ember! ha még késő nem volna — **B** Bi-nak 2:431; most már gaz ember is lennék; de késő —! **T** 3:118; [G: ...megengedek] Késő az immár **M** 4:120; Istenem! / késő **My** G holttesténél 4:599; Késő! ki szenvedett már [P] **Sol** 5:226

kész 6 mn
(áll-ként) 'olyan (személy, közösség), aki felkészült vmire, hajlandó vmit megtenni': részemről én bizonnyal / orrára kész vagyok koppintani [G-nak] **P** 2:222; e' dolog / ha Melinda' érdemét temetto volna / el: úgy kikergettetni kész lehetnék / Országaimbol **G** O-nak 1:516; Oh / mert kész lehetnék e' fájdalmaimban / önn' gyilkosommá lenni! **Iz** 5:12 // Szörnyeteg! kész / lennél te is kaczagni? **B** G-nak 4:572 // Oh / a' *Nemzet!* ... sértsd-meg csak, öszve törni kész **P** 1:137; a' Hír a' Királyi-Szék' / fő *Bélje*; ennek oltárára kész a' / Magyar lerakni mindenét **B** 4:484

keszeg 1 mn
(átv, gúny) 'vézna; ügyetlen mozgású; gyenge (személy)': kegyelmes Úr, vigyázz; vigyázz; mert / egy illy keszeg, sovány Fiút az izmos / Bánkbán — bajúsza' egyj végére tőz [= tűz] (ell) **Bi** O-ra Pr:74

készít 2 ts i
*(átv) utat ~ : 'egyengeti vmely ügy útját; segédkezik vmiben': Egyszer minden útakat / számomra készíted — azután pedig meg- / gyalázol **O** G-nak 1:472; Magam készíték útat; / mivel beteg Testvérem' megvidámítása / volt Késztetőm; nem tiltottam soha / tőlled szerelmet! **G** O-nak 1:474

***/késztető/ Késztető** 1 mn-i in
(ritk) (fn-ként) 'az, ami vkit vmire rábír; vmely cselekvés elvégzésére késztet, ösztönöz': l. az előző szócikk utolsó példáját! /Vö: KrK. 454/

két 5 szn
'egynél több (dolog)': Két Fátyolt szakasztok el: / *Hazámrol*, és *Becsületemről* **B** 1:588; Ha a' szegény Hold férjhez adja szép / Leányait, mondjátok, hogy Királyi / Lakadalma van két nyil-lövésnyire **M** 3:39; mond [= mondd], hogy a' menyegző / két nyil-lövésnyi — az Bánk, és Melinda **M** 4:170 // [Iz fejében] van / szép két Szem a' melly hóditón beszél **Bi** 1:367; jól emlékezem, / hogy Attya' vétke végett [= miatt] egykor a' / kis Béla elvesztette két szemét **B** 5:157

/kétféleképpen/ két-féle-képpen ~ két féleképpen 2 /1, 1/ hsz
'két különböző módon': Ha! egyj / fertelmes Aszszony, kit hogy ördögi / érzésiben ne lephessen meg a' / jobb ember, érthetetlenűl beszélli / két féleképpen gondolattyait **B** G-ról 1:568; Tudván hogy a' hasonló emberek / kények-szerént várják-meg a' tanácsot, / két-féle-képpen adtam még is azt; / és rajtad áltt abban választani **Bi** O-nak 3:377 /Vö: KrK. 476/

kétség 2 fn
'ingadozó lelkiállapot; bizonytalanság': Mint Vándor a' Hófúvásokban, úgy / Lelkem ingadoz határtalan / kétség között (hsl) **B** 3:34; benne [= G-ban] csak / a' halhatatlanság hibáza: itt' / kétségbe lévén, azt írígyelétek **E** 5:79

/kétségbeesés/ kécségbeesés 1 fn
'elkeseredett, reménytelen lelkiállapot': Halálos- / ágyad felett kécségbeesésedet / kaczagja árnyékom — **Bi** O-ra 3:422

kétségbeesik 1 tn i
'nagyon elszomorodik; reményét veszti': Kétségbe kéne esnem, hogy ha egyj / Meráni Aszszonyért hasítanék / illyen nemes szívet ketté **B** Sol-nak 5:274

kétségeskedik 1 tn i
'kételkedik vmiben; nem hisz benne': én Atya / vagyok [. . . .] Tán kétségeskedel? / negyven hat esztendősnél nem vagyok több **Si** Mi-nak 1:21

kettéhasít 1 ts i
'(karddal) kétfelé vág vmit': Kétségbe kéne esnem, hogy ha egyj / Meráni Aszszonyért hasítanék / illyen nemes szívet ketté (meton) **B** Sol-nak 5:275

kettős 1 mn
'iker': "Ő [= Si felesége] egykor egyj szegény koldús személyt / el-kergetett magától, 's becstelennek / nevezte, mert *kettős* szülöttye volt'- **Si** 1:43

kevély 4 mn
1. 'olyan (személy), aki önmagát túl sokra tartja; gőgös': Ez a' Magyar Királyné? [G: Kérdezed?] Úgy, úgy, ez a' kevély királyi Aszszony **M** 4:116
a) 'ilyen magatartást tükröző (megnyilvánulás)': [E] enged egyj / Aszszony [= G] kevély áhítozásinak **P** 2:203
b) (ritk) 'kevély emberhez hasonlóan viselkedő (megszem. dolog)': . . . Velencze', a' kevély Velencze' — **G** 4:96
***2.** (ritk) 'határozott, erős, magabiztos (személy)': Kevély spanyol

szív, hol maradsz? (meton) **Si** önmagának 2:458

***kevély-eszű** 2 mn (ritk)
(fn-ként) 'az, akinek gondolkodásmódja, magatartása kevély (1)': Nem hinni látszol, 's tántorithatatlan' / megállni, mint minden kevély-eszű, / reszkess szerencsédtől — **Mi** G-nak 4:315

kever 2 ts i
(átv) vmibe ~ vkit: 'vkit vmilyen rossz ügybe beleyisz; beszennyez; rossz hírbe hoz': Átok reád Fiú, ki örök mocsok / közé keverted a' Hazádat **G** O-ra 4:83; Leventa! egyj ártatlanságot [= Iz-t] el- / zárván, gyalázatba kevertél — **G** B-nak 4:417
Vö: *belekeverve*

kevés 6 szn
1. 'kis mennyiségű, kisszámú (anyag)': No, nézd ezen kevés hajat (maga hajából igen keveset morzsol ujjai közé) **Bi** O-nak 3:330
2. 'rövid tartamú (idő)': Kevés időre [= idő múlva] alattomossan / megölte [O] Ritter-Bíberáchot **Iz** 4:60; egyj kevés időre [= idő múlva] Mikhált láttuk a' / tömlöczbe késértetni **Si** 5:90; Kevés idő múlván körül vevék *Bánk- / házát* **T** 5:381
3. ~-be kerül →*kerül*
4. ~re becsül →*becsül*

kéz 29 fn
1. 'az ember két felső végtagjának fogásra alakult része': Mindég keservessen zokog, midőn / az *egyjet* [= gyermeket] a' kezébe vészi [Vö: 1:40—49] **Si** 1:53; Tő [= tű] Aszszonyok' kezébe, nem királyi- / pálczánk **P** 2:36; [a vadállatok] ...hálaadással megnyalják kezed' **B** a fiának 3:285; Vállamat ragadta egyj erős / kéz — **Iz** 4:44; [G: (kezét nyújtya a' csókolásra)] El ezzel a' szennyes kézzel? [...] Nem csókolom — nem is csókolhatom / azon kezet, melly utat nyithatott / Lelkem' kirablására **M** 4:147—149; [Si] kezével véste a' sírt, mintha... **Mi** 4:276; egyj tiszteletre méltó ősz kezébe, negyven / esztendeig való szolgálatért, / száraz kenyért nyújtaszsz Magyar Hazám? **B** 4:498; ő [= Mi] előbb saját kezével megfojtya kedves Húga' gyermekét, mint sem hogy azt csak tőlle elvegyék is **B** 4:519; kezét csókoltam volna a' / Gyilkosnak [= G-nak], a' ki a' Véremet megöltte... ? **B** 5:179
a) 'ez a testrész mint vmely lelkiállapot kifejezője': csak öszve tett kezekkel várakoztok [= tétlenkedtek], / hogy majd helyettünk fog dolgozni a' sors? **P** a bleneknek 2:4; Kezem' / reszketve tészem öszve [= könyörgök] **Mi** G-nak 4:195
b) 'ez a testrész mint a barátság, a szövetség jelképe': szabad szív, szabad / Szó, kézbe kéz, és szembe szem, — mi nállunk / így szokta a' Szerelmes **M** O-nak 1:445; Ha / Törvény, 's szokás szerént cselekszetek, nem / csak én, hanem minden Magyar segítő / kezét nyújtaná **B** a bleneknek 2:241
2. (átv) 'a nő személyének jelképe': Midőn kezem' megkérte, nem rogyott ő [= B] térdre —! **M** O-nak 1:441
3. (átv) 'a birtoklás jelképe': [G] ki húzta a' szegény / Magyarnak a' kezéből a' kenyért **P** 2:182
4. (átv) 'vmely ügyben való részvétel jelképe': *Eckbert*, az öccse [G-nak], alig törölte le / *Fülöp* Királynak a' vérét kezéről [= alig tisztázta magát a gyilkossági ügyben], itt a' *Scepúsi* [= szepesi] földet elnyeré **P** 2:189
5. (átv) (szókapcsolatokban) 'a hatalom, a hatáskör jelképe': 'S illyen szegény egyj ember [= O]! ... még is kezében / a' Nénnye' szíve [= befolyásolni tudja] **Bi** 1:323; Légy boldog Endre! ha te Királyi-pálczád' / kezébe adtad Aszszonyodnak [= átruháztad a királyi hatalmat] **P** 2:130 + 2:390; azért jutott Hóhér' kezébe [= azért végezték ki] Bánk, mert / Hitvesse virtusát boszszúlta meg! **B** 2:411 + 4:508; Csak egyszer őtet [= M-t] a' kezem közé vehessem [= birtokomba, oltalmam alá kerüljön] **B** 2:439; meg- / loptad Királyi Férjedet — kitépted / kezéből a' Jobbágyi-szíveket [= elfordítottad tőle a hűséges alattvalókat] **M** G-nak

4:156; [Mi] Kezénél [= oltalma alatt] a' Fiam — **M** 4:375; [G] A' ki nem érdemes / hogy a' szerette jó Királyom' áldott / szivét kezében [= befolyása alatt] tartya... **B** 4:548; Melinda' gyermeke ... csak Endre az, kinek kinek kezére bizni [= oltalmába adni] bátorkodok **Mi** 5:147; Nagy volt az a' Hatalom, mellyet kezembe / tettél-le [= átruháztál rám] **B** E-nek 5:176; Irtóztatón büntettél Istenem! / jól értelek; ki vetted kezemből / pálczámat [= ítélkeztél helyettem] **É** 5: 441

kezd 3 ts i
(fn-i in-vel kapcs.) 'vmely cselekvésbe fog; vmely állapot kezdő szakaszába jut': bús tékozló Atyám / gyűlölni kezdett — én is rajta kezdttem / gyűlölni minden embert **Bi** 3:344—345; Szeretcsétlenségembe' kezdem / esmerni Udvarod' — millyen mohon / kap a' gyalázaton, hogy gúnyolódjon! **Iz** G-nak 4:62
Vö: *elkezd*

/kezes/ Kezes 1 fn
*(ritk) 'biztosítéka, záloga vminek': önnön szerelmünk önn' *Királynénk ... forrása annak, a' mi Nagy, koporsó' / ürében Élet, és kivánt jövendőnk' / egyjetlen egy Kezesse — az, de az!!!* **Ó** Pr:53 /Vö: KrK. 447/

Kheene 1 fn, tuln (Tört)
'Varasd melleti vár' (amelybe Imre király az ellene lázadó Endrét elzáratta) /Vö: KrK. 468/: Midőn te Bátyád, Elmerík Király, / ellen kikelvén *Kheene* várban el- / zárattatál ... mit szenvedett ő [= P] értted? **B** E-nek 5:219

ki[1] 72 nm
I. (kérdő, fn-i, csak személyre vonatkozóan)
A) (érzelmileg nem színezett m-ban)
1. (minden elképzelhető közül) 'melyik személy?': 's ha tán utolsó fillérünkre [= fillérünkért] egyj / Törvénytudó felírja a' panaszt — / ki írja-fel keserves könnyeinket? **T** 3:223 stb.

2. (a valószínűleg számba vehetők közül) 'melyik személy?': én, egyedűl, tudom: / ki volt Fülöp Királynak gyilkolója! **Bi** 3:417 stb.
3. (a látott, hallott személy) 'kicsoda?': Ki vagy? **E** T-nak 5:333; ki ott az, a' kit erre hoznak... **B** 5:338 stb.
B) (érzelmileg színezett m-ban) 'melyik személy? kicsoda?':
1. (fájdalmas felkiáltásban): Melinda! oh, ki gyógyít engemet meg? **B** 2:334; ...de hát ki az / oka, hogy szegény [M] nem tudja, mit beszél?! **B** 3:58; ...de hát / ki álhat a' pestisnek ellene... **M** 4:151; Csak azt / tudnám, ki volt azon Gonosztevő! **Iz** 5:11; Oh felelj te Mindenütt- / jelenvaló! ki tette ezt? **B** 5:346
2. (haraggal, bosszúsággal): [Mi: De csak békével —] ...ki / békével? Én talán? **P** 1:92; [Si: ...sem a' / Meráni, sem pedig Magyar —] Ki mondta / azt? **P** 1:125; Nagy-Úr, ki adta azt a' / hatalmat, engemet hogy itt' bezárj? **Iz** B-nak 3:70; Immár ki háborgat megént? **G** 4:5; [G: Egyjike / a' Pártosoknak!] Hát ki mondta azt? **Mi** 4:287; (megsértett büszkeségének legnagyobb dühével felugrik) Gonosz Hazug! Ki tette azt? **G** 4:553
a) (a beszélő és a hallgató közötti rangkülönbség kifejezésére): Ki vagy te? és ki Én? **G** O-nak 1:468; (méltósággal) Tiborcz! kivel beszélsz? **B** 3: 267; Te oktalan! / tudod, hol és kivel beszélsz? **G** M-nak 4:153

II. (ritk) (vonatkozó, személyre vonatkozóan, ksz-ként) 'aki': *ni itt megyen / Gertrúd, az őccse kinek Kontár vala / Melinda' elszédítésében* (inv) **G** 1:520; Ha! egyj / fertelmes Aszszony [= G], kit hogy ördögi / érzésiben ne lephessen meg a' / jobb ember, érthetetlenűl beszélli / ... gondolattyait (inv) **B** 1:565; Egyj / olly Teremtés, a' kinek nem ez / hazája, — Czinteremjeinkben a' / kinek lenyúgodott Szülői nem / tevékle csontyokat — ki gyermeki / játékainkban is nem osztozott volt, / bennünket az vallyon szerethet e'? (párh)

P 2:41; zokogjatok, mint a' bolondok, / kik vétkekért [= vétkükért] csapra ütik véreket [= vérüket] (hsl) **P** 2:58; Mindenütt / Ottó, az, kit én olly' annyira / szeretni kéntelen valék — kiért / szintén alattvalóim' gyűlölésit / vontam magamra — (párh) **E** 5: 351—352 stb.
Vö: *aki*

ki[2] 5 hsz

1. (erős indulattal, az előbb kifejezett i odaértésével): Bánk! te nem mered kimondani / talán? Ki, csak ki! (ism) **B** 1:241

2. (vhonnét való távozás sürgetéseként, i nélkül): Ki innen! **B** Iz-nak 3:81; — ki! / ki! a' Tető mindjárt reám szakad (ism) **B** 4:595

3. ~ s be: 'felváltva, hol ki, hol be': No Bátyám! ébredezz! / ki, 's be járnak emberek, 's reád mosolygva / nézgélnek **Si** Mi-nak 1:4

kiabál 1 ts i

'többször, hangosan mond vmit': Azt kiabálták azok [= O emberei], / hogy: "éljen Ottó — Nénnye' boszszúlója"! **T** 5:347

kiad ~ **ki ad** 3 /2, 1/ ts i

1. (felügyelete alatt lévő személyt) 'másnak átenged, kiszolgáltat': [B fiát] Attya bizta rám: nem is / adom ki senkinek **Mi** 5:316

2. ~-ja a lelkét: 'meghal': [B] lelkét ki adta ott' **Sol** 5:231; [Bi] lelkét kiadta e' / végszóval: ... **My** 5:290

kiáll ~ **kiál** 2 /1, 1/ i

1. tn ~ vki ellen: 'kész párviadalra ellene': Endrét tehát lássátok vívni ... (Bánkhoz) Álj ki! **E** 5:266

2. ts 'elvisel, elszenved vmit': [a becsületes ember] midőn minden kitelhető / csapást kiálltt, akkor törik kerékbe... **B** 4:427

/kiállhatatlan/ kiálhatatlan ~ **ki-álhatatlan** 2 /1, 1/ mn

1. (ritk) 'elviselhetetlenül fájdalmas; tűrhetetlen (megnyilvánulás)': [a merániak] leg- / alább ... mutatnák / a' gyászt azon szegény Nyomorúltakért, / kiket kiálhatatlan sajtolásaikkal / a' sírba döntenek **T** 3:233

2. (fn-ként, megszólításban) 'elviselhetetlen, utálatos személy': (... dölfössen kilép) Ki-álhatatlan! **Iz** B-nak 3:66

kialszik 1 ts i

~-a magát: 'egyfolytában sokáig, teljes felfrissüléséig alszik': Ejj, eredj, eredj haza, / aludd magad ki — **Mi** P-nak 1:102

kiált 9 ts i

1. 'hangosan, teli torokból mond vmit': [P: ...halgatok] 'S kiálts / jó éjtszakát **Mi** 1:109; ha a' / Vesztő-piarczra hurczolnak, kiáltom: / azért jutott Hóhér' kezére Bánk, mert ... **B** 2:410; [a vadállatot] öleld, szoritsd mejjedhez, és kiáltsd / örömmel: oh, még is találtam *embert!* **B** a fiának 3:286; Minden [= mindenki] csak azt kiáltá: "a' Mohádik!" **Mi** 4:255; Egyj szájjal, egy Lélekkel azt kiáltá / minden Magyar hozzám **B** 4:474

2. tn 'hangosan (segítségért) szól': Ülj le! — hasztalan kiáltsz te most, / mert nem szabad bejönni sekinek- / is **B** G-nak 4:457

a) (átv) '(szótlanul, csupán jelenlétével) figyelmeztet vmire': Buzogj te meglopattatott / sziv, árva gyermekid kiáltanak [a bosszúért] **E** önmagának 5:428

3. (irod) halált ~ a fejére: 'parancsot ad a megölésére': [E: És Ottó?] Petur-bán / halált kiálta a' fejére **Si** 5:95 /Vö: *mond/*

4. égbe ~: 'Isten bosszúját követeli (vmely igazságtalanságért)': sovány nyakunkra *Ismaelitákat* / ültettek — ez már égbe kiált **T** 3:116

******kiáltani* ~ *kiáltni* 6 /2, 4/ fn-i in

1. 'hangosan mondani vmit': képzelhedd [= képzelheted] érzésimet / midőn felébredék, 's kiáltni hallom: ...*Pártütés!* **Mi** B-nak 2:101 // azt fogom kiáltni... **P** 2:235 + 3:276; 5:320

2. 'hangosan (segítségért) szólni': Segítség / után akartam az ablakon kiáltni már **Iz** 4:52

*3. (átv) vkire ~: 'vádolni vkit; rosszat híresztelni róla': (midőn utol érte, le döfi) Pokolba veled alávaló! — / A' holtt Fülöp nem fog reám kiáltni [= Fülöp meggyilkolásával nem fognak engem vádolni] **O** 3:420 **kiáltva* 1 hat-i in
'miközben kiált (1)': epét okádna itt a' Békességes- / tűrés, kiáltva, ördög, és *Pokol!* **P** 1:100
Vö: *visszakiált*

kiáltoz 1 tn i
(átv) 'ismételten *kiált* (2/a)': Itten Melindám, ottan a' Hazám — / a' pártütés kiáltoz, a' szerelem tartóztat **B** 1:571

kiás 1 ts i
*(átv, ritk) 'következtet vmiből vmit': [O: Melinda szánakoz / rajtam, midőn . . .] Még / innét az ördög ássa azt ki, hogy szeret **Bi** Pr:25

kibeszél 1 ts i
~-i magát: 'mindent elmond, amit akar': No hadd beszéljem hát magam ki . . . **Bi** 2:357

/kibocsát/ ki-bocsájt 1 ts i
'létrehoz, életre kelt vmit': Úgy állj meg itt, *puszta*, mint akkor, a' / midőn az Alkotó' szavára a' / reszketve engedő *Chaos* magából / ki-bocsájta **B** önmagának 1:588

kicsal 1 ts i
'(titkot) csalárd módon megtud vkitől': Leselkedő! ezért / csaltad tehát ki titkomat — ? **Iz** Bi-nak 1:339

kicsi 1 fn
'kisgyermek': velem jön számkivetésbe, és / öcsémmel, e' szegény kicsi [= B fia] **Mi** 5:312

*/**kicsikart/ kicsikort** 1 mn-i in (táj)
'erőszakkal megszerzett; kierőszakolt (állapot)': nem Pártütés — / kicsikort Szabadság! **P** 2:66

kicsiny 6 mn (vál)
1. 'kis méretű (dolog)': [E] Kálmánnak, a' Fiának, hogy dobot, / vagy egyj kicsiny kürtöt nyerhessen — **P** 2:208
2. 'kevés mennyiségű (dolog)': Az Őseink becsűlettel . . . estek egykor el kicsiny / vagyonoknak [= vagyonuknak] elnyeréséért . . . **B** 2:243; neked csak egyj kicsiny reményt vala / szükség hazudnod **B** G-nak 4:525
*3. 'fiatal, gyermek (személy)': kérlek, adakozzatok / ezen kicsiny Mártírnak [= B fiának] **Mi** 5:326
*4. (rosszalló) ~ lelkű: 'erkölcsileg helytelen, alantas gondolkodású (személy)': Tudd meg, kicsiny lelkű, hogy . . . **G** O-nak 1:514
5. (nép) ~-t: 'kissé': No leg- / alább beszélj hát egy kicsinyt alantabb / hangon **Mi** P-nak 1:103

kicsinyke 1 mn
*(vál, rosszalló) 'értéktelen, nem sokra becsülhető (megszem. dolog)': A' repkedő kicsinyke Lelkek olly' / sokan donognak a' világba, mint / a' szúnyogok (hsl) **Bi** 1:312

*/**kiderült/ kiderűltt** 1 mn-i in
(átv) 'vidám, derűs (arckifejezés)': Eredj utánna [G-nak] — mutass előtte ki- / derűltt tekéntetet — **Bi** O-nak 1:532

***kidong** 1 ts i (ritk)
(átv) '(titkot) kibeszél, kifecseg': látod, (. . .) hogy egyj jól megterítetett / asztal Legyekbe nem szűkölködik. / Ezek donognak, és lehet talán, hogy / a titkom' is kidonganák — **P** B-nak 1:179 /Vö: Lovas: Képek 180/

kidolgozott 1 mn
'olyan (terv), amelyet részleteiben alaposan átgondoltak': [G] Megbékélt; álmos is volt! / szépen kidolgozott csalárdkodás— **B** 3:89

***kifestett** 1 mn-i in
'olyan (dolog), amelyet festékkel kiszíneztek': azt hiszed, hogy az [= a magyar] engedi, / mint egyj kifestett Kép, magát nebány / szoros vonás közé szoritani? (hsl) **B** E-nak 5:174

***/kifogni/ ki fogni** 1 fn-i in
(átv) ~ vkin: 'túljárni az eszén; becsapni': Meráni Herczeg — / egyj Férjfiú nem tud ki fogni egyj / Asszony személyen... **G** O-nak 1:485

kifúj 1 ts i
*(átv) (ritk) 'megszüntet vmit': a' nevelésnek egyj / jó magja sem marad szivekbe' [= az asszonyok szívében] meg, / mivel hogy a' növésekkor tüzellő / indúlatoknak pestises szele / kifújja mind **B** 4:341

kifut 1 tn i
~ vmi elé: 'vminek a közeledtére futva kimegy vhonnan': Midőn / kifutottam a' Sárkány elébe, még / Bánkom se jött utánnam **M** 4:127

***kifutni** ~ *ki-futni* 2 /1, 1/ fn-i in
1. '(helyiségből) futva távozni': futottam ... Melindához hamar — Rendetlenül láttam ki-futni onnét / a' Herczeget [= O-t] **Iz** 4:39
2. (ritk) '(országból) elmenekülni': Ezért / kellett kifutni a' Hazánkból? **Mi M** holttesténél 5:375

***kigázolás** 2 fn (ritk)
(átv) '(nehéz helyzetből) kijutás; megoldás': —nincs itt más kigázolás **B** 3:120; Van más kigázolás? **T** 3:155

***kigördülés** 1 fn
(ritk) '(folyékony anyag) cseppenként való lecsorgása': szép könnyid elbúsíthatnák az Ég' / lakossait, 's az Angyalok magok / szánnák kigördülésit **B** M-nak 3:23

***kigúnyolás** 1 fn
'nevetségessé tétel; megsértés': viszszaélni az Aszszonyi gyengeséggel! / az Alkotónak szentségébe be- / törés ez — kigúnyolása, hogy a' legcsekélyebb férgecskének is / teremte oltalom-fegyvert, csupán / az Aszszony-állatrol felejtkezett el (párh) **B** 4:361

/kígyó/ Kígyó 1 fn
(átv) 'ravasz, álnok, veszélyes ember': (agyon szurdálja) Sziszegj, Kígyó, te itt maradtál (metaf) **B** G-nak 4:590

***/kígyócska/ Kigyócska** 1 fn
(ironikus) 'a csábítás megtestesítője a Bibliában': a' / melly *Éva*' csábítója volt, ugyan / illyen szerelmet érzett az a' / Kigyócska **Bi** Pr:58 /Vö: KrK. 448/

***kígyói** 1 mn (ritk)
(átv) 'fullánkos, célzatosan sértő (kifejezés)': [Iz: De majd *Melinda* megbékélteté] Kígyói Nyelv! **B** 3:88

kihal ~ kihol 5 /3, 2/ tn i
1. '(család minden tagja) utód nélkül meghal': Oh Simon, nem halki a' *Bojóthi / Gróffaj!* **Mi** 1:23; Nem halki a' Bojóthi Nemzetem! **Mi** 1:61
a) '(család utolsó tagja): Bánáti *Bertalan* kihal Fi-mag [= fiúgyermek] nélkül; 's ez' Aszszony [=G] egyj jött-ment *Jerindó / di Vegliát* attyafiává teremt [= tesz] **P** 2:194
b) '(eszme képviselője): Kiholtak szabadítóid, oh / te vasra vert Hazám! **P** 2:309
***2.** (átv, irod) 'érvényét veszti; megszűnik': — kiholt az / Atyaátok — oh Bánk, látlak é megént? **M** 4:394

kihasad 1 tn i
*(átv) ~ a szíve: 'fájdalmába, bánatába belehal': siket fül — szem homályosúl — / hasadj-ki szív — **B M** holttesténél 5:369

kihúz 2 ts is
***1.** (ritk) ~-za a kezéből: '(tulajdonát) elveszi tőle': [G] ki húzta a' szegény / Magyarnak a' kezéből a' kenyért, 's azt / megette a' Meráni Fegyveres **P** 2:181
2. (átv) '(szorult helyzetéből) kiment, megszabadít vkit': Te engemet meglánczolál, 's magadnak / egyj gödröt ástál; mostan még is én — / én húzzalak-ki abbol? **G** O-nak 1:525

/kiirt/ kiírt 1 ts i
'(személyt) elpusztít, megöl': Az egész nemet [= családot] ki-írtsátok! **P** a bleneknek 4:608

kijön 1 tn i
*(átv, ritk) ~ vkinek a kegyelméből: jóindulatát, megbecsülését elve-

szíti': [G] kegyelméből csak-nem kijött **Iz** O-ról 3:86

kikapar 2 ts i
1. 'kaparva kiszed vhonnan vmit': . .a' Meráni csontokat siratva a' fölből is kaparjátok ki, 's mint- / meg annyi szent Ereklyét légyetek / imádni kéntelenek **O** a bleneknek 4:634
2. Sz: tán nem tudod, / hogy Csóka Csóka társának szemét / ki nem kaparja? [= a hasonszőrűek összetartanak, nem ártanak egymásnak] **Bi** B-nak 2:415

***kikelvén** 1 hat-i in
(átv, ritk) 'felkelve, fellázadva': Midőn te Bátyád, Elmerík Király, / ellen kikelvén, *Kheene* várban el- / zárattatál . . . mit szenvedett ő [= P] értted? **B** E-nek 5:219

kikér 1 ts i
(ritk) 'nyomatékosan, a teljesítés reményében kér vmit': Kikérsz / elútazásod végpillantatán / egyj *János-áldását* üríteni **Bi** O-nak 1:540

***kikérni** 1 fn-i in
(ritk) ~ jön: 'azért jön, hogy nyomatékosan kérjen vmit': egyj kegyelmet / jövék kikérni — [. . .] Bocsáss Hazámba **Iz** G-nak 4:11

***kikergettetni** 1 fn-i in (ritk)
'vkit mások által elzavartatni vhonnan': e' dolog / ha Melinda' érdemét temette volna / el; úgy kikergettetni kész lehetnék / Országaimbol **G** O-nak 1:516 /Vö: KrK. 455/

kiköltözik 1 tn i
'lakóhelyéből végleg eltávozik': Gazdagon jövék abba [= a királyi udvarba]; és / koldúsi módra költözök-ki abból — (ell) **M** 4:145

kiköt 1 ts i
'vkit büntetésül kínzó módon megkötöz': ha egyj beteg Feleség, vagy egyj szegény / himlős gyer'ek megkívánván, lesújtunk / egy rosz galambfiat, tüstént kikötnek... **T** 3:202 /Arany szerint a "bitófához kötik" 131/

kilátás 1 fn
(átv) 'a jövőben várható lehetőség, esemény': Irtóztató kilátás a' jövő / Nappalra! **B** 1:559 /Vö: KrK. 547; *kinézés*/

/kilencedik/ kilenczedik 1 szn
'a nyolcadik után következő (időszak)': 1213'. Kilenczedik hava', 20-kán **Zls** levélből olvasva 5:49

kilép 1 tn i
*(ritk) 'vhonnan elmegy, elköltözik': Spanyol / Ország halálos ágyában nyögött / r'ánk nézve, hogy kiléptünk abbol egykor **Si** 1:90
Vö: *kifutni*

kiles 1 ts i
'észrevétlenül kihallgat vmit': Germanicust, ki elrejté magát, / Hogy majd kilesse, mit beszéllenek / felőlle, nem jó ám követni mindég... **Bi** 1:266

***/kilobbant/ ki-lobbant** 1 mn-i in
*(átv) 'olyan (érzelem), amely hirtelen megnyilatkozik, majd ugyanígy eltűnik': Aludj / mohon-ki-lobbant Hazafiság! **P** 2:466

kilop 1 ts i
'észrevétlenül elvesz, eltulajdonít vhonnan vmit': lopjatok / csak a' szememből minden könnyeket / ki, mellyek olly édessen törlik a' / fájdalmat szivemből el (inv) [= az események megakadályozzák abban, hogy G-t joggal sirathassa] **E** 5:131

/kímél/ kémél 1 ts i (táj)
'takarékosan bánik vmivel; visszatartja': Melinda; kéméld kőnnyid' záporát! **O** 1:406

***kimenteni** 1 fn-i in
'veszélyes helyről kivinni vkit': [O emberei] Nagy-úr' [= B] rokonnyait lángok közé / szórták — alig tudám szerette Aszszonyom [= M] / testét kimenteni **T** 5:385

***kimérhetetlen** 1 mn (ritk)
'végtelen nagyságú, határtalan (érzés)': a' kimérhetetlen Irgalom / által

susogja azt a' jó Reménység / lelkembe: nem lehet **B** 3:52

***kimondani** 1 fn-i in
'szavakba foglalni, kifejezni vmit': Bánk! te nem mered kimondani / talán? [...] *A' Szerelme'-féltő / Bánk-bán!* **B** 1:240

***kimondatott** 1 mn-i in (ritk)
olyan (szó), amelyet vki kimondott': Mindenik kimondatott szó / hazud... **P** 1:106

kimondhatatlan 1 mn
~-ul: 'olyan nagy mértékben, hogy ki sem lehet fejezni; határtalanul': Udvarunknak nagy szüksége volt / tapasztalatlan egyűgyű szivekre. Oh / ez fáj — kimondhatatlanúl **M** 1:390

***/kimúlni/ ki múlni** 1 fn-i in
(vál) 'meghalni, kiszenvedni': Nagy Királyné! / igy kell ki múlnod—? **My** 4:607

kín 3 fn
1. 'nehezen elviselhető testi szenvedés': ...hogy a' Kín ... csekélység / legyen tulajdon kínaidra nézve! **B** O-ra 4:577—579
***2.** (ritk) ~ okra hurcol: kínhalálra visz; kínpadra von': Kínokra hurczoljátok [O-t]! **P** a bleneknek 4:630

kincs 3 fn
'nagy értékű ékszerek összessége': [G] ki-rakta a' szörnyű sok kincseket, / a' mellyeken Thuringia elvakultt... Honnan volt az a' kincs?— **P** 2:170—184; Ha tízszer ... megöltt, / ha kincsemet rabolta el ... még tán megengedhettem [= megbocsáthattam] volna... (párh) **B** G-ról 5:184

/kinézés/ Kinézés 1 fn
*(ritk) 'kilátás, elképzelés, remény': Dicső Kinézésim! **G** 4:75 /Vö: 4:91—104/

kínos 1 mn
'testi kínt, gyötrelmet kifejező (megnyilvánulás)': éhező / öt gyermekim' kínos nyögések [= nyögései] ... végső fohászkodásodat ki fogják / zavarni a' Mennyekből... **T** E-nek 5:432

/kínoz/ kinoz 1 ts i
'(lelki) gyötrelmet okoz vkinek': *Gyanú kínozza Bánkot* (megszem) **Bi** 3:295

***/kínoztatik/ kinoztatik** 1 (szenv) i (ritk)
'testi gyötrelmet kénytelen elviselni': A' Becsűletes kinoztatik, / megostoroztatik, kipörkölik / szemeit... (párh) **B** 4:424

kínozás 1 fn
'vkinek szándékos gyötrése': minden el- / szántt törekedéstek önn' védelmetekre / ollyan siker nélkül való legyen, / mint kínozásom után esenkedéstek (...tőrt felkapja, 's magába akarja ütni) (hsl) **O** a bleneknek 4:639

***kinyilatkoztathat** 1 ts i
'képes vkinek a tudomására hozni, (titkot) elárulni': Még Gyóntatómnak is csak esküvés / alatt nyilatkoztatnám ki; de / ... neked Mikhál ... én Atya / vagyok **Si** 1:19

kinyög 1 ts i
'nehezen, akadozva mond vmit': Egyj átkot nyögött-ki még / Nagy-aszszonyunkra, és ... lelkét ki adta ott' **Sol** P-ról 5:227

***kiontott** 1 mn-i in
'olyan (vér), amely (emberi testből) kiömlött, elfolyt': ...mocsok nem volt rajtam soha / más, mint kiontott vére a' Haza' ... Ellenséginek (hsl) **Mi** 5:122

kiölt 1 ts i
*~-i a nyelvét: 'kinyújtja a nyelvét': nyelvem' kiöltém, mintha azt akarnám / felnyalni, a' mit ott fenn [= az udvari mulatságon] ellocsoltak (hsl) **T** 3:129

***kiömleni** 1 fn-i in
vér ~: 'meghalni, elpusztulni': ...zendülésbe' nem / fog e' kiömleni az ártatlanok' ... vére is? **B** 2:248

***kipótoló** 1 mn-in (ritk)
'olyan (személy), aki vmit kipótol, vmiért megfizet': De Bánk — az áldozat' kipótoló—? **Bi** O-nak Pr:41 /Arany: Már a lemondás is áldozat, de hogy még nagyobb legyen, majd Bánk agyonüt. 70; Vö: KrK. 447/

***kipörköl** 1 ts i
~-i a szemét vkinek: 'tűzzel megvakítja': A' Becsületes kinoztatik, / megostoroztatik, kipörkölik / szemeit ... (párh) **B** 4:425

/kipusztul/ kipusztúl 1 tn i
'(embercsoport) utód nélkül kihal; kivész': majd a' midőn egyj Nemzetség kipusztúl... **P** 1:111 /Vö: KrK. 450/
Vö: *elpusztul*

kirablás 1 fn
(átv) '(erkölcsi) értéktől való erőszakos megfosztás': nem is csókolhatom/ azon kezet, melly útat nyithatott / Lelkem' kirablására **M** G-nak 4:150

***kirágni** 1 fn-i in
'rágva kienni vmit vhonnan': gyötörjön / éhséged annyira, hogy a' sírbol a' / halottakat kívánd kirágni! **B** O-ra 4:583

kirak 1 ts i
'(több tárgyat) egymás után elővesz vhonnan, és külső helyre letesz': [G] ki-rakta a' szörnyű sok kincseket, / a' mellyeken Thuringia elvakultt **P** 2:170

király 69 fn
1. 'vmely állam férfi uralkodója; az egyeduralom megtestesítője': Nem érdemes mászásra e' derék / szőllőgerezd? nem érdemes, hogy a' / Király megént Király legyen? **P** 2:51; A' mit magok vetettek-el [= dobtak el]; Királyjok / vérén vegyék-meg azt ismét? **B** 2:149; — ám de egyj / Endrében — egy Férjfiú Királyt imádtunk **P** 2:152; ...Gertrudis éppen a' Király maga! **B** 2:218; Ha Németek / között közűletek Király lehetne / egyjik... **B** a bleneknek 2:267; az Isten nem segít soha / felkentt Királyok ellen! **B** 2:331 + **P** 2:336; El, a' Királyhoz — a' Császárhoz — a' Pápához elmegyek... **B** 2:400; Oktalan! / első hited mindég Királyodé **G** Mi-nak 4:299; Igy meg y egyj Király, /ki elvetette a' Királyi pálczát, / mivel hogy azt becsébe nyomorúltnak / találta **B** Mira 4:381; mig a' Király oda lészen, Királyod is vagyok **B** G-nak 4:455; hol vannak a' Király-fiak ... kik egykor még Királyai / lesznek, Fiamnak **My** 4:612; Én Király / vagyok **E** 5:18; Egy Királynak / kell látni minden könnyeket **E** 5:19; Éppen akkor sírhat egyj / Szegény, midőn Királya; 's a' Király / nem láttya azt meg a könnyek miatt **E** 5:24; a' Jobbágynak csak legyen; / úgy addig a' Király se lessz szegény! **E** 5:250; ő [= B] boldog ember! enyhülést szerezhet ... halgatni kell nekem — Király vagyok (ell) 5:395
2. 'II. Endre': azért hogy a' Király / után való bánatjaimat kiverjem / fejemből ... Jobbágyaim' kedvét nem áldozom fel! **G** Pr:66 + 2:151; 4:456; 4:543; 5:2; 5:16; 5:205
a) (je-s szószerkezetben): Szegény, szegény ~! **E** 5:251; Szerette jó ~ -unk, Endre! **B** 4:464; szerette jó ~ -om **B** 4:547; szerette ~-om **B** 5:199; jó ~-unk **T** 3:224; Uram ~! **Si** 5:80 + **Sol** 5:205; Férjfiú ~-t **P** 2:152 // Endre, a' Magyar ~! **P** 2:173; Endre a' ~! **B** 2:317; Endre a' ~-unk! **P** 2:160
b) (szragos alakban): szent előttem a' Királyom [Vö: KrK. 462] **P** 2:157; Királyom, m'ért takartad el [a sírást]? **Udv** 5:17; Engesztelődjél sorsoddal Királyom! **Sol** 5:27; Királyom azt parancsolá... **Sol** 5:31; Mi van úgy, Királyom? **Zls** 5:62; [P] téged áldott csak Királyom **Sol** 5:229 // Királyod a' kezedbe adta / egész hatalmát **Bi** B-nak 2:390 // a' nyájas Halott ... nem törheté ki azt a' támaszot, / mellyhez Királya úgy ragaszkodott **E** 5:140 // Szánom szegény Királyunkat **Udv** 5:10 // [akarjátok] Királytokat úgy tenni a' Királyi székre, hogy ... szíve megrepedjen? **B** a bleneknek 2:211;

kérdez Királytok, hogy: mit tegyen / most ő— ? **E** 5:403

c) (megszólításként): Király — Uram — **Mi** 5:11 + **Mi** 5:145; **B** 5:155; **B** 5:158; **Mi** 5:303 (2); **E** 5:309; **Mi** 5:310; **Sol** 5:436

3. 'Bánk, a király helyettese': Nem vélik ők [= a parasztok] a' zendűlést, mivel / Bánk a' Király' személye — **B** 1:576; ...parancsolom én, a' Király' személye— **B** 2:316; (Bánk lábaihoz hajol) Királyom! **P** 2:317; úgy parancsolá Bánk-bán, Magyar / Ország Királya **B** 4:460

4. 'Fülöp német császár': Fülöp Király' ölettetése végett [= miatt] / gyanúba jövén... **O** 1:391; *Eckbert*, Öccse [G-nak], alig törölte le / Fölöp Királynak a' vérét kezéről... **P** 2:189; ...én, egyedűl, tudom: / ki volt Fülöp Királynak gyilkolója! **Bi** 3:417

5. 'Elmerik [= Imre]': ...midőn Jószágidat / elszedte *Elmerik* Király **B** P-nak 2:325; ...egy Magyar, ki Elmerik Királynak a' ... Követségéhez tartozott **Mi** 4:280; Midőn te Bátyád, Elmerík Király, / ellen kikelvén ... elzárattatál **B** P-nak 5:218

6. 'Szent István': [G-nak] Megkell erősítenie régi (szent / első Királyunktól kitett [= közzétett]) Szabadság- / beli Jussainkat **P** 2:228

7. 'III. Béla': az illy' / szegény paraszt az Úr elébe nem / mehet be többé — úgy rendelte *Béla* Király **T** 3:218

/királyfi/ Királyfi ~ Király fi 4 /3, 1/ fn

'a királyi pár gyermeke': hol vannak a' Király- / fiak? **My** 4:609; mintha más szintúgy megmenteni, / nem tudta volna a' Királyfiakat **Udv** 5:9; Atyám is a' Királyfiakkal / futott előmbe **Sol** 5:34; [E: ...mit tegyen most ő—?] Igazságot, az árván hagyott / Király fiak' nevében **Iz** 5:405

***/királyház/ Király-ház ~ Királyi-ház** 2 /1, 1/ fn

'királyi udvar, palota': Lenn a' Királyi-ház előtt soká / ólálkodék **T** 3:126; ...és testvéri indulatbol / egyj szennytelen Nyoszolyának eltörése / végett, Király-házban bordélyt nyitottál **M** G-nak 4:161

király ~ Királyi ~ Királyi- 25 /4, 16, 5/ mn

1. 'királyhoz (1) tartozó (személy, dolog)': (ki teként) A' Királyi nép! **P** 4:640; Királyi Helytartótok **Zls** levélből olvasva 5:61 // Királyi Udvarodra nem / vagyok én teremtve **Iz** 4:76

a) ~ szék: 'trónszék; (átv) ~ hatalom': Egy véres Aszszony a' Királyi szék alatt **P** 2:53; királyi széke' kárpitjának a' / zsinórival fojtom beléje [= G-ba] lelkét **P** 2:299; Meghalni — nem Királyi széken — ah! **G** 4:596; Legnagyobb / fájdalmatokban is királyi széktek / előtt jelennyen meg tekéntetem **E** 5:421 // Szedd rendbe Lélek magadat, és szakaszd- / széjtt mind azon tündéri láncozkat, / melyekkel a' Királyi székhez ... olly / igen keményen megvalál kötözve **B** önmagának 1:582; Le a' Királyi-székből Aszszonyom! **P** G-ra 2:61; kiáltni hallom: / *Le a' Királyi székből! — Pártütés!* **Mi** 2:102; Királytokat / úgy [akarjátok] tenni a' Királyi székre, hogy ... szíve megrepedjen? **B** 2:212; a' Hír a' Királyi-Szék' fő *Bélje* [= bálványa] **B** 4:483; Minden Javam' tinektek engedém, / Királyi székem koldússá tevém — **E** 5:248

b) 'királyi rangú, hatalmú (személy)': egy Királyi Néne —...— arany Láncz, mind Egérfogók / az Aszszonyokra nézve **Bi** 1:288; Kedves Királyi Néném! **O** G-nak 1:463; *Istennek a' kenettje egy Királyi Felség* **B** 2:295; ...ez a' kevély királyi Aszszony **M** G-ról 4:116; Koronák' bemocskolója! a' ki meg- / loptad Királyi Férjedet — **M** G-nak 4:155; én csak rettentő királyi / Néném̃től irtózok **O** 3:311

2. 'királyhoz (1) illő, pompás (dolog)': mondjátok, hogy királyi / lakadalma van két nyil-lövésnyire **M** 3:38

3. (ritk) ~ gyilkos: 'olyan (személy), aki a királyi család tagjára fegyverrel támad': (be rohan) Alattomos Királyi Gyilkosok! **Sol** 4:641; Királyi-gyilkos! el vele! **Udv** B-ra 5:328

4. ~ pálca: 'a király (1) hatalmát jelképező pálca; jogar: Tő [= tű] Aszszonyok' kezébe, nem Királyi- / pálczánk **P** 2:36; Légy boldog Endre! ha te Királyi-pálczád' / kezébe adtad Aszszonyodnak... **P** 2:129; Igy megy egy Király, / ki elvetette a' Királyi pálczát, / mivel hogy azt becsébe nyomorúltnak / találta **B** Mi-ra 4:382

/királyné/ Királyné 39 fn

1. 'Gertrudis, a király felesége': Imhol a' Királyné — **Bi** Pr:61 + 1:537; 3:41; 3:60; 3:79; 3:85; 3:424; 3:428; 5:14; 5:81; 5:85; 5:88; 5:93; 5:214; 5:225; 5:291; 5:321; 5:445

a) (je-s, birt je-s szószerkezetben): Ébredezz! add viszsza gyermekem' te Nagy Királyné! **M** 3:43; nagy ~ 4:606 +5:50; Magyar ~ 4:115 // A' Sógorom? ... szorgalommal / töltötte a' Királyné kancsóit **P** 2:201; a' Királyné / dombérozó mulatságában **Bi** 2:335; a' Királyné prüszkülő- / Becs-Rang-porától ... elszédülél Te **Bi** B-nak 2:363; *Királynénak barátja* a' nevem **Iz** B-nak 3:77

b) (szragos alakban): Parancsoltt a' Királyném — **B** 4:325; — úgy é jó Királyném? **B** 4:388 // A' mi Nagy Királynénk! **My** 1:159; Királynénk asztalán ezen / Levelet találtam **Sol** 5:47

c) (megszólításként): Oh Királyné! ez gyalázat **Iz** 4:58 + **Iz** 4:86; **M** 4:164; **B** 4:379; **My** 4:597

2. (nép) 'királyi hatalommal rendelkező nő; királynő': Szerelmet érzek én, 's csak az meríthet / végnélkül édes Elysiumba, hol / önnön szerelmünk *önn' Királynénk, szép életünk' Világa* (párh) **O** Pr:49; Egy Királyné, és — Melinda — **B** 1:555; ha egyszer ő [= G] / Rabló, Királyném is megszűne lenni — **P** 2:225; Tán nem vagyok Királyné? **G** 4:199

***/királyos/ Királyos** 1 mn (ritk)

'királyi hatalmú; hatalmaskodó (személy)': talán / ez a' Királyos Aszszony azért tetéz / munkákat a' munkákra, hogy szemem' / elkábulásakor, szívemben, a' benn- / lakó becsületet megölje? **B** 1:221

***kiráncsi** 1 fn-i in

'hirtelen mozdulattal kiszakítani, kihúzni vmit vhonnan': No, nézd ezen kevés hajat ... Nem is / méltó azon kis fáradságra, mellyel / kilehetne ráncsi — **Bi** O-nak 3:332

kiront 2 ts i

1. '(embercsoport) kiszalad, kirohan vhonnan': Mikhált láttuk a' / tömlöczbe késértetni — mellyre az / egész Gyűlekzet öszve háborodva / rontott ki, 's megszabaditá **Si** 5:93

2. '(akadályt) szétrombol, leront': Kirontyuk a' korlátokat, — lezúzzuk / a' jó-barátot, ellenséget... **B** 3:243

***/kirugdalózó/ Kirugdalózó** 1 mn-i in (ritk)

(fn-ként) 'az, aki a társadalmi szokásokat áthágva, megbízhatatlanul viselkedik; szélhámos, kicsapongó': [az asszonyok] a' legundokabb Kirugdalózót / is még dicsőségesnek esmerik, / ha benne egyj kis Rendkivül-való van **Bi** 1:285 /Vö: KrK. 451/

kis 12 mn

1. 'csekély kiterjedésű (hely)': a' döhös / tenger magát örömmel engedi / egyj kis gödörbe elszoríttani, / csak ottan is zúzhassa a' hajókat **P** 4:619

2. 'fiatal korú (személy)': Tartományok hát csak *machinák*, / a' melyeket kis gyermek is megindít... **Bi** 1:326; csak akkor mernek a' / kis Gyermekek mást megfenyegetni, / a' midőn hiszik, hogy azt nem tudja senki **P** 2:12; Attya' vétke végett [= miatt] egykor a' / kis Béla elvesztette két szemét **B** 5:157

3. (az *egy*-gyel kapcs.) 'csekély mennyiségű (dolog)': [az asszonyok] a' legundokabb Kirugdalózót / is még dicsőségesnek esmerik, / ha benne egyj kis Rendkívül-való van **Bi** 1:287; ne [= nesze], itt egyj kis Hevítő (porokat ad által) **Bi** O-nak 1:544

4. 'csekély mértékű, kevés (tárgy, jelenség)': Boldog ki hisz; mert meg nem váltya a' / jelenvaló kissebb roszszat talán / roszszabb jövendővel **Si** 2:15; No, nézd ezen kevés hajat ... Nem is / méltó azon kis fáradságra,

mellyel / kilehetne rántani — **Bi** O-nak 3:331

5. (átv) (kedveskedés kifejezésére) 'szeretett, kedves (személy)': Te átkozott kis alvó, mit mosolyogsz? **B** a fiának 3:29; Gyermek! te is sírsz? ... te kis szegény... **B** a fiának 5:364

6. (gúny) 'jelentéktelen (személy)': A' kis Majom harap (metaf) **G** M-ra 1:460; (Gertrudishoz féleszelősködéssel) Nevetsz te kis / ártatlan? **M** 4:398

/kisasszony/ Kis-Aszszony ~ Kis Aszszony 2 /1, 1/ fn
(megszólításként) 'előkelő származású leány': Kis Aszszony! **Bi** Iz-nak 1:336 // Kövesd Melindát szép Kis-Aszszonyom **Bi** Iz-nak 1:357

/kísértet/ kisértet 2 fn
1. 'a valóságban nem létező, képzeletbeli (dolog)': a' Hivség? Kisértet, mellyről minden ember / fecseg; de még nem látta senki is (metaf) **B** 3:145
2. (rosszalló) pokolbeli ~: 'pokolból származó (személy)': [G] álmos is volt! / szépen kidolgozott csalárdkodás — / igy megcsalattva egy pokolbeli / kisértet által **B** 3:91 /Arany: A királynét érti. 127; Vö: KrK. 473 és 3:79/

***/kísértetni/ késértetni** 1 (szenv) fn-i in (táj, ritk)
'őrök kíséretében haladni': Mikhált láttuk a' / tömlöczbe késértetni **Si** 5:91

/kisírt/ kisírtt 1 mn
'sírástól megdagadt (szem)': a Szülők Polyák- / Ország felé néznek kisírtt szemekkel, / mert tán Fiuk Endrével ott veszett **P** 2:125

kissé 3 hsz
1. 'kis mértékben': Nem érdemes talán / az a' mi játékon forog, hogy a' / koczkák' vetésén kissé karjaink' / fáraszszuk? **P** a bleneknek 2:47; Még éltt akkor [M] egyj / kissé— **T** 5:386
2. 'rövid időre': Vigyétek / csak fére [B fiát] egyj kissé — **E** 5:327

***kiszabni** 1 fn-i in
(átv) törvényt ~: 'törvényt alkotni': Törvényt kiszabni, és úgy lenni e' felett, / miképpen a' Nap sok világokon! (hsl) **G** 4:101

***kiszabva** 1 hat-i in (ritk)
'(idő vmi által) meghatározva, korlátozva': Óráim kiszabva vannak! **Mi** 4:190 /Vö: 5:85—88/

***/kiszáradt/ kiszáradtt** 1 mn-i in
*(átv) '(öregségtől) elgyengült, erejét vesztett (testrész)': most már gaz ember is lennék; de késő— ! / ősz Fő, kiszáradtt Kar, — hová megyek? **T** 3:119

/kiszenved/ ki szenved 1 tn i
'(ember) súlyosan szenvedve meghal; kimúlik': [P] ki szenvedett már— **Sol** 5:226

kiszökik 1 tn i
'(ember) zárt helyről szökve távozik': ... bedugtak egyj Klastromba: hogy pedig / még életemben szenté lenni kedvem / nem volt, kiszöktem a' falak közűl **Bi** 3:353

***kitalálni** 1 fn-i in
'(rejtett összefüggésre) rájönni, azt felismerni': ...ni itt világos egészen, a' mit én / üres fejű ki nem tudtam találni! **B** 2:399

/kitanul/ kitanúl 1 ts i
'megismer, megtud vmit': Véletlen így tanúltam azt ki, a' / mit szorgalommal sem tudtak sokan — **Bi** /Vö: KrK. 469/

/kitekint/ kiteként 1 tn i (táj)
'egy pillantást vet kifelé vhonnan': Oh Királyné, / tekénts-ki [az ablakon], kérlek! **B** G-nak 4:380

***kitelhető** 1 mn-i (ritk)
'minden (dolog), amire csak gondolni lehet; ami vkitől kitelhet, elvárható': A' Becsületes kinoztatik ... 's midőn minden kitelhető / csapást kiállt, akkor törik kerékbe... **B** 4:426

***/kitelő/ kitellő** 1 mn-i in (ritk)
'olyan (dolog), amely vmiből kitelik, mert ahhoz bőven elegendő':

a' Mennyet is / gyakorta úgy megnyerheti / [saját] részére, gazdagságából kitellő / több áldozattal, hogy sokkal becsessebb / lesz még előtte... **B** a becstelen emberről 4:445

kitép 1 ts i
(átv) 'erőszakkal eltávolít, kiszakít vhonnan vmit': ... meg- / loptad Királyi Férjedet — kitépted / kezéből a' Jobbágyi-szíveket — (párh) **M** G-nak 5:155

**kitépni* 1 fn-i in
(átv) ~ a szívét vkinek: 'olyasmitől fosztani meg, ami nagyon a szívéhez nőtt, vele szinte azonos': ládd mint buzogsz / érette [= E-ért], még is a' szívét akarnád / kitépni! **B** P-nak 2:322 /Vö: 3:210—218/

**kitépve* 1 hat-i in
'miközben vmit kitép': A' / hajam' kitépve futottam a' Halál elől **Mi** 4:266

kitér 1 tn i
~ vki elől: 'elkerüli a vele való találkozást': De térj ki most előllök [= O és M elől] **Bi** Iz-nak 1:355

***kitett** 1 mn-i in
(ritk) 'közzétett, kihirdetett (törvény)': [G-nak] Megkell erősítenie régi (szent / első Királyunktol kitett) Szabadság- / beli Jussainkat... **P** 2:228 /Arany: Célzás az aranybullára 112; Vö: KrK. 465/

***kitétetve** 1 hat-i in (ritk)
~ van vminek: 'vmilyen veszély érheti, fogyatkozást szenvedhet': esmérem / én gyengeségteket: de hogy illy' nagyon / kilégyen a' Romlandóságnak az / tétetve, nem hihettem még soha — **B** az asszonyokról 4:344

kitör 2 i
1. tn '(zárt helyről) erőszakosan kirohan': A' Zenditők / kitörtek **Sol** 5:43 /Vö: 5:89—93/
2. ts ~-i a nyavalya: '(ijedtében) betegség vesz erőt rajta': én helyettem hogy ha itt / más állna, tán a' nyavalya is kitörné **Bi** 2:348

**kitörhet* 1 ts i
(átv) 'képes a helyéről erőszakosan elmozdítani vmit': a' nyájas Halott ... nem törheté ki azt a' támaszot, / mellyhez Királya úgy ragaszkodott **E** 5:139

**kitörve* 1 hat-i in
'vmit a helyéről erőszakosan eltávolítva': Úgy hát zárodat / kitörve karjaimmal, megmutassam, / hogy ... Iz B-nak 3:68

kitöröl 1 ts i
'(írást) eltávolít, láthatatlanná tesz': az Angyal, melly / jegyezte / botlásaimnak számát ... könnyes tekéntettel törölte-ki / nevemet az Élet' könyvéből **B** 5:414

**kitörölhet* 1 ts i
(átv) 'képes arra, hogy vminek az eltelejtését, megsemmisülését eredményezze': Egyj / ménkő csapás ugyan letéphet / róllam Halandóságom' köntösét; de / Jóhíremet ki nem törölheti **B** 1:594

kiugrik 1 tn i
~ a szíve (a helyéről): '(vmely érzelmi hatásra) igen hevesen dobog a szíve': ...hiszen beteg Feleségem, és öt éhes / porontyaimnál szivem majd kiugrott **T** 3:124

kiüt 1 ts i
(átv is) 'ütéssel elmozdít, eltávolít vhonnan vmit': oh Melinda!? / 's egyj Ember — egyj haszontalan Por — az / ütné-ki őtet karjaim' közűl? **B** 1:252

kiűz 1 ts i
'távozásra kényszerít vhonnan vkit': [G] jó-nevét ölé meg nemzetemnek [= családomnak] / rút öccse által, 's a' feláldozott / Becsűletet [= M-t] kiűzte Udvarából **B** 5:189 /Vö: KrK. 485/
Vö: *elűz*

kiválaszott 1 mn
'olyan (dolog), amelyet (a hasonlók közül) kiszemeltek': [a kalmár] bár millyen szentül is fel- / fogadja a'

kiválasztott Jószáginak / a' féretételét — még is hazud... **Bi** 1:296

kiválik 1 tn i
(átv) 'kitűnik a többi közül; különb nálunk': [a magyarok] úgy kiválnak a' többi Lévnyalók közül, miképpen / egyj Medve több vakondokok közül (hsl) **P** 1:140

kivall 3 ts i
'faggatásra (vmely titkot) elmond': Mindent kivallottam: mellyért [B] bezártt egyj / oldalszobába [Vö: KrK. 478] **Iz** 4:49; ...kik a' békétlenkedők ... öcséd kivallja majd ... **G** Mi-nak 4:307; Nagyaszszonyunk (mint e' Polgár maga / vallá ki) hét ezer márk aranyat el- / tett bérbe **Si** 5:101

kíván ~ kiván 16 /5, 11/ ts i
1. 'óhajt, szeretne vmit': Szabad kivánna lenni mindenik... **P** 1:77; szem a' / búdban, sem a' szerencsédben soha / ok lenni nem kívánok **Bi** O-nak 1:311; M'ért jöttetek / ide hát? vagy a' pillantatnak közel- / létébe kivánnátok viszsza mászni? **P** a bleneknek 2:32; És ennek ellenét kivánnya még / is mindenik **B** a bleneknek 2:270; ...de a' vérekbe [= vérükbe], és az életekbe [= életükbe] forró ösztönöm / markolni nem kiván, se játszani — **B** 2:277; ...csak egyszer / forrtt szinte a' torkomra. Nem kivánom / hogy többet úgy legyen ... **Bi** 3:359; ha vallomásomat kívánod — im' / megesmerem [= elismemerem], hogy vigyázatlan / voltam... **O** Bi-nak 3:385; —gyötörjön / éhséged annyira, hogy a' sírbol a' / halottakat kívánd kirágni! **B** O-ra 4:583
2. ~ vmit vkinek: 'óhajtja, hogy részesüljön vmiben': Úgy hát szerencsét kivánok **B** a bleneknek 2:88
3. (vál) 'nyomatékosan kér, elvár vmit' :biz' úgy / kivántok itt világosíttatást, mint- / ha a' dolog csak engem érdekelne **P** a bleneknek 2:20; egész szegény nemzetségem' meg-öltt / nevébe' kívánok majd számadást **B** 4:357
4. (vál) 'szándékozik, akar vmit': ezek talán csak úgy fogadtt / szolgái voltak egyj veszett írígy / Embernek, a' ki nyúgodalmamat / sajnálva, itt (szívére ver) szorongatást okozni, / 's döbbentni szivemet kivánta **B** 1:235; hallom is közel- / létét Eszem-lerontatása' hír- / kürtyének, és azért kivánom azt / használni addig, míg egészen el nem-veszejtem **B** 3:291; De ők [= az összesküvők] mohon kívántak bánni a' / dologgal **Mi** 4:293; nem fogsz talán csak átkozódni, hogy / az éltemet kivánom örzeni? **G** Minak 4:306
5. (átv) ~ vmit: 'igényel vmit; jár neki vmi': Ő [= G] csorda számra tartya gyűlevész / szolgáit, éppenséggel mintha minden / hajszála egyj őrzőt kivánna (hsl) **T** 3:176

**/kívánni/ kívánni* 2 fn-i in
1. 'óhajtani, akarni vmit': azt kivánni, hogy megsúgjanak / mindent az emberek, csak annyi, mint / abban találni kedvét, hogy... **P** 1:185
2. 'követelni': ne bántsd őket [= a bleneket]! külömben én / tőllök fogok kivánni *egyjet* itt / mindjárt **B** P-nak 2:289
**/kívánva/ kívánva* 1 hat-i in
'remélve, várva vmit': Ő [= a király] Isten. Istenit kivánva néz / reája minden [= mindenki Istent szeretne benne látni] **E** 5:22
Vö: *elkíván, megkívánván*

kívánkozik ~ kivánkozik 2 /1, 1/ ts i
*(fn-i in-vel) 'kíván (4)': —nekünk / Feleség 's porontyainkat kell befogni, / ha veszni éhen nem kívánkozunk **T** 3:191; szíszegj azon gödörben ... Azt / csak megfogod nekem bocsátani, hogy ér'tted én is abba esni nem / kivánkozok? **Bi** O-nak 3:383

**kívánkozó* 1 mn-i in
(ritk) 'vágyakozó, reménykedő (megszem. dolog)': Hamartünő örömremény, mi vagy / te? játszi Képzete a' Kívánkozó / Észnek **Si** 2:460

/kívánt/ kivánt 1 mn
'olyan (dolog), amit vki óhajt, remél': önnön szerelmünk *önn' Királynénk ... és kivánt jövendőnk'* / *egyjetlen egy Kezesse*— **O** Pr:52

*/**kívántatik**/ **kivántatik** 2 (szenv) i (ritk)
'szükséges, kell': Hogy Bánk le üljön a' setét szövetség' / gyász-asztalához, ahhoz nem csekélyebb, / mint Bánki sértődés kivántatik (hsl) **B** 2:280; —nyúzásra bőr kivántatik, holott / azt a' Merániak magok lehúzták már csontyainkrol **T** 3:164

kiver 1 ts i
(átv) ~ vmit a fejéből: 'eléri, hogy ne gondoljon vmire; elfeledtet vmit': azért hogy a' Király / után való bánatjaimat kiverjem / fejemből ... soha / Jobbágyaim' kedvét nem áldozom fel! **G** Pr:67

kivesz 1 ts i
*(átv) ~-i a pálcát vkinek a kezéből: 'átveszi tőle az ítélkezés jogát és felelősségét': Irtóztatón büntettél Istenem! jól értelek; ki vetted a' kezemből / pálczámat... **E** 5:441 /Vö: *pálca*/

kivet 2 ts i
1. 'kidob, kihajít': a' jó Bolondok ... kivetek zsebekből [= zsebükből] önn' Vagyonjokat **P** 2:148
2. (átv) ~ vmit a szívéből: 'megszabadítja magát vmely érzéstől': Még azt akarják, hogy kivessem itt' / a' Kedvesért való fájdalmamat / szivemből **E** 5:215

kivéve 1 hsz
'a szóban forgó dolog kivételével, azt nem számítva': hallatlan Endre' idejéig az még, / hogy a' Teremtőjét kivéve, más előtt- / is térdre essen egyj Magyar **B** 4:541

***kivinni** 1 fn-i in
(átv) 'megvalósítani, elérni vmit': Szegény Teremtés vagy, ha czélodat / csak Aszszony által gondolod kivinni! — Hát Nemzeted? **Mi** P-nak 1:133

kivon 1 ts i
*(átv, ritk) ~-ja magát vmiből: 'függetlenîti magát annak hatásától': Vond ki, Lelkem most magad' / azon setét ködből, melly elragadta / előlled a' világot [= világosságot, tisztánlátást] **B** 1:560

kívűl →*magán kívűl*

***kizavarni** 1 fn-i in
'kikergetni, kiűzni': ...éhező / öt gyermekim' kínos nyögések [= nyögésie] az / Istennek irgamáért felmenő / végső fohászkodásodat ki fogják / zavarni a' Mennyekből, ha megölöd Gyámoljokat [= B-ot] **T** E-nek 5:434

/klastrom/ Klastrom 1 fn
'szerzetesek lakhelye; kolostor': Akkor / bedugtak egyj Klastromba **Bi** 3:351

kóbor 1 fn
(rosszalló) 'vándorló természetű, idegen, jöttment személy': Kóbor! hogyan jött a' Melinda név / nyelvedre? **B** Bi-nak 2:361

/kocka/ koczka 2 fn
1. 'hat négyzetlappal határolt kis tárgy (amelyet szerencsejátékban használnak)': Nem érdemes talán / az a' mi játékon forog, hogy a' / koczkák' vetésén kissé karjaink' / fáraszszuk? **P** a bleneknek 2:47
2. Sz: ~-ra tesz: 'bizonytalan helyzetbe taszít, veszélybe sodor vmit': Az Él'teket [= életüket], 's a' Nyúgodalmokat / koczkára tégyük Polgár társainknak... **B** a bleneknek 2:258

***/koldulni/ koldúlni** 1 fn-i in
'(könyöradományt) kéregetni': Gyilkosok között is karomon viszem [B fiát], / és rongyokat, 's kenyért fogok neki / koldúlni (párh) **Mi** 5:319

/koldus/ koldús 2 fn és mn /1, 1/
I. fn
(átv) 'könyöradományokból élő, nincstelen személy': Királyi székem koldússá tevém— (megszem) **E** 5:248
II. mn
'könyöradományokból élő, nyomorult (nő)': "Ő [= Si felesége] egykor egyj szegény koldús személyt / el-kergetett magától..." Si egy banyát idézve 1:41

*/**koldusi**/ **koldúsi** 1 mn (ritk)
'(erkölcsileg) mindenét elvesztett emberre, koldusra jellemző (állapot)': Gazdagon jövék abba [= G udvarába]; és / koldúsi módra költözök-ki abbol— (ell) **M** 4:145

komor 2 mn
'túlságosan komoly, szomorú (személy)': Nem méreg az, melly őket olly komorrá / teszi — bánat az, hogy ... jó szót, figyelmet, nem találnak itt **P** a blenekről 1:143
a) 'ilyen lelkiállapotot tükröző (arckifejezés)': Melinda szánakoz / rajtam, midőn komor tekéntetem / tartom szegezve rajta... **O** Pr:22

kong 2 ts i
1. Sz-szerűen: '(üreges tárgy ütésre) tompa, mély hangot ad': —ha a' hordó üres, leginkább kong **B** 4:483 /Vö: *kongás*/
2. (átv) ~ a feje vkinek: 'üres a feje; buta': ...minden, a' mi csak beszélhet, azt beszélli, hogy / *az ész hibázik, a' fejecske kong* **Bi** Iz-ról 1:372

kongás 1 fn
(átv) 'olyan jelenség, amely az üresség, az alaptalanság kifejezője, velejárója': A' Hír csak esztelen / kongás — ha a' hordó üres, leginkább kong ... [= az alaptalan hír a leghangosabb; Vö: KrK: 422] (metaf) **B** 4:482

/**kontár**/ **Kontár** 1 fn
'vmihez nem értő, ügyetlen ember': ...*itt megyen / Gertrud, az öccse kinek Kontár vala / Melinda' elszédítésében* **G** O-nak 1:520

kopácsolás 1 fn
'vmely tárgy ütése nyomán keletkező hang': Kopácsolásokat / Lelkem meny-aszszonyi ágynak gondolá; / pedig becsületünknek egy koporsót / szegeztek **Mi** 2:453 /Mi valami kedvező eseményt várt, de az ellenkezője következett be. Vö: KrK. 470/

koporsó 3 fn
1. 'halott eltemetésére szolgáló díszes láda': Király! Gertrudisod' koporsó' / alljára vágom a' Hatalomjelét (nyak-láncát oda veti) **B** 5:158
2. (átv) 'a halál, a pusztulás jelképe': önnön szerelmünk *önn' Királynénk ... forrása annak, a' mi Nagy, koporsó' / ürében Élet...* (párh) **O** Pr:51 + **Mi** 2:453 1. az előző szócikket!

***koppintani** 1 fn-i in
(átv) orrára ~ vkinek: 'vkit visszariasztani vmitől; nem engedni meg neki vmit': [G] ...ne kapna ... a' Magyar Javak / közé; mivel részemről én bizonnyal / orrára kész vagyok koppintani **P** 2:222

korlát 2 fn
***1.** (átv) 'társadalmi szabály, törvény': Kirontyuk a' korlátokat, — lezúzzuk a' jó-barátot, ellenséget; és / aztán ha czélra értünk, sírni kell csak ... **B** 3:243
2. (átv) 'az a gát, amely az egyén lehetőségeinek határt szab': Ember! azt / mondom, ne törj túl a' korlátidon! **G** B-nak 4:473

kormányozás 1 fn
(átv) 'vmely ország igazgatása, vezetése': "...vegyen Kegyelmed / kormányozásban más szabásokat— / itt pártütéstől félhetünk —" **Zls** levélből olvasva 5:56

/**korona**/ **Korona** 3 fn
1. (Tört) 'uralkodói hatalmat jelképező, kör alakú fejdísz': Német, Zsidó, nekem mihelyst fejét / a' Korona díszesíti, mind egy az **P** 2:156
2. (átv) 'uralkodói hatalom, méltóság': [G: kivel beszélsz?] Veled — / Koronák' bemocskolója! **M** 4:154; ... nem áldozott- / le szennyel a' nap szent Koronám felett **E** 5:308

kosár 1 fn
(átv) 'a visszautasítás jelképe': ...mint / Bánk' Hitvesétől meglessz a' kosár **Bi** O-nak Pr:35

koszorú 1 fn
(átv) 'az ártatlanság, a tisztesség jelképe': (Gertrudishoz féleszelőskö-

déssel) Nevetsz te kis / ártatlan? oh vesd el koszorúdat! **M** 4:399

/kovácsműhely/ Kovács-műhely 1 fn
'kovácsmunkák végzésére alkalmas helyiség': "Országod' alsó részei nem sokára / inkább mutatnak egyj Kovács-műhelyt, / hol vízre leszsz csak szükség a' tüzet / öntözni, mellyben most a' kardokat / edzik" **Zls** levélből olvasva 5:52

köd 1 fn
(átv) 'bizonytalanság, homályosság a gondolkodásban': Vond ki, Lelkem, most magad' / azon setét ködből, melly elragadta / előlled a' világot [= világosságot, tisztánlátást], 's emberi / vak Bizodalomba szőtt! **B** 1:561

Köjön 1 fn, tuln (Tört)
'egykori helység' /Vö: KrK. 450/: Köjön' / táján találá engem a' serény / Követ **B** 1:170

kölyök ~ Kölyök 2 /1, 1/ fn
'fiú': (magába) Helyessen / mondád ravasz Kölyök! **O** 1:410
2. (rosszalló) 'bosszúságot okozó semmirevaló gyerek': ...legyen / örökre átkozott az a' kölyök, kit / gyalázatomra szűlt Meránia! **G** O-ra 4:555

köntös ~ Köntös 7 /6, 1/ fn
1. (vál) 'kabátszerű felsőruha; ruházat': Oh / a' *Nemzet!* — ...— Kényes Becsűlete, mint a' Köntöse (hsl) **P** 1:136; ... 's te Bánk / a' köntösét rántád [E-nek], hogy előbbre mennyen **P** 2:175; [P] nem gonoszságért gyűlöl; hanem / azért, mivel Más más köntöst visel **B** 2:308; ...nekünk pedig nincs egyj jó köntösünk, / mellyben magát az ember egyj becses / Védszent előtt mutathatná-meg a' / templomban **T** 3:210
***2.** (átv) 'vmely magatartás jelképe': vegyétek fel-magatokra a' / Töredelmeseknek köntösét, ha ez vétek **P** a bleneknek 2:56 /Vö: *töredelmes*/
***3.** (átv, ritk) 'vmely gondolat megfogalmazása, formája': Saját Eszünket, 's Akaratunkat, a' / leg-ostobább köntösben is annyira / szenté teremteni, hogy azt egyj egész / ország imádja... **G** 4:108
4. (átv, ritk) halandóság ~-e: 'testi valóság; földi lét': Egyj / ménkő csapás ugyan letépheti / róllam Halandóságom' köntösét; de / Jóhíremet ki nem törölheti **B** 1:593
Vö: *álköntös*

könny ~ kőnny 20 /19, 1/ fn
1. 'az emberi szemben (vmely érzelem hatására) megjelenő nedv': Midőn ... szenvedésemet / elébeszélltem, olly szerelmes érzés / csillámla kedves könnyeidben — **O** M-nak 1:394; Jaj, jaj tehát azon könnyek- **M** O-nak 1:395; Melinda; kéméld kőnnyid' záporát! **O** 1:406; De könnyeit tekéntvén — **O** M-ról 1:500; a' könny az a' / gyöngy, mellyel a' halálos-ágyba' fekvő / szép virtus ékesíttetik! [Vö: KrK. 455] (metaf) **G** 1:506; Panaszszát / nem hallod elnyomattatott / Hazádnak, és nem látod, mint potyog / Hazádfiának arczáján le könnye? (párh) **P** B-nak 2:113; Felelj; de szóval, és ne így! hiszen / szép könnyid elbúsíthatnák az Ég' / lakossait... **B** M-nak 3:21; ...egyj / Törvénytudó felírja a' panaszt — / ki írja-fel keserves könnyeinket? / hogy jó Királyunk' meglátthassa azt — **T** 3:223; Szép pénz; de viszsza adja é / ez a' halottakért húllt könnyeket? **T** B-nak 3:262; [Mi] fejér hajával / töröltte könnyeit ... **M** 4:166; ...akkor sírhat egyj / Szegény, midőn Királya; 's a' Király / nem láttya azt meg a' könnyek miatt — **E** 5:25; Remény! ... gúnyolódva hagysz-el ott', / a' hol csak egyj-két könnyet tudhatunk / hullatni éktelen kárunkon **E** 5:71; Gyermek! te is sírsz? — könnyű a te könnyed, / mint egyj határtalanságban repülő / por-szem (hsl) **B** a fiának 5:362; Itt — itt — itt világ. / a' könnyek eltakarják azt előllem **B** 5:389
a) ~-be lábbad →*lábbad*
2. 'a fájdalom, a sírás jelképe': Fájdalmiban megölni érzeményit [E-nek], / hogy Társitoknak könnyeit soha / se lássa többé — **B** a bleneknek

2:215; Egyj Királynak / kell látni minden könnyeket: magának / könnyezni nem szabad (ell) **E** 5:20; lopjatok / csak a' szememből minden könnyeket / ki, mellyek olly édessen törlik a' / fájdalmamat szivemből el **E** 5:132; hol a' könny, a' melly ennyi kárt / feltudna olvasztani? **B** M holttesténél 5:358

könnyes 1 mn
(átv) ~ tekintet: 'könnytől fátyolos tekintet': — az Angyal ... fére fordúltt / könnyes tekéntettel törölte-ki / nevemet az Élet könyvéből 5:414

könnyezik 1 tn i
'könnyeket hullat': [M] M'ért könnyezett hát... **O** 1:300
**könnyezni* 5 fn-i in
'sírni': Nevetni; vagy pedig / könnyezni, az mind egyj az Aszszonyoknál **Bi** Pr:28; Hiszen könnyezni kell, hogy áldozattya színlett / becsét nagyítsa **G** 1:505; Egyj Királynak ... magának / könnyezni nem szabad **E** 5:21; Ott' / fogok talán én megnyugodni; vagy / könnyezni, elfelejteni **Iz** 4:85; Gertrudis, ennyit érdemeltem én, / hogy győzedelmes jöttöm' innepén / romlásodat könnyeznem sem lehet!? **E** 5:196

könnyű 2 mn
1. 'súlytalan, kevés súlyú (dolog)': Gyermek! te is sírsz? — könnyű a' te könnyed, / mint egyj határtalanságban repülő / por-szem **B** a fiának 5:362
2. (átv) 'kevés fáradsággal megszerezhető (siker)': Sok Férjfiak — ... — az / ollyat, ki könnyű győzedelmet igér, / azért se szívelik; de légyen a' / meghóditás nehéz, már akkor ők / csak puszta büszkeségből is belé / szeretnek (ell) **Bi** Iz-nak 1:360

könyörületesség ~ **Könyörületesség** 2 /1, 1/ fn (ritk)
1. 'könyörületre hajló magatartás; irgalmasság': Nagy-Úr, mi lelt? / könnyörületességből felelj **Iz** B-nak 3:81
2. (megszólításként) '(isteni) irgalmasság': Oh végheteilen szent Könyörületesség! **B** 1:415

könyv 1 fn
(átv) az élet ~-e: 'olyan (képzeletbeli) könyv, amelybe az élő embereket bejegyzik az égben': az Angyal, melly jegyezte / botlásaimnak számát; ... fére fordúltt / könnyes tekéntettel törölte-ki / nevemet az Élet' könyvéből **B** 5:415

körmöl 1 tn i
*(ritk) 'belekap vmibe; karmol, szaggat vmit': hisz' esmérem / én gyengeségteket ... Aszszony! Aszszony! ... ezt ők [= G és O] is jól tudák! / még is vasas marokkal körmölének a' Pók- / hállóba (ell) **B** 4:353 /Vö: KrK. 480; *pókháló*/

/környülállás/ környűállás 1 fn (ritk)
'a pillanatnyi helyzettel összefüggő tényezők összessége; körülmény': az Eszem, / mint éjtszakáim, felzavarva van / a' környűállások' boldogtalan / őrvényin (hsl) **Mi** 4:189

körül ~ **körűl** 2 /1, 1/ nu
maga ~: 'a szóban forgó dolgot, személyt környező helyen': hiú szemekkel / néztem magam körűl — **Bi** 2:380; Az elhanyatló nap nem ád / olly' tiszteletre méltó fényt maga / körül, miképp' ezen öreg [= Mi] fejér / hajfürtyein súgárol (hsl) **B** 4:378

körülötte 2 hsz
'a szraggal megjelölt személy körül': [az asszonyok] Az ördögökkel is elenyelgenének, / ha nincsenek körülöttök **Férjfiak Bi** 1:351; Ti, a' kik olly halványan állotok / körülöttem — ... kérdez Királyotok ... **E** 5:401

/körülvesz/ körül vesz 2 ts i
'vmi körül (fenyegető módon) elhelyezkedik': A' Zendítők / kötörtek. Én nyomokba voltan a' / Legényeimmel, és körül vevék [= vettem] egyj / Házat — **Sol** 5:44; Kevés idő múlván körül vevék [O emberei] *Bánk-* / házát **T** 5:381

**körülvéve* 1 hat-i in
~ van vkiktől: 'azok állandóan a közelében vannak': ... sok / Meránit ollykor azt hinné az ember, / hogy tán akasztani viszik, úgy körül / van véve a' Léhűtőktől **T** 3:178

köszön 7 ts i
~ vkinek vmit: 'háláját nyilvánítja vmiért': Köszönöm Nagy-aszszonyom, / hogy olly' kegyes valál ... (gúny) **M** G-nak 1:453; [Bi: ...itt egyj kis Hevítő...] Irtóztató! — de köszönöm **O** 1:548; [B: ...szerencsét kivánok] Köszönnyük **Blenek** 2:88; Köszönöm. Ma már / nem háborogsz úgy, mint az éjtszaka **T** B-nak 3:99; [G: (kezét nyújtva)] (megtsókolja azt) Köszönöm **Iz** 4:8; ...a' kinek / az Életem', 's a' Lelkem' felébredését / köszönöm **Iz** az apjáról 4:75; [G: Szánlak] Köszönném, hogy ha elhihetném **M** 4:125

**köszönhet* 1 ts i
'ajánlatos, hogy megköszönjön vmit': bedugtak egyj Klastromba ... kiszöktem a' falak közűl. / Minden vagyon nélkűl, köszönhetem, / hogy ott tanultam... **Bi** 3:354

**köszönni* 1 fn-i in
*(átv, irod) 'felelősségre vonni a történtekért (azt, akinek létrejöttük tulajdonítható, köszönhető)': Melinda helyett köszönni kell! **B** G-nak 4:453

köszönt 2 ts i
1. '(találkozáskor) üdvözöl vmit: Köszöntsd helyettem ősi / Váram' — **B** M-nak 4:405
2. (vál) 'üdvözöltet vkit': *Köszöntöm / Uratokat* (igy szólltt) mondjátok neki, hogy... **P** G-t idézve 2:165

köt 2 ts i
1. '(ruhadarabot vmely testrész köré) csomóval felerősít': ...egyj halotti fátyolt / kötnének [a meránia-k] inkább a' hasokra — **T** 3:230
2. (átv) ~ vkit vkihez: 'vminek a reménye kapcsol össze vkit vkivel': ...engem' / csak a' haszon kötött hozzád **Bi** O-nak 3:410
Vö: *beköt, kiköt*

kötöz 1 ts i
(átv) '(vmely körülmény) erősen odafűz, odaláncol vkihez vkit': Akkor Melindárol lemondok, és / színlett Feláldozásom annyival / jobban kötöz szívéhez **O** Pr:38
Vö: *megkötözve*

**követ*[1] 7 ts i
1. ~ vkit: 'közvetlenül vki után, annak nyomában megy, jár': a' midőn először / megláttalak; mint a' gyertya által a' / világ [= világosság] lesz — úgy valék melletted, úgy / követtelek (hsl) **O** M-nak 1:403; El- / csúfíttatott árnyékom mindenütt / kövessen, és véressen álljon ott', a' hol lefekszel... **B** O-ra 4:585
a) (felszólításban) Kövessetek: 'Jöjjetek utánam!': (kiált Társainak) Kövessetek! **P** 4:645; Kövessetek!!! **Sol** 4:645
2. (átv) ~ vkit: '(magatartásában) vkihez igazodik, annak példája nyomán cselekszik': Tanácsadásom ez: / Kövesd Melindát szép Kis-Aszszonyom, / 's ne ess utánna *Ottó*nak nagyon **Bi** Iz-nak 1:357 /Arany: Kövesd Melinda példáját 89/
a) (átv) 'vkinek a tanácsa szerint cselekszik': Bíberách! / m'ért nem követtelek? [Vö: Pr:33—45] **O** 4:615

**követni* 2 fn-i in
'valakinek a példája nyomán cselekedni': Germanicust, ki elrejté magát, / Hogy majd kilesse, mit beszéllenek / felőlle, nem jó ám követni mindég... **Bi** 1:267
a) 'vkinek a tanácsa szerint cselekedni': [O: Te kérded azt Tanács-adó?] És / volt annyi lelked, azt követni, Herczeg? **Bi** 3:319

/követ*[2]/ Követ 2 fn
'az, akit üzenettel küldtek vkihez': Köjön' / táján találá engem a' serény / Követ **B** 1:172; Végtére egyj Követ / hírűl hozá, hogy itt' mik esnek [= történnek] **B** 4:501

***következés** 1 fn (ritk)
'vmely megtörtént esemény hatása; következmény': az Angyal, melly jegyezte / botlásaimnak számát, illy

következést / húzó legelső lépésemkor el- / rémült dicső helyén... **B** 5:411

követség ~ Követség 5 /2, 3/ fn
1. 'célzatos küldetés, megbízatás': Ni, szinte elfelejtém — [G: Ez? mi, Ez?] Követség — **Mi** 4:186; Micsoda Követség? **G** 4:187
2. 'üzenettel vhova küldött embercsoport; küldöttség': Midőn Posony-várban Ersébetet / által vevé Lajos' Thuringi Herczeg' / számára a' Követség... **P** 2:163; Midőn elvivé / Leányod' a' követség — engemet / itten hagyattál — **Iz** G-nak 4:66; ...egy Magyar, ki *Elmerik* / Királynak a' Spanyol *Constantiát* / vivő Követségéhez tartozott... **Mi** 4:281

közben 1 nu
'a szóban forgó történés lefolyásával egy időben': zendűlésbe' nem / fog e' kiömleni az ártatlanok' ... vére is, melly / bugygása' közben fogja a' Szabadság' / Jajos tüzét átkozni **B** 2:250

közé 9 nu
1. 'a szóban forgó dolgok által határolt térbe': azt hiszed, hogy az [= a magyar] engedi, / mint egyj kifestett Kép, magát nehány / szoros vonás közé szorítani? (hsl) **B** E-nek 5:175
a) keze ~ vesz: 'birtokában tart': Csak egyszer őtet [= M-t] a' kezem közé / vehessem... **B** 2:439
b) szeme ~ néz: 'szemébe néz (az egyenesség, az igazmondás jeleként)': ...de [M] a' szemem közé se néz **O** Pr:29; ...midőn nekem *Luczi* / nem néz szemem közé, előre / már tudom, *Luczim megént csalárdkodik* **Bi** Pr:31; légy velem hideg-vér ... hogy merően nézvén szemek [= szemük] közé, becsületes / tekéntetemnél elvakúljon a' / Szentségtörő [= O] **B** 2:406
2. 'a szóban forgó dolgok csoportjába': [G] ne kapna / vasas marokkal a' Magyar Javak / közé ... **P** 2:221; Menny Tigrisek, Fene- / vadak közé, szelídíts Hyaenát... **B** a fiának 3:283
a) 'a szóban forgó dolog hatása alá: Átok reád Fiú, ki örök mocsok / közé keverted a' Hazádat **G** O-ra 4:83; [O emberei] Nagy-úr' [= B] rokonnyait lángok közé / szórták **T** 5:383

/közegyezés/ közegyjezés ~ Közegyjezés 2 /1, 1/ fn (ritk)
'vmely célért munkálkodó embercsoport közös megállapodása, egyetértése': csináljatok / mit tettzik, és a' hol közegyjezéssel / megállapodtok, ott megegyjezek **Mi** a bleneknek 2:25; Csalhatatlan a' Közegyjezés? Si 2:27

közel 2 hsz
1. 'a szóban forgó személytől kis távolságban': [O: Néném kerestet ... hová menjek?] *Csak a' melly / hely legközelb van hozzá:* Ott nem is keresnek **Bi** 3:315
2. (átv) ~-ről ismer vkit: 'alaposan tapasztalatból ismeri': Aszszony? ... te is tudod közelről e' Nemet / esmerni **Iz** Bi-nak 1:346

közellét 2 fn (ritk)
'a szóban forgó esemény közeli bekövetkezése, közelsége': M'ért jöttetek / ide hát? vagy a' pillantatnak közellétébe' [= közelségétől félve] kivánnátok viszsza mászni? [Vö: KrK. 459] **P** a bleneknek 2:31; [Bi: Bán! őrülést mutat tekénteted!] Tudom ... de hallom is közel- / létét Eszem-lerontása' hír- / kürtyének **B** 3:289

közibe 1 hsz (nép)
'a szóban forgó személyek csoportjába': A' repkedő kicsinyke Lelkek olly' / sokan donognak a' világba, mint / a' szúnyogok; de vallyon hol van az / az ember, a' ki abban elhitetné / magát, hogy ő *közikbe tartozik*? **Bi** 1:316

/közönség/ Közönség 1 fn
'(a közvéleményben számító) személyek összessége': ...dicső ellenben Becstelennek / a' sorsa, csak hogy tudja a' Közönség' / jó véleményét meghódítani **B** 4:432

közönséges 3 nm
1. 'általánosan elterjedt, gyakran tapasztalható (megnyilvánulás)': ez a'

derék Aszszony [= G] nagyon / értett azon közönséges szokáshoz ... miképp kelljen az Alattvaló / Nagyoknak orrára az édes Reménység' / üveg-szemét nevetve tenni fel **P** 2:136

2. 'egyszerű (származású), hétköznapi (személy)': ez' / Aszszonynak a' hatalma bűntetetlen teszi azt, mit a' közönséges zsivány / talán fizetne életével is?! **P** G-ról 2:262; ...mint közönséges Tolvaj vitettem / tömlöczbe **Mi** 5:124

között ~ **köztt** 18 /8, 10/ nu

1. 'a megnevezett dolgok által határolt v. közrefogott helyen': én is / sípot faragtam nádatok között [Vö: *síp*] **Bi** 2:378; ...mi csak nem megfagyunk / Kunyhónk' sövény falai köztt **T** 3:173

2. 'a megnevezett személyek közösségében': Melinda' szép mocsoktalan neve / ma szemfedélül szolgál egyj setétben / ólálkodó csoport között! **B** 1:196; A' sok udvari / szívek között ... tied volt / legegygyügyűbb ... **Ő** M-nak 1:383; Ha Németek / között közűletek Király lehetne / egyjik... **B** a bleneknek 2:267; Minek is a' becsület emberek között! **B** 3:96; Oh az én becsületem ... ezernyi sok szegény között Hazámban / felosztva van— **B** 4:422; "jóvoltotokból itt az *Illirok*' / között Királyi Helytartótok" **Zls** 5:61; Tűz, Víz, Veszély, / és Gyilkosok köztt is karomon viszem [B fiát] **Mi** 5:317

3. 'egynemű cselekvések, érzelmi állapotok csoportjában': ez ma Udvaromban az / illy esztelenkedések köztt utolsó / fog lenni **G** Pr:65; Egyj sinczeu a' sok emberi Indulat / köztt, mellynek olly' kevésbe kerüljön a' / képzelt Lehetség' által-öltözése / az Igazra, mint a' Szerelem-féltésnek (hsl) **Bi** 3:297

4. (átv) 'a szóban forgó személyek egymáshoz való viszonyában': *Árpád*' és *Bor*' vére köztt / folyó dologban Bíró csak Magyar / Ország lehet **B** 5:199 + **E** 5:243

5. 'a szóban forgó cselekvéssel egy időben': A' / bocsánatot hörgés köztt is mosolygom... **B** 1:590; **Ő** [= Bi] / hörgése köztt tevé az újjait / Keresztre... **My** 5:289

6. (átv) 'vmely folyamatos állapot tartama alatt': Mint Vándor a' Hófúvásokban, úgy / Lelkem ingadoz határtalan / kétség között (hsl) **B** 3:34; Időm eljárt, Jaj, 's Panasz köztt **T** 3:98; Hogy Peturt veszély / köztt lenni hallám... **Si** 5:106

közte 1 hsz

'a szraggal megjelölt személyek közösségében': Simon! Simon! te is közöttök [= a pártütők között]? oh nem! **Mi** 2:73

közül ~ **közűl** 9 /5, 4/ nu

1. 'a szóban forgó dolgok által közrefogott helyről; az ezek által meghatározott helyzetből': oh Melinda! ... egyj Ember — egyj haszontalan Por — az / ütné-ki őtet karjaim közül? **B** 1:252; ...köszöktem a' falak közűl [= a klastromból] **Bi** 3:353

2. 'több azonos személy közösségéből (kiemelve)': [a magyarok] úgy kiválnak / a' többi Lévnyalók közül, miképpen / egyj Medve több vakondokok közül (hsl) **P** 1:141; Bánk! ... Te ments- / meg engem' e' Haramiák közűl **Mi** 2:92; Hát még is egyj az öszve-esküdtek közül— ? **G** Mi-nak 4:291; Ez [= Si] itt' az Öszveesküdttek közűl / egyj — **Sol** E-nek 5:73; Nincs senki a' jelenvaló Leventák / közűl, ki... **E** 5:238 + **E** 5:243

/közüle/ közűle 2 hsz

'a szóban forgó, szraggal megjelölt személyek csoportjából': Ha Németek / között közűletek Király lehetne / egyjik... **B** a bleneknek 2:267; meg-kelle esküdnöm, hogy egyjikét / sem árulom közűlök [= az összeesküvők közül] el **Mi** 4:298

kukk 1 fn

egy ~-ot se: 'egy szót, semmit sem': Csitt! — nektek erről egy kukkot se' kell / ám tudni **P** Mi-nak és Si-nak 1:156

Kunrád 1 fn, tuln

'Bánk apja': Így találá ott' / bennünket egy Magyar, ki *Elmerik* / Ki-

rálynak a' Spanyol *Constantiát* / vivő Követségéhez tartozott — / *Kunrád*, a' Nagy-úrnak Édes-apja **Mi** 4:282

kunyhó ~ Kunyhó 2 /1, 1/ fn
'szegényes, egyszerű kis ház': Ő [= G] czifra, és márványos Házakat / építtet; és mi — csak nem megfagyunk / Kunyhónk' sövény falai közt (ell) **T** 3:173; ezen vonással/megy vissza egyj eltévelyedettnek a' / vezére kedves kunyhójába **Iz** 5:261

Kupa 1 fn, tuln
'Koppány (aki I. István ellen fellázadt)' /Vö: KrK. 467/: Ha olly hatalmatok lehetne is' / mint volt *Leventa*' vagy pedig *Kupának* ... **B** a bleneknek 2:284

***kurjogat** 1 ts i (nép)
'teli torokból többször kiált; ordibál': Hurczoltatik Petur-bán, és egész / Háznépe lófarkon. 'S azt kurjogatytyák, / hogy: éljen a' Király! **B** 5:204

/kutya/ Kutya 1 fn
'őrzésre, vadászatra használt háziállat': ...egyj Bujának [= O-nak], a' kinél még / drágább, 's becsesb előttem a' Kutyám **B** 2:449

küld 1 ts i
'megparancsolja vkinek, hogy menjen vhova': Nap! / küld [= küldd] oktalan Phaétonod', hogy ... pörköljön engem' is pokolra le! **B** 3:47 /Vö: *Phaéton*/
Vö: *elküldhet*, *utánaküld*

/különben/ külömben 2 /1, 1/ hsz
(ksz-szerűen) 'egyébként': Oh czélra! így külömben egyj / bárányi békeség ... epét okádna itt... **P** a bleneknek 1:97; ne bántsd őket [= a bleneket], különben én / tőllök fogok kivánni *egyjet*... **B** P-nak 2:288

/külön-külön/ különkülön 1 mn
(ritk) 'más és más; különböző (hely)': Hazánk' különkülön Vidékein / Jajt, 's bánatot találtam; 's itt' ime / ellenkezőt találok (ell) **B** 1:167

külső 2 mn
'országunkon kívül levő (terület)': Azok tevék ezt, a' kiket te külső / földekről országodba csődítél **B** E-nek 5:207
a) 'idegen (nép)': ...a külső nemzetet / a' nélkűl is megútáltt Nép szeméttel / dobálta **Mi** 5:125

***/külsőképp/ külsőképp'** 1 hsz (ritk)
'külsőleg, látszatra, forma szerint': [a merániak] egyj halotti fátyolt / kötnének inkább a' hasokra — leg- / alább csak úgy külsőképp' is mutatnák / a' gyászt... **T** 3:231

kürt 1 fn
'fúvós hangszer (ill. ezt utánzó gyermekjáték)': [E] Kálmánnak, a' Fiának, hogy dobot, / vagy egyj kicsiny kürtöt nyerhessen — ífzi- / Galícziából el Miczislaviczt? **P** 2:208
Vö: *hírkürt*

L

láb 3 fn
1. (átv is) ~-ánál: 'lábához borulva; meghódolva': Oh, töltsd-be kéréseket [= az összeesküvőkét], és egyről egyjig / a' lábaidnál láthatod **Mi** G-nak 4:209
***2.** (ritk) feje ~-ánál hever: 'lefejezik, megölik': Csak egyj szót még, vagy egyj nyomot / tovább, 's fejed lábadnál fog heverni **O** Bi-nak 3:397
3. (átv, ritk) ~-at ad vkinek: 'segít, támogat vkit': [G] ...a' ki lábat / ád a' Bujálkodónak [= O-nak] **B** 4:548

/lábad/ lábbad 1 tn i
könnybe ~ a szeme: '(vmely érzelmi hatástól) elönti a könny; könnyes lesz a szeme': ha csak reá találok is / gondolni [a szerelemre], könnybe lábbad a' szemem **Bi** Pr:13; Sirtt bennen a' Lélek, hogy a' pazarlást / szemléltem, és minden Magyar' szeme / könnyekbe lábbadt **P** 2:178

***lábdobogás** 1 fn
'lábbal előidézett ismételt zaj, dübörgés': alig / értem Melinda' ajtajá-

hoz, a' midőn / egyj durva lábdobogás riaszta-fel **Iz** 4:42

/lábszár/ Lábszár 1 fn
'a lábnak bokától térdig érő része': Elkellene pirúlniok, / midőn ezüst — arannyal vartt övek / verődnek a' Lábszáraikra **T** a merániakról 3:227

/lágya/ -lágya 1 fn
feje ~ : 'a fejtető hátsó, puha része': mintsem ő [= B fia] az ősi szokásnak [= a megvakításnak] áldozattya / legyen — hüvelykemet nyomom feje-/lágyába [= megölöm] inkább **Mi** 5:307

Lajos 1 fn, tulu
'türingiai herceg, G veje': Midőn Poson-várban Erzsébetet / által vevé Lajos' Thuringi Herczeg' / számára a' Követség . . . **P** 2:162

lakás 1 fn
'az a hely, ahol vmi állandóan megtalálható': Minden kimondatott szó / hazud, 's az emberekben nyargaló / Tüdő csak a' Hazugság' ördögének / lakása (metaf) **P** 1:109 /Vö: KrK. 450/

***lakni** 2 fn-i in
'vhol állandóan tartózkodni, élni': ezért nem ille Báuk- / bán' Hitvesének a' Magányba' lakni? **M** 1:387; . . . áltláttad azt, / hogy a' *Bojóthi Melindának nem illik / Falun magányban lakni; mert Nagy-úrné* **M** G-nak 1:456

lakó 1 mn
'vhol állandóan tartózkodó (személy)': Menyben lakó szentséges Atyám! **B** 1:212

/lakodalom/ Lakadalom 3 fn
'házasságkötéskor szokásos vendégség, mulatság': Ő [= G] Tánczmulatságokat ád szűntelen, / úgy, mintha mindég vagy Lakadalma, vagy / Keresztelője volna **T** 3:182
a) (átv) 'házasságkötés (?), szeretkezés (?)': Ha a' szegény Hold férjhez adja szép / Leányait, mondjátok, hogy Királyi / Lakadalma van két nyil-lövésnyire **M** 3:39; [B] azt vélte táu, hogy nálla nélkül is / elmenni tudnék Lakadalomba **M** 4:130 /Az őrült **M** e kifejezésének értelme nem világos, Arany célzása sem: „Az eszme a bűnágy" 148. Lovas (201 és 208) és mások is a *szeretkezéssel* azonosítják. Vö: KrK. 472 és 478/

lakos 3 fn
'vmely helyen élő személy': hiszen / szép könnyid elbúsíthatnák az Ég' / lakossait **B** M-nak 3:22; Éktelen / lakossa a' Pokolnak, mit gyötörsz **B** T-nak 5:341
***a)** (átv) 'az, aki birtokolja a szóban forgó helyet': Eszelős szerelmem egyj egészszen új / világot álmod Őrültségiben, / mellynek csak *Ottó* a' lakossa, és — *Melinda* **O** M-nak 1:433

lám 1 msz
(enyhe csodálkozás kifejezésére) 'íme': Tiborcz vagyok, kegyes Nagy-úr — no lám! **T** B-nak 1:200

/lánc/ láncz ~ Láncz 6 /4, 2/ fn
1. 'fémkarikákból készült erős kötelék': Ezen Haza- 's Felség-árulót [= P-t] lánczokba verjétek — parancsolom **B** 2:315
2. 'nemesfémből készült apró karikákból álló ékszer': egyj / Kereszt — arany Láncz, mind Égérfogók / az Aszszonyokra nézve **Bi** 1:289
3. (átv) 'szoros emberi kapcsolat, viszony': *Melinda!* . . . égi 's földi Mindenem' javát / szorossan egybe foglaló erős / Láncz (metaf) [Vö: KrK. 451] B 1:210; Szedd rendbe Lélek magadat, és szakaszd- / széjtt mind azon tündéri lánczokat, / mellyekkel a' Királyi székhez, és / a' Hitvesedhez . . . megvalál kötözve! (metaf) **B** 1:581
4. (átv) 'az embert vmilyen szempontból korlátozó megkötöttség': Manó vigye / vígságtokat, hol a' szabad Magyar / érzés az itt erőltetett Feszesség' / lánczába kéntelen harapni (metaf) **Si** 1:71; Azt képzeléd, hogy Isten vagy, mivel / letérdepeltek Híveid, midőn / a' lánczokat reád rakták **B** G-nak 4:538

láng 2 fn

1. 'az égést kísérő fényes, lobogó jelenség; tűz': Nagy-úr' rokonnyait lángok közé / szórták [O emberei] **T** 5:383

2. (átv) 'nagyfokú érzelmi megnyilvánulás': Az a' tűz, mellyet a' / Természet alkotott az Aszszonyok' / szemébe, olly sebessen elragad, / hogy azt csak egyj nyájas szó is dühös / lángokra gerjeszti **G** 1:496

lappang 1 tn i

'észrevétlenül, de kitörésre készen rejtőzik': Zendülés / lappanga mindenütt **B** 5:169

lárma 1 fn

*(átv) 'felfűnés, botrány': Elkell az Udvarunk' hagynod Melinda [...] De minden lárma nélkűl **G** 4:142

lármás 1 mn

'zajos, élénk (környezet)': Királyi Udvarodra nem / vagyok én teremtve. Itt nekem hideg, / lármás, világos minden, olly nagyon **Iz** G-nak 4:78

lassan 2 hsz

1. 'kis sebességgel haladva': ki ott az, a' kit erre hoznak / olly lassan? **B** 5:339

2. ~!: 'ne olyan nagy hévvel!': No lassan! ... biz úgy / nekem estek hogy... **Bi** a bleneknek 2:346

lát 29 ts i

1. 'vkit, vmit szemével érzékel': ...látod, / (csúfossan kimutat) hogy ... **P** B-nak 1:176; Jaj a' szemeknek, mellyek ezt / láttyák **Iz** 1:353; Társitoknak könnyeit soha / se lássa többé **B** 2:216; a' / Hívség? Kisértet, mellyről minden ember / fecseg; de még nem látta senki is **B** 3:146; [O: Bánk is itthon] Láttam **Bi** 3:309; Rendetlenűl láttam ki-futni onnét / a 'Herczeget **Iz** 4:39; (ki-mutat az ablakon) Láttyátok azt az ősz embert? **B** 4:374; (szemeit törli) Mikhál, látod e' vizet?! **B** 4:384; Itt előszobádba' láttam / Mikhált gyalázatján kesergeni **B** 4:513; Látod ott! **E** Si-nak 5:75; Mikhált láttuk a' / tömlöczbe késértetni **Si** 5:90; második / Endrét tehát lássátok vívni meg- / holtt Hitvesének jónevére [= jónevéért] **E** 5:265

a) ~ vkit: 'találkozik vele': oh Bánk, látlak é megént? **M** 4:395

2. (átv) 'észrevesz, felfog vmit': nem látod, mint potyog / Hazádfiának arczáján le könnye? **P** B-nak 2:112; [Mi: Ha meg találják ezt látni —] Lássák, és irtózzanak **G** 4:302; Vak voltam én is Udvarodba'; de már látok **B** G-nak 4:491; nem látod azt, hogy [híveid] többnyire a' saját / hasznokra egyj kalitkát építettek / a' büszkeségeden ... hol elveszel **B** G-nak 4:532; a' szánás akkoron / jön csak, midőn láttyuk, hogy egyjike / többé felállni nem tud **G** 4:571

3. 'megismer, tapasztal': [B] Lássa azt, hogy itt mik esnek [= történnek] **P** 1:154; tekéntenél csak egyszer / házamba — élve látnád a' panaszt előtted **T** B-nak 3:103

4. (átv) 'ismer, tud vmit': De láttya Isten, hogy nem-értem azt [= a lopást] **T** 3:125

a) 'betekintése van vmibe': 'S ugyan továbbra [= előbbre] láttak ők [= G-ék], mint a' Szerelmes [= B]? **B** 1:217

b) ~-od; (táj) ládd: 'nézd; értsd meg': Ottó, no jőjj! látod, leereszkedek **G** Pr:62; Látod hová tud téged' csak neve- / is vinni Endrének! ládd mint buzogsz / érette **B** P-nak 2:319—320; Ládd Bán, sokan tudták ezt a' Regét **Bi** B-nak 2:375; Ládd Bán: Királyod a' kezedbe adta / egész hatalmát **Bi** B-nak 2:390; Lásd, mitévő léssz **Sol** E-nek 5:74

5. Sz-szerűen (tréf) Ej, lássa bár az ember [= nézze meg az ember], e' [= Mi] bizon / alszik megént! **Si** 1:2

**láthat* 2 ts i

1. 'találkozhat vkivel': hol vannak a' Gyermekeim? — még ne is / láthassam őket? **G** 4:61

2. (átv) lábánál ~ vkit': 'hódolatát tapasztalhatja': Oh, töltsd-be kéréseket [= az összeesküvőkét], és egyről egyjig / a' lábaidnál láthatod **Mi** G-nak 4:209

**látni* 3 tn-i in

1. 'megismerni, tudni vmit': Keresztények valának ők [= G-ék], / kik csak tanúságúl szemléltek [= néztek] az / imádtatott Keresztre — látni, hogy / ők is miképp' feszegethessék az embert **P** 4:626

2. (átv) 'észrevenni': Egyj Királynak / kell látni minden könnyeket **E** 5:20

3. (átv) '(állapotot, helyzetet) megérni, átélni': vesztő-helyet se fogsz te látni, hogy / ottan rikóltthassál **Bi** B-nak 2:420

Vö: *átlát, meglát*

látszik 1 tn i

'úgy tűnik fel vki, hogy vmilyen': Nem hinni látszol, 's tántorithatatlan' / megállni, mint minden kevély-eszű **Mi** G-nak 4:240

**látszani* 1 fn-i in

'vmilyen benyomást kelteni': esmérlek e' immár én tégedet? / vagy egyj csodálatos embernek óhajtsz / látszani úgy é? **O** Bi-nak 1:274

***/látszatik/ láttzatik** 1 (szenv) i (ritk)

~ vminek: 'tűnik, látszik vminek': a' háborúban szabad fosztani, / E' gondolat legjobbnak láttzatott **T** 3:158

látta 1 fn (szragos)

*a világ ~-ára: 'nyilvánosan, nem titokban': Magyarrol / el nem hiszem [hogy megölte G-t]; mert az előbb [= inkább] a' Világ' / láttára tenné, mint alattomossan **Sol** 5:67

***láttatik** 1 (szenv) i (ritk)

'úgy tűnik, mintha...': Egész Ország csupán / [G] nyelvén lebegni láttatott [= úgy beszélt, mintha Mo. korlátlan uralkodója, kincseinek egyedüli birtokosa lenne] **P** 2:165 /Vö: KrK. 463/

le 3 hsz

(indulatos, követelő felszólításban) ~ vhonnan!: 'le vele!; eltávolítani!': Tő [= tű] Aszszonyok' kezébe, nem Királyi- / pálczánk — le onnan édes Aszszonyom! **P** G-ra 2:37; Le a' Királyi- / székből Aszszonyom! **P** G-ra 2:61 + **Mi** 2:102

leáldoz 1 tn i (vál)

'(nap) lemegy': Nem — nem áldozott- / le szennyel a' nap szent Koronám felett. / Ártatlan ő [= G]! **E** 5:307

leány ~ Leány ~ L'ány 8 /2, 4, 2/ fn

1. (szraggal) 'nőnemű gyermek': Midőn elvivé / Leányod' a' Követség — engemet itten hagyattál [...] Jó *Bertha*, légy Leányom' annya, mint / én annya lészek' a' tiednek! **Iz** G-nak 4:66—68; // Ha a' szegény Hold férjhez adja szép / Leányait... **M** 3:38

2. 'fiatal nő, hajadon': Én ez országodba úgy / jöttem be egykor, mint egyj Aszszonyi / szép Érdemünkel [= érdemünkre] büszke L'ány **Iz** G-nak 4:14; ...de a' / Vitéz [= O] bemocskolá magát, 's azért / a' büszke Német L'ány a' Bíborost- / is megveté **Iz** önmagáról 4:22

a) (bizalmas megszólításban): Leány! szerencse, hogy te vagy **G** Iz-nak 4:6 + 4:18; 4:23

lebeg 1 tn i

*(átv) 'képzeletben, sejtelmesen van vhol': eszem egyj nagy Óceánban / lebeg, veszejtve minden csillagot **B** 3:35

**lebegni* 1 fn-i in

*(átv, ritk) nyelvén ~: 'szavaiban könnyedén, magabiztosan megjelenni': Midőn Poson-várban Ersébetet / által vevé ... a' Követség ... Egész Ország csupán / nyelvén lebegni láttatott **P** G-ról 2:165 /Vö: *láttatik*/

/lebocsátkozik/ lebocsájtkozik 1 tn i

(átv) 'leereszkedik vkihez': Még gyermekekhez nem bocsájtkozék le / mióltа... **Bi** O-nak 3:335

***lecsadar** 1 ts i (ritk)

'lecsavar, lesodor': Oh, hogy egyj zivatar le nem / csadarja szemfedelét képéről [a halott M-nak]! **B** 5:339

ledöf 1 ts i

'fegyverét beleszúrva halálra sebez vkit': Ottó döfött le — hátúl [-ról] **Bi** 3:426

ledől 1 tn i
'(személy) elerőtlenedve összeroskad': Ember! ledőlsz — erősödj [= szedd össze magad]! **G** Mi-nak 4:274

leereszkedik 1 tn i
(átv) 'magasabb társadalmi helyzetét mellőzve alacsonyabb rangú személlyel kapcsolatba lép': Ottó, no jőjj! látod, leereszkedek, / 's magam jövök hozzád **G** Pr:62

lefekszik 1 tn i
'(ember) nyugovóra tér': árnyékom ... véressen álljon ott', / a' hol lefekszel, ott a' hol felébredsz! (párh) **B** O-ra 4:586

***lefekte** 1 fn (szragos) (ritk)
'vkinek a nyugovóra térése': előmbe jött ... Bíberách; 's midőn lefektedet megtudta, kértt / hogy... **Iz** G-nak 4:33

lefest 1 ts i
(átv) 'szavakkal ábrázol, leír': ezt [= a féltékenységet] előttem egykor úgy / festék le, jól tudom, mint egyjikét a' / Lélek-betegségének **B** 1:237

/lefordul/ lefordúl 1 tn i
'egyensúlyát vesztve leesik, lezuhan': A' Király, azt / mondják, hogy a' Lovárol is le fordúltt [G halálhírére] **Udv** 5:3

legalább 4 hsz
'az elképzelhető lehetőségek közül a legszerényebbet véve': No leg-/ alább beszélj hát egy kicsinyt alantabb / hangon: az emberek néznek Mi P-nak 1:103; legalább csak egy vidám tekéntetet / mutatna hát [G], ha színből is **P** 1:120; Bánk! taposs meg legalább engemet! **M** 3:26; leg- / alább csak úgy külsőképp' is mutatnák / a' gyászt **T** a merániakról 3:230

/legény/ Legény 2 fn
(ritk) 'közkatona': Utánna küldttem [B-nak] egyj jó / futó Legényt titokba **P** 1:154; Én nyomokba voltam [a lázadóknak] a' / Legényeimmel **Sol** 5:44

leginkább 1 hsz
'legnagyobb mértékben; annál jobban': A' Hír csak esztelen / kongás — ha a' hordó üres, leginkább / kong **B** 4:482

/légy/ Légy 1 fn
*(átv, ritk) 'élősködő, haszonleső személy': egyj jól megterîttetett / asztal Legyekbe nem szűkölködik [célzás az udvari mulatság résztvevőire] (metaf) **P** 1:177
/Vö: *lévnyaló*/

/lehelet/ lehellet 2 fn
'kilélegzett levegő': Lennél csak egyszer enyim Melinda, úgy / az *álmot* útálnám ... a' *szelet*, mert elragadná / tőllem lehelleted' (párh) **O** 1:429; A' / lehelletem fogom mérsékleni, / ne hogy törékeny erköles'tök virágit / lelökje **B** az asszonyokról 4:349

***/lehelhet/ lehellhet** 1 tn i
(átv) 'lélegezhet, élhet': Megént lehelhetek, megént, / és érzem azt, hogy élek **B** 1:556

lehet 37 tn i
1. (a *van* i ható alakjaként)
1. 'erkölcsi alap van rá, a körülmények megengedik, hogy vmije legyen': Ha olly hatalmatok lehetne is, / mint volt ... *Kupának* **B** a bleneknek 2:283; a' Metéltetett sikólt; de / hisz' arra nem szükség halgatni, csak / haszon lehessen **T** 3:170 + 2:435; 3:76
a) 'mód van rá, hogy vmilyen legyen': Az se lehet szűnetlen ép!!! **B** a saját lelkéről 1:239; Fájdalminak lehetne Istene; de Ember is lehet ha tettzik **E** B-ról 5:396—397 + 3:106
2. 'ok, erkölcsi alap van rá, hogy vmilyen legyen': Az Istennek kenettje Endre; nem / Gertrúd! ez a' Rabló az nem lehet **P** 2:297; *Árpád*' és *Bor*' vére között / folyó dologban Bíró csak Magyar / Ország lehet **B** 5:201 + 3:395; 4:4; 4:111; 5:198; 5:245; 5:335
3. 'megeshet, hogy alkalmas lesz vmire': gazdag, 's hatalmas Léte Barátinak / lehet javokra **B** 4:443
4. 'föltehető, elképzelhető': Ezek donognak, és lehet talán, hogy / a'

titkom' is kidonganák **P** 1:178; Minden lehet [Vö: KrK. 453] **M** 1:453 + 3:51; 3:54 / Vö: KrK. 472/

a) (nép) úgy ~: 'talán úgy lesz; megtörténhet': Hm; hátha még is úgy lehetne? [Bizonytalan értelmű. Vö: KrK. 448] **Si** 1:1 + **Si** 1:14; **Si** 2:18; **Si** 2:44; **Si** 2:82; **Si** 2:282

II. (a *lesz* i ható alakjaként)

'mód van rá, hogy vki v. vmi vmivé váljon': ha hogy Melinda, Hold; / *Endymion* lehessek általa **O** Pr:20; meg annyi jó Magyar / Háznépnek ők [= Si fiai] lehetnek Törzsöki **Si** 1:31; Szerelmem által egyj lehet / csak boldog, és szerencsés — az pedig / Bánk **M** 1:411; Ha Németek / között közűletek Király lehetne / egyjik... **B** 2:267; Hazudni? oh! / oh vajha Angyalom [= megmentőm] lehetne az **M** 3:4

a) 'eshetőség van rá, hogy vmi vkié legyen': Gertrúdis! add tanácsodat nékem / *hogyan lehessen enyim Melinda szíve*? **O** 1:527

III. (segédi-szerűen, fn-i in-vel együtt)

1. 'módjában van vmit megtenni': Ott élni nem lehet nekünk **Si** 1:88; azomba szóllni / itt nem lehet **P** 1:175; szólj Bíberách, lehetne még talán / meggátlanunk? **B** 2:429; Nem is / méltó azon kis fáradságra, mellyel / kilehetne rántani **Bi** a hajszálairól 3:332; A' népet ... tartóztatni nem / lehet a' Halott nézéstől **Udv** 5:2; győzedelmes jöttöm' innepén / romlásodat könnyeznem sem lehet!? **E** 5:196

2. 'ok, jog van vmit megtenni': e' dolog / ha Melinda' érdemét temette volna / el; úgy kikergettetni kész lehetnék / Országaimból **G** O-nak 1:516; [B: Úton álló!] Igazán? lehet meglátni képemen? **T** 3:95; Oh / mert kész lehetnék e' fájdalmaimban / önn' gyilkosommá lenni! **Iz** 5:12

a) 'ok van vkit vmilyennek nyilvánítani': a' zsidók ... a' / kiket tulajdonképpen tán nem is / lehetne ember-nyúzóknak nevezni... **T** 3:163

lehetetlen 2 mn

'nem lehetséges; nem következhet be': De Istenemre! lehetetlen még is ez — / nem! nem lehet! [Vö: KrK. 472] **B** 3:50; Nem, nem! lehetetlen az! [G: Micsoda?] Hogy álmos a' Rabló! **M** 4:118

*/**lehetség**/ **Lehetség** 1 fn (ritk)

'az az eshetőség, hogy vmi bekövetkezhet; lehetőség': Egyj sincsen a' sok emberi Indulat / között, mellynek olly' kevésbe kerüljön a' / képzeltt Lehetség' által-öltözése / az Igazra, mint a' Szerelem-féltésnek **Bi** 3:298

lehetséges 1 mn

'feltételezhető; megtörténhet': [B: Hazudsz!] (elötte térdepel) Igen; miólta Hitvesed / megszűntt Melinda lenni, mindenik / vétek lehetséges **M** 3:3

lehúz 1 ts i

(átv) bőrt ~ vkiről: 'mindenétől megfosztja; tönkreteszi': Nyúzásra bőr kivántatik, holott / azt a' Merániak magok lehúzták / már a' csontyainkról *T* 3:165

/**léhűtő**/ **Léhűtő** 1 fn (rosszalló)

'léha, semmittevő, semmirekellő személy': sok / Meránit ollyker azt hinné az ember, / hogy tán akasztani viszik, úgy körül / van véve a' Léhűtőktő **T** 3:179

lel 9 ts i

1. 'talál': Tűzben, 's vérben leltem itt' mindent **Sol** 5:33; [E: 'S a' Királynét?] Már halva leltük **Si** 5:94

2. (nép) mi ~-t vkit? 'mi a baja? mi történt vele?': Meg kell ezennel tudnom, hogy mi lelt / Melinda **Mi** 4:177 + **Si** 1:82; **O** 1:466; **P** 2:63; **Mi** 4:181; **Iz** 3:80 (2)

**lelhet* 1 ts i

'találhat': Bolondokat lelhetsz; de engem' a' / szerencse itt Uraddá tett **O** Bi-nak 3:398

lélek ~ **Lélek** 30 /10, 20/ fn

1. 'az életmegnyilvánulás föltétele, hordozója': királyi széke' kárpitjának a' / zsinórival fojtom beléje lelkét [= megölöm G-t] **P** 2:300

a) 'kiadja a ~-ét: 'meghal': [P] nem hallá többet egyj / szavunkat is — lelkét ki adta ott' **Sol** 5:231 + **My** Bi-ról 5:290

2. 'az emberi tudatvilág egésze; az ember belső valója': ...a' kinek / az Életem', 's Lelkem' felébredését köszönöm **Iz** az apjáról 4:47; add viszsza Férjét e' tökélletessen / megrontatott beteg' Lelkemnek is **M** G-nak 4:124; nem is csókolhatom / azon kezet, melly útat nyithatott / Lelkem' kirablására **M** G-nak 4:150; egyj boldogtalan Éjtszaka / elvette ... egyjetlen-egyj Fiamat ... Lelkemnek egyj gyönyörűségét **Mi** 4:263; Nem volt Italtok / méreg; de elszárítá lelkemet **M** G-nak 4:404; kenőcsli testét / lelkét **B** G-nak 4:553

a) 'vkinek az érzésvilága, szíve': belőlled a' rosz Lelek ordit! **Si** P-nak 1:87; Tudom / én jól, hogy elvesztette Lelked egyj / részét arany-nyúgalmának **P** B-nak 2:109; Kopácsolásokat / Lelkem menyaszszonyi ágynak gondolá; / pedig... **Mi** 2:454; Mint Vándor a' Hófúvásokban, úgy / Lelkem ingadoz határtalan / kétség között (hsl) **B** 3:33; ...susogja azt a' jó Reménység / lelkembe: nem lehet **B** 3:54; Egyj szájjal, egy Lélekkel azt kiáltá / minden Magyar... **B** 4:474; Hogy e' dühösség ... száz ezer mértékbe' fussa- / el Lelkedet! **B** O-ra 4:577

b) 'akaraterő, önfeláldozó bátorság': Az Őseink becsülettel, 's vitézi / lélekkel estek egykor el **B** 2:243

c) (nép) 'lelkiismeret, igazságérzet': Sirtt bennem a' Lélek, hogy a' pazarlást / szemléltem **P** 2:176; És / volt annyi Lelked [= volt hozzá lelked] azt [= a tanácsot] követni, Herczeg? **Bi** O-nak 3:319

d) lelkemre mondom: 'becsületemre mondom': Le- / mondaszsz? [M-ról] ... úgy / Lelkemre mondom hát nem is szeretted! **G** O-nak 1:490 + **T** 3:299; **B** 4:337

e) (megszólításként) 'maga az ember, személyiségének alapvető vonásaiban tekintve': Vond ki, Lelkem, most magad' / azon setét ködből, melly elragadta / előlled a' világot [= világosságot, tisztánlátást] **B** 1:560; Szedd rendbe Lélek magadat **B** 1:580; oh gyáva Lelkek! **B** a blieneknek 2:33; te kérded / azt Bán? szegény Lélek **P** B-nak 2:106; Egyj szót csak, irgalmas Lélek **B** Iz-nak 3:83; (szédűlni láttatik) Gyenge Lélek, / szédűlsz? **G** önmagának 4:97; Azt, büszke Lélek fel nem érted észszel, hogy... **B** G-nak 4:405

3. 'ember': A' repkedő kicsinyke Lelkek olly' / sokan donognak a' világba', mint / a' szúnyogok (hsl) **Bi** 1:312

***/lélek-betegség/ Lélek-betegség** 1 fn (ritk)
'lelki betegség; a lélek betegsége': ezt [= a féltékenységet] előttem egykor úgy / festék le, mint egyjikét a' / Lélek-betegségének (hsl) **B** 1:238

lelki 1 mn
'az emberi lélekben (2) végbemenő, arra jellemző (állapot, érzés)': add viszsza Híveidnek ... az életen való gyönyörködést ... a' testi lelki megelégedést (párh) **Mi** 4:217

lelkiesméret ~ Lelki esméret 2 /1, 1/ fn (táj)
'erkölcsi tudat, melynek alapján az egyén saját tetteit megítéli; lelkiismeret': Ősz hajam vagyon Simon' / jó Lelki esméretem **Mi** 1:6; Nézzétek e' Halottnak arczulatját ... hol itten / a' gyáva lelkiesméret nyoma? **Iz** G-ról 5:254

lelkű →*kicsiny lelkű*

lelök 1 ts i
*(átv) 'elpusztít, tönkretesz vmit': A' / lehelletem fogom mérsékleni, / ne hogy törékeny erkölcs'tök virágit / lelökje **B** az asszonyokról 4:351

lemegy 1 tn i
'(nap) lenyugszik': (ki-néz ablakon) Vitézi módra méssz- / le szép nap! **G** 4:320

lemond ~ le mond 4 /3, 1/ tn i
*~ vkiről: '(férfi-nő kapcsolatban) feladja a meghódítás tervét': Akkor

Melindáról lemondok, és / színlett feláldozásom annyival / jobban kötöz szívéhez **O** Pr:36; tehát le mondok rólla [= M-ról] **O** 1:488; Le- / mondaszsz? **G** O-nak 1:488; ki ekkor- / is még lemond, az oktalan — bolond **G** O-nak 1:509

**lemondani* 1 fn-i in
~ vkiről: 'feladni a meghódítás tervét': És / te Rólla [= M-ról] még is le akarsz mondani? **G** O-nak 1:501

lemos 1 ts i
(átv) '(erkölcsi szennyet) vmely tett által eltüntet': Örvendj Becsületem! Lemosta mocskod' / a' Vér-keresztség **B** 4:593

lenn 1 hsz
'(a beszélő helyzetéhez képest) alacsonyabban levő helyen': Lenn a' Királyi-ház előtt soká / ólálkodék **T** 3:126

lenyel 1 ts i
(átv) '(kényszerhelyzetet, kellemetlenséget) szó nélkül tűr': Kiholtak szabadítóid, oh / te vasra vertt Hazám! no nyeld-le a' bilincsed' / jajgatva, 's edd magadnak a' halált! **P** 2:310

*/**lenyugodott**/ **lenyúgodott** 1 mn (ritk)
'örök nyugalomra tért, meghalt (személy)': Egyj olly Teremtés, a' kinek nem ez / hazája, — Czinteremjeinkben a' / kinek lenyúgodott Szülői nem / tevékle csontyokat ... bennünket az vallyon szerethet e'? (párh) **P** G-ról 2:40

*/**lenyugta**/ **Lenyugta** 1 fn (szragos) (ritk)
örök ~: 'halála': Épülj-fel! izmosodj-meg, gondolat! — veled épül ismét csak fel, örök Lenyugtom' / felett, megélledő Becsületem! (ell) **B** 3:64

***leölettetik** 1 (szenv) i (ritk)
'(ember) gyilkosság következtében elpusztul': [P] Mint Pártosok' feje, és Nagy-aszszonyunk' / gyilkossa úgy ölettetett-le **B** 5:210
Vö: *megöl*

lép[1] 1 tn i
(átv) hivatalra ~: 'hivatalt elfoglal': Minő dicső ellenben Becstelennek / a' sorsa ... bűntetetlen el- / követhet undokságokat ... fő-hívatalra lép **B** 4:438
Vö: *beléphet, kilép*

lép[2] 1 fn
(átv) ~-re csal →*csal*

lépés 1 fn
(átv) 'cselekedet, tett': az Angyal ... illy következést / húzó legelső lépésemkor el- / rémült dicső helyén **B** 5:412

lepotyog 1 tn i
'(könny) lecsorog, lehull': nem látod, mint potyog / Hazádfiának arczáján le könnye? (inv) **P** B-nak 2:112

lepörköl 1 ts i
*pokolra ~: '(láng, tűz) vesztét okozza': Nap! / küld [= küldd] oktalan Phaétonod' / hogy a' világot öszve meg öszve rontván, / pörköljön engem' is pokolra le! (inv) **B** 3:49 /Vö: *Phaéton;* KrK. 472/

lerág 1 ts i
(átv) 'rágva leeszik vmit': ha húsomat / lerágja a' Kerítő Aszszony [= G] akkor, / még c.ontomon is elviszem Melindát **B** 2:442

***lerakni** 1 fn-i in
~ vminek az oltárára: 'annak céljára feláldozni vmit': a' Hír a' Királyi-Szék' / fő *Bélje*; ennek oltárára kész a' / Magyar lerakni mindenét **B** 4:485 /Vö: *Bél*/

leránt 1 ts i
(átv) ~-ja az álarcot vkiről: 'igazi erkölcsi arculatát felfedi; leleplezi': hogy elpirúljon, / lerántom e' parázna Bíborosról [= O-ról] a' szép al-orczáját kaczagtatón **B** 2:402

lerogy 1 tn i
'(személy) leroskad, összecsik': lerogytál ott Atyádnak a' / sírjára **B** P-nak 2:328

lerohan 1 tn i
'nagy sebességgel lecsúszik, lezúdul': torkokon [= torkukon] kegyes Nagy-aszszonyunk' / sültt főttje olly mohon rohan le, hogy / majd szinte megfulladnak **P** az udvari vendégekről 1:79

lerontat 2 ts i
(ritk) '(építményt) rommá tétet, leromboltat': [G] Lerontatá Atyáink' várait, / 's Meráni Fegyverest rakott oda **P** 2:184; lerontatád az Ősi / szép várakat, 's od'adtad a' tulajdon / Fe!ekezetednek **Mi** G-nak 4:227

***lerontatás** 1 fn (ritk)
(átv) 'összeomlás, megbomlás': hallom is közel- / létét Eszem-lerontatása' hír- / kürtyének **B** 3:290

leroskad 1 tn i
'(személy) roskadva lerogy': Ő [= egy banya] alig / látott meg engemet, 's leroskadott / térdére **Si** 1:36

***leselkedő** 1 fn
(rosszalló) 'az, aki titokban megfigyel vkit': Leselkedő! ezért / csaltad tehát ki titkomat — ? **Iz** Bi-nak 1:338

/lesújt/ lesujt 1 ts i
'(állatot) erős ütéssel elejt, megöl': ha egyj szegény / himlős gyer'ek megkíváníván, lesujtunk / egyj rosz galambfiat, tüstént kikötnek **T** 3:201

lesz ~ lessz ~ leszsz ~ leszen ~ lészen 92 /2, 79, 6, 1, 4/ tn i
1. 'keletkezik': mint gyertya által a' / világ [= világosság] lesz — úgy valék melletted **O** M-nak 1:402 stb.
a) 'korábbi minőségéből mássá válik': Lévnyalóvá / lettél dicső *Árpád gyümölcse te*? **P** 1:81; most már gaz ember is lennék; de késő — ! **T** 3:118; az én öcsém félénk-gyilkossá leve? **G** O-ról 4:27 stb.
2. 'vmivé válik': Bíberách! / mi lessz tehát ebből? **O** 1:308; Mi leszsz Hazádbol / akkor? **Si** P-nak 2:16 stb.
3. 'vmilyen viszonyba kerül vkivel': Légy nekem Barátom! **O** Bi-nak 1:274; Jó Bertha, légy Leányom' annya, mint / én annya lészek' a' tiednek! (hsl) **Iz** 4:68—69 stb.
a) vkié ~: 'közösül vkivel': (hevessen) Lennél csak egyszer enyim Melinda **O** 1:426 stb.
4. 'majd történik': Tehát mi lessz kedved szerént? **O** G-nak 1:510; csak egyszer / forrtt szinte a' torkomra. Nem kivánom / hogy többet úgy legyen **Bi** 3:360 stb.
a) (beleegyezésül): úgy legyen!: (morogva) Ámen. Úgy legyen **Mind** 2:437
5. (fn-i in-vel) kész v. kénytelen ~ vmit tenni: 'körülményei kényszerítik majd vmit tenni': Gertrúdis a' *szerencsétől* legyen / reszketni kéntelen — ? **G** 4:318; Szörnyeteg! kész / lennél te is kaczagni? **B** G-nak 4:573 stb.
6. (ritk) (hat in-vel, történés, állapotváltozás kifejezésére): Akkoron / levék teremtve, a' midőn először / megláttalak **O** M-nak 1:400; hogy illy' nagyon kilégyen a' Romlandóságnak az / tétetve, nem hihettem még soha **B** az asszonyokról 4:344
7. 'birtokába jut vminek; hozzá fog tartozni': legyen a' / Föld, mellybe nyugszol akárkié **B** 2:332; azt hittem: a' Jobbágynak csak legyen [vagyona]; / úgy addig... **E** 5:249 stb.
8. 'létezni fog, él': Egy elhagyattatott helyen legyen / inkább kenyéren,'s vizen, mintsem itt' **B** M-ról 2:444 stb.
a) 'majd található vhol': míg a' Király oda / lészen, Királyod is vagyok **B** G-nak 4:456; 'S valóban olly' gödörben / lennék? (metaf) **O** 3:384 srb.
b) 'vmely állapot tartani fog': Ottó! átkozott! / örökre zárva lessz előtted az / Országom **E** 5:355 stb.
c) légy velem!: 'segíts nekem!': Oh, légy velem hideg-vér, légy velem! (ism) **B** 2:404 stb.
9. (állandósult szókapcsolatban): úgy kell már viselni / magamat, hogy a' hajlandóságodat / megérdemeljem; mert ebűl leszek [= bajba kerülök; rosszul járok] **Bi** B-nak 2:375; Ha hogy te is szavadnak embere / lettél [= megtartottad a szavadat], 's betellyesítted [= -sítetted] volna szép

igéretid' — legengedelmesebb / lett volna Biberách **Bi** O-nak 3:370

**lenni* 18 fn-i in

1. 'válni vmivé': Szabad kivánna lenni mindenkinek **P** 1:77; magam is tudok / hóhérja lenni azon Útálatosnak! [= G-nak] **P** 2:313; Oh, / mert kész lehetnék e' fájdalmaimban / önn' gyilkosommá lenni! **Iz** 5:13 stb.

2. 'vmely minőségben, helyzetben, állapotban létezni': ha egyszer ő [= G] / Rabló, Királyném is megszűne lenni **P** 2:225; miólta Hitvesed / megszűntt Melinda lenni... **M** B-nak 3:2; másnak *parancsolhatni, lennie / az*, a' minek *kell lenni* ... mitől / tosztathatsz meg, Ottó, még tán engemet!!! G 4:112—113; én / Isten vagyok csak lenni kéntelen; / azomban Ember' lennem nem szabad **E** 5:398—399 // Törvényt kiszabni, és úgy lenni e' felett, / miképpen a' Nap sok világokon! (hsl) **G** 4:101; Peturt veszély / köztt lenni hallám **Si** 5:106 stb.

3. (fog i-vel, a jövőbeli történés bizonyosságának kifejezésére): Enyim fog ő [= M] lenni **O** Pr:3; ez ma Udvaromban az / illy esztelenkedések köztt utólsó / fog lenni **G** O-nak Pr:66 Vö: *meglesz*

/lét/ Lét 1 fn

'vkinek sajátos állapota, vmilyen volta': [a becstelen ember] ... gazdag, 's hatalmas Léte Barátinak / lehet javokra **B** 4:442
Vö: *közellét*

/letekint/ Leteként 2 tn i (táj)

(átv) 'lekicsinylően néz vkire; lenéz vkit': Oh miképp' tekéntett- / le ránk! csak a' Merániakra néz **P** G-ról 1:114; [G] ...a' ki lábat / ád a' Bujálkodónak [= O-nak], és tovább / az Áldozatra [= M-ra] így teként le **B** 4:550

/létel/ Létel 1 fn (ritk)

'az a tény, hogy vki van; létezés': Akkoron / levék teremtve, a' midőn először / megláttalak ... 's *Levésemnek* legelső / pillantatában eltűntt *Lételem* (tőism) **O** M-nak 1:404 /Vö: KrK. 452/

***letépetik** 1 (szenv) i (ritk)

*(átv) '(személy) elpusztul, meghal': vért sírjatok; / letépetett az Istennek Remekje (metaf) **B** M holttesténél 5:361

***letéphet** 1 tn i

*(átv) 'megfoszthat vmitől vkit': Egyj / ménkő csapás ugyan letépheti / róllam Halandóságom' köntösét [= megölhet]; de / Jóhíremet ki nem törölheti **B** 1:592

letérdel 2 tn i

'térdelő helyzetbe ereszkedik': a' ki itt / letérdel, az vagy imádkozik, vagy ámít' **M** O-nak 1:447

a) (átv is) 'alázatosságát így fejezi ki': hitesd el véllek, hogy Melinda / Bánk-bánra érdemes; úgy letérdelek / 's imádlak **B** G-nak 4:560

letérdepel 1 tn i

'letérdel (a)': Azt képzeléd, hogy Isten vagy, mivel / letérdepeltek Híveid, midőn / a' lánczokat reád rakták **B** G-nak 4:537

letesz 4 ts i

***1.** (átv, ritk) vkire ~ vmit: 'vkinek a gondjaira rábíz vmit': én reám tevé le a' / szegény Paraszt elfáradtt csontyait **B** 1:573

2. (átv) vkinek a kezébe ~ vmit': hatalmába adja, rábízza': Nagy voltt az a' Hatalom, mellyet kezembe / tettél-le **B** E-nek 5:177

3. (átv, ritk) csontjait ~-i vhol' 'oda temetkezik': a' kinek nem ez / hazája, — Czinteremjeinkben a' / kinek lenyúgodott Szülői nem / tevékle csontyokat ... bennünket az vallyon szerethet e' ? **P** G-ról 2:41

4. (átv) esküt ~: 'vmely állításának bizonyítására fogadalmat elmond': Halgatásra tettem- / le esküvésemet **Mi** 4:289

**letenni* 1 fn-i in

hitét ~: 'esküvel fogadni (odatartozását)': No hát / nem vétek a' szegény Tiboreznak, egyj / titkos szövetségben hitét letenni **T** 3:153

letöröl 1 ts i
(átv is) '(szennyet, áruló nyomokat) eltüntet': *Eckbert*, az Öcese [G-nak], alig törölte le / *Fülöp* Királynak a' vérét kezéről [= alig tisztázta magát a gyilkosság vádja alól], / 's itt a' *Scepúsi* [= szepesi] földet elnyeré **P** 2:188

leül ~ le ül 4 /3, 1/ tn i
'ülő helyzetbe ereszkedik': Üljetek-le csak **P** a bleneknek 2:79 + 2:451; 4:457
a) (átv is) (rosszalló) ~ vhova: 'hajlandó az oda tartozókkal együttműködni': Hogy Bánk le üljön a' setét szövetség' / gyász-asztalához, ahhoz nem csekélyebb, mint Bánki sértődés kivántatik **B** 2:278

/levél/ Levél 1 fn
'írásbeli üzenet': Királynénk asztalán ezen / Levelet találtam, hogy jövék **Sol** 5:48 /Vö: KrK. 483/

lévén 2 hat-i in
1. 'az előtte álló hat-val megjelölt állapotban, helyzetben': benne [= G-ban] csak a' halhatatlanság hibáza; itt' kétségbe' lévén, azt írígyelétek **E** 5:79
***2.** (feltétel kifejezésére) 'ha az, aminek az előtte álló szó nevezi': M'ért valék becsületes! / holott gazember lévén, mostan is tied lehetnék **T** 3:105

Leventa 1 fn, tuln (Tört)
'Endre testvére, ellenfele a trónért vívott harcban': Ha olly hatalmatok lehetne is, / mint volt *Leventa*', vagy pedig *Kupának*... **B** a bleneknek 2:284 /Vö: KrK. 467/

***/levente/ Leventa** 4 fn (ritk)
'vitéz; lovag' /Vö: KrK. 480/: Nincs senki a' jelenvaló Leventák / közűl, ki e' szennyet Nagy-aszszonyán / nem undorodna hagyni? **E** 5:237 + 5:242
a) (megszólításként): Leventa! egyj ártatlanságot [= Iz-t] el- / zárván, gyalázatba kevertél **G** B-nak 4:416 + 4:545

levés ~ Levés 2 /1, 1/ fn (ritk)
'keletkezés, születés': Akkoron / levék teremtve, a' midőn először / megláttalak ... 's Levésemnek legelső / pillantatában eltűntt *Lételem* (tőism) [Vö: KrK. 480] **O** M-nak 1:403; igy megcsalattva egy pokolbeli / kisértet által, a' kitől levésekor / már úgy megundorodott az Alkotó, / hogy félbe hagyni dolgát kéntelen volt **B** G-ról 3:91

***/lévnyaló/ Lévnyaló** 2 fn (ritk)
'vkinek a kegyét kereső, ingyenélő, haszonleső személy': torkokon [= torkukon] kegyes Nagy-aszszonyunk' / sültt főttje olly mohon rohan le, hogy / szinte megfulladnak. Lévnyalóvá / leitél dicső *Árpád gyümölcse te*? **P** 1:80; [a magyarok] úgy kiválnak / a' többi Lévnyalók közül, miképpen / egyj Medve több vakondokok közül (hsl) **P** 1:141
/Vö: *légy*/

***lezúz** 1 ts i
(ritk) 'megsemmisít, összetör': Kirontyuk a' korlátokat, — lezúzzuk / a' jó-barátot, ellenséget... **B** 3:243

***lihegve** 1 hat-i in
'(gyors mozgás következtében) szaporán lélegezve; kifulladva': Hogy téged ... az álom elfogván feküdni mentél — / előmbe jött lihegve Bíberách **Iz** 4:32

ló ~ Ló 2 /1, 1/ fn
'lovaglásra (is) használt háziállat': A' jó Merániak legszebb lovon / ficzánkolódnak **T** 3:187; A' Király, azt / mondják, hogy a' Lováról is le fordúltt [G halálhírére] — / de sérelem nélkül még is **Udv** 5:3

lófark 1 fn
(Tört) ~-on hurcol: 'ló farkához kötve vonszol, így végez ki vkit': Hurczoltatik Petur-bán, és egész / Háznépe lófarkon **B** 5:204

lop 1 ts i
~-ja magát: 'észrevétlen marad; lopakodik': [Mi: Hol loptad el Hú-

gomnak a' nevét?] A' hol magát más [=B] lopta: a' Királyné / dombérozó mulatságában **Bi** 2:355 /Vö: KrK. 469/

**lopni* 1 fn-i in
'lopást elkövetni': Lopni jöttem ide [= a palotába] **T** 1:203
Vö: *ellop, kilop, meglop*

lopás 1 fn
'Az a cselekvés, hogy vki vmit tulajdonosától alattomban elvesz': nem ért / még a' lopáshoz ősz Tiborcz Apátok **T** 1:258

***lopott** 1 mn-i in
'jogtalanul, ideiglenesen birtokolt (dolog)': (elragadtatva néz-ki a' Hajnal csillagra) Dicső fény- / csillag! (hirtelen gúnyolva) Lopott fény! — ej! — (lassan) Jó-éjtszakát!!! (metaf) **P** 2:467 /Vö: KrK. 471/

Luczi ~ **Luczí** 3 /2, 1/ fn, tuln
Biberach kedvese, ismerőse': midőn nekem *Luczi* / nem néz szemem közé, előre már / tudom, *Luczim megént csalárdkodik* **Bi** Pr:30—32; Én beüthetem hűs / vérrel Luczím' nyakába kardomat, / hát tégedet miért ne tudjalak / hűs vérrel itten hagyni? **Bi** O-nak 3:362

Lycurgus 1 fn, tuln
'spártai államférfi' /Vö: KrK. 477/: Hogy nem lehet *Solon*, 's *Lycurgus* — Aszszony! **G** 4:4

M

ma 9 hsz
1. 'ezen a napon, amikor beszélek': És még ma kell, hogy ő [= M] enyém legyen! **O** Pr:46; ez ma Udvaromban az / illy esztelenkedések köztt utólsó / fog lenni **G** Pr:64; Most, fogok / halgatni — még *ma* néma lenni, mint egyj / Carthusianus (hsl) **P** 1:114 [Arany: Holnapra tervezi a lázadást 78]; Ma már / nem háborogsz úgy, mint az éjtszaka **T** B-nak 3:99; Én ez' országodba úgy / jöttem be egykor, mint egyj Aszszonyi szép Érdemünkel [= érdemünkre] büszke L'ány; de az / ma meggyaláztatott **Iz** G-nak 4:15
a) ~ éjszakán: 'a mai reggelt megelőző éjszakán': Ma éjtszakán először kezdttem-el / próbálni azt a mesterséget [= a lopást] **T** 3:121
b) ~ ..., holnap ...: 'egyszer ..., máskor ...': A' jó Merániak legszebb lovon / ficzánkolódnak, — tegnap egy kesej, / ma szürke, holnap egy fakó **T** 3:189
2. (átv) 'a jelen körülményei közt; most': Melinda szép mocsoktalan neve / ma szemfedélül szolgál egyj setétben ólálkodó csoport között! **B** 1:195; Melinda' jó nevével / ma egyj egész Familiát töröltetek / az Üdvözülhetők sorából el **M** G-nak 4:134
Vö: *már ma*

***machina** 1 fn (nép)
'szerkezet, gépezet, masina': Tartományok hát csak *machinák*, / a' mellyeket kis gyermek is megindít, / ha *Félelem*, 's *Reménység* mindenik / *kereket* helyén maradni kénszerít (metaf) **Bi** 1:325 /Vö: KrK. 452/

mag 1 fn
(átv) 'vminek apró, de lényeges része': a' nevelésnek egyj / jó magja se marad szivekbe [= az asszonyok szívében] meg, mivel hogy a' növésekkor tüzellő / indúlatoknak pestises szele / kifújja mind **B** 4:338

maga 79 nm és hsz /76, 3/
I.'nm (visszaható)
1. 'saját személye, önmaga'
a) (tárgyként): tudná magát / Melinda elfelejteni? [Vö: *elfelejteni*] **Iz** 1:343; Tűrtesd magad' **O** G-nak **1**:468; Szedd rendbe Lélek magadat **B** önmagának 1:580; Rejtsd el magad' Herczeg **My** O-nak 3:424 stb.
b) (birt je-ként): ...mi azt mostan a' magunk' javára / tartsuk Hazánk omladékain? **B** a bleneknek 2:245 stb.
c) (hat-ként): no nyeld-le a' bilicsed' / jajgatva, 's edd magadnak a' halált! **P** 2:311; Most hát sziszegj azon gödörben, a' / mellyet magad véstél magadnak **Bi** O-nak 3:380 stb.

II. nm (személyes)

1. 'ő (én, te, mi, ti, ők)': Magam is gondolám már... **Si** 1:26; hiszen magad tudod; sőtt látod... **P** B-nak 1:175; Frissen — beszélj — találhattad magát [= M-t]? [Vö: KrK. 469] **O** Bi-nak 1:259 stb.

a) (a cselekvés személyes végzésének kiemelésére) 'nem más, hanem ő (én, te stb.)': *Ottó* ... leereszkedek, / 's magam jövök hozzád **G** Pr:63; Magam készíték útat **G** 1:474; Ott Én leszek majd a' Pohárnok; a' — / vagy légy magad **Bi** O-nak 1:544; Nem kénszerítelek — magam is tudok / hóhérja lenni azon Útálatosnak [= G-nak]! **P** B-nak 2:312 stb.

2. (fn nyomósítására): Örömében még maga / fog a' Királyné elvezetni hozzá [= M.hoz] **Bi** O-nak 1:536; ...mivel / Gertrudis éppen a' Király maga! [Vö: KrK. 465] **B** P-nak 2:218; hisz a' Természet a' Szegényt / maga arra szánta, hogy... **T** 3:250; egy tekéntet, melly az ördögöt / magát is arra birta volna, hogy... B 4:516 stb.

III. hsz

'mások jelenléte nélkül; egyedül': Petur, nem vagy magad, / nyelvedre vígyázz **Mi** 1:82; (az Udvariakhoz szóll) Magam / fogok maradni — (azok el mennek) **G** 1:461; És magam maradjak itt! **Bi** 3:293

/magánkívül/ magán kívül 1 hsz

'felindult állapotban': Bán! Aszszonyod magán kívűl futott el **Bi** B-nak 3:280

magány ~ Magány 2 /1, 1/ fn

'visszavonultság, egyedüllét': ezért nem ille Bánk- / bán' Hitvesének a' Magányba' lakni? **M** O-nak 1:387; Köszönöm Nagy-aszszonyom, / hogy olly' kegyes valál, 's általáttad azt, / hogy a' *Bojóthi Melindának nem illik / Falun magányban lakni; mert Nagy-úrné* (gúny) **M** G-nak 1:456

magányosság 1 fn

'magány': A' magányosságnak édes / ölébe' voltam én nevelve, ott' / tanúltam esmerni egyj jobb világot **Iz** 4:79

magaviselet ~ magadviselete 2 /1, 1/ fn

'viselkedés, magatartás': Uram! iszonyú ezen hideg magad- / viselete! **T** B-nak 4:331; Ha a' / Királynak a' Hitvesse nem nyer is / alattvalójától becsűletes maga- / viseletet — add meg azt, Leventa, egyj / Aszszony személynek! **G** B-nak 4:544

/magyar/ Magyar 56 fn és nm /42, 14/

1. fn

'a Kárpát medencében élő, finnugor eredetű nyelvet beszélő nép tagja': Oh miképp' tekéntett- / le [G] ránk! ... a' Magyar / csak hátúl áll **P** 1:117; Pirúlva morgott a' Magyar ... és minden Magyar' szeme / könynyekbe lábbadt **P** 2:174—177; Így találá ott' / bennünket egy Magyar **Mi** 4:279; a' legelső Magyar, ki a' Hazáját kedveli, / megtette volna rajta áldozattyát [= megölte volna G-t] **B** 5:171; Magyar? [Vö: KrK. 485] **E** 5:173

a) (hangulati elemmel színezve) 'az a magyar, aki a népre jellemző tulajdonságokat megtestesíti': Oh te szép *nevű* / Magyar — Magyar? **P** 1:74; hallatlan Endre' idejéig az még, / hogy a' Teremtőjét kivéve, más előtt- / is térdre essen egyj Magyar **B** 4:542; Hazudsz, hazudsz istentelen Gyer'ek! / soha sem alattomos a' Magyar **P** Solnak 4:643; Ő [= G] hibás; hiszen / másképp nem öltte volna meg Magyar **B** 4:643; Magyarrol / el nem hiszem [hogy megölte G-t; Vö: KrK. 484] **Sol** 5:65

b) (megszólításként) ~-ok!: 'jelenlevők; ti, akik halljátok': Jertek velem Magyarok! **B** a bleneknek 2:306; Magyarok! nem ölte ez [= B fia] meg a' Királynét **Mi** 5:321 stb.

II. nm

1. 'a magyarok közé tartozó (személy)': sokat hallottál a' Magyar / Feleségek' állhatatosságáról **Bi** O-nak 1:534; Hogy álla ottan Endre ... Endre, a' Magyar Király! **P** 2:173; Te ok nélkűl bocsájtád- / el hívataljaikbol a' Magyar / Alattvalóidat **Mi** G-nak 4:225; Ez a' Magyar Királyné? **M** 4:115

2. 'magyarokból álló (csoport)': meg annyi jó Magyar / Háznépnek ők [= Si fiai] lehetnek Törzsöki **Si** 1:30

3. 'a magyarokra jellemző, velük kapcsolatos, náluk szokásos (dolog)': a' Magyar Bor ollyan / mint a' Magyar Barátság — mentől óbb / annál erősebb (hsl) **My** 1:147—148; ám de míg ez a' Szokás ... a' Magyar- / érzés, Magyar-javak virágzanak... **P** 2:234; "ez egyjnehány / keserves esztendők alatt Magyar / Törvényeink Magyar Hazánkon úgy / fityegnek, a' miképpen..." **B** 4:476—477 + ~ Haza 1:564; 2:256; 3:159; 4:500; 5:444; ~ Szabadság 1:160; 2:9; 2:59; szabad ~ érzés 1:70; ~ Javak 2:220

/Magyarország/ Magyar Ország ~ Magyar ország 8 /6, 2/ fn, tuln

'a magyarok állama, országa': Uralkodás! *Parancsolás!* ... Egyj Magyar / Országba'! **G** 4:94 + 1:26; 4:459; 4:466; 4:602

a) 'ebben az országban élő nép, ill. annak képviselői': Gertrúdis engedj-meg [= bocsáss meg] — hisz' el űz Magyar / Ország (elszalad) **O** 4:644; *Árpád'* és *Bor'* vére köztt / folyó dologban Bíró csak Magyar / Ország lehet **B** 5:200 + E 5:244

/magyarság/ Magyarság 3 fn

'a magyarok összessége': Most jobb lessz tartani, / jó Herczeg, a' Magyarsággal **Bi** 1:552; Vétkül tulajdonítsuk azt neki [= G-nak] / hogy a' Felekzetét jobban szeretné, / mint a' Magyarságot? **B** 2:266

a) (megszólításként) 'jelenlevők': Király! Magyarság! jól emlékezem, hogy... **B** 5:155

majd[1] 15 hsz

1. 'nem most, hanem későbbi időben': majd a' midőn egyj Nemzetség kipusztúl... **P** 1:111; Ott Én leszek majd a' Pohárnok **Bi** 1:543 + Pr:43; 1:55; 1:266; 2:5; 4:307; 4:357; 4:631

a) (halogatás kifejezésére): [G: Ember ... erősödj!] Majd — igen **Mi** 4:274

2. (ksz-szerűen) 'azután, utána': És a' kegyelméből [O] csak-nem kijött: / De majd *Melinda* megbékélteté [G-t] **Iz** 3:87; Uralkodás! ... Egy Magyar / Országba'! majd Polyák' — Podólia, aztán Velencze' ... **G** 4:95; Majd Peturtol elszakadtam **Si** 5:97

a) (páros ksz-ként) 'egyszer..., másszor...': mi lessz kedved szerént? / majd Bíborunk' bemocskolása, majd / megvettetett szerelmem által a' / r'ád háromolható szégyen gyötör (párh) **O** G-nak 1:511

majd[2] 2 hsz

'kevés híján; csaknem': torkokon [= a vendégekén] kegyes Nagy-asszonyunk' / sültt főttje olly mohon rohan le, hogy / majd szinte megfulladnak **P** 1:80; hiszen beteg Felesége-gem, és öt éhes / porontyaimnál szivem majd kiugrott **T** 3:124

/majom/ Majom 2 fn

1. (átv) (lebecsülő hangsúllyal) 'gyermek; jelentéktelen személy': A' kis Majom [= M] harap (metaf) **G** 1:460

2. (átv, rosszalló) 'másokat szolgai módon utánzó személy': Bizon Majom / mind egyjről egyjig — Oh te szép *nevű* / Magyar — Magyar? (metaf) **P** 1:72

manó 2 fn

1. 'képzelt lény, törpe': Jobban esmérsz / jó Herczegem, mint sem azt reméld, / hogy Biberáchot egy mesés manó-is / elfogja tán mindjárt rémíteni **Bi** O-nak 3:340

a) (indulatos beszédben): Manó vigye / vígságtokat, hol a' szabad Magyar / érzés az itt erőltetett Feszesség' / lánczába kéntelen harapni **Si** 1:68

már 42 hsz

I. (időviszony kifejezésére)

1. 'vmikor az elmúlt időben': Boldogok Szülőink, / kik már előre elköltöztek! **Mi** 4:265; Késő! ki szenvedett már [G] **Sol** 5:226 stb.

2. 'a múltban, a szóban forgó eseménnyel egy időben': igy megcsalattva egy pokolbeli / kisértet által, a' kitől levésekor / már úgy megundorodott az Alkotó, / hogy... **B** 3:92 stb.

a) 'a múltban, a szóban forgó eseményt megelőzően v. éppen megelőzően': Már Férjfiak / valánk öcsémmel, a' midőn Anyánknak / születtetett ez a Melinda **Mi** 4:246 // Segítség / után akartam az ablakon kiáltni már; 's im' kaczajt hallottam fel **Iz** 4:53 stb.

3. 'közelebbről meg nem határozott időpont óta, az eddigitől eltérően': a' Magyar se gondol / már olly sokat velünk, ha a' zsebe / tele van **T** 3:248 stb.

4. 'a jelenben a dolog úgy áll, hogy...': most az egyszer úgy kell már viselni / magamat, hogy a' hajlandóságodat / megérdemeljem **Bi** B-nak 2:373 stb.

a) (szembeállításban) 'végre valahára': Vak voltam én is Udvarodba'; de / már látok **B** G-nak 4:491 stb.

b) (szembeállításban) 'a jelenben, váratlanul': *Berchtold* az üstökét se tudja még / befonni, 's már Érsek, Bán, Vajda ... leve [= lett] **P** 2:192 stb.

5. 'magában véve; pusztán azért is': légyen a' / meghóditás nehéz, már akkor ők [= a férfiak] / csak puszta büszkeségből is belé / szeretnek **Bi** 1:362

II. (érzelmileg színezett beszédben, nyomósító szóként, felháborodás kifejezésére): De már ez csúnya tréfa **Mi** 1:32; ez már égbe kiált **T** 3:116 stb.

marad 17 tn i

1. 'továbbra is ott lesz vhol; nem megy el': "mért nem maradtam a' Hazámba" **O** Pr:24; miért Spanyol hazátok' — / *Bojóthotok*ban nem maradtatok **P** Mi-nak és Si-nak 1:85; Ottó oda / maradtt Merániában: más terme itt / már általad Melinda **O** 1:398; Ereszsz Hazámba: hiszen ez itt' marad [Vö: KrK. 478] **Iz** G-nak 4:59; Bánk itt maradtt? **G** 4:409; A' vagy azt / hiszed, hogy nem maradtam volna itt' / parancsolásod nélkűl? meg lehet — (magában) / Tán nem maradtam volna még is itt! **B** G-nak 4:450—452; Sziszegj — sziszegj, Kigyó! te itt maradtál **B** G-nak 4:590

a) 'eddigi tartózkodási helyét nem hagyja el': No üljetek le hát — azt modta [B], hogy maradjatok **P** a bleneknek 2:452; [Mi: (elakar menni)] Maradj! **G** 4:180; (Bánkhoz) Maradj te! **G** 4:386

***b)** hol ~-sz?: 'hová tűntél; mivé lettél?': Kevély spanyol szív, hol maradsz? **Si** önmagának 2:458

2. (áll-i névszóval) 'jellege, minősége továbbra is ugyanolyan, mint korábban volt': De ő [= G] azért még is az [= királynő] marad **B** 2:223; "de sírod' / Ölelése, 's e' Mondás enyim marad" **B** P-nak 2:334; Már legyen / akárkié a' Föld, és a' Vagyon — / egyj szív *marad* **P** 2:338

3. *maga* ~: 'mások távozása folytán egyedül lesz': És magam maradjak itt! **Bi** 3:293

a) (felszólításban): Magam / fogok maradni [= hagyjatok magamra] **G** a kíséretének 1:462

4. '(megsemmisült dolgokból) megvan': "Nem maradtt / semmim, csak egyj szívem" **B** 2:331

****maradhat* 1 tn i

(beleegyezésként) 'nincs akadálya annak, hogy ne távozzon': Maradhatunk! **Mind** 2:452

****maradni* 1 fn-i in

'továbbra is vhol, vmely helyzetben lenni': Tartományok hát csak *machinák*, a' mellyeket kis gyermek is megindít, / ha *Félelem*, 's *Reménység* mindenik / *kereket* helyén maradni kénszerít **Bi** 1:328

****|maradt| maradtt* 1 mn-i in

'olyan (dolog), amely (örökségként) vkinek a' birtokába jutott': Előttem esküszöm szentebbek is / lesztek ti, mint egyj jó Fiúnak a' / szülőitől maradtt Ereklye **B** az asszonyokról 4:347

Vö: *megmarad, odamarad*

|márka| márk 1 fn

(Törtt) 'pénzegység': éppen az volt ez [a polgár], kinél / Nagy-aszszonyunk (...) hét ezer márk aranyat el- / tett bérbe **Si** 5:101

***markolni** 1 fn-i in
*(átv, ritk) 'kíméletlenül, durván beleavatkozni vmibe': engem' / az Emberek' bolondozása meg- / mulattat; oh, de a' vérekbe [= vérükbe], és az életekbe [= életükbe], forró ösztönöm / markolni nem kíván, se játszani (megszem) **B** 2:277 /Vö: *marok*/

***/már ma/ márma** 1 hsz (ritk)
'ma (1)': Olly' igen szerethetém [O-t] ... de márma félénk-gyilkossá leve [= lett] **Iz** 4:26

marok 3 fn
1. (átv, ritk) vasas ~-kal; 'kemény kézzel; erőszakkal': [B: Gertrudis éppen a' Király maga!] Ne élne viszsza hát azzal, 's ne kapna / vasas marokkal a' Magyar Javak közé [Vö: KrK. 465] **P** 2:220; [G-ék] vasas marokkal körmölének a' Pók- / hállóba (ell, metaf) [= durván összerombolták M törékeny erkölcsét] **B** 4:353 /Vö: *pókháló*/
2. (átv) ~-ában (van): 'hatalmában van; rendelkezésére áll': Itt dörgött markomban egyj / Ország felébe [= fölébe] mértt ménkő csomó **B** 5:177 /Vö: *ménkő*/

mártír ~ Mártir 2 /1, 1/ fn
'az, akit igazságtalanul elpusztítanak; vértanú': Koronák' bemocskolója! a' ki ... árúba tetted a' Törvényt ... mártírrá tetted az / Erkölcsöt (megszem) **M** G-nak 4:158
a) (átv) 'az, akit igazságtalanul nagy hátrány ér': kérlek, adakozzatok / ezen kicsiny Mártírnak [= B fiának] — oh! **Mi** 5:326

márvány 1 fn
'hideg tapintású, értékes kőzet': Melinda! ... mejjed hideg mint a' márvány — nem élleszt / többé fel egyj Jaj-szó is tégedet! (hs!) **Si** 5:372

márványos 1 nn
(ritk) 'márványlapokkal, -oszlopokkal díszített (épület)': Ő [= G] czifra, és márványos Házakat / építtet; és mi — csak nem megfagyunk / Kunyhónk' sövény falai közt (ell) **T** 3:171

más ~ Más 23 /22, 1/ nm
I. (nn-i)
1. 'a szóban forgó dologtól eltérő': Más oldalra a' palástal Bíberách **Bi** önmagának 1:334; nincs itt más kigázolás **B** 3:120 stb.
a) (szembeállítva az *egyik* szóval) 'ellentétes, túlsó': a' világnak egyjik Pólusától a' / más Pólusig, szerelmeimben, én / miért öleltem mindent egybe? ... miért te benned, oh Melinda!? **B** 1:248
2. 'a szóban forgónál jobb, különb': Uralkodás! *Parancsolás!* minő / más már csak ennek még a' hangja is, mint *engedelmeskedni* **G** 4:92 stb.
II. (fn-i)
1. 'a szóban forgótól különböző személy': Ha mások észre vehetik, én legyek csak / vak? **Iz** 1:342; A' hol magát [= M-t] más [= O] lopta [Vö: KrK. 469] **Bi** 355; nincs árva más több, csak az én gyermekem! **B** 5:391; [P] nem gonoszságért gyűlöl; hanem / azért, mivel Más [=személy] más köntöst visel **B** 2:308 stb.
2. 'a szóban forgótól különböző dolog': Szép pénz ... Ha mást nem adhatsz, úgy annál, kinek / adsz, még szegényebb vagy **T** B-nak 3:263; mocsok nem volt rajtam soha / más, mint kiontott vére a' Haza' ... Ellenségimek (hsl) **Mi** 5:122 stb.

másik 1 nm (fn-i)
(az *egyik* szóval párhuzamban) 'a közelebbről meg nem határozott személyek közül vmelyik': hogy egyjikének / vagy másikának útjában ne légy, / elkelle Ország-visgálásra menned **Bi** B-nak 2:392

másképp 2 hsz
1. 'a szóban forgótól eltérő módon': mi lessz tehát ebből? hisz' egyszer így, / máskor pedig másképp szólsz **O** Bi-nak 1:309
2. 'egyébként, különben': Ő [= G] hibás; hiszen / másképp nem öltte volna meg Magyar **E** 5:63

máskor 2 hsz
1. 'az elbeszélés idejétől eltérő (későbbi) időpontban': Izidóra / jőjj máskor el **G** 4:86

2. (az *egyszer* szóval párhuzamban) 'másik alkalommal': hisz' egyszer így, / máskor pedig másképp szólsz **O** Binak 1:309

második 1 szn
(Tört) '(e néven) az első után következő (uralkodó)': Magyarok! második / Endrét tehát lássátok vívni meg- / holtt Hitvesének jónevére [= jónevéért] **E** 5:264

mászás 1 fn
*(átv) 'erőkifejtés, fáradozás': (a' Trónus alatt vérében fetrengő Aszszony) Im', csak ide tekéntsetek! / Nem érdemes mászásra e' derék / szőllő-gerezd? **P** a bleneknek 2:49 /Vö: KrK. 459/

***/maurus/ Maurus** 1 fn (Tört)
'Spanyolországot a középkorban meghódító arab nép; mór': Ehol / jövének egyszer a' *Mohádik*, és / a' Maurusok' hatalma a' Spanyol / földön megént egészszen eltenyészett **Mi** 4:253 /Vö: *Mohádi*/

mázos 1 mn (táj)
'képmutatóan nyájas; mézesmázos (megnyilvánulás)': Az ollyanoknak mint te vagy Nagy-úr, / ő [= G], Rang', Igéret', és Aranyhegyek' / zacskóba zárt *szelével* eltudá / mázos kegyelmét osztogatni **P** 2:146

/medve/ Medve 1 fn
'nagy testű ragadozó állat': [a magyarok] úgy kiválnak / a' többi Lévnyalók közül, miképpen / egyj Medve több vakondokok közül (hsl, ell) **P** 1:142

meg 11 hsz, ksz, ik /3, 5, 3/
I. hsz
(ritk) 'megint, ismét': "nem illik, Ország első Nagyja, hogy — / így, meg meg így" **Bi** B-nak 2:369 [A második *meg*-ről van szó!]; a' / világot öszve meg meg öszve rontván, / pörköljön engem' is pokolra le! **B** 3:48 [A második *meg*-ről van szó!] — úgy — ez is meg hátra van **B** 3:277

II. ksz
(megismételt szavak között, fokozó értelemben) 'és': Irgalom meg Irgalom **Mi** 2:77; "Nagy-úr — ej — Bánk-bán — így, meg így!" **Bi** B-nak 2:367; "így meg meg így" **Bi** B-nak 2:369 [Az első *meg*-ről van szó!]; a' világot öszve meg meg öszve rontván, / pörköljön engem' is pokolra le! **B** 3:48 [Az első *meg*-ről van szó!]; és a' ki száz meg száz, ezert rabol... **T** 203

III. ik
(önállósítva, igenlő feleletként v. állítás nyomósítására): [Si: Spanyol / Ország ... megholt] Meg bizon **Mi** 1:91; hol vannak a' Király- / fiak? ... megmenteni — / megkell [őket] **My** 4:612; megvolnék rabolva? meg? **E** 5:136

még 75 hsz
1. 'a megelőző állapotban maradva; a múltban elkezdett cselekvést folytatva': Még hiszem, / tán jóra fordúlhat minden! **Si** 2:456; Vereslik is még [G] vére rajta **B** 5:160 stb.

2. (tagadó m-ban) 'mostanáig': a' Hívség? Kisértet, mellyről minden ember / fecseg; de még nem látta senki is [= sem] **B** 3:146; Még gyermekekhez nem bocsájtkozék le / miólta... **Bi** 3:335 stb.

3. 'a szóban forgó múltbeli ideig (de a jelenben már nem)': Még eddig egyj kevésre becsűltelek; / de most ... megvetlek **Bi** O-nak 3:405 stb.

4. 'a jövőben vmikor; majd': *ha Isten éltet, még idővel a' leg- / több drágaságokkal fogom tetézni* **P** G-t idézve 2:168; hol vannak a' Király- / fiak? ... kik egykor még Királyai / lesznek, Fiamnak ... is! **My** 4:612 stb.

5. 'a szóban forgó időtartam befejeződéséig': És még ma kell, hogy ő [= M] enyém legyen! **O** Pr:46; jőjj még ez' éjjel ... Házamhoz **P** B-nak 1:191 stb.

6. 'most, ill. a legközelebbi jövőben': szólj Bíberách, lehetne még talán / meggátlanunk? **B** 2:429 stb.

7. (*egyszer* szóval együtt) 'ismét, megint': még egyszer elmentünk a' Czinterembe **B** P-nak 2:327

8. 'az eddigieken kívül': sokat fogsz még te itt találni, a' mi akkor / nem volt, midőn elmentél **P** B-nak 1:164; Ember! csak egyj szót még ... 's fejed lábadnál fog heverni [= megöletlek] **O** Bi-nak 3:396 stb.

9. (fokozó szóként): Még ezt is [elárultad]? **O** Bi-nak 3:414; Itt is talán hibáztam még? (inv) **G** 4:522 // Még gyóntatómnak is csak esküvés / alatt nyilatkoztathatnám ki **Si** 1:18; Midőn / kifutottam a' Sárkány elébe, még / Bánkom se jött utánnam **M** 4:127 stb.

10. (érzelmileg színezett m-ban, méltatlankodás kifejezésére) 'ráadásul': No még / e' volna szép! **Bi** O-nak 3:324; Hogy azt még kérdezed! **Mi** G-nak 4:195 stb.

megad 1 ts i
~ vmit: 'a szóban forgó cselekvést elvégzi, megteszi': Ha a' / Királynak a' Hitvesse nem nyer is / Alattvalójától becsületes maga- / viseletet — add meg azt, Leventa, egyj / Aszszony személynek! **G** B-nak 4:545

megalkot 1 ts i
'megteremt, létrehoz': Ha engemet Prometheusom ... egyj hideg / szerszámnak alkotott-meg volna, úgy / szolgálatodra tán lehetne hangom **B** Iz-nak 3:75

megáll ~ meg áll ~ megál ~ meg ál 6 /2, 1, 1, 2/ i
1. tn 'vmely helyzetben, állapotban mozdulatlanul megmarad': Úgy állj meg itt, *pusztán*, mint akkor, a' / midőn ... a' reszketve engedő *Chaos* magából / ki-bocsájta (hsl) **B** önmagának 1:585; Meg áll / egyj szóra a' Természetnek folyása **E** 5:417
a) tn (felszólításként) '(személy) mozgását, beszédét abbahagyja': Megálj! **B** P-nak 2:314; Megálj —! **P** Ónak 4:615; Meg álj! **My** Sol-nak 5:282
2. ts Sz: ~-ja a sarat: 'nehézségek közepette is helytáll, fennmarad': [Si: Mi leszsz Hazádbol / akkor?] Megállja még az a' sarat **P** 2:17 /Vö: KrK. 458/
**megállni* 2 fn-i in
1. (átv) országok felett ~: 'országokat irányítani; uralkodni': egyj Férjfiú nem tud ki fogni egyj / Aszszony személyen; 's egyj Gertrudis — egyj / Aszszony tud országok felett megállni (ell) **G** O-nak 1:487
2. (átv) '(vélemény mellett) kitartani': Nem hinni látszol, 's tántorithatatlan' / megállni, mint minden kevély-eszű (hsl) **Mi** G-nak 4:241

megállapodik 1 tn i
*(nép) ~ vhol: 'megegyezik, egyetért vmiben': csináljatok / mit tettzik, és a' hol közegyjezéssel / megállapodtok, ott megegyjezek **Mi** Si-nak 2:26

***megállítni** 1 fn-i in (ritk)
'vminek a mozgását lecsillapítani': Gondolod, hogy a' / felháborított tengert megfogod / állítni, hogy ha egyszer egyj habocskát (magát érti) veszsződdel eltudsz széjjel ütni? **Bi** O-nak 3:327

/megannyi/ meg annyi 2 nm
'ugyanannyi': elég ha mint meg annyi jó Magyar / Háznépnek ők [= a fiai] lehetnek Törzsöki **Si** 1:30; a' Meráni csontokat siratva / a' földből is kaparjátok ki, 's mint- / meg annyi szent Ereklyét légyetek / imádni kéntelenek **O** a bleneknek 4:635

megátkoz 1 ts i
'átkot mond vkire; Isten büntetését kívánja neki': Csak ne lennél / az, a' mi vagy; megátkoználak **M** G-nak 4:132

***megátkozva** 1 hat-i in
~ van: 'átok ül rajta; Isten büntetése sújtja': Meg van a' Bojóthi Faj / átkozva — eltörtt Vég-istápja is! **Mi** 5:161

***megátkoztatott** 1 mn-i in (ritk)
'olyan (dolog), amelyet vki megátkozott': Melinda; kéméld könnyid' záporát! ... drágák ezek / előttem, és vígasztalóji meg- / átkoztatott Jövendőmnek — ! **O** 1:409

/megbántás/ Megbántás 1 fn
'sértés, sérelem': sem a' Meg- / bántást, sem a' Jótéteményt soha / el nem

felejti a' Magyar — de főképp' / Felekzetednek **Mi** G-nak 4:230

megbékél 1 tn i
'(haragos, ingerült személy) lecsillapodik, megnyugszik': [G] Megbékélt; álmos is volt! / szépen kidolgozott csalárdkodás— **B** 3:88

***megbékéltet** 1 ts i (ritk)
'(haragos személyt) lecsillapít, megbékít': [B: az éjjel Ottóval ... soká beszélle a' Királyné ?] És a' kegyelméből csak-nem kijött: / De majd *Melinda* megbékélteté **Iz** 3:87

megbélyegez 2 ts i
***1.** (átv) ~ magát vmivel: '(megkülönböztetés végett) vminek nevezi magát': Kik ? — kik a' / *Haza' szabadító* névvel bélyegezték- / meg magokat **Mi** 4:202
***2.** (átv) ~ vmivel vkit: 'sújt vmivel; rákényszerít vmire, ugyanakkor erkölcsileg elítél vkit': M'ért bélyegez meg a' szükség vele! [= lopással, hamissággal] **T** 3:141

megbocsát 4 i
1. ts' (bűnt, sérelmet) nem ró fel, elnéz': Uram, bocsásd meg, mert nem tudja [B], mit / beszél! **T** 4:365; az Isten / bocsássa meg, mit olly istentelen / cselekedtetek velem **Mi** G-nak 4:402; Mindent bocsáss meg vérző szív, csak ezt [= hogy G ártatlan] / ne hagyd magadtol elrabolni **E** önmagának 5:299
2. tn ~-ss meg: (udvarias mentegetőzésként) 'ne haragudj!': A' sok udvari / szívek között — bocsáss meg — a' tied volt / legegygyügyűbb, ártatlanabb, Melinda! **O** 1:383

****megbocsátani** 1 fn-i in
'nem felróni; elnézni vmit': Azt / csak megfogod nekem bocsátani, / hogy értted én is abba [= a gödörbe] esni nem / kivánkozok **Bi** O-nak 3:381

megbolondul 1 tn i
'eszét veszti; megőrül': az is bolond, ki / békételen: de én békételen / még sem leszek, míg nem bolondulok-meg **P** 1:96

/megbosszul/ megboszszúl 1 ts i
'(sérelmet) megtorol; vmiért elégtételt vesz': azért jutott Hóhér' kezébe Bánk, mert / Hitvesse virtusát boszszúlta meg! **B** 2:412

megcsal 2 ts i
1. 'vki iránti szerelmi hűségét megszegi': Olly' igen szerethetém [O-t] / még akkor is, hogy megcsaltt engemet **Iz** 4:25
2. (átv) 'félrevezet vkit; hamis képzetet kelt vkiben': Pih! minden e' szerént tehát hamis, / 's megcsal — keresse bár az ember, ahol akarja **B** 3:138

megcsalatkozik ~ **meg csalatkozik** 3 /1, 2/ tn i
'nagy csalódás éri, mert nem az következik be, amit várt': Édes Istenem, / mi lett belőlle! [O: Én belőllem?] Al- / orczádból, undok ember! oh szerelmes / jó Istenem, be meg csalatkozék! **M** 1:377; Oh én is — én is megcsalatkozék **O** 1:378; Szegény, szegény Király! be meg csalatkozál **E** önmagának 5:251

***/megcsalatva/ megcsalattva** ~ **meg csalattva** 2 /1, 1/ hat-i in (ritk)
(létige nélkül, keserű érzelmi színezettel, felkiáltásban) 'megcsalt állapotba, csalódott helyzetbe jutva': szépen kidolgozott csalárdkodás — / így megcsalattva egy pokolbeli / kisértet által **B** 3:90; Oh így meg csalattva / saját Teremtményemtől [Mitól] **G** 4:308

***/megdicsértetés/ megdícsértetés** 1 fn (ritk)
'(vmely cselekedetért) dicsérettel emlegetés; dicséretben részesítés': hangzik is az Ország' / négy része, megdícsértetésitől / a' bőkezű Adakozónak **B** G-ról 4:488

***megdöbbenni** 1 fn-i in
'(váratlan felismerés hatására) hirtelen megijedni': ezek talán csak úgy fogadtt / szolgái voltak egyj veszett írígy / Embernek, a' ki ... döbbentni szívemet kivánta — (megijed) Meg- / döbbenni? **B** 1:235

/**megegyezik**/ **megegyjezik** 1 tn i
~ vhol: '(másokkal) egyetért vmiben': csináljatok / mit tettzik, és a' hol közegyjezéssel / megállapodtok, ott megegyjezek **Mi** a bleneknek 2:26

megelégedés 1 fn
'az a lelkiállapot, amelyben az ember elégedett, nem kíván mást'! add viszsza Híveidnek [...] A' Nyugodalmat, békeséget ... a' testi lelki meg- / elégedést **Mi** G-nak 4:217

megelégedik 1 tn i
→ vmivel: 'elégnek tart vmit; nem kíván többet': *ezen csekélységgel elégedne-meg; / ha Isten éltet, még idővel a' leg- / több drágaságokkal fogom tetézni* **P** G-nak idézve 2:167

*/**megéledő**/ **megélledő** 1 mn-i in (ritk)
'olyan (dolog), amely új erőre kap, új életre kel': Épülj-fel! izmosodj--meg, gondolat! — / veled épül ismét csak fel, örök Lenyugtom' / felett, megélledő Becsületem! (megszem) **B** 3:65

megenged 6 i
1. ts (fn-i in-vel kapcsoltan) 'beleegyezik abba, hogy vki megtegyen vmit': Oh engedd-meg gyermeki- / báb-módra minden gondolattyaim' enyészni **O** M-nak 1:435; Engedd meg illendően eltemettetnem [M-t] **B** Ének 5:447
2. tn (nép) 'megbocsát, elnéz vkinek vmit': Engedj- / meg! vak valék, mivel szerettem **O** M-nak 1:395; [B: Ki innen!] Megengedek; mert meg vagy háborodva **Iz** 3:82; Esze- / veszett! megengedek **G** M-nak 4:120; Gertrúdis engedj-meg — hisz' el íz Magyar / Ország (elszalad) **O** 4:644 /Vö: KrK. 482/

**megengedhet* 1 ts i
'képes rá, hogy vkinek megbocsásson, elnézzen vmit': Ha tizszer, harminczszor megöltt, ... ha széjjel- / szaggatta Gyermekimet, Feleségemet — / még tán megengedhettem volna **B** G-ról 5:186

***megengedődhető** 1 mn-i in (ritk)
'olyan (magatartás), amelyet az erköles elfogadhatónak tart': a' *tilalmas* és / *megengedődhető* ravaszkodás / úgy állnak-el [= különböznek], mint a' *Hazug*, 's *Igaz* **B** 2:426

megént →*megint*

megérdemel 2 ts i
'(személy) tulajdonságaival, magatartásával érdemessé válik arra, hogy vmely jóban része legyen': úgy kell már viselni / magamat, hogy a' hajlandóságodat / megérdemeljem; mert ebűl leszek **Bi** B-nak 2:375; ha életet tudnátok adni, akkor / érdemlenétek--meg az uralkodást **Bi** O-nak 3:404

***megérni** 2 fn-i in
'(kellemetlenséget) átélni, tapasztalni': ha azt / megérni kellene, hogy ... **G** 1:518
a) (felkiáltásként, bosszúság kifejezésére): Hogy ezt meg kelle érnem! **Mi** 5:113

***megerősíteni** 1 fn-i in
(átv) '(jogi) helyzetet, viszonyt ismét hitelesíteni, megszilárdítani': Megkell erősítenie régi (szent / első Királyunktol kitett [= közzétett, meghatározott]) Szabadság- / beli Jussainkat **P** G-ról 2:227

*/**megérzeni**/ **meg érzeni** 1 fn-i in (ritk)
'ösztönösen észlelni, felfogni vmit': ha csak reá találok is / gondolni, könnybe lábbad a' szemem, / ollyan nagyon tudom heves szerelmünk' / áldott javát savát meg *érzeni* **Bi** Pr:15

megesik 1 ts i
'megtörténik, bekövetkezik': (szepegve) Megesett a' dolog? **Bi** O-nak 3:320

megesket 1 ts i
'arra késztet vkit, hogy esküt tegyen': Megesketém **Si** egy banyáról 1:50

megesküszik 3 tn i
'esküvel kötelezi magát vmire': hát talán nem / esküdtetek meg itten? **P** a bleneknek 2:287; kérdezd, s' megesküszik reá akár- / melly embered **Bi** 3:392; öcséd kivallja majd, (gúnyolva) mivel hogy ő / nem esküdött meg **G** Mi-nak 4:308

******megesküdni* 1 fn-i in
'esküt tenni': meg-kelle esküdnöm, hogy egyjikét / se árulom közűlök el **Mi** 4:297

megesmer →*megismer*

megesz 2 ts i
'(táplálékot) elfogyaszt': [G] ki húzta a' szegény / Magyarnak a' kezéből a' kenyért, 's azt / megette a' Meráni Fegyveres **P** G-ról 2:183
a) (átv, tréf) 'bántalmaz': Ne félj Uram; hiszen nem-esz-meg a' / Nagy-úr [= B] **Bi** O-nak 3:411

megfagy 1 tn i
'(ember hideg következtében) elpusztul, meghal': ő [= G] czifra, és márványos Házakat / építtet; és mi — csak nem megfagyunk / Kunyhónk' sövény falai közt (ell) **T** 3:172

***megfelelni** 1 fn-i in
(átv) ~ vkinek: 'eleget tenni vmely követelménynek': esküszöm / meg is fogok feleni ennek, és / ha bár a' tulajdon síromon fog is / a' Békeségetek virágzani **B** 1:577

***megfenyegetni** 1 fn-i in
'megtorlást, büntetést ígérni vkinek': csak akkor mernek a' / kis Gyermekek mást megfenyegetni, a' / midőn hiszik, hogy azt nem tudja senki **P** 2:12

megfizet 1 ts i
(átv) 'meglakol, megbűnhődik': Román ugyan csak zendítő vala, / meg-is fizette *Zavichosztnál* halállal **P** 2:120
******megfizetni* 1 fn-i in
(átv) 'bosszút állni vmiért': Megfogok tán nem sokára / nektek fizetni jó-név' gyilkolóji! **B** 4:354

***megfogathat** 1 ts i
'módja van rá, hogy hatalmába kerítsen, mások által visszatartson vkit': Én elmegyek. Te megfogathatol. / De jól tudod, hogy én, egyedűl, tudom: / ki volt Fülöp Királynak gyilkolója! **Bi** O-nak 3:415

megfojt 2 ts i
1. ~ vkit: 'nyakát kezével összeszorítva megöli': ő [= Mi] előbb saját kezével / megfojtya kedves Húga' gyermekét, / mint sem hogy azt csak tőlle elvegyék is **B** 4:520
2. (átv) 'tönkretesz, elpusztít vmit': azért futom / e' én az országot, hogy addig itthon / fojtsák-meg üdvösségemet? **B** 1:220

megfoszt 3 ts i
~ vmitől: 'elvesz, elrabol vkitől vmit ami őt megilleti': átkozott! mitől / foszthatsz meg, Ottó, még tán engemet!!! **G** 4:114; te kis szegény, hiszen nem is / tudod, mitől fosztottak meg — **B** a fiának M holttesténél 5:365
a) (átv) ~-ja az elméjétől: 'őrületbe kergeti': szerelmem / olly vágyakat nevelni kéntelen, / mellyek talán elmémtől fosztanak meg —! **Ü** 1:425

******megfoszlani* 1 fn-i in
~ vmitől vkit': 'elvenni tőle vmely érzelemnyilvánítás lehetőségét': miért akartok már megfosztani / a' Holttakért való bánattol is? **E** 5:109

megfullad 1 tn i
(túlzó) majd ~: 'vmitől alig jut levegőhöz': torkokon [= a vendégek torkán] ... Nagy-asszonyunk' / süllt főttje olly mohon rohan le, hogy / majd szinte megfulladnak **P** 1:80

***meggátlani** 1 fn-i i (ritk)
'(vminek megtörténtét) megakadályozni': oh / szólj Bíbarách, lehetne még talán / meggátlanunk? [M elcsábítását] **B** 2:430

meggondol 1 ts i
'(döntés előtt) alaposan megfontol, átgondol vmit': De hogyha jól meggondolom... **B** 3:142

**meggondolni* 2 fn-i in
'(döntés előtt) alaposan megfontolni vmit': hiszen megkellett volna azt / gondolni, hogy csak akkor mernek a' / kis Gyermekek mást megfenyegetni, a' / midőn hiszik, hogy azt nem tudja senki **P** 2:10; de, ej, mi meg- / gondolni is való van itten? (inv) **B** 3:143

meggyaláz 1 ts i
'sértő szóval beszennyez vkit': Egyszer minden útakat számomra készíted — azután pedig meg- / gyalázol! (ell) **O** G-nak 1:472

***meggyaláztatik** 1 (szenv) i (ritk)
'(szégyenletes tett által) erkölcsi sértést, gyalázatot kénytelen elviselni': Én ez' országodba úgy / jöttem be egykor, mint egyi Aszszonyi / szép Erdemünkel [= érdemünkre] büszke L'ány; de az / ma meggyaláztatott **Iz** G-nak 4:15

meggyilkol 2 ts i
'szándékosan megöl vkit': Meggyilkolom ott' előtte [= a pápa előtt] / a' Bíboros gazembert [= O-t] **B** 2:408; Gyilkoljatok meg, hogy ha sírva kell az / ajtó előtt itt' az Igazságnak el- / aludni, a' mig bébocsájtatik **Mi** 4:174

***/meggyilkolt/ meggyilkoltt** 1 mn-i in
'olyan (személy), akit meggyilkoltak': Ottan hever meggyilkoltt Hitvesem **E** 5:424

meggyógyít 1 ts i
(átv) '(lelki fájdalmat) megszüntet': Melinda! oh, ki gyógyít engemet meg? **B** M holttesténél 2:344

***meggyőzni** 1 fn-i in
(átv, ritk) '(szerelmi küzdelemben) győzelmet aratni; legyőzni, magának megszerezni vkit': a' / szép Győzedelmes [= M.], kit megkellett volna győzni, / amott megy **G** O-nak 1:482

***meggyőzve** 1 hat-i in
*(átv, ritk) '(érzésen) uralkodva, azt legyőzve': Szemérmemet meggyőzve, mindenütt / nyomába voltam [O-nak] estve ólta **Iz** 4:28

***megháborodva** 1 hat-i in
'elméjében megzavarodva': Megengedek [= megbocsátok]; mert meg vagy háborodva **Iz** B-nak 3:82

meghal ~ meghol 10 /7, 3/ tn i
1. '(személy) megszűnik élni': Ő / haljon-meg akkor — de örömébe haljon **Si** a feleségéről 1:57; Nem is hal ő [= Mi] meg [Vö: KrK. 460] **P** 2:81; Ha! halj meg! **Blenek** Bi-nak 2:345; a' Természet a' Szegényt / maga arra szánta, hogy ... *élhezzen, sanyarogjon*, és — *meghaljon* **T** 3:252; Nem akarta eltemetni [Si Mi fiát], mert soha / sem hitte, hogy megholtt **Mi** 4:270; Biberách, ki a' saját / házamba' holt meg, azt vallotta **My** 5:288
2. (átv) '(szellemi jelenség) semmivé válik, megszűnik': Hamartünő örömremény, mi vagy / te? játszi Képzete a' kívánkozó / Észnek: — mosolyg, 's meghal **Si** 2:461; az öröm csak egyj Pillantatnak szülöttje, / 's annyával egyjütt meghal **M** 4:401
3. (átv, ritk) '(ország) fennállása megszűnik': Spanyol / Ország halálos ágyában nyögött / r'ánk nézve, hogy kiléptünk abból egykor; / az ólta megholt (megszem) **Si** 1:91

***meghalni** 1 fn-i in
'megválni az élettől; elpusztulni': (felakarna emlékedni) Meghalni — nem Királyi széken — ah! **G** 4:596

***/meghalt/ megholtt** 1 mn-i in (nép)
'olyan (személy), aki elhalálozott': második / Endrét tehát lássátok vívni meg- / holtt Hitvesének jónevére [= jónevéért] **E** 5:265

meghalad 3 ts i
(átv) '(érzelem) olyan fokú, hogy fölülmúl más hasonlót': Fiamnak sírja mellett / [Si] fájdalma meghaladta a' saját / fájdalmamat **Mi** 4:313 + 4:275; 4:284

/meghallgat/ meghalgat 2 ts i
~ vkit: 'figyelmesen végighallgatja beszédét': Halgass-meg engem **Si** Minak 1:33; De halgass meg! **O** G-nak 1:484

/meghatározás/ Meghatározás 1 fn
*(ritk) 'döntés, elhatározás': Ha! melly gondolat leszsz agyvelőmben első / zsengéjekor már Meghatározás? **B** 3:62; /Arany: Bánk csak most gondol G megölésére, nem előbb 125/

meghitt 1 fn (ritk)
'olyan személy, aki előtt vkinek nincs titka; bizalmas': [G] Semmit sem is tudott / Ottónak izetlenkedéséről. / Meghittye [= O-é] Biberách ... azt vallotta ... **My** 5:287

***meghódítani** 1 fn-i in
(átv) 'elnyerni, megszerezni vmit': Minő dicső ellenben Becstelennek / a' sorsa, csak hogy tudja a' Közönség' / jó-véleményét meghódítani **B** 4:433

/meghódítás/ meghódítás 1 fn
(átv) 'vki szerelmének elnyerése': Sok Férjfiak ... ki könnyű győzedelmet igér / azért se szívelik; de légyen a' meghóditás nehéz, már akkor ők / csak puszta büszkeségből is belé / szeretnek **Bi** Iz-nak 1:362

***megijedni** 1 fn-i in
'hirtelen félni, ijjedtté válni': Hogy ha úgy áll / előttem egy valaki, mint férjfiú, / biz' úgy ijedni megtudok magam- / is — most nem **Bi** O-nak 3:366

***megijeszteni** 1 fn-i in
'úgy tenni, hogy vki megijedjen tőle': Megakarsz ijeszteni — / pedig tekénteszsz ősz hajszálaimra **Mi** G-nak 4:234

megindít 1 ts i
'(gépet) mozgásba hoz': Tartományok hát csak *machinák*, a' mellyeket kis gyermek is megindít, / ha *Félelem*, 's *Reménység* mindenik / *kereket* helyén maradni kénszerít **Bi** 1:326

***/megindult/ megindúltt** 1 mn-i in
'olyan (dolog), amely mozgásba jött': Csak egyj szavadba fog kerűlni, és az / irtóztatón megindúltt Sors' golyóbisa / más jobb nyomon fog hengeredni el **Mi** G-nak 4:192

***/megindulván/ megindulván** 1 hat-i in
(ritk) ~ vmin: 'meggondolva azt; felindulva amiatt': „emlékébe jött az, a' mit / mondott. Megindulván azon, ne hogy / feslettnek ítéltessen, egyj Fiat megtart magánál" **Si** a feleségéről 1:46

/megint/ megént 14 hsz (táj)
1. 'a szóban forgó cselekvést megismételve; újra': Midőn nekem *Luczi* / nem néz szemem közé, előre már / tudom, *Luczim megént csalárdkodik* **Bi** Pr:32; te viszsza is mehetsz Melindához megént **Bi** O-nak 1:547 + 4:5; 4:7
2. 'a szóban forgó szünetelő cselekvés, történés visszatéréseként': e' bizon / alszik megént! **Si** Mi-ra 1:3; Megént lehellhetek, megént (ism) **B** 1:556; Oh Bánk, látlak é megént? **M** 4:395; Megént **B** 4:396; Igen — megént! **M** 4:396 + 2:51; 4:254; 4:398
3. (ritk) (felsorolásban) 'ugyancsak, szintén': Sokszor derék, ha egyj illy' ostobát / jól megzavarhat az ember, ám de úgy, / hogy ő [= O] megént mást legyen kéntelen zavarni **Bi** 1:319

/mégis/ még is 39 ksz és hsz /23, 16/
I. ksz
1. (egyenrangú ellentétes m-okban, más ksz-val együtt) 'az előzményekkel ellentétben; annak ellenére': [M] mint Attyát úgy szeret, / és még is elfut **Mi** 4:183; ezt ők jól tudák! még is vasas marokkal körmölének a' Pók- / hállóba **B** 4:353; A' Király ... a' Lovárol is le fordúltt — / de sérelem nélkül még is **Udv** 5:4 stb.
2. 'az előzményekben kifejezettel v. odaértettel ellentétben': Ni, boldog Isten! még is ő [= B] biz' az! **T** 1:198; És / te Róla [= M-ról] még is le akarsz mondani? **G** O-nak 1:501
a) (megengedő értelemben) 'mégiscsak': De ő [= G] azért még is az [= királynő] marad **B** 2:223
3. (ritk) 'mégsem': Tán nem maradtam volna még is itt! **B** 4:452; a' Királyné kedves nem vala; / de ezt ugyan még is nem érdemelte **Iz** 5:15
II. hsz
(egyszerű m-ban, nyomosító szóként, ellentét érzékeltetésére): De Iste-

nemre, lehetetlen még is ez — nem! nem lehet! **B** 3:50; kiáltsd / örömmel: oh, még is találtam *embert!* **B** 3:287 stb.

a) (töprengés, bizonytalanság kifejezésére): De hátha még is úgy lehetne itt is? **Si** 1:14; De hátha még is — **O** 3:306 stb.

III. (m-értékű szóként)

1. (előzetes kijelentés módosításának bevezetésére): Halgass! — de még is — hallyad csak: ... **O** Bi-nak Pr:16 stb.

2. (ritk) (kérlelésben): De még is, én / velem csak fosz ürítni egyj pohárt? **Si** Mi-nak 1:7

/megismer, megesmer 2 ts i (táj)

1. (ritk) 'megtud vmit; rájön vmire': A' Becsületes ... megismeri, / hogy ugyan becsületet kell játszani, / de valóba' lenni még is oktalanság **B** 4:428

*(ritk) '(szégyenletes tényt) magáról elismer, beismer': ha vallomásomat kívánod — ím' / megesmerem, hogy vigyázatlan voltam; de nem, sőtt oktalan? **O** Bi-nak 3:386

megiszik 1 ts i

~ vmit: 'vminek az értékét italra költi, elissza': a' / szent Földre kellett volna mennem; és / az Atyám megitta volna addig otthon / minden vagyonkámat **B** 3:349

megizmosodik 1 ts i

(átv) '(szellemi jelenség) fokozatosan megerősödik, kifejlődik': Épüljfel! izmosodj-meg gondolat! **B** 3:63

megjelenik 1 tn i

'(képzeletben) feltűnik, láthatóvá válik': 'Királyi széktek / előtt jelennyen meg tekéntetem / és intsen emberi-uralkodásra" **E** apját idézve 5:422

megjutalmaz 1 ts i

*'(negatív értelemben) megadja vkinek a neki járó jutalmat [= megöli]': ... meg is jutalmazám: azon / vason Petur-bán' vére gőzölög **Sol** 5:45 Vö: *jutalmaz*

megkér 1 ts i

~-i a kezét: 'feleségül kéri': Midőn kezem' megkérte, nem rogyott / ő [= B] térdre— ! **M** 1:441

***megkívánván** 1 hat-i in

~ vmit: 'megszerzésére erős vágyat érezve': ha egyj beteg Feleség, vagy egyj szegény / himlős gyer'ek megkívánván, lesujtunk / egyj rosz galambfiat, tüstént kikötnek **T** 3:201

***megkötözve** 1 hat-i in

~ vmihez: 'vmitől szabadulni képtelen állapotban': Szedd rendbe Lélek magadat, és szakaszd- / széjtt mind azon tündéri lánczokat, / mellyekkel a' Királyi székhez, és / a' Hítvesedhez ... olly / igen keményen megvalál kötözve! (metaf) **B** 1:584 /Vö: KrK. 457/

/meglánczol/ meglánczol 1 ts i

(átv) 'cselekvőképességében meggátol, kényelmetlen helyzetbe hoz vkit': Te engemet meglánczolál, 's magadnak / egyj gödröt ástál; mostan még i. én — / én húzzalak-ki abbol? **G** O-nak 1:523 /Arany: Kényelmetlen helyzetbe hoztál (kompromittál) 97/

meglát 3 ts i

1. 'látni kezd, megpillant': Ő [= egy banya] alig / látott meg engemet, 's leroskadott / térdére **Si** 1:36; Akkoron / levék teremtve, a' midőn először / megláttalak **O** M-nak 1:401

2. 'látás útján érzékel, felfog vmit': Éppen akkor sírhat egyj / Szegény, midőn Királya; 's a' Király / nem láttya azt meg a' könnyek miatt **E** 5:25

***meglátható** 1 ts i

(átv) 'tudomásul vehet vmit': ki írja-fel keserves könnyeinket? / hogy jó Királyunk megláthassa azt **T** 3:224

***meglátni** 2 fn-i in

'észrevenni, felfedezni vmit': [B: Úton-álló!] Igazán? lehet meglátni képemen? **T** 3:95; Ha meg találják / ezt látni — [a blenek] **Mi** G-nak 4:301

meglehet ~ meg lehet 2 /1, 1/ tn i
(in értékű szóként) 'nincs kizárva; előfordulhat': Meglehet / Bánkhoz szegődök **Bi** 1:330; azt / hiszed, hogy nem maradtam volna itt' / parancsolásod nélkül? meg lehet— **B** G-nak 4:451

meglep 1 ts i
'zavarba ejt, rajtakap vmin vkit': egyj / fertelmes Aszszony [= G], kit hogy ördögi / érzésiben ne lephessen meg a' / jobb ember, érthetetlenül beszélli / két féleképpen gondolattyait **B** 1:566

/meglesz/ meglessz 1 tn i
'tulajdonául, osztályrészéül jut': Jó Herczegem, vígyázz! ... mint / Bánk' Hitvesétől meglessz a' kosár [= visszautasítás] **Bi** O-nak Pr:35

meglop 1 ts i
*(átv) ~ vkit: 'jogos (erkölcsi) értékeiben megkárosít vkit': Koronák' bemocskolója! a' ki meg- / loptad Királyi Férjedet — kitépted / kezéből a' Jobbágyi-szíveket **M** G-nak 4:154

***meglopattatik** 1 (szenv) i (ritk)
(átv) '(erkölcsi) értékeiben megkárosodik, meg fogják lopni': "*Bán*, ébredezz; mert meglopattatik *Bánk!*" **B** 1:230

**meglopattatott* 1 mn-i in (ritk)
(átv) 'olyan (dolog), amelyet (erkölcsi) értékeiből kiforgattak, megloptak': Buzogj te meglopattatott / sziv, árva gyermekid kiáltanak! (megszem) **E** 5:427

megmarad 2 tn i
'(vmiből) ~ vmi: 'nem semmisül meg, nem fogy el': a' nevelésnek egyj / jó magja sem maradt szivekbe' [= az aszszonyok szívében] meg, / mivel hogy... **B** 4:338; Oh az én becsületem / Melinda elbúcsúzásával, el- / búcsúza ... ha még mi [= vmi] megmaradt, / ezernyi sok szegény között Hazámban / felosztva van **B** 4:421

***/megmaradt/ megmaradtt** 1 mn-i in
'olyan (dolog), amely (vmiből) nem semmisült meg': e' büszkeségem' megmaradtt darabját / engedd Hazámba viszsza vinni még! **Iz** G-nak 4:16

megment 4 ts i
1. ~ vkit: 'megakadályozza vkinek már-már bekövetkező halálát': Ez / Ifjú Vitéz [= Sol] betört r'ánk akkor, és megmentette [O-t] **Si** 5:96
2. ~ vkit vmitől: 'kiszabadítja szorongatott helyzetéből': Bánk! kedves édes öcsém! ... Te ments- / meg engem' e' Haramiák közűl **Mi** 2:90; (kívül kiált) Mentsd meg magad' Királyné! Pártütés! **My** 4:597
a) 'elhárít vmely bajt; megóv vmely fenyegető veszélytől': Mindenható, ments-meg kerűletétől [= G közellététől, hatásától] minden tapasztalatlan szíveket! **M** 4:172

***megmenteni** 2 fn-i in
'kiszabadítani vmely veszélyes helyzetből, biztonságba helyezni vkit': hol vannak a' Király- / fiak? ... Azoknak élni kell! — megmenteni — / megkell **My** 4:611; ...mintha más szintúgy megmenteni, / nem tudta volna a' Királyfiakat **Udv** 5:8

***megmenthet** 1 ts i
'lehetősége van vkinek a megmentésére': Megmenthetem talán még [M-t] — nem de? oh / szólj Bíberách **B** 2:428

megmocskol 1 ts i
(átv, ritk) 'vmely gyalázatos tett által vkinek a becsületén foltot ejt; bemocskol': Te Rangodat, sött önnön Rangomat / megmocskolád **G** B-nak 4:415

***megmocskolás** 1 fn (ritk)
'a *megmocskol* i-vel kifejezett cselekvés, ill. annak eredménye': Ha egykor ősz hajad leszen, fogod / érezni, hogy minő keserves annak / megmocskolása **Mi** E-nek 5:116

megmond 2 ts i
'tudtára ad, közöl vmit': Oh ne mond-meg ezt / Testvéreimnek **M** B-nak 3:27; Ha az Anyád kérdezi, / hogy hol vagyon Mikhál? mond meg, hogy ő / Simonnal elment számkivetésbe **Mi** B fiának 5:149

**megmondani* 1 fn-i in
'vmely kérdésre választ adni': mivel hogy azt meg tudtam mondani: / ki ment-be olly' titokba?... **T** 3:134
**megmondhat* 2 ts i
1. (felszólításszerűen) 'lehetősége van közölni vmit': Haza megytek — ott megmondhatod, hogy *él* / *még Bánk!* **B** T-nak 3:274
2. jobban ~ vmit: 'világosabban megfogalmazhatja': De jobban is / megmondhatom: Te ok nélkűl bocsájtád- / el hívataljaikból a' Magyar / Alattvalóidat **Mi** G-nak 4:224

***megmulattat** 1 ts i
'előidézi, hogy örömre derüljön; megnevettet': Való, hogy engem' / az Emberek' bolondozása meg- / mulattat **B** 2:274

megmutat 2 ts i
(átv) 'bebizonyít vmit': ha megmutattya, / hogy a' Hazám' boldogságán segít ... egy szót se szóllok **P** G-ról 2:229; Úgy hát zárodat / kitörve karjaimmal, megmutassam, / hogy *Bendeleiben Egenolf'* vére foly / ereimben? **Iz** B-nak 3:68

**megmutathat* 1 ts i
(ritk) ~-ja magát vhol: '(illő módon) jelenhet meg vhol': nincs egyj jó köntösünk, / mellyben magát az ember egyj becses / Véd-szent előtt mutathatná-meg a' / templomban **T** 3:212

**megmutatni* 1 fn-i in
(átv) '(képzeletben) felidézni, láthatóvá tenni': mély síromon / túl a' Halál' szép halvány angyala / meg fog mutatni megént **M** B-nak 4:398

***megnevettető** 1 mn-i in
'nevetésre ingerlő (dolog)': 'a hasonló / történet életünknek azon szokott, / és kedves ízetlenkedésihez / tartozhat, a' melly megnevettető **G** 4:565

megnyal 1 ts i
'kinyújtott nyelvét végighúzza vmin': Menny Tigrisek, Fene- / vadak közé ... 's ha ... hálaadással meg- nyalják kezed' ... kiáltsd / örömmel: oh még is találtam *embert!* **B** a fiának 3:285

***megnyerhet** 1 ts i
(átv) 'esélye van arra, hogy vmely kedvező dolgot megszerezzen': a' Mennyet is / gyakorta úgy megnyerheti / részére, gazdagságából kitellő / több áldozattal, hogy...' **B** a becstelen emberről 4:444

megnyit 1 ts i
*(átv, ritk) ~-ja a szemét: 'ráébreszti vmire; felnyitja a szemét': Német! te megnyitottad a' szemem'! / 's illy' kábaságot akartam tenni? **B** Binak 2:423

***megnyugodni** 1 fn-i in
'zaklatott lelkiállapotból lecsillapodni; nyugalmat lelni': Ereszsz Hazámba [...] Ott' / fogok talán én megnyugodni; vagy / könnyezni, elfelejteni **Iz** G-nak 4:84

megold 1 ts i
'(köteléket) kibont': [G] az Áldozatra [= M-ra] így tekint le — ő / holott nem érdemes, hogy a' saru / szíjját megoldja [= erkölcsileg érdemtelenebb M-nál] **B** 4:552 /Bibliai kifejezés; Vö: KrK. 480/

***megostoroztatik** 1 (szenv) i (ritk)
'ostorcsapásokat kénytelen elszenvedni': A' Becsületes kinoztatik, megostoroztatik (párh) **B** 4:425 /Bibliai kifejezés/

megöklöz 1 ts i
'öklöl megver': bús tékozló Atyám / gyűlölni kezdett ... Néha jól megöklözém **Bi** 3:346

megöl ~ **megöll** 20 /18, 2/ ts i
1. (ember más embert) 'életétől erőszakosan megfoszt': [Si felesége] "egyj Fiat / megtart magánál — a' többit, hogy öljem / meg, azt parancsolá' (inv) **Si** egy banyát idézve 1:48; Fattyú! megöllek **B** Bi-nak 2:388; Öllj meg engemet / Bánk! öllj meg engemet **M** 3:8—9; Első bejöttöm a'

világra megöltt / már egyj Anyát **Bi** 3:342; Kevés időre alattomossan / megölte [O] Ritter-Bíberáchot **Iz** 4:61; Hol van *Soma*? [...] Megölted? **M** B-nak 4:372; Gertrúdis — oltalmazz, megölnek! **O** 4:604; Apám kiáltá viszsza még: "megölték Nagy-aszszonyunkat, és ártatlanúl" **Sol** 5:37; Ő [= G] hibás; hiszen / másképp nem öltte volna meg Magyar **E** 5:63; Esküszöm, hogy nem Petur-bán öltte meg a' / Királynét **Si** 5:81; Ha tizszer, harminczszor megöltt, / ha széjjel- / szaggatta Gyermekimet, Feleségemet... **B** G-ról 5:183; csak én öltem-meg a' Királynét! **B** 5:214 + 5:225; nem ölte ez [= B fia] meg a' Királynét **Mi** 5:321; az / Istennek irgalmáért felmenő / végső fohászkodásodat ki fogják / zavarni a' Menynyekből, ha megölöd / gyámoljokat [= B-ot] **T** E-nek 5:435

2. (átv, túlzó) '(érzést, erkölcsi értéket) szándékosan elpusztít': [G] azért tetéz / munkákat a' munkákra, hogy ... szívemben, a' benn- / lakó becsületet megölje? **B** 1:224; Ne hagyd bejönni őtet [=Mi-t] ... Ha benned emberi / érzés vagyon, ne öld meg őtet önn' / gyalázatoddal! **M** G-nak 4:168; kezét csókoltam volna a' / Gyilkosnak [= G-nak], a' ki a' Véremet megöltte, / csak azért, mivel... **B** 5:180; ha [G] kincsemet rabolta el, ... még tán megengedhettem [= megbocsáthattam] volna; de / ő Jó-nevét ölé meg Nemzetemnek [= családomnak] / rút öccse által **B** 5:187

**megölhet* 1 ts i
'kioltathatja az életét': Szent vagy te én előttem ... (kardját leoldván, elébe teszi) Megölhetsz **B** E-nek 5:269

**megölni* 2 fn-i in
1. (átv, túlzó) '(árulással) életveszélybe sodorni vkit': Ezt Gertrúdisod tevé, / mert nem akarám Testvéremet megölni **Mi** E-nek 5:128
2. (átv) '(érzést) megsemmisíteni': És így Hazátok Elbúsúltjait / játszani akarjátok ... [E-nek] Fájdalmiban megölni érzeményit ... egyszer'smint szeretni- / is ölni szándékoztok **B** a bleneknek 2:214

*/*megölt*/ *megöltt* 3 mn-i in
1. 'életétől erőszakkal megfosztott (személy)': Simon megöltt Fiamnak a' / testével oldalam mellett futott **Mi** 4:267; itt, ártatlanúl megöltt / szerette Hitvesemnek teste mellett / kérdez Királyotok, hogy... **E** 5:401
2. 'szándékosan elpusztított (erkölcsi érték)': egész szegény nemzetségem' meg-öltt / nevébe' kívánok majd számadást **B** 4:356
Vö: *elölni*, *leölettetik*

megölel 1 ts i
'(a szeretet, a megbékélés jeléül) karjaiba zár vkit': Petur, Petur, kedves Bátyám, ölelj meg! **B** 2:318

/**megőriz**/ **megőröz** 1 ts i (táj)
(átv) 'gondot visel vmire; megvéd vmit': És illyen Aszszony [= G] / őröz meg, oh Magyar Hazám? **B** 1:564

megőszül 2 tn i
'haja ősz, fehéres színű lesz': Való igaz: megőszült a' fejem **T** 3:97; tekénteszsz ősz hajszálaimra [...] elbeszéllem, m'ért őszült-meg így **Mi** G-nak 4:237

/**mégpedig**/ **még pedig** 2 ksz
(az előző m-ban foglaltak jelentéséhez képest fokozó hozzátoldás bevezetésére): miért hívattatál / te engem viszsza? még pedig titokban! **B** P-nak 1:173; Úgy van, kegyes Nagy-úr, úgy van, titok / és még pedig setétben — **P** B-nak 1:181

***megpenészedett** 1 mn-i in
'olyan (anyag), amely penészessé, romlottá vált': egyj öreg Paraszt ... szárazon [= üresen] evé / a' megpenészedett kenyért **B** 4:493

*/**megpuhult**/ **megpuhúltt** 1 mn-i in
(átv) 'olyan (személy), akinek (erkölcsi) ellenállása meggyengült; engedékennyé vált': a' *résztvevésig* úgy is megpuhúltt / Melinda tán öleléssel is köszön / el nem raboltt bizodalmáért **Bi** O-nak 1:538 /Arany: Mert sírt és kezét Ottó homlokához hagyta szoríttatni 98/

***megrabolva** 1 hat-i in
(átv) 'erkölcsi értékétől, hitétől megfosztott állapotban': Miért / kell félelemnek a' bánat helyére / férkezni? megvolnék rabolva? meg? **E** 5:136 /Arany: ...hogy hatalmával Gertrudis visszaélt 180/

megreped 1 tn i
(átv, túlzó) ~- a szíve vkinek: 'lelki fájdalmába (hirtelen) belehal': Királytokat / úgy [akarjátok] tenni a' Királyi székre, hogy / *Gertrudis*' esttén szíve megrepedjen? **B** a blenek-nek 2:213

megrészegedik 1 tn i
(átv) '(jóleső élménytől) megmámorosodik, megszédül': Melinda! ... Oh / m'ért kell nekem csak nyögni ott, / hol minden érző szív megrészegedne / örömébe'! (meton) **O** 1:421

***megrontatott** 1 mn-i in (ritk)
'olyan (dolog), amelyet (erkölcsileg) tönkretettek, értékeitől megfosztottak': add viszsza Férjét e' tökéllettessen / megrontatott beteg' Lelkemnek is **M** G-nak 4:124

/mégsem/ még sem 3 ksz és hsz /1, 2/
I. ksz
(egyenrangú m-okban, az ellentét nyomósítására) 'az előző állítás ellenére sem': az is bolond, ki / békételen: de én békételen / még sem leszek, míg nem bolondulok-meg **P** 1:96
II. hsz
(egyszerű m-ban, az előzmények alapján várhatóval ellentétes állítás bevezetésére): Páh! tehát még sem tudod? **Bi** B-nak 2:362; Még sem hiszek **B** M-nak 3:24

megsért 1 ts i
(átv) 'önérzetében megbánt': Oh / a' *Nemzet!* ... Kényes Becsűlete, mint a' Köntöse — / sértsd-meg csak, öszve törni kész **P** 1:137

***megsértetett** 1 mn-i in (ritk)
(fn-ként) 'az a személy, akit megsértettek; aki sértve érzi magát': Bánk itt maradt? [B: Igen] A' megsértetett, vagy a' / Sértő? **G** 4:409

megsúg 1 ts i
'titokban tudomására hoz vkinek vmit': azt kívánni, hogy megsúgjanak / mindent az embernek, csak annyi, mint / abban találni kedvét, hagy ha sok / Irígye — ellensége van (hsl) **P** 1:185

/megszabadít/ megszabadit 1 ts i
'vkinek a fogságát megszünteti, abból kiszabadít vkit': Mikhált láttuk a' / tömlöczbe késértetni — mellyre az / egész Gyűlekzet öszve háborodva / rontott ki, s' megszabaditá **Si** 5:93

***megszánni** 1 fn-i in
'szánalmat érezni': esmérni kell / az Élhetetlenek' sorsát, minek- / előtte megtudhassuk szánni is **T** 3:253

megszerez 1 ts i
'(közreműködésével) hozzájuttat vmihez vkit': oh / Angyal! szerezd-meg üdvösségemet **B** 2:432

***/megszorult/ megszorúltt** 1 mn-i in
(átv) 'olyan (személy), aki nehéz helyzetben van': egyj tekéntet [Mi-é], melly az ördögöt / magát is arra birta volna, hogy / egyj megszorúltt Szentet segíteni / siessen **B** 4:517

/megszül/ megszűl 1 ts i
'(gyermeket) világra hoz': [egy banya] tudtomra adta, hogy / Feleségem immár megszűltt **Si** 1:38

megszűnik 3 tn i
(fn-i in-vel együtt) 'az in-vel kifejezett cselekvést nem folytatja': miólta csak megszűntem hinni azt, / hogy a' Tanítómnak veszszőitől / reszketne minden ember **Bi** 3:336
*a) (ritk) ~ vmi lenni: 'vki nem az többé, ami eddig volt': ha egyszer ő [= G] Rabló, Királyném is megszűne lenni **P** 2:225; miólta Hitvesed / megszűntt Melinda lenni, mindenik / vétek lehetséges **M** B-nak 3:2

megtalál 2 ts i
'(keresett személyt) észrevesz, megle!': Ne mennyetek széjjel mindjárt Barátim, / hogy megtaláljalak, ha

hogy talán / lehetne szükség rátok **B** a bleneknek 2:434; keresd fel Aszszonyomat, 's ha meg- / találtad, úgy jőjj... **B** T-nak 3:272

**megtalálni* 1 fn-i in
'meglelni vkit': Gertrudis! így kellett találni meg! (inv) **E** 5:26

/megtanul/ megtanúl 1 ts i
'(ismeretet) elsajátít; fokozatosan rájön vmire': [Iz: Aszszony? ... te is tudod közelről e' Nemet / esmerni —] Megtanúltam, emberi / elmém' ezernyi baklövéseivel **Bi** 1:347

**megtanulni* 1 fn-i in
'(készséget) elsajátítani': Ha hogy panaszkodni akarunk, előbb / meg kell tanulnunk írni **T** 3:215

megtapos 1 ts i
(ritk) 'durván megver, ütéssel, rúgással megaláz vkit': (térdeit kócsolja [= kulcsolja]) Bánk, Bánk! taposs meg legalább engemet! **M** 3:26

megtart 1 ts i
'továbbra is birtokában tart vkit; nem válik meg tőle': [Si felesége] "egyj Fiat / megtart magánál — a' többit, hogy öljem / meg, azt parancsolá" **Si** egy banyát idézve 1:48

***megteríttetett** 1 mn-i in (ritk)
~ asztal: 'olyan asztal, amelyet étellel-itallal bőven teleraktak': egyj jól megteríttetett / asztal Legyekbe nem szűkölködik **P** 1:176

megtesz 4 ts i
'(cselekvést) elvégez, végrehajt': [Iz: oh Bíberách, ne hagyj el!] (visszaballag) Értted azt- / is megteszem **Bi** 1:355; *a' háborúban szabad fosztani* [...] A' jó Merániak / azt háború nélkül is megteszik **T** 3:160; Bátyám [= Mi] rimánkodék, / hogy várakozzanak ... megtette még azt is Petur **Si** 5:89
a) (ritk) ~-i rajta áldozatját: 'feláldozza, megöli': a' legelső / Magyar, ki a' Hazáját kedveli, / megtette volna rajta [= G-on] áldozattyát **B** 5:172

megtörténik 1 tn i
'végbemegy, bekövetkezik': a' minek megkell történni, az / a' nélkül is megtörténik **Bi** 1:334

**megtörténni* 1 fn-i in
'végbemenni, megtörténni': l: *megtörténik!*

megtud 3 ts i
~ vmit: 'tudomására jut vmi': midőn lefektedet megtudta [Bi], kértt, hogy mennyek-el Melindához **Iz** G-nak 4:33; Mind csak kérdezé [Mi] / oda kinn, *miért sírok*, 's fehér hajával / törölte könnyeit, hogy [= mert] nem tudá- / meg tőllem azt **M** 4:166
a) '(miheztartás végett) tudomásul vesz': Tudd meg, kicsiny lelkű, hogy ... **G** O-nak 1:514

**megtudni* 1 fn-i in
'tudomást szerezni; felvilágosítást kapni': Meg kell ezennel tudnom, hogy mi lelt'/ Melinda **Mi** 4:177

megundorodik 1 tn i
~ vkitől: 'undor fogja el vkivel szemben': így megcsalattva egy pokolbeli / kisértet által, a' kitől levésekor / már úgy megundorodott az Alkotó, / hogy félbe hagyni dolgát kéntelen volt **B** 3:92 /Vö: *kísértet*/

*/**megunt**/ **megúntt** 1 mn-i in
(ritk) 'unottá, érzéketleuné vált (személy)': Mit is beszéllek én / ezen megúnit fagyos személy' üres szivének, a' ki eddig sem tudá azt, / hogy mit tegyen [= jelent] *fórróan érzeni* **O** Bi-nak Pr:8 /Katona: "semmin megindulni nem tudó, hideg, érzéketlen" KrK. 35/

*/**megutált**/ **megútáltt** 1 mn-i in
'olyan (személy), akit vmivel szemben útálat fog el': a' külső nemzetet [= az idegeneket] / a' nélkűl is megútáltt Nép szeméttel / dobála **Mi** 5:126

megvált 1 ts i
*(ritk) ~ vmit vmivel: 'helyettesít vmit vmivel; átváltoztat vmit vmire': Boldog, ki hisz; mert meg nem váltya

a' / jelenvaló kisebb roszszat talán / roszszabb jövendővel **Si** 2:14

megváltni 1 fn-i in (ritk)
*(ritk) ~ vmit vmivel: 'vmit cserébe adva megszerezni vmit': Nézd ezen kevés hajat (...) Nem is / méltó azon kis fáradságra, mellyel / kilehetne rántani — ha most ennyivel meg- / tudnám szerencséd' váltni ... nem tartanám e' csekély erőre **Bi** O-nak 3:332

megvár 1 ts i
*(ritk) 'szinte megkövetel, elvár vmit; számít vmire': Tudván hogy a' hasonló emberek / kények-szerént várják-meg a' tanácsot, / két-féle-képpen adtam még is, azt **Bi** O-nak 3:376

megvesz 1 ts i
*~ vmin: 'vmiért megszerez vmit': A' mit magok vetettek-el [= dobtak el]; Királyok / vérén vegyék-meg azt ismét? **B** 2:150

megveszteget 1 ts i
'megront, megfertőz': Fel, / fel púha ágyadból gyermek, nehogy / megvesztegessen Udvarunk' szele **B** a fiának 3:279

megvet 3 ts i
(átv) 'szellemileg, erkölcsileg értéktelennek tart; elítél': és bizon / Bánk nem hazud: 's ezért, megvet *Melinda* **M** O-nak 1:449; Még eddig egyj kevésre becsűltelek; / de most idétlen rémítésedért / megvetlek **Bi** O-nak 3:407; a' / Vitéz [= O] bemocskolá magát, 's azért / a' büszke Német L'ány a' Bíborost- / is megveté **Iz** 4:23

***megvettetett** 1 mn-i in (ritk)
'olyan (érzés), amelyet visszautasítanak, megvetnek': Néném, tehát mi lessz kedved szerént? / majd Bíborunk' bemocskolása, majd / megvettetett szerelmem által a' / r'ád háromolható szégyen gyötör **O** G-nak 1:512

***megvidámítás** 1 fn (ritk)
'olyan tevékenység, amely vkinek örömet okoz; felvidítás': Magam készíték útat; / mivel beteg Testvérem' megvidámítása / volt Késztetőm **G** O-nak 1:475 /Vö: KrK. 454/

megvilágosít 1 ts i
(átv, nép) 'felvilágosít vkit; hozzásegíti, hogy tisztán lásson vmit': Öreg világosíts-meg e' dologban **B** Mi-nak 2:96
Vö: *megvilágosíttatás*

/megvirrad/ megvirad 1 ts i
(átv) '(vmely ügyben) a helyzet tisztázódik; vki számára vmi megvilágosodik': Megént lehellhetek, megént, / és érzem azt, hogy élek. A' Homály / eloszla — megviradt — felébredék **B** 1:558 /Arany: Tudom, hányadán vagyok 100; Lovas: ...rádöbben, hogy ... mennyire nem látta tisztán, mi folyik körülötte 186/

/megvív/ megviv 1 tn i
'párbajt vív vkivel': 'Ártatlan' ezt mögé utólszor az / elhunyott szerencsétlen [= G]: hallotta ezt ősz / Atyám — az ő szavára megvivok [B-kal] **Sol** 5:279

***/megvívni/ meg vívni** 1 fn-i in
'párbajozni': [My: Fiam, hová?] Meg vívni a' Nagy-úrral [= B-kal] / Nagy-aszszonyunk [= G] haláláért **Sol** 5:281

***megzavarhat** 1 ts i
'képes rá, hogy vkinek a gondolatait összekuszálja': Sokszor derék, ha egyj illy' ostobát [= O-t] / jól megzavarhat az ember, ám de úgy, / hogy ő megént mást légyen kéntelen / zavarni **Bi** 1:318

***megzeng** 1 tn i (ritk)
'(hangszerrel v. énekkel) erős, zengő hangokat ad; rázendít vmilyen dallamra': Ők [= a merániak] ... Templomot / építenek, hol úgy sípolnak, úgy / megzengenek, hogy a' Szarándokok / táncolni kéntelenek a' sáros úttzán *T* 3:208

megy 37 tn i

1. 'saját lábán, nem a beszélő irányában halad': az a' szép Győzedelmes [= M] ... amott megy **G** 1:483; itt megyen / Gertrúd **G** 1:519; Így megy egyj Király, / ki elvetette [= eldobta] a' Királyi pálczát **B** Mi-ról 4:381

a) előbbre ~: 'vmihez közelebb levő helyre lép': te Bánk / a' köntösét rántád, hogy előbbre menyyen [E] **P** 2:175

b) utána ~ vkinek: 'rövid idő múlva követi': Akkor lopóztál be a' Kapun ... én is tehát utánad mentem **T** B-nak 3:133

2. '(nagyobb távolságra) utazik': a' / szent Földre kellett volna mennem ... Nem mentem **Bi** 3:350

3. 'az elbeszélés színhelyéről (vmely céllal) távozik; elindul vhova': ha a' Pokolba is — megyek **O** Pr:72; aludd magad ki — menj, menj! (ism) **Mi** P-nak 1:102; a' Királyné aludni ment — álmos volt **M** 3:42; Menj, menj, hová a' Történet viszen! (ism) **B** M-nak 3:44; Úgy, úgy! aludni ment [G] — álmos vala **B** 3:45; Tiborcz! / menj, menj; keresd fel Aszszonyomat (ism) **B** 3:272; Haza megytek **B** T-nak 3:274; Menny Tigrisek, Fene- / vadak közé **B** a fiának 3:282; Elmenjek é? hová menjek? **O** 3:314; Hogy / téged' ... az álom elfogván feküdni mentél... **Iz** G-nak 4:31; Én nem megyek tovább! **Si** 4:616

a) védelmére ~: 'vkinek a segítségére siet': Hogy Peturt veszély / közt lenni hallám, védelmére mentem **Si** 5:106

b) széjjel ~: '(embercsoport) szétoszlik': Ne mennyetek széjjel mindjárt Barátim, / hogy megtaláljalak... **B** a bleneknek 2:433

4. (átv) egyre ~: 'mindegy; nem számít': Igen, vagy nem, csak egyre megy **B** G-nak 4:410

5. (átv) hová ~: 'mi lesz vele? mit tehet? ősz Fő, kiszáradtt Kar, — hová megyek? **T** 3:119

6. (átv) nyugalomra ~: 'visszavonultan él': egyj öreg Paraszt ... hív / szolgája volt Hazánknak ... de nyúgalomra ment **B** 4:495

7. (átv) többre ~: 'meggazdagszik': a' vén *Myska-bán* / legtöbbre ment; mert el nyeré *Zalában* / *Zelelgeh* Jószágot [= birtokot] **Udv** 5:6

**menni* 1 fn-i in

'utazni': Bűnöm bocsánatjáért, ölni, a' / szent Földre kellett volna mennem **Bi** 3:348

Vö: *bemegy, elmegy, hazamegy, visszamegy*

/megye/ Megye 1 fn

(Tört) 'vármegye': Berchtold az üstökét se tudja még / befonni, 's már Érsek, Bán, Vajda, 's Bács- / Bodrog Megyében Fő Ispány leve [= lett] **P** 2:193

mejj →*mell*

Melinda 111 fn, tuln

'Bánk felesége, Mi és Si húga': A' Jelszónk lészen, Melinda! **P** 1:192; Oh, hát enyim Melinda! **O** 1:305 // fajtalan véred tilalmas úton / Melinda' birására csergedez **G** O-nak 1:480; Melinda' éneke **Si** 5:329 stb. // Szabadítsd szerette Húgomat Melindát! **Si** B-nak 2:438

a) (megszólításként): Csak egyj szót még, Melinda! **O** 1:416; Melinda! nincsen a' / Testvéreid' számára egyj nyögésed? **Si** 5:369 stb.

b) (je-vel): a' *résztvevésig* úgy is megpuhúltt / Melinda tán öleléssel is köszön / el nem raboltt bizodalmáért **Bi** O-nak 1:539; Bojóthi ~: 1:455 + 4:139; ez a' ~: 4:248

c) (birt szraggal): Itten Melindám, ottan a' Hazám **B** 1:570; Légy átkozott Melindádda! **G** B-nak 4:554

/mell/ mejj 2 fn (nép)

1. 'az emberi test felső felének elülső része': öleld, szoritsd mejjedhez, és kiáltsd / örömmel... **B** a fiának 3:286

2. 'női emlő': Melinda! ... Világot érő szép szemed berogy — / mejjed hideg mint a' márvány (hsl) **Si** 5:372

mellett 5 nu

1. 'a megelőző szóval jelölt személy v. dolog közvetlen közelében': Hogy /

téged' Nagy-aszszonyom Melinda mellett / az álom elfogván feküdni mentél ... **Iz** G-nak 4:30; Simon megöltt Fiamnak a' / testével oldalam mellett futott **Mi** 4:268; Fiamnak sírja mellett / [Si] fájdalma meghaladta a' saját / fájdalmamat **Mi** 4:312; Reszketni kell Endrének Hitvese' / holtt teste mellett önn Magyarjitol! **E** 5:193; itt, ártatlanúl megöltt / szerette Hitvesemnek teste mellett / kérdez Királyotok, hogy ... **E** 5:402

***2.** 'a megelőző szóval jelölt dolog védelmében, fedezetében': [a becstelen ember] a' becsűlet al- / orczája mellett bűntetetlen el- / követhet undokságokat **B** 4:435

mellette 1 hsz

'a szraggal megjelölt személy közvetlen közelében': mint gyetya által a' / világ [= világosság] lesz — úgy valék melletted, úgy / követtelek **Ö** M-nak 1:402

mellől 1 nu

'a megelőző szóval jelölt dolog közeléből el': add viszsza Híveidnek ... [...] fazékok [= fazekuk] mellől a' / fát, ételekből [= ételükből] a' húst ... (párh) **Mi** G-nak 4:218

/mellőle/ melőlle 1 hsz

'a szraggal jelölt személytől el': Tépjétek-el csak mind mellőllem azt, / a' mellyhez a' sors édessen ragaszt **E** 5:232

méltán 1 hsz

'jogos okkal: joggal': előbb mintsem Magyar Hazánk — / előbb esett el méltán a' Királyné! **E** 5:445 /Vö: KrK. 488/

méltó 5 mn

~ vmire: 'vmire érdemes, vmit érdemlő (személy v. dolog)': Nem is / méltó azon kis fáradságra, mellyel... **Bi** a hajáról 3:331; nem tartanám méltónak e' csekély erőre... **Bi** 3:334; Mi bennem illyen bámúlásra méltó? **B** 5:153

a) (je-ként): Az elhanyatló nap nem ád / olly' tiszteletre méltó fényt maga / körül, miképp' ezen öreg [= Mi] fejér / hajfürtyein súgárol [hsl] **B** 4:377; egyj tiszteletre méltó ősz kezébe, negyven / esztendeig való szolgálatért, / száraz kenyért nyújtaszsz Magyar Hazám? **B** 4:498

Vö: *számi méltó*

/mely/ melly 37 nm

I. (kérdő, mu-i)

(ritk) 'melyik?': (megijed) Ha! / melly gondolat leszsz agyvelőmben első / zsengéjekor már Meghatározás? **B** 3:61

II. (kérdő, hsz-ként)

(ritk) (felkiáltásban) 'milyen mértékben?': Oh melly hideg! [= érzéketlen vagy] **Ö** Bi-nak Pr:7

sII. (von, mu-i)

1. 'amely': Jaj a' szemeknek, melyek ezt láttyák — jaj a szívnek, melly érezi! (párh) **Iz** 1:353; Ez a' győzedelmi pompa, melly / Galícziából jöttömet fogadja? **E** 5:190 stb.

a) (ritk) 'ami': Mindent kivallottam: mellyért bezárt [B] egyj / oldalszobába **Iz** 4:49; Mikhált láttuk a' / tömlöczbe késértetni — mellyre a' / egész Gyűlekzet össze háborodva / rontott ki **Si** 5:91

2. (ritk) 'aki': Remény! Remény! becsűletes Hazug, / melly egyj igéretet sem tellyesítsz **E** 4:69; az Angyal, melly jegyezte / botlásainnak számát ... elreműlt ... **B** 5:410

Vö: *amely*

mély 1 mn

'felülről lefelé tekintve viszonylag nagy kiterjedésű (hely)': mély síromon / túl a' Halál' szép halvány angyala / meg fog mutatni megént **M** B-nak 4:396

/melyik/ mellyik 1 nm

(kérdő, fn-i) '(a szóban forgó dolgok közül) mely dolog?': Hazánk' különkülön Vidékein / Jajt, 's bánatot találtam; 's itt ime / ellenkezőt találok, 's nem tudom / mellyik tehet rém'többé **B** 1:170

ménkő 1 fn (nép)

'mennykő' (átv, irod) 'az óriási erő, a korlátlan hatalom jelképe' [Vö:

KrK: 485]: Nagy voltt az a' Hatalom, mellyet kezembe / tettél-le. Itt dörgött markomban egyj / Ország felébe [= fölébe] mértt ménkő csomó **B** E-nek 5:178

/ménkőcsapás/ ménkő csapás 1 fn (nép) 'villámcsapás': Egyj / ménkő csapás ugyan letépheti / róllam Halandóságom' köntösét [= megölhet]; de / Jóhíremet ki nem törölheti **B** 1:592

mente 1 fn (szragos)
~-ében: miközben ment; menése közben': Mentemben egyj Fedél alatt nyögést / hallottam **Si** 5:98

mentől 1 hsz (nép)
(ksz-szerűen) ~ ..., annál...: 'minél..., annál...': a' Magyar Bor ollyan / mint a' Magyar Barátság — mentől óbb, / annál erősebb **My** 1:148

/menyasszonyi/ meny-aszszonyi 1 mn 'menyasszonyi állapothoz, a házasságkötés boldogságához tartozó, arra jellemző (dolog'): Kopácsolásokat [= kopácsolásukat] / Lelkem meny-aszszonyi ágynak gondolá; / pedig becsületünknek egy koporsót szegeztek (ell) **Mi** 2:454 /Vö: KrK. 470/

menyegző 2 fn
'esküvő, lakodalom': (háborodva) mond [= mondd], hogy a' menyegző / két nyil-lövésnyi — az Bánk, és Melinda **M** 4:169; (pántlikáját tépegeti) El- / hervadnak a' Menyegzőben — kiholt az / Atyaátok **M** 4:394 /Vö: *lakodalom*/

/menny/ Menny ~ Meny 3 /2, 1/ fn
(Vall) 'az Isten és az angyalok lakhelye; mennyország': (fellobban) Menyben lakó szentséges Atyám! **B** 1:212; éhező / öt gyermekim' kínos nyögések [= nyögései] az Istennek irgalmáért felmenő / végső fohászkodásodat ki fogják / zavarni a' Mennyekből, ha megölöd / Gyámoljokat [= B-ot] **T** E-nek 5:435
a) (átv) 'isteni jóindulat, kegyelem; üdvösség': ... sőtt a' Mennyet gyakorta úgy megnyerheti / részére, gazdagságából kitellő / több áldozattal, hogy... (meton) **B** a becstelen emberről 4:443

/mennybeli/ menybéli 1 mn
'mennyből, az égből eredő, származó (dolgozó)': Te mindenféle földi / 's menybéli Bölcsességek' öszvesége! (gúny) **Bi** O-nak 3:394

/mennydörgés/ menydörgés 1 fn
'villám(csapás)': Miért hogy egyj menydörgés nem csapott / belé Fiam' gödrébe [= sírjába] **Mi** 5:377

/mennyország/ meny-ország 1 fn
(átv) 'túlvilági boldogság': ha / szorongat a' szegénység, a' pokolt / nem féljük — a' meny-ország sem jön olly' / szép színben a' szemünk elébe **T** 3:241

mer 3 ts i
(fn-i in-vel) 'van bátorsága vmit tenni': Bánk! Bánk! te nem mered kimondani talán? **B** 1:240; csak akkor mernek a' / kis Gyermekek mást megfenyegetni, a' / midőn hiszik, hogy azt nem tudja senki **P** a belneknek 2:11; Igy magam / büntetni nem tudtam — (magába) nem mertem is **E** 5:443 /Vö: KrK. 488/

/meráni/ Meráni 24 mn
'Merániából származó (személy v. dolog)': csontyaimmal a' Meráni gyermekek / fognak tekézni **P** 1:112; Meráni Herczeg — / egyj Férjfiú nem tud ki fogni egyj / Aszszony személyen... **G** O-nak 1:484; *Miczisláw* / mit véte, e' Meráni büszke Aszszony / hogy Tartományait kivánnya-el? (inv) **P** 2:122; ~ Aszszony: 2:134 + 2:153; 3:46; 5:275; ki húzta a' szegény / Magyarnak a kezéből a' kenyért, 's azt / megette a' Meráni Fegyveres **P** 2:183; ~ Fegyveres: 2:185; állj fel! beléphet egyj Meráni Állat, / és azt hihetné: őtet illeti **B** M-nak 3:6; olly' / irtóztató legyen majd sorsotok ... hogy a' Meráni csontokat siratva / a' földből is kaparjátok ki **O** a bleneknek 4:633
a) (fn-ként) 'Merániából származó személy': [G] csak a' Merániakra néz

P 1:116; ő [= G] is Meráni! **P** 1:123; homlét akarsz / már most Barátokat? midőn sem a' / Meráni, sem pedig Magyar **Si** P-nak 1:125; *Én*, 's *Meráni*?! **P** 1:126; Ez a' Merániaknak izzadoz; / amaz Merániaknak a' hasát / hizlalja vérverejtékével; ez / bőrét sirattya, mert Merániak / takargaták-be abba testeket [= testüket] (párh) **P** 2:114—115—117; de már / miólta a' Merániak— **T** 3:112; ~-ak: 3:165 + 3:177; 3:218; A' jó Merániak legszebb lovon / ficánkolódnak **T** 3:187; jó ~-ak: 3:159

Meránia 5 fn, tulu (Tört)
'európa délkeleti részén fekvő középkori tartomány' /Arany: "a dalmát-albániai tengerpartnak hol Maránia, Mirania nevek alatt előforduló hegyes" vidéke, „s hűbérileg" ... "két bajor nemzetségre volt bízva" 5—6/: Ottó oda / maradt Merániában: más terme itt / már általad **O** M-nak 1:398; Az én Anyám, 's Hazám Meránia / szűlt téged'? **G** O-nak 1:469; Ottó! Meránia! **G** 4:55; legyen / örökre átkozott az a' kölyök [= O], kit / gyalázatomra szűlt Meránia! **G** 4:556

a) (átv) 'ez a hatalom, ill. ennek képviselői': nem érdemes, hogy a' / Király megént Király legyen? 's Nyakunkra / ne hágjon a' dölfös Meránia (meton) **P** a bleneknek 2:52

méreg 2 fn
1. 'olyan anyag, amely az élő szervezetet károsítja, pusztítja': Nem volt Italtok / méreg; de elszárítá lelkemet **M** G-nak 4:404

2. (átv) 'nagyfokú bosszúság; harag': Nem méreg az, melly őket [= a bleneket] olly komorrá / teszi — bánat az, hogy bort adnak nekik; / de ... jó szót, figyelmet, nem találnak itt **P** 1:143

***meríthet** 1 ts i
*(átv) '(vmely érzelmi állapotba) juttathat vkit': Szerelmet érzek én, 's csak az meríthet / végnélkül édes Elysiumba **O** Pr:47

merő 2 mn
~-en, ~-n: 'tekintetét mozdulatlanul bizonyos irányba szegezve; csodálkozást kifejezve': Ispány Uram, te olly merőn tekéntessz / rám 's nem tudod, hogy... **Bi** P-nak 2:383

***a)** (ritk) ~-en 'kitartóan, egyenesen': ...hogy merően / nézvén szemek [= szemük] közé, becsületes / tekéntetemnél elvakúljon a' / Szentségtörő [= O] **B** 2:405

mérsékleni 2 fn-i in (ritk)
'(megnyilvánulás, cselekvés erejét) csökkenteni': a' szelid Germanicus tudá / az indulattyait mérsékleni **Bi** 1:269; A' / lehelletem fogom mérsékleni, / ne hogy törékeny erkölcs'tök virágit / lelökje **B** az asszonyokról 4:349

mert 44 ksz
1. (okhat mm bevezetésére) 'mivel, minthogy': Lennél csak egyszer enyim Melinda, úgy / az *álmot* útálnám ... a' *szelet*, mert elragadná tőllem lehelleted' — 's a *Napvilágot*, / mert képedet csókolná tőllem el (párh) **O** 1:428—430; azért jutott Hóhér' kezébe Bánk, mert / Hitvesse virtusát boszszúlta meg! **B** 2:411; [Udv: Sír a' Király... Királyom, m'ért takartad el?] Mert nem szabad **E** 5:18 stb.

2. 'ugyanis, tudniillik': [B: Bán! hamar beszélj!] Nem, oh, Nagy-úr; / mert azt kivánni, hogy megsúgjanak / mindent az emberek, csak annyi, mint ... **P** 1:185; [O: mi lessz tehát ebből? hisz' egyszer így, / máskor pedig másképp szólsz] Mert sem a' / búdban, sem a' szerencsédben soha / ok lenni nem kívánok **Bi** 1:309 stb.

a) (felkiáltásban, erős érzelmi színezettel): oh, mert hiszen Melinda egyjügyű! (szinte illetlenül elsiet) **M** 1:459; Csak azt / tudnám, ki voltt azon Gonosztevő [= G gyilkosa]! Oh / mert kész lehetnék e' fájdalmamban / önn' gyilkosommá lenni! **Iz** 5:12 stb.

3. 'ellenkező esetben; máskülönben': *'Bán*, ébredezz; mert meglopattatik *Bánk!* **B** 1:230; úgy kell már viselni / magamat, hogy a' hajlandóságo-

dat / megérdemeljem; mert ebűl leszek **Bi** 2:375

m'ért →*miért*

*/**mért**/ **mértt** 1 mn-i in
'olyan (dolog), amelyet vhova szántak, ezért kellő nagyságúra méreteztek': Nagy voltt az a' Hatalom, melyet kezembe / tettél-Je. Itt dörgött markomban egyj / Ország felébe [= fölébe] mértt ménkő csomó **B** E-nek 5:178

mérték 1 fn
vmilyen ~-ben: 'vmilyen fokban': Hogy e' dühösség, melly a' testemet / emészti, száz ezer mértékbe' fussa- / el Lelkedet! **B** O-ra 4:576

mese 1 fn
'olyan állítás, amely nem felel meg a valóságnak': Minden [=mindenki] csak azt kiáltá: „a' Mohádik!" — ... de hátha csak mese? / mondá az én nehezen-hivő öcsém [= Si] **Mi** 4:257

mesés 1 mn
'mesébe illő, mesebeli (képzelt személy)': Jobban esmérsz / jó Herczegem, mint sem hogy azt reméld, /hogy Biberáchot egyj mesés manó-is / elfogja tán mindjárt rémíteni **Bi** O-nak 3:340

mesterség 1 fn
'foglalkozás, tevékenység': Ma éjtszakán először kezdttem-el / próbálni azt a' mesterséget [= a lopást] **T** 3:122

/**messze**/ **meszsze** 2 hsz és mn /1, 1/
I. hsz
'a beszélőtől távol levő helyen': Minden [= mindenki] csak azt kiáltá: „... nem meszsze vannak a' Mohádik!" **Mi** 4:256
II. mn
'távoli': A' gyermekek tapossanak Annyokon, / midőn az Attyok meszsze Tartományban / fárad szerencsédjek miatt? **Mi** 2:203

*/**metéltetett**/ **Metéltetett** 1 mn-i in (ritk)
(fn-ként) 'az, akit vágással megcsonkítanak; akit metélnek': ezek [= a zsidók] a' húsba kéntelenek bemetteni — / igaz, hogy a' Metéltetett sikőlt; de / hisz' arra nem szükség halgatni, csak / haszon lehessen **T** 3:168

mi[1] 8 nm (személyes)
'azok, akik most beszélünk, ill. akiknek a nevében beszélek': Mi a' Királyt imádjuk — ám de... **P** 2:151; [P: én bizonnyal / orrára kész vagyok koppintani] Mi is! **Blenek** 2:223; [E: ...azt figyelétek] Mi? Uram Király? **Si** 5:80 stb.
a) (birt je-ként): (poharat emel) A' mi Nagy Királynénk! **My** 1:159
b) (szembeállításban, a vele kifejezett alany kiemelésére): Az Őseink becsűlettel ... estek egykor el kicsiny / vagyonoknak [= vagyonuknak] elnyeréséért, vagy inkább / értünk; 's mi azt mostan magunk javára / tartsuk Hazánknak omladékain? **B** 2:245; Ő [= G] czifra, és márványos Házakat / építtet; és mi — csak nem megfagyunk / Kunyhónk sövény falai köztt **T** 3:172; Ő [= G] csorda számra tartya gyűlevész / szolgáit ... 's mi egyj / rosz Csőszt alig tudunk heten fogadni **T** 3:179
Vö: *bennünket*

mi[2] 81 nm (kérdő, von, hitlan) /76, 4,1/
I. (kérdő, fn-i)
1. 'miféle dolog, cselekvés, jelenség?': Mi lelt? **O** G-nak 1:466; Mi leszsz Hazádból / akkor? **Si** P-nak 2:16; Mit / akarsz? mi kell? (párh) **B** M-nak 3:16; Szerencsétlen, mi vitt ide? **B** a fiának 5:151 stb.
a) (véleménynyilvánítást kifejező i-vel): Mit szólott [M]? **O** Bi-nak 1: 261; Hiszem Melinda úgy se tudja, mit / beszélle **B** 3:57 stb.
b) ~-t: 'mi mindent; mennyit?': jut é eszedbe még, / mit szenvedett ő [P] értted? **B** E-nek 5:211
2. (a jelenlevő v. szóban forgó cselekvés, jelenség mibenlétét tudakolva) 'micsoda?': Mi Jelszavad? **Őr** B-nak

2:83; (kivül kürtölés, lárma) Mi az? **Si** 4:629 stb.

3. (érzelmileg színezett m-ban, csodálkozást kifejező kérdésben, m-értékű szóként) 'micsoda?': [O: vigyázatlan / voltam; de nem, sőtt oktalan?] Mi? mi? / még oktalan? (ism) **Ei** 3:387; [P: Az egész nemet ki-írtsátok / Mit? az / egész Nemet? **My** 4:608 stb.

a) (felháborodást kifejező kérdésben): Mit? — Leselkedő! ezért / csaltad tehát ki titkomat— ? **Iz** Bi-nak 1:338; (felkapja a' kardját) Kit? mit? **B** 5:327 stb.

b) (beletörődést, lemondást kifejező, választ nem váró kérdésben): Oh az én becsületem ... Hazámban / felosztva van — minek az is? **B** 4:423 stb.

II. (kérdő, mn-i)

(nép) 'milyen? miféle?': 'S ezen szokást teként've, mi / szükség sétében bódorogni? **B** a bleneknek 2:237; [Mi: töltsd-be kéréseket] Mi kérést? **G** 4:209

III. kérdő, hsz-ként)

1. ~-t: 'minek? miért?': Mit is beszéllek én / ezen megúntt fagyos személy' [= Bi] üres / szivének **Q** Pr: 7; Mit nyughatatlanítsz setétes Álom / kép! mit gyötörsz inczelkedő *Chimaera*? (párh) **B** 1:245—246; Mit térdepelsz? **B** M-nak 3:5 stb.

2. (erős érzelmi nyomatékkal, boszszúság kifejezésére) 'egyáltalán nem': Ha! veszsz-el itt arany kalitkád' / ürében árva bíboros Teremtmény — / mit gondolok veled!!! **G** O-nak 1:531

3. (keserűség kifejezésére) 'semmi': mit használ itten a' fog- / csikorgatás? **P** 1:75; Istenem! mi haszna? ha / szorongat a' szegénység, a' pokolt / nem féljük **T** 3:239

IV. (von, ksz-ként)

(ritk) 'ami': csináljatok / mit tettzik **Mi** a bleneknek 2:25; ez' / Aszszonynak a' hatalma bűntetetlen / teszi azt, mit a' közönséges zsivány / talán fizetne életével is?! **B** 2:261; az Isten / bocsássa meg, mit olly' istentelen / cselekedtetek velem **M** G-nak 4:402 /Vö: *ami*/

a) ~ több: 'ez még az előbbieknél is többet jelent': Oh czélra! czélra! így különben egyj / bárányi békeség — mi több, maga / epét okádna itt a' Békeséges- / tűrés **P** 1:98

V. (htlan, fn-i)

(ritk) 'valami': Oh az én becsületem ... ha még mi megmaradt, / ezernyi sok szegény között Hazámban / felosztva van **B** 4:421

miatt ~ **miátt** 5 /4, 1/ nu

1. 'a vele kapcsolatos szóval jelölt ok következtében': [Si: De hát ne sírj!] (pohárt kap) Örömmiátt — **Mi** 1:62; abban eszköz legyek, hogy / jajgasson a' Szabadságunk miatt / szegény Magyar Hazám? **B** 2:255; nem láttya azt meg a' könnyek miatt **E** 5:25; miért / akarod fejed' bezúzni egyj gonosz / Aszszony miatt? **B** Solnak 5:273

2. (nép) 'végett': midőn az Attyok messze Tartományban / fárad szerencséje miatt? **Mi** 2:204

miatta 1 hsz

'a szraggal jelölt személy miatt': [Mi: Kezem' reszketve tészem öszve] Talán / miattam? én nem reszketek **G** 4:197

Micziszlavicz Micziszláw ~ **Micziszlavicz** 2 /1, 1/ fn, tuln (Tört)

'középkori szláv fejedelem (akitől E Galíciát vissza akarja foglalni)' /Vö: KrK. 460/: a' szegény Micziszlavicz Micziszláw / mit véte, e' Meráni büszke Aszszony [= G] / hogy Tartományait kivánnya-el? **P** 2:121; [E] enged egyj / Aszszony [= G] kevély' áhitozásinak, / 's Kálmánnak, a' Fiának, hogy dobot, / vagy egyj kicsiny kürtöt nyerhessen — űzi- / Galícziából el Micziszlaviczt? **P** 2:209

micsoda 2 nm

1. (mn-i) 'milyen? melyik? miféle?': [Mi: Ni, szinte elfelejtém — Istenem ... [...] Követség] Micsoda Követség? **G** 4:187

2. (fn-i) (az említett dolog mibenlétét tudakolva) 'mi?': [M: Nem, nem! lehetetlen az!] Micsoda? **G** 4:119

midőn 28 hsz
(von, ksz-ként) 'amikor': Midőn kezem' megkérte, nem rogyott / ő [= B] térdre—! **M** 1:441; Azonba képzelhedd [= képzelheted] érzésimet / midőn felébredék, 's kiáltni hallom: *Pártütés!* **Mi** 2:101 stb.
Vö: *amidőn*

miért ~ **m'ért** 49 /33, 16/ hsz (kérdő)
1. 'mely okból?': Mikhál, Simon, miért Spanyol hazátok' — / *Bojóthotok*ban nem maradtatok (inv) **P** 1:84; szerelmeimben, én / miért öleltem mindent egybe? m'ért / mindent? miért te benned, oh Melinda!? (párh) **B** 1:249—250; Miért? miért? te kérded / azt Bán? szegény Lélek (ism) **P** B-nak 2:105 stb.
a) ~ ne: 'mi ok volna rá, hogy ne?': *Ott van a' Haza, / hol a' Haszon* — 's miért ne húzzam azt? **Bi** 1:332; [O: De olly hideg vérrel?] Miért nem? Én beüthetem hűs / vérrel Luczim' nyakába kardomat, / hát tégedet miért ne tudjalak / hűs vérrel itten hagyni? **Bi** O-nak 3:361—363
b) ~, hogy (m-értékű kifejezésként): 'miért van az, hogy...?': Miért hogy egyj menydörgés nem csapott / belé Fiam' gödrébe **Mi** 5:377
2. 'milyen célból, céllal?': Miért beszélled ezt nekem? **O** Bi-nak 1:270; M'ért jöttetek / ide hát? **P** a bleneknek 2:30; Tehát miért kéredzkedél be hozzám? **G** B-nak 4:184

miféle 1 nm
(kérdő, mn-i) (a szóban forgó kifejezés magyarázatára felhívó kérdésben): [G: A' Hitvesed—] Miféle Hitvesem! **B** 4:327

míg ~ **mig** 11 /8, 3/ hsz (von, kszként)
1. 'addig az időpontig, amelyet a vele kapcsolt mm megjelöl; aneddig': Míg tűrhetém, tűrtem becsületessen **T** 3:117; kértem hogy addig csak halasztanák [a lázadást], / míg nem beszéllenék veled **Mi** G-nak 4:296 stb.
2. 'az alatt az idő alatt folyton, amelyet a vele kapcsolt mm megjelöl; azalatt': addig mig ti itt / vele [= B-kal] vagytok — otthon Ottó és Melinda — **Bi** P-nak 2:386; Én Urad, / 's Bírád vagyok; míg a' Király oda / lészen, Királyod is vagyok **B** G-nak 4:455 stb.
Vö: *amíg*

mihelyst 1 ksz (nép)
'abban a pillanatban v. attól kezdve, amelyet a mm megjelöl': Német, Zsidó, nekem mihelyst fejét / a' Korona díszesíti, mind egy az; / mert szent előttem a' Királyom **P** 2:155

miképp ~ **miképp'** ~ **miképpen** 10 /2, 6, 2/ hsz
1. (kérdő) 'mi módon? hogyan?': [G] nagyon / értett azon közönséges szokáshoz ... miképp kelljen az Alattvaló / Nagyoknak orrára az édes Reménység' / üveg-szemét nevetve tenni fel **P** 2:139; [a merániak] csak tanúságúl szemléltek [= néztek] az / imádtatott Keresztre — látni, hogy / ők is miképp' feszegethessék az embert **P** 4:627 stb.
a) (felkiáltásban, fokozó értelemben) 'milyen, mennyire nagyon!': oh miképp' fogom kaczagni / a' gyáva Herczeget [= O-t] **B** 2:440; Miképp örültem én *bilincseimnek!* **B** 3:110
2. (von, ksz-ként) 'amint, amiként': Te híveidnek a' porig / Alázatossakat véled, kik úgy / mosolyganak, miképp' parancsolod **B** G-nak 4:531
a) (hasonlító m-ban) 'mint': [a magyarok] úgy kiválnak / a' többi Lévnyalók közül, miképpen / egyj Medve több vakondokok közül **P** 1:141; Törvényt kiszabni, és úgy lenni e' felett, / miképpen a' Nap sok világokon! **G** 4:102; Az elhanyatló nap nem ád / olly' tiszteletre méltó fényt maga / körül, miképp' ezen öreg' [= Mi] fejér / hajfürtyein súgárol **B** 4:378
Vö: *amiképpen*

Mikhál ~ **Mikhál-bán** 15 /13, 2/ fn, tuln
'Melinda bátyja': csak egyj az, a' ki itten örvend, / Mikhál az, a' Bojóthi **Mi** 1:66; Mikhál-bán jönne be / erővel is **Udv** 4:105 + **Mi** 5:149; **Si** 1:20; 5:90; **B** 4:420; 4:514

a) (megszólításként) Mikhál, miért sírsz olly keservesen? **Si** 1:60 + **Mi** 2:70; **Si** 2:24; 2:285; **B** 4:384; 5:329; **P** 1:84

b) (birt szraggal): Nem gyötrelek Mikhálom vele **Si** 1:17

mikor 2 hsz, ksz /1, 1/

I. hsz

*(felháborodást kifejező kérdésben) 'előfordult-e már az, hogy...': *Én*, 's *Meráni*?! Hát mikor nevezte / testvérnek a' tűz a' vizet? **P** 1:126

II. ksz (von)

'a szóban forgó időpontban, addig nem': Mikor majd nagyra nőnek, / akkor fogom mutatni csak **Si** a fiairól 1:55

Vö: *amikor*

milliom 2 szn (nép)

(isz-szerűen) (szépítő felkiáltás vmely szitokszó helyett): Páh, milliom! **Bi** Pr:30; No lassan! ejnye milliom! **Bi** 2:346

/milyen/ millyen 1 nm

(hsz-ként) 'mekkora mértékben, fokban?': kezdem / esmerni Udvarod' — millyen mohon / kap a' gyalázaton, hogy gúnyolódjon! **Iz** G-nak 4:63

/minálunk/ mi nállunk 1 hsz (szragos)

'abban a közösségben, ahol a beszélő él': "szabad / Szó, kézbe kéz, és szembe szem, — mi nállunk / igy szokta a' Szerelmes" **M** O-nak 1:445

mind 7 nm, hsz /5,2/

I. nm

'vmennyi ismert, szóban forgó dolog v. személy együttvéve': Bizon Majom / mind egyjről egyjig **P** a vendégekre 1:73; Egyj Herczeg — egyj Királyi Néne — egyj / Kereszt — arany Láncz, mind Égérfogók / az Aszszonyokra nézve **Bi** 1:289; a' sírban a' sebek- / is mind begyógyúlnak **Iz** 4:89; a' nevelésnek egyj / jó magja sem marad szivekbe' [= az asszonyok szívében] meg, / mivel hogy a' növésekkor tüzellő / indúlatoknak pestises szele / kifújja mind **B** 4:341; Tépjétek-el csak mind mellőllem azt, / a' mellyhez a' sors édessen ragaszt **E** 5:232

II. hsz

(nép) 'mindig, folyton, egyre': A' Hajnal érkezik, 's még mind csak illy / határozatlanúl? **P** a bleneknek 2:1; [Mi] mind csak kérdezé / oda kinn, miért sírok **M** 4:164

/mindaddig/ mind addig 1 hsz

'a mm-ban részletezett időpontig folyamatosan': míg ez a' Szokás, / e' Század, Árpád' vére, a' Magyar- / érzés, Magyar-javak virágzanak, / mind addig azt fogom kiáltni:... **P** 2:235

/mindazon/ mind azon 1 nm

(mut, mn-i) 'mindazok a ... (dolgok)': Szedd rendbe Lélek magadat, és szakaszd- / széjtt mind azon tündéri láncokat, / mellyekkel a' Királyi székhez, és / a' Hítvesedhez, gyermekidhez, olly / igen keményen megvalál kötözve! **B** 1:581

mindég 6 hsz (nép)

1. 'a múltban, a jelenben és a jövőben állandóan': *Melinda!* és mindég *Melinda!* — szent név! **B** 1:207; Ő [= G] Tánczmulatságokat ád szűntelen, / úgy, mintha mindég vagy Lakadalma, vagy / Keresztelője volna **T** 3:182

a) 'egész életében': Uram, bocsásd meg ... Tudod, hogy [B] ájtatos vala / mindég **T** 4:367

***b)** 'minden körülmények között': Oktalan! / első hited mindég Királyodé! **G** Mi-nak 4:299

2. 'minden egyes alkalommal': mindég keservessen zokog, midőn / az *egyjet* [= gyermekét] a' kezébe vészi **Si** a feleségéről 1:52; Germannicust, ki elrejté magát ... nem jó ám követni mindég **Bi** 1:267

/mindegy/ mind egy ~ mind egyj 2 /1, 1/ nm

1. 'közömbös; egyre megy': Görög, Gubás, Bojér, Orosz, / Német, Zsidó, nekem mihelyst fejét / a' Korona díszesíti, mind egy az; / mert szent előttem a' Királyom **P** 2:156

2. (két dolog összehasonlításában) 'ugyanaz': Nevetni; vagy pedig / könnyezni, az mind egyj az Aszszonyoknál **Bi** Pr:28

minden ~ Minden 56 /54, 2/ nm

I. (mn-i) (gyakran tsz-ú fn je-jeként)

1. 'kivétel nélkül vmennyi (személy v. dolog); minden egyes (dolog)': Egyszer minden útakat / számomra készíted **O** G-nak 1:471; mintha minden / hajszála egyj őrzőt kivánna **T** 3:175; megszűntem hinni azt, / hogy a' Tanítómnak veszszőitől / reszketne minden ember **Bi** 3:338; minden emberek vele / ohajtnak egybeköttetésbe lenni **B** 4:440 stb.

a) (je-vel együtt): Oh / m'ért kell nekem csak nyögni ott, / hol minden érző szív megrészegedne / örömébe'! **O** 1:421; Mindenható, ments-meg kerűletétől / minden tapasztalatlan szíveket! **M** G-ról 4:173; A' Becsűletes kinoztatik ... 's midőn minden kitelhető / csapást kiálltt, akkor rtöik kerékbe **B** 4:426; minden el-/ szántt törekedéstek önn' védelmetekre / ollyan ... legyen, mint... **O** a blenek-nek 4:636

2. (bizonyos egységet alkotó dolgok teljességére utalva) 'a teljes, az összes': at Atyám megitta volna addig otthon / minden vagyonkámat **Bi** 3:350; [G: Az egy Halál —] Minden keserveinket / elűzi **Iz** 4:87; egyj Királynak / kell látni minden könnyeket **E** 5:20; Minden Javam' tinéktek engedém **E** 5:247 stb.

3. 'akármelyik, bármelyik': [fiaimat] *minden országbol Bojóthra vinném: / de itt, nem allyasúl el a' Spanyol* **Si** 1:28

4. (*nélkül* nu-val) 'akármilyen kis fokú; a legkevesebb': Elkell az Udvarunk' hagynod Melinda [...] De minden lárma nélkül **G** 4:142

II. (fn-i)

1. 'a létező v. elképzelhető dolgok, események összessége': [G: Nem reményleném!] Minden lehet [Vö: KrK. 453] **M** 1:453; Még hiszem, / tán jóra fordúlhat minden! **Si** 2:457 stb.

2. 'a létező v. elképzelhető dolgok v. események egyenként': Hát a' világnak egyjik Pólusától a' / más Pólusig, szerelmeimben, én / miért öleltem mindent egybe? miért mindent, miért te benned, oh Melinda? (párh) **B** 1:249—250; A' vének ollyak, mint a' gyermekek, / kik mindenért sírva fakadnak **P** 2:81

3. 'a körülöttünk lévő világ; a körülmények együttvéve': hogy mindent igy kelletik / találnom! **B** 1:162; Itt nekem hideg, / lármás, világos minden, olly nagyon **Iz** 4:78

4. 'a számba jöhető dolgok, ismeretek együtt': Mindent kivallottam [Vö: KrK. 478] **Iz** 4:49; Ő [= Bi] mindent tudott — bizon / mindent tudott! (ism) **My** 5:292—293

5. 'a mn-ban megbatározott összes dolog': minden, a' mi a' Fejér személyek' / szív-büszkeségnek hízelkedik' / egyj úttal az már tettzik is nekik **Bi** 1:282; minden a' mi csak / beszélhet, azt beszélli, hogy... **Bi** 1:370

6. (birt szraggal) 'mindaz, ami vkinek a birtokában van': *Melinda!* — szent név! égi, és földi Mindenem' javát / szorossan egybe foglaló erős / Láncz (metaf) **B** 1:208; Ez lopá-el tőllünk mindenünket **Mi** 4:242 stb.

7. (nép, ritk) 'mindenki': ti földi Istennék! ne gondoljátok azt, / hogy minden irtózik hatalmas haugotoktol! **P** 2:464; Minden csak azt kiáltá:... **Mi** 4:255; Udvarod' / átkozza minden, 's Hazádfiit **B** G-nak 4:463; Ő [= a király] Isten. Istenit kivánva néz / reája minden **E** 5:23; Jobban remeg / előtte [= B előtt] minden; mint előttem **E** 5:263

mindenfelé ~ minden felé 3 /1, 2/ hsz

1. 'mindegyik irányban': Mint Vízözön zúggok minden felé, / 's a' hol találom, ottan rontom öszve... **P** 2:301; [O emberei] Tüzet hánytak minden felé 5:382

2. 'mindenhol; sok helyen': Bejártam az / Országot, és mindenfelé csak az / elbúsulást találtam **B** 4:461

mindenféle 1 nm

(nm-i) 'minden fajtából való (dolog)': Te mindenféle földi / 's meny-

béli Bölcsességek' öszvesége! **Bi** O-nak 3:393

/mindenható/ Mindenható 2 fn (Vall) 'Isten': Örök / Mindenható! **O** Pr: 19; Mindenható, ments-meg kerűletétől / minden tapasztalatlan szíveket! **M** G-ról 4:172

mindenik 8 nm (ált) (nép)
1. (mn-i) 'minden egyes szóban forgó (dolog); mindegyik': Mindenik kimondatott szó / hazud **P** 1:106; Igen; miólta Hitvesed / megszűntt Melinda lenni, mindenik / vétek lehetséges **M** B-nak 3:2 stb.
2. (fn-i) 'minden egyes szóban forgó személy; mindegyik': Szabad kivánna lenni mindenik **P** 1:77; És ennek ellenét kivánnya még / is mindenik, sőtt... **B** 2:271; mivel hogy azt meg tudtam mondani: / ki ment-be olly' titokba? mindenik [őr] azt hitte, hogy Bánk-bánhoz tartozok **T** 3:135

mindenkor 2 hsz
'minden esetben; mindig': mindenkor a' legördögebb Nadály / a' súgdosó maga. — én az nem vagyok **P** 1:189; Nem, azt ne mondja az Udvar; mert hazud mindenkor **M** 3:14

mindennapi 1 nm
'közönséges, megszokott (megnyilvánulás)': jól tudta ő [= G] azon mindennapi / Fogást, miképp kelljen az Alattvaló / Nagyoknak orrára az édes Reménység' / üveg-szemét nevetve tenni fel **P** 2:138

***mindentudás** 1 fn
(Vall) '(isteni eredetű) végtelen tudás': Menyben lakó szentséges Atyám! ide / mindentudásod' égi cseppeit! ... hogy e' nagy fátyolon / általlássak **B** 1:213

mindenütt 4 hsz
'mindenfelé': Szemérmemet meggyőzve, mindenütt / nyomába voltam [O-nak] estve ólta **Iz** 4:28; El- / csúfíttatott árnyékom mindenütt / kövessen **B** O-ra 4:584; Zendűlés / lappanga mindenütt **B** 5:169

*(átv) 'a szóban forgó összes dologban, ügyben': [T: "a Határon várja őket / Ottó, jutalmazással"] Mindenütt / Ottó! **E** 5:350

***/mindenütt jelenvaló/ Midenüttjelenvaló** 1 fn, tuln (irod) (Vall)
'Isten': Oh felelj te Mindenütt- / jelenvaló! ki tette ezt? **B** 5:345

mindjája →mindnyája

mindjárt 6 hsz
1. 'a kijelentés után azonnal v. hamarosan': ...különben én / tőllök [= a blenektől] fogok kivánni *egyjet* itt / mindjárt **B** P-nak 2:290; Ne mennyetek széjjel mindjárt Barátim **B** a bleneknek 2:433; Jobban esmérsz / jó Herczegem, mint sem hogy azt reméld, / hogy Biberáchot egy mesés manó-is / elfogja tán mindjárt rémíteni **Bi** O-nak 3:341; ki! / ki! a' Tető mindjárt reám szakad **B** 4:595
2. 'a szóban forgó esemény után azonnal': Midőn bejöttem ez' / Országba — mindjárt szemembe tűntél **O** M-nak 1:380
a) 'vmely esemény után, annak következményeként': szívünk dobog, ha egyj Csaplár-legény az / úttzán előnkbe bukkanik, mivelhogy / a' tartozás mindjárt eszünkbe jut **T** 3:186

/mindkettő/ mind kettő 1 szn
(szragos alakban) 'a szóban forgó két személy közül egyik is, másik is': kértt / hogy mennyek-el Melindához, mivel / Italt adott mind kettőtöknek Ottó **Iz** G-nak 4:35

/mindnyája/ mindjája 1 nm (ált) (táj)
'a szóban forgó vmennyi személy': titkon általa neveltetém mindjájáját **Si** a fiairól 1:51

minek 1 hsz
'mire való? mi értelme van?': Minek is Becsűlet emberek között! **B** 3:96

minekelőtte ~ **minek előtte** 2 /1, 1/ ksz (nép)
'mielőtt': Esmérni kell / az Élhetet-

lenek' sorsát, minek- / előtte megtudhassuk szánni is **T** 3:253; Minek/ előtte menénk: Király, ne [= nesze] ez (Somát elébe vezeti) **Mi** E-nek 5:144

minéműség 1 fn (ritk)
'vmely dolog jellege, sajátos állapota, természete': hogy a' Kín, a' maga / egész minéműségében, csekélység / legyen tulajdon kínaidra nézve! **B** O-ra 4:578

minő 6 nm (ritk)
(kérdő, mn-i) 'milyen?': Minő szerencséért? hogy enged egyj / Aszszony [= G] kevély áhítozásinak . . . ? **P** E-ről 2:205; Uralkodás! *Parancsolás!* minő / más már csak ennek még a' hangja is, / mint *engedelmeskedni* — hát minő / ez még *valóságában*? **G** 4:91—93; Minő dicső ellenben Becstelennek / a' sorsa **B** 4:431; Ha egykor ősz hajad leszen, fogod érezni, hogy minő keserves annak / megmocskolása **Mi** E-nek 5:115
a) (felkiáltásban, fokozó értelemben): Minő öröm leszsz ez! **Si** 1:58
Vö: *aminő*

mint[1] 4 hsz
1. (kérdő) 'hogyan? miként?': nem látod, mint potyog / Hazádfiának arczáján le könnye? (inv) **P** 2:112
2. (kérdő) 'hogyan? mennyire?': ládd mint buzogsz / érette [= E-ért] **B** P-nak 2:320
a) (felkiáltásban): Oh, mint örültem, hogy *szabad levék* **T** 3:109
3. (von) (bizonyos előzményekre visszautalva) 'amint, ahogyan': Nagy-Aszszonyunk (mint e' Polgár maga / vallá ki) hét ezer márk aranyat el- / tett bérbe **Si** 5:100

mint[2] 64 ksz
I. (hasonlításban)
1. (tulajdonság, minőség szemléletessé tételére): Most, fogok / halgatni — még ma néma lenni, mint egyj / Carthusianus **P** 1:114; Oh / a' *Nemzet!* . . . Kényes Becsűlete, mint a' Köntöse **P** 1:136; a' Magyar Bor ollyan / mint a' Magyar Barátság — mentől óbb, / annál erőssebb **My** 1:148; te engemet, mint egyj *Tantalust*- az el-nem érhető / vég-czél után csak hagysz kapkodni? **B** M-nak 3:17; Gyermek! te is sírsz? — könnyű a' te könnyed, / mint egyj határtalanságban repülő / por-szem **B** 5:363; Melinda! . . . mejjed hideg mint a' márvány **Si** 5:372 stb.
2. (vmely cselekvés, történés lefolyásának szemléltetésére): Mint Vízözön zúggok minden felé **P** 2:301; Mint Vándor a' Hófúvásokban, úgy / Lelkem ingadoz határtalan / kétség között **B** 3:32 stb.
3. (vmely tulajdonság, minőség nagy fokának érzékeltetésére): Ha olly hatalmatok lehetne is, mint volt *Leventa*', vagy pedig *Kupának* **B** a bleneknek 2:284; Oh Endre! . . . illyen győzedelmet / mint Bánk neked nyertt most, nem nyersz soha! **B** 2:342; Oh semmi sincsen olly' gyalázatos, / mint viszszaélni az Aszszonyi gyengeséggel! **B** 4:359 stb.
4. (fokozati különbség kiemelésére, kf mellett)
a) (minőség szemléletesebbé tételére): Aszszonyaink ravaszbbak illy' / esetbe, mint az ördög, a' midőn / az elragadni egyj Bűnöst törekszik **Bi** 1:103; Előttem esküszöm szentebbek is / lesztek ti, mint egyj jó Fiúnak a' / Szülőitől maradtt Ereklye **B** az asszonyokról 4:347 stb.
b) (cselekvés, történés módjának, fokának kifejezésére): Vétkül tulajdonítsuk azt neki [= G-nak], / hogy a' Felekzetét jobban szeretné, / mint a' Magyarságot? **B** 2:266; Jobban be van neved / mocskolva, mint az enyém **B** E-nek 5:202 stb.
c) (a *más* szóval együtt): Uralkodás! . . . minő / más már csak ennek még a hangja is, / mint *engedelmeskedni* **G** 4:93; nem volt rajtam soha / más, mint kiontott vére a' Haza', / és szent Igazság' Ellenséginek **Mi** 5:122
II. (azonosításban)
1. (olyan szó v. szókapcsolat előtt, amely a fm alanyának azt a minőségét határozza meg, amelyben azt tekinteni kell): Hogy ha úgy áll / előttem egy valaki, mint férjfiú, / biz' úgy ijedni megtudok magam- / is —

most nem **Bi** O-nak 3:365; mint Attyát, úgy szeret, / és még is elfut [M] **Mi** 4:182; Te mint egyj éjjeli / tolvaj, jövél foglalatosságaidból / az Udvarunkba viszsza **G** B-nak 4:411; Mint Pártosok' feje, és Nagy-aszszonyunk' / gyilkossa úgy ölettetett-le **B** P-ról 5:209 stb.

2. (mm-tal kifejezett egyezés jelölésére): azt kivánni, hogy megsúgjanak / mindent az emberek, csak annyi, mint / abban találni kedvét, hogy ha sok / Irígye — ellensége van **P** 1:186; ekkor már az észbe bizni / csak annyi, mint egyj nagy tüzet csupán / buzgó Imádság által oltani **G** 1:498

III. (különbséget kiemelő szembeállításban): Magyarrol / el nem hiszem [hogy megölte G-t]; mert az előbb [= inkább] a' Világ' / láttára tenné, mint alattomossan **Sol** 5:67

IV. (magyarázat bevezető szavaként) 'vagyis; úgy ~': "1213'. Kilenczedik hava' 20-kán, mint Sz: Lestár' napján" **Zls** levélből olvasva 5:49

mintha 9 ksz

1. (hasonlító m bevezetésére): mintha órra' vére folyna, úgy / kullogbe némellyik [blen] **Si** 1:67; úgy / kivántok itt világosíttatást, mint- / ha a' dolog csak engem' érdekelne **P** a bleueknek 2:20; nyelvem kiöltém, mintha azt akarnám / felnyalni, a' mit ott fenn ellocsoltak **T** 3:129; Ő [= G] Táncmulatságokat ád szűntelen, / úgy, mintha mindég vagy Lakadalma, vagy / Keresztelője volna **T** 3:182; Ők [= a merániak] játszanak, zabálnak szűntelen, / úgy, mintha mindenik tagocska bennek / egyj egyj gyomorral volna áldva **T** 3:193; [Si] kezével véste a' / sírt, mintha csak maga akart volna abba / belé feküdni **Mi** 4:277 stb.

2. (a fm odaértésével, gúnyos állítás bevezetésére): Hm, mintha más szintúgy megmenteni, / nem tudta volna a' Királyfiakat **Udv** 5:8

a) (bizonytalanság kifejezésére) 'úgy rémlik...': Ah mintha jönnének — **T** 1:256

minthogy 1 ksz

'mivel, mert': Úgy vélekedtem, hogy Peturnak egyj / Vitézi Társaság leszsz czélja, mint- / hogy a' *Kalandosok* már elhagyattnak [= megszűntek] **Mi** 2:99

mintsem ~ mint sem 7 /4, 3/ ksz

1. (ellentétes v. különböző dolgok, körülmények összehasonlításában) 'mint': Egy elhagyattatott helyen legyen [M] / inkább kenyéren, 's vizen; mintsem itt [= az udvarban] / pompába... **B** 2:445; mintsem ő [= B fia] az ősi szokásnak [= megvakításnak] áldozattya / legyen — hüvelykemet nyomom feje- / lágyába inkább **Mi** 5:305

a) (a fokozati különbség előtérbe állításával) 'mint': találtam — / (nyögve) oh többet is, mintsem reménylheték! **B** 4:504; Magyarok! előbb mintsem Magyar Hazánk — / előbb esett el méltán a' Királyné! **E** 5:444

b) (*hogy* szóval együtt) 'mint hogy': Jobban esmérsz / jó Herczegem, mint sem hogy azt reméld, / hogy Biberáchot egy mesés manó-is / elfogja tán mindjárt rémíteni **Bi** O-nak 3:339; ő [= Mi] előbb ... megfojtya kedves Húga' gyermekét, / mint sem hogy azt csak tőlle elvegyék is **B** 4:521

2. (következményes árnyalattal) 'semhogy': mert ám mint sem hogy olly' / nagyot bakázzon [= bukjon, bukfencezzen] a' Bíbor [= O], bizonnyal / előbb feláldoznak tíz Bánkot is **Bi** 2:415

/mióta/ miólta 3 hsz (von) (nép)

(ksz-ként) 'attól az időponttól kezdve, hogy...; amióta': miólta Hitvesed / megszűntt Melinda lenni, mindenik / vétek lehetséges **M** B-nak 3:1; jó is az; de már / miólta a' Merániak — **T** 3:112; Még gyermekekhez nem bocsájtkozék le / miólta csak megszűntem hinni azt, hogy... **Bi** O-nak 3:336

/mitévő/ mi tévő 1 mn

~ legyen?: 'mit tegyen?': Ez [Si] itt az Ószveesküdttek közűl / egyj. Lásd, mi tévő léssz **Sol** E-nek 5:74

mivel 17 ksz

1. 'mert, minthogy': [P] nem gonoszságért gyűlöl; hanem / azért, mivel Más más köntöst visel **B** P-ról 2:308; Azt képzeléd, hogy Isten vagy, mivel / letérdepeltek Híveid, midőn / a' lánczokat reád rakták **B** G-nak 4:536 stb.

2. 'ugyanis, tudniillik': nem vélik ők [= a parasztok] a zendűlést, mivel / Bánk a' Király' személye **B** 1:573; Igaz hogy rendelésedet / tudtam, mivel be ne bocsájtatik / még maga Melinda is **Iz** G-nak 4:9 stb.

mivelhogy ~ **mivel hogy** 8 /1, 7/ ksz

1. 'mert, minthogy': nekünk / szívünk dobog, ha egyj Csaplár-legény az / úttzán előnkbe bukkanik, mivelhogy / a' tartozás mindjárt eszünkbe jut **T** 3:185; Igy meg egyj Király, / ki elvetette a' Királyi pálczát, / mivel hogy azt becsébe nyomorúltnak / találta **B** 4:383 stb.

2. 'ugyanis, tudnillik': az orozva gyilkoló hát ő [= B]? [...] Igen; mivel hogy Nagy-aszszonyunk / ártatlan **My** 5:284

mocsár 1 fn

(átv) 'erkölcsileg romlott állapot; fertő': Nagyra vágyás, Büszkeség, ... az / Aszszonyt be-csalhattyák a' Bűn' fenék / nélkül való mocsáriba—! (metaf) **B** 4:336

mocskos 2 mn

(átv, rosszalló) 'aljas, gyalázatos (személy v. cselekedet)': minden e' szerént tehát hamis ... legtisztábbnak mutassa / magát; de egyben még is mocskos az **B** 3:140 // „Magyar / Törvényeink Magyar Hazánkon úgy / fityegnek, a' miképpen egyj pelengér / oszlopra állítotton mocskos tettinek / táblája" (hsl) **B** 4:479

mocsok 3 fn

(átv, ritk) 'vkinek a becsületén esett folt; gyalázat': Átok reád Fiú, ki örök mocsok / közé keverted a' Hazádat **G** O-ra 4:82; Örvendj Becsületem! lemosta mocskod' / a' Vér-keresztség **B** 4:593; Késő Vénség fehérlik / fejemen — mocsok nem volt rajtam soha / más, mint kiontott Vére a' Haza' ... Ellenséginek (hsl) **Mi** 5:121

mocsoktalan 1 mn

(átv, ritk) 'gyalázattól mentes, szeplőtlen (dolog)': Melinda' szép mocsoktalan neve / ma szemfedélül szolgál egyj setétben / ólálkodó csoport között **B** 1:194

mód 5 fn

1. 'az az eljárás, ahogy vmi végbemegy': Melly boldogtalan / az, a' kinek bár melly bilincsei / boldogtalan módon oldóznak el! **B** 3:108

a) 'vkire jellemző eljárás': A' czélod' nem; de módjaid' / útálhatom **G** O-nak 1:473

b) (nu-szerűen) ~-ra: 'az előtte álló szóval megnevezett személyre v. dologra jellemző módon v. ahhoz hasonlóan': Oh engedd-meg gyermeki- / báb módra minden gondolattyaim' / enyészni, és csak a' *Melinda*' édes / nevével agyvelőm' betölteni **O** M-nak 1:435; Gazdagon jövék abba [= udvarodba]; és / koldúsi módra költözök-ki abból (ell) **M** G-nak 4:145; (ki-néz ablakon) Vitézi módra méssz- / le szép nap! **G** 4:320

Mohádi(k) 5 fn, tuln (Tört)

/tulajdonképpen: *Álmohádok*/ 'berber származású uralkodócsalád, amely a XII-XIII. sz.-ban meghódította az ibériai mór államot' /Vö: KrK. 434/: Ehol / jövének egyszer a' *Mohádik*, és / a' Maurusok' hatalma a' Spanyol / földön megént egészszen eltenyészett **Mi** 4:252; Minden [= mindenki] csak azt kiáltá: „a' Mohádik! — — / nem messze vannak a' Mohádik!" **Mi** 4:255—256; A' Mohádik el- / vették szerencsém', Nyúgalmam', Fiam'— **Mi** 5:116; ezt [= M halálát] / még hátra hagyták a' *Mohádik*!? **Mi** 5:376

/mohón/ mohon 5 hsz (nép)

'túl gyorsan, szenvedélyesen': torkokon [= a vendégek torkán] kegyes Nagy-aszszonyunk' / sültt füttje olly mohon rohan le, hogy / majd szinte megfullandnak **P** 1:79; nem ti volta-

tok, kik olly mohon / kaptátok érczpohártokat, midőn ... ivék a' / Magyar Szabadság hoszszú életére!? **P** a bleneknek 2:6; Aludj / mohon-kilobbant Hazafiság! **P** 2:466; kezdem / esmerni Udvarod' — millyen mohon / kap a' gyalázaton, hogy gúnyolódjon! **Iz** G-nak 4:63; De ők [= a bleneknek] mohon kivántak bánni a' / dologgal **Mi** 4:293

mond 35 ts i

1. 'szavakkal kifejez; kijelent': „nyomban emlékébe jött az, a' mit / mondott" **Si** 1:46; Hiszen maga / mondá Melinda, hogy eljön! **Ő** 1:264; Helyessen / mondád ravasz Kölyök! **Ő** önmagának 1:410; Ő [= B] mondta ezt, Ámító! **M** O-nak 1:448; No — üljetek le hát — azt mondtta [B], hogy / maradjatok **P** a bleneknek 2:451; azt ne mondja az Udvar; mert hazud / mindenkor **M** 3:13; Ember, tudod te, mit mondtál Fiadnak / most? Átkozott! **M** B-nak 3:30; (háborodva) mond [= mondd], hogy a' menyegző / két nyil-lövésnyi — az Bánk, és Melinda **M** G-nak 4:169

a) igazat ~: 'nem hazudik': az ördög is igazat / mondana halála óráján, bizonnyal **My** 5:294

b) átkot ~ vkire: 'megátkozza': Midőn ti ... Hazánkba jöttetek, / a' békeségnek édes Istene / Pannóniára monda akkoron / egyj átkot **B** G-nak 4:470

c) (ritk) halált ~ vkire: 'megölésére ad parancsot': a' Gyilkos [= P] Ottó / Herczegre mondtta éppen a' Halált **Sol** 5:40 /Vö: *kiált*/

d) (tartalmi v. szó szerinti idézet bevezetésére): lerogytál ott Atyádnak a' / sírjára, 's azt mondtad: igazad vala / Atyám... **B** P-nak 2:329; Ha a' szegény Hold férjhez adja szép / Leányait, mondjátok, hogy királyi / lakadalma van két nyil-lövésnyire **M** 3:38; én annya lészek a tiednek! azt / mondád te akkor jó Anyámnak **Iz** G-nak 4:70 + 1:159; 1:534; 2:166; 4:258; 4:324; 4:494; 4:598; 5:386

2. 'határozottan állít v. parancsol vmit': Távozz, mondom! **M** O-nak 1:373; oh gyáva Lelkek! mondom: a' jövő / éjjelre [a felkelést] **P** a bleneknek 2:33; Nem jól beszél [B], ha mondom **P** 2:281; Ember! azt / mondom, ne törj túl a' korlátidon! **B** B-nak 4:473

a) (felháborodást kifejező kérdésben): Ki mondta / azt? *Én*, 's *Meráni*?! **P** 1:125; [G: Egyjike a' Pártosoknak!] Ki mondta azt? **Mi** 4:287; [Udv: Sír a' Király] Ki mondta azt? Nem úgy van **E** 5:16

b) vmire ~ om: 'esküszöm, hogy úgy van': Lelkemre mondom hát nem is szeretted [M-t]! **G** O-nak 1:490 + 3:229; 4:337; Uram Király! / ezt, Istenemre mondom, nem tevém **Sol** E-nek 5:206

3. azt ~-ják: 'az a hír járja; azt beszélik': A' Király, azt / mondják, hogy a' Lovárol is le fordúltt — / de sérelem nélkül még is **Udv** 5:3

4. ~vminek: 'vminek nevez, nyilvánít vkit': az Udvar ... hazud mindenkor — ez ne mondjon engem' annak **M** 3:14

**mondhat* i ts i

(fenyegetésként) ~-om: 'okom és jogom van, hogy nyomatékkal mondjam': Ottó ... magam jövék hozzád: de mondhatom / neked, hogy ez ma Udvaromban az illy esztelenkedések közt utólsó / fog lenni ... Te holnap útazol **G** Pr:63

Vö: *kimondani*, *lemond*, *megmond*

/mondás/ Mondás 1 fn

'vmely életböleseletet tartalmazó kijelentés': „az Isten nem segít soha / felkentt Királyok ellen! ... e' Mondás enyim marad" **B** P-t idézve 2:334

/monostor/ Monostor 1 fn

'régi szerzetesrendek kolostorépülete': Ők Monostort, Templomot / építenek, hol úgy sípolnak ... nekünk pedig nincs egyj jó köntösünk (ell) **T** 3:206

mormog 1 ts i

'halkan mond vmit': a' békeségnek édes Istene / Pannóniára monda akkoron / egyj átkot, és a' Romlás-angyala / mormogta rá az ánent **B** 4:472

morog 1 tn i
(átv) 'elégedetlenségét kifejezve halkan mond vmit': Hogy álla ottan Endre, hátul egyj / szegletben ... Pirúlva morgott a' Magyar **P** 2:174

Mortundorf 2 fn, tuln
'Mikhál és Simon spanyol nemzetségének neve' /Vö. KrK. 434/: No — a' Bojóthi Mortundorfok! (pohárt emel) **Si** 1:9; Átok fekszik a' / Bojóthi Mortundorf fajon! **Mi** 5:144

mosolyog ~ mosolyg 5 /2, 3/ i
1. tn 'vkinek az arcán a szelíd öröm kifejezése jelenik meg': Te átkozott kis alvó, mit [= miért] mosolyogsz? **B** a fiának 3:29
***a)** (ritk) '(beleegyezése jeléül) arcára mosolyt erőltet': Te Híveidnek a' porig / Alázatossakat véled, kik úgy / mosolyganak, miképp parancsolod **B** G-nak 4:531
2. ts (átv) 'megvetéssel tekint vmire': Két Fátyolt szakasztok el: / *Hazámrol*, és *Becsületemről*. A' / bocsánatot hörgés közt is mosolygom, / ha ölettetésem ezekért lészen! **B** 1:590
3. tn (átv) 'kedvez vkinek, kegyes hozzá': Hamartünő örömremény, mi vagy / te? játszi Képzete a' kívánkozó / Észnek: — mosolyg, 's meghal (ell) **Si** 2:461; a' sírban a' sebek- / is mind begyógyulnak — Mosolyogj Remény! **Iz** 4:89

***mosolygva** 1 hat-i in
(átv) 'lekicsinylő arckifejezéssel; sajnálkozva': No Bátyám! ébredezz! / ki, 's be járnak emberek, 's reád mosolygva / nézgélnek **Si** Mi-nak 1:4

mosolygó 1 mn
'olyan (arc), amely mosolyog (1)': Ezen szelíd arczával [= arccal] hagyja-el / az öszve béküllt ellenségeket / a' békitő Vitéz — ezen mosolygó / vidám ajakkal vál-el egyj Szarándok / a' Jóltevőjitől (párh) **Iz** 5:257

most 29 hsz
1. 'a kijelentés idejében, pillanatában': Szerettem [M-t] esküszöm; de most eszem szóltt-fel [= eszemre hallgatok] **O** 1:491; ha úgy áll / előttem egy valaki, mint férjfiú, biz' úgy ijedni megtudok magam- / is — most nem **Bi** 3:367 stb.
2. 'ez alkalommal; az adott helyzetben': Embertelen! most oktatásra nincs / szükségem **O** Bi-nak Pr:59; hasztalan kiáltsz te most, / mert nem szabad bejönni senkinek- / is **B** G-nak 4:457 stb.
a) (erős érzelmi színezettel): Ördögbe is! valóba most eszem' / felkell tekerni **Bi** 2:358; Ne hagyd bejönni őtet [= Mi-t] — csak ne most **M** G-nak 4:163 stb.
3. (az idő jelentésének elhomályosulásával) 'ilyen előzmények után; ilyen alapon': 'S most már ezen setétben bújdosók / volnának, a' kik... **B** 1:225
4. 'akkor, amikor az elbeszélt események történtek': mocsok nem volt rajtam soha ... most mint közönséges Tolvaj vitettem / tömlöczbe **Mi** 5:124
5. a' legközelebbi jövőben; ezután': Most jobb lessz / tartani ... a' Magyarsággal **Bi** 1:551; most már gaz ember is lennék; de késő—! **T** 3:118 stb.

mostan 7 hsz
'most (1)': Csak a' dologra mostan **Mi** 1:150; Mostan érzi veszteségemet **E** B-ról 5:392 stb.

***mozogva** 1 hat-i in
'alig ~': 'olyan állapotban, amelyben az élet jelei alig látszanak': midőn [P] alig mozogva ott' hevertt, / házára törtek ismét **B** 5:211

/múlandó/ mulandó 1 mn
'olyan (jelenség), amely hirtelen elmúlik': Csak egyj / szót most — mulandó egyj szót; és oda / ő [= B] viszsza hozhatatlanúl! (inv) **E** 5:416

mulatság ~ múlatság 4 /3, 1/ fn
1. 'dőtöltés, szórakozás': [G: mi volt ez itt Melinda?] (keserűn) Édes — mulatság—! [...] Köszönöm Nagy-aszszonyom, / hogy ... alkalmatosságot szerzél nekem / *ezzel* (Ottóra mutat) sok édes múlatságra is **M** G-nak 1:452—458

2. 'tánccal, evés-ivással járó összejövetel': [Mi: Hol loptad el Húgomnak a' nevét?] A' hol magát más lopta: a' Királyné / dombérozó mulatságában **Bi** 2:356; Ottóval még a' mulatság / után soká beszélle a' Királyné— ? **B** Iz-nak 3:84

múlta 1 fn (szragos)
Sz: ~'-val: 'elmúlása, befejeződése után': Dicsérd csupán / múltával a' Napot [= várjuk ki a dolog végét] **Bi** O-nak 1:263

múlván 1 nu
'annyi idő eltelte után, amennyit az előtte álló szó megnevez': Kevés idő múlván körül vevék [O emberei] Bánk- / házát **T** 5:381

munka 2 fn
'elvégzendő feladat': [G] azért tetéz / munkákat a' munkákra, hogy szemem' / elkábulásakor, szívemben, a' benn- / lakó becsületet megölje? (tőism) **B** 1:222

munkálkodó 1 mn
'olyan (személy), aki rendszeresen, folyamatosan dolgozik, csak avval törődik': Munkálkodó légy; nem panaszkodó **B** T-nak 3:101

mutat 6 ts i
1. (átv) 'színleléssel vminek a látszatát kelti': leg- / alább csak egy vidám tekéntetet / mutatna hát, ha színből is **P** G-ról 1:121; Eredj utánna [G-nak] — mutass előtte ki- / derűltt tekéntetet **Bi** O-nak 1:532; egyj halotti fátyolt / kötnének inkább [a merániak] a' hasokra — leg- / alább csak úgy külsőképp' is mutatnák / a' gyászt **T** 3:231
a) 'vmilyennek ~-ja magát': viselkedésével el akarja érni, hogy olyannak lássák: minden e' szerént tehát hamis / 's megcsal ... legtisztábbnak mutassa / magát; de egyben még is mocskos az **B** 3:139
2. (átv) vmit ~: 'vminek látszik; vminek a benyomását kelti': Bán! őrülést mutat tekénteted! **Bi** B-nak 3:288; „Országod' alsó részei nem sokára / inkább mutatnak egyj Kovács-műhelyt, / hol vízre leszsz csak szükség a' tüzet / öntözni, mellyben most a' kardokat / edzik" **Zls** levélből olvasva 5:52

***mutatni** 1 fn-i in
*(ritk) 'megmutatni, tudomására hozni vkinek vmit': Mikor majd nagyra nőnek [a fiaim], / akkor fogom mutatni csak, hogy ő / haljon-meg akkor — de örömébe haljon **Si** a feleségéről 1:56

**mutatva* 1 hat-i in
'ujját, kezévet vki felé irányítva': ha azt / megérni kellene, hogy reám mutatva / susogni hallanám... **G** 1:518
Vö: *megmutat*

Myska-bán 2 fn, tuln
'a „Királyfiak' Nevelője", Solomapja': [G] hogy gyanút / ne tenne, Myska-bán által kerestet [engem] **O** 3:313; a' vén *Myska-bán* / legtöbbre mentt; mert el nyeré *Zalá*ban / *Zelelgeh* Jószágot **Udv** 5:5

N

nád 1 fn
Sz: 'vizet kedvelő, vadon tenyésző növény': addig én is / sípot faragtam nádatok között, / míg benne ülhettem **Bi** 2:378 /Régi szóláson alapszik, értelme: kihasználtam kedvező helyzetemet. Vö: Lovas: Képek 196—197; KrK. 469/

/nadály/ Nadály 1 fn (táj)
'vérszívó állat; pióca': azt kívánni, hogy megsúgjanak / mindent az emberek, csak annyi, mint / abban találni kedvét, hogy ha sok / Irígye — ellensége van: pedig / mindenkor a' legördögebb Nadály / a' sugdosó maga (metaf) **P** B-nak 1:189

nagy ~ Nagy 27 /19, 8/ mn, fn /23, 4/
I. mn
1. 'terjedelmes; nagy kiterjedésű (térség)': [O] kezében / a' Nénnye'

szíve, a' kit egyj nagy ország / fél—! **Bi** 1:324; eszem egyj nagy Óceánban / lobog, veszejtve minden esilagot **B** 3:34; Elég nagy a' világ **Bi** 3:322

a) (átv) 'sűrű, átláthatatlan (anyag)': szentséges Atyám! ide / mindentudásod' égi cseppeit! . . . hogy e' nagy fátyolon / általássak **B** 1:214

b) (átv) 'a szokottnál erősebb, veszélyes jelenség)': ekkor már az észbe' bízni / csak annyi, mint egyj nagy tűzet csupán / buzgó Imádság által oltani **G** 1:498

2. 'felnőtt (személy)': Mikor majd nagyra nőnek [a fiaim], / akkor fogom mutatni csak **Si** 1:55

3. 'a szokottnál erősebben meguyilvánuló (jelenség, érzés)': Udvarunknak nagy szüksége volt / tapasztalatlan . . . szívekre **M** 1:388; „Legnagyobb / fájdalmatokban is Királyi széktek / előtt jelennyen meg tekéntetem" **É** apját idézve 5:420

4. 'fontos, jelentős (dolog, jelenség)': Nagy — nagy a' mi fenn forog / játékon: a' Haza, és Melinda **P** 1:157; ha veszteségre / jön a' dolog, tied leszsz a' nagyobb **P** B-nak 1:183; szóllni kellenék — / nagy dolgokat **T** 1:202; gyógyíts — azért nagy dolgokat fogok / Bán, felfedezni **Bi** My-nak 3:427; Jó éjtszakát! te nagy / sorsodban elvakúltt kevély-eszű **Mi** G-nak 4:314; Nagy voltt az a' Hatalom, mellyet kezembe / tettél-le **B** É-nek 5:176

5. 'kiemelkedő, kiváló (személyiség)': A' mi Nagy Királynénk! **My** G-ra 1:159 + **M** 3:43 + **My** 4:606; **Zls** 5:50; a' nagy *Berchtold*' vére így fajúlt el? **G** 1:470; Oh nagy Istenem! **Mi** 2:62; Nagy Aszszonyom! **B** G-nak 4:453

6. 'kiváló tulajdonságokkal rendelkező (megszem. dolog)': Felhozta hát ide . . . Feleségét a' Nagy-ur [= B], / bár mint dörömbözött szerelme féltő nagy szive **Bi** 2:372

II. fn

1. 'kiemelkedő, jelentős személy': jól tudta ő [G] . . . miképp kelljen az Alattvaló / Nagyoknak orrára az édes Reménység' / üveg-szemét nevetve tenni fel **F** 2:140; „nem illik, Ország első Nagyja, hogy . . ." **Bi** B-nak 2:368

2. ~-ot: '~ mértékben; kiadósan, alaposan': mint sem olly' nagyot bakázzon [= bukjon, bukfenczezzen] a' Bíbor [= O], bizonnyal / előbb feláldoznak tíz Bánkot is **Bi** 2:416

3. (átv) 'igazi (erkölcsi) érték; nagyság': önnön szerelmünk *önn' Királynénk*, / . . . *valódi Jó*, / *forrása annak*, *a' mi Nagy* **O** Pr:51 /Vö: KrK. 447/

/nagyasszony/ Nagy-aszszony ~ Nagy aszszony 18 /16, 2/ fn

(ritk) 'a királynő [= G] megnevezése, megszólítása': Köszönöm Nagy-aszszonyom, / hogy olly' kegyes valál . . . **M** 1:453; 'S a' Nagy-aszszony — ? (keserű megvetéssel lódittya el a' kezét) **T** 3:170 + **P** 1:78; 1:119; **Iz** 4:6; 4:30; 4:71; 4:75; **Sol** 5:38; 5:228; 5:282; **Udv** 4:90; **Zls** 5:55; **Si** 5:100; **B** 5:209; **Mi** 5:236; **E** 5:238; **My** 5:284

nagyít 1 ts i

(átv, rosszalló) 'a valóságnál nagyobbnak tüntet fel vmit; túloz': könnyezni kell, hogy áldozattya színlett / becsét nagyítsa **G** az asszonyokról 1:506

/nagylelkűség/ Nagylelkűség 1 fn

'önzetlen bőkezűség; adakozó magatartás': Vigyázz, hogy egyj / zsivány, tömött erszényeiddel egyjütt / ne lopja-el Nagylelkűségedet **T** B-nak 3:266

/nagymester/ Nagy-mester 1 fn

(Tört) 'vmely lovagrend feje': *Pontio di Cruce*. „Templom-Vitézitek' Nagy-mestere" **Zls** levélből olvasva 5:59

nagyon 9 hsz

(fokozó szóként) 'nagymértékben, erősen': Oh Bán! ez a' derék Aszszony [= G] nagyon / értett azon közönséges szokáshoz . . . **P** B-nak 2:135; ne ess utánna Ottónak nagyon **Bi** Iz-nak 1:358

a) (*ilyen*, *olyan*, *igen* szavakkal nyomósítva): Ej, sőtt igen nagyon tudom . . . könnybe lábbad a' szemem, / ollyan nagyon tudom heves szerelmünk' / áldott javát savát

meg *érzeni* **Bi** Pr:11—14; csak egy vidám tekéntetet / mutatna hát [G], ha színből is; nem esne / ollyan nagyon szívére a' Magyarnak! **P** 1:122; m'ért kell nekem / ollyan nagyon szeretni **O** 1:418; mi ingerelte olly / nagyon fel őtet? **G** 1:435; Itt nékem hideg, / lármás, világos minden, olly nagyon Iz 4:78; esmérem / én gyengeségteket: de hogy illy' nagyon / kilégyen a' Romlandóságnak az / tétetve, nem hihettem még soha **B** 4:343

/nagyravágyás/ nagyra vágyás 1 fn
(rosszalló) 'hatalomra, vagyonra való vágyakozás': Nagyra vágyás, Büszkeség, / Kecsegtetés, Hízelkedés csupán / csak csillogó Fények; 's hogy még is az / Aszszonyt be-csalhattyák a' Bűn' fenék / nélkül való mocsáriba — —! **B** 4:332

/nagyúr/ Nagy-úr ~ Nagy-Úr ~ Nagy-Ur 30 /21, 8, 1/ fn
(Tört) 'főrangú személy, a nádor [= B] megszólítása, megnevezése' /Vö: KrK. 442 és 29/: Az ollyanoknak mint te vagy Nagy-úr, / ő [= G] ... eltudá mázos kegyelmét osztogatni **P** 2:143; Ne félj Uram; hiszen nem-esz-meg a' / Nagy-úr **Bi** O-nak 3:412; [M: Gyermekem!] Nagy-úr! add viszsza azt / Annyának **G** 4:370 stb.
a) (je-vel): Jaj kegyes Nagy-úr! sokat / fogsz még te itt találni, a' mi akkor / nem volt, midőn elmentél **P** 1:163 + **P** 1:180; **T** 1:209

/nagyúri/ Nagy-úri 1 nn
(Tört) ~ hivatal: 'náderi megbízatás, elfoglaltság': Ej, őtet [= B-ot] a' Nagy-úri hívatal— [Bi: Elfogja úgyé majd vakítani?] **O** Pr:42

*/**nagyúrné/ Nagy-úrné** 1 fn (ritk)
'főrangú személy, a nádor felesége': a' *Bojóthi Melindának nem illik / Falun magányban lakni; mert Nagy-úrné* **M** 1:456

/nála/ nálla 2 hsz (szragos)
1. 'a szraggal jelölt személynél': egyj csekély Igéret / a' zendűlést elnyomhatná; de az / erőszakos Rimánkodás szokatlan / nállad **B** G-nak 4:529
2. ~ nélkül: 'őnélküle': még / Bánkom se jött utánnam ... szegény / azt vélte tán, hogy nálla nélkül is / elmenni tudnék Lakadalomba **M** 4:129

nap ~ Nap 10 /8, 2/ fn
1. 'bolygórendszerünk központi égiteste': Nap! / küld [= küldd] oktalan Phaétonod', hogy ... pörköljön engem' is pokolra le! **B** 3:46; Törvényt kiszabni, és úgy lenni e' felett, / miképpen a' Nap sok világokon! **G** 4:102; (ki-kinéz ablakon) Vitézi módra mészsz / le szép nap! — Ah, hol illy' halál? (megszem) **G** 4:321; Az elhanyatló nap nem ád / olly' tiszteletre méltó fényt maga / körül, miképp' ezen öreg' [= Mi] fejér / hajfürtyein súgárol (hsl) **B** 4:376; a' Nap elnyugtával az / örvendezők is elnyúgodnak **B** 4:392; nem áldozott- / le szemmyel a' nap szent Koronám felett **E** 5:308
2. 'ennek az égitestnek feltűnése és lenyugvása által határolt időszak': Negyed napig / előmbe nem bocsájtatik [M] **G** 1:460; „Kilenczedik hava' 20-án, mint Sz: Lestár' napján" **Zls** levélből olvasva 5:49
a) 'az ilyen időszak eseményei': Oh ti szép / napok! ti áldás éjtszakák!!! **Mi** 4:251 // Sz: Diesérd csupán / múltával a' Napot [= várjuk ki a dolog végét] **Bi** O-nak 1:263

*/**napest/ nap-est** 1 fn (ritk)
'a napnak a látóhatár alá merülése; napnyugta': (az ablakhoz menvén, ki néz) Nap-est! **G** 4:30 /Vö: KrK. 477/

/nappal/ Nappal 1 fn
'a reggel és este között levő időszak, ill. ennek eseményei': Irtóztató kilátás a' jövő / Nappalra! **B** 1:560

/napvilág/ Napvilág 1 fn
'nappali világosság; napfény': Lennél csak egyszer enyim Melinda, úgy / az *álmot* útálnám ... a' *szelet* ... 's a' *Napvilágot*, / mert képedet csókolná tőllem el (párh) **O** 1:429

ne[1] 49 hsz

I. (önálló m-ban, ill. fm-ban)

A) (a tiltás az egész m tartalmára vonatkozik)

1. (erélyes, határozott tiltásban): Hitvány! ne bántsd Hazámat! **G** B-nak 4:589 stb.

2. (enyhébb tiltásban, tanácsban): Ne ingerelj fel! **P** B-nak 1:134; Ne félj Uram; hiszen nem-esz-meg a' / Nagy-úr [= B] **Bi** O-nak 3:411 stb.

3. (kérlelésben): Várj, Bíberách — ne menj! várj! **O** 3:418; Ne hagyd bejönni őtet [= Mi-t] — ne hagyd Királyné! (párh) **M** G-nak 4:163—164 stb.

4. (szemrehányásban): [B: Gertrudis éppen **a'** Király maga!] Ne élne viszsza hát azzal 's ne kapna / vasas marokkal a' Magyar Javak / közé (párh) **P** 2:219; Nem, azt ne mondja az Udvar; mert hazud / mindenkor — ez ne mondjon engem' annak (párh) **M** 3:13—14; Vége! volt-nincs; de ne tapsolj, Hazám! B 4:591

5. (óhajtásban, vágyakozásban): Oh, légy velem hideg-vér ... / ne hagyj-el álhatatosság! **B** 2:405; Setét Remény! (karjait ki nyújtya az ablakon) / Ne rontsa ezt el a' világod [= világosságod], oh Auróra! **B** 3:55; Csak ne lennél / az, a' mi vagy; megátkoználak **M** G-nak 4:131; [E: Egyj Királynak ... könnyezni nem szabad] Ne kéne bár! **Udv** 5:21

6. (állítást követő, azt nyomósító kérdésben): *Ott van a' Haza, / hol a' Haszon* — 's miért ne húzzam azt? **Bi** 1:332; Én beüthetem hűs / vérrel Luczim' nyakába kardomat, / hát téged miért ne tudjalak / hűs vérrel itten hagyni? **Bi** O-nak 3:363; ha útam innen / hóhér kezébe vinne engemet? — Ugyan ne gondoskodjon egyj eszes / Atya gyermekéről? **B** 4:509

B) (a tiltás csak egy m-részre vonatkozik): Ne hagyd bejönni őtet [= Mi-t] — csak ne most **M** G-nak 4:164; [Udv: A' Nagy-úr] Ne még—! **G** 4:319

II. mm-ban)

1. (hat-i mm-ban): Kérlek ,ne bántsd őket! **B** P-nak 2:288; Vigyázz, hogy egyj / zsivány ... ne lopja-el Nagylelkűségedet **T** B-nak 3:266; ki álhat a' pestisnek ellene, / hogy el-ne-terjedjen? **M** 4:152 stb.

2. (olyan célhat-i mm-ban, amelyben a cselekvés, történés bekövetkezésének elmaradása a cél': hogy ördögi / érzésiben ne lephessen meg a' / jobb ember, érthetetlenűl beszélli / két féleképpen gondolattyait **B** G-ról 1:566; hogy egyjikének, / vagy másikának útjában ne légy / elkelle Ország-visgálásra menned **Bi** B-nak 2:392; hogy gyanút / ne tenne, [G] Myska-bán által kerestet **O** 3:313; elkellett neki [= G-nak] / akár miképp' is esni, hogy Hazánk' / ne essen el polgári háborúban **B** 5:167

ne[2] 2 msz (nép)

(szűkszavú tegező kínálásként) 'nesze; itt van, fogadd el!': ne, itt egyj kis Hevítő; (porokad ad által) **Bi** O-nak 1:544; Király, ne ez. / (Somát elébe vezeti) Melinda' gyermeke **Mi** E-nek 5:145

négy 1 szn

'háromnál eggyel több (dolog)': hangzik is az Ország' / négy része, megdicsértetésitől / a' bőkezű Adakozónak [= G-nak] **B** 4:488

negyed 1 szn

(ritk) 'negyedik': Negyed napig / előmbe nem bocsájtatik [M] **G** 1:460

negyven 1 szn

'négyszer tíz (dolog)': egyj tiszteletre méltó ősz kezébe, negven / esztendeig való szolgálatért, / száraz kenyért nyújtassz Magyar Hazám? 4:498

/negyvenhat/ negyven hat 1 szn

'negyvenötnél eggyel több (év)': negyven hat esztendősnél nem vagyok több **Si** 1:22

néha 1 hsz

'időnként; olykor': Atyám / gyűlölni kezdett — ... Néha jól / megöklözém **Bi** 3:345

nehány 1 nm
'kedves számú; egypár': [E: Magyar?] Vagy azt hiszed, hogy az engedi, / mint egy kifestett Kép, magát nehány / szoros vonás közé szoritani? **B** 5:174

nehéz 3 nm
1. (átv) 'olyan (folyamat, cselekvés), amely akadályokkal megy végbe': Sok Férjfiak ... az / ollyat, ki könnyű győzedelmet igér, / azért se szívelik; de légyen a' / meghóditás nehéz, már akkor ők / csak puszta büszkeségből is belé / szeretnek **Bi** 1:362
a) ~-en hívő: 'olyan (személy), aki csak alapos meggyőzés után hisz el vmit': 'a' Mohádik!" — de hátha csak mese? / mondta az én nehezen-hivő öcsém [= Si] **Mi** 4:258
2. (átv) 'terhes, nyomasztó (lelkiállapot, tudat)': szerelmes / Bánk-bán' szemének illy titok nehéz [= bizonyára megtudja, és nem hagyja annyiban] **Bi** Pr:45

nehogy ~ ne hogy 3 /2, 1/ ksz
'azért, hogy ne...': [Si felesége] 'ne hogy / feslettnek ítéltessen, egyj Fiat / megtart magánál — a' többit, hogy öljem / meg, azt parancsolá' **Si** egy banyát idézve 1:46; Fel, / fel púha ágyadból gyermek, nehogy / megvesztegessen Udvarunk' szele **B** a fiának 3:278; A' / lehelletem fogom mérsékleni, / ne hogy törékeny erkölcs'tök virágit / lelökje **B** az asszonyokról 4:350

neki ~ néki 56 /53, 3/ hsz (szragos)
'annak, ennek (a személynek)'
1. (adást, juttatást jelentő kifejezésben): most az Istenség adott *hetet* [= hét gyermeket] / neki **Si** a feleségéről 1:45; add tanácsodat nekem **O** Binak 1:526; Oh, Uram, bocsásd magadhoz / e' gyermeket [= önmagát], 's adj neki Jó-éjtszakát! **Mi** 2:95; Akkor szűlt nekem / is egyj Fiat Feleségem **Mi** 4:249 stb.
a) (i nélkül is, annak odaértésével): szentséges Atyám! ide / mindentudásod' égi cseppeit! / nekem — nekem, hogy e' nagy Fátyolon / áltlássak (ism) **B** 1:214; Zárt néki, mig nékünk nem adja ő (= G] **P** 2:35; Csak szúnyogok — csak szőnyeget nekik **G** 4:1; Áldás, 's szerencse néked Nagy Királyné! **Zls** levélből olvasva 5:50
2. (közlést vkihez intézve): Miért beszélled ezt nekem? **O** Bi-nak 1:270; Jó Angyalod / susogta ezt neked! **B** G-nak 4:330 // Még Gyóntatómnak is csak esküvés / alatt nyilatkoztathatnám ki; de neked — neked Mikhál, nem: én Atya / vagyok (ism) **Si** 1:20
3. (előnyt v. hátrányt jelentő kifejezésben): alkalmatosságot szerzél nekem / *ezzel* (Ottóra mutat) **M** G-nak 1:457; illyen győzedelmet / mint mint Bánk neked nyertt most, nem nyersz soha! **B** E-re 2:342; Megfogok tán nemsokára / nektek fizetni jó-név' gyilkolóji! **B** 4:355 stb.
a) (i nélkül, annak odaértésével): De vége! már nekik is **Mi** 1:11; én azt mostan neki [= Si-nak] háláadatlansággal— **Mi** 4:285; Vége! vége már neki! **B** G-ra 4:386
4. (a *lehet, szabad, kell* szók mellett): Ott [= Spanyolországban] élni nem lehet nekünk **Si** 1:88; Csak csendesedj! neked semmit se' kell / csinálni **P** Mi-nak 2:71; Elkellett neki / akár miképp' is esni **B** G-ról 5:165; [a merániak] Szép Földeinkből / vadászni berkeket csinálnak, a' / hová nekünk belépni sem szabad **T** 3:199 stb.
5. 'a szóban forgó személy számára; előtte': Görög, Gubás, Bojér, Olosz, / Német, Zsidó, nekem mihelyst fejét / a' Korona díszesíti, mind egy az **P** 2:155; [B: Gertrúdis éppen a' Király maga!] [...] No nekem ugyan nem az! **P** 2:224; Itt nekem hideg, / lármás, világos minden **Iz** 4:77 stb.
6. van, volt ~ vmije: 'birtokában van, volt vmi': Ők [= a merániak] Monostort, Templomot / építenek ... nekünk pedig nincs egy jó köntösünk (ell) **T** 3:210; Oh, hogy néked is csak egyj / volt életed **B** M-ra 5:356
7. (nyomósító szóként a birt személyének kiemelésére, szembeállításban): Ő [= G] Táncmulatságokat ád szűntelen ... nekünk / szívünk dobog, ha egyj Csaplár-legény az / úttzán előnkbe bukkanik **T** 3:183; Ők játsza-

nak, zabálnak szűntelen ... nékünk / kéményeinkről elpusztúlnak [= elköltöznek] a' / Gólyák, mivel... T 3:194

/nekiesik/ neki esik 1 tn i

(átv) 'erőszakosan, fenyegetően faggat vkit': No lassan! ejnye milliom! biz úgy / nekem estek, én helyettem hogy ha itt / más állna, tán a' nyavalya is kitörné Bi a bleneknek 2:347

nélkül ~ **nélkűl** 11 /7, 4/ nu

1. 'úgy, hogy a névszóval jelölt dolog v. személy nincs v. hiányzik': Te indulat nélkül való Teremtmény O Bi-nak 1:271; Bánáti *Bertalan* kihal Fi-mag [= fiúgyermek] / nélkül P 2:195; *a' háborúban szabad fosztani* [...] A' jó Merániak / azt háború nélkül is megteszik T 3:160; kiszöktem a' falak közül. / Minden vagyon nélkűl Bi 3:354; [B] azt vélte tán, hogy nálla nélkül is / elmenni tudnék Lakadalomba M 4:129; Te ok nélkűl bocsájtád- / el hívataljaikbol a' Magyar / Alattvalóidat Mi G-nak 4:224; Büszkeség ... Hízelkedés ... az / Aszszonyt be- / csalhattyák a' Bűn' fenék / nélkül való mocsáriba—! B 4:336; azt / hiszod, hogy nem maradtam volna itt' / parancsolásod nélkűl? B G-nak 4:451; el- / szántt törekedéstek önn' védelmetekre / ollyan siker nélkül való legyen, / mint... O 4:638; A' Király ... a' Lovárol is le fordúltt — / de sérelem nélkül még is Udv 5:4

2. 'a névszóval jelölt dolog mellőzésével': Elkell az Udvarunk' hagynod Melinda [...] De minden lárma nélkűl G 4:142

Vö: *végnélkül* →*vég* **1.**

nem[1] ~ Nem 3 /2, 1/ fn

1. 'az emberek olyan csoportja, amely főként a szaporító szervek alapján különül el: Aszszony? ... és / te is tudod közelről e' Nemet / esmerni— Iz Bi-nak 1:346

2. (irod, nép) 'nemzetség, család': Az egész nemet ki-irtsátok! P a bleneknek 4:608; Mit? az / egész Nemet? hol vannak a' Király- / fiak? ... Azoknak élni kell! My 4:609

nem[2] 277 hsz, msz /241, 36/

I. hsz

A) (az áll, ill. az egész m tartalmára vonatkozó tagadás kifejezésére)

1. (igei áll tagadásában): Midőn [B] kezem' megkérte, nem rogyott / ő térdre—! M 1:441; Nem csókolom — nem is csókolhatom / azon kezet, melly... (párh) M 4:148; Nem — nem áldozott- / le szennyel a' nap szent Koronám felett E 5:307; Jaj! Esmered Te? / Nem esmerem — nem esmerem [T-ot] (ism) B 5:334 stb.

a) (nyomatékos tagadásban, az ik és az i között): Azt, büszke Lélek, fel nem érted észszel, / hogy ... B G-nak 4:505; Oh, hogy egyj zivatar le nem / csadarja [= csavarja, sodorja] szemfedelét képéről! B 5:339 stb.

b) (a *fog* i-vel szerkesztett jövő idejű alakban, a bizonyosság kifejezésére): Csak hogy egyj / Aszszonynak engedelmeskedni nem / fogunk P 2:104; A' holtt Fülöp nem fog reám kiáltni O 3:420; Fiát is? ezt bocsátni nem fogom Mi 5:302 stb. // (fenyegető kérdésben): [Mi: tekénteszsz ősz hajszálaimra] 'S ha arra én tekéntni nem fogok? G 4:236; Esztelen! / nem fogsz talán csak átkozódni... G Mi-nak 4:305

c) (a *nincs* i pótlására): Petur, nem vagy magad Mi 1:82; Ember! ha még késő nem volna— B Bi-nak 2:431 stb.

d) (fn-i in-vel kapcsoltan, főként *akar*, *tud*, *lehet*, *szabad* stb. szavak mellett): Ott [= Spanyolo.-ban] élni nem lehet nekünk Si 1:88; annak [= asszonynak] / én engedelmeskedni nem tudok P 2:159; Nem hinni látszol, 's tántorithatatlan / megállni Mi G-nak 4:240; ...ha veszni élhen nem kívánkozunk T 3:191; én / Isten vagyok csak lenni kéntelen; / azonban Ember' lennem nem szabad E 5:399 stb.

2. (névszói áll tagadásában): Germannicust ... nem jó ám követni mindég Bi 1:267; Ottó többé nem az, ki volt O 1:397; Nem érdemes talán / az, a' mi játékon forog, hogy ... kissé karjaink' fáraszszuk? Nem érdemes mászásra e' derék / szőllő-gerezd? — nem érdemes, hogy a' / Király megént

Király legyen? (párh) **P** 2:45—49—50 stb.

3. (igen-névszói áll tagadásban): Hisz' Isten / én nem vagyok **Bi** 1:340; Munkálkodó légy; nem panaszkodó **B** T-nak 3:101: Nem volt Italtok / méreg, de elszárítá lelkemet **M** G-nak 4:403 stb.

B) (egyéb m-rész tagadásában): Nem úgy, nem úgy / ti földi Istennék! (ism) **P** 2:462; Meghalni — nem Királyi széken — ah! **G** 4:596; Melinda, serkenyj fel; ... nem ezt akartam én — / nem ezt! (ism) **B** 5:367 stb.

C) (kettős tagadásban): ...a' Jótéteményt soha / el nem felejti a' Magyar **Mi** 4:232; mocsok nem volt rajtam soha / más, mint... **Mi** 5:121

D) (negatív, ill. ellentétes fogalom képzésére): Melinda tán öleléssel is köszön / el nem rabolt bizodalmáért **Bi** O-nak 1:540; te engemet ... az el-nem érhető / vég-czél után csak hagysz kapkodni? **B** M-nak 3:18

II. nsz

(m, ill. tagm értékű szóként)

1. (eldöntendő kérdésre adott tagadó válaszként): Simon! te is közöttök? oh nem! **Mi** 2:73; [G: A' Herczeget?] Nem. **Iz** 4:20; [G: Illik ez?] Nem **B** 4:413 // [B: Való tehát?] Nem egészen **P** 2:103 stb.

a) igen vagy ~: 'akár igen, akár ~': [G: Bánk itt maradt? ... A' megsértett, vagy a' / Sértő?] Igen, vagy nem, csak egyre megy **B** 4:410

2. (állítást követő feleletként): Ők azt hiszik, hogy ők örvendenek — / nem, nem, csak egyj az, a' ki itten örvend, / Mikhál az (ism) **Mi** 1:65 // talán világnál / útálat a' szerelme [M-nak] — és ha *nem;* mint / Bánk' hitvesétől megleszsz a' kosár [= visszautasítás] **Bi** O-nak Pr:34 stb.

3. (tagadás utáni kérdésben): Légy nekem Barátom [Bi: én nem] Nem? és miért? **O** 1:275; [Bi: Nem hiszem] Nem? **O** 1:306

a) (nép) (az *-e* kérdőszóval nyomísítva): És a' Királyné álmos volt! — Nem e'? (megijed) **B** 3:60

4. (előző tagadó közlés nyomósítására): [Mi: Nem halki a' Bojóthi Nemzetem!] Nem. Nem. De hát ne sírj! (ism) **Si** 1:62; [P: Meráni Aszszony nem kell itt' soha] Nem. Nem! (ism) **Blenek** 2:154; [G: Ha hazudsz Leány—] Nem Istenemre, nem! / Nem! (ism) **Iz** 4:18—19 stb.

5. (a beszélő saját szavainak helyreigazításában): megesmerem [= elismerem], hogy vigyázatlan / voltam; de nem, sőtt oktalan? **O** 3:387

6. (felkiáltásban, tiltakozás kifejezésére): azt akarja, hogy / úgy tégyek én is — Nem, Magyarok! soha **B** 2:272; Mi? kérdezed? — Nem, nem! lehetetlen az! (ism) **M** G-nak 4:118 stb.

néma 1 nm

'nem beszélő (személy)': Most, fogok / halgatni — még *ma* néma lenni, mint egyj / Carthusianus (hsl) **P** 1:114 /Vö: KrK. 450/

/nemcsak/ nem csak 1 ksz

(fokozó értelmű szemben állításban, *hanem* ksz-val) 'nem csupán': Ha / Törvény, 's szokás szeréut cselekszetek, nem / csak én, hanem minden Magyar segítő / kezét sietve nyújtaná **B** a bleneknek 2:239

/nemde/ nem de 1 hsz

(jóváhagyás sürgetéseként) 'ugye?': Megmenthetem talán még [M-t] — nem de? oh / szólj Bíberách **B** 2:428

/némelyik/ némellyik 1 nm

(fn-i) 'a szóban forgó személyek közül egyik-másik': Nézd, mintha órra' vére folyna, úgy / kullogbe némellyik **Si** a blenekre 1:68

nemes 3 nm

(átv) 'erkölcsileg kiváló, értékes (dolog v. megszem dolog)': Úgy hát átkozott legyen, ki a' nemes / kardot bemártya egyj alattomos gyilkosnak a' vérébe **Sol** 5:295 // Kétségbe kéne esnem, hogy ha egyj / Meráni Aszszonyért hasítanék / illyen nemes szívet ketté (meton) **B** Sol-nak 5:276; Hogy illy nemes Szívekkel egybe' / férkezni nem tudtál Gertrudisom!!! (meton) **E** 5:449

/**német**/ **Német** 5 fn, mn /4, 1/

I. fn

'az egyik legelterjedtebb germán nyelvet beszélő nép': Ha Németek / között közűletek Király lehetne / egyjik... **B** a bleneknek 2:266

a) 'a német néphez tartozó személy': Görög, Gubás, Bojér, Olosz, / Német, Zsidó, nekem ... mind egy az **P** 2:155; egyj Magyar csak egyjik / bajúsza végével pokolba űzhet / egyj illy' szegényke Németet **Bi** 2:353; Német! te megnyitottad a szemem'! **B** Bi-nak 2:423

II. mn

'a németek közé tartozó (személy)': 's azért / a' büszke Német L'ány a' Bíborost- / is [= O-t] megvető **Iz** 4:22

/**nemsokára**/ **nem sokára** 2 hsz

'(a kijelentés idejéhez képest) rövid idő múlva': Megfogok tán nem sokára / nektek fizetni jó-név' gyilkolói! **B** 4:354; „Országod' alsó részei nem sokára / inkább mutatnak egyj Kovács-műhelyt, / hol..." **Zls** levélből olvasa 5:51

nemzet ~ **Nemzet** 7 /2, 5/ fn

1. (Tört) 'nép, főleg a (feud. Mo.) nemessége': Szegény Teremtés vagy, ha czélodat / csak Aszszony által gondolod kivinni [= megvalósítani]! — / Hát Nemzeted? **Mi** P-nak 1:134; Ne ingerelj fel! — Oh / a' Nemzet! **P** Mi-nak 1:135

2. külső ~: 'idegen nép': mint közönséges Tolvaj vitettem / tömlöczbe, és a' külső nemzetet a' nélkűl is megútáltt Nép szeméttel / dobála **Mi** 5:125

3. (nép, ritk) 'nemzetség, család': Nem halki a' Bojóthi Nemzetem! **Mi** 1:61; Berchtold' Nemzete!!! **G** 4:67; egyj boldogtalan Éjtszaka / elvette mindenünket — Nemzetünket — / Barátjainkat — Ős-Bojóthot... (párh) **Mi** 4:260; ha széjjel- / szaggatta Gyermekimet, Feleségemet — / még tán megengedhettem [= megbocsáthattam] volna; de ő [= G] Jó-nevét ölé meg nemzetemnek / rút öcese által **B** 5:187

nemzeti 1 mn

'nemzetiségi (érzés, indulat)': Wárdán, belőlled most a' nemzeti / rút gyűlölet; nem az Igazság beszél **B** P-nak 2:304 /Vö: KrK. 307/

nemzetség ~ **Nemzetség** 2 fn

(Tört) 'egy őstől származó személyek sora; nagycsalád': Jó éjtszakát? igen — / majd midőn egyj Nemzetség kipusztúl... akkor [Vö: KrK. 450] **P** 1:111; egész szegény nemzetségem meg-ölt / nevébe' kívánok majd számadást **B** 4:356

/**néne**/ **Néne** 10 fn (szragos)

1. 'idősebb nőtestvér': Egyj Herczeg — egyj Királyi Néne — egyj / Kereszt — arany Láncz, mind Egérfogók / az Aszszonyokra nézve **Bi** 1:288

2. (birt szraggal) 'O nővére [= G]': Néném kerestet **O** 3:305; én csak rettentő királyi Nénémtől irtózok **O** 3:312 // ne [= nesze], itt egyj kis Hevítő ... emez pedig Nénédnek Altató **Bi** O-nak 1:545 // 'S illyen szegény egyj embor? ... még is kezébe / a' Nénnye' szíve **Bi** O-ról 1:324; Azt kiabálták azok, hogy „éljen Ottó — Nénnye' boszszúlója'! **T** 5:348

a) (megszólításban): Kedves Királyi Néném! **O** 1:463; Néném, tehát mi lessz kedved szerént? **O** 1:510; Kegyes / Néném! **O** 1:529; Néném! az Istenért! **O** 4:574

nép ~ **Nép** 6 /3, 3/ fn

1. 'vmely területen élő nagyobb közösség, amelyet a közös nyelv, eredet, hagyomány fűz egybe': Endre! hogy / fogod találni népedet? **B** 4:465

2. 'az egyszerű, szegény dolgozók összessége': felértt az Égre a' sanyargatott / Nép' jajgatása **B** 5:165

3. háza ~-e: → *ház*

***4.** 'vkihez tartozó személyek; vkinek a hívei': (ki teként) A' Királyi Nép' **P** 4:640

5. 'tömeg, sokaság': A' népet immár tartóztatni nem / lehet a' Halott nézéstől **Udv** 5:1; mint közönséges Tolvaj vitettem / tömlöczbe, és a' külső [= idegen] nemzetet / a' nélkűl is meg-

útáltt Nép szeméttel / dobála **Mi** 5:126 Vö: *háznép*

név 18 fn

1. 'egy bizonyos személy megjelölésére használatos szó; személynév': Melinda' szép mocsoktalan neve / ma szemfedélül szolgál egyj setétben / ólálkodó csoport között! **B** 1:194; Titoknak / lett zára a' *Melinda*' szabad neve!!! **B** 1:197; Melinda! — szent / név! **B** 1:208; Oh engedd-meg ... csak a' *Melinda*' édes / nevével agyvelőm' betölteni **O** 1:438; hogyan jött a' Melinda név / nyelvedre? **B** Bi-nak 2:361; Hol loptad el Húgomnak a nevét? **Mi** Bi-nak 2:354; látod hová tud téged' csak neve- / is vinni Endrének! **P** B-nak 2:319

a) 'ennek betűvel írott képe': az Angyal ... könnyes teként tottel törölte-ki / nevemet az Élet' könyvéből **B** 5:415

2. 'több egy osztályba tartozó személy v. dolog megjelölésére használatos szó; megnevezés': [G] Elszedte Hivataljainkat, és / a' puszta *Bán* névvel czifráza fel **P** 2:187; Ártatlan? és az Udvar nyelve e' névvel nevezte e' Becsületem? (tőism) **B** M-nak 3:12; [B: Boldogtalan!] Jó név **M** 3:40 [Vö: *jó* 3/a] ‚Nagy-Úr! Királynénak barátja a' nevem **Iz** B-nak 3:77; Kik? — ki a' / *Haza*' *szabadító* névvel bélyegeztek- / meg magokat **M** 4:202

3. (átv) vkinek, vminek a ~-ében: 'helyette, képviseletében': egész szegény nemzetségem' meg-öltt / nevébe' kívánok majd számadást **B** 4:357; [P] házára törtek ismét, és nevedben / a' gyilkolásért e' boszszút veszik **B** E-nek 5:212; Igazságot, az árván hagyott / Király fiak' nevében **Iz** 5:405

4. (átv) 'vkinek jó híre, hírneve, tisztessége': Jobban be van neved / mocskolva, mint az enyém **B** E-nek 5:201; ti a' szegény jó Melinda' nevével / ma egyj egész Familiát töröltetek / az Üdvözűlhetők sorából el **M** G-nak 4:133 Vö: *jó* ~ (2/a)

5. nevű → *szép* ~-ű
Vö: *jónév*

nevelés 1 fn

'a gyermek fejlődésének tudatos irányítása, ill. ennek eredménye': Lelkemre mondom, a' nevelésnek egyj / jó magja sem maradt szivekbe' [= az asszonyok szívében] meg (metaf) **B** 4:337

***nevelni** 1 fn-i in

(ritk) '(érzést) erőteljesen fokozni, növelni': M'ért hogy ... szerelmem / olly vágyakat nevelni kéntelen, / melyek talán elmémtől fosztanak meg! **O** M-nak 1:424

neveltet 1 ts i

'vkinek a nevelését rábízza vkire': titkon általa [= egy banya által] / neveltetém mindjáját **Si** a fiairól 1:51

***nevelve** 1 hat-i in

vki vhol volt ~: 'az a környezet alakította személyiségét': A' magányosságnak édes / ölébe' voltam én nevelve, ott' / tanúltam esmérni egyj jobb világot **Iz** 4:80

nevet 3 i

1. ts ~ vkit: 'mulat rajta; (kárörvendően) kineveti': hitesd el véllek [= az udvariakkal], hogy Melinda / Bánk-bánra érdemes; úgy letérdelek, / 's imádlak, én, kit ők nevetnek **B** G-nak 4:561; Úgy? — / csak hadd nevessenek **G** B-nak 4:562

2. tn (átv) 'komolytalanul, mosolyogva fog föl vmit': (Gertrudishoz féleszelősködéssel) Nevetsz te kis / ártatlan ... az / öröm csak egyj Pillantatnak szülöttje **M** 4:398

***nevetni** 1 fn-i in

‚örömöt, boldogságot kifejezni': Nevetni, vagy pedig / könnyezni, az mind egyj az Aszszonyoknál **Bi** Pr:27

***nevetve** 2 hat-i in

'nevetés közben; miközben kinevet vkit': [G] jól tudta ... miképp kelljen az Alattvaló / Nagyoknak orrára az édes Reménység' / üveg-szemét nevetve tenni fel **P** 2:141; addig én is / sípot faragtam nádatok között, / míg benne ülhettem [= kihasználtam kedvező helyzetemet], 's hiú szemek-

kel / néztem magam körül — nevetve mást **Bi** B-nak 2:380
Vö: *megnevettető*

nevetséges 1 nm
'lebecsülő nevetésre ingerlő (dolog)': Azon bolondság, a' midőn / az állapottyát [= társadalmi helyzetét] elfelejti az / ember, nevetségesebb, mint ha a' / természetét erején felyűl feszíti (hsl) **Bi** 1:278

nevez 3 ts i
vminek ~ vkit: 'vmely elnevezéssel illeti': „Ő [= Si felesége] egykor egyj szegény koldús személyt / el-kergetett magától, 's becstelennek nevezte, mert *kettős* szülöttye volt" **Si** egy banyát idézve 1:43; *Én*, 's *Merini*?! Hát mikor nevezte / testvérnek a' tűz a' vizet? [= hogyan lehet bennünket együtt emlegetni?] **P** 1:126; Ártatlan? és az Udvar nyelve e' / névvel nevezte e' Becsületem? (tőism) 3:12

**nevezni* 1 fn-i in
vminek ~: 'vminek mondani': a' Zsidók eleget fizetnek; a' / kiket tulajdonképpen tán nem is / lehetne ember-nyúzóknak nevezni, — nyúzásra bőr kivántatik, holott... **T** 3:163

néz 18 i
1. ts 'figyelemmel fordul vki, vmi felé, hogy meglássa': [Mi: Ott azt hiszik, hogy ők örvendenek] Nézd, ezek *nem* **P** 1:66; Nézd, mintha őrra' vére folyna, úgy / kullogbe némellyik **Si** Mi-nak 1:67; Nézzétek — itt is — ott is úgy kiválnak / a' többi Lévnyalók közül, miképpen... **P** a bleneknek 1:140; (elébe mutat) Nézd, nézd az árnyékot (ism) **B** Iz-nak 3:78; No, nézd ezen kevés hajat... **Bi** O-nak 3:330; (letérdepel) Nézd — így fogok beszélni **Mi** G-nak 4:210; tekénts-ki, kérlek! Nézd hogyan döczög [Mi]! **B** G-nak 4:380; (kimutat az ablakon) Nézd azt amott **B** E-nak 5:202; (kitakarja Gertrudist) Nézzétek e' Halottnak arczulatját **Iz** 5:252; (szánakodva Bánkra mutat) Nézd, Uram, e' csüggedést! **Sol** E-nek 5:436

a) '(érdeklődéssel) figyel vkit': No leg- / alább beszélj hát egyj kicsinyt alantabb / hangon: az emberek néznek **Mi** P-nak 1:104

2. tn 'szemét vhova irányítja; tekint vhova': a' szemem közé se néz [M] **O** Pr:29; midőn nekem *Luczi* / nem néz szemem közé, előre már / tudom ... *csalárdkodik* **Bi** Pr:31; Barátim! a' Szülők Polyák- / Ország felé néznek kisírtt szemekkel, / mert tán Fiuk Endrével ott veszett **P** a bleneknek 2:125; hiá szemekkel / néztem magam körül — nevetve mást **Bi** 2:380

a) '(megbecsüléssel) tekint vkire': Oh miképp' tekéntett- / le [G] ránk! csak a' Merániakra néz **P** 1:116; Ő [= a király] Isten. Istenit kivánva néz reája minden [= mindenki] **E** 5:22

**nézhet* 1 ts i
'beleláthat vhova; megfigyelhet vmit': Menyben lakó szentséges Atyám! ide / mindentudásod' égi cseppeit! ... hogy e' nagy fátyolon / átlássak, és eszemmel a' Halandók' / szívébe nézhessek, mint tükörbe (hsl) **B** 1:216

**nézvén* 1 hat-i in
merően ~ vhova: úgy, hogy közben áthatóan néz vhova': Oh, légy velem hideg-vér ... hogy merően / nézvén szemek [= szemük] közé, becsületes / tekintetemnél [= tekintetemtől] elvakúljon a' / Szentségtörő [= O] **B** 2:406

***nézgél** 1 tn i (nép)
'határozott cél nélkül oda-odatekint vhova; nézdegél': No Bátyám! ébredezz! / ki, 's be járnak emberek, 's reád mosolygva / nézgélnek **Si** Mi-nak 1:5

nézve 3 nu
1. 'a szóban forgó személy szempontjából; számára': Spanyol / Ország halálos ágyában nyögött / r'ánk nézve, hogy kiléptünk abbol egykor **Si** 1:90; Egyj Herczeg ... egyj / Kereszt — arany Láncz, mind Egérfogók / az Aszszonyokra nézve **Bi** 1:290

*2. (ritk) 'a szóban forgó dolghoz viszonyítva; ahhoz képest': hogy a' Kín, a' maga / egész minéműségében, csekélység / legyen tulajdon kínaidra nézve! **B** O-ra 4:579

ni 6 msz

I. (rámutató szóként)

1. (vmely jelenségre, ill. személyre rámutatva): reám mutatva / susogni hallanám, *ni itt megyen / Gertrúd . . .* **G** 1:519; Vége! volt-nincs; de ne tapsolj Hazám — / ni — reszket a' Boszszú álló **B** 4:592

2. (vmely cselekvés módjára rámutatva): így ni! (az asztalra könyököl) halgatok **P** 1:109

II. (érzelmi tartalom színezésére)

1. (hirtelen ráismerés és meglepődés kifejezésére): (ugyan azon ajtón . . . be csúszik) Ni, boldog Isten! még is ő biz' az! **T** 1:198

a) (jelenségek összefüggéseinek felismerésekor): hiszen / ni itt világos egésszen, a' mit én / üres fejű ki nem tudtam találni! **B** 2:398

2. (hirtelen más tárgyra térés bevezetéseként): Ni, szinte elfelejtém — Istenem! **Mi** 4:185

nincs ~ nincsen 21 /19, 2/ tn i

I. (létezés tagadására)

1. '(vmely személy v. dolog) nem létezik': [G: Szánlak] Köszönném, hogy ha elhihetném. / Nincs a' ki szánnyon — nincs, nincs, nincs! (ism) **M** 4:126; Állandóság öcsém / nincs e' világon **Mi** Si-nak 5:143; Nincs a' Teremtésben vesztes, csak én! / nincs árva más több, csak az én gyermekem! (párh) **B** 5:390—391 + **E** 5:438—439; Nincs? — — Mostan érzi [B] veszteségemet **E** 5:392

a) 'a jelenlevők között nem fordul elő': Nincs senki is? — no mennyetek haza / tehát **P** a bleneknek 2:54; Nincs senki a' jelenvaló Leventák közűl, ki e' szennyet Nagy-Aszszonyán / nem undorodna hagyni? senki sincs? **E** 5:237 + **E** 5:242 + **E** 5:262

2. '(vmely feltehető dolog) nem áll rendelkezésre': Haramia — nincs itt más kigázolás **B** 3:120

II. (jelenlét tagadására) 'jelenleg nem található vhol': [az asszonyok] Az ördögökkel is elenyelgenének, / ha nincsenek körülöttök Férjfiak **Bi** 1:351; Mit térdepelsz? Az Isten nincsen itt **B** M-nak 3:5

III. (birtoklás tagadására)

1. ~ vmije: 'híjával van a szóban forgó dolognak v. személynek': Ők [= a merániak] Monostort, Templomot / építenek . . . nekünk pedig nincs egyj jó könyösünk . . . **T** 3:210; Való, hogy én házas vagyok; / de Hitvesem nincsen **B** 4:329; Melinda! nincsen a' / Testvéreid' számára egyj nyögésed? **Si** 5:369

2. ~ szüksége vmire: 'nem kell neki vmi; elutasítja': Embertelen! most oktatásra nincs / szükségem **O** Bi-nak Pr:59

no 34 msz

1. (akaratnyilvánítás színezésére, felszólításban, biztatásban): No, adj tehát tanútsot most **O** Bi-nak 1:280; Nincs senki is? — no mennyetek haza / tehát **P** a bleneknek 2:54; No — üljetek le hát **P** a bleneknek 2:451 stb.

2. (m-ok érzelmi színezésére)

a) (méltatlankodásban): No csak ne olly' / csodálkozást! **P** 1:152; No itt' hágy **T** B-nak 1:255; No lassan! ejnye milliom **Bi** a bleneknek 2:346; [Ö: Rémítőn fogok fizetni / gazemberes tanácsodért] No még / e' volna szép! **Bi** 3:324 stb.

b) (belenyugvás, ráhagyás kifejezésére): No, jó! tehát le mondok rólla [= -ról] **O** 1:488; (áradó könnyeit törölgeti) no már / jó éjtszakát szívem vég-nyugodalma! **Mi** 4:238 stb.

c) (megkönnyebbülés kifejezésére): [T: (elfojtódik)] No jól van — úgy **B** 1:204; Te sírsz? no hálá / Istennek . . . **B** 5:342

d) (megbocsátó árnyalattal): *Ottó,* no jőjj! látod, leereszkedek, / 's magam jövök hozzád **G** Pr:62

e) (gúnyos árnyalattal): Most jobb lessz tartani, / jó Herczeg a' Magyarsággal. — No csak menny! **Bi** O-nak 1:552; Gyalázat! ellágyúlhattam?! No Bánk, / hát nem kaczagsz velem? **P** 2:394

nő 1 tn i
nagyra ~: '(gyermek) felnövekedik, felnőtté válik': Mikor majd nagyra nőnek, / akkor fogom mutatni csak **Si** a fiairól 1:55

növés 1 fn
'(ember) testi és szellemi gyarapodása': a' nevelésnek egyj / jó magja sem marad szivekbe' [= az asszonyok szívében] meg, / mivel hogy a növésekkor [= növésükkor] tüzellő / indúlatoknak pestises szele / kifújja mind **B** 4:339

Ny

nyájas 2 mn
1. 'barátságos, szíves (megnyilvánulás)': Az a' tűz, mellyet a' / Természet alkotott az Aszszonyok' / szemébe, olly sebessen elragad, / hogy azt csak egyj nyájas szó is dühös / lángokra gerjeszti **G** 1:495
a) 'ilyen hatást keltő (látvány)': a' nyájas Halott, / melly fekszik olly' víg ábrázattal ott'... **E** 5:137

nyak ~ **Nyak** 3 /2, 1/ fn
1. 'az emberi testnek a törzset a fejjel összekötő része': Én beüthetem hűs / vérrel Luczim' nyakába kardomat **Bi** 3:362
a) (átv) ~-ára hág vkinek: 'hatalmát kiterjeszti rá; leigázza': nem érdemes, hogy a' / Király megént Király legyen? 's Nyakunkra / ne hágjon a' dölfös Meránia **P** 2:51
b) (átv) ~-ára ültet vkinek vkit: 'hatalommal ruházza föl vki fölött': [a merániaknak] Sok pénzre van szükségek: és mivel / mi annyit adni nem tudunk, tehát / sovány nyakunkra *Ismaelitákat* [= idegen adószedőket] / ültettek — ez már égbe kiált (meton) **T** 3:115

***nyargaló** 1 mn-i in
*(átv, ritk) 'ritmikus lendülettel működő, fújtató (szerv)': Mindenik kimondatott szó / hazud, 's az emberekben nyargaló / Tüdő csak a' Hazugság' ördögének / lakása **P** 1:107 /Vö: KrK. 450/

nyavalya 1 fn
kitöri a ~: 'ijedtében rájön a nyavalyatörés': biz úgy / nekem estek, én helyettem hogy ha itt / más állna, tán a' nyavalya is kitörné **Bi** a blenek 2:348

nyelv ~ **Nyelv** 8 /6, 2/ fn
1. 'az ízlelésnek a szájban levő szerve': nyelvem' kiöltém, mintha azt akarnám / felnyalni, a' mit ott fenn [= az udvari lakomán] ellocsoltak **T** 3:129; Kár illyen egyj csínos Főért ... Benne van / szép két Szem ... és még egyj elcsábithatón [= csábítóan] beszéllő / szajkói Nyelv **Bi** Iz-ról 1:370
2. (állandósult szókapcsolatban, az egyéni beszéd jelképeként):
a) (átv) vigyáz a ~-ére: 'vigyáz arra, hogy mit mond': Petur, nem vagy magad, / nyelvedre vígyázz **Mi** 1:83
***b)** (átv, ritk) ~-én lebegni: 'szavaiban tulajdonként megjelenni': Midőn Poson-várban Ersébetet / által vevé ... a' Követség — oh miképp' / álltt ottan ő [= G]! Egész ország csupán / nyelvén lebegni láttatott [= látszott] **P** 2:165
c) (átv) ~-ére jön vmi: 'eszébe jut és kimondja': Kóbor! hogyan jött a' Melinda név / nyelvedre? **B** Bi-nak 2:362
3. (átv) 'pletyka, szóbeszéd jelképe': Ártatlan? és az Udvar nyelve e' / névvel nevezte e' Becsületem? **B** M-nak 3:11; Melinda jó-nevét te hagytad az / Udvarnak a' nyelvére tenni **B** G-nak 4:558
4. (átv, ritk) 'kifejezés, megfogalmazás': [Iz: De majd Melinda megbékélteté] Kígyói Nyelv! — (metaf) **B** 3:88

nyer 3 ts i
1. '(küzdelemben győzelmet) arat, szerez': Oh Endre! győzedelmeskedj te bár / Országokon; de illyen győzedelmet / mint Bánk neked nyertt most, nem nyersz soha! **B** 2:342

2. 'megérdemel, kap vmit': Ha a' / Királynak a' Hitvesse nem nyer is / Alattvalójától becsületes maga- / viseletet — add meg azt, Leventa, egyj / Aszszony személynek! **G** B-nak 4:543

**nyerhet* 2 ts i
'megkaphat, megszerezhet vmit': a' Szülők Polyák- / Ország felé néznek kisírtt szemekkel, / mert tán Fiuk Endrével ott veszett, / azért, hogy egyj öt esztendős gyer'ek / nyerhesse a' Galíczi tartományt **P** 2:128; [E] enged egyj / Aszszony [= G] kevély áhítozásinak, / 's Kálmánnak, a' Fiának, hogy dobot, / vagy egyj kicsiny kürtöt nyerhessen — űzi — / Galíczából el Miczizlaviczt? **P** 2:208

**nyerni* 1 fn-i in
'diadalra jutni, győzni': És — jó ez is. Csak egyjik [= O v. B] nyerni fog! **Bi** 2:450
Vö: *elnyer, megnyerhet*

/nyíllövés/ nyil-lövés 3 fn
*~-nyi: 'akkora térbeli távolság, ameddig egy nyílvessző elrepül; nem messze': Ha a' szegény Hold férjhez adja szép / Leányait, mondjátok, hogy Királyi / lakadalma van két nyil-lövésnyire **M** 3:39; (háborodva) mond [= mondd], hogy a' menyegző / két nyil-lövésnyi — az Bánk, és Melinda **M** 4:170; Bánk jőjj hamar! csak egyj- / két nyil-lövésnyi — jőjj hamar **M** 4:408

nyit 2 ts i
1. '(intézmény) működését elősegíti, lehetővé teszi': Koronák bemocskolója! a' ki ... testvéri indulatbol / egyj szennytelen Nyoszolyának eltörése / végett, Király-házban bordélyt nyitottál **M** G-nak 4:161 /Arany: E pár sor helyén van-e itt? Alig 149/
2. (átv) ajtót ~ vminek: 'közel engedi magához; figyelembe veszi': számtalanszor / térdeple sírva itt [= G előtt] az emberi / szeretet; de senki sem nyitott neki ajtót **P** 4:623

**nyithat* 1 ts i
utat ~: 'képes arra, hogy (rosszat, károsat) elősegítsen' Nem csókolom — nem is csókolhatom / azon kezet [= G kezét], melly útat nyithatott / Lelkem' kirablására **M** 4:149
Vö: *megnyit*

nyom[1] 2 ts i
1. 'kezét) vmely szilárd felületre szorítva abba behatol': mintsem ő [= B fia] az ősi szokásnak [= megvakításnak] áldozattya / legyen — hüvelykemet nyomom feje- / lágyába [= megölöm] inkább **Mi** 5:306
2. (átv, rosszalló) 'igazságtalanul háttérbe szorít vkit': árúba tetted a' Törvényt — nyomád a' / nyomorúltakat (tőism) **M** G-nak 4:157
Vö: *elnyomhat*

nyom[2] 5 fn
1. (átv is) 'vminek a mozgása után visszamaradó mélyedés': Csak egyj szavadba fog kerűlni, és az irtóztatón megindultt Sors' golyóbisa / más jobb nyomon fog hengeredni el [= kedvezőbben alakulnak az események] **Mi** G-nak 4:193
2. ~-ában van: 'közvetlenül utána halad; nem veszti szeme elől': Szemérmemet meggyőzve [= legyőzve], mindenütt / [O] nyomába voltam estve ólta **Iz** 4:29; A' Zenditők / kitörtek. Én nyomokba [= nyomukban] voltam a' Legényeimmel **Sol** 5:43
3. 'vmely előbbi jelenséget bizonyító visszamaradt jel': Nézzétek e' Halottnak [= G-nak] arczulatját ... hol itten / a' gyáva lelkiesméret nyoma? **Iz** 5:254
4. 'lépés, lépésnyi távolság': csak egyj szót még, vagy egyj nyomot / tovább, 's fejed lábadnál fog heverni [= megöletlek] **O** Bi-nak 3:396

nyomban 1 hsz
'a szóban forgó esemény után azonnal': "hogy most az Istenség adott *hetet* [= hét gyermeket] / neki, nyomban emlékébe jött az, a' mit / mondott" **Si** a feleségéről 1:45

/nyomorult/ nyomorúlt ~ **Nyomorúlt** 3 /2, 1/ mn, fn /1, 2/
I. mn
(átv, rosszalló) 'silány (erkölcsileg)

értéktelen (dolog)': Igy megy egyj Király, / ki elvetette a' Királyi pálczát, / mivel hogy azt becsébe nyomorúltnak találta **B** Mi-ra 4:383

II. fn

'elesett, szenvedő, elnyomott személy': [a merániak] leg- / alább csak úgy külsőképp' is mutatnák / a' gyászt, azon szegény Nyomorúltakért, / kiket kiálhatatlan sajtolásaikkal / a' sírba döntenek **T** 3:232; árúba tetted a' Törvényt — nyomád a' / nyomorúltakat (tőism) **M** 4:158

/nyoszolya/ Nyoszolya 1 fn

(átv, irod) 'nászágy; a házasság jelképe': Koronák' bemocskolója! a' ki ... mártírrá tetted az Erkölcsöt, és (sírva fakad) testvéri indulatból / egyj szennytelen Nyoszolyának eltörése / végett, Király-házban bordélyt nyitottál **M** G-nak 4:160

nyög 3 tn i

'(fájdalmában) fojtott hangon, akadozva beszél': "Ártatlan" ezt nyögé utólszor az / elhunytt szerencsétlen [= G] **Sol** 5:277; Atyám! halálos ágyadon nyögéd / még gyermekid' fülökbe:... **E** 5:419

a) (átv, ritk) halálos ágyában ~: 'végveszélyben van': Spanyol / Ország halálos ágyában nyögött / r'ánk nézve ... az ólta meghólt **Si** 1:89

**nyögni* 1 fn-i in

(átv) 'szenvedni, gyötrődni': Oh / m'ért kell nekem csak nyögni ott, / hol minden érző szív megrészegedne örömébe'! **O** M-nak 1:420

Vö: *kinyög*

nyögés 3 fn

1. 'a *nyög* i-vel kifejezett hangjelenség, megnyilvánulás': egyj Fedél alatt nyögést / hallottam **Si** 5:98; Melinda! nincsen a' / Testvéreid' számára egyj nyögésed? **Si** 5:370

2. (átv) 'fájdalmas panaszkodás': beteg Feleségem', 's éhező / öt gyermekim' kínos nyögések [= nyögései] az / Istennek irgalmáért felmenő / végső fohászkodásodat ki fogják / zavarni a' Mennyekből, ha megölöd / gyámoljokat [= B-ot] **T** É-nek 5:432

/nyugalom/ nyúgalom ~ **Nyúgalom** 4 /3, 1/ fn

1. 'vkinek zavartalan, békés egyensúlyban levő lelkiállapota': A' nyúgalmamat tekéntsd, / és adj tanácsot e' zavarba', kérlek **O** Bi-nak 3:367; A' Mohádik el- / vették szerencsém', Nyúgalmam', Fiam' (párh) **Mi** 5:117 // Tudom / én jól, hogy elvesztette Lelked egyj / részét arany-nyúgalmának **P** B-nak 2:110 /Vö: *arany/*

2. 'nyugállomány': egyj öreg Paraszt ... nyúgalomra ment. / Miért? Helyet kellett csinálni egyj / Hazádfiának **B** G-nak 4:495

nyughatatlan 2 mn

(nép) 'nyugtalanságot keltő (érzés, dolog)': enyim fog ő [= M] lenni, kiért sokat / olly nyughatatlan szivvel éjtszakáztam! **O** Pr:4; Oh nyughatatlan Éjtszakám! **Mi** 2:67

***nyughatatlanít** 1 ts i (ritk)

'nyugtalanná tesz, nyugtalanít vkit': Mit [= miért] nyughatatlanítsz setétes Álom / kép! mit gyötörsz inselkedő *Chimaera*? (párh) **B** 1:245

/nyugodalmas/ nyúgodalmas 1 mn

(nép) 'csendes, pihentető (időszak)': (Mikhálhoz) ősz, remélj / egyj nyúgodalmas éjtszakát **B** 2:436

/nyugodalom/ nyúgodalom ~ **Nyúgodalom** 3 /1, 2/ fn

'békés, nyugodt lelkiállapot; nyugalom': ezek talán ... szolgái voltak egyj veszett írígy / Embernek, a' ki nyúgodalmamat / sajnálva, itt (szívére ver) szorongást okozni, / 's döbbentni szívemet kivánta **B** 1:233; Az Él'tekot [= életüket], 's a' Nyúgodalmokat / koczkára tégyük Polgár társainknak, / kik... **B** 2:257; add viszsza Híveidnek [...] A' Nyúgodalmat, békeséget, és / az életen való gyönyörködést (párh) **Mi** G-nak 4:215

Vö: *végnyugodalom*

nyugszik 3 tn i

1. '(személy) nyugodtan marad; megnyugszik': nem Pártütés — / ki-

csikort Szabadság! — csak nyúgodj öreg **P** Mi-nak 2:66

2. '(halott) eltemetve fekszik': "legyen a' Föld, mellybe' nyugszol akárkié" **B** P-t idézve 2:333; hazámba vágy / a' szívem, és az ott vagyon, hol a' holtt-teste nyugszik annak, a' kinek / az Életem' ... köszönöm **Iz** 4:73

Vö: *elnyugodik, lenyugodott, lenyugta, megnyugodni*

nyújt 4 ts i

1. segítő kezet ~: 'segítségét felajánlja': Ha / Törvény, 's szokás szerént cselekszetek, nem / csak én, hanem minden Magyar segítő / kezét sietve nyújtaná **B** a bleneknek 2:241

2. felé ~: 'vkinek odatart, megmutat vmit': [egy banya] tudtomra adta, hogy / Feleségem immár megszűlt. Szinte el / indúltam, a' midőn *hatot* [= hat gyermeket] felém nyújt **Si** 1:39

a) '(vmiért cserébe, jutalmul) ad vmit': egy tiszteletre méltó ősz kezébe, negyven / esztendeig való szolgálatért, száraz kenyért nyújtaszsz Magyar Hazám? **B** 4:500; (égre vetett szemekkel) Oh nyújts borostyánt Boszszúlónk' fejére! **Iz** 5:30

nyúzás 1 fn

(átv is) 'az a cselekvés, hogy vmiről a bőrt lefejtik': nyúzásra bőr kivántatik, holott / azt a' Merániak magok lehúzták / már csontyainkról **T** 3:164

Vö: *embernyúzó*

O, Ó

ó 1 mn (ritk)

'régebbi, nem ebből az évből való (dolog)': a' Magyar Bor ollyan / mint a' Magyar Barátság — mentől óbb, / annál erőssebb **My** 1:148

/óceán/ Óceán 1 fn

(átv is) 'a világrészek között elterülő nagy tenger': Mint Vándor a' Hófúvásokban, úgy / Lelkem ingadoz határtalan / kétségek között, 's eszem egyj nagy Óceánban / lebeg, veszejtve minden csillagot **B** 3:34

oda 2 hsz

1. 'a szóban forgó helyre': [G] Lerontatá Atyáink' várait, / 's Meráni Fegyverest rakott oda **P** 2:185

2. (áll-ként, i nélkül) 'vége (van); elveszett': Csak egyj / szót most — mulandó egyj szót; és oda / ő [= B] viszsza hozhatatlanúl! **E** 5:416

od'ad 4 ts i (nép)

1. 'vkinek a birtokába ad, ajándékoz vmit': [G] Tulajdonunkat el- / vevé, "s od'adta a' Hazájabéli / Czinkossinak **P** 2:180; Mert biz' ezt raboltad el, / 's od'adtad a' saját Hazádbeli / Udvornikidnak **Mi** G-nak 4:221; lerontatád az Őssi / szép várakat, 's od'adtad a' tulajdon / Felekzetednek **Mi** G-nak 4:228

2. 'vkinek a gondjaira bíz vkit': [Mi-nak] od'adtam a' Fiam **B** 4:518

/odakinn/ oda kinn 1 hsz

'az említett, a beszélőhöz képest külső helyen': Ne hagyd bejönni őtet [= Mi-t] ... Mind csak kérdezé / oda kinn, *miért sírok* **M** G-nak 4:165

/odalesz/ oda lesz 1 tn i (nép)

'idegenben tartózkodik; nincs itt': Én Urad, / 's Bírád vagyok; míg a' Király oda / lészen, Királyod is vagyok **B** G-nak 4:455

/odamarad/ oda marad 1 tn i (nép)

'a szóban forgó helyen megsemmisül, meghal': Ottó / többé nem az, ki volt. Ottó oda / maradtt Merániában: más terme itt már általad Melinda **O** 1:397

oh ~ óh 110 /108, 2/ isz

I. (érzelem kifejezésére, ill. színezésére)

1. (sajnálkozás kifejezésére): oh / hiszem beteg Feleségem, és öt éhes / porontyaimnál szivem majd kiugrott **T** 3:122; Oh ti szép / napok! ti édes éjtszakák!!! **Mi** 4:250 stb.

2. (szánalom, részvét kifejezésére): És illyen Aszszony / őröz meg, oh

Magyar Hazám? **B** 1:564; Oh, hogy néked is csak egyj / volt életed **B** M holttesténél 5:356 stb.

3. (lelki fájdalom, kétségbeesés kifejezésére): ezért kellett tehát nekem / ide jönni ... Oh / ez fáj — kimondhatatlanúl **M** 1:389; [B] azt vélte tán, hogy nálla nélkül is / elmenni tudnék Lakadalomba — Oh jaj! **M** 4:130 stb.

4. (csalódottság, keserűség kifejezésére): alkalmatosságot szerzél nekem / *ezzel* (Ottóra mutat) sok édes múlatságra is — / oh, mert hiszen Melinda egyjügyű! **M** G-nak 1:459; Te szánsz Nagy-Úr? oh a' Magyar se gondol / már olly' sokat velünk, ha a' zsebe tele van **T** B-nak 3:247 stb.

5. (harag, felháborodás kifejezésére): Oh Hazug! miért nem úgy szóll / a' Hír tehát? **G** B-nak 4:480; Csak azt / tudnám, ki voltt azon Gonosztevő! Oh / mert kész lehetnék e' fájdalmaimban / önn' gyilkosommá lenni! **Iz** 5:11 stb.

6. (korholás, szemrehányás kifejezésére): M'ért jöttetek / ide hát? ... oh gyáva Lelkek! **P** a bleneknek 2:33; Simon! Simon! te is közöttök? oh nem! **Mi** 2:72 stb.

7. (megvetés kifejezésére): (szünet után, félútálattal) Oh, nem-esmered / te a Magyar még! **G** Mi-nak 4:229

8. (megdöbbenés kifejezésére): (meglátván őket, tenyerét szemeire csapja) Oh véghetetlen szent Könyörületesség! **B** 1:415; [Blenek: Véressen is!] Mit? — Oh nagy Istenem! **Mi** 2:62 stb.

9. (megkönnyebülés, öröm kifejezésére): Oh de hálá, / hogy itt vagy ismét **P** B-nak 1:165; Oh hát enyim Melinda! **O** 1:305 stb.

II. (akarati mozzanat festésére)

1. (vágyakozás, reménykedés kifejezésére): Hazudni? oh! / oh vajha Angyalom [= megmentőm] lehetne az (ism) **M** 3:3—4; oh Bánk, látlak é megént? **M** 4:395 stb.

2. (kérés, könyörgés színezésére): Oh engedd-meg gyermeki- / báb-módra minden gondolattyaim' / enyészni **O** Mi-nak 1:435; Oh Királyné, / tekénts-ki, kérlek! **B** G-nak 4:397 stb.

óhajt ~ ohajt 2 /1, 1/ ts i

(fn-i in-vel) 'akar, szeretne (vmit tenni, elérni)': egyj csodálatos embernek óhajtsz / látszani úgy é? **O** Bi-nak 1:273; minden emberek vele / ohajtnak egybeköttetésbe' lenni **B** a becstelen emberről 4:441

ok 3 fn

'vminek az előzménye, indítéka': sem a' / búdban, sem a' szerencsédben soha ok lenni nem kívánok **Bi** O-nak 1:311; Hiszem Melinda úgy se tudja, mit beszélle ... de hát ki az / oka, hogy szegény nem tudja, mit beszél?! **B** 3:59; Te ok nélkűl bocsájtád- / el hívataljaikból a' Magyar / Alattvalóidat, 's tiéidet tevéd / helyekbe **Mi** G-nak 4:224

okád 1 ts i

epét ~ : '(felháborodásában) felfordul a gyomra; (átv) (mérgében) keserű szavakat mond': Oh czélra! czélra! így különben ... maga / epét okádna itt a' Békeséges- / tűrés, kiáltva, *ördög*, és *Pokol*! **P** 1:99

**okádó* 1 mn-i in

(átv, ritk) 'olyan (dolog), amely magából vmit áraszt, nagy erővel kilök': Te engemet magadhoz hívatál szikrát / okádó vérem' éktelen / dühében **B** G-nak 4:512

okoz 1 ts i

'előidéz, létrehoz vmit': A' Hajnal érkezik, 's még mind [= egyre] csak illy / határozatlanúl? — Szorongatást okoz talán a' jó szerencse? **P** a bleneknek 2:3

**okozni* 1 fn-i in

'előidézni vmit': ezek talán csak úgy fogadtt / szolgái voltak egyj veszett írígy / Embernek, a' ki nyúgodalmamat / sajnálva, itt (szívére ver) szorongatást okozni, / 's döbbentni szívemet kivánta **B** 1:234

oktalan 9 mn, hsz /8,1/

I. mn

1. 'ostobán viselkedő, meggondolatlan (személy)': [az asszonynak] könnyezni kell, hogy áldozattya szín-

lett / becsét nagyítsa ... ki ekkor- / is még lemond, az oktalan — bolond **G** O-nak 1:509; megesmerem [= elismeren], hogy vigyázatlan / voltam; de nem, sőtt oktalan? **O** 3:387; Mi? mi? / még oktalan? **Bi** 3:388; Te mindenféle földi / 's menybéli Bölcsességek' összvesége! / így hát hogyan lehetsz te oktalan? **Bi** O-nak 3:395; //Te oktalan! / tudod, hol, és kivel beszélsz? **G** M-nak 4:152; Oktalan! / első hited mindég Királyodé **G** Mi-nak 4:298 // Nap! / küld [= küldd] oktalan Phaétonod', hogy ... pörköljön engem' is pokolra le! **B** 3:47

2. 'olyan (érzés), amelynek nincs elégséges oka; alaptalan': Hej, fére [= félre] oktalan / aggódalom! **P** 1:174

II. hsz

(ritk) 'oktalanul; ok nélkül': Ti Földi Istenek, / soha oktalan' nem tesztek semmit is **Bi** O-nak 3:389

oktalanság 1 fn

'ostobaság, esztelenség': [a becsületes ember] megesmeri, / hogy ugyan becsületest kell játszani, / de valóba' lenni még is oktalanság **B** 4:430

oktatás 1 fn

*'(fölényeskedő) kioktatás, leckéztetés': Embertelen! most oktatásra nincs szükségem **O** Bi-nak Pr:59

ólálkodik 1 tn i

'gyanús szándékkal tartózkodik, leselkedik vhol': Lenn a' Királyi-ház előtt soká ólálkodék **T** 3:127

*_ólálkodó_ 2 mn-i in

'olyan (csoport), amelynek tagjai titokban készülnek vmire': Melinda' szép mocsoktalan neve / ma szemfedélül szolgál egyj setétben / ólálkodó csoport között! **B** 1:196

a) (fn-ként): A' setétben / ólálkodókhoz elmegyek **B** 1:255

oldal 2 fn

1. vkinek az ~-a mellett: 'szorosan mellette': Simon megöltt Fiamnak a' / testével oldalam mellett futott **Mi** 4:268

2. (átv) Sz-szerűen: Más / oldalra a' palástal Bíberách [= köpönyeget kell fordítani; át kell pártolni B oldalára] **Bi** önmagának 1:335 /Vö: KrK. 452/

oldalszoba 1 fn

'vmely nagyobb szobából nyíló kisebb szoba': Mindent kivallottam: mellyért [B] bezárt egyj / oldalszobába **Iz** 4:50

*/**olasz**/ **Olosz** 1 fn (ritk)

'az Appenini-félszigeten és attól északra élő néphez tartozó személy': Görög, Gubás, Bojér, Olosz, / Német, Zsidó, nekem mihelyst fejét / a' Korona díszesíti, mind egyj az **P** 2:154

ólia →*óta*

oltalmaz 1 ts i

'védelmez, megvéd vkit': Gertrúdis — oltalmazz, megölnek! **O** 4:604

*__oltani__ 1 fn-i in

'(tűz) megszüntetésére törekedni': Az a' tűz, mellyet a' / Természet alkotott az Aszszonyok' / szemébe ... olly sebessen elragad, hogy ... ekkor már az észbe bizni / csak annyi, mint egyj nagy tüzet csupán / buzgó Imádság által oltani (hsl) **G** 1:499

*/**oltalomfegyver**/ **oltalom-fegyver** 1 fn (ritk)

(átv is) 'olyan (harci) eszköz v. tulajdonság, mely vmitől v. vkitől megvéd vkit': [az Isten] a' legcsekélyebb férgecskének is / teremte oltalom-fegyvert, csupán / az Aszszony-állatról felejtkezett el **B** 4:363

*/**oltalompajzs**/ **oltalom-pai's** 1 fn (ritk)

(átv) '(nehéz helyzetben) vkit védő, megmentő (személy)': Bánk! kedves, édes öcsém! Isten hozott / egyj ősznek oltalom-pai'súl! Te ments- / meg engem' e' Haramiák közűl **Mi** 2:90

oltár 1 fn

(átv) vminek az ~-a: 'az a dolog, amelyet nagy tiszteletben tartanak,

érte áldozatot hoznak': a' Hír a' Királyi-Szék' / fő *Bël*-je; ennek oltárára kész a' / Magyar lerakni mindenét **B** 4:484 Vö: *Bël*

/oly/ olly ~ olly' 38 /20, 18/ nm
I. (mn-i, utalószóként)
1. (fm-ban, je-ként) 'a mm-ban kifejezetthez hasonló; olyan': szerelmem / olly vágyakat nevelni kéntelen, / mellyek talán elmémtől fosztanak meg —! **O** 1:424; Egyj olly teremtés, a' kinek nem ez / hazája ... bennünket az vallyon szerethet e'? **P** G-ról 2:38; Ha olly hatalmatok lehetne is, mint volt *Leventa'*, vagy pedig *Kupának* — (hsl) **P** a bleneknek 2:283 stb.
a) (áll-ként): A' vének ollyak mint a' gyermekek, / kik mindenért sírva fakadnak (hsl) **P** 2:80
2. 'a szóban forgóhoz hasonló; olyan': No csak ne olly' / csodálkozást! **P** Mi-nak és Si-nak 1:152; 'S valóban olly' gödörben / lennék? **O** 3:383
II. (fn-i)
(fm-ban) 'a mm-ban kifejezetthez hasonló személy: Sok Férjfiak — tudom magamrol — az / ollyat, ki könnyű győzedelmet igér, / azért se szívelik **Bi** Iz-nak 1:360
III. (hsz-ként)
1. (fm-ban) 'olyan mértékben, fokban, ahogyan a mm kifejezi': Az a' tűz, mellyet a' Természet alkotott az Aszszonyok' / szemébe, olly sebessen elragad, / hogy azt csak egyj nyájas szó is dühös / lángokra gerjeszti **G** 1:494; Oh, semmi sincsen olly' gyalázatos, / mint viszszaélni az Aszszonyi gyengeséggel! (hsl) **B** 4:358; Oh, hogy olly' / irtóztató legyen majd sorsotok / egykor ... hogy a' Meráni csontokat siratva / a' földből is kaparjátok ki **O** a bleneknek 4:630 stb.
2. 'olyan mértékben, ahogyan ez a körülményekből látható': ...mivel hogy azt meg tudtam mondani: / ki ment-be olly' titokba? **T** 3:135; ki ott az, a' kit erre hoznak / olly lassan? **B** 5:339 stb.
3. 'olyan rendkívüli mértékben, fokban; annyra': enyim fog ő [= M] lenni, kiért sokat / olly nyughatatlan szivvel éjtszakáztam! **O** Pr:4; Midőn ... szenvedésemet / elébeszélltem, olly szerelmes érzés / csillámla kedves könnyeidben **O** M-nak 1:393; Ottó! hát mi volt ez? [...] mi ingerelte olly / nagyon fel őtet [= M-t]? **G** 1:464; Olly sárga a' Herczeg? Hogy jött ide? **Bi** O-nak 3:302 stb.

/olyan/ ollyan 8 nm (mut)
1. 'oly I/1/a': A' Magyar Bor ollyan, / mint a' Magyar Barátság (hsl) **My** 1:147
2. 'oly II': Az ollyanoknak mint te vagy Nagy-úr, / ő [= G], Rang', Igéret', és Aranyhegyek' / zacskóba zárt *szelével* eltudá / mázos kegyelmét osztogatni **P** B-nak 2:143
3. 'oly III/1': könnyebe lábbad a' szemem, / ollyan nagyon tudom, heves szerelmünk' / áldott javát savát meg *érzeni* (gúny) **Bi** Pr:14; Oh m'ért kell nekem / ollyan nagyon szeretni, mint soha / még nem szerethetett egyj szív is! (hsl) **O** 1:418; minden el- / szántt törekedéstek önn' védelmetekre / ollyan siker nélkül való legyen, / mint kínozásom után esenkedéstek **O** a bleneknek 4:638
4. 'oly III/2': Ollyan csodálatos hangon felelsz / Simon! reménylesz? **Mi** 1:15
5. 'oly III/3': leg- / alább csak egyj vidám tekéntetet / mutatna hát [G], ha színből is; nem esne / ollyan nagyon szívére a' Magyarnak! **P** 1:122; [P: mondom: a' jövő / éjjelre] (homlokát dörgölve) És ollyan hamar **Si** 2:34

/olyannyira/ olly' annyira 1 hsz (vál)
'olyan nagymértékben; olyan nagyon': Mindenütt / Ottó! az, a' kit én olly' annyira / szeretni kéntelen valék **E** 5:351

/olykor/ ollykor 1 hsz
'néha, időnként': sok / Meránit ollykor azt hinné az ember, / hogy tán akasztani viszik, úgy körül / van véve a' Léhűtőktől **T** 3:177

omladék 1 fn
'rom': Az Őseink becsűlettel, 's vitézi / lélekkel estek egykor el kicsiny

/ vagyonoknak [= vagyonuknak] elnyeréséért ... 's mi azt mostan magunk' javára / tartsuk Hazánknak onladékain? **B** 2:246

onnan 2 hsz

1. 'arról a mutatott helyről': le onnan édes Aszszonyom! (a felette lévő képet ellöki) **P** G-ra 2:37

2. 'az említett helyről, környezetből': Ha ezt [= G-t] az álom elszólittya onnan; / te viszsza is mehetsz Melindához megént **Bi** O-nak 1:546

onnét 2 hsz (táj)

'onnan (2)': futottam Ottó / Herczeghez, és Melindához hamar — / Rendetlenül láttam ki-futni onnét / a' Herczeget **Iz** 4:39; kezével véste a' / sírt ... Alig tudák Simont felvonni onnét **Mi** 4:283

***ontani** 1 fn-i in

vért ~: 'megsebesíteni, gyilkolni': tagja légyek e' rosz Társaságnak / itt én is? ártatlan vért ontani / segítsek? **B** 2:253

Vö: *kiontott*

óra 4 fn

1. 'időegység; hatvan pere': ...midőn / vagy három órával ez előtt, ivék a' / Magyar Szabadság hoszszú életére? **P** 2:8; [G: Unodokság!] Úgy hittem ez / előtt csak egyj órával én is ezt **Mi** 4:204

2. 'vmely esemény által meghatározott rövidebb időszak': az ördög is igazat / mondana halála óráján **My** 5:294

***3.** (ritk) '(vkinek a rendelkezésére álló) idő, időtartam': (hirtelen) Óráim kiszabva vannak [= a rendelkezésemre álló idő lassan lejár] **Mi** G-nak 4:190

ordít 1 tn i

*(átv, ritk) vkiből vmi ~: 'erős indulat érződik szavaiból; az szól belőle': Ember, belőlled a' rosz Lélek ordít! **Si** P-nak 1:87 /Arany: Nem túlheves? 77/

oroszlán 2 fn

*(átv, ritk) 'ez a vadállat mint az emberi harag, fenyegető düh jelképe': (jelentőleg) Találtam — a' galamb helyett oroszlánt [= M helyett B-ot; Vö: KrK. 451] **Bi** 1:260; Nézd, nézd az árnyékot — halgass oroszlán, / az a' Királyné — oh hazug! csak árnyék [= B saját haragját csillapítja; Vö: KrK. 473] **B** 3:78

orozva 2 hsz

(ritk) 'titokban, alattomban': az orozva gyilkoló tehát ő [= B]? **My** 5:283; Orozva? **B** 5:283

orr ~ órr 4 /3, 1/ fn

1. 'emberi testrész, a szaglás szerve': Nézd, mintha órra' véré folyna, [= komoran, leverten] úgy kullogbe némellyik (hsl) **Si** a blenekről 1:67; jól tudta ő [= G] azon mindennapi / Fogást, miképp kelljen az Alattvaló / Nagyoknak orrára az édes Reménység' / üveg-szemét nevetve tenni fel [= hamis igéretekkel elkápráztatni] **P** 2:140

2. (átv) ~-ára üt v. koppint vkinek: 'erélyesen rendreutasítja, visszariasztja': [G] ne kapna / vasas marokkal a' Magyar Javak / közé; mivel részemről én bizonnyal / orrára kész vagyok koppintani **P** 2:222; Üsd az / orrát Magyar, ki bántya a' tied'! **P** 2:326

ország ~ Ország 20 /11, 9/ fn

'vmely területen fennálló államszervezet a maga teljességében': egyj / Aszszony tud országok felett megállni [= uralkodni] **G** önmagáról 1: 487; Egész ország csupán / nyelvén lebegni láttatott [= G úgy beszélt, mintha az egész ország egyedül az övé lenne] **P** 2:164; Oh Endre! győzedelmeskedj te bár / Országokon; de illyen győzedelmet ... nem nyersz soha! **B** 2:341; nem illik, Ország első Nagyja, hogy... **Bi** B-nak 2:368; Tekéntsd magad' — tekéntsd országodat **Mi** G-nak 4:194; [G: én nem reszketek] De én / Országodért **Mi** 4:198; itt dörgött markomban egyj / Ország felébe [= fölébe] mértt ménkő csomó [= hatalmam volt az egész ország fölött] **B** 5:178

a) 'ennek földje, területe': [leszármazottaimat] *minden országbol Bo-*

jóthra vinném **Si** 1:28; azért futom / e' én az országot, hogy... **B** 1:219; Midőn bejöttem ez' / Országba... **O** 1:380; kikergettetni kész lehetnék / Országaimbol [téged] **G** O-nak 1:517; Én ez' országodba úgy / jöttem be egykor, mint... **Iz** G-nak 4:12; Bejártam az / Országot, és mindenfelé csak az / elbúsulást találtam **B** 4:461; hangzik is az Ország' / négy része, megdicsértetésitől / a' bőkezű Adakozónak [= G-nak] **B** 4:487; "Országod" alsó részei nem sokára / inkább mutatnak egyj Kovács-műhelyt, / hol..." **Zls** levélből olvasva 5:51; Azok tevék ezt, a' kiket te külső / földekről országodba csődítél **B** E-nek 5:208; Ottó! átkozott! / örökre zárva lessz előtted az / Országom! 5:356

b) 'ennek népe': [O] kezében / a' Nénnye' szíve, a' kit egyj nagy ország / fél **Bi** 1:324; Nem a' Nagy-Urtol — nem az egész országtol; én csak rettentő királyi / Nénémtől irtózok **O** 3:311; Akaratunkat ... annyira / szenté teremteni, hogy azt egyj egész / ország imádja **G** 4:110

Vö: *Magyarország, Polyákország, Spanyolország*

***/ország|vizsgálás/ Ország-visgálás** 1 fn (ritk)

'az országot ellenőrző körút; országos vizsgálat': hogy egyjikének, / vagy másikának útjában ne légy; / elkelle Ország-visgálásra menned **P** B-nak 2:393

orvosol 1 ts i

(átv) '(jogtalanságot) megszüntet; (bajban) segít': sokat / fogsz még te itt találni, a' mi akkor / nem volt, midőn elmentél ... Orvosolj, ha tudsz **P** B-nak 1:166

ostoba 4 mn, fn /2, 2/

I. mn

1. 'ésszerűtlenül viselkedő, buta (személy)': (megvetőleg) Ostoba! **O** Bi-nak 1:311

2. 'a logikával ellenkező, átlátszóan hamis (jelenség): Saját Eszünket, 's Akaratunkat, a' / leg-ostobább köntösben is annyira / szenté teremteni, hogy azt egyj egész / ország imádja **G** 4:108

II. fn

'ostoba ember': Sokszor derék, ha egyj illy' ostobát / jól megzavarhat az ember **Bi** O-ra 1:317; így az emberi vakságbol éltem: — elég az ostoba! **Bi** 3:356

oszlik 1 tn i

*(ritk) '(embercsoport) tagjai távoznak': Ah, oszlanak! [a mulatság vendégei] **M** 1:416

oszlop 1 fn

'szilárd anyagból készült nagyobb függőleges tárgy v. építmény': "Magyar / Törvényeink Magyar Hazánkon úgy / fityegnek, a' miképpen egyj pelengér / oszlopra állítotton mocskos tettinek / táblája' (hsl) **B** 4:479 /Vö: *pelengér*/

osztozik 1 tn i

(ritk) ~ vkivel vmiben: 'vele együtt részt vesz vmely tevékenységben': ki gyermeki / játékainkban is nem osztozott volt, / bennünket az vallyon szerethet e'? **P** G-ról 2:42

/óta/ ólta 1 nu (nép)

'a névszóval jelölt időszaktól kezdve folyton': Szemérmemet meggyőzve [= legyőzve], mindenütt / nyomába voltam [O-nak] estve ólta **Iz** 4:29

ott ~ ott' 40 /31, 9/ hsz

1. 'a mutatással megjelölt távoli helyen': Látod ott! [Si (megilletődve néz a halottra)] **E** 5:75; Király! Gertrudisod' koporsó' / alljára végom a' Hatalom-Jelét — (nyak-láncát oda veti) Ott' van **B** 5:160 stb.

2. 'az ismert, a szóban forgó távoli helyen': Ott Czimbalom, Síp, Hárfa, zengenek: / Ott azt hiszik, hogy ők örvendenek (párh) **Mi** 1:63—64; Haza megytek — ott megmondhatod, hogy él / *még Bánk!* **B** 3:274; A' magányosságnak édes / ölébe' voltam én nevelve, ott' tanúltam esmerni egyj jobb világot **Iz** 4:80 stb.

3. (fm-beli mutatószóként) 'a műben részletezett távoli helyen': *Ott*

van a' Haza, / hol a' Haszon **Bi** 1:331; árnyékom mindenütt / kövessen, és véressen álljon ott', / a' hol lefekszel, ott a' hol felébredsz! (párh) **B** 4:585 stb.

4. itt is, ~ is: 'mindenfelé, körös-körül': Nézzétek — itt is — ott is — úgy kiválnak [a blenek] / a' többi Lévnyalók közül, miképpen... **P** 1:140

5. (átv) 'vmely képzeletbeli távoli helyen': No éljetek fenn ott [= a túlvilágon] *Bojóthiak!* / ott, ott van élet; itt csak éjtszaka (ism, ell) **Mi** 1:12—13

6. (átv) 'akkor; azok között a körülmények között': Ha Németek / között közűletek Király lehetne / egyjik, nem elsőbb volna e' előtte / még ott is a' Magyar? **B** a blueknek 2:269; Hát jut e' eszedbe még a' / *Testvéri háború*? Te ott is Endre' / pártyán valál **B** P-nak 2:323

a) (fn-beli mutatószóként): Remény! ... gúnyolódva hagysz-el ott' / a' hol csak egyj-két könnyet tudhatunk / hullatni éktelen karunkon **E** 5:71

7. (táj) 'legott, azonnód': [Bi] nem hallá többet egyj / szavunkat is [= sem] — lelkét kiadta ott' **Sol** 5:231

ottan 8 hsz (nép)

1. 'ott (1)': (Gertrudis látásán fellobban) Ottan hever meggyilkoltt Hitvesem **E** 5:424

2. 'ott (2)': Midőn ... Ersébetet által vevé ... a' Követség — oh miképp' / állt ottan ő [= G]! ... Hogy álla ottan Endre, Hátúl egyj / szegletben — Endre, a' Magyar Király! (párh) **P** 2:164—172; vesztő-helyet se fogsz te látni, hogy / ottan rikóltthassál **Bi** B-nak 2:421; a' dühös / tenger magát ... engedi / egyj kis gödörbe elszoríttani, / csak ottan is zúzhassa a' hajókat **P** 4:620

a) (az *itten* szóval szembeállítva): Itten Melindám, ottan a' Hazám (ell) **B** 1:570

3. 'ott (3)': a' hol találom, ottan rontom öszve / ez' Aszszony annyit átkozott fejét **P** G-ról 2:302; [a becstelen ember] ottan rabol / mindent el a' szegény Bahóktól, a' hol / akarja **B** 4:438

otthon 3 hsz

1. (szembeállítva az *itt* szóval) 'a szóban forgó személy lakásán': addig míg ti itt / vele [= B-kal] vagytok — otthon Ottó és Melinda — **Bi** P-nak 2:387

2. '(külföldről nézve) a beszélő hazájában': a' / szent Földre kellett volna mennem; és / az Atyám megitta volna addig otthon / minden vagyonkámat **Bi** 3:349; hisz' a' keservek- / is édesebbek otthon a' Hazában! **Mi** 5:379

Ottó 38 fn, tulu

'Mersina hercege, G öccse'

1. (megszólításként, megnevezésként): Ottó, no jőjj! **G** Pr:62; Ottó! bát mi volt ez? **G** 1:462; Ottó! Ottó! — Gyilkosom! (ism) **G** 4:606; Ottó dőfött le — hátúl **Bi** 3:426 stb.

a) (je-vel): Rajta csak kegyelmes Ottóm, / ugorj! (gúny) **Bi** 1:320

b) (indulatos felkiáltásban): *itt megyen / Gertrúd, az őccse kinek Kontár vala / Melinda' elszédítésében* — Ottó!!! **G** 1:521; Ottó! átkozott **E** 5:354 stb.

2. (a *herceg* szóval együtt): futottam Ottó / Herczeghez, és Melindához hamar **Iz** 4:37; a' Gyilkos [= P] Ottó / Herczegre mondtta éppen a' Halált **Sol** 5:39

/ottvesz/ ott vesz 1 tu i

'(személy távoli helyen) elpusztul, meghal': a' Szülők Polyák- / Ország felé néznek kisírtt szemekkel, / mert tán Fink Endrével ott veszett **P** 2:126

Ö, Ő

ő 99 nm

1. 'az előzményekből ismert, említett személy': Ő [= O] volt az? úgy é ő—? **Iz** Bi-nak 1:336; Ő — ő — **Ő** 1:464; Mit ő? mi ingerelte olly / nagyon fel ötet [= M-t]? **G** 1:464; Fedezd-fel őket (= az összeesküvőket]! **G** Mi-nak 4:289; És / ők ezt tudák! ezt ők is jól tudák! (ism) **B** 4:352 stb.

a) (szembeállításban): Ő [= G] czifra, és márványos Hazakat / építtet; és mi — csak nem megfagyunk / Kunyhónk' sövény falai között **T** 3: 171; Ő csorda számra tartya gyűlevész / szolgáit ... 's mi egyj / rosz Csőszt alig tudunk heten fogadni **T** 3:174; Ő Táncz mulatságokat ád szüntelen ... és nekünk / szívünk dobog, ha egyj Csaplár-legény az / úttzán előnkbe bukkanik **T** 3:181; Ők [= a merániak] játszanak, zabálnak szüntelen ... nékünk / kéményeinkről elpusztúlnak a' / Gólyák... **T** 3:192; Ők Monostort, Templomot / építenek ... nekünk pedig nincs egyj jó köntösünk... **T** 3:206

2. (birt je-ként) 'az említett személy birtokában levő, hozzá tartozó (fogalom, személy)': az Égi-Isten adja nektek az / ő csalhatatlan Bölcsesség-malasztyát! **Bi** O-nak 3:391; hallotta ezt ősz Átyám — az ő szavára megvivok **Sol** 5:279; ...nincs árva, úgymond, csak az ő gyermeke **E** B-ról 5:438
Vö: *őrá*

öcs ~ őcs ~ Öcs 17 /15, 1 ,1/ fn
1. (birt szraggal) 'fiatalabb férfitestvér'
a) (G-é): *ni itt megyen / Gertrúd, az őccse kinek Kontár vala / Melinda' elszédítésében* (inv) **G** 1:520; *Eckbert*, az Öccse, alig törölte le / *Fülöp* Királynak a' vérét kezéről... **P** 2:188; Törnek ő / r'á; mert öcsém **G** 4:3 + **G** 4:23; **G** 4:27; **B** 5:188
b) (Mi-é, vagyis Si): az *én* öcsém ő!!! **Mi** 2:75; öcséd kivallja majd **G** Mi-nak 4:307; + **Mi** 4:247; **Mi** 4:258; **Mi** 4: 288; **Mi** 5:142; **Mi** 5:312 // Öcsém! **Mi** 2:286 + 2:339
2. (birt szraggal) 'fiatalabb jóbarát megszólítása': Bánk! kedves, édes öcsém! Isten hozott **Mi** 2:89; (Bánk' nyakába esik) Öcsém! **P** 2:335

öl 1 fn
(átv) ~-e: 'kellemes környezete': A' magányosságnak édes / ölébe' voltam én nevelve, ott' / tanúltam esmerni egyj jobb világot **Iz** 4:80

ölel 1 ts i
'karjaival átfog, így tart vmit': Menny Tigrisek, Fene- / vadak közé ... 's ha megnyalják kezed' / öleld, szoritsd mejjedhez, és kiáltsd / örömmel... **B** a fiának 3:286
Vö: *egybeölel, megölel*

ölelés ~ Ölelés 2 /1, 1/ fn
'az *ölel* i-vel kifejezett cselekvés': a' *résztvevésig* úgy is megpuhúltt / Melinda tán öleléssel is köszön / el nem raboltt bizodalmáért **Bi** 1:539; „már legyen a' / Föld, mellybe nyugszol akárkié; de sírod' / Ölelése, 's e' Mondás enyim marad" **B** P-t idézve 2:334

***ölettetés** 2 fn (ritk)
'az a tény, hogy vkit megölnek, 'megölés/ Midőn / Fülöp Király ölettetése végett [= miatt] / gyanúba jővén, szenvedésemet / elébeszélltem ... [Vö: KrK. 452] **O** 1:391; Két Fátyolt szakasztok el: / *Házámról*, és *Becsületemről*. A' / bocsánatot hörgés köztt is mosolygom, / ha ölettetésem ezekért lészen! **B** 1:591

***ölni** 3 fn-i in
'(embert) életétől megfosztani; gyilkolni': egyszer'smint szeretni- / is, ölni is szándékoztok (ell) **B** P-nak 2:217; Bűnöm bocsánatáért, ölni [= hogy öljek] a' / szent Földre kellett volna mennem **Bi** 3:347; Úgy, / úgy! ölni tudtok jó Urak: bezeg / ha életet tudnátok adni, akkor / érdemlenétek-meg az uralkodást (ell) **Bi** O-nak 3:402

önnön ~ önn' ~ önn ~ őnn' 9 /2, 5, 1, 1/ nm (birt)
'a szraggal megjelölt személy saját tulajdonában levő, vele kapcsolatos; saját': Szerelmet érzek én, 's csak az meríthet / végnélkül édes Elysiumba, hol / önnön szerelmünk *önn' Királynénk* **O** Pr:49; a' jó Bolondok ... kiveték zsebekből [= zsebükből] önn' Vagyonjokat **P** 2:148; Őnn' magunknak *az / lehetni*, a' minek *szerettyük* **G** 4:110; Ha benned emberi / érzés vagyon, ne öld meg őtet [= Mi-t]

önn' / gyalázatoddal! **M** G-nak 4:168; Te Rangodat, sött önnön Rangomat / megmocskolád **G** B-nak 4:414; minden el- / szánt törekedéstek önn' védelmetekre / ollyan siker nélkül való legyen, mint... **O** a bleneknek 4:637; Oh / mert kész lehetnék e' fájdalmaimban / önn' gyilkosommá lenni! **Iz** 5:13; Reszketni kell Endrének Hitvese' / holtt teste mellett önn Magyarjitol! **E** 5:193

***öltözni** 1 fn-i in
'(vízzel) időközönként leönteni, meglocsolni': „Országod' alsó részei nem sokára / inkább mutatnak egyj Kovács-műhelyt, / hol vízre leszsz csak szükség a' tüzet / öntözni" **Zls** levélből olvasva 5:54

/őrá/ ő r'á 1 nm (hat-ragos)
'a szóban forgó személyre': De törnek ő r'á [= O-ra]; mert ösém **G** 4:2

ördög ~ Ördög 15 /14, 1/ fn
1. (Vall) 'gonosz szellem; az embert bűnre csábító hatalom': Aszszonyink ravaszbbak illy' / esetbe, mint az ördög, a' midőn / az elragadni egyj Bűnöst törekszik (hsl) **Bi** 1:303; [az asszonyok] Az ördögökkel is elenyelgenének, / ha nincsenek körülöttök Férjfiak **Bi** 1:350; Láttam / Mikhált gyalázatján kesergeni — / oh egy tekéntet, melly az ördögöt / magát is arra birta volna, hogy / egyj megszorúlt Szentet segiteni / siessen **B** 4:515; az igazat / modana halála óráján **My** 5:293; a' míg sírnak az ördögök, / addig talán az emberiség örülhet! **B** 5:343
a) 'ugyan ki? senki': [O: Melinda szánakoz / rajtam] Még / innét az ördög ássa azt ki, hogy / szeret **Bi** Pr:25
2. (átv) 'gonosz személy': [Bi: éktelen dühös lett [B], a' midőn a' dolgot felfedeztem] (kardot ránt) Még ezt is? Ördög! **O** 3:414; (Ottót megragadván) Fel, innen, ördög! **P** 4:621
3. (átv) vminek az ~-e: 'vmely rossz cselekvésre ösztönző erő': Mindenik kimondatott szó / hazud, 's az emberekben nyargaló / Tüdő csak a' Hazugság' ördögének / lakása (metaf) **P** 1:108
4. (indulatos beszédben a bosszúság kifejezésére): ~ és pokol!: epót okádna itt a' Békeséges- / tűrés, kiáltva, *ördög*, és *Pokol!* **P** 1:109 + **P** 1:72; **P** 2:19
a) ~-be!: (igazán megszeppenve) Ördögbe is! **Bi** 2:358
5. (mn-ként) 'ördögi gonoszságú, nagyon veszedelmes (élőlény)': mindenkor a' legördögebb Nadály / a' súgdosó maga, — én az nem vagyok (metaf) **P** 1:189
6. Sz: Kedves Vitézek, csendesen! biz az / Ördög nem alszik [= mindig történhet valami baj] **Bi** a bleneknek 2:350 /Vö: KrK. 469/

ördögi 1 nm
'ördöghöz illő; nagyon gonosz (érzés, szándék)': Ha! egyj / fertelmes Aszszony, kit hogy ördögi / érzésiben ne lephessen meg a' / jobb ember, érthetetlenűl beszélli / két féleképpen gondolyattyait **B** G-ról 1:565

öreg 8 nm, fn /2, 6/
I. nm
'életének késői szakaszában élő (személy)': Egykor egyj öreg Paraszt / akadt előmbe **B** 4:491; a' / midőn öreg Bátyám rimánkodék... **Si** Miról 5:86
II. fn
'koros személy; idős férfi': Az elhanyatló nap nem ád / olly' tiszteletre méltó fényt maga / körül, miképp' ezen öreg' [= Mi] fejér hajfürtyein súgárol (hsl) **B** 4:378; Azt ... fel nem érted észszel, / hogy gyermekem' miért adám amaz / öregnek [= Mi-nak]? **B** G-nak 4:507
a) (bizalmas megszólításként Mi lelt öreg? **P** Mi-nak 2:63 + **P** 2:66; **Mi** 2:70; **B** 2:96

őrizet 1 fn
'(fegyveres) őrség': (Udvornik belép) Őrizetet! **G** 4:300
Vö: *őrző*

örök 3 mn

1. 'olyan (hatalom), amelynek időben nincs kezdete és vége': Örök / Mindenható! **O** Pr:19

2. (túlzó) 'vmely időponttól az emberiség életének végéig tartó (állapot, dolog)': Épülj-fel! izmosodj-meg, gondolat! — veled épül ismét csak fel, örök Lenyugtom' / felett, megélledő Becsületem! **B** 3:64; Átok reád Fiú [= O], ki örök mocsok / közé keverted a' Hazádat **G** 4:82

örökre 3 hsz

'örök időkre; az idők végtelenségéig': legyen / örökre átkozott az a' kölyök [= O], kit / gyalázatomra szült Merània! **G** 4:555; örökre átkozott légy, átkozott! **B** O-ra 4:587; Ottó! átkozott! / örökre zárva lessz előtted az / Országom! **E** 5:355

öröm 10 fn

1. 'egész lényünket átható kellemes érzés, boldog lelkiállapot': [Si: De hát ne sírj!] (pohárt kap) Öröm miátt **Mi** 1:62; nem tiltottam soha / tőlled szerelmet! vidámság, öröm /, minden csak szolgálatodra volt **G** O-nak 1:477; az / öröm csak egyj Pillantatnak szülöttje, / 's annyával egyjütt meghal **M** 4:400

a) ~-ében: 'örömtől, öröme következtében': Mikor majd nagyra nőnek [fiaim], / akkor fogom mutatni csak, hogy Ő [= az anyjuk] / haljon-meg akkor — de örömébe haljon (oximoron) **Si** 1:57; Oh / m'ért kell nekem csak nyögni ott, / hol minden érző szív megrészegedne / örömébe'! **O** 1:422; mond [= mondd], hogy — ez / csak próba volt. Örömében még maga / fog a' Királyné elvezetni hozzá [= M-hoz] **Bi** O-nak 1:536

2. 'ennek külső, hangos megnyilatkozása': Menny ... Fene- / vadak közé ... s' ha ... háláadással megnyalják kezed' — ... kiáltsd / örömmel: oh, még is találtam *embert!* **B** a fiának 3:287

3. '(alkalomhoz kapcsolódó) nagyfokú megelégedés, boldogság': Mikor majd nagyra nőnek [fiaim], / akkor fogom mutatni csak [az anyjuknak] ... Minő öröm lesz ez! **Si** 1:58

4. ~-mel: 'szívesen, készségesen': [a kalmár] bár millyen szentül is fel- / fogadja a' kiválasztott Jószágiuak / a' féretételét ... egész örömmel adja által a' leg- / elsőnek, a' ki érttek többet ád **Bi** 1:298; a' dühös / tenger magát örömmel engedi / egyj kis gödörbe elszoríttani, / csak hogy ottan is zúzhassa a' hajókat **P** 4:618

***örömremény** 1 fn (ritk)

'örömre (1) vonatkozó, ill. ezzel párosuló bizakodás': tán jóra fordúlhat minden! ... Hamartünő örömreménv, mi vagy / te ? játszi Képzete a' kívánkozó / Észnek (megszem) **Si** 2:459 /Vö: KrK. 471/

örül ~ **örűl** 3 /2, 1/ tn i

'örömet érez; boldog': Ottó, 's Melinda, egyaránt örültek! **B** 3:25; Oh, mint örűltem, hogy *szabad leték* **T** 3:109; Miképp örültem én *bilincseimnek!* **B** 3:110

***örülhet** 1 tn i

'lehetősége, oka van örülni': a' míg sírnak az ördögök, / addig talán az emberiség örülhet! **B** 5:344

***őrülés** 3 fn

'az agy megbetegedésével járó szellemi zavar; őrület': Bán! őrülést mutat tekénteted! **Bi** B-nak 3:288

a) ~-re hoz: 'őrületbe kerget': felelned kell még egyre — *egyre*, / melly őrülésre hoz **B** P-nak 2:292

b) ~-ig: 'a józanság határán túl; az esztelenségig': ezen / egész az őrülésig téged' kedvelő / ember [= P] ... veszti el irtóztatólag él'tét **B** E-nek 5:222

őrültség 1 fn

(túlzó) 'rögeszmés megszállottság': Eszelős szerelmem egyj egészszen új / világot álmod őrültségiben, / mollynek csak Ottó a' lakossa, és — / Meliuda **O** 1:432

örvend 4 tn i

'örül': Ah Bíberách! örvendj! bizonnyal az / enyim fog ő [= M] ...

lenni **O** Pr:1; Ott Czimbalom, Síp, Hárfa, zengenek: / Ott azt hiszik, hogy ők örvendenek — / nem, nem, csak egyj az, a' ki itten örvend, / Mikhál az, a' *Bojóthi* **Mi** 1:64—65; (megijedve néz az ablak felé ki) Örvendj Becsűletem! lemosta mocskod' / a' Vér-keresztség **B** 4:593

***örvendező** 2 mn-i in
'olyan (személy), aki örül': azért hogy ... tégedet Herczegem / örvendezőbbé tégyelek — soha / Jobbágyaim' kedvét nem áldozom fel! **G** O-nak Pr:69
a) (fn-ként) 'az, aki (kár)örömet érez': menj csak! a' Nap elnyugtával az / örvendezők is elnyúgodnak **B** M-nak 4:393 /Arany: az örvendező itt a királyné 161/

/örvény/ örvény 1 fn
(átv) 'mentbetetlen pusztulást előidéző, veszélyes helyzet': az Eszem, / mint éjtszakáim, felzavarva van / a' környűállások' boldogtalan / örvényin **Mi** 4:190

***/őrzeni/ őrzeni** 1 fn-i in
'megvédeni vmit; vigyázni vmire': nem fogsz talán csak átkozódni, hogy / az éltemet kivánom őrzeni? **G** Mi-nak 4:306

őrző 3 fn (ritk)
'az a fegyveres személy, aki vkit, vmit őriz; őr': Akkor lopózkodtál be a' Kapun — / hallám az őrzővel beszédedet **T** B-nak 3:132; Ő [= G] csorda számra tartya gyűlevész / szolgáit, éppensséggel mintha minden / hajszála egyj őrzőt kivánna **T** 3:176; Őrzők! / vigyétek el... **Zls** 5:300
Vö: *őrizet*

/ős/ Ős 1 fn
'régen élt felmenő ági rokon; elől': Az Őseink becsűlettel ... estek egykor el kicsiny / vagyonoknak [= vagyonuknak] elnyeréséért, vagy inkább / ér'ttünk **B** 2:242

***ős-Bojóth** 1 fn
'Mikhál és Simon elődeinek spanyolországi birtoka': egyj boldogtalan Éjtszaka / elvette mindenünket — Nemzetünket ... ős-Bojóthot **Mi** 4:261

ősi ~ Ősi 3 (2, 1/ mn
'ősöktől származó, tőlük örökölt (dolog)': lerontatád az Őssi / szép várakat **Mi** G-nak 4:227; Köszöntsd helyettem ősi / Váraim' **B** M-nak 4:405; mintsem ő [= B fia] az ősi szokásnak [= a megvakításnak] áldozattya legyen — hüvelykemet nyomom feje- / lágyába inkább **Mi** 5:305

ősz ~ Ősz 15 /14, 1/ mn, fn /10, 5/
I. mn
'az öregkorra jellemző fehéres színű (haj, fej)': Ősz hajam vagyon Simon, / jó Lelki esméretem **Mi** 1:5; Ha egykor ősz hajad leszen, fogod / érezni, hogy minő keserves annak / megmocskolása **Mi** E-nek 5:114; Megakarsz ijeszteni — / pedig tekénteszsz ősz hajszálaimra **Mi** G-nak 4:235; ősz Fő, kiszáradtt Kar, — hová megyek? **T** 3:119; (hajfürtyeit nézvén) Ősz, / fejem! illy gyalázat — **Mi** 4:310 /Vö: KrK. 479/
a) 'fehér v. fehéres hajú (ember)': nem ért / még a' lopáshoz ősz Tiborcz Apátok **T** 1:258; (fellobban) Ősz ember, kik a' / békétlenkedők? **G** Mi-nak 4:233; (ki-mutat) Láttyátok azt az ősz embert? **B** 4:374; ősz / Atyám' fejére esküszöm — **Sol** 5:64 + 5:278
II. fn
'öreg ember': Bánk! kedves, édes öcsém! Isten hozott / egyj ősznek oltalom-pais'úl! **Mi** 2:90; De hát miért reszket ez az ősz? **B** 2:93; (Mikhálhoz) ősz, remélj / egyj nyúgodalmas éjtszakát **B** 2:435; egyj tiszteletre méltó ősz kezébe, negyven / esztendeig való szolgálatért, / száraz [= üres] kenyért nyújtaszsz Magyar Hazám? **B** 4:498; A' jó nevében öszve-rontatott / Ősz én vagyok **Mi** 5:113

***/összebékült/ öszve békültt** 1 mn-i in
'olyan (személyek), akik ellenségeskedésüket megszüntetve barátságot kötnek': Ezen szelíd arczával [= arczal] hagyja-el / az öszve békültt ellen-

ségeket / a' békitő Vitéz **Iz** a halott G-ra 5:256

*/**összeesküdt**/ **öszve-esküdt** ~ **Öszve-esküdtt** 2 /1, 1/ fn
'vmely hatalom erőszakos megdöntésére szövetkező személyek egyike; összeesküvő': Hát még is egyj [vagy] / az öszve-esküdtek közül— ? **G** Mi-nak 4:291; Ez itt' az Öszveesküdttek közűl / egyj **Sol** Si-ra 5:73

*/**összeháborodva**/ **öszve háborodva** 1 hat-i in (ritk)
'(embercsoport) felháborodását zajos, hirtelen mozgással kifejezve': Mikhált láttuk a' / tömlöczbe késértetni — mellyre az / egész Gyűlekzet öszve háborodva routott ki, 's megszabaditá **Si** 5:92

*/**összekarmolász**/ **öszve karmoláz** 1 ts i (nép)
'(éles tárgy) ismételt érintésével megsérti, tönkreteszi vminek a felületét': az illy' / szegény paraszt az Úr elébe nem / mehet be ... hisz öszve karmolázná a' szegénynek / patkója a' szép síma padlatot! **T** 3:219

/**összeront**/ **öszveront** 2 ts i (ritk)
1. 'elpusztít, megsemmisít vmit': a' hol találom, ottan rontom öszve / ez' Aszszony' [= G] annyit átkozott fejét **P** 2:302
2. '(személyt) legyőz, megsemmisít': Oh / a' *Nemzet!* ... adj neki hirtelen vagy egyj jószót, 's világot / teremtve öszverontya ellenségidet **P** 1:139

*/*összerontván*/ *öszve rontván* 2 hat-i in
'tönkretéve, elpusztítva': Nap! / küld [= küldd] oktalan Phaétonod', hogy a' / világot öszve meg meg [= megint] öszve rontván, / pörköljön engem is pokolra le! **B** 3:48 Vö: *Phaéton*

*/**összerontatott**/ **öszverontatott** ~ **öszve-rontatott** 2 /1, 1/ mn-i in (ritk)
1. 'olyan (személy), akit meggyaláztak, erkölcsileg tönkretettek': A' jó nevében [= becsületében] öszverontatott / Ősz én vagyok **Mi** 5:112
2. 'olyan (eszme), amelyet meggyaláztak, eltiportak': sorkenj-fel öszverontatott Igazság; / de én elégtételt veszek— (megszem) **E** 5:429

/**összesség**/ **öszveség** 1 fn
'több azonos dolog együttese, teljessége': Te mindenféle földi / 's menybéli Bölcsességek' öszvesége! / így hát hogyan lehetsz te oktalan? (gúny) **Bi** Ó-nak 3:394

/**összetesz**/ **öszvetész** 1 ts i (nép)
'egymáshoz illeszt': Kezem' / reszketve tészem öszve— [= könyörgök] **Mi** G-nak 4:196

/**összetett**/ **öszve tett** 1 mn
(átv) ~ kézzel: 'tétlenül, közömbösen': csak öszve tett kezekkel várakoztok, / hogy majd helyettünk fog dolgozni a' sors? **P** a bieneknek 2:4

*/**összetörni**/ **öszve törni** 1 fn-i in
(átv) 'véglegesen legyőzni, összezúzni': Oh / a' Nemzet! ... sértsd-meg csak, öszve törni kész; de... **P** 1:137

/**összevág**/ **öszve vág** 1 ts i
(ritk) '(embert fegyverrel) lekaszabol': Vágjátok öszve [Ó-t]! **P** a blieneknek 4:640

ösztön 1 fn
'cselekvésre irányuló belső indíttatás; hajlam': az Emberek' bolondozása megmulattat; oh, de a' vérekbe [= vérükbe], és / az életekbe [= életükbe], forró ösztönöm / markolni nem kiván, se játszani **B** 2:276

öszve → *össze*

öt 2 szn
'négynél eggyel több (személy)': hisz beteg Feleségem, és öt éhes / porontyaimnál szivem majd kiugrott **T** 3:123; beteg Feleségem', 's éhező / öt gyermekim' kínos nyögések [= nyögései] ... végső fohászkodásodat ki fogják / zavarni a' Mennyekből, ha ... **T** É-nak 5:432

/ötesztendős/ öt esztendős 1 mn
'ötödik életévét töltő (személy)': a' Szülők Polyák- / Ország felé néznek kisírtt szemekkel, / mert tán Fiuk Endrével ott veszett, / azért, hogy egyj öt esztendős gyer'ek [= G fia] / nyerhesse a' Galíczi tartományt **P** 2:127 /Vö: KrK. 461/

öv 1 fn
'szalagszerű díszes pánt, amely vmit körülfog': Elkellene pirúlniok, / midőn ezüst — arannyal vartt övek / verődnek a' Lábszáraikra; mert / véres verejtékünk' gyümölcse az **T** a meráni-akról 3:226

/őz/ Őz 1 fn
'kecses termetű erdei vad': Tegnap estve a' / vadászaton egyj Őzet kergeték **Si** 1:34

özön 1 fn
*(átv, ritk) ~-nel: 'nagyon bőven': A' sok jutalmat / özönnel igérted, melly egykor a' / vénségemen segítsen: és — nem úgy lett **Bi** O-nak 3:373
Vö: *vízözön*

P

padlat 1 fn (ritk)
'vmely épület talaját fedő burkolat; padló': az illy' / szegény paraszt az Úr elébe nem / mehet be többé ... hisz öszve karmolázná a' szegénynek / patkója a' szép síma padlatot! **T** 3:220

***páh** 3 isz (ritk)
(gúnyos méltatlankodás v. hitetlenkedés kifejezésére) 'ugyan!': [O M-ról: de a' szemem közé se néz] Páh, Milliom! midőn nekem *Luczi* / nem néz szemem közé, előre már tudom, *Luczim megént csalárkodik* **Bi** Pr:30; [B: Kóbor! hogyan jött a' Melinda név / nyelvedre?] Páh! tehát még sem tudod? **Bi** 2:362; [B: El, a' Királyhoz — a' Császárhoz — a' / Pápához elmegyek] Páh, milliom! bizon tán nem tudod, / hogy Csóka Csóka társának szemét / ki nem kaparja? **Bi** 2:413

/pajzs/ pais 1 fn
'fémből v. erős bőrből készült védőfegyver': Nem volt utólsó a' Bojóthi Faj ... és paisunkon a' / taréjos egyjfejű Sast esmeré / régtől sok ellenség **Mi** 4:244
Vö: *oltalom-pajzs*

palást 1 fn
Sz-szerűen: 'bő, köpenyforma ruhadarab': Ha! Más / oldalra a' palástal Bíberách [= fordíts köpönyeget, azaz állj át B oldalára!] **Bi** 1:335 /Vö: KrK. 452/

/pálca/ pálcza 1 fn
(átv) 'hatalmi jelvény, jogar': Irtóztatón büntettél Istenem! / jól értelek; ki vetted a' kezemből / pálczámat ... Igy magam/ büntetni nem tudtam **E** 5:442
Vö: *királyi-pálca* → *király* (4)

panasz ~ Panasz 6 /5, 1/ fn
'vmely sérelem, méltánytalan helyzet (írásbeli v. szóbeli) előadása': Időm eljárt, Jaj, 's Panasz köztt **T** 3:98; Beszélj, beszélj; igen / jól hallom én panaszod': de a' magam / panaszsza is beszél **B** T-nak 3:149; Panaszszát / nem hallod elnyomattatott Hazádnak...? **P** B-nak 2:110; tekéntenél csak egyszer / házamba — élve látnád a' panaszt / előtted **T** B-nak 3:103; ha tán utoldó fillérünkre [= fillérünkért] egyj / Törvénytudó felírja a' panaszt — / ki írja-fel keserves könnyeinket? **T** 3:222 /Vö: KrK. 475/

***panaszkodni** 1 fn-i in
'panaszt tenni': Ha hogy panaszkodni akarunk, előbb / meg kell tanulnunk írni **T** 3:214 /Vö: KrK. 475/
**panaszkodó* 1 mn-i in
'olyan (személy), aki panaszát elmondja, avval foglalkozik': Munkálkodó légy; nem panaszkodó **B** T-nak 3:101

/Pannonia/ Pannónia 1 fn, tuln
'Magyarország nyugati felének ókori neve; Magyarország': Midőn ti ... Hazánkba jöttetek, / a' békeségenek édes Istene / Pannóniára monda

akkoron / egyj átkot, és a' Romlás-angyala / mormogta rá az áment **B** G-nak 4:470

/pápa/ Pápa 1 fn
'a római katolikus egyház feje; a középkori világ legnagyobb tekintélye': El, a' Királyhoz — a' Császárhoz — a' / Pápához elmegyek, 's hogy elpirúljon, / leráutom a' parázna Bíborosrol [= O-ról] / a' szép al-orczáját kaczagtatón **B** 2:401

papol 1 ts i
(rosszalló) '(pap) hirdet, prédikál vmit': Tűrj békeséggel, ezt papolta az / Apát-Urunk is sokszor ... úgy de tömve volt magának / a' gyomra **T** 3:235

parancsol 10 i
1. ts 'szigorú utasításként mond; kötelezően elrendel vmit': „egyj Fiat / megtart [Si felesége] magánál — a' többit, hogy öljem / meg, azt parancsolá" **Si** egy banyát idézve 1:49; Ezen Haza- 's Felség-árulót [= P-t] / lánczokba verjétek — parancsolom, / én, a' Király személye **B** 2:315; nem szabad bejönni senkinek- / is; úgy parancsolá Bánk-bán **B** 4:459; Királyom azt parancsolá: siessek előre **Sol** 5:31
a) tn 'utasít, rendelkezik': éu, a' Király' személye, én — maga / parancsol Endre a' Király! **B** 2:317; Parancsoltt a' Királyném **B** G-nak 4:325; Parancsolj! **B** G-nak 4:326
2. tn rá-~ vkire: 'szigorú utasítást ad vkinek': [B] R'ám parancsoltt, hogy vigyem haza [M-t] **T** 5:380
3. ts 'elvár, óhajt vmit': Te Híveidnek a' porig / Alázatossakat véled, kik úgy / mosolyognak, miképp parancsolod **B** G-nak 4:531

***parancsolhatni** 1 fn-i in
'parancsadásra jogosultnak lenni; parancsokat osztogathatni': Saját Eszünket, 's Akaratunkat ... annyira / szenté teremteni, hogy azt egyj egész / ország imádja. Önn' magunknak *az / lehetni, a' minek szeretlyük;* és / másnak *parancsolhatni* ... **G** 4:112

parancsolás 2 fn
1. 'a *parancsol* (1) i-vel kifejezett cselekvés': Uralkodás! *Parancsolás!* minő / más már csak ennek még a' hangja is, / mint *engedelmeskedni* — hát minő / ez még *valóságban*? **G** 4:91
***2.** 'felszólítás, parancs': azt / hiszed, hogy nem maradtam volna itt' / parancsolásod nélkül? **B** G-nak 4:451

parancsolat 1 fn
'vminek a szabólya, parancsa': Emberek! jertek velem! / előbb való a' Hit' parancsolatja: / *Istennek a' Kenettje egy Királyi Felség* **B** a blenek-nek 2:294

paraszt ~ Paraszt 5 /1, 4/ fn
(Tört) 'a feudális társadalom földmívelő osztályának tagja; jobbágy': az emberi / vakságbol éltem ... Ritter, Paraszt, szegény, Úr, Herczegek / lettek barátjaimmá **Bi** 3:357
a) (je-vel):Én r'ám bíz a' szunnyadó / Gondatlan — én reám tevé le a' / szegény Paraszt elfáradtt csontyait **B** 1:574; az illy' / szegény paraszt az Úr elébe nem / mehet be többé **T** 3:216; Menj, menj Melinda ezen becsületes / Parasztal, és ne szégyeld el magad' **B** 4:390; Egykor egyj öreg Paraszt / akadtt előmbe — szárazon evé / a' megpenészedett kenyért **B** 4:491 /Vö: KrK. 480/

parázna 1 mn
'olyan (személy), aki erkölcstelen nemi életet él, bujá': leráutom e' parázna Bíborosról [= O-ról] / a' szép al-orczáját kaczagtatón **B** 2:402 /Vö: KrK. 470/

párt 1 fn
vkinek a ~-ján van: 'annak oldalán áll; azt támogatja': Hát jut e' eszedbe még a' / *Testvéri háború*? Te ott is Endre' / pártyán valál **B** P-nak 2:324

pártos ~ Pártos 5 /3, 2/ fn
'pártütő, lázadó személy': Pártos! [Mi: Az nem vagyok] **G** 4:206; [Mi: Alig tudák Simont...] (bele vág szavába) Egyjike / a' Pártosoknak! **G** 4:287; Pártos! **Zls** Si-nak 5:82; Mint

Pártosok' feje, és Nagy-aszszonyunk' / gyilkossa úgy ölettetett-le [P] **B** 5:209; Még azt akarják, hogy kivessem itt' / a' Kedvesért való fájdalmamat / szivemből, és egyj pártoson [= P-on] kesergjek! **E** 5:217

pártütés ~ **Pártütés** 7 /6, 1/ fn
'felkelés a törvényes hatalom v. annak képviselője ellen': Itten Melindám, ottan a' Hazám — / a' pártütés kiáltoz [= hív], a' szerelmem ! tartóztat **B** 1:571; [P: Hát a' jövő / éjjelre—] Pártütés! **Blenek** 2:64; Ha! Pártütés?! **Mi** 2:64; Utálatos beszéd! nem Pártütés — / kicsikort Szabadság! **P** 2:65; Azomba képzelhedd [= képzelheted] érzésimet / midőn felébredék, 's kiáltni hallom: ... *Pártütés!* **Mi** 2:102; Mentsd meg magad' Királyné! Pártütés! **My** 4:597; „vegyen Kegyelmed / kormányozásban más szabásokat — / itt pártütéstől félhetünk" **Zls** levélből olvasva 5:57

/pártütő/ Pártütő 1 fn
'lázadó személy; összeesküvő': nem ölte ez meg a' Királynét, / nem Pártütő ez, mint az Attya (hsl) **Mi** B fiáról 5:322

patkó 1 fn
'lábbeli sarkán levő vaspánt': az illy' / szegény paraszt az Úr elébe nem / mehet be többé ... hisz öszve karmolázná a' szegénynek / patkója a' szép síma padlatot! **T** 3:220

pazarlás 1 fn
'felelőtlen tékozlás; pocsékolás': [G] ki-rakta a' szörnyű sok kincseket ... Sírtt bennem a' lélek, hogy a' pazarlást / szemléltem, és minden Magyar' szeme / könnyekbe lábbadtt **P** 2:176

pedig ~ **pedíg** 13 /12, 1/ ksz
a) (egyenragú tagm-ok kapcsolására)
1. (kapcsoló ksz-ként) 'meg, és': [M] Felesége a' Nagy-Úrnak: ő, Vele / kedvére játszhat; ti pedig Húgotokkal **P** Si-nak és Mi-nak 1:131; egyszer így, / máskor pedíg másképp szólsz **O** Bi-nak 1:309; itt egyj kis Hevítő; / (porokat ad által) emez pedig Nénédnek Altató **Bi** O-nak 1:545
2. (ellentétszerű szembeállításban) 'ellenben, viszont': Egyszer minden útakat / számomra készíted — azután pedig meg- / gyalázol! **O** G-nak 1:472; Ők [= a merániak] Monostort, Templomot / építenek ... nekünk pedig nincs egyj jó köntösünk... **T** 3:210
3. (megengedő árnyalatú szembeállításban) 'jóllehet, holott': Kopácsolásokat [= kopácsolásukat] / Lelkem meny-aszszonyi ágynak gondolá; / pedig becsületünknek egy koporsót / szegeztek! **Mi** 2:455; Megakarsz ijeszteni — / pedig tekénteszsz ősz hajszálaimra **Mi** G-nak 4:235; [P] hideg gyanúból veszti el / irtóztatólag él'tét ... pedig csak én öltem meg a' Királynét! **B** 5:225
4. (vmely előzmény magyarázatának bevezetésére) '(az) nem más mint...': Szerelmem által egyj lehet / csak boldog, és szerencsés — az pedig / Bánk **M** 1:412
a) (közbevetett m-ban): azt kívánni, hogy megsúgjanak / mindent az emberek, csak annyi, mint / abban találni kedvét, hogy ha sok / Irígye — ellensége van: pedig / mindenkor a' legördögebb Nadály / a' súgdosó maga, — és az nem vagyok **P** 1:188
5. (az elbeszélés folyamatos jellegének biztosítására): bedugtak egyj Klastromba: hogy pedig / még életemben szenté lenni kedvem / nem volt, kiszöktem a' falak közűl **Bi** 3:351
B) (mrészek kapcsolására, nyomósító szóként): Nevetni; vagy pedig / könnyezni, az mind egyj az Aszszonyoknál **Bi** Pr:27; Hát honnét akarsz / már most Barátokat? midőn sem a' / Meráni, sem pedig Magyar— **Si** P-nak 1:125; Ha olly hatalmatok lehetne is, / mint volt *Leventa*', vagy pedig *Kupának*— **B** a bleneknek 2:284

pediglen 1 ksz
'pedig (1)': az volt ez [a polgár], kinél Nagy-aszszonyunk (...) hét ezer márk aranyat el- / tett bérbe. Ottó azt erőszakossan / ragadta tőlle el; magát pediglen egyj / halált-hozott sebbel jutalmazá **Si** 5:103

/pellengér/ pelengér 1 fn (Tört)
(je-ként) 'nyilvános téren álló oszlop, amelyhez a bűnöst megvetés céljából hozzákötötték': „Magyar / Törvényeink Magyar Hazánkon úgy / fityegnek, a' miképpen egyj pelengér / oszlopra állítotton mocskos tettinek / táblája" (hsl) **B** 4:478

pénz 3 fn
1. 'általános értékmérőként használatos fizetőeszköz': Sok pénzre van szükségek **T** a merániakról 3:113; Szép [= sok] pénz; de adhatsz e' hát mindenik, / szükölködőnek? **T** B-nak 3:260
*2. (átv) jó ~-nek vesz vmit: 'igaznak fogadja el; hitelesnek tekinti': Endre! ha te Királyi-pálczád' / kezébe adtad Aszszonyodnak, és / Jóságodat dicsérni hallván, úgy veszed / inczselkedését, mint jó pénzt — ime: / Alattvalóid így segítenek (hsl) **P** 2:132

pestis 1 fn
(átv is) 'pusztító járványos betegség; dögvész': Úgy de hát / ki álhat a' pestisnek ellene, / hogy el-ne terjedjen? **M** 4:151

pestises 1 mn
(átv) 'ragályként terjedő, mérgezett (jelenség)': a' nevelésnek egyj / jó magja sem marad szivekbe' [= szívükben] meg, / mivel hogy a' növésekkor tüzellő / indúlatoknak pestises szele / kifújja mind **B** az asszonyokról 4:340

Petur 18 fn, tuln
'a dráma egyik szereplője' /Vö: KrK. 435—436/: Úgy vélekedtem, hogy Peturnak egyj Vitézi Társaság leszsz czélja **Mi** 2:97; Petur engem átkozott alattomos / gyilkosnak— **B** 5:235 + **E** 5:47; **Zs** 5:80; **Si** 5:80+ 5:89; 5:97; 5:105; **B** 5:240
a) (megszólításban): Petur, nem vagy magad **Mi** 1:82; Petur, Petur! (ism) **Si** 1:155; Petur! Ha! **B** 1:162; Petur, miért hívattatál / te engem viszsza? **B** 1:172; Simon, / Petur — ti Emberek! **Mi** 2:68; (elérzékenyedve felemeli) Petur, Petur, kedves Bátyám, ölelj meg! (ism) **B** 2:318; (magába felsohajtva) Petur! **Si** 5:236

Petur-bán 5 fn, tuln
'a szereplő neve tisztségmegjelöléssel: azon / vason Petur-bán' vére gőzölög **Sol** 5:46 + **Si** 5:81; 5:84; 5:94; **B** 5:203

Phaéton 1 fn, tuln
'a görög mitológiában Héliosz napisten fia' /Vö: KrK. 472/ Nap! küld [= küldd] oktalan Phaétonod', hogy a' / világot öszve meg meg [= megint] öszve rontván, / pörköljön engem' is pokolra le! **B** 3:47

pih 2 isz
(undorodás, megvetés kifejezésére) 'fuj!': Pih! minden e' szerént tehát hamis, / 's megcsal ... legtisztábbnak mutassa / magát; de egyben még is mocskos az **B** 3:137; [O: (midőn utól érte, le döfi) Pokolba veled alávaló!] Pih! ez gyalázat ... Gyilkos! segítség! **Bi** 3:421

piha 1 isz (táj)
'pih': [T: sovány nyakunkra *Ismaelitákat* / ültettek — ez már égbe kiált] Piha! **B** 3:116

***/pillanat/ pillantat ~ Pillantat** 3 /2, 1/ fn (ritk)
1. 'igen rövid, egy szempillantásnyi idő': az / öröm csak egyj Pillantatnak szülöttje, / 's annyával egyjütt meghal **M** 4:400; Akkoron / levék teremtve, a' midőn először / megláttalak ... 's *Levésemnek* legelső / pillantatában eltűntt *Lételem* **O** M-nak 1:404
2. 'vmely döntő fontosságú v. veszélyes következményekkel járó időpont': M'ért jöttetek / ide hát? vagy a' pillantatnak közel- / létébe' [= közeledte miatt] kivánnátok viszsza mászni? / oh ti gyáva Lelkek! **P** a blenek 2:31 /Vö: I. kidolgozás: mivel valódi vég / Pillantatunk közelre léte rémit — / igyekszetek vigyázva viszsza lépni? KrK. 58 és 459/
Vö: *végpillanat*

/pirul/ pirúl 1 tn i
(átv) 'szégyenkezik, restelkedik': Uralkodás! ... Európa' harmadába', (szédülni láttatik) Gyenge Lélek, / szédülsz? — pirúlj! **G** önmagának 4:98
*/*pirulva/ *pirúlva* 1 hat-i in
(átv) 'szégyenkezve, restelkedve': Hogy álla ottan Endre, hátul egyj / szegletben ... Pirúlva morgott a' Magyar **P** 2:174
Vö: *elpirul*

Podólia 1 fn, tuln (Tört)
'egykori önálló hercegség Mo.-tól északkeletre' /Vö: KrK. 478/: Uralkodás! ... Egyj Magyar / Országba'! majd Polyák' — Podólia', / aztán Velencze'... **G** 4:95

pohár 1 fn
'ivóedény a benne lévő itallal': én / velem csak fogsz ürítni egyj pohárt? **Si** Mi-nak 1:8
Vö: *ércpohár*

pohárnok ~ Pohárnok 3 /1, 2/ fn
'az a személy, akinek a feladata, hogy italt töltsön': Kikérsz / elűtazásod végpillantatán / egyj *János-áldását* üríteni. Ott én leszek majd a' Pohárnok; a- / vagy légy magad **Bi** O-nak 1:543
a) 'a királyi udvartartás egyik méltósága': [P: Elszedte Hivataljainkat ...] Igen — de Ráskai Demeter, pohárnok—? **B** 2:197; A' Sógorom? Hm! a' derék 's haszont- / hajtó Pohárnok a' Vámot valóban / elnyerte Újfalun, mert szorgalommal / töltötte a' Királyné kancsóit **P** 2:199 /Vö: KrK. 465/

/pókháló/ Pók-hálló 1 fn
(átv) 'a pók finom fonala mint a női (erkölcsi) gyengeség jelképe': A' / lehelletem fogom mérsékleni, / ne hogy törékeny erkölcs'tök virágit / lelökje. Aszszony! ... ezt ők [G-ék] is jól tudák! / még is vasas marokkal körmölének a' Pók- / hállóba **B** 4:353 /Vö: KrK. 480; Lovas: Képek 211/

pokol ~ Pokol 11 /5, 6/ fn
1. (Vall) 'az a túlvilági hely, ahová az elkárhozottak jutnak': csak célomat / érjem — ha a' Pokolba is — megyek **O** Pr:72; (csalfa alázódással) egyj Magyar csak egyjik / bajúsza végével pokolba űzhet / egyj illy' szegényke Németet **Bi** a bleneknek 2:352; Nap! küld [= küldd] oktalan Phaétonod', hogy a' / világot öszve meg meg öszve rontván, /pörköljön engem' is pokolra le! **B** 3:49; ha / szorongat a' szegénység, a' pokolt / nem féljük **T** 3:240;(midőn utól érte, le dőfi) Pokolba veled alávaló! **O** Bi-nak 3:419; Éktelen / lakossa a' Pokolnak, mit gyötörsz? **B** T-nak 5:341
2. (indulatos beszédben, szitkozódásként): Igy? — Ördög, és Pokol! **P** 1:72; ki / békével? Én talán? Ég, és Pokol! **P** 1:94; maga / epét okádna itt a' Békeséges- / tűrés, kiáltva, *ördög*, és *Pokol!* **P** 1:100; Ha! — ördög, és Pokol! **P** 2:19; Pokolba! hát talán nem / esküdtetek meg itten? **P** a bleneknek 2:286

***pokolbeli** 3 mn
'pokolba illő, szürnyűséges (dolog v. képzelt személy)': (öszve csapván kezeit) Pokolbeli / irtóztatóság' büntetései — / földünkre jöttetek hát már? **B** 2:395; Pokolbeli / tűz ége csontyaimban, 's a Királyné / aludni ment — **M** 3:40; szépen kidolgozott csalárdkodás — / igy megcsalattva egy pokolbeli / kisértet által, a' kitől levésekor / már úgy megundorodott az Alkotó, / hogy félbe hagyni dolgát kéntelen volt **B** 3:90 /Arany: A királynét érti 127; Vö: KrK. 473/

/polgár/ Polgár 1 fn
(Tört) 'a feudalizmusban a nemes és a jobbágy között helyet foglaló társadalmi réteg tagja': éppen az volt ez, kinél / Nagy-aszszonyunk (mint e' polgár maga / vallá ki) hét ezer márk aranyat el- / tett bérbe **Si** 5:100

polgári 2 mn
~ háború: 'országon, nemzeten belüli háború; polgárháború': elkellett neki [= G-nak] / akár miképp' is esni,

hogy Hazánk' / ne essen el polgári háborúban **B** 5:167; Polgári háborúban — **E** 5:168

/polgártárs/ Polgár társ 1 fn
'vkivel azonos állampolgárságú, nemzetiségű személy': ...abban eszköz legyek, hogy... Az Él'teket [= életüket], 's a' Nyúgodalmokat / koczkára tégyük Polgár társainknak, / kik mint Szülőinket, bennünket is / táplálták! **B** 2:258 /Vö: KrK. 467/

/pólus/ Pólus 2 fn
'a Föld felületének legészakibb, ill. legdélibb pontja; sark': Hát a' világnak egyjik Pólusától a' / más Pólusig, szerelmeimben, én / miért öleltem mindent egybe? ... miért te benned, oh Melinda!? **B** 1:247

/Polyákország/ Polyák-Ország ~ Polyák Ország ~ Polyák 3 /1, 1, 1/ fn, tuln
(nép) 'Lengyelország': Barátaim! a' Szülők Polyák- / Ország felé néznek kisírt szemekkel, / mert tán Fiuk Endrével ott veszett **P** 2:124; Uralkodás! ... Egyj Magyar / Országba'! majd Polyák' — Podólia', / aztán Velencze'... **G** 4:95; Szerette jó Királyunk, Endre! hogy / fogod találni népedet? Polyák / Országot elnyered, 's tán a' Magyart / veszted helyette el! **B** 4:465

pompa 2 fn
1. 'látványos külsőség; ünnepélyes szertartás': (magába, küszködve) Ez a' győzedelmi pompa, melly / Galíziából jöttömet fogadja? **E** 5:190
***2.** 'fényűző környezet': [M] Egyj elhagyattatott helyen legyen / inkább kenyeren, 's vizen; mintsem itt [= az udvarban] / pompába' Bíbor, és a' Hermelin bemocskolásra eszközül vetessen **B** 2:446

pompás 1 mn
~-an: 'megbecsülten, (erkölcsileg) értékesen': [G: Elkell az Udvarunk' hagynod Melinda] Semmit se félj, hogy pompássan hagyom- / el! — Gazdagon jövék abba; és / koldúsi módra költözök-ki abból **M** 4:143

Pontio di Cruce 1 fn, tuln
'a királynőhöz intézett levél írója, királyi helytartó' /Vö: KrK. 483-484/: 'Igaz / ember tanácsol — *Pontio di Cruce*. / Templom-Vitézitek' Nagymestere, / 's jóvoltotokból itt az *Illirok*' / között Királyi Helytartótok' **Zis** levélből olvasva 5:58

por ~ Por 2 /1, 1/ fn
***1.** ~-ig alázatos: földig megalázkodó, nagyon alázatos (személy)': Te Híveidnek a' porig / Alázatossakat véled, kik úgy / mosolyganak, miképp' parancsolod **B** G-nak 1:251
2. (átv) 'gyarló ember; senki': ...oh Melinda!? / 's egyj Ember — egyj haszontalan Por — az / ütné-ki őtet karjaim közül? / őtet!? Ki lenne az? **B** 1:251
Vö: *prüszkölő...por*

poronty 2 fn
(nép) '(kis)gyermek': Ma éjtszakán először kezdttem-el / próbálni azt a mesterséget [= a lopást]; oh / hiszem beteg Feleségem, és öt éhes / porontyaimnál [= porontyaimért v. miatt] szivem majd kiugrott **T** 3:124; A' jó Merániak legszebb lovon / ficzánkolódnak ... nekünk / Feleség, 's porontyainkat kell befogni, / ha veszni éhen nem kívánkozunk **T** 3:190

/porszem/ por-szem 1 fn
'a talaj legkisebb részecskéje': Gyermek! te is sírsz? — könnyű a' te könnyed, / mint egyj határtalanságban repülő / por-szem (hsl) **B** a fiának 5:364

Poson-vár 1 fn, tuln
'Pozsony; vár és város az ország nyugati kapujában': Midőn Posonvárban Erzsébetet / által vevé ... a' Követség... **P** 2:161

próba 1 fn
'az a cselekvés, amelynek eredményéből kiderülhet vkinek kérdéses tulajdonsága': mond [= mondd], hogy sokat hallottál a' Magyar / Feleségek' állhatatosságáról — ez / csak próba volt **Bi** O-nak 1:536

***próbálni** 1 fn-i in
'megkísérelni': Ma éjtszakán először kezdttem-el / próbálni azt a' mesterséget [= a lopást] **T** 3:122

Prometheus 1 fn, tuln
'a görög mitológiában a titánok egyike, az emberek alkotója'/Vö: KrK. 472/: Ha engemet Prometheusom csak egyj / hangyának . . . egyj / hideg szerszámnak alkotott-meg volna, úgy / szolgálatodra tán lehetne hangom **B** Iz-nak 3:73

***/proszit!/ prosit** 1 msz
(latin) 'egészségére!': *Prosit* a' Fölöstököm! [= egészségetekre a reggelit!] **Bi** O-nak Pr:58 /Vö: KrK. 448/

***prüszkölő(. . .)-por** 1 fn (ritk)
'kellemes hatású kábító por; (átv) ekként hatott B-ra G (látszólagos) elismerő megbecsülése': tehát még sem tudod? — / De igaz! hisz a' Királyné prüszkölő- / Becs-Rang-porától egész bolondulásig / elszédülél Te **Bi** B-nak 2:363 /Vö: KrK. 469; Lovas: Képek 196; l. kidolgozás: Te a' Királyi prüszkölő poroktol / egész bolondulásra szédülél KrK. 75/

/puha/ púha 1 mn
*(átv) 'kényelmes, nyugalmas (tárgy, környezet)': Ha! Fel, / fel púha ágyadbol gyermek, nehogy / megvesztegessen Udvarunk' szele **B** a fiának 3:278
Vö: *megpuhult*

puszta 2 mn
(nyomósító szóként) 'csak, egyedül': Sok Férjfiak . . . az / ollyat, ki könnyű győzedelmet igér, / azért se szívelik; de légyen a' / meghóditás nehéz, már akkor ők / csak puszta büszkeségből is belé / szeretnek **Bi** 1:363
a) 'üres, értéktelen (dolog)': [G] Elszedte Hivataljainkat, és / a' puszta *Bán* névvel czifráza fel **P** 2:187

pusztán 1 hsz
(átv) 'egyedül, védtelenül': Úgy állj meg itt, *pusztán*, mint akkor, a' / midőn az Alkotó szavára a' / reszketve engedő *Chaos* magából / ki-bocsájta **B** önmagának 1:585

R

rá ~ r'á 10 /6, 4/ hsz (szragos)
1. 'a szraggal megjelölt személyre, ill. annak közelébe v. irányába': Ez / Ifjú Vitéz [= Sol] betört r'ánk akkor **Si** 5:96 // Oh miképp' tekéntett- / le [G] ránk! **P** 1:116; Ispány Uram, te olly merőn tekéntessz / rám. . . **Bi** P-nak 2:384
2. (átv) ~ nézve: 'számára, neki': Spanyol / Ország halálos ágyában nyögött / r'ánk nézve, hogy kiléptünk abbol egykor **Si** 1:90
3. (átv) (-ra, -re vonzatos i-vel v. mn-vel) 'a szraggal megjelölt személyre v. az említett dologra': hiszen / nem is figyelmez [B] rám **T** 1:206; majd Bíborunk' bemocskolása, majd / megvettetett szerelmem által a' / r'ád háromolható szégyen gyötör **O** G-nak 1:513; . . .hogy megtaláljalak, ha hogy talán / lehetne szükség rátok **B** a bleneknek 2:435; [B fiát] Attya bizta rám **Mi** 5:315; [B] R'ám parancsolt, hogy vigyem haza [M-t] **T** 5:380 // a' békeségnek édes Istene / Pannóniára monda akkoron / egyj átkot, és a' Romlás-angyala / mormogta rá az ámen **B** 4:472
Vö: *reá*

/rabló/ Rabló 3 fn
1. (átv) 'az, aki más tulajdonát tisztességtelen úton elveszi': ha egyszer ő [= G] / Rabló, Királyném is megszűne lenni **P** 2:225; Istennek Kenettje Endre; nem Gertrúd! ez a Rabló az nem lehet **P** 2:297
2. (átv) 'az, aki mást erkölcsi értékétől megfoszt': Nem, nem! lehetetlen az! [G: Micsoda?] Hogy álmos a' — Rabló [= G]! **M** 4:119

rabol 1 ts i
(átv) '(értéket, vagyontárgyat) erőszakkal elvesz': a' ki száz meg száz, ezert rabol, / bírája lészen annak, a'

kit a' / szükség garast rabolni kénszerített **T** 3:203

**rabolni* 1 fn-i in
l. *rabol!*
Vö: *elrabol, megrabolva*

ragad 2 ts i
1. '(személy) hirtelen erősen megfog vmit': Vállamat ragadta egyj erős / kéz — bélökött Melinda' ajtaján, / 's előttem állott Bánk-bán **Iz** 4:43
2. (átv) '(szenvedély) nagy erővel hatalmába kerít': [Mi: (elakar menni)] Maradj! (...) Hová ragadott Indúlatod? **G** 4:180

**ragadni* 1 fn-i in
kardot ~: 'kardot kivonni': Kedves Vitézek, csendessen! ... ej, szégyen, gyalázat kardot ragadni! **B** a bleneknek 2:351 /Vö: *emel*/
Vö: *elragad*

ragaszkodik 1 tn i
~ vkihez:' szeretetet érez iránta; nehezen válik meg tőle': a' nyájas Halott, / melly fekszik olly' víg ábrázattal ott', / nem törheté ki azt a' támaszot, / mellyhez Királya úgy ragaszkodott **E** 5:140

ragaszt 1 ts i
(átv) 'érzésben hozzákapcsol vmihez vkit': Tépjétek-el csak mind mellőllem azt, / a' mellyhez a' sors édessen ragaszt — / tépjétek! **E** 5:233

rajta 9 hsz, msz /8, 1/
I. hsz (szragos)
1. 'a szóban forgó dolog felületén': Király! Gertrúdisod' koporsó' / alljára vágom a'Hatalom-Jelét (...) Ott van. vereslik is még vére rajta **B** 5:160
2. (átv) 'a szóban forgó személyen': Melinda szánakoz / rajtam, midőn komor tekéntetem / tartom szegezve rajta **O** Pr:23; Atyám gyűlölni kezdett — én is rajta kezdttem / gyűlölni minden embert **Bi** 3:344; Hajnalban egyj / idegen szobában — rajtam a' kaczaj! [= engem nevetnek] **Iz** 4:55; Késő Vénség fehérlik / fejemen — mocsok nem volt rajtam soha / más, mint... **M** 5:121
3. ~ áll: → *áll*
4. megteszi ~ áldozatát: → *megtesz*
II. msz
(vmely cselekvés megkezdésére biztatásként) 'fogj hozzá!': Rajta csak kegyelmes Ottóm, / ugorj! de Bíberáchod hátra áll (gúny) **Bi** 1:320

rak 2 ts i
1. (átv) '(személyeket) elhelyez, elszállásol vhol': [G] Lerontatá Atyáink' várait, / 's Meráni Fegyveret rakott oda **P** 2:185
2. (átv) láncot ~ vkire: 'kötelezettségeket ruház rá': Azt képzeléd, hogy Isten vagy, mivel / letérdepeltek Híveid, midőn / a' lánczokat reád raktak **B** G-nak 4:538
Vö: *kirak, lerakni*

/**rang**/ **Rang** 4 fn
'cím, méltóság, hivatal': Az ollyanoknak mint te vagy Nagy-úr, / ő [= G], Rang', Igéret', és Aranyhegyek' / zacskóba zárt *szelével* eltudá / mázos kegyelmét osztogatni **P** 2:144; De igaz! hisz a' Királyné prüszkölő- / Becs-Rang-porától egész bolondulásig / elszédülél Te **Bi** B-nak 2:363 [Vö: *prüszkölő-por*]; Te Rangodat, sött önnön Rangomat / megmocskolád — hát ez illik-e? **G** B-nak 4:414

rangbéli 1 mn
'magas társadalmi rangot, méltóságot jelölő (dolog)': kezét csókoltam volna a' / Gyilkosnak, a' ki Véremet megöltte, / csak azért, mivel hogy gyűrűjére egy / rangbéli czimer volt fel mettzve? **B** 5:182

ránt 1 ts i
*'(vkinek a ruházatát) hirtelen meghúzza (hogy ezzel figyelmeztesse vmire)': Hogy álla ottan Endre, hátul egyj / szegletben ... 's te Bánk / a' köntösét rántád, hogy előbbre mennyen **P** 2:175
Vö: *kirántani, leránt*

Ráskai Demeter 1 fn, tuln
'Petur sógora, királyi pohárnok': de Ráskai Demeter, pohárnok —? [P: A' Sógorom? Hm!] **B** 2:197 /Vö: KrK. 465/

ravasz 2 mn
'megtévesztően, furfangosan cselekvő (személy)': [O: M'ért könnyezett hát [M], hogy velem beszéllt?] Asszonyink ravaszbbak illy' / esetbe, mint az ördög, a' midőn / az elragadni egyj Bűnöst törekszik (hsl) **Bi** 1:302
a) (je-ként): Helyessen / mondád ravasz Kölyök! **O** önmagának 1:410

ravaszkodás 1 fn
'ravasz viselkedés; a törvények, szabályok kijátszása': a' *tilalmas* és / *megengedődhető* ravaszkodás / úgy állnak-el [= különböznek], mint a' *Hazug*, 's *Igaz* (hsl) **B** 2:426

reá 11 hsz (szragos)
1. 'rá (1)': ki / ki! a' Tető mindjárt reám szakad **B** 4:595 // ki, 's be járnak emberek, 's reád mosolygva nézgélnek **Si** Mi-nak 1:4; ha azt / megélni kellene, hogy reám mutatva / susogni hallanám... **G** 1:518; Ő [= a király] Isten. Istenit kivánva néz / reája minden [= mindenki] **E** 5:23
2. 'rá (3)': ha csak reá találok is / gondolni, könnybe lábbad a' szemem **Bi** Pr:12; átkozott hajón evez szerencsém, / 's elül, ha hogy reája nem vigyázok **Bi** 2:360; ha meg- / találtad, úgy jőjj, 's várakozz reám **B** T-nak 3:273; megesküszik reá akár- / melly embered **Bi** O-nak 3:392; A' holtt Fülöp nem fog reám kiáltni [= nem fog kiderülni a meggyilkolásában játszott szerepem] **O** 3:420; Átok reád Fiú, ki örök mocsok / közé keverted a' Hazádat **G** O-ra 4:82; Azt képzeléd, hogy Isten vagy, mivel / letérdepeltek Híveid, midőn / a' lánczokat reád rakták **B** 4:538

rég 1 hsz
~-től: 'hosszú idő óta; régóta': paisunkon a' / taréjos egyjfejű Sast esmeré / régtől sok ellenség **Mi** 4:246

/rege/ Rege 1 fn
*(ritk) 'közszájon forgó történet; udvari pletyka': Ládd Bán, sokan tudták ezt a' Regét [= O és M kapcsolatát] **Bi** B-nak 2:376

régen 1 hsz
'hosszú idővel ezelőtt': Huszonhat esztendő előtt vala ez ... Ej, hisz' az régen vala! **T** 3:258

reggel 1 fn
(köszöntésben) 'a hajnalt követő napszak': Bánk-bán, Nagy-úr, jó reggelt **T** 3:94

régi 1 mn
'a távoli múltban keletkezett, s azóta is érvényes (jog)': [G-nak] Megkell erősítenie régi (szent / első Királyunoktól kitett [= törvénybe iktatott]) Szabadság- / beli Jussainkat **P** 2:227 /Vö: KrK. 465/

remeg 1 tn i
'reszket, fél vkitől': Jobban remeg / előtte [= B előtt] minden [= mindenki]; mint előttem (hsl) **E** 5:262

/remek/ Remek 1 fn
'az emberi nem legjobb tulajdonságait magába sűrítő alkotás; mesterműː Szaggassatok / homloktokon sebeket, 's vért sírjatok; letépetett az Istennek Remekje **B** M holttesténél 5:361

remél 2 ts i
1. 'bízik benne, hogy amire vágyik, megvalósul': (Mikhálhoz) ősz, remélj / egyj nyúgodalmas éjtszakát **B** 2:435
2. 'vmely bizonytalan végű esemény kedvező alakulását elvárja': Jobban esmérsz / jó Herczegem, mint sem hogy azt reméld, / hogy Biberáchot egy mesés manó-is / elfogja tán mindjárt rémíteni **Bi** O-nak 3:339
Vö: *reményl(ik)*

remény ~ **Remény** 8 /3, 5/ fn
1. 'bizalom, hit vmely kedvező fordulat megvalósulásában': Kis Asszony! én száraz [= üres] Reménnyel nem tudlak tovább / éltetni — **Bi** Iznak 1:337; M'ért hogy Reményem szerencsém' / vígságait haladja, és szerelmem / olly vágyakat nevelni kéntelen, / mellyek talán elmémtől fosztanak meg —! **O** M-nak 1:422; neked csak egyj csekély reményt vala

szükség / hazudnod — egyj csekély Igéret / a' zendülést elnyomhatná **B** G-nak 4:525

a) (ritk) 'ennek megszemélyesített alakja': Setét Remény! (karjait ki nyújtya az ablakon ölelve) [Vö: KrK. 472] **B** 3:54; Mosolyogj Remény! **Iz** 4:89; Remény! Remény! becsületes Hazug, / melly egyj igéretet se tellyesítsz **E** 5:68

2. (átv) 'olyan személy, aki a jövőbe vetett bizalom biztosítéka': egyj boldogtalan Éjtszaka / elvette mindenünket ... egyjetlen-egyj Fiamat, Reményemet, / Lelkemnek egyj gyönyörűségét **Mi** 4:262
Vö: *örömremény*

***reményl(ik)** 3 i (ritk)

1. tn 'bizakodik, hisz vmiben; reménykedik': Ollyan csodálatos hangon felesz / Simon! reménylesz? **Mi** 1:16

2. ts 'hisz, föltételez vmit': (indulattal) mi volt ez itt Melinda? [M: (keserűen) Édes — mulatság —!] Nem reményleném! **G** 1:452; [B: Fattyú! megöllek!] Ezt ugyan bizon / szolgálatomra [= szolgálatomért] nem reményleném **Bi** 2:389

***reménylhet** 2 ts i (ritk)

'oka, joga van remélni vmit; remélhet': [G: Izidóra! / jőjj máskor el —] Reménylhetek? **Iz** 4:86; egyj Követ / hírül hozá, hogy itt mik esnek ... viszsza jöttem, és találtam — / (nyögve) oh többet is, mintsem reménylheték! **B** 4:504

/reménység/ Reménység 3 fn

'remény (1)': Tartományok hát csak machinák, / a' mellyeket kis gyermek is megindít, / ha *Félelem*, 's *Reménység* mindenik *kereket* helyén maradni kénszerít **Bi** 1:327; jól tudta ő [= G] azon mindennapi / Fogást, miképp kelljen az Alattvaló / Nagyoknak orrára az édes Reménység' / üveg-szemét nevetve tenni fel **P** 2:140

a) 'remény (1/a)': Tanácsot álmod e' / szív, 's a' kimérhetetlen Irgalom / által susogja azt a' jó Reménység / Lelkembe: nem lehet **B** 3:53

rémítés 1 fn

'az a cselekedet, amellyel vki ijedelmet, rémületet kelt': Még eddig egyj kevésre becsültelek; / de most idétlen rémítésedért / megvetlek **Bi** 3:406

/rémítő/ rémitő 2 mn

1. ~-n: 'rettentően, szörnyűségesen': Engemet akarsz / elhagyni? Rémitőn fogok fizetni / gazemberes tanácsodért **O** Bi-nak 3:323

***2.** (ritk) 'rémült; olyan (lelkiállapot), amelyet a rossz sejtelem miatti rémület jellemez': Hazánk' különkülön Vidékein / Jajt, 's bánatot találtam; 's itt ime / ellenkezőt találok, 's nem tudom / mellyik tehet rémitőbbé **B** 1:170 /Vö: KrK. 450/

rend 1 fn

*(átv) ~-be szed i magát: 'zaklatottságát leküzdve átgondolja helyzetét, tisztázza teendőit': Szedd rendbe Lélek magadat... **B** önmagának 1:580

rendel 1 ts i

'utasításként előír vmit': ...mert az illy' / szegény paraszt az Úr elébe nem / mehet be többé — úgy rendelte Béla / Király **T** 3:217

rendelés 1 fn

(ritk) 'parancs, utasítás': Igaz hogy rendelésedet / tudtam, mivel be nem bocsájtatik / még maga Melinda is **Iz** G-nak 4:8

rendetlen 1 mn

*~.ül: 'nem a megszokott öltözékben; csapzottan': futottam Ottó / Herczeghez, és Melindához hamar. — / Rendetlenül láttam ki-futni onnét / a' Herczeget **Iz** 4:39

***/rendkívül-/ Rendkivül-való** 1 mn (ritk)

'olyan (jelenség), amely a szokásostól eltér; különleges': ők [= az asszonyok] a' legundokabb Kirugdalózót / is még dicsőségesnek esmerik, / ha benne egyj kis Rendkivül-való van **Bi** 1:287

***repkedő** 1 mn-i in
'olyan (lény), amely céltalanul ide-oda mozog a levegőben': A' repkedő kicsinyke Lelkek olly' / sokan donognak a' világba', mint / a' szúnyogok... (hsl) **Bi** 1:312

/repülő/ repűlő 1 mn
'olyan (anyag), amely a levegőben lebeg, mozog': Gyermek! te is sírsz? — könnyű a' te könnyed, / mint egyj határtalanságban repűlő / porszem (hsl) **B** a fiának 5:363

rész 4 fn
1. 'vmely egészet, teljeset alkotó elemek kisebb egysége': Tudom / én jól, hogy elvesztette Lelked egyj / részét arany-nyúgalmának **P** B-nak 2:110; hangzik is az Ország' / négy része, megdicsértetésitől / a' bőkezű Adakozónak [= G-nak] **B** 4:488; "Országod' alsó [= déli] részei nem sokára / inkább mutatnak egyj Kovács-műhelyt, / hol..." **Zls** levélből olvasva 5:51
2. vkinek a ~-éről: 'ami őt illeti; felfogása szerint': [G] ne élne viszsza hát azzal [hogy királyné], 's ne kapna / vasas marokkal a' Magyar Javak / közé; mivel részemről én bizonnyal / orrára kész vagyok koppintani **P** 2:221

részére 1 hsz (szragos)
'a szraggal megjelölt személynek; önmagának': [a becstelen ember] a' Mennyet is / gyakorta úgy megnyerheti / részére, gazdagságából kitellő / több áldozattal, hogy... **B** 4:445

reszket 11 tn i
1. '(ember) önkéntelen, apró rezgésszerű mozgást végez; remeg': Te reszketsz, jó Uram! mi baj? **Bi** O-nak 3:304; (merően áll, reszketve egyenesíti ki ujjait...) Vége! volt-nincs; de ne tapsolj Hazám — / ni — reszket a' Boszszú álló — **B** 4:592
2. (átv) 'nagyon fél, retteg': De hát miért reszket ez az ősz? **B** 2:93; Melinda — reszketek **O** 3:309; [Bi: Én szabad ember vagyok] Reszkess! **O** 3:326; Még gyermekekhez nem bocsájtkozék le / miólta csak megszűntem hinni azt, / hogy a' Tanítómnak veszszőitől / reszketne minden ember **Bi** 3:338; [G: Eszelős!] Hiszed hogy reszketek? **M** 4:117; [Mi: Kezem reszketve tészem össze —] Talán / miattam? — én nem reszketek **G** 4:197; De én, / Országodért: te reszkess éltedért **Mi** G-nak 4:198; te nagy / sorsodban elvakúltt kevély-eszű, / reszkess szerencsédtől — jó éjtszakát! **Mi** G-nak 4:316; Reszkessek szerencsémtől? miért? **G** 4:317

***reszketni** 2 fn-i in
(átv) 'félni, rettegni': Gertrúdis a' *szerencsétől* legyen / reszketni kéntelen —? **G** 4:319; Reszketni kell Endrének Hitvese' / holtt teste mellett öm Magyarjitól! **E** 5:192

***reszketve** 2 hat-i in
'remegve': Úgy állj meg itt, *puszta*, mint akkor, a' / midőn az Alkotó szavára a' / reszketve engedő *Chaos* magából / ki-bocsájta **B** önmagának 1:578; kezem reszketve tészem öszve **Mi** 4:196

részrehajlás 1 fn
'vki iránt megnyilvánuló, az igazságot megsértő kedvezés; elfogultság': Nem vagyok / Magyar, tehát nem is gondolhatod, / hogy részrehajlás, vagy Haszon beszél / belőllem **Mi** G-nak 4:212

***résztvevés** 1 fn
'együttérző érdeklődés; részvét': a' *résztvevésig* úgy is megpuhúltt / Melinda tán öleléssel is köszön / el nem raboltt bizodalmáért **Bi** O-nak 1:538

rettentő 1 mn
'ijedelmet okozó, félelmes (személy)': Nem a' Nagy-Urtol — nem az egész / országtol; én csak rettentő királyi / Nénémtől irtózok **O** 3:311

/rikolt/ rikólt ~ ríkolt 2 /1, 1/ ts i
'(vmely érzelem hatására) éles hangon mond, kiált vmit': ezen setétben bűjdosók [= az összeesküvők] / vol-

nának, a' kik ... a' vég-veszélybe' forgó / becsületem felett ríkoltanák: "*Bán*, ébredezz..." **B** 1:229; vesztő--helyet se fogsz te látni, hogy / ottan rikólthassál **Bi** B-nak 2:421

**/rikoltó/ Rikóltó* 1 mn-i in
*(fn-ként) (ritk) 'az a személy, aki véleményét hangosan, sokak számára hallhatóan mondja el': vesztő-helyet se fogsz te látni ... az illy Rikoltót / titokba szoktuk ám eloltani [= megölni] **Bi** B-nak 2:421

/rimánkodás/ Rimánkodás 1 fn
'szívre ható könyörgés; esdeklő kérés': egyj csekély Igéret / a' zendülést elnyomhatná; de az / erőszakos Rimánkodás szokatlan / nállad **B** G-nak 4:528

rimánkodik 2 tn i
'szívre ható módon könyörög; megindultan esdekel': midőn öreg Bátyám [= Mi] rimánkodék, / hogy várakozzanak [= az összeesküvők] csak addig, a' míg / ő a' Királynéval beszéllene — megtette még azt is Petur **Si** 5:86; e' szegény kicsi [= B fia] — mindenét / itt hagyja nektek, csak az egyj életért / rimánkodik **Mi** 5:314

/ritter/ Ritter 2 fn
(németül) 'lovag': az emberi / vakságbol éltem: ... Ritter, Paraszt, Úr, Herczegek / lettek barátjaimmá **Bi** 3:357
a) (je-ként): [O] Kevés időre alattomossan / megölte Ritter-Bíberáchot **Iz** 4:61

rogy 1 tn i
térdre ~: 'térdre ereszkedik; letérdel': Midőn kezem' megkérte [B], nem rogyott / ő térdre —! **M** 1:441
Vö: *berogy*, *lerogy*

rohan 1 tn i
'(személy) gyorsan fut': Az / Apám kiáltá viszsza még: ... Tüstént rohantam fel... **Sol** 5:39

rokon 1 fn
~-ok: 'közös elődöktől származó v. házasság folytán családi kapcsolatban levő személyek': Kevés idő múlván [O emberei] körül vevék *Bánk-/házát* ... Nagy-úr rokonnyait lángok közé / szórták **T** 5:383

/róla/ rólla ~ Rólla 4 /3, 1/ hsz (szragos)
'a szraggal megjelölt személyről': No, jó! tehát lemondok rólla [= Mról] **O** 1:488; [M] Sír is! (elkomorodik) És / te Rólla még is le akarsz mondani? **G** O-nak 1:501; Egyj / ménkő csapás ugyan letépheti / róllam Halandóságom' köntösét; de / Jóhíremet ki nem törölheti **B** 1:593; Ki-álhatatlan! — Elfelejtkezél / róllam Gyalázóm? **Iz** B-nak 3:67

Román 1 fn, tuln
'II. András unokatestvére, lodomériai fejedelem' /Vö. KrK. 460/: *Román* ugyan csak zendítő vala, / meg-is fizette *Zavichosztnál* halállal **P** 2:119

/romlandóság/ Romlandóság 1 fn
'(erkölcsi) pusztulásra, értéktelenedésre való hajlam': esmérem / én gyengeségteket: de hogy illy' nagyon / kilégyen a' Romlandóságnak az / tétetve, nem hihettem még soha **B** az asszonyokról 4:344

romlás ~ Romlás 2 /1, 1/ fn
(átv, ritk) 'elpusztulás, halál': Gertrúdis, ennyit érdemeltem én, / hogy győzedelmes jöttöm' innepén / romlásodat könnyeznem sem lehet!? **E** 5:196
a) (ritk) ~ angyala: 'a pusztulás megszemélyesített alakja': Midőn ti ... Hazánkba jöttetek, / a' békeségnek édes Istene / Pannóniára monda akkoron / egyj átkot, és a' Romlás--angyala / mormogta rá az áment **B** G-nak 4:471

rongy 1 fn
'szakadt, használt ruhadarab': [B fiát] Tűz, Víz, Veszély, / és Gyilkosok

köztt is karomon viszem, és rongyokat, 's kenyért fogok neki koldúlni **Mi** 5:318

/rossz/ **roszsz** ~ **rosz** 6 /2, 4/ mn, fn /5, 1/

I. mn

1. 'kedvezőtlen, hátrányos (helyzet)': Boldog ki hisz; mert meg nem váltya [= el nem cseréli] a' / jelenvaló kissebb roszszat talán / roszszabb jövendővel **Si** 2:16

2. 'erkölcsi tekintetben kifogásolható, elítélendő (felfogás, csoportosulás)': Ember, belőlled a' rosz Lélek ordít! **Si** P-nak 1:87; És tagja légyek e' rosz Társaságnak / itt én is? **B** a bleneknek 2:252

3. 'a maga nemében kifogásolható; tökéletlen, értéktelen (személy, állat)': Ő [= G] csorda számra tartya gyűlevész / szolgáit ... 's mi egyj / rosz Csőszt alig tudunk heten fogadni **T** 3:180; *Jáderánál* / egy rosz Velenczei akart tégedet, 's Atyádat — [megölni] **T** B-nak 3:257 // ha egyj beteg Feleség, vagy egyj szegény / himlős gyer'ek megkívánván, Iesujtunk / egyj rosz galambfiat, tüstént kikötnek **T** 3:202

II. fn

'kedvezőtlen, hátrányos helyzet, állapot': l. a szócikk legelső példáját!

rövid 1 mn

'rendesnél kisebb időtartamú (folyamat)': Uralkodás! ... Törvényt kiszabni ... Csak ez- / is elfelejtetheti velünk rövid / éltünknek álmatlan sok éjtszakáit **G** 4:103

rút 2 mn

1. 'az erkölcsi érzéket durván sértő, igazságtalan (felfogás)': Wárdán, belőlled most a' nemzeti / rút gyűlölet; nem az igazság beszél **B** P-nak 2:305

***2.** 'erkölcstelen, aljas (személy)': Ha tizszer, harmincszor megöltt ... még tán megengedhettem [= megbocsáthattam] volna; de / ő [= G] Jó-nevét ölé meg nemzetemnek [= családomnak] / rút öccse [= O] által **B** 5:188

S

/s/ 's 175 ksz

A) (m-részek kapcsolására)

1. (rokon tartalmú, egyenrangú m-részek között) 'és, meg': [M] Egyj elhagyattatott helyen legyen / inkább kenyéren, 's vizen; mint sem itt' / pompába' **B** 2:445; egy rosz Velenczei akart tégedet, 's Atyádat— [megölni] **T** B-nak 3:257; Tűzben, 's vérben leltem itt' / mindent **Sol** 5:33 stb.

a) (összetett szavak tagjai között): Ezen Haza- 's Felség-árulót / lánczokba verjétek **B** 2:314 // nekünk / Feleség, 's porontyainkat kell befogni **T** 3:190

2. (ellentétes v. nagyon különböző jelentésű szavak között): 'és': ki, 's be járnak emberek **Si** 1:4; Én, 's Meráni?! **P** 1:126; *Melinda!* ... szent / név! égi 's földi Mindenem' javát / szorossan egybe foglaló erős / Láncz ... **B** 1:208; hisz a' *tilalmas* és / *megengedhető* ravaszkodás / úgy állnak-el [= különböznek], mint a' *Hazug*, 's *Igaz* **B** 2:427; Hamartünő örömremény, mi / vagy te? ... mosolyg, 's — meghal **Si** 2:461

B) (m-ok kapcsolására)

1. (egyidejű történésű v. tartalmukban összefüggő m-ok között): 'és': Lelkem ingadoz határtalan / kétség között, 's eszem egyj nagy Óceánban / lebeg **B** 3:34; ezen mosolygó / vidám ajakkal vál-el egyj Szarándok / a' Jóltevőjitől 's ezen vonással / megy viszsza egyj eltévelyedettnek a' / vezére kedves kunyhójába (párh) **Iz** 5:259 stb.

2. (időben egymást követő cselekvést tartalmazó m-ok között): 'és azután': mennyetek haza / tehát, 's vegyétek fel-magatokra a' / Töredelmeseknek köntösét **P** a bleneknek 2:55 menj; keresd fel Aszszonyomat, 's ha megtaláltad, úgy jőjj, 's várakozz reám **B** T-nak 3:272 stb.

3. (olyan kapcsolatos m-ok között, amelyekben az utóbbi az előzőkhöz képes váratlan tartalmú) 'és; és ugyanakkor': Pokolbeli / tűz ége csontyaimban, 's a' Királyné / aludni ment— **M** 3:41; Vállamat ragadta egyj erős /

kéz — bélökött Melinda' ajtaján, / 's előttem állott Bánk-bán— **Iz** 4:45

4. (ellentétes tartalmú m-ok között) 'de, azonban': A' Hajnal érkezik, 's még mind csak illy / határozatlanúl? **P** a bleneknek 2:1; egyj Férjfiú nem tud ki fogni egyj / Aszszony személyen; 's egyj Gertrudis ... tud országok felett megállni **G** O-nak 1:486; Ő [= G] csorda számra tartva gyűlevész / szolgáit ... 's mi egyj / rosz Csószt alig tudunk heten fogadni **T** 3:179 stb.

5. (következményt kifejező m kapcsolására) 'tehát, emmélfogva': átkozott hajón evez szerencsém, / 's elül ha hogy reája nem vigyázok **Bi** 2:360; de a' / Vitéz [= O] bemocskolá magát, 's azért / a' büszke Német L'ány a' Bíborost- / is megveté **Iz** 4:21; az / öröm csak egyj Pillantatnak szülöttje, 's annyával egyjütt meghal **M** 4:401 stb.

6. (a szót másra terelő új m élén): igaz, hogy a' Metéltetett sikólt; de / hisz' arra nem szükség halgatni, csak / haszon lehessen. — 'S a' Nagy-aszszony— ? **T** 3:170; Segítség / után akartam az ablakon kiáltni / már 's in' kaczajt hallottam fel **Iz** 4:53

7. (elbeszélés közben, folytatást, kiegészítést sürgető kérdés élén): [Bi: egyj / Kereszt, — arany Láncz, mind Egérfogók / az Aszszonyokra nézve] 'S a' derék / Bánk-bán, Melindára? **O** 1:290; [P: Csak hogy egyj / Aszszonynak engedelmeskedni nem / fogunk] 'S miért? **B** 2:105; [Si: ...az / egész Gyűlekzet öszve háborodva / rontott ki, 's megszabaditá] 'S a' Királynét? **E** 5:93 stb.

Vö: *és*

saját 9 nm

'a birt szraggal megjelölt személyhez tartozó, birtokában levő (személy v. dolog)': Oh így meg csalattva / saját teremtményemtől — **G** Mi-ra 4:309; Fájdalma [=Si-é] meghaladta a' saját / fájdalmamat **Mi** 4:275 +4:284; 4:313; Biberách, ki a' saját / házamba' holt meg... **My** 5:287 // ezt raboltad el, / 's od'adtad a' saját Hazádbeli / Udvornikidnak **Mi** G-nak 4:221 // ő [= Mi] előbb saját kezével / megfojtya kedves Húga' gyermekét, / mintsem hogy... **B** 4:519 // Saját Eszünket, 's Akaratunkat ... szenté teremteni... **G** 4:107 // nem látod azt, hogy [híveid] többnyire a' saját / hasznokra egyj kalitkát építettek / a' büszkeségeden, hízelkedéssel, / hol elveszel **B** G-nak 4:532

sajnál 1 ts i

'részvétet érez iránta; szánja': Sajnállak **M** O-nak 1:410

**sajnálhat* 1 ts i

'oka van sajnálni': Miért? miért? te kérded / azt, Bán? szegény Lélek, sajnállhatom / szép gyengeséged' **P** B-nak 2:106

**sajnálva* 2 hat-i in

1. 'elkívánva, irigyelve vkitől vmit': ezen setétben bújdosók ... talán csak úgy fogadtt / szolgái voltak egyj veszett írígy / Embernek, a' ki nyúgodalmamat / sajnálva ... döbbentni szívemet kivánta **B** 1:234

2. 'nem szívesen adva; visszatartva vmit': Ha engemet Prometheusom csak egyj / hangyának, és az égi tüzet talán / még abba is sajnálva, egyj hideg / szerszámnak alkotott-meg volna, úgy... **B** 3:74

sajtolás 1 fn

*(átv, ritk) 'sanyargatás, gyötrés': [a merániak) leg- / alább csak úgy külsőképp' is mutatnák / a' gyászt azon szegény Nyomorúltakért, / kiket kiálhatatlan sajtolásaikkal / a' sírba döntenek **T** 3:233

***sanyargatott** 1 nm-i in

'olyan (személy) akit arra kényszerítenek, hogy sanyarogjon, nyomorogjon': felértt az Égre a' sanyargatott / Nép' jajgatása **B** 5:164

sanyarog 1 tn i

'(ember) nagyon szűkös körülmények között él; tengődik': a' Természet a' Szegénynt / maga arra szánta, hogy ... *éhezzen, sanyarogjon*, és / *meghaljon* **T** 3:251

sár 1 fn
Sz: megállja a ~-at: 'fennmarad, helytáll': [Si: Mi leszsz Hazádból / akkor?] Megállja még az a' sarat **P** 2:17 /Vö: KrK. 458; Lovas: Képek 189/

sárga 1 nn
'vértelen, sápadt arcszínű (személy)': Olly sárga a' Herczeg? Hogy jött ide? **Bi** O-nak 3:302

/sárkány/ Sárkány 1 fn
'képzeletbeli, mesebeli szörnyeteg': Midőn / kifutottam a' Sárkány elébe, még / Bánkom se jött utánnam — **M** 4:127 /Vö: KrK. 478; Lovas: Képek 208/

sáros 1 nn
'olyan (talaj), amelyet híg, vizes föld, latyak borít': A' Szaráudokok / táncznlni kéntelenek a' sáros úttzán **T** 3:209

/saruszíj/ saruszíjj 1 fn
Sz: nem méltó arra, hogy megoldja vkinek a ~-át: 'erkölcsileg sokkal értéktelenebb nála': [G] az Áldozatra [=M-ra] így teként le — ő / holott nem érdemes, hogy a' saru- / szíjját megoldja **B** 4:551 /Bibliai kifejezés; Vö: KrK. 480/

/sas/ Sas 1 fn
'e ragadozó madár stilizált ábrázolása; az erő jelképe': paisunkon a' / taréjos egyjfejű Sast esmeré / régtől sok ellenség **Mi** 4:245

sav 1 fn
(átv) 'az, ami ízessé, élvezetességgé tesz vmit': ha csak reá találok is / gondolni, könnybe lábbad a' szemem, / ollyan nagyon tudom heves szerelmünk' / áldott javát savát meg *érzeni* **Bi** Pr:15

Scepúsi 1 nn (ritk)
'Szepes vármegyei; szepesi' /Vö: KrK. 464/: *Eckbert*, az Öcsse [= G-nak], alig törölte le / Fülöp Királynak a' vérét kezéről, / 's itt a' *Scepúsi* földet elnyeré **P** 2:190

se ~ se' 19 /16, 3/ ksz, hsz /2, 17/
I. ksz
1. (tagadásban, m-részek kapcsolására): 'szintén nem': az Emberek' bolondozása meg- / mulattat; oh de a' vérekbe [= vérükbe], és az életekbe [= életükbe], forró ösztönöm / markolni nem kíván, se játszani **B** 2:277
2. (tagadásban, m-ok kapcsolására): 'szintén nem': a' Jobbágynak csak legyen; / úgy addig a' Király se lessz szegény! **E** 5:250
II. hsz
1. (tiltásban, nyomósító szóként): Semmitől se tarts Bán! **P** B-nak 2:92; Semmit se [= egyáltalán ne] félj, hogy pompássan hagyom- / el! [az udvart] **M** G-nak 4:143
2. (tagadásban, nyomósító szóként, gyakran szembeállításban): Úgy, úgy; de a' szemem közé se néz [M] **Ö** Pr:29; A' Férj se' várjon / az asszonyának szívétől soha / többet, csak... **Bi** 1:292; De ... vesztő helyet se fogsz te látni, hogy / ottan rikólthassál **Bi** B-nak 2:420; oh a' Magyar se gondol / már olly' sokat velünk, ha a' zsebe / tele van **T** 3:247; Midőn / kifutottam a' Sárkány elébe, még / Bánkom se jött utánnam **M** 4:128; Oh így megcsalattva / saját Teremtményemtől — a' Magyar / se tette volna ezt **G** Mi-nak 4:310; [B] szép se volt igen; de ... egyj Caesar állott előttem! **M** 1:442; *Berchtold* az üstökét se tudja még / befonni 's már Érsek... **P** 2:191
a) (az *egy* szn-vel kapcsolatos tagadás kifejezésére): Nem is beszéllek — még csak egyj / szócskát se **P** 1:106; ha megmutattya [G], / hogy... egy szót / se szóllok **P** 2:232; nektek erről egy kukkot se' kell / ám tudni **P** a bleneknek 1:156; [E: Nincs senki a' jelenvaló Leventák / közül, ki...] — 's egyj se volna? **Iz** 5:262
b) azért ~: 'még kevésbé': Sok Férjfiak ... az ollyat, ki könnyű győzedelmet igér / azért se szívelik **Bi** 1:361
c) (*semmi* nm-sal): Csak csendesedj! neked semmit se' kell csinálni **P** Minak 2:71; Uralkodás! ... Európa' harmadába' ... ha egyszer annyira / segítne Endre' fegyvere, semmivel /

se lenne szédítőbb, mint mostan ez **G** 4:100

seb 4 fn

1. '(emberi testen támadt) sérülés': Ottó azt [= a pénzt] erőszakossan / ragadta tőlle el; magát pediglen egyj / halált-hozott sebbel jutalmazá **Si** 5:104; Szaggassatok / homloktokon sebeket, 's vért sírjatok **B** 5:360

2. (átv) '(az érzésvilágban) előidézett fájdalom': [P: Mikhál. Simon, miért Spanyol hazátok' ... *Bojóthotok*ban nem maradtatok] Csitt, csitt, ez itt (szivére mutat) sebet ver **Mi** 1:86; [G: Az egy Halál—] Minden keserveinket / elűzi, és a' sírban a' sebek- / is mind begyógyúlnak **Iz** 4:88

sebes 1 mn

~-en: 'gyorsan, hirtelen' Az a' tűz, mellyet a' / Természet alkotott az Aszszonyok' / szemébe, olly sebessen elragad, / hogy azt egyj nyájas szó is dühös / lángokra gerjeszti **G** 1:494

***sebhető** 1 mn-i in (ritk)

'olyan (személy), akit meg lehet sebezni; sebezhető': Oh, hogy néked is csak egyj / volt életed, te is hogy sebhető / valál! **B** M holttesténél 5:357

segít ~ **segit** 13 /11, 2/ i

1. tn ~ vkinek: 'támogatja; együttműködik vele': Légy boldog Endre! ... ime: / Alattvalóid igy segítenek **P** 2:133; az Isten nem segít soha / felkentt Királyok ellen! **B** 2:330 + **P** 2:335; Velem légy Istenem! segíts! **My** 4:610 // ártatlan vért ontani / segítsek? **B** 2:254

a) 'bajból, veszedelemből kiment vkit': [Bi: Te reszketsz, jó Uram! Mi baj?] Segíts, segíts! **O** 3:305; Ottó döfött le — hátúl — oh segíts! — / gyógyíts **Bi** My-nak 3:426; (viszsza szalad, 's Gertrudisra borúl) Segíts! **O** 4:615

2. tn ~ vkin: '(anyagilag) könnyít a helyzetén': A' sok jutalmat / özönnel igérted, melly egykor a' / vénségemen segítsen: és — nem úgy lett **Bi** O-nak 3:374

a) 'vmely ügyet) előmozdít': ha megmutattya [G], / hogy a' Hazám' boldogságán segít / ezen szabadság' eltörlése — egy szót / se szóllok: ám de... **P** 2:230

3. tn ~ vmire: 'hathatósan támogat vmely kedvező helyzet elérésében': Uralkodás! ... Európa' harmadába' ... ha egyszer annyira / segítne Endre' fegyvere... **G** 4:99

4. ts ~ vkit: 'vmely tevékenységét támogatja, sikerre juttatja': [Sol: (tisztelettel elé lép) Tehát velem [vívj meg]!] Segítsd Vitézedet [= Sol-ot] Elköltözött [= G]! **Iz** 5:270

***/segíteni/ segiteni** 1 fn-i in

'rossz helyzetén javítani; támogatni vkit': oh, egy teléntet, melly az ördögöt / magát is arra birta volna, hogy / egyj megszorúlt Szentet segiteni / siessen **B** 4:517

segítő 1 mn

~ kezet nyújt: 'támogat': Ha / Törvény, 's szokás szerént cselekszetek, nem / csak én, hanem minden Magyar segítő / kezét sietve nyújtaná **B** a bleneknek 2:240

segítség 2 fn

'a *segít* (1/a) i-vel kifejezett cselekvés': Segítség / után akartam az ablakon kiáltni / már **Iz** 4:51

a) (felkiáltásként) ~!: 'segítsetek! mentsetek meg!': Gyilkos! segítség! **Bi** 3:423

sem 23 ksz, hsz /7, 16/

I. ksz

1. (tagadás kifejezésére, m-részek kapcsolására): 'szintén nem': nem esmered tehát az aszszonyi / szív' gyengeségeit? sem a' hanyatló / Virtusnak e' fogásait? **G** O-nak 1:503

2. (páros használatban, tagadás kifejezésére, ellentétes értelmű fogalmak között): 'szintén nem': Honnét akarsz / már most Barátokat? midőn sem a' / Meráni, sem pedig Magyar — **Si** P-nak 1:124—125; sem a' / búdban, sem a' szerencsédben soha / ok lenni nem kívánok **Bi** O-nak 1:309—310; sem a' Meg- / bántást, sem a' Jótéte-

ményt soha / el nem felejti a' Magyar **Mi** G-nak 4:230—231

II. hsz

(tagadásban, nyomósító szóként): Mit is beszéllek én / ezen megúntt fagyos személy' üres / szivének, a' ki eddig sem tudá azt, / hogy mit tegyen [= jelent] *fórróan érzeni* **O** Binak Pr:9; Szép Földeinkből / vadászni berkeket csinálnak, a' / hová nekünk belépni sem szabad **T** 3:199; [Zls: Pártos!] Talán az sem vagyok— **Si** 5:82 stb.

a) (az *egy* szn-vel kapcsolt tagadás kifejezésére): ...de a' mi egyj fillérbe sem kerűlne — / jó szót, figyelmet, nem találnak itt **P** 1:145; a' nevelésnek egyj / jó magja sem maradt szívekbe [= szívükbe] meg **B** az asszonyokról 4:338; Remény! becsületes Hazug! melly egyj igéretet sem tellyesítsz **E** 5:69

b) (*semmi* nm-sal): [O: Néném kerestet] Az semmi sem **Bi** 3:306; ... hogy sokkal becsessebb / lesz még előtte, mint az a' szegény / Becsületes, ki semmit sem tud adni **B** 4:448; [G] Semmit sem is tudott / Ottónak izetlenkedésiről **My** 5:285

semmi 11 nm

I. (ált nm)

1. (fn-i, *se, sem, is* nyomósító szóval): 'a létező dolgok közül egy sem': Csak csendesedj! neked semmit se' kell / csinálni **P** Mi-nak 2:71; Semmitől se tarts Bán! **P** B-nak 2:92; [O: Néném kerestet] Az semmi sem **Bi** 3:306; Uralkodás! ... Európa' harmadába' ... semmivel / se lenne szédítőbb, mint mostan ez (hsl) **G** 4:99; ...becsessebb / lesz még előtte, mint az a' szegény / Becsületes, ki semmit sem tud adni **B** 4:448; [G] Semmit sem is tudott / Ottónak izetlenkedésiről **My** 5:285 // Ti Földi Istenek, / soha oktalan' nem tesztek semmit is **Bi** O-nak 3:389; semmi sincsen olly' gyalázatos, mint viszszaélni az Aszszonyi gyengeséggel! (hsl) **B** 4:358

a) (birt szraggal) '(a szraggal megjelölt személy birtoktárgyai közül) egy sem': „Nem maradtt / semmim, csak egyj szívem" **B** P-t idézve 2:332

2. (mn-i) (rosszalló) ~ asszony: '(erkölcsileg) értéktelen, hitvány aszszony': [M: Öllj meg engemet / Bánk!] 'S egyj semmi Aszszonyt! **B** 3:9

II. (hsz-szerűen)

~-t: 'egyáltalán nem': [G: Elkell az Udvarunk' hagynod Melinda [...] De minden lárma nélkűl] Semmit se félj, hogy pompássan hagyom- / el! **M** 4:143

senki 9 nm (fn-i)

'a létezők közül egy személy sem': csak akkor mernek a' / kis gyermekek mást megfenyegetni, a' / midőn hiszik, hogy azt nem tudja senki **P** a bleneknek 2:13; Attya bizta rám: nem is / adom ki senkinek **Mi** 5:316 // a' Hívség? Kisértet, melyről minden ember / fecseg; de még nem látta senki is **B** 3:146; nem szabad bejönni senkinek- / is; úgy parancsolá Bánkbán **B** 4:458 // számtalanszor / térdeple sírva itt az emberi szeretet; de senki sem nyitott neki / ajtót **P** 4:623

a) 'a jelenlevő személyek közül egy sem': M'ért jöttetek / ide hát? ... Nincs senki is? — no mennyetek haza / tehát... **P** a blenek 2:54; Nincs senki a' jelenvaló Leventák / közűl, ki e' szennyet Nagy-Aszszonyán [= G-on] / nem undorodna hagyni? senki sincs? **E** 5:237—239 + **E** 5:242

sérelem 1 fn

'testi bántalom; sérülés': A' Király, azt / mondják, hogy a' Lovárol is le fordúltt [G halálhírére] — / de sérelem nélkül még is **Udv** 5:4

serény 1 nm

'gyorsan haladó, fürge (személy': Köjön' / táján találá engem a' serény / Követ **B** 1:171

/**sértő**/ **Sértő** 1 fn

'az, aki megsértett vkit': Bánk itt maradtt? [B: Igen] A' megsértetett, vagy a' / Sértő? **G** 4:410

sértődés 1 fn

'az a tény, hogy vki megsértődik; megbántódás': Hogy Bánk le üljön

a' setét szövetség' / gyász-asztalához, ahhoz nem csekélyebb, / mint Bánki sértődés kivántatik (hsl) **B** 2:280

setét 8 mn, fn /3, 5/ (táj)
I. mn
1. 'sűrű, átláthatatlan (anyag)': Vond ki, Lelkem, most magad' / azon setét ködből, melly elragadta / előlled a' világot [= világosságot], 's emberi / vak Bizodalomba szőtt! **B** 1:561
***2.** (átv) 'kiismerhetetlen szándékú (megszemélyesített fogalom)': Setét Remény! (karjait ki nyújtya az ablakon ölelve) **B** 3:54 /Vö: KrK. 472/
***3.** (átv, ritk) 'olyan (csoportosulás), amely titkos, nem törvényes úton jár': Hogy Bánk le üljön a' setét szövetség' / gyász-asztalához, ahhoz nem csekélyebb, / mint Bánki sértődés kivántatik **B** 2:278
II. fn
(átv) ~-ben: 'törvényes úton kívül; titokban': [B: Titok!] (szinte súgva) Úgy van, kegyes Nagy-úr, úgy van, titok, / és még pedig setétben— **P** 1:181; Melinda' szép mocsoktalan neve / ma szemfedélül szolgál egyj setétben / ólálkodó csoport között! **B** 1:195; 'S most már ezen setétben bujdosók / volnának, a' kik ... vég-veszélybe' forgó / becsületem felett ríkoltanák... **B** 1:225; Világot, itt! világot [= világosságot]! (hirtelen) A' setétben / ólálkodókhoz elmegyek **B** 1:254; 'S ezen szokást tekéntve, mi / szükség setétben bódorogni? Ha / Törvény, 's szokás szerint cselekszetek... **B** a bleneknek 2:238

setétes 1 mn (táj)
*(átv, ritk) 'titokzatossággal, bizonytalansággal átszőtt (elképzelés)': Mit nyughatatlanítsz setétes Álom / kép! mit gyötörsz ineselkedő *Chimaera*!? **B** 1:245

siet 3 tn i
1. '(személy) gyorsan megy': siess! **G** az Udv-nak 4:140; Siess Tiborcz! **B** 4:407
2. ~ vmit megtenni: 'késedelem nélkül, készségesen hozzáfog vmihez': egy tekéntet, melly az ördögöt / magát is arra birta volna, hogy / egyj megszorúlt Szentet segiteni siessen **B** 4:518

***sietve** 1 hat-i in
'készségesen, azonnal': Ha / Törvény, 's szokás szerént cselekszetek, nem / csak én, hanem minden Magyar segítő / kezét sietve nyújtaná— **B** 2:241
Vö: *előresiet*

siker 1 fn
'vmely tevékenység pozitív eredménye': minden el- / szántt törekedéstek önn' védelmetekre / olyan siker nélkül való legyen, / mint kínozásom után esenkedéstek (hsl) **O** a bleneknek 4:638

siket 2 mn (nép)
'hallásra alkalmatlan, érzéketlen (fül)': nem ezt akartam én — / nem ezt! — siket fül — szem homályosúl — **B** M holttesténél 5:368
***a)** (átv) ~ vmire': :érzéketlen rá; nem veszi figyelembe': Az Ég siket fájdalmaimra **B** 5:407

/sikolt/ sikólt 1 tn i
'(rendkívüli testi fájdalom miatt) tagolatlan, éles hangot hallat': a' Merániak ... a' húsba kéntelenek bemettzeni — / igaz, hogy a' Metéltetett sikólt; de / hisz' arra nem szükség hallgatni, csak / haszon lehessen **T** 3:168

/sima/ síma 1 mn
'egyenletes, fényes felület'): az illy / szegény paraszt az Úr elébe nem / mehet be többé ... hisz öszve karmolázná a' szegénynek / patkója a' szép síma padlatot! **T** 3:220

Simon ~ Simon-bán 16 /15, 1/ fn, tulaj
'Melinda bátyja': Simon megöltt Fiamnak a' / testével oldalam mellett futott **Mi** 4:267; kezével véste a' / sírt ... Alig tudák Simont felvonni onnét **Mi** 4:283; Ha az Anyád kérdezi, / hogy hol vagyon Mikhál? mond meg, hogy ő / Simonnal elment számkivetésbe **Mi** B fiának 5:150 // Tüstént Simon- / bán elfogattasson **G** 4:300

a) (megszólításként): Simon! Simon! te is közöttök? **Mi** 2:73 + **Mi** 1:5; 1:16; 1:21; 1:23; 4:311; 5:130; **P** 1:84; 2:45; **B** 5:329

sincs ~ sincsen 4 /2, 2/ tn i

1. (létezés tagadására, *egy* szn-vel együtt): 'szintén nincs': Egyj sincsen a' sok emberi Indulat között, mellynek olly' kevésbe kerüljön a' / képzeltt Lehetség' által-öltözése / az Igazra, mint a' Szerelem-féltésnek **Bi** 3:296; [aki G becsületéért megvívna] Nincs, egyj sincs **E** 5:262

2. (*senki, semmi* nm-sal kapcsoltan): Oh, semmi sincsen olly' gyalázatos, / mint viszszaélni az Aszszonyi gyengeséggel! **B** 4:358; Nincs senki a' jelenvaló Leventák / közűl, ki e' szennyet Nagy-aszszonyán / nem undorodna hagyni? senki sincs? **E** 5:239

síp ~ Síp 2 /1, 1/ fn

'kezdetleges hangszer': Ott Czimbalom, Síp, Hárfa zengenek **Mi** 1:63; ha igazat kell szóllni, addig én is / sípot faragtam nádatok között, / míg benne ülhettem **Bi** 2:378 /Régi szóláson alapszik:kihasználtam kedvező helyzetemet; Vö: Lovas: Képek 196—197/

sípol 1 tn i

'sípot fúj; sípon játszik': Ők [= a merániak] Monostort, Templomot / építenek, hol úgy sípolnak, úgy / megzengenek, hogy a' Szarándokok / tánczolni kéntelenek a' sáros úttzán 3:207

sír[1] **~ sir** 16 /12, 4/ i

1. '(lelki fájdalom v. öröm hatására) könnyeket hullat': De sírtt [M], midőn valák vele — *sírt*, Bíberách! **O** Pr:26—27; Mindég keservessen zokog, ... és / nem tudja azt, hogy én tudja azt, hogy én tudom, miért sír? **Si** a feleségéről 1:54; Mikhál, miért sírsz olly keservesen? [...] De hát ne sírj! **Si** 1:60—62; Sír is! **G** M-ról 1:500; Sírsz? / Felelj; de szóval, és ne igy! **B** M-nak 3:19; Ne sírj, ne sirj gyermek; hisz egyszer akkor / *ébredni* kell (ism) **B** a fiának 3:218; [Mi] csak azt kérdezé / oda kinn, *miért sírok*, 's fejér hajával / töröltte könnyeit **M** 4:165; Sír a' Király **Udv** 5:16; Te sírsz? no hálá / Istennek, a' míg sírnak az ördögök, / addig talán az emberiség örülhet! **B** T-nak 5:342—343; Gyermek! te is sírsz? — könnyű a' te könnyed, / mint... **B** a fiának 5:362

a) ts (átv, ritk) vért ~': 'elviselhetetlen fájdalmában nagyon sír': Szaggassatok / homloktokon sebeket, 's vért sírjatok **B** M holttesténél 5:360

2. tn (nép) ~ benne a lélek: 'nagy lelki fájdalmat érez': Sirtt bennem a' Lélek, hogy a' pazarlást / szemléltem, és minden Magyar' szeme / könnyekbe lábbadt **P** 2:176

**sírhat* 2 tn i

'(fájdalmában) könnyeket hullathat': Oh, hogy én csak sírhatok! **M** 1:405; Éppen akkor sírhat egyj / Szegény, midőn Királya; 's a' Király / nem láttya azt meg a' könnyek miatt — **E** 5:23

**sírni* 1 fn-i in

'(fájdalomtól) könnyezni': Kirontyuk a' korlátokat — lezúzzuk / a' jó-barátot, ellenséget; és / aztán ha czélra értünk, sírni kell csak **B** 3:245

**sírva* 3 hat-i in

'könnyezve': Gyilkoljatok meg, hogy ha sírva kell az / ajtó előtt itt' az Igazságnak el- / aludni, a' míg bébocsájtnák (megszem) **Mi** 4:174; (Ottót megragadván...) Fel, innen, ördög! úgy is számtalanszor / térdeple sírva itt ez emberi / szeretet; de senki sem nyitott neki ajtót **P** 4:622

a) ~ fakad: 'sírni kezd': A' vének ollyak mint a' gyermekek, / kik mindenért sírva fakadnak (hsl) **P** 2:81

Vö: *kisír*

sír[2] 13 fn

1. 'földbe ásott gödör, amelybe a halottat temetik; sírgödör': Hurczoljatok hát sírba engem is! **Mi** 4:179; [Si] kezével véste a' / sírt, mintha maga akart volna abba / belé feküdni **Mi** 4:277; gyötörjön / éhséged annyira, hogy a' sírbol a' / halottakat kívánd kirágni! **B** O-ra 4:582

2. 'sírhalom': elmentünk a' Czinterembe / egyjütt — lerogytál ott Atyádnak a' / sírjára, s' azt mondtad: ... „de sírod / Ölelése... enyim marad" **B** P-ról 2:329—333; Fiam' / sírjára esküszöm, hogy nem vagyok [összeesküvő] **Mi** 4:292; Fiamnak sírja mellett / [Si] fájdalma meghaladta a' saját / fájdalmamat **Mi** 4:312; Melinda! — Sírján ezt fújassam, így / enyelge sokszor **B** 5:330; Oh Melinda! eltűntt / a' szép idő — te fújasd síromon **B** 5:332

3. (átv) 'ez mint a halál jelképe; a halál': mivel / Bánk a' Király' személye — esküszöm / meg is fogok felelni ennek, és / ha bár tulajdon síromon fog is / a' Békeségetek virágzani **B** 1:578; [a halál] Minden keserveinket / elűzi, és a' sírban a' sebek- / is mind begyógyúlnak **Iz** 4:88; oh Bánk, látlak é megént? [...] ... mély síromon / túl a' Halál' szép halvány angyala / meg fog mutatni megént **M** 4:396

a) ~-ba dönt: 'halálba kerget; megöl': [a merániak] leg- / alább csak úgy külsőképp' is mutatnák / a' gyászt azon szegény Nyomorúltakért, / kiket kiálhatatlan sajtolásaikkal / a' sírba döntenek **T** 3:234

sirat 1 ts i
'vminek az elvesztése miatt sír': ez / bőrét sirattya, mert Merániak / takargaták-be abba testeket **P** 2:117
**siratva* 1 hat-i in
'vminek az elvesztése miatt sírva, keseregve': olly' / irtóztató legyen majd sorsotok / egykor ... hogy a' Meráni csontokat siratva / a' földből is kaparjátok ki... **O** a bleneknek 4:633

/sógor/ Sógor 1 fn
'vki házastársának férfitestvére v. nőtestvérének férje': A' Sógorom? Hm! a' derék, 's haszont- / hajtó Pohárnok... **P** 2:198
Vö: *Ráskai Demeter*

soha 16 hsz
1. 'az idő folyamatában egyáltalán nem; semmikor': A' Férj se' várjon / / az aszszonyának szívétől soha / többet; csak... **Bi** 1:293; Ti Földi Istenek, / soha oktalan' nem tesztek semmit is **B** O-nak 3:389; az Isten nem segít soha / felkentt Királyok ellen! **B** 2:330 + **P** 2:335; sem a' Meg- / bántást, sem a' Jótéteményt soha / el nem felejti a' Magyar **Mi** G-nak 4:231

2. 'mostanáig egyszer sem': Oh m'ért kell nekem / ollyan nagyon szeretni, mint soha / még nem szerethetett egyj szív is! **O** M-nak 1:418; mocsok nem volt rajtam soha / más, mint kiontott vére a' Haza' ... Ellenségineк **Mi** 5:121 + 1:476; 4:354; 4:359

3. '(a jövőben) egyáltalán nem': sem a' / búdban, sem a' szerencsédben soha / ok lenni nem kívánok **Bi** O-nak 1:310; Nem, Magyarok! soha / azt tenni nem fogom **B** a bleneknek 2:272 + Pr:69; 2:153; 2:342; 3:418

***/soha bizony/ sohabizon** 1 hsz (nép, ritk)
(tréfás hitetlenkedés kifejezésére) 'soha ilyet! el sem akarom hinni!': [O: — reszketek] Soha- / bizon— **Bi** 3:309

/sóhajt/ sohajt 1 tn i
(fájdalmas, keserű lemondás kifejezésére) 'mélyen, hangosan lélegzik, nyög': [G] csak a' Merániakra néz ... a' Magyar csak hátul áll, 's sohajt az illy Hazánk' / Nagy aszszonyán **P** 1:118

***/sóhajtván/ sohajtván** 1 hat-i in
'halkan, vágyódó sóhajtással mondva vmit': Melinda szánakoz / rajtam, midőn komor tekéntetem / tartom szegezve rajta, azt sohajtván: / „mért nem maradtam a' Hazámba" **O** Pr:23

/sohase/ soha se i hsz
'semmikor sem; soha (3)': Fájdalmaiban [akarjátok] megölni érzeményit [E-nek], hogy Társitoknak könyveit soha / se lássa többé **B** a bleneknek 2:215

/sohasem/ soha sem 2 hsz
'egyáltalán nem; egy pillanatig sem': [Si Mi fiát] Nem akarta eltemet-

ni; mert soha / sem hitte, hogy megholtt **Mi** 4:269

a) 'semmilyen körülmények között sem': Hazudsz, hazudsz, istentelen Gyer'ek! / soha sem alattomos a' Magyar **P** 4:643

sok 21 szn

I. (mn-i)

1. 'pontosan meg nem határozható nagy számú (személy, dolog)': ...abban találni kedvét, hogy ha sok / Irígye — ellensége van **P** 1:187; sok / Meránit ollykor azt hinné az ember, / hogy tán akasztani viszik... **T** 3:176; Egyj sincsen a' sok emberi Indulat / között, mellynek... **Bi** 3:296; paisunkon a' / tarejos egyjfejű Sast esmeré / régtől sok ellenség **Mi** 4:246; Oh az én becsületem ... ezernyi sok szegény között / Hazámban felosztva van **B** 4:422

a) (tsz mellett): Sok Férjfiak ... az / ollyat, ki könnyű győzedelmet igér, / azt se kedvelik **Bi** 1:359; A' sok udvari / szívek között ... a' tied volt / legegygyügyűbb ... Melinda! **O** 1:382; Törvényt kiszabni, és úgy lenni e' felett, / miképpen a' Nap sok világokon! (hsl) **G** 4:102; Csak ez- / is elfelejtetheti velünk rövid / éltünknek álmatlan sok éjtszakáit (inv) **G** 4:104

2. (elvont fn mellett) 'nagyfokú v. gyakori': Köszönöm Nagy-aszszonyom, / hogy ... alkalmatosságot szerzél nekem / *ezzel* (Ottóra mutat) sok édes múlatságra is— **M** G-nak 1:458

3. 'jelentős mennyiségű (dolog)': [G] ki-rakta a' szörnyű sok kincseket **P** 2:170; Sok pénzre van szükségek **T** a merániakról 3:113; A' sok jutalmat / özönnel igérted **Bi** O-nak 3:372

II. (fn-i)

1. ~-at tesz vkiért: 'jelentős teljesítményt nyújt vki érdekében': meaj Melinda ezen becsületes / Parasztal ... ő Jáderánál egykor igen sokat / tett— **B** 4:391

2. 'több különféle dolog; sok minden': [B: — hogy mindent igy kelletik/ találnom!] Jaj kegyes Nagy-úr! sokat / fogsz te még itt találni, a' mi akkor / nem volt, midőn elmentél **P** B-nak 1:163

III. (hsz-szerűen)

1. ~-an: 'jelentős számú személy': Ládd Bán, sokan tudták ezt a' Regét [= O és M kapcsolatát] **Bi** B-nak 2:376; Véletlen így tanúltam azt ki, a' / mit szorgalommal sem tudtak sokan **Bi** 2:382

a) 'jelentős számban': A' repkedő kicsinyke Lelkek olly' / sokan donognak a' világba, mint / a' szúnyogok (hsl) **Bi** 1:313

2. ~-at: 'nagy mértékben; nagyon': oh a' Magyar se gondol / már olly' sokat velünk, ha a' zsebe tele van— **T** 3:248

a) 'sokszor, gyakran': enyim fog ő [= M] lenni, kiért sokat / olly nyughatatlan szívvel éjtszakáztam **O** Pr:3; mond [= mondd], hogy sokat hallottál a' Magyar / Feleségek' álhatatosságáról **Bi** O-nak 1:534

3. (kf mellett) ~-kal: 'nagyobb mértékben; inkább': [a becstelen ember] a' Mennyet is ... megnyerheti ... gazdagságából kitellő / több áldozattal, hogy sokkal becsessebb / lesz még előtte, mint az a' szegény / Becsületes, ki semmit sem tud adni **B** 4:446

soká 5 hsz

'hosszú ideig; sokáig': [P: A' Magyar Szabadság! (iszik)] Éljen soká!!! **Blenek** 2:161; Ottóval még a' mulatság / után soká beszélle a' Királyné— ? **B** Iz-nak 3:85; Lenn a' Királyi-ház előtt soká / ólálkodék **T** 3:126; Tiborcz! vezesd hát Aszszonyod'. Soká / nem kések én is **B** 4:387

a) ~ jön: 'késik': Ah! soká jön [B] **P** 1:150

sokáig 3 hsz

'(a jövőben) hosszú ideig': [My: A' mi Nagy Királynénk!] Éljen sokáig! **Vendégek** 1:160; (felzúdulva kardot rántanak...) Sokáig éljen a' Magyar Szabadság! **Blenek** 2:59; A' Sógorom? Hm! a' derék, 's haszont- / hajtó Pohárnok ... Sokáig éljen! (egy kancsót magassan felemel, azután ki önti a' földre) **P** 2:201

sokszor 5 hsz
(mellékhangsúlyos szóként) (túlzó) 'több esetben is; gyakran': Sokszor derék, ha egyj illy' ostobát / jól megzavarhat az ember **Bi** O-ra 1:317; Hogy sokszor olly' hívatlan érkezik az ember! **G** 1:450; sokszor azt vettem csak észre, hogy / nyelvem' kiöltém, mintha... **T** 3:128; Tűrj békeséggel, ezt papolta az / Apát-Urunk is sokszor: boldogok / a' békeségesek... **T** 3:236; [Si: Melinda' éneke] Sírján ezt fújassam, így / enyelge sokszor **B** 5:311

Solon 1 fn, tuln
'athéni törvényhozó, államférfi' /Vö: KrK. 477/: Hogy [= miért] nem lehet *Solon*, 's *Lycurgus* — Aszszony! **G** 4:4

Soma 1 fn, tuln
'Bánk és Melinda fia': Hol van *Soma*? **M** B-nak 4:371 /Katona — helytelenül — a *Sámuel* régi alakjának tartja (Vö: KrK. 156), valójában nyelvújítási szó/

sor 1 fn
(átv) 'összetartó személyek összessége': Oh / ti a' szegény Melinda' jó nevével / ma egyj egész Familiát töröltetek / az Üdvözülhetők sorából el **M** G-nak 4:135

sors ~ Sors 8 /7, 1/ fn
1. 'vmely egyén életének, körülményeinek alakulása': Tépjétek-el csak mind mellőllem azt, / a' mellyhez a' sors édessen ragaszt— **E** 5:233
a) (birt szraggal) 'vkinek az élete, pályája, jövője': esmérni kell / az Élhetetlenek' sorsát, minek- / előtte megtudhassuk szánni is **T** 3:253; Minő dicső ellenben Becstelennek / a' sorsa, csak hogy tudja a' Közönség' / jó-véleményét meghódítani **B** 4:432; Oh, hogy olly' / irtóztató legyen majd sorsotok / egykor... **O** a bleneknek 4:631; Engesztelődjél sorsoddal Királyom! **Sol** 5:27
b) 'vkinek az életviszonyai, helyzete': Jó éjtszakát! te nagy / sorsodban elvakúltt kevény-eszű, / reszkess szerencsédtől — **Mi** G-nak 4:315
2. 'az életet irányító titokzatos erő; végzet': csak öszve tett kezekkel várrakoztok, / hogy majd helyettünk fog dolgozni a' sors? **P** a bleneknek 2:5; Csak egyj szabadba fog kerűlni, és az / irtóztatóu megindúltt Sors' golyóbisa / más jobb nyomon fog hengeredni el **Mi** G-nak 4:192

sovány 2 mn
'vékony testalkatú, kevés súlyú (ember)': kegyelmes Úr, vigyázz; vigyázz; mert / egy illy keszeg, sovány Fiút az izmos Bánkban — bajúsza' egyj végére tőz [= tűz] **Bi** O-ra Pr:75
a) (átv) 'szegényes helyzetre, éhezésre utaló (testrész)': Sok pénzre van szükségek: és mivel / mi annyit adni nem tudunk, tehát / sovány nyakunkra *Ismaélitákat* / ültettek — ez már égbe kiált (meton) **T** a merániakról 3:115

/sőt/ sőtt ~ sött 6 /5, 1/ ksz
A) (tagm-ok kapcsolására)
1. (fokozó értelmű tagm bevezetésére) 'az előzőeken túl; azon felül': És ennek ellenét kivánnya még / is mindenik; sőtt azt akarja, hogy / úgy tégyek én is **B** 2:271; [a becstelen ember] gazdag, 's hatalmas Léte Barátinak / lehet javokra; sőtt a' Mennyet is / gyakorta úgy megnyerheti részére ... hogy ... **B** 4:443
2. (ellentét kifejezésére, tagadás utáni erős állítás bevezetésére) 'ellenkezőleg': [O: Mit is beszéllek én / ezen megúntt fagyos személy' üres / szivének' a' ki eddig sem tudá azt, / hogy mit tegyen [= jelent] *fórróan érzeni*] Ej, sőtt igen nagyon tudom... **Bi** Pr:11; [G: Oh, nem-esmered / te a' Magyart még!] Sőtt igen... **Mi** 4:230
B) (m-részek kapcsolására)
(fokozás, helyesbítés kifejezésére)': hiszem magad tudod; sőtt / látod, hogy... **P** B-nak 1:175; ím' / megesmerem [= elismerem], hogy vigyázatlan voltam; de nem, sőtt oktalan? **O** 3:387; Te Rangodat, sött önnön Rangomat / megmocskolád **G** B-nak 4:414

/sövényfal/ sövény fal 1 fn
'szegényes épület falát alkotó (sárral tapasztott) vesszőfonadék': Ő [= G] czifra, és márványos Házakat építtet; és mi — csak nem megfagyunk / kunyhóink' sövény falai között— **T** 3:173

spanyol ~ Spanyol ~ Spanyol-haza 7 /3, 3, 1/ fn, mn /1, 6/
I. fn
'tömegében Spanyolországban lakó, újlatin nyelvet beszélő nép tagjai': [utódaimat] *minden országbol Bojóthra vinném; de itt* [= Mo-on] *nem allyasúl el a' Spanyol*— **Si** 1:29
II. mn
1. 'a spanyolok közé tartozó (személy)': Igy találа ott' / bennünket egy Magyar, ki *Elmerik* /Királynak a' Spanyol *Constantiát* / vivő Követségéhez tartozott **Mi** 4:280
a) 'spanyol személyekre, férfiakra jellemző (tulajdonság)': Még hiszem, / tán jóra fordúlhat minden! ... Kevély spanyol szív, hol maradsz? **Si** 2:458
2. 'a spanyolok által lakott (terület)': Spanyol hazánkba viszsza kell / mennünk — csak ott kell a' *Bojóthi* Fajnak / zöldelni — **Mi** 1:24; Mikhál, Simon, miért Spanyol hazátok' — / *Bojóthotok*ban nem maradtatok **P** 1:84; Nem volt utólsó a' Bojóthi Faj / Spanyol-hazámban **Mi** 4:244; Ehol / jövének egyszer a' *Mohádik*, és / a' Maurusok' hatalma a' Spanyol / földön megént egészszen eltenyészett **Mi** 4:253

/Spanyolország/ Spanyol Ország 1 fn, tuln
'az ibériai félsziget legnagyobb országa; a spanyol nép hazája': Spanyol / Ország halálos ágyában nyögött / r'ánk nézve, hogy kiléptünk abbol egykor; / az ólta megholt **Si** 1:89

***/sugárol/ súgárol** 1 tn i (ritk)
(átv) '(vmely lelki sajátoság) sugárzó fényként jelenik meg a képzeletben; sugárzik': Az elhanyatló nap nem ád / olly' tiszteletre méltó fényt maga / körül, miképp' ezen öreg' [= Mi] fejér / hajfürtyein súgárol **B** 4:379

***sugdosó** 1 mn-i in
(fn-ként) (ritk) 'az, aki másnak vmely titkot elárul; megsúg': azt kivánni, hogy megsúgjanak / mindent az embernek, csak annyi, mint / abban találni kedvét, hogy ha sok / Irígye — ellensége van: pedig / mindenkor a' legördögebb Nadály / a' sugdosó maga, — én az nem vagyok **P** B-nak 1:190 Vö: *megsúg*

susog 2 ts i
(átv, ritk) 'észrevétlenül, figyelmeztetésként közöl vmit': Tanácsot álmod e' / szív, 's a' kimérhetetlen Irgalom / által susogja azt a' jó Reménység / lelkembe: nem lehet [= hogy G bűnös M ügyében] (megszem) **B** 3:53; [G: (egyj ideig nézi, végre elsiet)] (kardját félig kirántva) Jó Angyalod / susogta ezt neked! **B** 4:330
susogni 1 fn-i in
'(bizalmas titkot) halkan közölni; suttogni': ...ha azt / megérni kellene, hogy reám mutatva / susogni hallanám, *ni itt megyen / Gertrúd, az őccse kinek Kontár vala / Melinda' elszédítésében* — Ottó!!! **G** 1:519

***/sült-főtt/ sültt főtt** 1 mn-i in
(fn-ként) 'sütés és főzés által készített bőséges választékú ételek összessége': Szabad kivánna lenni mindenik, / és torkokon [= torkukon] kegyes Nagy-Aszszonyunk' / sültt főttje olly mohon rohan le, hogy / majd szinte megfulladnak **P** az udvari vendégekről 1:79

SZ

szabad ~ Szabad 19 /18, 1/ mn
1. 'az állampolgárt megillető jogokban részes (személy)': Oh te szép *nevű* / Magyar ... (dömmög) Szabad kivánna lenni mindenik, / és torkokon [= torkukon] kegyes Nagy-aszszonyunk' / sültt főttje olly mohon rohan le, hogy / majd szinte megfulladnak (ell) **P** 1:77

a) (Tört) '(a feudális társadalomban) nem jobbágy (személy)': [Őr: Ki vagy?] Szabad Magyar **Szózat** 2:83; [Őr: Ki vagy?] Szabad Vitéz **Szózat** 2:343; Oh, mint örültem, hogy *szabad levék* **T** 3:109; Én szabad ember vagyok **Bi** 3:325

2. 'olyan (személy), aki nincs fogságban': Gertrúdis! a' Gyilkos Szabad! **Iz** 5:446; Szabad **Mi** 5:446

3. (átv) 'kötöttségektől mentes (gondolat, érzésvilág)': Manó vigye / vígságtokat, hol a' szabad Magyar / érzés az itt erőltetett Feszesség' / lánczába kéntelen harapni **Si** 1:69; "Szabad tekéntet, szabad szív, szabad / Szó, kézbe kéz, és szembe szem, — mi nállunk / igy szokta a' Szerelmes (párh) **M** 1:444

***4.** (átv) 'erkölcsi tisztaságot tükröző (név)': Melinda' szép mocsoktalan neve / ma szemfedélül szolgál egyj setétben / ólálkodó csoport között! — Titokban / lett zára a' *Melinda*' szabad neve!!! (ell) **B** 1:197

5. 'olyan (folyamat), amelynek útjában nem áll akadály': ő [= B] boldog ember! enyhülést szerezhet; / szabad folyáson úszhat a' dühe: halgatni kell nekem (ell) **E** 5:394

6. (áll-ként) 'nincs akadálya, hogy megtegyen vmit, ill. hogy vki vmi legyen': hísz' / *a' háborúban szabad fosztani* **T** 3:157; Szép Földeinkből / vadászni berkeket csinálnak, a' / hová nekünk belépni sem szabad **T** 3:199; hasztalan kiáltsz te most, / mert nem szabad bejönni senkinek- / is **B** G-nak 4:458 // én / Isten vagyok lenni kéntelen; / azomban Ember' lennem nem szabad **E** 5:399

szabadít 1 ts i
'szorult, veszélyes helyzetéből kiment vkit': Szabadítsd szerette Húgomat Melindát **Si** B-nak 2:438
Vö: *megszabadít*

szabadító 1 fn
'az, aki részt vesz vminek a szabaddá tételében': Kiholtak szabadítóid, oh / te vasra vertt Hazám! **P** 2:309
Vö: *hazaszabadító*

szabadság ~ Szabadság 9 /3, 6/ fn
1. 'az az állapot, amelyben vmely nép szabad (1)': [Vendégek: Éljen sokáig!] (...orditya) A' Magyar Szabadság! **P** 1:160; midőn ... ivék a' / Magyar Szabadság hoszszú életére!? **P** 2:9; Sokáig éljen a' Magyar Szabadság! **Blenek** 2:59; nem Pártütés — / kicsikort Szabadság! **P** 2:66; zendűlésbe' nem / fog e' kiömleni az ártatlanok ... vére is? melly / bugygása' közben fogja a' Szabadság' / jajos tüzét átkozni **B** 2:250; ártatlan vért ontani / segítsek? és abban eszköz legyek, hogy / jajgasson a' Szabadságunk miatt / szegény Magyar Hazám? **B** 2:255

a) (Tört) 'ősi törvényekben szabályozott nemesi kiváltságok': ha [G] megmutattya, / hogy a' Hazám' boldogságán segít / ezen szabadság' eltörlése — egy szót / se szóllok **P** 2:231

2. 'az az állapot, amikor vki nincs fogságban, veszélyben': Szabadság! **O** 4:629 + **O** 4:643 /Vö: KrK. 466/

***/szabadságbeli/ Szabadságbeli** 1 mn (ritk)
'szabadságra (1/a) vonatkozó (jog): [G-nak] Megkell erősítenie régi (szent / első Királyunktól kitett [= törvénybe foglalt]) Szabadság- / beli Jussainkat **P** 2:228

szabadulás 1 fn
'elzárt helyről való kijutás': Mindent kivallottam [B-nak]: mellyért bezárt egyj / oldalszobába — szabadulásomért / ott várakoztam hasztalan **Iz** 4:50

szabás 1 fn
*(ritk) 'szabály, alapelv': "vegyen Kegyelmed / kormányozásban más szabásokat — / itt pártütéstől félhetünk" **Zls** levélből olvasva 5:56
Vö: *kiszabni*

szaggat 1 ts i
'ismételten szakít, tép': Szaggassatok / homloktokon sebeket, 's vért sírjatok **B M** holttesténél 5:359
Vö: *széjjelszaggat*

száj 1 fn
*(átv) egy ~-jal: 'egy (= közös) hangon; egy szóval': Egyj szájjal, egy Lélekkel azt kiáltá / minden Magyar hozzám... (párh) **B** 4:474

***szajkói** 1 mn (irod)
(átv, rosszalló) 'szívesen beszélő, fecsegő-locsogó (nyelv)': Kár illyen egyj csínos Főért, hogy a' / vélő hibáz belőlle! Benne van / szép két Szem ... szép Ajakak ... és még egyj elesábithatón [= csábosan] beszéllő / szajkói nyelv (metaf) **Bi** Iz-ról 1:370

szakad 1 tn i
~ vkire vmi: '(építmény) ráomlik, lezuhan': ki! / ki! a' Tető mindjárt reám szakad (elvánczorog) **B** 4:595
Vö: *elszakad*

szalma 1 fn
'gabonafélék száraz szára (régen fekhelyül szolgált)': add viszsza Híveidnek ... fazékok [= fazekuk] mellől a' / fát, ételekből [= ételükből] a' húst, és ágyokból a' / szalmát (párh) **Mi** G-nak 4:220

szám 2 fn
'megszámlált mennyiség': az Angyal, melly jegyezte / botlásaimnak számát ... könnyes tekéntettel törölte-ki / nevemet az Élet/ könyvéből **B** 5:411
a) ~-ot ad vmiről: 'beszámol vmiről': Adj számot — G B-nak 4:411

számadás 1 fn
'felelősségre vonás': Megfogok tán nem sokára / nektek fizetni jó-név' gyilkolóji! / egész szegény nemzetségem' [= családom] még-öltt / nevébe' kívánok majd számadást **B** 4:357

számára 3 nu, hsz /2, 1/
I. nu
'a névszóval jelölt személynek; részére': Midőn Poson-várban Ersébetet / által vevé Lajos' Thuringi Herczeg / számára a' Követség... **P** 2:163; Melinda! nincsen a' / Testvéreid' számára egyj nyögésed? **Si** 5:370

II. hsz
'a szraggal jelölt személynek': Egyszer minden útakat / számomra készíted — azután pedig meg- / gyalázol **O** G-nak 1:472

számkivetés 2 fn
'hazája elhagyására kényszerített személy állapota; száműzetés': Ha az Anyád kérdezi, / hogy hol vagyon Mikhál? mond meg, hogy ő / Simonnal elment számkivetésbe **Mi** B fiának 5:150; velem jön számkivetésbe, és öcsémmel, e' szegény kicsi [= B fia] **Mi** 5:311

/-számra/ számra 1 hat-rag
(túlzó) 'az alapszóban kifejezett tömegnek megfelelő nagy mennyiségben': Ő [= G] csorda számra tartya gyülevész szolgáit **T** 3:174

számtalan 1 szn
(hsz-szerűen) ~-szor: 'nagyon sokszor': számtalanszor / térdeple sírva itt [= G előtt] az emberi / szeretet; de senki sem nyitott neki ajtót **P** 4:621

szán 10 ts i
1. 'részvétet, szánalmat érez; sajnál': Teremtőm, szányj! mire jutottam (térdre esik) **Mi** 2:76; Jertek velem Magyarok! Szánnyátok őtet [= P-t], mert nem gonoszságért gyűlöl **B** 2:306; szép könnyid elbúsíthatnák az Ég' / lakossait, 's az Angyalok magok / szánnák kigödülésit **B** M-nak 3:23; Kirontyuk a' korlátokat ... aztán ha czélra értünk, sírni kell csak: / *szánom keserveiteket emberek!* **B** T-nak 3:246; Te szánsz Nagy-úr? **T** B-nak 3:247; Szánlak G M-nak 4:125; Köszönném, hogy ha elhihetném. / Nincs a' ki szánnyon — nincs, nincs, ni cs! **M** G-nak 4:126; (lassan a' többiekhez) Szánom szegény Királyunkat **Udv** 5:10
2. 'juttat, áldoz vkinek vmit': Kedves Fiú! miért / akarod fejed' bezúzni egyj gonosz / Aszszony [= G] miatt? Szánd e' tüzet [= indulatot] Hazánknak **B** Sol-nak 5:273
3. ~ vkit vmire: 'vmilyen sorsot juttat neki': hisz' a' Természet a'

Szegényt / maga arra szánta, hogy *szülessen, éljen,* / *dolgozzon, éhezzen, sanyarogjon,* és — *meghaljon* **T** 3:250

**szánva* 1 hat-i in
'részvétet érezve; sajnálva vkit': ezen setétben bújdosók / volnának, a' kik engemet bolond / álmomba' szánva háboritani / igyekszenek, 's a' vég-veszélybe' forgó / becsületem felett ríkoltanák... **B** 1:227
Vö: *megszánni; szánni, méltó*

szánakoz 1 tn
'részvétel van vki iránt; sajnálkozik rajta': Melinda szánakoz / rajtam, midőn komor tekéntetem / tartom szegezve rajta **O** Pr:21

szánás 1 fn
'a *szán* (1) i-vel kifejezett érzés; szánalom': ha Hét az úttzán hétszer el- / esett, azon szint' annyiszor kaczagjuk / magunkat el — (komoran néz Bánkra) 's a' szánás akkoron / jön csak, midőn láttyuk, hogy egyjike / többé felállni nem tud **G** 4:570

szándékozik 1 ts i
'elhatározza, hogy vmit tenni fog': Királytokat / úgy tenni a' Királyi székre, hogy / *Gertrúdis'* esztén szíve megrepedjen? ... egyszer'smint szeretni- / is, ölni is szándékoztok (ell) **B** a bleneknek 2:217

***/szánni méltó/ szánniméltó** 1 mn-i in
'szánalomra méltó (személy)': Szegény, szegény; de szánni- / méltó Teremtmények! **B** az asszonyokról 4:341

Szarándok →*zarándok*

száraz 3 mn
1. ~ kenyér: 'puszta, üres kenyér (más étel nélkül)': egyj tiszteletre méltó ősz kezébe, negyven / esztendeig való szolgálatért, / száraz kenyért nyújtaszsz Magyar Hazám? **B** 4:500
a) ~-on: 'üresen, magában': Egykor egyj öreg Paraszt / akadtt előmbe — szárazon evé / a' megpénészedett kenyért **B** 4:492

2. (átv) 'puszta, üres (érzés)': (vállat vonyít) Kis Aszszony! én / száraz Reménnyel nem tudlak tovább / éltetni **Bi** Iz-nak 1:337

száz 2 szn
(túlzó) ~ meg ~: 'nagyon sok, rengeteg': ha ... lesujtunk / egyj rosz galambfiat, tüstént kikötnek; és a' ki száz meg száz, ezert rabol, / bírája lészen annak, a' kit a' / szükség garast rabolni kénszerített **T** 3:203

/század/ Század 1 fn
'évszázad': míg ez a' Szokás, / e' Század, Árpád' vére, a' Magyar- / érzés ... virágzanak, / mind addig... (párh) **P** 2:233

/százezer/ száz ezer 1 szn
(túlzó) 'megszámlálhatatlanul sok': Hogy e' dühösség, melly a' testemet / emészti, száz ezer mértékbe' / fussa- / el Lelkedet! **B** O-ra 4:576

szed 1 ts i
*(átv) rendbe ~-i magát': 'zaklatottságát leküzdve átgondolja, tisztázza helyzetét, teendőit': Szedd rendbe Lélek magadat, és szakaszd- / széjtt mind azon tündéri lánczokat, / mellyekkel ... megvalál kötözve! **B** önmagának 1:580
Vö: *elszed*

szédítő 1 mn
(átv) 'kábító, kápráztató (állapot)': Uralkodás! ... Európa' harmadába' (szédülni láttatik) Gyenge Lélek, / szédűlsz? — pirúlj! ha egyszer annyira / segítene Endre' fegyvere, semmivel / se lenne szédítőbb, mint mostan ez (hsl) **G** önmagának 4:100

/szédül/ szédűl 1 tn i
(átv) '(érzelem hatására) lelkében megzavarodik': l. az előző szócikket!
Vö: *elszédül*

szeg 2 fn
Sz: ~-gel ~ -et: 'a rosszat rosszal (kell) visszafizetni': illy' kábaságot akartam tenni? — Nem! szeggel szeget! **B** 2:425

szegény ~ **Szegény** 46 /44, 2/ mn, fn /40, 6/

I. mn

1. 'olyan (személy), akinek nagyon kevés anyagi eszköze van; nincstelen': az illy' / szegény paraszt az Úr elébe nem / mehet be többé **T** 3:216 + 1:574; ~ Magyar **P** 2:181; ~ Nyomorúltakért **T** 3:232; ~ Becsületes **B** 4:447

a) (áll-ként): Ha mást nem adhatsz, úgy annál, kinek / adsz, még szegényebb vagy **T** B-nak 3:264; A' Mohádik elvették szerencsém' ... azt gondolám, hogy Mindenem': nem! én / még nem valék szegény. Gertrudis azzá / tett **Mi** 5:119; azt hittem: a' Jobbágynak csak legyen; / úgy addig a' Király se lessz szegény! **E** 5:250

2. (átv) 'sajnálatra méltó, szerencsétlen (személy, fogalom)': [O: Szerelmet érzek én 's csak az meríthet / végnélkül édes Elysiumba...] Kárával a' szegény Hitesnek [= házastársnak]? **Bi** Pr:54 + ~ koldús személyt 1:41; ~ anya, 's gyermekek 1:203; ~ Férgek [= gyermekek] 1:257; ~ himlős gyer'ek 3:200; ~ árvát 5:303; ~ kicsi 5:312; ~ teremtés 1:132; ~, ~; de szánni- / méltó Teremtmények (ism) 4:341; ~ Lélek 2:106; ~ tébultat 4:171; ~ nemzetségem 4:356; ~ Bahóktol 4:439; ~ emberbarátink 4:566; ~ Buzgólkodó 5:280; ~ Királyunkat 5:10; ~, ~ Király (ism) 5:251; ~ Melinda 4:133; ~ szerencsétlen Melinda 3:16; ~ *Miczisziavicz* Miczisláw **P** 2:121; ~ Tiborcznak 3:152; ~ Hold 3:37; ~ Magyar Hazám 2:256

a) (áll-ként) 'S illyen szegény egyj ember [= O]? **Bi** 1:322

b) (fn-szerűen, megnevezés helyett): de hát ki az / oka, hogy szegény [= M] nem tudja, mit beszél?! **B** 3:59; Midőn / kifutottam a' Sárkány elébe, még Bánkom se jött utánnam — szegény / azt vélte tán, hogy... **M** 4:128; Ez [= B fia] szegény, nem vétkezett, mint / az Attya (hsl) **Mi** 5:319; te kis szegény, hiszen nem is / tudod, mitől fosztottak meg **B** a fiának 5:364

II. fn

1. 'szegény (1) ember': az Úr elébe nem / mehet be többé ... hisz öszve karmolázná a' szegénynek / patkója a' szép síma padlatot! **T** 3:219; a' Természet a' Szegényt / maga arra szánta, hogy *szülessen, éljen,* / *dolgozzon* ... és — *meghaljon* **T** 3:249; Ritter, Paraszt, szegény, Úr, Herczegek / lettek barátjaimmá **Bi** 3:357; Oh az én becsületem ... ezernyi sok szegény között Hazámban / felosztva van **B** 4:422

2. 'szegény (2) ember': egyj tiszteletre méltó ősz kezébe, negyven / esztendeig való szolgálatért / száraz kenyért nyújtaszsz Magyar Hazám? — Tűrtt a' szegény — **B** 4:501; Éppen akkor sírhat egyj / Szegény, midőn Királya; 's a' Király / nem láttya azt meg a' könnyek miatt **E** 5:24

***szegényke** 2 mn

'szegény, szerencsétlen (személy)': Szegényke! **Bi** Iz-ra 1:364; (csalfa alázódással) egyj Magyar csak egyjik / bajúsza végével pokolba űzhet / egyj illy' szegényke Németet **Bi** a blenéknek 2:353

szegénység 1 fn

'rossz anyagi helyzet; nincstelenség': ha szorongat a' szegénység, a' pokolt / nem féljük **T** 3:240

szegez 1 ts i

'szeggel összeállít, készít vmit': Kopácsolásokat [= kopácsolásukat] / Lelkem meny-aszszonyi ágynak gondolá; pedig becsületünknek egy koporsót / szegeztek (ell) **Mi** 2:456 Vö: *koporsó*

***szegezve** 1 hat-i in

'(tekintetét) vhová irányítva': Melinda szánakoz / rajtam, midőn komor tekéntetem / tartom szegezve rajta **O** Pr:23

szeglet 1 fn

'vmely helyiség félreeső zuga; szöglet': oh miképp' álltt ottan ő [= G]! ... Hogy álla ottan Endre, hátúl egyj szegletben — Endre, a' Magyar Király! **P** 2:173

szegődik 1 tn i
~ vkihez: 'csatlakozik hozzá; a pártjára áll': Meglehet / Bánkhoz szegődök. *Ott van a' Haza, / hol a' Haszon* **Bi** 1:331

szégyen 2 fn
'olyan körülmény, helyzet, amelyben vkinek szégyenkezni kell': Néném, tehát mi lessz kedved szerént? / majd Bíborunk' bemocskolása, majd megvettetett szerelmem által a' / r'ád háromolható szégyen gyötör **O** G-nak 1:513
a) ~, gyalázat: 'nagyon megbotránkoztató dolog': Kedves Vitézek, csendlessen! ... ej, szégyen, gyalázat / kardot ragadni! **Bi** a bleneknek 2:350

széjjel 2 hsz
'vmely helytől több irányba eltávolodva; szét': Ne mennyetek széjjel mindjárt Barátim, / hogy megtaláljalak, ha hogy talán / lehetne szükség rátok **B** a bleneknek 2:433; Gondolod, hogy a' / felháborított tengert megfogod / állítni, hogy ha egyszer egyj habocskát (magát érti) veszsződdel eltudsz széjjel ütni? **Bi** O-nak 3:329

***széjjelszaggat** 1 ts i
'több részre szakít; széttép': ha kincsemet rabolta el, ha széjjel- / szaggatta Gyermekimet — Feleségemet — / még tán megengedhettem [= megbocsáthattam] volna; de... **B** 5:184

széjttszakaszt →*szétszakaszt*

szék 10 fn
királyi ~: 'trón, a királyi hatalom jelképe': szakaszd- / széjtt mind azon tündéri láncokat, / mellyekkel a' Királyi székhez ... megvalál kötözve! **B** önmagának 1:580; Egy véres Aszszony a' Királyi szék alatt **P** 2:53; Le a' Királyi-székből Aszszonyom! **P** 2:61 + **Mi** 2:102; Királytokat / úgy tenni a' Királyi székre, hogy ... szíve megrepedjen? **B** a bleneknek 2:212; [G-t] torkon fogom, / 's királyi széke' kárpitjának a' / zsinórival fojtom beléje lelkét **P** 2:299; a' Hír a' Királyi-szék' / fő *Bél*-je; ennek oltárára kész a' / Magyar lerakni mindenét **B** 4:482; Meghalni — nem Királyi széken — ah! **G** 4:596; Minden Javam' tinektek engedém, / Királyi székem koldússá tevém **E** 5:248; "Legnagyobb / fájdalmatokban is Királyi széktek / előtt jelennyen meg tekéntetem, / és intsen emberi-uralkodásra" **E** apját idézve 5:421

szél 4 fn
1. 'a levegő áramlása': (hevessen) Lennél csak egyszer enyim Melinda, úgy / az *álmot* útálnám, ... a' *szelet*, mert elragadná tőllem lehelleted' ... (párh) **O** 1:428; a' nevelésnek egyj / jó magja sem marad szivekbe [= az asszonyok szívében] meg, / mivel hogy a' növésekkor tüzelő / indúlatoknak pestises szele / kifújja mind **B** 4:340
***2.** (átv, ritk) 'vminek az erkölcsi hatása': Fel, / fel púha ágyadból gyermek, nehogy / megvesztegessen Udvarunk' szele **B** a fiának 3:279
***3.** (átv, ritk) 'vmely várható esemény híre, igérete': Az ollyanoknak mint te vagy Nagy-úr, / Ő [= G], Rang', Igéret', és Aranyhegyek' zacskóba zárt *szelével* eltudá / mázos kegyelmét csztogatni **P** B-nak 2:415 /Vö: KrK. 462/

szelíd ~ **szelid** 2 /1, 1/ mn
'barátságos, béketűrő, nyájas (személy)': Germannicust ... nem jó ám követni mindég; / mert a' szelid Germannicus tudá / az indulattyait mérsékleni **Bi** 1:268
a) 'ilyen emberre valló (arckifejezés)': Ezen szelíd arcával [= arccal] hagyja-el / az öszve békültt ellenségeket / a' békítő Vitéz **Iz** G holttestéről 5:255

szelídít 1 ts i
'szelíddé (1) igyekszik tenni vmit': Menny Tigrisek, Fene- / vadak közé szelídíts Hyaenát **B** a fiának 3:283

szem ~ **Szem** 28 /26, 2/ fn
1. 'emberi látószerv': Kár illyen egyj csínos Főért ... Benne van /

szép két Szem, a' melly hóditón beszél **Bi** Iz-ról 1:367; Hogy e' Tetem fagyos, hogy e' szemek / vakok... (párh) **B** 1:553; a' Szülők Polyák / Ország felé néznek kisírtt szemekkel [= szemükkel], / mert tán Fiuk Endrével ott veszett **P** 2:125; A' Becsületes kinoztatik, / megostoroztatik, kipörkölik szemeit **B** 4:426; Jaj a' szemeknek, mellyek ezt / láttyák — jaj a' szívnek, melly érezi! (párh) **Iz** 1:352; Attya' vétke végett [= miatt] egykor a' / kis Béla elvesztette két szemét [= megvakíttották] **B** 5:157; siket fül — szem homályosúl — **B** M holttesténél 5:368; Melinda! ... Világot érő szép szemed berogy **Si** 5:371 // de a szemem közé se néz [M] **O** Pr:29; midőn nekem *Luczi* / nem néz szemem közé, előre már / tudom, *Luczim megént* csalárdkodik **Bi** Pr:31; légy velem hideg-vér ... hogy merően / nézvén szemek [= szemük] közé, becsületes / tekéntetemnél elvakúljon a' / Szentségtörő [= O] **B** 2:406 // Midőn bejöttem ez' / Országba — mindjárt szemembe tűntél [= felfigyeltem rád] **O** M-nak 1:380 // Német! te megnyitottad a' szemem'! [= felvilágosítottál] **B** Bi-nak 2:423; im' kaczajt hallottam fel. Szemem / világa elveszett [= elöntött az indulat] **Iz** 4:53; lopjatok / csak a' szememből minden könnyeket / ki [= fosszatok meg a' fájdalom, a' sírás jogától] **E** 5:132 // szerelmes Bánk-bán' szemének illy titok nehéz (meton) /Vö: *nehéz* 2/ **Bi** Pr:45

a) könnybe lábad a ~-e: 'elönti szemét a könny': könnybe lábbad a' szemem, / ollyan nagyon tudom heves szerelmünk' / áldott javát savát meg *érzeni* (gúny) **Bi** Pr:13; Sirtt bennem a' Lélek, hogy a' pazarlást / szemléltem, és minden Magyar' szeme könnyekbe lábbadt **P** 2:177

2. (átv) 'tekintet': Lennél csak egyszer enyim Melinda, úgy / az álmot útálnám, mivel szemed' / szememtől elvenné (tőism) **O** 1:427; Az a' tűz, mellyet a' / Természet alkotott az Aszszonyok' / szemébe, olly sebessen elragad, / hogy... **G** 1:494; hiú szemekkel / néztem magam körül — nevetve mást **Bi** 2:379

a) ~-be ~: 'nyíltan, egyenesen': "Szabad teléntet, szabad szív ... kézbe kéz, és szembe szem, — mi nállunk / igy szokta a' Szerelmes" **M** O-nak 1:445

b) ~-e elé jön: '(képzeletében) megjelenik': ha szorongat a' szegénység ... a' meny-ország sem jön olly' / szép színben a' szemünk elébe **T** 3:242

c) ~-mel tartván: 'tekintetével követve': Szemmel tartván [O-t], alig értem Melinda' ajtajához, a' midőn... **Iz** 4:40

3. (átv) 'látásmód, értékítélet': [G] azért tetőz / munkákat a' munkákra, hogy szemem' / elkábulásakor, szívemben, a' benn- / lakó becsületet megölje? **B** 1:222

4. Sz: Csóka Csóka társának szemét / ki nem kaparja? [= az azonos érdekűek összetartanak] **Bi** 2:414

Vö: *üvegszem*

személy 5 fn

1. 'egyén, valaki': Mit is beszéllek én / ezen megúnta fagyos személy' üres / szivének, a' ki eddig sem tudá azt, / hogy mit tegyen [= jelent] *fórróan érezni* **O** Bi-nak Pr:8; "Ő egykor egyj szegény koldús személyt / el-kergetett magától" **Si** a feleségéről 1:41; Ah én szerencsétlen személy vagyok! **M** 3:15

2. vkinek a ~-e: 'helyettese, teljhatalmú megbízottja': Bánk a' Király' személye — esküszöm, / meg is fogok felelni ennek **B** 1:576; Ezen Haza- 's Felség-árulót [= P-t] / lánczokba verjétek — parancsolom, én, a' Király' személye **B** a bleneknek 2:316 /Vö: KrK. 457/

szemérem 1 fn

'tartózkodás minden olyan tettől, amely az erkölcsbe, illembe ütközik': Szemérmemet meggyőzve, mindenütt / nyomába voltam [O-nak] estve ólta **Iz** 4:28

szemérmes 1 mn

'(szerelmi vonatkozásban) tartózkodó, szigorú erkölcsű (személy)': bi-

zonnyal az / enyim fog ő [= M] — az a' szemérmes angyal — enyim fog ő lenni **O** Pr:2

szemét 1 fn
'eldobott, elhullott piszkos anyag': mint közönséges Tolvaj vitettem / tömlöczbe, és ... a' Nép szeméttel / dobála **Mi** 5:126

szemfedél 2 fn
1. 'az a lepel, amellyel a halottat letakarják': Oh, hogy egyj zivatar le nem / csadarja [= sodorja, csavarja] szemfedelét képéről! **B** 5:340
***2.** (átv) 'fedőnév, amely vminek igazi arculatát elrejti': Melinda' szép mocsoktalan neve / ma szemfedélül szolgál egyj setétben / ólálkodó csoport között! **B** 1:195

szemlél 2 ts i
(vál) 'lát, néz vmit': Sirtt bennem a' Lélek, hogy a' pazarlást / szemléltem **P** 2:177; // tn (ritk) Keresztények valának ők, / kik csak tanúságúl szemléltek az / imádtatott Keresztre — látni, hogy ... **P** a merániakról 4:625

szemtelen 1 mn
'sértően, tiszteletlenül viselkedő (személy)': Ah te szemtelen! **Iz** Bi-nak 1:364

szent ~ Szent ~ Sz: 18 /16, 1, 1/ mn, fn /16, 2/
I. mn
1. (Vall) 'olyan (személy), akit az egyház valláserkölcsi szempontból tökéletesnek, példaképnek nyilvánított': [G-nak] Megkell erősítenie régi (szent / első Királyunktol kitett [= törvénybe foglalt]) Szabadság- / beli jussainkat **P** 2:227; 20-kán, mint Sz: [= szent] Lestár napján **Zls** levélből olvasva 5:49
a) (felkiáltásban, érzelem kifejezésére): Oh szent Teremtő! **T** 1:243; Oh véghetetlen szent Könyörűletesség! **B** 1:415; [B: remélj / egyj nyúgodalmas éjtszakát] Uram, szent Isten! adj Te! **Mi** 2:437
2. (Vall) 'Isten tiszteletére szánt, vallásos cselekményekkel kapcsolatos (dolog)': Bűnöm bocsánatjáért, ölni, a' / szent Földre kellett volna mennem **Bi** 3:348; olly' / irtóztató legyen majd sorsotok ... hogy a' Meráni csontokat ... mint- / még annyi szent Ereklyét légyetek / imádni kéntelenek **O** Ó a bleneknek 4:635
3. (Tört) ~ korona: 'a királyi hatalom jelképe': nem áldozott- / le szennyel a' nap szent Koronám felett **E** 5:308
4. (átv) 'társadalmi értéke folytán nagy megbecsülést érdemlő (dolog)': Már légyen / akárkié a' Föld, és a' Vagyon — / egyj szív *marad;* 's így — szent Haza, *békeség!* **P** 2:338; Akaratunkat, a' / leg-ostobább köntösben is annyira / szenté teremteni, hogy azt egyj egész / ország imádja **G** 4:109; mocsok nem volt rajtam soha / más, mint kiontott vére a' Haza', / és szent Igazság' Ellenséginek **Mi** 5:123
a) (átv) 'vkinek a számára nagyon becses, mindennél értékesebb (személy, tulajdonság)': ...mert szent előttem a' Királyom **P** 2:157; Királyom! én veled nem harczolok! / Szent vagy te én előttem — Istenem, / 's Hazám után a' legszentebb **B** E-nek 5:269 [Vö: KrK. 462]; szentebbek is / lesztek ti, mint egy jó Fiúnak a' szülőitől maradt Ereklye (hsl) **B** az asszonyokról 4:346; Melinda! — szent / név! **B** 1:207
II. fn
(Vall) 'az, akit szentté (1) avattak': bedugtak egyj Klastromba: hogy pedig / még életemben szenté lenni kedvem nem volt, kiszöktem **Bi** 3:352; egy tekéntet [= Mi-é], melly az ördögöt / magát is arra birta volna, hogy / egyj megszorult Szentet segiteni / siessen **B** 4:517
Vö: *védszent*

szentel 1 ts i
*(ritk) vmilyennek ~ vkit: 'vmilyennek nyilvánítja; magasztalja': [a becstelen embert] vakon a' Hír legemberebbnek szenteli — / fő-hívatalra lép **B** 4:437

szentség 1 fn
(Vall) 'vkinek szent (1, 4/a) volta':

semmi sincsen olly' gyalázatos, / mint viszszaélni az Aszszonyi gyengeséggel! az Alkotónak szentségébe be- / törés ez **B** 4:360

szentséges 1 mn
(felkiáltásban) 'legszentebb': (fellobban) Menyben lakó szentséges Atyám! ide / mindentudásod' égi cseppeit! **B** 1:212

/szentségtörő/ Szentségtörő 1 fn
'az, aki vmely valláserkölcsi parancsot v. szentséget semmibe vesz': Oh, légy velem hideg-vér ... hogy ... becsűletes / tekéntetemnél elvakúljon a' / Szentségtörő [= O] **B** 2:408

***szentül** 1 hsz (nép)
'szent (1) esküvel': [a kalmár] bár millyen szentül is fel- / fogadja a' kivalasztott Jószáginak / a' féretételét — még is hazud **Bi** 1:295

szenved 1 tn i
'kínzó fájdalmat érez; gyötrődik': jut é eszedbe még, / mit szenvedett ő [= P] értted? **B** E-nek 5:221
Vö: *kiszenved*

szenvedés 1 fn
'lelki fájdalom': Midőn / Fülöp / Király' ölettetése végett [= miatt] / gyanúba jővén, szenvedésemet / elébeszélltem, olly szerelmes érzés / csillámla kedves könnyeidben **O** M-nak 1:392

szenny 2 fn
(átv) 'erkölcsi tisztátalanság; gyalázat': Nincs senki ... ki e' szennyet Nagy-aszszonyán / nem undorodna hagyni? **E** 5:238; nem áldozott- / le szennyel a' nap szent Koronám felett **E** 5:308

szennyes 1 mn
(átv) 'erkölcsi szempontból tisztátalan (kéz)': [G: (kezét nyújtya a' csókolásra)] (nem fogadja el) El ezzel a' szennyes kézzel! **M** 4:147

***szennytelen** 1 mn (ritk)
(átv) 'erkölcsileg tiszta (jelképes dolog)': Konák' bemocskolója! a' ki ... mártírrá tetted az Erkölcsöt, és (sírva fakad) testvéri indulatból / egyj szennytelen Nyoszolyának eltörése / végett, Király-házban bordélyt nyitottál **M** G-nak 4:160

szép 30 mn
1. 'tetszetős, gyönyörködtető (személy, dolog)': az a' / szép Győzedelmes [= M], kit megkellett volna győzni, / amott megy **G** 1:482; Felhozta hát ide / szép egyjügyű Feleségét a' Nagy-úr **Bi** B-nak 2:370; Ha a' szegény Hold férjhez adja szép / Leányait, mondjátok, hogy... **M** 3:37; mély síromon / túl a' Halál' szép halvány angyala / meg fog mutatni megént **M** B-nak 4:397 // Kár illyen egyj csínos Főért ... Benne van / szép két Szem, a' melly hóditón beszél; / szép Ajakak, édessen beszéllenek **Bi** Bi iz-ról 1:367—368; Felelj; de szóval, és ne így! hiszen / szép könnyid elbúsíthatnák az Ég' / lakossait **B** M-nak 3:21; Melinda! ... Világot érő szép szemed berogy (allit) **Si** 5:371 // A' jó Merániak legszebb lovon / ficzánkolódnak **T** 3:187; ...hisz öszve karmolázná a' szegénynek / patkója a' szép síma padlatot! **T** 3:220; lerontatád az Ősi / szép várakat **Mi** G-nak 4:228; (ki-kinéz ablakon) Vitézi módra méssz- / le szép nap! **G** 4:321

a) (áll-ként): Midőn kezem' megkérte ... szép se volt igen; de ... egyj Caesar állott előttem! **M** B-ról 1:442; Szép / volt mint az Erkölcs (hsl) **Mi** M-ról 4:248

b) 'tetszetősnek látszó, de valójában értéktelen (dolog)': hogy elpirúljon, / leráncom e' parázna Bíborosrol [= O-ról] / a' szép al-orczáját kaczagtatón **B** 2:403; Ha hogy te is szavadnak embere / lettél, 's betellyesítted volna szép / igéretid... **Bi** O-nak 3:370

c) 'kedvező, tetszetős (dolog)': ha / szorongat a' szegénység, a' pokolt / nem féljük — a' menny-ország sem jön olly' / szép színben a' szemünk elébe **T** 3:242

d) (megszólításban) 'kedves': Kövesd Melindát szép Kis-Aszszonyom **Bi** Iz-nak 1:357

e) 'jóindulatú (megnyilvánulás)': miért? te kérded / azt Bán? szegény Lélek, sajnálhatom / szép gyengeséged' (oximoron) **P** B-nak 2:107

2. 'boldog, kellemes (körülmény, időszak)': Szerelmet érzek én, 's csak az meríthet / végnélkül édes Elysiumba, hol / önnön szerelmünk *önn' Királynénk, / szép életünk' Világa* **O** Pr:50; Oh ti szép / napok! ti édes éjtszakák (párh) **Mi** 4:250; Oh Melinda! eltűnt / a' szép idő **B** 5:332

3. 'erkölcsi tekintetben kiváló (tulajdonság)': Oh bizon / egy Aszszony álma vajmi gyenge a' szép / Hívségről **O** Pr:39; a' könny az a' / gyöngy, mellyel a' halálos-ágyba' fekvő / szép virtus ékesíttetik! **G** 1:508; Én ez' országodba úgy / jöttem be egykor, mint egyj Aszszonyi / szép Érdemünkel [= érdemünkre] büszke L'ány **Iz** G-nak 4:14

a) 'ismert, becsült (név)': Oh te szép *nevű* / Magyar — Magyar? **P** 1:73; Melinda' szép mocsoktalan neve / ma szemfedélül szolgál egyj setétben / ólálkodó csoport között! (ell) **B** 1:194

4. 'a maga nemében kifogástalan, értékes (dolog)': Szép Földeinkből / vadászni berkeket csinálnak, a' / hová nekünk belépni sem szabad **T** 3:197

a) (gúny) 'elítélendő, csúnya (dolog)': [O: Rémitőn fogok fizetni / gazemberes tanácsodért] No még / e' volna szép **Bi** 3:325

5. 'sok; jelentős értékű (összeg)': Szép pénz; de adhatsz é hát mindenik, / szükölködőnek? **T** B-nak 3:260

szépen 2 hsz
(gúny) 'furfangosan, ügyesen': No de szó a' mi szó — ők [= G-ék] szépen is fogának a' dologhoz **Bi** 2:366; [G] Megbékélt; álmos is volt! / szépen kidolgozott csalárdkodás **B** 3:89

szerelem ~ **Szerelem** 14 /13, 1/ fn
1. 'nemi vonzalmon alapuló érzelem': ha csak reá találok is / gondolni, könnybe lábbad a' szemem, / ollyan nagyon tudom heves szerelmünk' / áldott javát savát meg *érzeni* **Bi** Pr:14; vígyázz! talán világnái [= helyes megvilágításban] útálat a' szerelme [M-nak] **Bi** O-nak Pr:34; Szerelmet érzek én, 's csak az meríthet / végnélkül édes Elysiumba, hol / önnön szerelmünk *önn' Királynénk* **O** Pr:47—49; Oh / te elragadtató Szerelem te! a' / melly *Éva'* csábítója volt, ugyan / illyen szerelmet érezett az a' / Kigyócska **Bi** Pr:55—57; Szerelmem által egyj lehet / csak boldog, és szerencsés — az pedig / Bánk **M** 1:411; M'ért hogy ... szerelmem / olly vágyakat nevelni kéntelen, / mellyek talán elmémtől fosztanak meg—! **O** 1:423; Eszelős szerelmem egyj egészszen új / világot álmod őrültségiben **O** 1:431; nem tiltottam soha / tőlled szerelmet! **G** O-nak 1:477; majd Bíborunk' bemocskolása, majd / megvettetett szerelmem által a' / r'ád háromolható szégyen gyötör **O** G-nak 1:512; a' pártütés kiáltoz, a' szerelmem tartóztat (ell) **B** 1:571; Köszöntsd helyettem ősi / Váram' — vezessen békével szerelmem! **B** M-nak 4:406

2. (átv) 'erős, szenvedélyes ragaszkodás': Hát a világnak egyjik Pólusától a' / más Pólusig, szerelmeimben, én / miért öleltem mindent egybe? ... miért te benned, oh Melinda!? **B** 1:248

/szerelemféltés/ Szerelem-féltés 1 fn
'a szerelme hűtlenségétől félő ember lelkiállapota; féltékenység': Egyj sincsen a' sok emberi Indulat / között, mellynek olly' kevésbe kerüljön a' / képzeltt Lehetség' által-öltözése / az Igazra, mint a' Szerelem-féltésnek **Bi** 3:299

***/szerelmeféltő/ szerelme féltő ~ Szerelme-féltő** 2 /1, 1/ mn-i in
'féltékeny (személy)': Bánk! te nem mered kimondani / talán? [...] *A' Szerelme-féltő / Bánk-bán!* (kaczag) **B** 1:243; Felhozta hát ide szép egyjügyű Feleségét a' Nagy-úr, / bár mint dörömbözött szerelme féltő / nagy szíve **Bi** B-nak 2:371

szerelmes ~ Szerelmes 6 /4, 2/ mn, fn /4, 2/
1. mn
1. 'olyan (személy), aki szerelmet

(1) érez': szerelmes / Bánk-bán' szemének illy titok nehéz **Bi** Pr:44

2. 'szerelemmel (1) teli (érzés)': Midőn ... szenvedésemet / elébeszélltem, olly szerelmes érzés / csillámla kedves könnyeidben **O** M-nak 1:393

*(ritk) (felkiáltásban) ~ Isten: Isten': Oh, én szerelmes Istenem! **T** 1:205; oh szerelmes / jó Istenem, be meg csalatkozék! **M** 1:376

II. fn

'szerelmet (1) érző személy': 'S ugyan tovább láttak ők, / mint a' Szerelmes? (hsl) **B** 1:218; „kézbe kéz, és szembe szem, — mi nállunk / igy szokta a' Szerelmes" **M** 1:446

szerencse 17 fn

I. 'véletlennek látszó körülmények sorozata; sors': átkozott hajón evez szerencsém, / 's elül, ha hogy reája nem vigyázok (megszem) **Bi** 2:359; Bolondokat lelhetsz; de engem' a' / szerencse itt uraddá tett **O** Bi-nak 3:399

2. 'kedvező sorsfordulat': M'ért akarsz elvenni egyj / szerencsét, melylyet nem adhatsz viszsza? **Bi** O-nak 1:306; sem a' / búdban, sem a' szerencsédben soha / ok lenni nem kívánok (ell) **Bi** O-nak 1:310; M'ért hogy Reményem szerencsém' / vígságait haladja **O** 1:422; Szorongatást / okoz talán a' jó szerencse? **P** 2:3; te nagy / sorsodban elvakúltt kevély-eszű, / reszkess szerencsédtől — jó éjtszakát! **Mi** G-nak 4:316; (merően néz utánna) Reszkessek a' szerencséimtől? miért? / Gertrúdis a' szerencsétől legyen / reszketni kéntelen— ? **G** 4:317—318; Szerencsémtől— ? **G** 4:320; A' Gyermekek tapossanak Annyokon, / midőn az Attyok messze Tartományban / fárad szerencséjek miatt? **Mi** P-nak 2:204; Minő szerencséért? hogy enged egyj / Aszszony [= G] kevély áhítozásinak... **P** Mi-nak 2:205; No, nézd ezen kevés hajat ... ha most ennyivel meg- / tudnám szerencséd' váltni ... nem tartanám méltónak e' csekély erőre **Bi** O-nak 3:333; Leány! szerencse, hogy / te vagy— **G** Iz-nak 4:6; A' Mohádik el- / vették szerencsém', Nyúgalmam', Fiam— (párh) **Mi** 5:117

a) 'jókívánság vminek a sikeréhez': Úgy hát szerencsét kivánok **P** a bleneknek 2:88; „Áldás, 's szerencse néked Nagy Királyné!" **Zls** levélből olvasva 5:50

szerencsés 2 mn

1. 'olyan (személy), akit szerencse (2) kísér': Szerelmem által egyj lehet / csak boldog, és szerencsés — az pedig / Bánk **M** 1:412

2. ~-en: 'sikeresen; baj nélkül': No — élj szerencséssen **Bi** O-nak 3:321

szerencsétlen 4 mn, fn /2, 2/

I. mn

'olyan (személy), akit balszerencse ért': Ah én szerencsétlen személy vagyok! (lerogy a' földre) **M** 3:15; Szegény szerencsétlen Melinda! **B** 3:16

II. fn

'szerencsétlen személy': (meglátván Somát, a' Király mellöl elkapja) Szerencsétlen, mit vitt ide? **B** 5:151; „Ártatlan" ezt nyögé utólszor az / elhunytt szerencsétlen [= G] **Sol** 5:278

szerencsétlenség 1 fn

'kedvezőtlen állapot; balszerencsés helyzet': Szerencsétlenségembe' kezdem / esmerni Udvarod' — millyen mohon / kap a' gyalázaton, hogy gúnyolódjon! **Iz** G-nak 4:62

szerént →*szerint*

szeret 12 i

1. ts 'szeretetet érez vki iránt; nagyon ragaszkodik hozzá': Mi lelte Húgomat? ... mint Attyát úgy szeret, / és még is elfut (hsl) **Mi** 4:182; hiszen úgy szerettelek / titeket szünetlen, mint szintén magam' (hsl) **E** 5:245; Magyarok! igen jól esmérem — szeretnek, / enyimek! **E** 5:448; Vétkül tulajdonítsuk azt neki [= G-nak] / hogy a' Felekzetét jobban szeretné, / mint a' Magyarságot? (hsl) **B** 2:265

2. 'szerelmet (1) érez vki iránt': [O: Melinda szánakoz / rajtam, midőn...] Még / innét az ördög ássa azt ki, hogy / szeret **Bi** Pr:26; [B] Férj, kit [M] szeret **Bi** 1:291; Hisz' Isten /

én nem vagyok — ha mást szeret [O] **Bi** Iz-nak 1:340; Lemondaszsz? ... úgy / Lelkemre mondom hát nem is szeretted [M-t]! **G** O-nak 1:490; Szerettem esküszöm; de most eszem / szóltt-fel **O** 1:491; Szerettem Ottót— **Iz** 4:19

a) tn 'szerelmes (1)': Engedj- / meg [= bocsáss meg]! vak valék, mivel szerettem **O** M-nak 1:396

3. ts 'akar, kíván vmit': Önn' magunknak *az / lehetni*, a' minek *szerettyük;* és / másnak *parancsolhatni* ... mitől / foszthatsz meg, Ottó, még tán engemet!!! **G** 4:111

**szerethet* 3 i

1. ts 'tud, képes szeretni (1)': Egyj olly Teremtés [= G], a' kinek nem ez / hazája ... bennünket az vallyon szerethet e'? **P** 2:43

2. ts 'tud, képes szeretni (2)': Olly' igen szerethetém [O-t] / még akkor is, hogy megcsaltt engemet **Iz** 4:24

a) tn: Melinda! Oh m'ért kell nekem / ollyan nagyon szeretni, mint soha / még nem szerethetett egyj szív is! (hsl) **O** 1:419

**szeretni* 3 fn-i in

1. 'szeretetet érezni' ...egyszer'-smint szeretni- / is ölni is szándékoztok (ell) **B** P-nak 2:216; Mindenütt / Ottó! az, a' kit én olly annyira / szeretni kéntelen valék— **E** 5:352

2. 'szerelmet (1) érezni': Oh m'ért kell nekem / ollyan nagyon szeretni, mint... **O** 1:419
Vö: *belészeret*

szeretet 1 fn

'erős ragaszkodásban, odaadásban megnyilvánuló érzés': számtalanszor / térdeple sírva itt az emberi / szeretet; de senki sem nyitott neki / ajtót (meton) **P** G holttesténél 4:623

szerette 9 mn (ritk)

'vkinek nagyon kedves, szeretett (személy)': Szabadítsd szerette Húgomat Melindát! **Si** B-nak 2:438; Átkozza Férjem ... a' szerette gyermeket, / mert a' Bojóthi Melinda szűltte azt **M** 4:138 + **B** 5:152; Szerette jó Királyunk, Endre! **B** 4:462 + 4:547; 5:198; alig tudám szerette Aszszonyom / testét kimenteni **T** 5:384; itt, ártatlanul megöltt / szerette Hitvesemnek teste mellett... **E** 5:402 // Hazám szerette jó Hazám, *Bojóth!* **Mi** 1:10

szerez 1 ts i

'(lehetőséget) teremt, nyújt': Köszönöm Nagy-aszszonyom, / hogy ... alkalmatosságot szerzél nekem / *ezzel* (Ottóra mutat) sok édes múlatságra is— **M** G-nak 1:457

**szerezhet* 1 ts i

'hozzájuthat vmihez': ő [= B] boldog ember! enyhülést szerezhet; / szabad folyáson úszhat a' dühe **E** 5:393

/szerint/ szerént 4 nu (ritk)

'a névszóval jelölt fogalomhoz alkalmazkodva, azt követve': (unatkozva) Néném, tehát mi lessz kedved szerént? **O** G-nak 1:510; Ha / Törvény, 's szokás szerént cselekszetek, nem / csak én, hanem minden Magyar segítő / kezét sietve nyújtaná **B** a bleneknek 2:239; Tudván hogy a' hasonló emberek / kények-szerént várják-meg a tanácsot, / két-féle-képpen adtam még is azt **Bi** O-nak 3:376 // én / csak a' folyó szerént úsztam [= a többséggel tartottam] **Si** 5:84

szerszám 1 fn

'munkaeszköz': Ha engemet Prometheusom csak egyj / hangyának, és az égi tüzet talán / még abba is sajnálva, egyj hideg [= élettelen] / szerszámnak alkotott-meg volna, úgy / szolgálatodra tán lehetne hangom **B** Iz-nak 3:75

***/szétszakaszt/ széjttszakaszt** 1 ts (ritk)

'több részre szakít; széttép': Szedd rendbe Lélek magadat, és szakaszd / széjtt mind azon tündéri lánczokat, / mellyekkel a' Királyi székhez, és / a' Hítvesedhez, gyermekidhez, olly / igen keményen megvalál kötözve! **B** önmagának 1:580

szikra 1 fn
(átv) 'erős indulat, felfokozott érzés megnyilatkozása': Te engemet magadhoz hívatál / szikrát okádó vérem' éktelen dühében **B** G-nak 4:512

szín 2 fn
1. 'vminek a megjelenési formája, arculata': ha / szorongat a' szegénység ... a' meny-ország sem jön olly' / szép színben a' szemünk elébe **T** 3:242
2. ~-ből: 'színlelésből, tettetésből': leg- / alább csak egy vidám tekéntetet / mutatna hát [= G], ha színből is **P** 1:121

színlett 2 nn (ritk)
'megtévesztésül mutatott, színlelt (érzelem)': Akkor Melindárol lemondok, és / színlett Feláldozásom annyival / jobban kötöz szívéhez **O** Pr:37; Hiszen / könnyezni kell, hogy áldozattya színlett / becsét nagyítsa **G** az asszonyokról 1:505

/szintannyi/ szint/annyi ~ szint/annyi
2 /1, 1/ nm
'éppen annyi; ugyanannyi': Oh / a' *Nemzet!* — a' hány Fő, szint'annyi Ész **P** 1:135; ha Hét az úttzán hétszer el- / esett, azon szint' annyiszor kaczagjuk magunkat el— **G** 4:569

szinte 4 hsz
'kevés híján; majdnem': Szinte el / indúltam, a' midőn... **Si** 1:38; torkokon [= torkukon] kegyes Nagy-asszonyunk' / sültt főttje olly mohon rohan le, hogy / majd szinte megfulladnak **P** 1:80; csak egyszer / forrtt szinte a' torkomra **Bi** 3:359; Ni, szinte elfelejtém— **Mi** 4:185

szintén 2 ksz
(ritk) 'ugyancsak, hasonlóképpen': hiszen úgy szerettelek / titeket szünetlen, mint szintén magam' **E** 5:246; Mindenütt / Ottó! az, a' kit én olly' annyira / szeretni kéntelen valék — kiért / szintén alattvalóim' gyűlölésit / vontam magamra **E** 5:353

szintúgy 1 hsz (ritk)
'ugyanúgy': a' vén *Myska-bán* / ... el nyeré *Zalá*ban / *Zelelgeh* jószágot ... mintha más szintúgy megmenteni, nem tudta volna a' Királyfiakat **Udv** 5:8

sziszeg 3 tn i
'(ember) szorult helyzetben fojtott hangot hallat': Most hát sziszegj azon gödörben, a' / mellyet magad véstél magadnak **Bi** O-nak 3:379; (utol éri, 's agyon szurdalja) Sziszegj — sziszegj, Kigyó! te itt maradtál **B** G-nak 4:590

szív ~ sziv ~ Szív 43 /33, 9, 1/ fn
1. (átv is) 'az emberi test vérellátását biztosító szerv': hiszem beteg Feleségem, és öt éhes / porontyaimnál [= porontyaim miatt] szivem majd kiugrott **T** 3:124; Ő [= G] Táncz-mulatságokat ád szűntelen... és nekünk / szívünk dobog, ha egyj Csaplár-legény az / úttzán előnkbe bukkanik, mivelhogy / a' tartozás mindjárt eszünkbe jut **T** 3:184
a) 'ez mint az érzelem jelképe': enyém fog ő [= M] lenni, kiért sokat / olly nyughatatlan szivvel éjtszakáztam **O** Pr:4; [G] azért tetéz / munkákat a' munkákra, hogy szemem' / elkábulásakor, szívemben a' benn- / lakó becsületet megölje? **B** 1:223; [M-ról] le akarsz mondani? / nem esmered tehát az aszszonyi / szív' gyengeségeit? **G** O-nak 1:503; Királytokat / úgy [akarjátok] tenni a' Királyi székre, hogy / *Gertrudis* esttén szíve megrepedjen? **B** a bleneknek 2:213; lopjatok / csak a' szememből minden könnyeket / ki, mellyek olly édessen törlik a' / fájdalmamat szivemből el **E** 5:134; azt akarják, hogy kivessem itt' / a' Kedvesért való fájdalmamat / szivemből, és egyj pártoson kesergjek! **E** 5:217; nem ezt akartam én — / nem ezt! ... hasadj-ki szív **B** 5:369; Mit is beszéllek én / ezen megúnt fagyos személy' üres / szivének, a' ki eddig sem tudá azt, / hogy mit tegyen [= jelent] *fórróan érzeni* **O** Bi-nak Pr:9; [G] A' ki nem érdemes / hogy a' szerette jó Királyom' áldott / szivét kezében tartya **B** G-ról 4:548; Mindent bocsáss meg vérző szív, csak ezt / ne hagyd magadtol elrabolni **E** önmagának

5:299; 'S illyen egyj ember? ... még is kezében / a' Némye' szíve **Bi** O-ról 1:324; Buzogj te meglopattatott / sziv, árva gyermekid kiáltanak! **É** önmagának 5:428

b) 'a szerelem jelképeként': Akkor Melindáról lemondok, és / színlett Feláldozásom annyival / jobban kötöz szívéhez **O** Pr:38; A' Férj se' várjon / az aszszonyának szívétől soha / többet; csak a' mit egyj becsületes / Kalmártól... **Bi** 1:293; Jaj a' szemeknek, mellyek ezt / láttyák — jaj a' szívnek, melly érezi! (párh) **Iz** 1:353; Egyj szív után esenkedék, hogy e' szívem' feloszszam **O** 1:382; [G: mi ingerelte olly / nagyon fel őtet [= M-t]?] Szívem **O** 1:465; Szíved? **G** 1:465; oh / Gertrúdis! add tanácsodat nekem / *hogyan lehessen enyim Melinda szíve*? **O** 1:527; Felhozta hát ide ... Feleségét a' Nagy-úr, / bár mint dörömbözött szerelme féltő / nagy szive **Bi** 2:372

c) 'az egyén érzésvilágának jelképeként': ezek talán csak úgy fogadtt / szolgái voltak egyj veszett írígy Embernek, a' ki nyúgodalmamat / sajnálva, itt (szívére ver) szorongatást okozni, / 's döbbentni szívemet kívánta **B** 1:235; ládd mint buzogsz / érette [= E-ért], még is a' szívét akarnád / kitépni! **B** P-nak 2:321; "Nem maradtt / semmin, csak egyj szívem" **B** P-t idézve 2:332; Már legyen / akárkié a' Föld, és a' Vagyon — / egyj szív *marad*; 's így — szent Haza, *békeség*! **P** 2:338; hazámba vágy / a' szívem **Iz** 4:72; no már / jó éjtszakát szívem vég-nyúgodalma! **Mi** 4:239; a' nevelésnek egyj / jó magja sem marad szivekbe' [= az asszonyok szívében] meg **B** 4:338

d) 'az ember legbenső érzéseinek jelképeként': szentséges Atyám! ide / mindentudásod' égi cseppeit! ... hogy e' nagy fátyolon / általlássak, és eszemmel a' Halandók' / szívébe nézhessek, mint tükörbe (hsl) **B** 1:216; "Szabad tekéntet, szabad szív, szabad / Szó ... mi nállunk igy szokta a' Szerelmes" **M** B-ot idézve 1:444

3. (átv, meton) 'az érzelmi életében tekintett ember maga': A' sok udvari / szívek között ... tied volt / legegygyügyűbb, ártatlanabb, Melinda! **O** 1:383; Udvarunknak nagy szüksége volt / tapasztalatlan egyűgyű szívekre **M** 1:389; Oh m'ért kell nekem / ollyan nagyon szeretni, mint soha még nem szerethetett egyj szív is! Oh / m'ért kell nekem csak nyögni ott, / hol minden érző szív megrészegedne / örömébe'! **O** M-nak 1:419—421; Kevély spanyol szív, hol maradsz? **Si** önmagának 2:458; Tanácsot álmod e' / szív **B** önmagáról 3:52; meg- / loptad Királyi Férjedet — kitépted / kezéből a' Jobbágyi-szíveket **M** G-nak 4:156; Mindenható, ments-meg kerűletétől [= G hatásától] / minden tapasztalatlan szíveket! **M** 4:173; Kétségbe kéne esnem, ha egyj / Meráni Aszszonyért [= G-ért] hasítanék / illyen nemes szívet ketté **B** Sol-nak 5:276; Hogy illy nemes Szívekkel egybe' / férkezni nem tudtál Gertrúdisom!!! **E** 5:449

*4. (ritk) ~-ére esik vkinek vmi: 'érzékenyen érinti, bántja, sérti': [G] leg- / alább csak egy vidám tekéntetet / mutatna hát ha színből is; nem esne / ollyan nagyon szívére a' Magyarnak! **P** 1:122

***/szívbüszkeség/ szív-büszkeség** 1 fn (ritk)
'önérzet, hiú büszkeség': minden, a' mi a' Fejér személyek' / szív-büszkeséginek hízelkedik, / egyj úttal az már tettzik is nekik **Bi** 1:283

szível 1 ts i
'szeret, kedvel': Sok Férjfiak ... az / ollyat, ki könnyű győzedelmet igér, / azért se szívelik; de légyen a' / megháditás nehéz, már akkor ők / csak puszta büszkeségből is belé / szeretnek **Bi** fz-nak 1:361

szó ~ Szó 25 /24, 1/ fn
1. 'a beszéd legkisebb jelentéssel bíró egysége': Mindenik kimondatott szó / hazud **P** 1:106; ha megmutattya [G], hogy a' Hazám' boldogságán segít ... egy szót se szóllok **P** 2:231; Ember! csak egyj szót még ... 's fejed lábadnál fog heverni **O** Bi-nak 3:396;

Hol van [O]? Szavát hallottam **My** 3:425; nem hallá [P] többet egyj / szavunkat is — lelkét ki adta ott' **Sol** 5:231

a) egy ~-t: 'maradj még egy szóra!': Egyj / szót csak, Melinda —! **O** 1:374 + 1:416; **B** Iz-nak 3:83; **B** G-nak 4:457

b) egy ~-ra: 'egy pillanatra': Meg áll / egyj szóra a' Természetnek folyása **E** 5:418

2. 'kijelentés, mondanivaló': bort adnak nekik; / de a' mi egyj filiérbe sem kerűlne — jó szót, figyelmet, nem találnak itt **P** 1:146; Bánk, Bánk, emlékezek / szavadra — **M** 1:440; Bánknak a' szavára? **O** 1:440; "Szabad tekéntet, szabad szív, szabad / szó ... mi nállunk így szokta a' Szerelmes" **M** B-ot idézve 1:445; Az a' tűz, mellyet a' / Természet alkotott az Aszszonyok' / szemébe, olly sebessen elragad, / hogy azt csak egyj nyájas szó is dühös / lángokra gerjeszti **G** 1:495; Úgy állj meg itt, *pusztán*, mint akkor, a' / midőn az Alkotó szavára a / reszketve engedő Chaos magából / ki bocsájta **B** 1:586; Sírsz? / Felelj; de szóval, és ne igy! **B** M-nak 3:20; Csak egyj / szót most — mulandó egyj szót; és oda / ő [= B] viszsza hozhatatlanúl! **E** 5:416

a) vkinek a ~-ára: 'kijelentését elfogadva; arra alapozva': "Ártatlan" ezt nyögé utólszor az / elhunyt szerencsétlen [= G]: hallotta ezt ősz / Atyám — az ő szavára megvivok [B-kal] **Sol** 5:279

b) ~ ami ~: 'meg kell hagyni; az igazat megvallva': No de szó a' mi szó — / ők [= G-ék] szépen is fogának a' dologhoz **Bi** 2:365

3. 'beleszólás vmely ügybe': Csak egyj szavadba fog kerűlni, és az / irtóztatón megindultt Sors' golyóbisa / más jobb nyomon fog hengeredni el **Mi** G-nak 4:191 + **B** 4:523

4. 'kötelező igéret': Ha hogy te is szavadnak embere / lettél, 's betellyesítted volna szép / igéretid' — legengedelmesebb / lett volna Biberách **Bi** O-nak 3:369

Vö: *jelszó, végszó*

szoba 1 fn

'lakásra alkalmas helyiség': Hajnalban egyj / idegen szobában — rajtam a' kaczaj! **Iz** 4:55

Vö: *előszoba, oldalszoba*

***szócska** 1 fn

'kis, rövid szó (1)': Nem is beszéllek — még csak egyj / szócskát se **P** 1:106

szokás ~ Szokás 5 /4, 1/ fn

1. 'vki által rendszeresen követett cselekvésmód': ez a' derék Aszszony [= G] nagyon / értett azon közönséges szokáshoz ... miképp kelljen az Alattvaló / Nagyoknak orrára az édes Reménység' / üveg-szemét nevetve tenni fel **P** 2:136

***2.** 'az életben kialakult, elismert eljárásmód, szabály': ha [G] megmutattya, / hogy a' Hazám' boldogságán segít / ezen szabadság' eltörlése — egy szót / se szóllok: ám de míg ez a' Szokás, e' Század ... Magyar-javak virágzanak... **P** 2:232; 'S ezen szokást teköntve, mi / szükség setétben bódorogni? Ha / Törvény, 's szokás szerént cselekszetek, nem / csak én, hanem minden Magyar segítő / kezét sietve nyújtaná **B** a bleneknek 2:237—239; mintsem ő [= G fia] az ősi szokásnak [= a megvakításnak] áldozattya / legyen — hüvelykemet nyomom feje- / lágyába inkább — **Mi** 5:305

szokatlan 1 mn

'ismeretlen, nem szokásos (cselekvés)': egyj csekély Igéret / a' zendűlést elnyomhatná; de az / erőszakos Rimánkodás szokatlan / nállad **B** G-nak 4:528

szokik 2 ts i

(fn-i in-i tárggyal) 'szokásszerűen tesz vmit': vesztő-helyet se fogsz te látni, hogy / ottan rikóltthassál — az illy Rikoltót / titokba szoktuk ám eloltani [= megölni] **Bi** B-nak 2:422

a) (tárgy nélkül): "Szabad tekéntet, szabad szív ... kézbe kéz, és szembe szem, — mi nállunk / igy szokta a' Szerelmes" **M** B-ot idézve 1:446

szokott 1 mn
'gyakran előforduló, szokásos (esemény)': a' hasonló / történet életünknek azon szokott, / és kedves ízetlenkedésihez / tartozhat, a' melly megnevettető **G** 4:563

szól ~ szólt 18 /14, 4/ i
1. tn 'mond vmit; megnyilatkozik': Talán haragszik [M]? Mit szólott? **O** Bi-nak 1:261; Bíberách! / mi lessz tehát ebből? hisz' egyszer így, / máskor pedig másképp szólsz — **O** 1:309
a) tn (felszólításban) 'röviden mond vmit; megszólal': [P: De elfogjátok e' hát hinni?] Szólj! / Szólj! (ism) **Mi** és **Si** 1:151—152; Szólj! **O** Bi-nak 1:281; Bíberách, oh szólj, tudná magát / Melinda elfelejteni? **Iz** 1:343; De Istenem! tehát szólj, mit tegyek? **O** G-nak 1:522; Mikhál, te szólj **Si** 2:24; oh / szólj Bíberách, lehetne még talán / meggátlanunk? szólj, szólj! (ism) **B** 2:429—430; Ne szólj — Uram! **Bi** O-nak 3:414; Szólj **G** Iz-nak 4:11 + 4:19; **E** T-nak 5:380; Háláadatlanok! ne szóljatok! **E** 5:108
b) tn (idézet közben) így ~-t: 'így beszélt': *Köszöntöm / Uratokat* (így szólltt) *mondjátok neki, hogy* . . . **P** G-t idézve 2:166
*__c)__ ts egy szót se ~: 'beleegyezik vmibe, elfogadja': ha megmutattya [G], / hogy a' Hazám' boldogságán segít / ezen szabadság eltörlése — egy szót / se szóllok: ám de . . . **P** 2:232
2. tn (átv) 'tartalmával közöl, bizonyít vmit': Oh Hazug! miért nem úgy szóll / a' Hír tehát? **G** B-nak 4:480

/szólni/ szóllni ~ szóllani 4 /3, 1/ fn-i in
1. 'beszélgetni, (egymással) közölni vmit': (körül teként) Titokba, bán, titokba — azomba szóllni / itt nem lehet — **P** B-nak 1:174; Igen, mert — szóllni kellenék — / nagy dolgokat — **T** B-nak 1:201
2. tn '(bizonyos szavakkal) megfogalmazni vmit': [G: Szegény Melinda!] És te tudsz így szóllani? **M** 4:146
3. ha igazat kell ~: 'ha őszinte akarok lenni': és ha igazat kell szóllni, addig én is / sípot faragtam nádatok között, / míg benne ülhettem [Vö: *síp*] **Bi** 2:377
Vö: *felszólal*

szolga 3 fn
1. 'munkára alkalmazott személy': Ő [= G] csorda számra tartya gyűlevész / szolgáit, éppenséggel mintha minden / hajszála egyj őrzőt kivánna **T** 3:175; ezek talán csak úgy fogadtt / szolgái voltak egyj veszett fríjgy / Embernek, a' ki . . . **B** 1:232
2. (átv) 'olyan személy, aki önként dolgozik vmely közösség érdekében': Egykor egyj öreg Paraszt / akadtt elömbe — Igaz, 's hív / szolgája volt Hazánknak (mondja) negyven / esztendeig **B** 4:494

szolgál 2 tn i
vmiül ~: 'vmely célra használatos': Melinda' szép mocsoktalan neve / ma szemfedélül szolgál egyj setétben / ólálkodó csoport között! **B** 1:195; elviszem Melindát. / Egyj elhagyattatott helyen legyen / inkább kenyéren, 's vizen; mintsem itt' / pompába' Bíbor, és a' Hermelin / bemocskolásra eszközül vetessen, / 's szolgáljon egyj Bujának [= O-nak] **B** 2:448

szolgálat 4 fn
1. 'a szolga (2) tevékenysége': egyj tiszteletre méltó ősz kezébe, negyven / esztendeig való szolgálatért, / száraz kenyért nyújtaszsz Magyar Hazám? **B** 4:499
2. 'vkinek a ~-ára: 'arra, hogy rendelkezésére álljon': nem tiltottam soha / tőlled szerelmet! vidámság, öröm, / minden csak szolgálatodra volt **G** O-nak 1:478; Ha engemet Prometheusom . . . egyj hideg / szerszámnak alkotott-meg volna, úgy szolgálatodra tán lehetne hangom **B** Iz-nak 3:76
*__a)__ ~-ára: 'szolgálatáért, segítségéért': [B: Fattyú! megöllek!] ezt ugyan bizon / szolgálatomra nem reményleném **Bi** 2:389

szomszéd 1 fn
'vki közelében lakó személy': Igen — kedves szomszédok! *él / még Bánk, Atyánk — fogom kiáltani* **T** 3:275

szór 1 ts i
'(több egységet) dob vhova': [O emberei] Tűzet hánytak minden felé. / Nagy-úr' rokonnyait lángok közé / szórták — alig tudám szerette Aszszonyom / testét kimenteni **T** 5:384

szorgalom 2 fn
'kitartó odaadás, igyekezet': A' Sógorom? ... a' Vámot valóban / elnyerte Újfalun, mert szorgalommal / töltötte a' Királyné kancsóit **P** 2:200; Véletlen így tanúltam azt ki, a' / mit szorgalommal sem tudtak sokan **Bi** 2:382

/szorít/ szorit 1 ts i
melléhez ~ vmit: 'magához öleli': Menny Tigrisek, Fene- / vadak közé ... 's ha mindened' feláldozván nekik, / hálaadással megnyalják kezed' — / öleld, szoritsd mejjedhez **B** a fiának 3:286

***/szorítani/ szoritani** 1 fn-i in
(átv) 'olyan helyzetbe kényszeríteni, ahol kevésbé érvényesül': [E: Magyar?] Vagy azt hiszed, hogy az engedi, / mint egyj kifestett Kép, magát nehány / szoros vonás közé szoritani? (hsl) **B** 5:175
Vö: *elszorítani*

szorongat 1 ts i
(átv) 'nyugtalanít, nehéz helyzetbe hoz vkit': ha / szorongat a' szegénység, a' pokolt / nem féljük — a' menny-ország sem jön olly' / szép színben a' szemünk elébe **T** 3:240

***szorongatás** 2 fn (ritk)
(átv) 'kínos bizonytalanság; szorongás': ezek talán csak úgy fogadtu / szolgái voltak egyj írígy / Embernek, a' ki nyúgodalmamat / sajnálva, itt (szívére ver) szorongatást okozni, / 's döbbentni szívemet kivánta **B** 1:234; A' Hajnal érkezik, 's még mind csak illy / határozatlanúl? — Szorongatást / okoz talán a' jó szerencse? **P** a bleneknek 2:2

szoros 2 mn
(átv) 'pontosan kötülhatárolt, meghatározott (dolog)': azt hiszed, hogy az [= a magyar] engedi, / mint egyj kifestett Kép, magát nehány / szoros vonás közé szoritani? **B** E-nek 5:175
a) ~-an: 'erősen, eltéphetetlenül': *Melinda!* ... szent / név! égi 's földi Mindenem' javát / szorossan egybe foglaló erős / Láncz... **B** 1:208

sző 1 ts i
*(átv, ritk) ~ vmibe vmit: 'vmit vmihez fűz, hozzákapcsol': Vond ki, Lelkem, most magad' / azon setét ködből, melly elragadta / előlled a' világot [= világosságot, tisztánlátást], 's emberi / vak Bizodalomba szőtt! **B** 1:563

szökés 1 fn
'titokban, menekülve való távozás': jut e' eszedbe még a' / *Testvéri háború*? ... [...] Hozzám jövél szökésed' éjjelén **B** P-nak 2:326

/szőlőgerezd/ szőllő-gerezd 1 fn
*(átv, ritk) 'olyan cél jelképe, amely megéri a nagy fáradozást' /Vö: KrK. 459; Lovas: Képek 190/: (felkapván a' mellette lévő paist, arrol a' takaróit lerántya, és a' czímer rajta, egyj, a' Trónus alatt vérében fetrengő Aszszony) Im', csak ide tekéntsetek! / Nem érdemes mászásra e' derék / szőllő-gerezd? nem érdemes, hogy a' / Király megént Király legyen? **P** a bleneknek 2:50

szőnyeg 1 fn
'a mozgást gátló szövött anyag, lepel, háló': (a' Levelet ... még nézi, 's ismét viszsza veti az asztalra) Csak szúnyogok — csak szőnyeget nekik [= a készülő lázadást (5:47—61) jelentéktelen ügynek nyilvánítja] (metaf) **G** 4:1

szörnyeteg 1 fn
'minden emberi érzéséből kivetkőzött, gyalázatos ember': [G: hisz 'a hasonló / történet életünknek azon szokott, / és kedves ízetlenkedésihez / tartozhat, a' melly megnevettető...] Szörnyeteg! kész / lennél te is kaczagni? **B** 4:572

szörnyű 1 hsz
'igen nagyon; rendkívül': *Köszöntöm / Uratokat ... mondjátok neki, / hogy ezen csekélységgel elégedne-meg* ... 's ki-rakta a' szörnyű sok kincseket, / a' mellyeken Thuringia elvakultt **P** G-t idézve 2:170

***/szőrszálhasító/ Szőrszálhasító** 1 fn
(ritk)
(rosszalló) 'fölöslegesen akadékoskodó, szőrszálhasogató (személy)': Tehát ti szűntelen csak a' / viszhangi vagytok e' Szőrszálhasító [= Si] / fontolgatásinak? **P** a bleneknek 2:29

szövetség 2 fn
'személyek vmely közös cél érdekében történő összefogása': Hogy Bánk le üljön a' setét szövetség' / gyász-asztalához, ahhoz nem csekélyebb, / mint Bánki sértődés kiváltatik **B** 2:278; No hát / nem vétek a' szegény Tiborcznak, egyj / titkos szövetségben hitét letenni **T** 3:153 /Vö: KrK. 474/

szunnyad 1 tn i
'(személy) békésen, nem mély álomban alszik; szendereg': Minden [= mindenki] csak azt kiáltá: "a' Mohádik!" ... Én / szunnyadtam, és — de hátha csak mese? **Mi** 4:257

***szunnyadó** 1 mn-i in
'olyan (személy), aki szunnyad': Én r'ám bíz a' szunnyadó / Gondatlan — én reám tevé le a' / szegény Paraszt elfáradtt csontyait: / nem vélik ők a' zendűlést **B** 1:572 /Vö: *gondatlan*/

szúnyog 2 fn
'apró, szárnyas rovar': A' repkedő kicsinyke lelkek olly' / sokan donognak a' világba, mint / a' szúnyogok (hsl) **Bi** O-ra 1:314
***a)** (átv) 'ez mint a jelentéktelenség megtestesítője': Csak szúnyogok — csak szőnyeget nekik **G** 4:1 /Vö: *szőnyeg*/

szűkölködik 1 tn i
~ vmiben: 'hiányt szenved vmiben': magad tudod; sőtt látod, (csúfossan kimutat) hogy egyj jól megteríttetett / asztal Legyekbe nem szűkölködik **P** B-nak 1:177

***/szűkölködő/ szüköködő** 1 mn-i in
'olyan (személy), aki szűkösen, nélkülözve él': [B: (egyj erszényt nyom a' markába)] Szép pénz; de adhatsz é hát mindenik, / szükölködőnek? **T** 3:261

szükség 11 fn
1. 'olyan helyzet, amelyben az élet fenntartására a legfőbb dolgok hiányoznak; ínség': [B: Pih! minden e' szerént tehát hamis, / 's megcsal] M'ért bélyegez meg a' szükség vele! **T** 3:141; ...és a' ki száz meg száz, ezert rabol, / bírája lészen annak, a' kit a' / szükség garast rabolni kénszerített **T** 3:205
2. vkinek ~-e van vmire: 'fontos, kell neki vmi': Embertelen! most oktatásra nincs / szükségem **O** Bi-nak Pr:60; Udvarunknak nagy szüksége volt / tapasztalatlan egyűgyű szívekre. Oh / ez fáj — **M** 1:388; Ne mennyetek széjjel mindjárt Barátim, / hogy megtaláljalak, ha hogy talán / lehetne szükség rátok **B** a bleneknek 2:435; Sok pénzre van szükségek **T** a merániakról 3:113; "Országod' alsó részei nem sokára / inkább mutatnak egyj Kovács-műhelyt, / hol vízre leszsz csak szükség a' tüzet / öntözni" **Zls** levélből olvasva 5:53
3. (áll-ként, fn-i in-vel együtt) 'kell, szükséges (vmit megtenni)': 'S ezen szokást tekéntve, mi / szükség setétben bódorogni? **B** a bleneknek 2:238; csak ezen éjtszakát / lett volna szükség el nem lopni Bánkbán / Nagy-Úrtol **Bi** P-nak 2:285; a' Metéltetett sikólt; de / hisz' arra nem szükség halgatni, csak / haszon lehessen **T** 3:169; neked csak egyj kicsiny reményt vala / szükség hazudnod — egyj csekély Igéret / a' zendűlést elnyomhatná — **B** G-nak 4:526

szükségtelen 1 mn
'nem szükséges; fölösleges': Szükségtelen beszéllni [G] Tetteit: / felértt az Égre a' sanyargatott / Nép' jajgatása **B** 5:163

/szül/ **szűl** 4 ts i

1. '(nő) világra hoz vkit': Férjem ... átkozza a' szerette gyermeket, / mert a' Bojóthi Melinda szűltte azt **M** 4:139; Akkor szűltt nekem / is egyj Fiat Feleségem **Mi** 4:249 // (1) és (2): Az én Anyám, 's Hazám Meránia / szűlt téged'? a' nagy *Berchtold*' véré így / fajúlt el? **G** O-nak 1:470

2. (átv) vmely hely ~ vkit: 'ott élő anya hozza világra': legyen / örökre átkozott az a' kölyök [= O], kit / gyalázatomra szűlt Meránia! **G** 4:556
Vö: *megszül*

születik 3 tn i

1. '(gyermek) világra jön': hisz' a' Természet a' Szegényt / maga arra szánta, hogy *szülessen, éljen, / dolgozzon*... (párh) **T** 3:250; örökre átkozott légy, átkozott / és átkozott a' Hely, mellyben születtél! **B** O-ra 4:588

2. vminek ~: 'annak jellemző tulajdonságaival rendelkezik; az, ami': Tépjétek-el csak mind mellőllem azt, / a' mellyhez a' sors édessen ragaszt — / tépjétek! én is embernek születtem **E** 5:234

**születtetik* 2 (szenv) i (ritk)

'születik': Már Férjfiak / valánk öcsémmel, a' midőn Anyánknak / születtetett ez a' Melinda **Mi** 4:248; Már úgy születtetünk, mint a' szegény / ember-barátiuk' kárán tapsolók (hsl) **G** 4:566

szülő ~ Szülő 5 /1, 4/ fn

~-k: 'az apa és anya (együttvéve)': Egyj olly Teremtés [= G] ... Czinteremjeinkben a' / kinek lenyúgodott Szülői nem / tevékle csontyokat ... bennünket az vallyon szerethet e'? **P** 2:40; a' Szülők Polyák- / Ország felé néznek kisírtt szemekkel, / mert tán Fiuk Endrével ott veszett **P** 2:124; Az Él'teket [= életüket] ... koczkára tégyük Polgár társainknak, / kik, mint Szülőinket, bennünket is / tápláltak (hsl) **B** 2:259; Boldogok Szülőink, / kik már előre elköltöztek [= meghaltak]! **Mi** 4:264; Előttem esküszöm szentebbek is / lesztek ti, mint egyj jó Fiúnak a' / szülőitől maradtt Ereklye (hsl) **B** az aszszonyokról 4:384

szülött 2 fn

1. kettős ~: 'két, nagyjából egy időpontban született gyermek; iker': "Ő [= Si felesége] egykor egyj szegény koldús személyt / el-kergetett magától, 's becstelennek / nevezte, mert kettős szülöttye volt" **Si** 1:43

***2.** (átv) vminek a ~-e: 'annak teremtménye; általa létrehozott dolog': az / örőm csak egyj Pillantatnak szülöttje, / 's annyával egyjütt meghal (metaf) **M** 4:400

/szüntelen/ **szűntelen ~ szűnetlen ~ szünetlen** 6 /3, 2, 1/ mn, hsz /1, 5/

I. mn

'megszakítás nélküli, folyamatos (cselekvés)': oh adsza halhatatlan életet, / vagy csak szünetlen álmot, Ég! **G** Pr:18

II. hsz

1. 'folytonosan, állandóan': Az sem lehet hiszen szűnetlen ép!!! **E** a saját lelkéről 1:239; úgy szerettelek / titeket szünetlen, mint szintén magam' (hsl) **E** 5:246

2. (túlzó) 'sűrűn ismételve; nagyon gyakran': Tehát ti szűntelen csak a' / viszhangi vagytok e' Szörszálhasító [= Si] / fontolgatásinak? **P** a blenoknek 2:28; Ő [= G] Táncznulatságokat ád szűntelen, úgy, mintha mindég vagy Lakadalma, vagy / Keresztelője volna (hsl) **T** 3:181; Ők [= a merániak] játszanak, zabálnak szűntelen, úgy, mintha... **T** 3:192

szürke 1 fn

'olyan ló, amelynek színe a fekete és a fehér vegyüléke': A' jó Merániak legszebb lovon / ficzánkolódnak, — tegnap egy kesej, / ma szürke, holnap egy fakó... **T** 3:189

T

tábla 1 fn

'felirattal ellátott sima lap': 'Magyar / Törvényeink Magyar Házakon úgy / fityegnek, a' miképpen egyj pelengér / oszlopra állítotton mocskos tettinek / táblája" **B** 4:480

tag 1 fn
'vmely közösségbe tartozó személy': És tagja légyek e' rosz Társaságnak / itt én is? **B** a bleneknek 2:252

***tagocska** 1 fn
'kis testrész': Ők [= a merániak] játszanak, zabálnak szűntelen, / úgy, mintha mindenik tagocska bennek / egyj egyj gyomorral volna áldva: nékünk... **T** 3:193

táj 1 fn
(nu-szerűen) ~-án: 'vminek a közelében, környékén': *Köjön'* / táján találá engem a' serény / Követ **B** 1:171

talál 20 ts i
1. 'váratlanul, véletlenül észrevesz vkit, vmit': Tegnap estve a' / vadászaton egyj Őzet kergeték, / és — egyj Banyát találtam **Si** 1:35; Igy találá ott' / bennünket egy Magyar, ki... **Mi** 4:278 // Királynénk asztalán ezen / Levelet találtam, hogy jövék **Sol** 5:48
a) 'keresés után észrevesz vkit vmit': (lihegve fut be) Jó hogy találak — oh de m'értt hogy itten / találak? **O** Bi-nak 3:300—301; Mint Vízözön zúggok minden felé, / 's a' hol találom, ottan rontom öszve / ez' Aszszony' [= G] annyit átkozott fejét **P** 2:302; Menny Tigrisek, Fene- / vadak közé ... 's ha ... háláadással megnyalják kezed' ... kiáltsd örömmel: oh, még is találtam *embert!* **B** a fiának 3:287; *Köjön'* / táján találá engem a' serény Követ **B** 1:171; (jelentőleg) Találtam — a' galamb helyett oroszlánt [= M helyett B-ot] **Bi** Ó-nak 1:260 // a' jó Bolondok, hogy helyét találják [G ajándékának], / kiveték zsebekből [= zsebükből] önn' Vagyonjokat **P** 2:147
***2.** 'érzékel, tapasztal vmit': bort adnak nekik [= a magyaroknak]; / de a' mi egyj fillérbe sem kerűlne — / jó szót, figyelmet, nem találnak itt **P** 1:146; Hazánk' különkülön Vidékein / Jajt, 's bánatot találtam; 's itt ime / ellenkezőt találok **B** 1:168—69; Bejártam az / Országot, és mindenfelé csak az / elbúsulást találtam **B** 4:462; Al- / köntösbe' viszsza jöttem, és találtam — / (nyögve) oh többet is, mintsem reménylheték! **B** 4:503
3. '(tapasztalás alapján) vmilyennek ítél, tart vmit': Igy megy egyj Király, / ki elvetette a' Királyi pálczát, / mivel hogy azt becsébe nyomorúltnak / találta **B** Mi-ról 4:384
4. (fn-i in-vel) 'véletlenül tesz vmit v. történik vmi': ha csak reá találok is / gondolni, könnybe lábbad a' szemem **Bi** Pr:12; [G: Tüstént Simon- / bán elfogattasson] Ha meg találják / ezt látni— **Mi** 4:301; Ha úgy találna lenni! [= ha igaz lenne] **G** 4:535

***találhat** 1 ts i
'módja, lehetősége van vkivel találkozni, vkit megtalálni': Frissen — beszélj — találhattad magát [= M-t]? **O** Bi-nak 1:259

***találni** 4 fn-i in
1. 'tapasztalni': sokat fogsz / még te itt találni, a' mi akkor / nem volt, midőn elmentél **P** B-nak 1:164
2. vhogyan ~ vkit: 'tapasztalni, hogy vmi bizonyos állapotban van': Petur! Ha! — hogy mindent igy kelletik / találnom! **B** 1:163; Endre! hogy / fogod találni népedet? **B** 4:465
3. kedvét ~ vmiben': örömét lelni vmiben': azt kívánni, hogy megsúgjanak / mindent az emberek, csak annyi, mint / abban találni kedvét, hogy ha sok / Irígye — ellensége van **P** 1:187
Vö: *kitalálni, megtalál*

talán ~ tán ~ talám 48 /26, 21, 1/ hsz
I. állítással v. tagadással kapcsolatosan)
1. (jövő vonatkozással, reménykedés jelölésére) 'lehetséges, hogy...; esetleg': Még hiszem / tán jóra fordúlhat minden! **Si** 2:457; hazámba vágy / a' szívem [...] Ott' / fogok talán én megnyugodni... **Iz** 4:84; Megfogok tán nem sokára / nektek fizetni jó-név' gyilkolói! **B** 4:354 stb.
a) (nem kívánt lehetőség jelölésére): szerelmem / olly vágyakat nevelni kéntelen, / mellyek talán elméntől fosztanak meg! **O** 1:425

2. (némileg valószínű történés jelölésére) 'meglehet, hogy...': én helyettem hogy ha itt / más állna, tán a' a' nyavalya is kitörné **B** 2:348; Ha engemet Prometheusom csak ... egyj hideg / szerszámnak alkotott-meg volna, úgy / szolgálatodra tán lehetne hangom— **B** Iz-nak 3:76; [Zls: Pártos!] Talán az sem vagyok— **Si** 5:82 stb.

a) (msz-ként, válaszban) 'esetleg': [O: Te esmered Melindát—] Tán — igen **Bi** 1:281; [Iz: Bíberách, oh szólj, tudná magát / Melinda elfelejteni?] Talán. Hisz' Aszszony **Bi** 1:344; [B: lehetne még talán / meggátlanunk?] (igen méj, de rövid gondolkodás után) Talán. Gyerünk! **Bi** 2:430

II. (eldöntendő kérdés színezésére)

1. (kételkedést kifejező kérdésben) 'lehetséges, hogy...?': Tán kétségeskedel? **Si** Mi-nak 1:21; Bánk! te nem mered kimondani / talán? **B** 1:241; Tán nem vagyok Királyné? **G** 4:199 stb.

2. (gúnyos kérdésben) 'esetleg, netaláltán': Édes Herczegem; de hát / m'ért félsz [G-tól]? talán vetettél ellene? **Bi** O-nak 3:317

3. (felháborodást kifejező kérdésben) 'lehetséges, hogy...?': ki / békével? Én talán? Ég, és Pokol! **P** 1:92; Itt is talán hibáztam még? **G** 4:522 stb.

támasz 1 fn

(átv) 'az, amire vki erkölcsi tekintetben számíthat': a' nyájas Halott / melly fekszik olly' víg ábrázattal ott', / nem törheté ki azt a' támaszot, / mellyhez Királya úgy ragaszkodott **É** 5:139

tanács ~ tanáts 7 /6, 1/ fn

'javaslat, útbaigazítás': Tanácsot álmod e' / szív **B** 3:51; Rémitőn fogok fizetni / gazemberes tanácsodért **O** Bi-nak 3:324; Tudván hogy a' hasonló emberek / kények-szerént várják-meg [= el] a' tanácsot, / két-féleképpen adtam még is, azt **Bi** O-nak 3:376

a) ~ -ot ad: 'javasol, tanácsol vmit': adj tehát tanátsot most **O** Bi-nak 1:280; oh / Gertrudis! add tanácsodat nekem / *hogyan lehessen enyim Melinda szíve*? **O** 1:526; A' nyúgalmamat tekéntsd, / és adj tanácsot e' zavarba', kérlek **O** Bi-nak 3:368; Hogy ha bő-kezűbb / lettél, 's fizettél volna, jobb tanácsot is adhaték [= adhattam volna] **Bi** O-ról 1:550

/tanácsadás/ Tanácsadás 1 fn

'útbaigazítás adása; tanács': Egyjetlen egyj Tanácsadásom ez: / Kövesd Melindát... **Bi** Iz-nak 1:356

/tanácsadó/ Tanács-adó 1 fn

'az, aki tanácsot adott v. ad vkinek': [Bi: talán vétettél ellene [= G ellen]?] Te kérded azt Tanács-adó? Te? **O** 3:318

tanácsol 2 ts i

'ajánl, javasol vmit': 'S valóban olly' gödörben [= bajban] / lennék? Tanácsolj Biberáchom! **O** 3:384; „Igaz / ember tanácsol / *Pontio di Cruce*" **Zls** levélből olvasva 5:58

/tánc/ Táncz 1 fn

utolsó ~: 'vmely táncmulatság befejező száma': Utolsó Táncz! (ismét elmegy) **Udv** 1:161

/táncmulatság/ Tánczmulatság 1 fn

'tánccal egybekötött mulatság, vigalom': Ő [= G] Tánczmulatságokat ád szűntelen, / úgy mintha mindég vagy Lakadalma, vagy Keresztelője volna (hsl) **T** 3:181

***/táncolni/ tánczolni** 1 fn-i in

'(zeneszóra) ritmikus mozgást végezni': Ők [= a merániak] Monostort, Templomot / építenek, hol úgy sípolnak, úgy / megzengenek, hogy a' Szarándokok tánczolni kéntelenek a' sáros úttzán **T** 3:209

/tanító/ Tanító 1 fn

'az, aki gyermekeket oktat': Még gyermekekhez nem bocsájtkozék le / miólta csak megszűntem hinni azt, / hogy a' Tanítómnak veszszőitől / reszketne minden ember **Bi** O-nak 3:337

Tantalus 1 fn, tuln
'a görög mitológia egyik alakja' (azzal büntették, hogy mielőtt hozzáérne vmihez, az eltűnik előle): Mit / akarsz? mi kell? tehát te engemet, mint / egyj *Tantalust*- az el-nem érhető / vég-czél után csak hagysz kapkodni? (hsl) **B** M-nak 3:18 /Vö: KrK. 471/

/tántoríthatatlan/ tántorithatatlan' 1 hsz
'szilárdan meggyőződve vmiben; megingathatatlanul': Nem hinni látczol, 's tántorithatatlan' / megállni, mint minden kevély-eszű (hsl) **Mi** G-nak 4:240

/tanul/ tanúl 2 ts i
1. (tárgy nélkül) 'oktatásban, nevelésben részesül': bedugtak egyj Klastromba ... köszönhetem, / hogy ott tanúltam **Bi** 3:355
2. (vmely erkölcsi magatartást) fokozatosan elsajátít': A' magányosságnak édes / ölébe' voltam én nevelve, ott' / tanúltam esmerni egyj jobb világot **Iz** 4:81
Vö: *kitanul, megtanul*

tanúság 1 fn
~-ul: 'tanulságképpen, okulásul': Keresztények valának ők [= a merániak], kik csak tanúságul szemléltek [= néztek] az / imádtatott Keresztre — látni, hogy / ők is miképp' feszegethessék az embert, / először elrabolván mindenét! **P** 4:625

tapasztalatlan 2 mn
'naiv, hiszékeny (személy)': ezért kellett tehát nekem / ide jönni ... mert Udvarunknak nagy szüksége volt / tapasztalatlan egyűgyű szívekre **M** 1:389; Mindenható, ments-meg kerűletétől [= környezetétől, hatásától] / minden tapasztatlan szíveket! **M** G-nak 4:173

táplál 1 ts i
'(felnőtt embert) eltart, megélhetését biztosítja': Az Él'teket [= életüket], 's a' Nyúgodalmokat / koczkára tégyük Polgár társainknak, / kik, mint Szülőinket, bennünket is / tápláltak! **B** a bleneknek 2:260

tapod 1 ts i
(átv) '(vmely erkölcsi értéket) szándékosan semmibe vesz, megsért': Ottan hever meggyilkoltt Hitvesem, / és gyilkolója azon törvényeket / tapodta, mellyek édes Tartományimat / zöldeltetik **E** 5:426

tapsol 1 tn i
(átv) 'diadalmasan örül; ujjong': Vége! volt-nincs; de ne tapsolj Hazám — / ni — reszket a' Boszszú álló— **B** 4:591

tapsoló 1 fn
(átv is) 'az, aki (örömében) tapsol': már úgy születtünk, mint a' szegény / ember-barátink' kéján tapsolók **G** 4:567

taréjos 1 mn (nép)
'olyan (állat), amelynek fejét húsos lebeny díszíti': Nem volt utolsó a' Bojóthi Faj / Spanyol-hazámban, és paisunkon a' / taréjos egyjfejű Sast esmeré / régtől sok ellenség **Mi** 4:245

tárgy 1 fn
(átv) 'az a személy, akire vmely állásfoglalás irányul': Zendűlés / lappanga mindenütt, 's csak ő [= G] vala / a' gyűlöletnek tárgya **B** 5:170

társ ~ **Társ** 3 /1, 2/ fn
'vmely közösséghez tartozó személy': Ő [= Si] is Fegyveres / Társunk **P** 2:75; Fájdalmiban [akarjátok] megölni [E] érzeményit, / hogy Társitoknak könnyeit soha / se lássa többé... **B** a bleneknek 2:215
a) Sz: tán nem tudod, / hogy Csóka Csóka társának szemét / ki nem kaparja? [= a közös érdekűek összetartanak] **Bi** B-nak 2:414
Vö: *polgártárs*

/társaság/ Társaság 2 fn
'vmely közérdekű cél érdekében szervezett közösség; társulat': Úgy vélekedtem, hogy Peturnak egyj / Vitézi Társaság leszsz czélja **Mi** 2:98; És tagja légyek e' rosz Társaságnak / itt én is? **B** a bleneknek 2:252

tart 8 i

1. ts '(dolgot) a maga számára megőriz, megtart': Az Őseink becsűlettel ... estek egykor el kicsiny vagyonoknak [= vagyonuknak] elnyeréséért ... 's mi azt mostan magunk' javára / tartsuk Hazánknak omladékain? **B** a bleneknek 2:246

2. ts 'rendszeres szolgálatra alkalmaz vkit': Ő [= G] csorda számra tartya gyűlevész / szolgáit... **T** 3:174

3. ts tekintetét ~-ja vmin: 'oda néz; tekintetét oda irányítja': Melinda szánakoz / rajtam, midőn komor tekéntetem / tartom szegezve rajta **O** Pr:23

4. ts 'vminek ~ vmit': 'vmilyennek hisz, gondol vmit': nézd ezen kevés hajat (...) ... ha most ennyivel meg- / tudnám szerencséd' váltni, hidd el, azt nem tartanám méltónak e' csekély erőre **Bi** O-nak 3:334; az Isten engem' büntetésre nem / tart érdemesnek **B** 5:410

5. ts (átv) kézben ~ vmit': rendelkezik vele; befolyásolja': [G] A' ki nem érdemes, / hogy a' szerette jó Királyom' áldott / szivét kezében tartya **B** 4:548

6. ~ vmitől: 'fél, óvakodik tőle': Semmitől se tarts Bán! **P** B-nak 2:92

******tartani* 1 fn-i in

~ vkivel: 'együttműködni vele; mellé szegődni': Most jobb lessz tartani ... a' Magyarsággal **Bi** 1:551

******tartván* 1 hat-i in

(átv) szemmel ~: 'figyelemmel kísérve': Szemmel tartván [O-t], alig értem Melinda' ajtajához, a' midőn... **Iz** 4:40

Vö: *megtart*

tartomány ~ **Tartomány** 5 /2, 3/ fn

(Tört) 'vmely állam nagyobb, részlegesen önálló része; provincia': Tartományok hát csak *machinák*, / a' mellyeket kis gyermek is megindít **Bi** 1:325; a' szegény *Miczisziavicz Micziszláw* / mit véte, e' Meráni büszke Aszszony / hogy Tartományait kivánnya-el? **P** 2:123; a' Szülők Polyák- / ország felé néznek kisírtt szemekkel, / mert tán Fiuk Endrével ott veszett, / azért, hogy egyj öt esztendős gyer'ek / nyerhesse a' Galíczi tartományt **P** 2:128; A' Gyermekek [= alattvalók] tapossanak Annyokon [= G-on] / midőn az Attyok [= E] meszsze, Tartományban / fárad szerencséjek miatt? 2:203; Ottan hever meggyilkoltt Hitvesem, / és gyilkolója azon törvényeket / tapodta, mellyek édes Tartományimat / zöldeltetik **E** 5:426

tartozás 1 fn

'az a kötelezettség, hogy vki adósa vkinek; adósság': Ó [= G] Táncz-mulatságokat ád szűntelen ... nekünk szívünk dobog, ha egyj Csaplár-legény az úttzán élőnkbe bukkanik, mivelhogy / a' tartozás mindjárt eszünkbe jut **T** 3:186

tartozik 3 tn i

vkihez, vkik közé ~: '(személy) egy közösségben van, közösséget vállal vele': A' repkedő kicsinyke Lelkek olly' / sokan donognak a' világba' ... de vallyon hol van az / az ember, a' ki abban elhitetné / magát, hogy ő *közikbe* tartozik? **Bi** 1:316; mivel hogy azt meg tudtam mondani: / ki ment-be olly titokba? mindenik [ől] / azt hitte, hogy Bánk-bánhoz tartozok **T** 3:136; Igy találá ott' / bennünket egyj Magyar, ki *Elmerik* / Királynak ... Követségéhez tartozott **Mi** 4:281

******tartozhat* 1 tn i

vmihez ~: 'ahhoz, annak körébe sorolható': a' hasonló / történet életünknek azon / szokott, / és kedves ízetlenkedésihez / tartozhat, a' melly megnevettető **G** 4:565

tartóztat 2 ts i

1. 'maradásra késztet, marasztal vkit': Itten Melindám, ottan a' Hazám — / a' pártütés kiáltoz [= hív], a' szerelmem / tartóztat (megszem, ell) **B** 1:572

***2.** (ritk) '(vmely cselekvést) nem hajt végre': miért tartóztatod tehát intésedet, hogy / végére járjon életemnek? **Bi** O-nak 3:400

tartóztatni 1 fn-i in

'(vmely cselekvés elvégzésében) megakadályozni, visszatartani': A'

népet immár tartóztatni nem / lehet a' Halott nézéstől **Udv** 5:1

távozik 5 tn i
'elmegy vhonnan:Távozz előllem — **O** Bi-nak Pr:61; Távozz! **M** O-nak 1:373; Távozz, mondom! **M** O-nak 1:373; (boszszús elkeseredéssel) Távozzatok! **G** B-nak 4:385; Istentelen! távozz! **G** B-nak 4:449

te ~ **Te** 86 /81, 5/ nm
1. 'a beszélő szempontjából tekintett személy, akihez beszél': Te engemet meglánczolál **G** O-nak 1:523; Te kérded azt Tanács-adó? Te? (ism) **O** Bi-nak 3:318; Oh, hogy néked is csak egyj / volt életed, te is hogy sebhető / valál! (inv, párh) **B** M holttesténél 5:357 stb.
a) (szembeállítva a beszélő személyével): Ki vagy te? és ki Én? **G** O-nak 1:468; Én elmegyek. Te megfogathatol **Bi** O-nak 3:415; [G: én nem reszketek] De én, Országodért: te reszkess éltedért **Mi** 4:198

***b)** (kiemelő hangsúllyal) 'éppen a megszólított személy, nem más': [O: tehát le mondok rólla [= M-ról]] 's Te tudhatnád azt tenni? **G** 1:489; Simon! Simon te is közöttök [= a pártütők között]? oh nem! **Mi** 2:73; Miért? miért? te kérded / azt Bán? szegény Lélek **P** B-nak 2:105; [G: Szegény Melinda!] És te tudsz így szóllani? **M** 4:146 stb.
2. (megszólításként, gyakran érzelmi hangsúllyal): Oh te szép *nevű* / Magyar **P** 1:73; Te indulat nélkül való Teremtmény **O** Bi-nak 1:271; Te érzéketlen ember **Iz** Bi-nak 1:375; Ah te szemtelen! **Iz** Bi-nak 1:364; Kiholtak szabadítóid, oh / te vasra vertt Hazám! **P** 2:310; Te átkozott kis alvó, mit mosolyogsz? **B** a fiának 3:29; add viszsza gyermekem' te nagy Királyné **M** 3:43; Te oktalan! / tudod, hol, és kivel beszélsz? **G** M-nak 4:152; te nagy / sorsodban elvakúltt kevély-eszű **Mi** G-nak 4:314; Nevetsz te kis / ártatlan? **M** G-nak 4:398; Endre! / te gyenge Endre! **E** 5:264; te kis szegény, hiszen nem is / tudod, mitől fosztottak meg **B** a fiának 5:364 // Te Isten! **B** 3:225; Oh felelj te Mindenütt- / jelenvaló! ki tette ezt? **B** 5:345; Uram, / szent Isten! adj Te! **Mi** 2:437 // Buzogj te meglopattatott / sziv, árva gyermekid kiáltanak **E** önmagának 5:427
a) (értelmezőszerűen): Oh te elragadtató szerelem te! **Bi** Pr:55; Lévnyalóvá / lettél dicső *Árpád gyümölcse te*? **P** 1:81; Átkozott Jámbor te! **P** Mi-nak 1:92 // Csak Te, oh / Gertrudis! **O** 1:526; 's te Bánk / a' köntösét rántád [E-nek], hogy előbbre mennyen **P** 2:174
3. (birt je-ként): Gyermek ... könnyű a' te könnyed, / mint egyj... **B** a fiának 5:362
Vö: *téged, tied*

/tebenned/ te **benned** 1 nm (hat-ragos)
'a megszólított személyben': Hát a' világnak egyjik Pólusától a' / más Pólusig, szerelmeimben, én / miért öleltem mindent egybe? m'ért te benned, oh Melinda!? **B** 1:250

***tébúlt** 1 fn (táj)
'elmebajos, tébolyodott személy': Vigyétek e' szegény tébúltat el! **G** M-ra 4:171

téged ~ **téged'** ~ **tégedet** 11 /2, 5, 4/ nm
'a *te* nm tárgyként használatos alakja': esmérlek e' immár én tégedet? **O** Bi-nak 1:272; ezen / egész az őrülésig téged' kedvelő / ember [= P] ... **B** E-nek 5:222; [P] téged áldott csak Királyom, / és a' Hazát **Sol** 5:229 stb.

tegnap 2 hsz
'a mait megelőző napon': Tegnap estve a' / vadászaton egyj Őzet kergeték **Si** 1:33; A' jó Merániak legszebb lovon / ficzánkolódnak, — tegnap egy kesej, / ma szürke, holnap egy fakó **T** 3:188

tehát 28 ksz, hsz /24, 4/
I. ksz
1. 'ezért, ennélfogva': Akkor lopózkodtál be a' Kapun — hallám az őrzővel beszédedet — / én is tehát utánad mentem (inv) **T** B-nak 3:133;

Nem vagyok / Magyar, tehát nem is gondolhatod, / hogy Részrehajlás, vagy Haszon beszél / belőllem **Mi** G-nak 4:211 stb.

2. (párbeszédben, az elhangzottakból következtetve) 'akkor hát': [O: Midőn ... szenvedésemet / elébeszélltem, olly szerelmes érzés / csillámla kedves könnyeidben] Jaj, jaj tehát azon könnyeknek! **M** 1:395; No, jó! tehát le mondok rólla [= M-ról] **O** 1:488 stb.

a) (kérdő m-ban): Bíberách! / mi lessz tehát ebből? **O** 1:308; [Bi: ...ha mást szeret] Való / tehát? Melinda— **Iz** 1:341 stb.

3. (hosszabb gondolatmenet tanulságának levonásában) 'vagyis, szóval': Tehát ti szűntelen csak a' / viszhangi vagytok e' Szőrszálhasító [= Si] / fontolgatásinak? **P** a bleneknek 2:28; Pih! minden e' szerént tehát hamis, / 's megcsal — keresse bár az ember, a- / hol akarja— **B** 3:137 stb.

II. hsz

1. (okhat-i mm után álló fm-ban) 'ezért hát': Sok pénzre van szükségek: és mivel / mi annyit adni nem tudunk, tehát / sovány nyakunkra *Ismaelitákat* / ültettek **T** a merániakról 3:114; nyúzásra bőr kiváltatik, holott / azt a Merániak magok lehúzták / már csontyainkrol: így tehát ezek a' húsba kéntelenek bemettzeni **T** a zsidókról 3:166

2. (vmely feltételnek felfogható m után) 'akkor hát': [B: Királyom! én veled nem harczolok!] (tisztelettel elé lép!) Tehát velem! **Sol** 5:270

tekézni 1 fn-i in

'golyóként célba gurítani v. dobni vmit': Jó éjtszakát? igen — / majd a' midőn egyj Nemzetség kipusztúl; vagy csontyaimmal a' *Meráni* gyermekek / fognak tekézni — akkor — **P** 1:113

/tekint/ teként 7 i (táj)

1. tn 'néz vhova': (felkapván a' mellette lévő paist, arról a' takarót leráncolva) Im', csak ide tekéntsetek! **P** a bleneknek 2:48; Ispány Uram, te olly merőn tekéntessz / rám, 's nem tudod, hogy... **Bi** P-nak 2:383; Oh, Istenem! tekéntenél csak egyszer / házamba — élve látnád a' panaszt / előtted **T** B-nak 3:102

2. ts 'figyelembe vesz vmit; gondol vmire, vkire': A' nyúgalmamat tekéntsd, / és adj tanácsot e' zavarba, kérlek **O** Bi-nak 3:367; Tekéntsd magad — tekéntsd országodat— (párh) **Mi** G-nak 4:194; Megakarsz ijeszteni — / pedig tekénteszsz ősz hajszálaimra **Mi** G-nak 4:235

/tekinteni/ tekéntni 1 fn-i in (táj)

'figyelembe venni': [Mi: ... tekénteszsz ősz hajszálaimra] 'S ha arra én tekéntni nem fogok? **G** 4:236

/tekintve ~ tekintvén/tekéntve ~ tekéntvén 2 /1,1/ hat-i in (táj)

'figyelembe véve': De könnyeit tekéntvén— **O** M-ról 1:500; 'S ezen szokást tekéntve, mi / szükség setétben bódorogni? **B** a bleneknek 2:237

Vö: *kitekint, letekint*

/tekintet/ tekéntet 10 fn (táj)

'vkinek vmely érzést kifejező nézése, ill. vkire irányuló pillantása': Melinda szánakoz / rajtam, midőn komor tekéntetem / tartom szegezve rajta **O** Pr:22; csak egyj vidám tekéntetet / mutatna hát, ha színből is **P** G-ról 1:120; „Szabad tekéntet, szabad szív, szabad szó... mi nállunk igy szokta a' Szerelmes" **M** B-ot idézve 1:444; mutass előtte [G előtt] ki- / derűlt tekéntetet **Bi** O-nak 1:533; Oh, légy velem hideg-vér ... hogy merően / nézvén szemek [= szemük] közé, becsületes / tekéntetemnél elvakúljon a' / Szentségtörő [= O] **B** 2:407; Bán! őrülést mutat tekéntéted! **Bi** B-nak 3:288; Nézd hogyan döczög [Mi]! / csak egyj tekéntetet **B** G-nak 4:381; Itt előszobádba' láttam / Mikhált gyalázatján kesergeni — / oh, egy tekéntet, melly az ördögöt / magát is arra birta volna, hogy / egyj megszorúlt Szentet segitseni / siessen **B** G-nak 4:515; Az Angyal, melly jegyezte / botlásaimnak számát ... fére fordúlt / könnyes tekéntettel törölte-ki / nevemet az Élet' könyvéből **B** 5:414; „Királyi széktek / előtt jelennyen meg tekéntetem, / és intsen

emberi-uralkodásra" **E** apját idézve 5:422

tékozló 1 mn
'olyan (személy), aki vagyonát könnyelműen elkölti': Első bejöttöm a' világra megöltt / már egyj Anyát, 's bús tékozló Atyám / gyűlölni kezdett— **Bi** 3:343

tele 1 hsz
'úgy megtöltve, hogy több már nem fér bele': oh a' Magyar se gondol / már olly' sokat velünk, ha a' zsebe / tele van— **T** B-nak 3:249

/teljesít/ tellyesít 1 ts i
'(ígéretet) megvalósít, bevált': Remény! becsületes Hazug, / melly egyj igéretet sem tellyesítsz... **E** 5:69
Vö: *beteljesít*

templom ~ Templom 2 /1, 1/ fn
'istentisztelet tartására emelt nagyobb épület': Ők [= a merániak] Monostort, Templomot / építenek ... nekünk pedig nincs egyj jó köntösünk, / mellyben magát az ember egyj becses / Véd-szent előtt mutathatná-meg a' / templomban (ell) **T** 3:206—213

/templom vitéz/ Templom-Vitéz
1 fn (Tört)
'templárius lovag' (e lovagrendet a szentföldi zarándokok védelmére alapították) /Vö: KrK. 483—484/: „Igaz / ember tanácsol — / *Pontio di Cruce.* / Templom-Vitézitek' Nagymestere..." **Zls** levélből olvasva 5:59

tenger 2 fn
*(átv) 'vmely feltartóztathatatlan erő jelképe': Gondolod, hogy a' / felháborított tengert megfogod / állítni, hogy ha egyszer egyj habocskát (magát érti) / veszsződdel eltudsz széjjel ütni? [Arany: Az ellened törő vészt 137] **Bi** O-nak 3:327; Itt hever már [G]; 's a' dühös / tenger magát örömmel engedi / egyj kis gödörbe elszoríttani, / csak ottan is zúzhassa a' hajókat **P** 4:618 /Vö: KrK. 481; 2:301/

térd 3 fn
'(az ember) alsó lábszára és combja közötti izület': Ő [= egy banya] alig / látott meg engemet, 's leroskadott / térdére **Si** 1:37; Midőn kezem' megkérte, nem rogyott / ő [= B] térdre—! **M** 1:442; hallatlan Endre' idejéig az még, / hogy a' Teremtőjét kivéve, más előtt- / is térdre essen egyj Magyar **B** 4:542

térdepel 4 tn i
'(ember) térdére nehezedik; térden áll': (megretten) Térdepelsz?! **M** O-nak 1:434; 'S ő [= O] térdepel! [Vö: KrK. 453] **M** 1:439; Mit térdepelsz? **B** M-nak 3:5; (Ottót megragadván felrántya) Fel, innen, ördög! úgy is számtalanszor / térdeple sírva itt [= G előtt] az emberi / szeretet; de senki sem nyitott neki / ajtót **P** 4:622

terem 1 tn i
'létrejön, életre kel': Ottó oda / maradtt Merániában: más terme itt / már általad Melinda **O** 1:398

teremt 2 ts i
1. (Vall) '(Isten) a semmiből létrehoz vmit': [Isten] a' legcsekélyebb férgecskének is / teremte oltalom-fegyvert, csupán / az Aszszony-állatrol felejtkezett el **B** 4:363
***2.** (ritk) ~ vmivé vmit: 'azzá teszi; annak kinevezi': Bánáti *Bertalan* kihal Fi-mag [= férfi leszármazott; örökös] / nélkül; 's ez' Aszszony [= G] egyj jött-ment *Jerindó / di Vegliát* attyafiává teremt— **P** 2:196

***teremteni** 1 fn-i in
*(ritk) vmivé ~: 'vminek elfogadtatni': Saját Eszünket, 's Akaratunkat, a' / leg-ostobább köntösbe is annyira / szenté teremteni, hogy azt egyj egész / ország imádja **G** 4:109

***teremtetik** 1 (szenv) i (ritk)
'(Isten által) létre jön; világra jön': [T: Időm eljárt, Jaj, 's Panasz köztt] Azért teremtettem— **B** 3:99

***teremtve** 3 hat-i in
1. 'alkotva, létrehozva': Oh / a' *Nemzet!* ... sértsd-meg csak, összve

törni kész; de ajd / neki hirtelen vagy egyj jószót, 's világot / teremtve öszverontya ellenségidet **P** 1:139; Akkoron / levék teremtve, a' midőn először / megláttalak **O** M-nak 1:400

2. vhova van ~: '(tulajdonságaiból következően) oda illik, oda való': Királyi Udvarodra nem / vagyok én teremtve. Itt nekem hideg, / lármás, világos minden, olly nagyon— **Iz** G-nak 4:77

/teremtés/ Teremtés 4 fn

1. (Vall) '(Isten által) teremtett világmindenség': Nincs a' Teremtésben vesztes, csak én! **B** 5:390 + **E** 5:438

2. 'ember, személy': Szegény Teremtés vagy, ha czélodat / csak Aszszony által gondolod kivinni [= megvalósítani]! — / Hát Nemzeted? **Mi** P-nak 1:132; Egyj olly Teremtés, a' kinek nem ez / hazája ... bennünket az vallyon szerethet e'? **P** G-ról 2:38

/teremtmény/ Teremtmény 4 fn

1. 'ember, személy': Te indulat nélkül való Teremtmény, / esmérlek e' immár én tégedet? **O** Bi-nak 1:271; (viszsza löki) Ha! veszsz-el itt arany kalitkád' / ürében árva bíboros Teremtmény— **G** O-nak 1:530; Szegény, szegény; de szánni- / méltó Teremtmények! hisz esmérem / én gyengeségteket **B** az asszonyokról 4:342

2. vkinek a ~-e: 'olyan ember, aki kedvező társadalmi helyzetét annak köszönheti': Oh így meg csalattva / saját Teremtményemtől— **G** Mi-nak 4:309 /Vö: KrK. 479/

/teremtő/ Teremtő 5 fn

(Vall) 'Isten, a világ létrehozója; alkotó': hallatlan Endre' idejéig az még, / hogy a' Teremtőjét kivéve, más előtt- / is térdre essen egyj Magyar **B** 4:541

a) (csodálkozást kifejező isz-ként): Oh szent Teremtő! **T** 1:243; Uram Teremtőm, szányj, mire / jutottam? **Mi** 2:76 + **T** 3:150; **My** 4:602

természet ~ Természet 5 /1, 4/ fn

1. 'a világmindenség a benne előforduló jelenségekkel együtt': Meg áll / egyj szóra a' Természetnek folyása **E** 5:418

2. 'vkinek a létét, egyéniségét meghatározó sajátosság, tulajdonság': Azon boldogság, a' midőn / az állapottyát elfelejti az / ember, nevetségessebb, mint ha a' / természetét erején fellyűl feszíti (hsl) **Bi** 1:279

3. (átv) 'az ember akaratától függetlenül érvényesülő alkotó erő': Az a' tűz, mellyet a' / Természet alkotott az Aszszonyok' / szemébe, olly sebessen elragad, / hogy... **G** 1:493; a' Természet a' Szegényt / maga arra szánta, hogy *szülessen, éljen* ... és — / *meghaljon* **T** 3:249; Minden tökélletességgel ruházta- / fel őtet [= G-t] a' Természet — benne csak / a' halhatatlanság hibáza **E** 5:77

test 6 fn

'az ember szervezete a maga anyagi mivoltában': Ez a' Merániaknak izzadoz; ... ez / bőrét sirattya, mert Merániak / takargaták-be abba testeket [= testüket] **P** 2:118; [G] az Áldozatra [= M-ra] így teként le — ő / holott nem érdemes, hogy a' saru — / szíjját megoldja; mert kenőcsli testét / lelkét **B** 4:552; Hogy e' dühösség, melly a' testemet / emészti, száz ezer mértékbe' fussa- / el Lelkedet! **B** O-ra 4:575

a) '(emberi) holttest': Simon megöltt Fiamnak a' / testével oldalam mellett fatott ... Melinda elfáradván, jajgatott / a' test felett **Mi** 4:268—272; Nagy-úr' rokonnyait lángok közé / szórták — alig tudám szerette Aszszonyom / testét kimenteni **T** 5:385; itt, ártatlanúl megöltt / szerette Hitvesemnek teste mellett / kérdez Királyotok, hogy: mit tegyen / most ő— ? **E** 5:402

Vö: *holttest*

testi-lelki ~ testi lelki 2 /1, 1/ mn

1. 'vkinek a testét és lelkivilágát egyaránt érintő (állapot)': add viszsza Híveidnek [...] ... a' testi lelki meg- / elégedést **Mi** G-nak 4:217

2. 'nagyon hűséges, teljesen odaadó (társ)': Útálnám magam', ha abban / a' hiedelemben hagyhatnálak el, /

hogy testi-lelki-Híved voltam: engem' / csak a' haszon kötött hozzád— **Bi** O-nak 3:409

testvér ~ **Testvér** 7 /2, 5/ fn

1. 'egyazon szülőktől származó személyek egyike': Magam készítém útat; / mivel beteg Testvérem' megvidámítása / volt Késztetőm **G** 1:475; Oh ne mond-meg ezt / Testvéreimnek **M** G-nak 3:28; Add viszsza egyj Anyának gyermekét — / add viszsza Testvérnek testvéreit (párh, tőism) **M** G-nak 4:122; Ezt Gertrudisod tevé, / mer-t nem akarám Testvéremet [= Si-t] megölni **Mi** E-nek 5:128; Melinda! nincsen a' / Testvéreid számára egyj nyögésed? **Si** 5:370

***2.** (átv) ~-nek nevez vmit: 'magához közel állónak, hasonlónak elismeri': *Én,* 's *Meráni*?! Hát mikor nevezte / testvérnek a' tűz a' vizet? **P** 1:127

testvéri ~ **Testvéri** 2 /1, 1/ mn

1. 'vérbeli testvérekre jellemző (érzés)': Koronák' bemocskolója! a' ki ... (sírva fakad) testvéri indulatbol / egyj szemnytelen Nyoszolyának eltörése / végett, Király-házban bordélyt nyitottál **M** G-nak 4:159

2. (ritk) ~ háború: 'olyan háború, amely testvérek között folyik': Hát jut e' eszedbe még a' / *Testvéri háború*? **B** P-nak 2:323 /Vö: KrK. 468/

tesz ~ **tész** 28 /25, 3/ ts i

1. '(vmely cselekvést) végrehajt; csinál vmit': tehát szólj, mit tegyek? **O** G-nak 1:522; ez' / Aszszonynak [= G-nak] a' hatalma bűntetetlen / teszi azt, mit a' közönséges zsivány / talán fizetne életével is? **B** 2:261; azt akarja, hogy / úgy tégyek én is **B** 2:272; Ti Földi Istenek, / soha oktalan' nem tesztek semmit is **Bi** O-nak 3:389; Oh így meg csalattva / saját Teremtményemtől — a' Magyar / se tette volna ezt **G** Mi-nak 4:310; ő [= T] Jáderánál egykor igen sokat / tett **B** 4:392; Gonosz Hazug! ki tette azt? **G** B-nak 4:553; Magyarrol / el nem hiszem; mert az előbb a' Világ' / láttára tenné, mint alattomossan (hsl) **Sol** 5:67; mint közönséges Tolvaj vitettem / tömlöczbe ... Ezt Gertrudisod tevé **Mi** E-nek 5:127; Uram Király! / ezt, Istenemre mondom, nem tevém **Sol** 5:206; Azok tevék ezt, a' kiket te külső / földekről országodba csődítél **B** E-nek 5:207; ki tette ezt? **B** 5:346 + **E** 5:347; kérdez Királyotok, hogy: mit tegyen / most ő—? **E** 5:403

2. vkit, vmit vmivé, vmilyenné ~: 'okozza, hogy vmivé, vmilyenné váljon': azért, hogy ... téged' Herczegem / örvendezőbbé tégyelek — soha / Jobbágyaim' kedvét nem áldozom fel! **G** O-nak Pr:69; Nem méreg az, mely őket olly komorrá / teszi — bánat azt hogy... **P** 1:144; engem a' / szerencse itt Uraddá tett **O** Bi-nak 3:399; Átkozza Férjem azt az esküvést, / melly engem Hitvessévé teve— **M** 4:137; mártírrá tetted az / Erkölcsöt **M** G-nak 4:158; még nem valék szegény. Gertrudis azzá / tett **Mi** 5:210; Minden Javam' tinektek engedém, / Királyi székem koldússá tevém **E** 5:248

3. 'odatesz, helyez vmit' vhova': Ő [= Bi] / hörgése köztt tevé az újjait / Keresztre **My** 5:289

a) (átv) '(vmely állásba, hivatalba) helyez': Te ok nélkül bocsájtád- / el hívataljaikbol a' Magyar / Alattvalóidat, 's tiéidet tevéd / helyekbe **Mi** G-nak 4:226

b) (átv) 'elrejt vkit': Hol van Melinda? [...] Hová / tetted? **B** T-nak 5:338

4. 'jelent vmit': Mit is beszéllek én / ezen megúntt fagyos személy' üres / szivének, a' ki eddig sem tudá azt, / hogy mit tegyen *fórróan* érzeni **O** Bi-ról Pr:10

***5.** gyanút ~: → *gyanú*

6. áruba ~: → *áru*

7. kockára ~: → *kocka*

**tehet* 1 ts i

'okozhatja, hogy vki vmilyenné váljon': Hazánk' különkülön Vidékein / Jajt, 's bánatot találtam; 's itt ime / ellenkezőt találok, 's nem tudom / mellyik tehet rémítőbbé [= rémültebbé] **B** 1:170

**tenni* 5 fn-i in

1. 'cselekedni, végrehajtani vmit': Le- / mondaszsz? 's Te tudhatnád azt tenni? **G** O-nak 1:489; Nem, Nagyarok! soha / azt tenni nem fogom **B** a bleneknek 2:273; 's illy' kábaságot akartam tenni? **B** 2:424

2. (átv) királyi székre ~: 'királyi jogaiba (vissza)helyezni': Királytokat / úgy /akarjátok/ tenni a' királyi székre, hogy / *Gertrudis*' esttén szíve megrepedjen? **B** 2:212

*(átv, rikt) nyelvére ~: 'szájára venni': Melinda jó-nevét te hagytad az / Udvarnak a' nyelvére tenni **B** G-nak 4:558

Vö: *kitett, összetesz, összetett*

/tetem/ Tetem 1 fn

(ritk) '(élő emberi) test': (magán kívűl sok ideig tipeg tapog) Hogy e- Tetem fagyos, hogy e' szemek / vakok, hogy e' Fülek dugúlva nem / valának! (párh) **B** 1:553

tetéz 1 ts i

*(átv) '(munkát, feladatot) a szokásosnál többre méretez, halmoz': ez a' Királyos Aszszony [= G] azért tetéz / munkákat a' munkákra, hogy szemem' / elkábulásakor, szívemben, a' benn- / lakó becsületet megölje? **B** 1:221

**tetézni* 1 fn-i in

'(adományt) utólag kipótolni, megnövelni': *mondjátok neki, / hogy ezen csekélységgel elégedne-meg; / ha Isten éltet, még idővel a' leg- / több drágaságokkal fogom tetézni* **P** G-t idézve 2:169

/tető/ Tető 1 fn

'épületnek, helyiségnek az a része, amely befedi; mennyezet': (megijedve néz az ablak felé ki) Örvendj Becsületem! lemosta mocskod' / a' Vér-keresztség! — oh Melinda — ki! ki! a' Tető mindjárt reám szakad **B** 4:595

/teszik/ tettzik 3 tn i

1. ~vkinek: 'felkelti a figyelmét, vonzódik hozzá': minden, a' mi a' Fejér személyek' / szív-büszkeséginek hízelkedik, egyj úttal az már tettzik is nekik **Bi** 1:284

2. 'akar, óhajt (vmit tenni)': [B] Fájdalminak lehetne Istene; / de Ember is lehet ha tettzik **E** 5:397

a) (tárggyal): csináljatok / mit tettzik, és a' hol közegyjezéssel / megállapodtok, ott megegyjezek **Mi** a bleneknek 2:25

tett ~ Tett 2 /1, 1/ fn

'véghezvitt cselekvés; cselekedet': „Magyar / Törvényeink Magyar Hazánkon úgy / fityegnek, a' miképpen egyj pelengér / oszlopra állítotton mocskos tettinek / táblája" **B** 4:479; Szükségtelen beszéllni [G] Tetteit: / felértt az Égre a' sanyargatott / Nép' jajgatása **B** G-ról 5:163

Thuringi 1 mn

'Türingiából származó, oda tartozó (személy)': Midőn Poson-várban Ersébetet / által vevé Lajos' Thuringi Herczeg' / számára a' Követség... **P** 2:162

Thuringia 1 fn, tuln

'Mo.-tól nyugatra fekvő német hercegség, Türingia, ill. ennek népe': [G] ki-rakta a' szörnyű sok kincseket, / a' mellyeken Thuringia elvakultt **P** 2:171

ti 15 nm

1. 'azok a (jelenlevő) személyek, akikhez a beszélő szól': [M] Felesége a' Nagy-úrnak: ő, Vele / kedvére játszhat; ti pedig Húgotokkal **P** Si-nak és Mi-nak 1:131; Tehát ti szűntelen csak a' / viszhangi vagytok e' Szőrszálhasító [= Si] / fontolgatásinak? **P** a bleneknek 2:28 stb.

2. 'a megszólított (jelenlevő) személy a hozzá tartozó, vele azonosan viselkedőkkel együtt': Ti Földi Istenek, soha / oktalan' nem tesztek semmit is **Bi** O-nak 3:388; Oh / ti a' szegény Melinda' jó nevével / ma egyj egész Familiát töröltetek / az Üdvözülhetők sorából el **M** G-nak 4:133; Midőn ti leg- / először, Aszszonyom, Hazánkba jöttetek... **B** G-nak 4:467

3. 'azok a (jelen nem lévő) élő v. élettelen dolgok, amelyekhez a beszélő szól': (magába morog) Nem úgy, nem úgy / ti földi Istennék! ne gondoljátok azt, / hogy minden irtózik hatalmas hangotoktol! **P** 2:463; Oh ti szép / napok! ti édes éjtszakák!!! (megszem) **Mi** 4:250—251; Előttem esküszöm szentebbek is / lesztek ti, mint egyj jó Fiúnak a' / szülőitől maradtt Ereklye **B** az asszonyokról 4:347

4. (birt je-ként) 'a megszólítottakhoz tartozó (személy)': csupán / csak bennetek van még egyetlen egyj / bizodalmam! A' ti Húgotok— **P** Mi-nak és Si-nak 1:129

Vö: *tinektek*

/Tiborc/ Tiborcz 16 fn, tuln

'a dráma paraszti sorsú szereplője': Én / Tiborcz vagyok **T** B-nak 1:200; Élhezzetek szegény Férgek: nem ért / még a' lopáshoz ősz Tiborcz Apátok **T** 1:258; No hát / nem vétek a szegény Tiborcznak, egyj / titkos szövetségben hitét letenni **T** 3:152; Itt van Melinda, azt mondád Tiborcz? **B** 4:324; [E: Ki vagy?] Tiborcz **T** 5:334; Tiborcz ez nem lehet. Tiborcznak / becsületessebb ábrázattya volt **B** 4:335

a) (megszólításként): (méltósággal) Tiborcz! Tiborcz! kivel beszélsz? (ism) **B** 3:267; Tiborcz! Tiborcz! (ism) **B** 4:330 + 1:201; 3:259; 3:271; 4:407

tied ~ tiéd 7 /5, 2/ nm

mn-i) 'olyan, az, ami hozzád tartozik, a te birtokod': Te is / bele vagy keveredve, és ha veszteségre / jön a' dolog, tied leszsz a' nagyobb **P** B-nak 1:183; A' sok udvari / szívek között ... a' tied volt / legegygyügyűbb, ártatlanabb, Melinda! **O** 1:383; Üsd az / orrát Magyar, ki bántya a' tied'! **P** 2:236; M'ért valék becsületes! / holott gazember lévén, mostan is / tied [= a te jobbágyod] lehetnék **T** B-nak 3:106; Jó *Bertha*, légy Leányom' annya, mint / én annya lészek a' tiednek! azt mondád te akkor... **Iz** G-nak 4:69; Te ok nélkűl bocsájtád- / el hívataljaikbol a' Magyar / Alattvalóidat, 's tiéidet tevéd helyekbe **Mi** G-nak 4:226; Nem a' tiéd [B fia] **E** Mi-nak 5:314

/tigris/ Tigris 1 fn

'nagy testű ragadozó állat': Menny Tigrisek, Fene- / vadak közé **B** a fiának 3:282

***tigris-anya** 1 fn (ritk)

(átv) 'kegyetlen, vérengző természetű anya': [Si: egyj Fiat / megtart magánál — a' többit, hogy öljem / meg, azt parancsolá—] Tigris-anya! **Mi** Si feleségéről 1:49

tilalmas 2 mn

'olyan (cselekvési mód), amely tilalom alá esik; tiltott': vidámság, öröm, / minden csak a' szolgálatodra volt; / 's most fajtalan véred tilalmas úton / Melinda' birására csergedez **G** O-nak 1:479 [Vö: KrK. 454]; szeggel szeget! hisz a' *tilalmas* és / *megengedődhető* ravaszkodás / úgy állnak-el [= különböznek], mint a' *Hazug*, 's *Igaz* (ell) **B** 2:425

tilt 1 ts i

'(személy a maga hatalma alapján) azt parancsolja, hogy ne tegyünk vmit': nem tiltottam soha / tőlled szerelmet! **G** O-nak 1:476 /Vö: KrK. 454/

tinéktek 1 hsz (szragos)

'azoknak, akikhez szól': Minden Javam' tinektek engedém **E** 5:247

tiszta 2 mn

(átv) '(erkölcsi tekintetben) kifogástalan, eszményi (magatartás)': Pih! minden e' szerént tehát hamis, / 's megcsal ... legtisztábbnak mutassa / magát; de egyben még is mocskos az **B** 3:139; De ha jól meggondolom: maga / a' tiszta Hívség, oh! ... Hivség? Kisértet, mellyről minden ember / fecseg; de még nem látta senki is **B** 3:143

tisztelet 2 fn

'(erkölcsi értéken alapuló) nagyrabecsülés, elismerés': Az elhanyatló nap nem ád / olly' tiszteletre méltó fényt

maga / körül, miképp' ezen öreg' [= Mi] fejér / hajfürtyein súgárol (hsl) **B** 4:377; egyj tiszteletre méltó ősz kezébe negyven esztendeig való szolgálatért, / száraz kenyért nyújtaszsz Magyar Hazám? **B** 4:498

titkos 1 mn
'olyan (kapcsolat), amelyet titokban tartanak': No hát / nem vétek a' szegény Tiborcznak, egyj / titkos szövetségben hitét letenni **T** 3:153 /Vö: KrK. 474/

titok 13 fn
'olyan tény, amelyről csak kevesen tudnak': szerelmes Bánk-bán' szemének illy titok nehéz **Bi** Pr:45; Ezek donognak, és lehet talán, hogy / a' titkom' is kidonganák— **P** 1:179; Úgy van, kegyes Nagy-úr, úgy van, titok / és még pedig setétben— **P** B-nak 1:180; Az — Melinda — jelszavok! ... Titoknak / lett zára a' *Melinda*' szabad neve!!! **B** 1:196; Leselkedő! ezért / csaltad tehát ki titkomat—? **Iz** Bi-nak 1:339

a) ~-on; ~-ban: 'rejtve; úgy hogy más ne tudjon róla': Megesketém [a banyát], és titkon általa / neveltetém mindjáját **Si** a fiairól 1:50; Utánna küldttem [B-nak] egyj jó / futó Legényt titokba **P** 1:154; Petur, miért hívattatál / te engem viszsza? még pedig titokban! **B** 1:173; Titokba, Bán, titokba — azomba szóllni / itt nem lehet— **P** B-nak 1:174; vesztő-helyet se fogsz te látni, hogy / ottan rikólthassál — az illy Rikoltót / titokba szoktuk ám eloltani [= megölni] **Bi** B-nak 2:422; mivel hogy azt meg tudtam mondani; / ki ment-be olly titokba? mindenik [őr] / azt hitte, hogy... **T** 3:135

tíz ~ **tiz** 2 /1, 1/ szn
1. 'kilencnél eggyel több (személy)': mint sem olly' / nagyot bakázzon [= bukjon] a' Bíbor [= O], bizonnyal feláldoznak tíz Bánkot is **Bi** 2:417

2. (hsz-szerűen) ~-szer: 'tíz alkalommal': Ha tízszer, harminczszor megöltt, / ha kincsemet rabolta el ... még tán megengedhetem [= megbocsáthattam] volna; de... **B** G-ról 5:183

tolvaj ~ **Tolvaj** 2 /1, 1/ fn
'az a személy, aki lop': Te mint egyj éjjeli / tolvaj jövél foglalatosságaidból / az Udvarunkba viszsza. Illik ez? (hsl) **G** B-nak 4:412; Késő Vénség fehérlik / fejemen ... most mint közönséges Tolvaj vitettem / tömlöczbe (hsl) **Mi** 5:124

torok 3 fn
1. 'a szájüregből a garatba vezető nyílás': Szabad kivánna lenni mindenik [magyar], / és torkokon [= torkukon] kegyes Nagy-aszszonyunk' / sültt főttje olly mohon rohan le, hogy / majd szinte megfulladnak **P** 1:178

2. 'a nyak elülső része': csak érjem el [G-t], torkon fogom, / 's királyi széke' kárpitjának a' / zsinórival fojtom beléje lelkét **P** 2:298

3. ~-ára forr → *forr*

tovább 5 hsz
1. 'az itteni, az elfoglalt helyen túl': Ember! csak egyj szót még, vagy egyj nyomot / tovább, 's fejed lábadnál fog heverni [= megölnek, meghalsz] **O** Bi-nak 3:397; Én nem megyek tovább! **Si** G holttesténél 4:616

***a)** (átv) '(vmely ügyben) előbbre, messzebbre': 'S ugyan továbbra láttak ők [= G-ék], / mint a' Szerelmes [= B]? **B** 1:217

2. 'a mostani időponton túl még egy ideig': Kis Aszszony! én száraz (= üres] Reménnyel nem tudlak tovább / éltetni— **Bi** Iz-nak 1:337

***3.** 'a továbbiakban; azután': [G] [G] ... a' ki lábat / ád a' Bujálkodónak [= O-nak], és tovább / az Áldozatra [= M-ra] így teként le— **B** 4:549

tő → tű

több 11 sz, nm, fn /3, 6, 2/
I. szn (hat-lan, mn-i)

1. (tsz-ú jelzett szóval is) 'egynél nagyobb számú; sok': [a magyarok] úgy kiválnak / a' többi Lévnyalók közül, miképpen / egyj Medve több va-

kondokok közül **P** 1:142; *mondjátok neki, / hogy ezen csekélységgel elégedne-meg . . . még idővel a' leg- / több drágaságaikal fogom tetézni* **P** G-t idézve 2:168; [a becstelen ember] a' Mennyet is / gyakorta úgy megnyerheti / [saját] részére, gazdagságából kitellő / több áldoztattal, hogy . . . **B** 4:446

II. szn (hat-lan, fn-i)

1. 'a várhatónál nagyobb mennyiség vmiből': viszsza jöttem, és találtam — / (nyögve) oh többet is, mintsem reménylheték! **B** 4:504

2. 'a szóban forgó személyen kívül még valahány': Nincs a' Teremtésben vesztes, csak ón! / nincs árva más több, csak az én gyermekem! **B** 5:391

3. 'a szóban forgónál nagyobb érték': A' Férj se' várjon / az aszszonyának szívétől soha / többet; csak a' mit egyj becsületes / Kalmártól: ez bár millyen szentül is fel- / fogadja a' kiválasztott Jószáginak / a' féretételét . . . egész örömmel adja álta a' leg- / elsőnek, a' ki érttek többet ád **Bi** 1:294—299

III. mn

1. 'vmilyen idősnél ~: 'idősebb annál': negyven hat esztendősnél nem vagyok / több **Si** 1:23

***2.** 'a szóban forgónál súlyosabb minősítésű (személy)': [E: Gyilkos?] Az. Több **B** 5:183

IV. fn

1. mi ~: 'az eddigieknél is fontosabb, lényegesebb (következik)': Oh czéla! czéla! így különben egyj / bárányi békeség — mi több, maga / epét okádna itt a' Békeséges- / tűrés **P** 1:98

2. ~-re megy: (vmely ügyből következően) 'jól jár, anyagi haszna van': a' vén *Myska-bán* / legtöbbre mentt; mert el-nyeré *Zalában* / *Zelelgeh* Jószágot **Udv** 5:6

több 5 hsz

(tagadó m-ban) 'a jelenhez v. a szóban forgó időponthoz képest később sohasem': Ottó / többé nem az, ki volt **O** 1:397; [E-nek] Fájdalmában [akarjétok] megölni érzeményit, / hogy Társitoknak könnyeit soha / se lássa többé **B** a bieneknek 2:216; az illy' / szegény paraszt az Úr elébe nem / mehet be többé — úgy rendelte *Béla* / Király **T** 3:217; ha Hét az úttzán hétszer el- / esett . . . a' szánás akkoron / jön csak, midőn láttyuk, hogy egyjike / többé felállni nem tud **G** 4:572; Melinda! . . . nem élleszt / többé fel egyj Jaj-szó is tégedet! **Si** 5:373

többet 2 hsz (nép)

1. 'többé': [P] nem hallá többet egyj / szavunkat is — lelkét ki adta ott' **Sol** 5:230

2. 'a közlés időpontja után még egyszer; újra': csak egyszer / forrtt szinte a' torkomra. Nem kivánom / hogy többet úgy legyen **Bi** 3:360

többi mn, fn /i, 1/

I. mn

'az említetteken kívül minden más (személy)': [a magyarok] úgy kiválnak / a: többi Lévnyalók közül, miképpen / egyj Medve több vakondokok közül (hsl) **P** 1:141

II. fn

'a szóban forgóval azonos csoportba tartozó személy': „ne hogy / feslettnek ítéltessen, egyj Fiat / megtart [Si felesége] magánál — a' többit, hogy öljem / meg, azt parancsolá- (inv) **Si** egy banyát idézve 1:48

többnyire 1 hsz

'az esetek nagyobb részében; rendszerint': Te Híveidnek a' porig / Alázatossakat véled . . . nem látod azt, hogy többnyire a' saját / hasznokra egyj kalitkát építettek / a' büszkeségeden . . . hol elveszel **B** B-nak 4:532

/tökéletes/ tökélletes 1 mn

(hsz-szerűen) ~: 'a lehető legnagyobb mértékben; teljesen': add viszsza Férjét e' tökélletessen / megrontatott beteg' Lelkemnek is **M** G-nak 4:123

/tökéletesség/ tökélletesség 1 fn

'a pozitív emberi tulajdonságok teljes köre, ill. azok legmagasabb foka': Minden tökélletességgel ruháztа- / fel őtet [= G-t] a' Természet — benne csak / a' halhatatlanság hibáza **E** 5:76

/tőle/ **tőlle** 9 hsz (szragos)
1. 'a szraggal jelölt személytől (távolítva)': Lennél csak egyszer enyim Melinda, úgy / az *álmot* útálnám . . . a' *szelet*, mert elragadná / tőllem lehelleted' — 's a' *Napvilágot*, / mert képedet csókolná tőllem el (párh) **O** 1:429—430; Ez [= a hitetlenség] lopá-el tőllünk mindenünket **Mi** 4:242; ő [= Mi] előbb saját kezével / megfojtya kedves Húga' gyermekét, / mint sem hogy azt csak tőlle elvegyék is **B** 4:521; [egy polgárnál] Nagy-aszszonyunk (. . .) hét ezer márk aranyat el- / tett bérbe. Ottó azt erőszakossan / ragadta tőlle el **Si** 5:103
2. (átv) 'a szraggal jelölt személytől, akitől vmi ered, származik': vitézkedést / ugyan ne várjanak tőllem **T** 3:156; [Mi] Mind csak kérdezé / oda kinn, *miért sírok*, 's fejér hajával / töröltte könnyeit, hogy nem tudá- / meg tőllem azt **M** 4:167
3. (átv) (olyan i-vel, amelynek vonzata *-tól, -től* rag) 'a szraggal jelölt személytől': nem tiltottam soha / tőlled szerelmet! **G** O-nak 1:477; Kérlek, ne bántsd őket! Külömben én / tőllök [= a blenektől] fogok kivánni *egyjet* itt / mindjárt **B** P-nak 2:289

tölt 1 ts i
'(folyadékot vhova) önt': A' Sógorom? Hm! a' derék, 's haszont- / hajtó Pohárnok a' Vámot valóban / elnyerte Újfalun, mert szorgalommal / töltötte a' Királyné kancsóit **P** 2:201
Vö: *betölt*

/tömlöc/ **tömlöcz** 3 fn
'foglyok elzárására szolgáló épület, helyiség; börtön': [Mi] Tömlöczbe vettetik **B** 4:375; egyj / kevés időre [= idő múlva] Mikhált láttuk a' / tömlöczbe késértetni **Si** 5:91; mint közönséges Tolvaj vitettem / tömlöczbe **Mi** 5:125

tömött 1 mn
'vmivel nagyon megtöltött; sokat tartalmazó (tárgy)': Vigázz, hogy egyj / zsivány, tömött erszényeiddel egyjütt, / ne lopja-el Nagylelkűségedet **T** 3:265

tömve 1 hat-i in
'tömött állapotban; teli': Tűrj békeséggel, ezt papolta az / Apát-Urunk is sokszor . . . úgy de tömve volt magának / a' gyomra **T** 3:238

tör 4 tn i
1. Törekszik, hatol vhova': Ember! azt / mondom, ne törj túl a' korlátidon! **B** 4:473
2. 'romboló, ártó szándékkal támad vkire, vmire': De hol van Ottó? — Törnek ő / r'á; mert öcsém **G** 4:2; midőn [P] alig mozogva ott' hevertt, / házára törtek ismét **B** 4:427
3. kerékbe ~ → *kerék*
Vö: *betör, összetörni*

/töredelmes/ **Töredelmes** 1 mn
*(fn-ként) (Tört) ~-ek: 'flagellánsok; önkínzó vallási rajongók a XIII. sz.-ban' /Vö: KrK. 460/: no mennyetek haza / tehát, 's vegyétek fel-magatokra a' / Töredelmeseknek köntösét, ha ez / vétek **P** a bleneknek 2:56

törekedés 1 fn
'(vmely cselekedet véghezvitelére irányuló) fáradozás, igyekezet': . . . hogy minden el- / szántt törekedéstek önn, védelmetekre / ollyan siker nélkül való legyen, / mint kínozásom után esenkedéstek **O** a bleneknek 4:637

törékeny 1 mn
(átv) 'a megpróbáltatásokat nehezen viselő, sérülékeny (lelkület)': szegény; de szánni- / méltó Teremtmények! . . . A' / lehelletem fogom mérsékleni, / ne hogy törékeny erkölcs'tök virágit / lelökje **B** az asszonyokról 4:350

törekszik 1 tn i
(fn-i in-vel) 'vmely cselekvés véghezvitelén fáradozik': Aszszonyaink ravaszbbak illy' / esetben, mint az ördög, a' midőn / az elragadni egyj Bűnöst törekszik **Bi** 1:304

törhetetlen 1 mn
*(átv, ritk) '(erkölcsileg) biztos, szilárd (fogalom)': *Melinda*! — szent / név! égi és földi Mindenem' javát / szorossan egybe foglaló erős / Láncz,

úgy elomla törhetetlen Élted, / hogy abból a' Gazoknak is jutott? (oximoron) **B** 1:210

töröl 1 ts i
'vmivel dörzsöl, simít vmit, hogy onnan nedvességet eltávolítson': fejér hajával / törölte könnyeit **M** Miről 4:166
Vö: *eltöröl, letöröl*

történet ~ **Történet** 2 /1, 1/ fn
1. 'megtörtént v. kitalált eseménysorozat': a' hasonló / történet életünknek azon szokott, / és kedves ízetlenkedésihez / tartozhat, a' melly megnevettető **G** 4:563
2. 'sors, véletlen': Boldogtalan! [...] Menj, menj, hová a' Történet viszen! **B** M-nak 3:44

törvény ~ **Törvény** 5 /1, 4/ fn
'kötelező szabály, rendelet': Ha Törvény, 's szokás szerint cselekszetek ... minden Magyar segítő / kezét nyújtaná **B** a bleneknek 2:239; Törvényt kiszabni, és úgy lenni e' felett, / miképpen a' Nap sok világokon! **G** 4:101; Koronák' bemocskolója! a' ki meg- / loptad Királyi Férjedet ... árúba tetted a' Törvényt (párh) **M** G-nak 4:157; „Magyar / Törvényeink Magyar Hazánkon úgy / fityegnek, a' miképpen egyj pelengér / oszlopra állítotton mocskos tettinek / táblája (hsl) **B** 4:477; Ottan meggyilkoltt Hitvesem, / és gyilkolója azon törvényeket / tapodta, mellyek édes Tartományimat / zöldeltetik **E** 5:425

/törvénytudó/ Törvénytudó 1 fn
'hivatalos ügyekben járatos személy': ha tán utolsó fillérünkre [= fillérünkért] egyj / Törvénytudó felírja a' panaszt — ki írja-fel keserves könnyeinket? **T** 3:222

/törzsök/ Törzsök 1 fn
'vmely család, nemzetség őse, ősapja': [fiaimat] *minden országból Bojóthra vinném; de itt, nem allyasúl el a' Spanyol* — / elég ha mint meg annyi jó Magyar / Háznépnek ők lehetnek Törzsöki **Si** 1:31 /Vö: KrK. 448/

tőz →*tűz*

tréfa 1 fn
'olyan mondás, kijelentés, amelynek célja a nevettetés; vicc': [Si: Hét fiú] De már ez csúnya tréfa **Mi** 1:32

tud 77 ts i
I. 'vmely ismeretnek birtokában van'
1. 'ismer vmit, tisztában van vele': Mindég keservessen zokog ... és / nem tudja, hogy én tudom, miért sír? **Si** a feleségéről 1:54; Hazánk különkülön Vidékein / Jajt, 's bánatot találtam; 's itt' ime / ellenkezőt találok, 's nem tudom / mellyik tehet rémítőbbé [=rémültebbé] **B** 1:169; azomba szóllni / itt nem lehet — hiszen magad tudod; sőtt látod ... hogy... **P** B-nak 1:175; ezt előttem egykor úgy / festék le, jól tudom, mint egyjikét a' / Lélek-betegségének **B** 1:237; [Iz: Melinda—] És te is tudod? **Bi** 1:341; Sok Férjfiak — tudom magamrol — az / ollyat, ki könnyű győzelmet igér, / azért se szívelik **Bi** Iz-nak 1:359; csak akkor mernek a' / kis gyermekek mást megfenyegetni, a' / midőn hiszik, hogy azt nem tudja senki **P** 2:13; [Mi végződött?] (ingadozva) Én-nem tudom **Si** 2:60 [Vö: KrK. 460]; Páh! tehát még sem tudod? **Bi** B-nak 2:362; Ládd Bán, sokan tudták ezt a' Regét **Bi** B-nak 2:376; Tudom / én jól, hogy elvesztette Lelked egyj részét aranynyúgalmának **P** B-nak 2:108; tán nem tudod, / hogy ... **Bi** B-nak 2:413; De jól tudod / hogy én, egyedűl tudom: / ki volt Fülöp Királynak gyilkolója **Bi** O-nak 3:416; Igaz hogy rendelésedet / tudtam... **Iz** G-nak 4:9; [Mi: Mi lelte Húgomat? miért szalad / előllem el—] Nem tudod miért? **G** 4:183; Uram, bocsásd meg, mert nem tudja, mit / beszél [B]! **T** 4:365; Tudod, hogy [B] ájtatos vala / mindég **T** 4:366; Csak azt / tudnám, ki volt azon Gonosztevő! **Iz** 5:11; [O] Elfutott; / de nem tudom hová **Sol** 5:42; [G] Semmit sem is tudott / Ottónak izetlenkedéséről **My** 5:285; Ő [= Bi] mindent tudott — bizon /

mindent tudott! (ism) My 5:292—293 /Vö: KrK. 486/

a) 'vminek a jelentőségét felfogja; tudatában van vminek': Mit is beszéllek én / ezen megúntt, fagyos személy' [= Bi] üres / szivének, a' ki eddig sem tudá azt, / hogy mit tegyen [= jelent] *fórróan érezni* O Bi-nak Pr:9; sőtt igen nagyon tudom Bi Pr: 11; nem tudod, hogy csak ezen éjtszakát / lett volna szükség el nem lopni Bánkbán / Nagy-Úrtó! Bi P-nak 2:348; Ember, tudod te, mit mondtál Fiadnak / most? Átkozott! M B-nak 3:30; Hiszen Melinda úgy se tudja, mit / beszélle ... de hát ki az / oka, hogy szegény nem tudja, mit beszél?! B 3:57—59; [Bi: Bán! őrülést mutat tekénteted!] Tudom, tudom... (ism) B 3:289; [Bi: Olly sárga a' Herczeg? Hogy jött ide?] Tudom é hogy? O' 3:303; Te oktalan! / Tudod, hol, és kivel beszélsz? G M-nak 4:153; te kis szegény, hiszen nem is / tudod, mitől fosztottak meg— B a fiának 5:365

2. '(jövőbeli eseményt) biztosra vesz': midőn nekem *Luczi* / nem néz szemem közé, előre már / tudom, *Luczim megént csalárdkodik* Bi Pr:32; És / ők [= G-ék] ezt jól tudák! ezt ők is jól tudák! (ism) B 4:352; od'adtam a' Fiam; mert / tudom, hogy ő [= Mi] előbb saját kezével / megfojtya kedves Húga' gyermekét, mint sem... B 4:519

3. 'ért vmihez; jártas vmiben': jól tudta ő [= G] azon mindennapi / Fogást, miképp kelljen az Alattvaló / Nagyoknak orrára az édes Reménység' / üveg-szemét nevetve tenni fel P B-nak 2:138

II. (fn-i in-vel) 'képes megtenni vmit'

1. '(fizikai) képessége van hozzá': *Berchtold* az üstöket se tudja még / befonni, 's már Érsek... (ell) P 2:191; az útakat jól tudjuk elállani Bi 2:413; Gondolod, hogy a' / felhóborított tengert megfogod / állítni, hogy ha egyszer egyj habocskát (magát érti) / veszsződdel eltudsz szájjel ütni? Bi O-nak 3:329; ölni tudok jó Urak: bezeg / ha életet tudnátok adni, akkor érdemlenétek-meg az uralkodást Bi O-nak 3:402—403; Alig tudák Simont felvonni ounét— Mi 4:283; a' szánás akkor / jön csak, midőn láttyuk, hogy [az elesettek] egyjike / többé felállni nem tud G 4:572; mintha más szintúgy megmenteni, / nem tudta volna a' Királyfiakat Udv 5:9; hol a' könny, a' melly ennyi kárt / feltudna olvasztani? B 5:359; alig tudám szerette Aszszonyom / testét kimenteni T 5:384

a) 'erkölcsi ereje és hajlandósága van (vmit tenni)': könnybe lábbad a' szemem, / olyan nagyon tudom heves szerelmünk' élkött javát savát meg *érzeni* Bi Pr:14; Germannicus tudá / az indulattyait mérsékelni Bi 1:268; Kis Aszszony! én / száraz [= üres] Reménnyel nem tudlak tovább / éltetni— Bi Iz-nak 1:337; Aszszony? ... és te is tudod közelről e' Nemet / esmerni— Iz Bi-nak 1:346; egyj Férjfiú nem tud ki fogni egyj / Aszszony személyen; 's egyj Gertrudis — egyj / Aszszony tud országok felett megállni (ell) G 1:485—487; Ő [= G], Rang', Igéret', és Aranyhegyek' / zacskóba zárt *eszével* eltudá / mázos kegyelmét osztogatni P 2:145; az Aszszonyt becsűlöm — ah, de még is annak / én engedelmeskedni nem tudok. Nem, nem tudok P 2:159—160; magam is tudok / hóhérja lenni azon Utálatosnak [= G-nak]! P 2:312; Ígédet miért ne tudjalak / hűs vérrel hagyni? Bi O-nak 3:363; Hogy ha úgy él / előttem egy valaki, mint férjfiú / biz' úgy ijedni megtudok magam- / is — most nem Bi O-nak 3:366; Véletlen így tanúltam azt ki, a' / mit szorgalommal sem tudtak sokan Bi 2:382; világos egészszen, a' mit én / üres fejű ki nem tudtam találni! B 2:399; Minő dicső ellenben Becstelennek / a' sorsa, csak hogy tudja a' Közönség' / jó-véleményét meghódítani B 4:432; Hogy illy nemes Szívekkel egybe' / férkezni nem tudtál Gertrudisom!!! E 5:459

a) 'képes (vmely elítélendő cselekedetet megtenni)': Bíberách, oh szólj, tudná magát / Melinda elfelejteni [= magáról megfeledkezni]? Iz 1:343; Bánkom ... szegény / azt vélte tán, hogy nálla nélkül is / elmenni tudnék

Lakadalomba — Oh jaj! **M** 4:130; [G: Szegény Melinda!] És te tudsz így szóllani? **M** 4:146

3. (átv) '(dolog) képes arra, hogy vmilyen hatást kifejtsen': látod hová tud téged' csak neve- / is vinni Endrének! **B** P-nak 2:319

4. 'lehetősége, módja van (vmit tenni)': azt meg tudtam mondani: / ki ment-be olly' titokba? **T** 3:134; nézd ezen kevés hajat . . . ha most ennyivel meg- / tudnám szerencséd' váltni . . . azt / nem tartanám méltónak e' csekély erőre **Bi** O-nak 3:333

a) (tárgy nélkül): Orvosolj, ha tudsz **P** B-nak 1:166

b) (tagadásban) 'a körülmények gátolják (abban, hogy vmit megtegyen)': Sok pénzre van szükségek [a meráni-aknak]: és mivel mi annyit adni nem tudtunk, tehát... **T** 3:114; Ő [= G] csorda számra tartya gyűlevész / szolgáit . . . 's mi egyj / rosz Csőszt alig tudunk heten fogadni **T** 3:180; becsessebb / lesz még előtte, mint az a' szegény / Becsűletes, ki semmit sem tud adni **B** 4:448; Így magam / büntetni nem tudtam — (magába) nem mertem is— **E** 5:443

**tudhat* 3 ts i

(fn-i in-vel) 'képes lehet (vmit tenni)': 's Te tudhatnád azt tenni? **G** O-nak 1:489; esmérni kell / az Élhetetlenek' sorsát, minek- / előtte megtudhassuk szánni is **T** 3:254; Remény! . . . gúnyolódva hagysz-el ott' / a' hol egyj-két könnyet tudhatunk / hullatni éktelen kárunkon **E** 5:71

**tudni* 1 fn-i in

'(tényt) ismerni': Csitt! — nektek erről egy kukkot se' kell / ám tudni **P** Mi-nak és Si-nak 1:157

**tudván* 1 hat-i in

'ismerve, megfontolva vmit': Tudván hogy a' hasonló emberek / kényekszerént várják meg a' tanácsot, / két-féle-képpen adtam még is, azt **Bi** O-nak 3:375

Vö: *megtud, mindentudás*

tudta 1 fn (szragos)

~-ára ad vkinek: 'tudatja, közli vele': [egy banya] tudtomra adta, hogy / Feleségem immár megszűlltt **Si** 1:37

túl 2 nu

1. (átv) 'a névszóban kifejezett mértéket meghaladva': Ember! azt / mondom, ne törj túl a' korlátidon! **G** B-nak 4:473

2. (átv) síron ~: 'a halál után; a túlvilágon': oh Bánk . . . mély síromon / túl a' Halál' szép halvány angyala / meg fog mutatni megént **M** 4:397

tulajdon[1] 1 fn

'az az anyagi érték, amellyel vki rendelkezik': [G] Tulajdonunkat el- / vevé, 's od'adta a' Hazájabéli / Czinkossinak **P** 2:179

tulajdon[2] 3 nm (ált)

'a birt szraggal megjelölt személyhez tartozó; saját': Bánk / a' Király személye . . . meg is fogok felelni ennek, és / ha bár a' tulajdon síromon fog / is a' Békeségetek virágzani **B** 1:578; lerontatád az Ősi / szép várakat, 's od'adtad a' tulajdon / Felekzetednek **Mi** G-nak 4:228; hogy a' Kín, a' maga / egész minéműségében, csekélység / legyen tulajdon kínaidra nézve! **B** O-ra 4:579

tulajdonít 1 ts i

vétkül ~ vkinek vmit: 'bűnének tartja': Vétkül tulajdonítsuk azt neki [= G-nak], / hogy a' Felekzetét jobban szeretné, / mint a' Magyarságot? **B** 2:264

tulajdonképpen 1 hsz

'voltaképpen, valójában': a' Zsidók eleget fizetnek; a' / kiket tulajdonképpen tán nem is / lehetne ember-nyúzóknak nevezni **T** 3:162

*/tű/ tő 1 fn (táj)

'varrásra használt vékony, hegyes fémeszköz': Tő Aszszonyok' kezébe, nem Királyi- / pálczának— **P** 2:36

tüdő ~ **Tüdő** 2 /1, 1/ fn

'az ember lélegző szerve, (átv) a beszéd forrása': Mindenik kimondatott

szó / hazud, 's az emberekben nyargaló [= fujtató] / Tüdő csak a' Hazugság' ördögének / lakása (metaf) **P** 1:108; *A' Szerelme-féltő Bánk-bán!* (kaczag) Tüdő! hazudsz! hazudsz (meton) **B** 1:244 /Vö: KrK. 450/

tükör 1 fn
'az előtte levő tárgyak képmását mutató eszköz': szentséges Átyám! ide / mindentudásod' égi cseppeit! . . . hogy e' nagy fátyolon / általlássak, és eszemmel a' Halandók' / szívébe nézhessek, mint a' tükörbe (hsl) **B** 1:216

tündéri 1 mn
*'bűvös, gyönyörűséges, ugyanakkor tünékeny, könnyen semmivé foszló (dolog)': Szedd rendbe Lélek magadat, és szakaszd- / széjtt mind azon tündéri lánczokat, / mellyekkel a' Királyi székhez, és a' Hítvesedhez, gyermekidhez, olly / igen keményen megvalál kötözve **B** önmagának 1:581 /Vö: KrK. 458/

tűnik 1 tn i
szemébe ~ vki: 'felfigyel rá; felkelti az érdeklődését': Midőn bejöttem ez' / Országba — mindjárt szemembe tűntél **O** M-nak 1:380
Vö: *eltűnik, hamartűnő*

tűr 4 i
1. ts '(megpróbáltatást) elvisel': Míg tűrhetém, tűrtem becsületessen: / most már gaz ember is lennék; de késő—! **T** 4:501
a) (tárgy nélkül): Egykor egyj öreg Paraszt / akadtt előmbe — szárazon [= üresen] evé a' megpenészedett kenyért . . . Tűrtt a' szegény— **B** 4:501
2. tn 'türelmet, beletörődést tanúsít; Tűrj békeséggel — **B** T-nak 3:234; Tűrj békeséggel, ezt papolta az / Apáturunk is . . . úgy de tömve volt magának / a' gyomra **T** 3:235

***tűrhet** 1 ts i
'képes tűrni': 1. *tűr* (1)

/tűrtőztet/ tűrtet 2 ts i (táj)
~-i magát: 'indulatát visszafojtja; uralkodik magán': Tűrtesd magad'— **O** G-nak 1:468; De tűrtesd- / magad **G** B-nak 4:423

tüstént 3 hsz
'késedelem nélkül, azonnal': ha . . . lesujtunk / egyj rosz galambfiat, tüstént kikötnek **T** 3:202; Tüstént Simon- / bán elfogattasson **G** Udv-nak 4:300; Tüstént rohantam fel. . . **Sol** 5:39

***/tűz/[1] tőz** 1 i (táj)
(gúny) '(vkit vmely hegyes eszközre) felszúr': vigyázz; mert / egyj illy keszeg, sovány Fiút az izmos / Bánkbán — bajúsza' egyj végéro tőz [= könnyedén elintéz] (metaf) **Bi** O-ra Pr: 75

tűz[2] 11 fn
1. 'vmely anyag gyors égési folyamata, ill. annak megnyilvánulása': „Országod' alsó részei nem sokára / inkább mutatnak egyj Kovács-műhelyt, / hol vízre leszsz csak szükség a' tüzet öntözni, mellyben a' kardokat / edzik" **Zls** levélből olvasva 5:53
a) (szembeállításban, kibékíthetetlen ellentét érzékeltetésére): *Én,* 's *Meráni*?! Hát mikor nevezte / testvérnek a' tűz a' vizet? **P** 1:127
2. 'égő, parázsló anyag': [O emberei] körül vevék *Bánk-* / házát. Tűzet hánytak minden felé **T** 5:382
3. (átv is) 'tűzvész, veszélyes láng': ekkor már az észbe bizni / csak annyi, mint egyj nagy tüzet csupán / buzgó Imádság által oltani (hsl) **G** 1:498; Tűzben, 's vérben leltem itt' / mindent **Sol** 5:33; Tűz, Víz, Veszély, / és Gyilkosok köztt karomon viszem [B fiát] **Mi** 5:316
4. (átv) 'lelkesedés, szenvedély': Az a' tűz mellyet a' / Természet alkotott az Aszszonyok' / szemébe, olly sebessen elragad, hogy . . . **G** 1:492; zendűlésbe' nem / fog e' kiönteni az ártatlanok . . . vére is? melly / bugyogása' közben fogja a' Szabadság' / jajos tüzét átkozni — hörgeni **B** 2:251; Kedves Fiú! miért / akarod fejed' bezúzni egyj gonosz / Aszszony miatt? Szánd e' tüzet Házádnak **B** Sol-nak 5:273

a) (átv) 'szerelmi láz; erős nemi vágy': Pokolbeli / tűz ége csontyaimban **M** 3:41

*(átv) égi ~: 'élet': Ha engemet Prometheusom csak egyj / hangyának, és az égi tüzet talán / még abba is sajnálva, egyj hideg / szerszámnak alkotott-meg volna, úgy... **B** 3:73

/tüzelő/ **tüzellő** 1 mn

(átv ritk) 'szenvedélyes, lángoló (érzés)': a' nevelésnek egyj / jó magja sem marad szivekbe' [= az asszonyok szívében] meg, / mivel hogy a' növésekkor tüzellő / indúlatoknak pestises szele / kifújja mind **B** 4:339

U, Ú

udvar ~ **Udvar** 14 /1, 13/ fn

(Tört) (átv is) 'királyi palota, ill. ennek környezete': ez ma Udvaromban az / illy esztelenkedések köztt utólsó fog / lenni **G** O-nak Pr:64; Már elhagyom *Endrének* Udvarát **Si** 1:59; Királyi Udvarodra nem vagyok én teremtve. Itt nekem hideg, / lármás, világos minden **Iz** G-nak 4:76; Elkell az Udvarunk' hagynod Melinda **G** 4:141; Te mint egyj éjjeli / tolvaj jövél foglalatosságaidból / az Udvarunkba viszsza **G** B-nak 4:413; Vak voltam én is Udvarodba'; de / már látok **B** G-nak 4:490; [G] a' feláldozott / Becsületet kiűzte Udvarából **B** 5:189 /Vö: KrK. 485/

a) (átv, meton) 'az uralkodó környezetéhez tartozó magas rangú személyek összessége': ezért nem ille Bánk- / bán' Hitvesének a' Magányba' lakni? / mert Udvarunknak nagy szüksége volt / tapasztalatlan egyűgyű szívekre **M** 1:388; Ártatlan? és az Udvar nyelve e' / névvel nevezte e' Becsületem? **B** M-nak 3:11; Nem, azt ne mondja az Udvar; mert hazud / mindenkor — **M** 3:13; Fel, / fel púha ágyadbol gyermek, nehogy / megvesztegessen Udvarunk' szele [= megrontson az udvariak zsllött szelleme] **B** a fiának 3:279; Szerencsétlenségembe' kezdem / esmerni Udvarod' — millyen mohon / kap a' gyalázaton, hogy gúnyolódjon! **Iz** G-nak 4:63; Udvarod' / átkozza minden [= mindenki], és Hazádfiit **B** G-nak 4:462; Melinda jó-nevét te hagytad az / Udvarnak a' nyelvére tenni **B** G-nak 4:558

udvari 1 mn

'az udvarhoz tartozó (személy)': A' sok udvari / szívek között ... a' tied volt / egegygyügyűbb, ártatlanabb, Melinda! **O** 1:382

/**udvarnok**/ **udvornik** ~ **Udvornik**

5 /3, 2/ (Tört)

1. (megszólításként) 'a királyi palotában szolgálatot teljesítő hivatalos személy; szolga, udvaronc': (csenget) Udvornik! **G** 4:149 + 4:300; 4:456

2. 'az uralkodó belső embere, hűséges alattvalója; kegyenc': Mert biz' ezt raboltad el, / 's od'adtad a' saját Hazádbeli / Udvornikidnak **Mi** G-nak 4:222; a' Hír a' Királyi-Szék' / fő *Bélje*; ennek oltárára kész a' / Magyar lerakni mindenét: való, / hogy azt is dicső Udvornikid / emésztik el **B** G-nak 4:486

ugrik 1 tn i

*(átv, biz) '(vmely bizonytalan helyzetben) cselekszik vmit': Rajta csak kegyelmes Ottóm, / ugorj! de Bíberáchod hátra áll **Bi** 1:321

úgy 102 hsz, msz /71, 31/

I. hsz

1. (mód- és állapothat szóként)

a) 'az előzményekből ismert módon': az illy' / szegény paraszt az Úr elébe nem / mehet be többé — úgy rendelte *Béla* / Király **T** 3:217; nem szabad bejönni senkinek- / is; úgy parancsolá Bánk-bán **B** 4:459 stb.

b) 'a mm-ban kifejtett módon': [G tudta] miképp kelljen az Alattvaló / Nagyoknak orrára az édes Reménység' / üveg-szemét nevetve tenni fel; / de úgy, hogy azt ők észre sem vegyék **P** 2:142; úgy kell már viselni / magamat, hogy a' hajlandóságodat / megérdemeljem **Bi** B-nak 2:373 stb.

c) (hasonlításban) 'a mm-ban kifejtett módon, állapotban': mintha órra' vére folyna, úgy / kullogbe némellyik Si a blenekről 1:67; úgy kiválnak / a' többi Lévnyalók közül, miképpen / egyj Medve több vakondokok közül P a blenekről 1:140; mint gyertya által a' / világ [= világosság] lesz — úgy valék melletted, úgy követtelek (párh) O M-nak 1:402; Mint Vándor a' Hófúvásokban, úgy / Lelkem ingadoz határtalan / kétség között B 3:32; Ő [= G] Táncmulatságokat ád szűntelen, / úgy, mintha mindég vagy Lakadalma, vagy / Keresztelője volna T 3:182; "Magyar Törvényeink Magyar Hazánkon úgy / fityegnek, a' miképpen egyj pelengér / oszlopra állítotton mocskos tettinek / táblája" B 4:477 stb.

d) (hasonlításszerűen) 'olyan minőségben; akként': Jóságodat dicsérni hallván, úgy veszed / incselkedését [G-nak], mint jó pénzt... P E-ről 2:131; Hogy ha úgy áll / előttem egy valaki, mint férjfiú, / biz' úgy ijedni megtudok magam is — most nem Bi O-nak 3:364; Én ez' országodba úgy / jöttem be egykor, mint egyj Aszszonyi / szép Érdemünkel [= érdemünkre] büszke L'ány: de... Iz G-nak 4:12; [M] mint Attyát úgy szeret, / és még is elfut Mi 4:182; Már úgy születtünk, mint a' szegény / ember-barátink' kárán tapsolók G 4:566; [P] Mint Pártosok' feje, és Nagy-aszszonyunk' / gyilkossa úgy ölettetett le B 5:210

2. (fokhat szóként)

a) 'az ismerthez hasonló mértékben; annyira': a' nyájas Halott ... nem törheté ki azt a' támasztot, / mellyhez Királya úgy ragaszkodott E 5:140

b) 'a mm-ban kifejtett mértékben; olyan nagyon': [O] a' kitől levésekor / már úgy megundorodott az Alkotó, / hogy félbe hagyni dolgát kéntelen volt B 3:92; Ők [= a merániak] Monostort, Templomot / építenek, hol úgy sípolnak, úgy / megzengenek, hogy a' Szarándokok / táncolni kéntelenek a' sáros úttzán (párh) T 3:207; hiszen úgy szerettelek / titeket szünetlen, mint szintén magam' E 5:245 stb.

3. (feltételes m-tal kapcsolatban) akkor, abban az esetben': Ha engemet Prometheusom ... egyj hideg / szerszámnak alkotott-meg volna, úgy / szolgálatodra tán lehetne hangom B Iz-nak 3:75; Szép pénz ... Ha mást nem adhatsz, úgy annál, kinek / adsz, még szegényebb vagy T B-nak 3:263; ha tán Aszszonyt nem esmertt volna, úgy / ő [=B] Angyal is lett volna Földeden! T 4:367 stb.

4. (helybenhagyás kifejezésére) ~ van: 'helyes, igaz': (szinte súgva) Úgy van, kegyes Nagy-úr, úgy van, titok (ism) P B-nak 1:180; Úgy van! ő [= M] / enyim bizonnyal O 1:548; Nem úgy van! Blenek 2:437; Hogy [= mennyire] úgy van! B T-nak 3: 206; Úgy van úgy! (ism) T 3:252; [G: Jobbágy!] Nem úgy van, Aszszonyom! B 4:454 stb.

5. ~ hisz vmit; ~ vélekedik: 'az a véleménye': Úgy vélekedtem, hogy Peturnak egyj / Vitézi Társaság leszsz czélja Mi 2:97; [G: Undokság!] Úgy hittem ez / előtt csak egyj órával én is ezt Mi 4:203

6. ~ lesz; lehet: 'a szóban forgó módon történik; azt hozza a sors': Hm; hátha még is úgy lehetne? Si 1:1 [Vö: KrK. 448] + 1:14; 2:18; 2:44; 2:82; 2:282; csak egyszer / forrtt szinte a' torkomra [= majdnem bajba kerültem]. Nem kivánom, / hogy többet úgy legyen Bi 3:360; A' sok jutalmat / özönnel igérted ... és — nem úgy lett Bi O-nak 3:374; Ha úgy találna lenni! G 4:535

7. (ksz-szerűen) ~ hát: 'az elhangzottakból következően': Elfelejtkezél / róllam Gyalázóm! Úgy hát zárodat / kitörve karjaimmal, megmutassam, / hogy... Iz B-nak 3:67; Úgy / hát menj-el Bi O-nak 3:306; Úgy hát átkozott legyen, ki a' nemes / kardot bemártya egyj alattomos / gyilkosnak a' vérébe — Sol 5:295 stb.

8. csak ~: 'különösebb cél nélkül; csak': [O: Miért beszélled ezt nekem?] Csak úgy Bi 1:270

a) (a cselekvés mérsékelt fokának érzékeltetésére): [a merániak] egyj

halotti fátyolt / kötnének inkább a' hasokra — leg- / alább csak úgy külsőképp' is mutatnák / a' gyászt... **T** 3:231

II. msz

1. (helyeslés kifejezésére; gyakran ism) 'csakugyan úgy van; igen': Úgy, úgy, vitéz Úr **My** 1:147; Úgy, úgy! ezért kellett tehát nekem / ide jönni **M** 1:385; Nem úgy, nem úgy / ti földi Istennék! **P** 2:462; Úgy, úgy! aludni ment — álmos vala **B** G-ról 3:45 stb.

a) (ellenvetés előtt): Úgy, úgy; de a' szemem közé se néz [M] (ism) **O** Pr: 29; Tűrj békeséggel, ezt papolta az / Apát-Urunk is — úgy de tőnive volt magának / a' gyomra **T** 3:238; Úgy de hát / ki állhat a' pestisnek ellene **M** 4:150

2. (kérdésben) 'csakugyan? igazán?': Úgy? igaz — helyes — **P** 1:83; [Mi: Nem hinni látszol...] Úgy? **G** 4:242; Talán úgy? **G** 4:489 [Vö: KrK. 480]; [B: ...ők nevetnek] Úgy? — / csak hadd nevessenek **G** 4:561; Mit? úgy? — Te sírsz? **B** T-nak 5:342

3. (utólagos megértés érzékeltetésére) vagy ~: 'így áll a dolog? már értem': Mi lelt öreg? — vagy úgy! **P** Mi-nak 2:63 [Vö: KrK. 460]; Vagy úgy! **G** 4:326

ugyan 10 hsz, ksz, msz /3, 5, 2/

I. hsz

1. (nyomósító szóként) 'valóban, aztán': [B: Gertrudis éppen a' Király maga!] [...] No nekem ugyan nem az! **P** 2:224

2. (kérdésben) 'vajon? csakugyan?': 'S ugyan továbbra láttak ők [= G-ék], / mint a' Szerelmes [= én]? **B** 1:217; ha útam innen / hóhér' kezébe vinne engemet? [...] Ugyan ne gondoskodjon egyj eszes / Atya, gyermekéről? **B** 4:509

II. ksz

(megengedő értelmű m-ban) 'noha, habár igaz, hogy...': Egyj / ménkő csapás ugyan letépheti / róllam Halandóságom' köntösét; de / Jóhíremet ki nem törölheti **B** 1:592; *Román* ugyan csak zendítő vala, / meg-is fizette *Zavichosztnál* halállal **P** 2:119; vitézkedést / ugyan ne várjanak tőllem; de hisz' / *a' háborúban szabad fosztani* **T** 3:156; A' Becsületes ... megesmeri, / hogy ugyan becsületest kell játszani, / de valóba' lenni még is oktalanság **B** 4:429; Ah igaz, / hogy a' Királyné kedves nem vala; / de ezt ugyan még is nem érdemelte! **Iz** 5:15

III. msz

(helytelenítő árnyalattal) ~ bizony: 'ejnye vajon?': [O: enyim bizonnyal ő!!!] Hm, ugyan bizon! Melinda? **Bi** Pr:6; [B: Fattyú! megöllek!] Ezt ugyan bizon / szolgálatomra nem reményleném **Bi** 2:388

/ugyanilyen/ ugyan illyen 1 mn

(mn-i) 'a szóban forgóval egyező (érzelem)': Oh / te elragadtató Szerelem te! a' / melly *Évá*' csábítója volt, ugyan / illyen szerelmet érezett az a' / Kígyócska **Bi** Pr:56

/ugye/ úgy é ~ úgyé 4 / 3, 1/ msz, hsz /2, 2/

I. msz

(helyeslést váró kérdésben) 'nem úgy van?': egyj csodálatos embernek óhajtsz / látszani úgy é? **O** Bi-nak 1:274; **Ő** [= O] volt az? úgy é ő —? **Iz** Bi-nak 1:336

II. hsz

(feleletet nem váró kérdésben) 'igaz-e? nemde?': [O: Ej, őtet a' Nagy-Úri hívatal —] Elfogja úgyé majd vakítani? **Bi** B-ról Pr:43; Soká / nem kések én is — úgy é jó Királyném? **B** G-nak 4:388

/úgyis/ úgy is 3 ksz, hsz /2, 1/

I. ksz

1. (magyarázó m kapcsolására) 'hiszen': (Ottót megragadván...) Fel, innen, ördög! úgy is számtalanszor / térdeplo sírva itt az emberi szeretet; de senki sem nyitott neki / ajtót **P** 4:621

2. (ellenvetés nyomósítására) 'különben is': Ne engedj jönni annyira — / Úgy is felelned kell még egyre — *egyre*, / melly őrülésre koz **B** P-nak 2:291

II. hsz

(vmely mondatrész nyomósítására) 'egyébként is; különben is': Örömében

még maga / fog a' Királyné elvezetni hozzá, / 's a' *résztvevésig* úgy is megpuhúltt / Melinda tán öleléssel is köszön / el nem raboltt bizodalmáért **Bi** O-nak 1:538

úgymint 1 ksz
(idézet bevezetéseként) 'tudniillik; vagyis': ők [= G-ék] szépen is fogának a' dologhoz. / úgymint: "Nagy--Úr — ej — Bánk-bán — így, meg így!..." **Bi** 2:367

úgymond 2 tn i
(szó szerinti idézetben) 'így szólt': egyj Őzet kergeték, / és — egyj Banyát találtam ... "Oh, légy kegyelmes (úgymond) Aszszonyodhoz!" **Si** 1:40; Nincs a' Teremtésben vesztes csak ő — / nincs árva, úgymond, csak az ő gyermeke **E** B-ról 5:439

/úgyse/ úgy se 1 ksz
(nyomatékos tagadásban) 'különben sem': Hiszen Melinda úgy se tudja, mit beszélle — **B** 3:57

új 1 mn
'eddig nem ismert (világ)': Eszelős szerelmem egyj egészszen új / világot álmod őrültségiben' / mellynek csak *Ottó* a' lakossa, és — / *Melinda* **O** 1:431

Újfalu 1 fn, tuln
'egykori helység' /Vö: KrK. 465/: A' Sógorom? Hm! a' derék, 's haszont- / hajtó Pohárnok a' Vámot valóban / elnyerte Újfalun **P** 2:200

/ujj/ újj 1 fn
'az emberi kéz ízekre tagolt része': Ő [= Bi] / hörgése köztt tevé az újjait / Keresztre [= esküt tett] **My** 5:289

undok 2 mn
(rosszalló) 'kiállhatatlan, utálatos (személy)': ők a' legundokabb Kirugdalózót / is még dicsőségesnek esmerik, / ha benne egyj kis Rendkivül--való van **Bi** az asszonyokról 1:285; Édes Istenem, / mi lett belőlle! [O: Én belőllem?] Al- / orczádbol, undok ember! **M** 1:376

undokság 2 fn
'utálatos, gyalázatos tett; gyalázat': [Mi: Kik? — kik a' / *Haza--szabadító* névvel bélyegezték- / meg magokat] Undokság! **G** 4:203; Minő dicső ellenben Becstelennek / a' sorsa ... a' becsűlet al- / orczája mellett bűntetetlen el- / követhet undokságokat **B** 4:436

***undorodás** 1 fn
'kellemetlen, émelygéssel járó testi érzés': Az ételednél undorodásba jőjj, / és férgesedjen az Italod — **B** O-ra 4:580

undorodik 1 tn i
~ vmitől: 'visszataszítónak, elviselhetetlennek tart, érez vmit': Nincs senki a' jelenvaló Leventák / közűl, ki e' szennyet Nagy-aszszonyán / nem undorodna hagyni? **E** 5:239
Vö: *megundorodik*

/unoka/ Unoka 1 fn
'szülők gyermekének gyermeke': hol vannak a' Király- / fiak? ... kik egykor még Királyai / lesznek, Fiamnak, Unokáimnak is! **My** 4:613

/úr/ Úr 28 fn
1. 'az uralkodó osztály tagja; vagyonos személy': az illy' / szegény paraszt az Úr elébe nem / mehet be többé — úgy rendelte *Béla* / Király **T** 3:216; Ritter, Paraszt, szegény, Úr, Herczegek / lettek barátjaimmá **Bi** 3:357
2. (megtisztelő megszólításként, gyakran birt szraggal): Uram! iszonyú ezen hideg magad- / viselete! **T** B-nak 4:311 + **T** E-nek 5:431; Ne félj Uram; hiszen nem esz-meg a' / Nagy-úr — **Bi** O-nak 3:411 + 1:301; 3:414; **Mi** E-nek 5:11; **Sol** E-nek 5:436 // Oh jó Uram, csalatkozol! **Bi** O-nak Pr:44 + 3:304; 3:402; kegyelmes Úr, vigyázz **Bi** O-nak Pr:73; Úgy, úgy, vitéz Úr **My** egy vendégnek 1:147 // Ispány Uram **Bi** P-nak 2:383 // Uram Király! **Si** E-nek 5:80 + **Sol** E-nek 5:205
3. vkinek az ~-a: 'az, akinek fölötte haltalma van': Köszöntöm / Uratokat

P G-t idézve 2:166; engem a' / szerencse itt Uraddá tett **O** Bi-nak 3:399; Én Urad, / 's Bírád vagyok; míg a' Király oda lészen... **B** G-nak 4:454

4. (megszólításként) 'Isten v. Jézus': (égre vetett szemekkel) Oh, Uram, bocsásd magadhoz e' gyermeket **Mi** önmagáról 2:94; (...térdre esik) Uram, bocsásd meg, mert [B] nem tudja, mit / beszél! **T** 4:365; Uram / Isten **T** 3:267; Uram / szent Isten **Mi** 2:463; Uram Teremtőm! **Mi** 2:76 + 2:339; **T** 3:150; **My** 4:602
Vö: *nagyúr*

uralkodás 4 fn
'uralkodói hatalom, ill. annak gyakorlása': biz' úgy / kiváltok itt világosíttatást, mint- / ha a' dolog csak engem' érdekelne, / és bőrötökre tán építeni / magamnak egyj uralkodást akarnék **P** a bleneknek 2:23 [Vö: KrK. 458]; ölni tudtok jó Urak: bezeg / ha életet tudnátok adni, akkor / érdemlenétek-meg az uralkodást **Bi** O-nak 3:404; (elmerűlve) Uralkodás! *Parancsolás!* minő / más már csak ennek még a' hangja is, / mint *engedelmeskedni* — hát minő / ez még *valóságában*? **G** 4:91; "Legnagyobb / fájdalmatokban is Királyi széktek / előtt jelennyen meg tekéntetem, / és intsen emberi-uralkodásra" **E** apját idézve 5:423

/uralkodó/ Uralkodó 1 mn
'hercegi méltóságot viselő (személy)': 'S illyen szegény egyj ember? és pedig / Uralkodó ember! **Bi** O-ra 1:323

úszik 1 tn i
Sz: folyó szerint ~: 'a többséggel tart': én csak a' Folyó szerént úsztam **Si** 5:84

**úszhat* 1 tn i
*(átv) 'haladhat, előretörhet': ő [= B] boldog ember! enyhülést szerezhet; / szabad folyáson úszhat a' dühe: / halgatni kell nekem (ell) **E** 5:394

út 7 fn
1. 'közlekedési útvonal': De gyilkod' is haszontalan fened, / az útakat jól tudjuk elállani **Bi** B-nak 2:419

2. (átv) 'vkinek az életsorsa': Asszonyom! ha útam innen / hóhér' kezébe vinne engemet? **B** G-nak 4:507

3. (átv) ~-jában van: 'jelenléte akadályoz, feszélyez vkit': hogy egyjikének, / vagy másikának útjában ne légy, / elkelle Ország-visgálásra menned **Bi** B-nak 2:392

4. (átv) 'vmely cselekvés elvégzésének módja': most fajtalan véred tilalmas úton / Melinda' birására csergedez **G** O-nak 1:479 /Vö: KrK. 457/

5. (átv, ritk) ~-at készít, nyit: vmely cselekvés végbevitelére lehetőséget nyújt, alkalmat ad': Egyszer minden útakat / számomra készíted — azután pedig meg- / gyalázol! **O** G-nak 1:471; Magam készítém útat; / mivel beteg Testvérem' megvidámítása / volt Készittőm **G** O-nak 1:474; nem is csókolhatom / azon kezet, melly útat nyithatott / Lelkem' kirablására **M** G-nak 4:149

/utál/ útál 2 ts i
'megvet vmit, irtózik tőle': Lennél csak egyszer enyim Melinda, úgy / az *álmot* útálnám, mivel szemed' / szememtől elvenné — a' *szelet*, mert... 's a' *Napvilágot*, / mert... (párh) **O** 1:427; Útálnám magam', ha abban / a' hiedelemben hagyhatnálak el, / hogy testi-lelki-Híved voltam **Bi** O-nak 3:407

**/utálhat/ útálhat* 1 ts i
'(csak) megvetheti, (csak) utálni tudja': A' czélod' nem; de módjaid' / útálhatom **G** O-nak 1:474

**/utálván/ útálván* 1 hat-i in
'megvetve, utálva': az a' / szép Győzedelmes [= M] ... amott megy — útálván ezt [= O-t], engem is / kerűl **G** 1:483
Vö: *megutált*

/utálat/ útálat 1 fn
'az, ami undort, visszataszító érzést kelt': Jó Hercegem! talán világ-

nál [= jobban megnézve] / útálat a' szerelme [M-nak] **Bi** O-nak Pr:34

utálatos ~ **Útálatos** 3 /2, 1/ mn, fn /2, 1/
I. mn
'undorító, visszataszítóan hazug (beszéd)': Utálatos beszéd! nem Pártütés — / kicsikort Szabadság! **P** 2:65; (magába, küszködve) Utálatos beszédek! **E** 5:131
II. fn
'undok, visszataszító személy': magam is tudok / hóhérja lenni azon Útálatosnak [= G-nak]! **P** 2:313

után 6 nu
1. 'a névszóval jelölt dolog irányában; felé': te engemet, mint / egyj *Tantalust*- az el-nem érhető / vég-czél után csak hagysz kapkodni? **B** M-nak 3:19
2. '(értékelésben) a névszóval jelölt fogalom mögött, azt követve': Királyom! én veled nem harczolok! / Szent vagy te én előttem — Istenem, / 's Hazám után a' legszentebb **B** Ének 5:269
3. 'a szóban forgó eseményt követően': az éjjel Ottóval még a' mulatság / után soká beszélle a' Királyné —? **B** Iz-nak 3:85
4. 'a szóban forgó személy hiánya miatt': azért, hogy a' Király / után való bánatjaimat kiverjem / fejemből ... soha / Jobbágyaim' kedvét nem áldozom fel! **G** Pr:67
5. vmi ~ : 'vmiért': Segítség / után akartam az ablakon kiáltni / már **Iz** 4:52
***6.** esenkedik vmi ~ : 'vágyakozik, törekszik vmire': Egyj szív után esenkedék, hogy e' / szívem feloszszam **O** M-nak 1:381; minden el- / szánt törekedéstek önn' védelmetekre / ollyan siker nélkül való legyen, / mint kínczásom után esenkedéstek (...a' tört ... magába akarja ütni) **O** a bleneknek 4:639

utána ~ **utánna** 4 /1, 3/ hsz (szragos)
1. 'a szraggal kifejezett személy után': Eredj utánna [= G-nak] **Bi** O-nak 1:532 [Vö: KrK. 456]; Akkor lopóztál be a' Kapun ... én is tehát utánad mentem **T** B-nak 3:133; hozzátok őtet [= Bi-ot] frissen utánnam! **My** 3:430; Midőn / kifutottam a' Sárkány elébe, még / Bánkom se jött utánnam **M** 4:128
***2.** ~ esik vkinek: 'oda van érte; minden áron meg akarja szerezni': ne ess utánna *Ottó*nak nagyon. Sok Férjfiak ... az / ollyat, ki könnyű győzedelmet igér, / azért se szívelik **Bi** Iz-nak 1:358

/utánaküld/ utánna küld 1 ts i
'a szraggal jelölt személy nyomába, azt keresni küld': [B-nak] Utánna küldttem egyj jó / futó [= gyorsan lovagló] Legényt titokba **P** 1:153

/utazik/ útazik 1 tn i
*'útra kel, elutazik': Te holnap útazol — G **O**-nak Pr:71

/utazó/ Útazó 1 fn
'az a személy, aki utazik, úton van': én fagyva álltam, mint egyj Útazó / az Égnek első dördülésekor (hsl) **Iz** 4:47 /Vö. KrK. 477/

/utca/ úttza 3 fn
'házsorok közötti közlekedésre alkalmas terület': nekünk / szívünk dobog, ha egyj Csaplár-legény az / úttzán előnkbe bukkanik **T** 3:185; Ők [= a merániak] Monostort, Templomot / építenek, hol úgy sípolnak ... hogy a' Szarándokok / tánczolni kéntelenek a' sáros úttzán **T** 3:209; ha Hét az úttzán hétszer el- / esett, azon szint' annyiszor kaczagjuk / magunkat el — **G** 4:568

/utolér/ utól ér 1 ts i
(átv) 'egyenlő értékű lesz vmivel': (ki-néz ablakon) Vitézi módra mésszle szép nap! — Ah, hol illy' halál? eredj, / eredj! utól nem érlek — én csak Aszszony / vagyok **G** 4:322

/utolsó/ utólsó 4 mn
1. '(időrendben) vmennyi többi után következő (esemény)': ez ma Udvaromban az / illy esztelenkedések között

utólsó / fog lenni **G** Pr:65; (jön) Utólsó Táncz! **Udv** 1:161

2. 'maradékként még meglévő (pénz)': 's ha tán utólsó fillérünkre [= fillérünkért] egyj / Törvénytudó felírja a' panaszt... **T** 3:221

3. (átv, rosszalló) 'erkölcsileg értéktelen, hitvány': Nem volt utólsó a' Bojóthi Faj / Spanyol-hazámban **Mi** 4:243

/utolszor/ utólszor 1 hsz (ritk)
'végül, utoljára': "Ártatlan" ezt nyögé utólszor az / elhunytt szerencsétlen [= G] **Sol** 5:277

/útonálló/ Úton-álló 1 fn
'utasokat kifosztó személy; rabló': Úton-álló! [T: Igazán, lehet meglátni képemen?] **B** 3:94

Ü, Ű

üdvösség 2 fn
(átv) 'nagy fokú, főleg szerelmi v. családi boldogság': azért futom / e' én az országot, hogy addig itthon / fojtsák-meg üdvösségemet? **B** 1:220; ha még késő nem volna — oh / Angyal! szerezd-meg üdvösségemet **B** 2:432

***/üdvözülhető/ Üdvözűlhető** 1 mn-i in (ritk)
(fn-ként) 'az, aki vmely teljes, kivételes boldogság részese lehet': ti a' szegény Melinda' jó nevével / ma egyj egész Familiát töröltetek / az Üdvözűlhetők sorából el **M** G-nak 4:135

***ülhet** 1 tn i
'módja van arra, hogy hosszabb időt ülve, várakozva tölthessen vhol': addig én is / sípot faragtam nádatok között, / míg benne ülhettem **Bi** 2:379 /Vö: *síp*, *nád*/

ültet 1 ts i
nyakára ~ vkinek vkit: 'annak ellenőrzésével, kiszipolyozásával bízza meg': [a merániaknak] Sok pénzre van szükségek: és mivel / mi annyit adni nem tudunk, tehát / sovány nyakunkra *Ismaélitákat* [= idegen adószedőket] / ültettek — ez már égbe kiált **T** 3:115

/ünnep/ innep 1 fn (táj)
'vmely alkalomból tartott rendezvény; ünnepség': Gertrudis, ennyit érdemeltem én, / hogy győzedelmes jöttöm' innepén / romlásodat könynyeznem sem lehet!? **E** 5:195

/űr/ ür 1 fn
'elhatárolt üres tér; üreg': önnön szerelmünk *önn' Királynénk*, / *szép életünk' Világa*, *valódi Jó*, / *forrása annak*, *a' mi Nagy*, *koporsó' / ürében Élet*... **O** Pr:52; Ha! veszsz-el itt arany kalitkád' / ürében árva bíboros Teremtmény — / mit gondolok veled!!! **G** O-nak 1:530

üres 3 mn
1. Sz: 'olyan (tárgy), amelynek belső terében nincs semmi': a' Hír csak esztelen / kongás — ha a' hordó üres, leginkább kong [= az alaptalan hír a leghangosabb] **B** 4:482 /Vö: KrK. 422/

a) (átv) ~ fejű: 'helytelenül gondolkodó, buta (személy)': világos egészszen, a' mit én / üres fejű ki nem tudtam találni! **B** 2:399

2. (átv, rosszalló) ~ szív: 'érzéketlen, fásult szív': Mit is beszéllek én / ezen megúnt fagyos személy' [= Bi] üres / szivének, a' ki eddig sem tudá azt, / hogy mit tegyen [= mit jelent] *fórróan érezni* **O** Pr:8

***üríteni ~ ürítni** 2 /1, 1/ fn-i in
'poharat ~: 'poharat kiini, felhörpinteni': én / velem csak fogsz ürítni egyj pohárt? **Si** Mi-nak 1:8; Kikérsz / elútazásod végpillantatán / egyj *János-áldását* üríteni. Ott én leszek a' Pohárnok... **Bi** O-nak 1:542

üstök 1 fn
'a homlok közepe fölött levő haj': *Berchtold* az üstökét se tudja még / befonni [= olyan fiatal], 's már Érsek, Bán, Vajda, 's Bács- / Bodrog Megyékben Fő Ispány leve [= lett] **P** 2:191

üt 4 ts i

1. (átv is) ~-i az orrát vkinek: 'erélyesen rendreutasítja': azt fogom kiáltni: Üsd az / orrát Magyar, ki bántya a' tied'! **P** 2:235; Üsd, üsd! (ism) **Blenek** 2:237

***2.** csapra ~ vmit: '(folyadékot) megcsapol, kiereszt vhonnan': menynyetek haza / tehát ... 's zokogjatok, mint a' bolondok, / kik vétkeikért [= vétkük miatt] csapra ütik véreket [= vérüket] **P** a bleneknek 2:58 /Vö: KrK. 460; Lovas: Képek 191/

Vö: *beüthet, elütni, kiüt*

/üvegszem/ üveg-szem 1 fn

(átv) 'vmely téves, félrevezető szemlélet eszköze; szemüveg': ez a' derék Asszszony [= G] nagyon / értett azon közönséges szokáshoz ... miképp kelljen az Alattvaló / Nagyoknak orrára az édes Reménység' / üveg-szemét nevetve tenni fel; / de úgy, hogy azt ők észre sem vegyék **P** 2:141

űzhet 1 ts i

pokolba ~: 'halálba küldhet; megölhet': egyj Magyar csak egyjik / bajúsza végével pokolba űzhet / egyj illy' szegényke Németet **Bi** 2:352

V

vad 1 mn

'rendkívüli nagy erejű, heves (érzelem)': (az ajtócskán ismét viszsza jön) Vad Indulat, m'ért kergetsz viszsza ismét? **B** 1:414

vadászat 1 fn

'vadállatok tervszerű űzése és elejtése': Tegnap estve a' / vadászaton egyj Őzet kergeték **Si** 1:34

***vadászni** 1 fn-i in

'vadászat céljából; hogy ott vadászatot tarthassanak': Szép Földeinkből / vadászni berkeket csinálnak, a' / hová nekünk belépni sem szabad **T** a merániakról 3:198

vág 1 ts i

'hirtelen, nagy erővel dob, hajít vmit': Király! Gertrudisod' koporsó' / alljára vágom a' Hatalom-Jelét — (nyak-láncát oda veti) **B** 5:159

Vö: *összevág*

vagy 28 ksz, hsz /26, 2/

I. ksz

A) (m-részek ksz-aként, hangsúlytalanul)

1. (választás lehetőségének jelölésére)

a) (ellentétes értelmű fogalmak között): Nevetni; vagy pedig / könnyezni, az mind egyj az Aszszonyoknál **Bi** Pr:27; Bánk itt maradt? [B: Igen] A' megsértett, vagy a' / Sértő? **G** 4:409; Igen, vagy nem, csak egyre megy **B** 4:410

b) (hasonló kategóriába tartozó fogalmak között): Ha olly hatalmatok lehetne is, / mint volt *Leventa*', vagy pedig *Kupának*... **B** a bleneknek 2:284; nem is gondolhatod, / hogy Részrehajlás, vagy Haszon beszél / belőllem **Mi** G-nak 4:212 stb.

2. (hozzátoldás, helyesbítés kifejezésére): Az Őseink becsűlettel ... estek egykor el kicsiny / vagyonoknak [= vagyonuknak] elnyeréséért, vagy inkább / érttünk **B** 2:244

B) (m-ok ksz-aként, hangsúlytalanul)

1. (egymáshoz közel álló m-tartalom közötti választás kifejezésére): Jó éjtszakát? igen — / majd a' midőn egyj Nemzetség kipusztúl; / vagy csontyaimmal a' *Meráni* gyermekek / fognak tekézni — akkor **P** 1:112

2. (felszólítás után következő fenyegetés élén) 'mert különben...': Király! ne hagyd el e' szegény / árvát, vagy a' minő igaz, / hogy Isten van ... hüvelykemet nyomom feje- / lágyába inkább **Mi** E-nek 5:304

3. (kérdés bevezetésére) 'talán, netán': esmérlek e' immár én tégedet? / vagy egyj csodálatos embernek ohajtsz / látszani úgy é? **O** Bi-nak 1:273; Szorongatást / okoz talán a' jó szerencse? vagy / csak öszve tett kezekkel várakoztok, / hogy majd

helyettünk fog dolgozni a' sors? **P** a bleneknek 2:3; M'ért jöttetek / ide hát? vagy a' pillantatnak közel- / létébe' kivánnátok viszsza mászni? **P** a bleneknek 2:31; [E: Magyar?] Vagy azt hiszed, hogy az engedi, / mint egyj festett Kép, magát néhány / szoros vonás közé szoritani? **B** 5:173

4. (az előzőekkel ellentétes gondolat bevezetésére) 'esetleg, ám': [G-nak] Megkell erősítenie régi (...) Jussainkat; vagy ha megmutattya, / hogy a' Hazám' boldogságán segít / ezen szabadság' eltörlése — egyj szót / se szóllok **B** 2:229

5. (hirtelen rádöbbenés kifejezésére) ~ úgy: 'most már értem': Mi lelt öreg? — vagy úgy! **P** Mi-nak 2:63; Én é? [B: Igen] Vagy úgy! **G** 4:326

C) (m-részek páros ksz-aként): "mi nállunk igy szokta a' Szerelmes: a' ki itt / letérdel, az vagy imádkozik, vagy ámit" **M** B-ot idézve 1:447; Ő [= G] Táncmulatságokat ád szűntelen, / úgy, mintha mindég vagy Lakadalma, vagy / Keresztelője volna **T** 3:182

II. hsz

1. 'körülbelül, mintegy': Hát nem ti voltatok, kik olly mohon / kaptátok ércz-pohártokat, midőn / vagy három órával ez előtt ivék... **P** a bleneknek 2:8

2. 'legalább': Oh / a' *Nemzet!* ... sértsd-meg csak, öszve törni kész; de adj / neki hirtelen vagy egyj jószót, 's világot / teremtve öszverontya ellenségidet **P** 1:138

Vö: *avagy*

/vágyik/ vágy[1] 1 tn i

~ vhova: 'kívánkozik, szeretne eljutni vhova': Oh / kegyes Nagy-aszszonyom! hazámba vágy / a' szíven **Iz** G-nak 4:71

vágy[2] 1 fn

'vminek a kívánásában megnyilvánuló lelki törekvés': M'ért, hogy ... szerelmem / olly vágyakat nevelni kéntelen, / mellyek talán elméntől fosztanak meg —! **O** 1:424

Vö: *nagyravágyás*

vagyon[1] →*van*

vagyon[2] ~ **Vagyon** 5 /2, 3/ fn

'vkinek a tulajdonában levő anyagi javak összessége': a' jó Bolondok ... kiveték zsebekből [= zsebükből] önn' Vagyonjokat **P** 2:148; Az Őseink becsűlettel ... estek egykor el kicsiny / vagyonoknak [= vagyonuknak] elnyeréséért **B** 2:244; Már legyen / akárkié a' Föld, és a' Vagyon — / egyj szív *marad* **P** 2:337; bedugtak egyj Klastromba ... kiszöktem a' falak közűl. / Minden vagyon nélkűl... **Bi** 3:354; add viszsza Híveidnek [...] A' nyúgodalmat ... a' voltt Vagyont, a' testi lelki meg- / elégedést (párh) **Mi** G-nak 4:217

***vagyonka** 1 fn

'kisebb, maradék vagyon': az Atyám megitta volna addig otthon / minden vagyonkámat **Bi** 3:350

/vajda/ Vajda 1 fn

(Tört) 'tartomány, országrész fejedelme, vezére': *Berchtold* az üstökét se tudja még / befonni [= olyan fiatal], 's már Érsek, Bán, Vajda ... leve [= lett] **P** 2:192

vajha 1 hsz

(isz-szerűen, aligha teljesíthető vágy kifejezésére) 'bárcsak!': Hazudni? oh! / vajha Angyalom [= megmentőm] lehetne az **M** 3:4

vajmi 1 hsz

'nagyon, szerfölött': Oh bizon / egy Aszszony' álma vajmi gyenge a' szép / Hívségről **O** Pr:39

/vajon/ vallyon 2 hsz

1. (eldöntendő kérdésben) 'ugyan?': Egyj olly Teremtés ... kinek nem ez / hazája ... ki gyermeki / játékainkban is nem osztozott volt, / bennünket az vallyon szerethet e'? **P** G-ról 2:43

2. (kiegészítendő kérdésben) ~ hol van?: 'létezik-e egyáltalán?': A' repkedő kicsinyke Lelkek olly' / sokan donognak a' világba' ... de vallyon hol van az / az ember, a' ki abban

elhitetné / magát, hogy *ő közikbe tartozik*? **Bi** 1:314

vak 6 mn

1. 'olyan (szem), amely nem lát; világtalan': Hogy e' Tetem fagyos, hogy e' szemek / vakok, hogy e' Fülek dugúlva nem / valának! (párh) **B** 1:554

2. (átv) 'olyan (személy), aki tájékozatlan, tudatlan': [Bi: És te is tudod?] Ha mások észre vehetik, én legyek csak / vak? **Iz** 1:343; Vak voltam én is Udvarodba'; de / már látok **B** G-nak 4:490

a) (átv) 'olyan lelkiállapotú (személy), akinek tisztánlátását vmely érzelem korlátozza': Engedj- / meg [= bocsáss meg]! vak valék, mivel szerettem **O** M-nak 1:396

b) (átv) 'olyan (érzelem, hit), amely a józan mérlegelést nélkülözi': Vond ki Lelkem, most magad' / azon sétét ködből, melly elragadta / előlled a' világot [= világosságot, tisztánlátást], 's emberi / vak bizodalomba szőtt! **B** 1:563

c) ~-on: 'megfontolás, józan mérlegelés nélkül': [a becstelen ember] bűntetelen el- / követhet undokságokat, vakon a' Hír leg-emberebbnek szenteli **B** 4:436

Vö: *elvakítani*

vakondok 1 fn

'föld alatt élő kisebb állat; vakond': [a magyarok] úgy kiválnak / a' többi Lévnyalók közül, miképpen / egyj Medve több vakondokok közül (hsl) **P** 1:142

vakság 1 fn

(átv) 'a józan gondolkodás hiánya; korlátoltság': így az emberi / vakságbol éltem: — elég az ostoba! **Bi** 3:356

vala 24 tn i

1. vhol ~: 'vmely helyzetben volt': Te ott [= a háborúban] is Endre' / pártyán valál **B** P-nak 2:323

2. vkivel ~: 'annak társaságában volt': De sírtt [M] midőn valék vele **O** Pr:26

3. vmikor ~: 'vmikor történt': Huszonhat esztendő előtt vala ez — **T** 3:255; Ej, hisz' az régen vala! **T** 3:258

4. vhogyan ~: 'vmilyen állapotban volt': a' Királyi-ház előtt soká / ólálkodék. Vigan valának abban **T** 3:127

a) (hat-i in-vel): hogy e' Fülek dugúlva nem / valának! **B** 1:555; szakaszd- / széjtt mind azon tündéri lánczokat, mellyekkel ... olly / igen keményen megvalál kötözve **B** Önmagának 1:584

5. úgy ~: 'akként lett': mint gyertya által a' / világ [= világosság] lesz — úgy valék melletted **O** M-nak 1:402

6. igaza ~: →*igaz*

7. szükség ~: →*szükség*

8. (összetett áll igei részeként, a múlt idő jelölésére): vak valék, mivel szerettem **O** 1:396; Már Férjfiak / valánk öcsémmel, a' midőn... **Mi** 4:247; csak ő vala / a' gyűlöletnek tárgya **B** G-ról 5:169 stb.

valaki 1 nm

'meg nem határozott személy': Hogy ha úgy áll / előttem egy valaki, mint férjfiú, / biz úgy ijedni megtudok magam- / is — most nem **Bi** O-nak 3:365

***választani** 1 fn-i in

'két lehetőség közül vmelyik javára dönteni': a' tanácsot, / két-féle-képpen adtam ... és rajtad állt abban választani **Bi** O-nak 3:378

vall 1 ts i

'határozottan, meggyőződéssel állít vmit': [G] semmit sem is tudott / Ottónak izetlenkedésiről. / Meghittye Biberách, ki a' saját / házamba' holt meg, azt vallotta **My** 5:288

Vö: *kivall*

váll 1 fn

'(emberi testen) a nyaktól kétoldalt levő testrész': Vállamat ragadta egyj erős / kéz — bélökött Melinda' ajtaján, / 's előttem állott Bánk-bán — **Iz** 4:43

vallyon →*vajon*

vallomás 1 fn
'őszinte megnyilatkozás, kijelentés': ha vallomásomat kívánod — ím' / megesmerem [= elismerem], hogy vigyázatlat / voltam **O** Bi-nak 3:385

való 21 mn
1. 'vmilyen állapotban, helyzetben levő (dolog, személy)': Te indulat nélkül való Teremtmény... **O** Bi-nak 1:271; Nagyra vágyás, Büszkeség ... az / Aszszonyt be-csalhattyák a' Bűn' fenék nélkül való mocsáriba — —! **B** 4:336; minden el- / szántt törekedéstek önn' védelmetekre / ollyan siker nélkül való legyen, mint... **O** a bleneknek 4:638

2. 'vmeddig tartó (történés)': negyven / esztendeig való szolgálatért, száraz kenyért nyújtaszsz Magyar Hazám? **B** 4:499

3. 'vkire, vmire vonatkozó (érzelem)': azért, hogy a' Király / után való bánatjaimat kiverjem / fejemből ... soha / Jobbágyaim kedvét nem áldozom fel **G** Pr:67; miért akartok már megfosztani / a' Holttakért való bánattól is? **E** 5:110; Még azt akarják, hogy kivessem itt' / a' Kedvesért való fájdalmamat / szivemből **E** 5:216; add viszsza Híveidnek [...] az életen való gyönyörködést **Mi** G-nak 4:216

4. (áll-ként) 'valóság, igaz': Való / tehát? **Iz** 1:340; (gondolkodva, dörmögve) Hisz' az való — **Blenek** 2:269; Való hogy engem' / az Emberek' bolondozása meg- / mulattat **B** 2:273 + 2:287; 3:111; 3:412; 4:328; 4:485; 5:83

a) ~ igaz: 'bizonyosan igaz': Való igaz: megőszült a' fejem **T** 3:97

5. (fn-i in-vel) 'olyan (dolog, ügy), amely cselekvést kíván': ej, mi meg- / gondolni is való van itten? (inv) **B** 3:114

6. előbb ~: 'fontosabb': előbb való a' Hit' parancsolatja **B** 2:294

valóban ~ valóba' ~ valóba 4 /2, 1, 1/ hsz
'igazán, csakugyan': A' Sógorom? ... a' Vámot valóban / elnyerte Újfalun **P** 2:199; 'S valóban olly gödörben / lennék? **O** 3:383; A' Becsületes ... megesmeri [= megtudja], hogy ugyan becsületest kell játszani, / de valóba' lenni még is oktalanság **B** 4:430

a) (msz-szerűen) 'csakugyan': (igazán megszeppenve) Ördögbe is! valóba most eszem' / felkell tekerni — **Bi** 2:358

valódi 1 mn
'igazi, valóságos (jelenség)': Szerelmet érzek én, 's csak az meríthet / végnélkül édes Elysiumba, hol *önn' Királynénk, / szép életünk/ Világa, valódi Jó*... **O** Pr:50

valóság 1 fn
*vminek a ~-a: '(vmely eszmének) gyakorlati megvalósulása': Uralko-*Parancsolás!* minő / más már csak ennek még a' hangja is, / mint *engedelmeskedni* — hát minő / ez még *valóságában*? **G** 4:94

/vám/ Vám 1 fn
'áruk átviteléért járó díj beszedési joga': A' Sógorom? ... a' Vámot valóban / elnyerte Újfalun **P** 2:199

van ~ vagyon 100 /96, 4/ tn i
1. 'létezik': Van más kigázolás? **T** 3:155; Ha benned emberi / érzés vagyon, ne öld meg őtet [= Mi-t] önn' / gyalázatoddal **M** G-nak 4:168 stb.

a) (szembeállításban): No éljetek fenn ott [= a túlvilágon] Bojóthiak! / ott, ott van élet; itt csak éjtszaka **Mi** 1:13

b) hol ~?: 'létezik-e vhol?': A' repkedő kicsinyke Lelkek olly' / sokan donognak a' világba' ... de vallyon hol van az / az ember, a' ki abban elhitetné / magát, hogy ő *közikbe tartozik*? **Bi** 1:314

2. 'található': *Ott van a' Haza, / hol a' Haszon* **B** 1:331; Hol van Soma? **M** 4:2; Király! Gertrudisod' koporsó' / alljára vágom a' Hatalom-Jelét — (nyak-láncát oda veti) Ott' van **B** E-nek 5:160 stb.

a) itt ~: 'megérkezett': (jön Melindával) Itt van **G** 4:369

b) itt ~: 'íme, tessék': elbeszéllem, m'ért őszült-meg így [a hajam]: / Itt van az Előljáró beszéd — **Mi** 4:238

c) benne ~: 'benne található; hozzá tartozik': ők [= az asszonyok] a' legundokabb Kirugdalózót / is még dicsőségesnek esmerik [= tartják], / ha benne egyj kis Rendkivül-való van **Bi** 1:287; Kár illyen egyj csínos Főért ... Benne van / szép két Szem, a' melly hóditón beszél **Bi** Iz-ról 1:366

3. 'vmely helyzetben, állapotban található': Petur, nem vagy magad, / nyelvedre vígyázz **Mi** 1:82; én bizonnyal / orrára kész vagyok koppintani [G-nak] **P** 2:222; oh a' Magyar se gondol / már olly' sokat velünk, ha a' zsebe / tele van **T** 3:249

a) (hat-i in-vel): Te is bele vagy keverve **P** B-nak 1:182; meg vagy háborodva **Iz** B-nak 3:82; körül van véve a' Léhűtőktől **T** G-ról 3:179; Királyi udvarodra nem / vagyok én teremtve **Iz** G-nak 4:77; az Eszem ... felzavarva van / a' környűlállások boldogtalan / őrvényin **Mi** 4:188; Óráim kiszabva vannak! **Mi** 4:190; [becsűletem] ezernyi sok szegény között Hazámban / felosztva van **B** 4:423; Miért vagy elfogattva? **Zls** Sinak 5:83; Meg van a' Bojóthi Faj / átkozva **Mi** 5:161; Jobban be van neved / mocskolva, mint az enyém **B** E-nek 5:201

4. úgy ~: 'helyes, igaz': Úgy van, kegyes Nagy-úr, úgy van, titok (ism) **P** B-nak 1:180; [Udv: Sír a' Király] Nem úgy van **E** 5:16 stb.

5. jól ~: 'rendben van; igenis': [G: Melinda] Jól vagyon **Udv** 4:106

a) (megnyugtatásul): [T: ...mivel a' szegény / anya, 's gyermekek, velem — (elfojtódik)] No jól van — úgy **B** 1:204

6. ~ vmije: 'birtokol vmit': azt kívánni, hogy megsúgjanak / mindent az emberek, csak annyi, mint / abban találni kedvét, hogy ha sok / Irígye — ellensége van **P** 1:118; Uram, Teremtőm' / még a' Nagy-Úrnak is van [panasza]? **T** 3:151

a) 'hozzá tartozik, jellemzi': Ősz hajam vagyon Simon, / jó Lelki esméretem **Mi** 1:5

b) 'tart, történik': mondjátok, hogy királyi / Lakadalma van két nyil-lövésnyire **M** 3:39

c) bizodalma ~ vkiben: →*bizodalom*

d) szüksége ~ vmire: →*szükség*

7. (összetett áll igei részeként): Szegény Teremtés vagy, ha célodat / csak Aszszony által gondolod kivinni [= megvalósítani] **Mi** P-nak 1:132; Ki vagy te? és ki Én? **G** O-nak 1:468; [G: Pártos!] Az nem vagyok; mert itt nem állanék **Mi** 4:207 stb.

/**vándor**/ **Vándor** 1 fn

'olyan személy, aki gyalogosan ide-oda megy, vándorol': Mint Vándor a' Hófúvásokban, úgy / Lelkem ingadoz határtalan kétség között (hsl) **B** 3:32 /Vö: KrK. 471/

vár[1] 9 i

1. ts ~ vkit: 'figyeli, reméli a megérkezését': [P: Ah! soká jön] Kit vársz? **Mi** és **Si** 1:151; Azt kiabálták azok ... "Hogy a' Határon várja őket / Ottó, jutalmazással" **T** 5:349

2. tn ~-j!: 'ne menj el!': [Bi: (megy)] Várj, Bíberách — ne menj, várj, várj! (ism) **O** 3:418; [Bi: (elballagva) Soha] (rimánkodva siet...) Várj! várj! (ism) **O** 3:419

3. tn ~ vkitől vmit: 'remél, kíván tőle vmit': A' férj se' várjon / az aszszonyának szívétől soha / többet; csak a' mit egyj becsűletes / Kalmártól **Bi** 1:292; vitézkedést / ugyan ne várjanak tőllem **T** 3:156
Vö: *megvár*

vár[2] 4 fn

'erős falakkal körülvett település; erődítmény': [G] Leromtatá Atyáink' várait, / 's Meráni Fegyverest rakott oda **P** 2:184; lerontatád az őssi / szép várakat, 's od'adtad a' tulajdon / Felekzetednek **Mi** G-nak 4:228; Köszöntsd helyettem ősi / Váram' **B** M-nak 4:406; Midőn te ... *Kheene* várban el- / zárattatál... **B** P-nak 5:219
Vö: *Poson-vár*

várakozik 5 tn i
'vminek a bekövetkeztére folyamatosan vár': csak öszve tett kezekkel várakoztok, / hogy majd helyettünk fog dolgozni a' sors? **P** a bleneknek 2:4; ...kik már az ólta elérték a' / czélt, várakoznak kérésemre **Mi** a blenekről 4:206; öreg Bátyám rimánkodék [a bleneknek], / hogy várakozzazanak csak addig, a' míg / ő a' Királynéval beszéllene **Si** 5:87
a) '(kényszerűségből) ott marad, ahol van': [B] bezárt egyj / oldalszobába — szabadulásomért / ott várakoztam hasztalan **Iz** 4:51
b) ~ vkire: 'vkire várva egy helyben marad': ha meg- / találtad [M-t], úgy jőjj, 's várakozz reám **B** T-nak 3:273

*/**varrt**/ **vartt** 1 mn-i in
'olyan (tárgy), amelyet díszítésül kihímeztek': Elkellene pirulniok, / midőn ezüst — arannyal vartt övek / verődnek a' Lábszáraikra; mert / véres verejtékünk' gyümölcse az **T** a merániakról 3:226

vas 2 fn
1. 'kard, fegyver': azon / vason Petur-bán' vére gőzölög (meton) **Sol** 5:46
2. (átv) ~-ra vert: →*vert*

vasas 2 mn
*(átv) 'erős, kemény (kéz)': Ne élne viszsza hát azzal [= hogy király], 's ne kapna / vasas marokkal a' Magyar Javak / közé **P** 2:220; Aszszony! ... ezt ők [= G-ék] is jól tudák! / még is vasas marokkal körmölének a' Pók- / hállóba (ell) **B** 4:353 /Vö: *pókháló;* Lovas: Képek 193/

védelem 2 fn
'vki testi épségének megvédése': minden el- / szántt törekedéstek önn' védelmetekre / ollyan siker nélkül való legyen, / mint... **O** a bleneknek 4:637
a) ~-ére megy: 'azért megy oda vkihez, hogy megoltalmazza': Hogy Peturt veszély / köztt lenni hallám, védelmére mentem **Si** 5:106

/**védszent**/ **Véd-szent** 1 fn (Vall)
'az a szent, akit égi pártfogóként tisztelnek': Ők [= a merániak] Monostort, Templomot / építenek ... nekünk pedig nincs egyj jó köntösünk, / mellyben magát az ember egyj becses / Véd-szent előtt mutathatná-meg a' / templomban **T** 3:212

vég 10 fn
***1.** 'tárgy szélső, gyengébb része': egyj illy keszeg, sovány Fiút [= O-t] az izmos / Bánk-bán — bajúsza' egyj végére tőz [= tűz] [= könnyen elbánik vele] **Bi** Pr:75; egyj Magyar csak egyjik / bajúsza végével pokolba űzhet / egyj illy' szegényke Németet **Bi** 2:352
2. 'vmely folyamat, állapot tartamának megszűnése': Szerelmet érzek én, 's csak az meríthet / végnélkül [= vég nélkül] édes Elysiumba **O** Pr:48
a) ~-ére jár az életének: 'megszakítja életét; megöleti': 'S miért tartóztatod tehát intésedet, hogy / végére járjon életemnek? **Bi** O-nak 3:401
3. 'vkinek az elpusztulása, halála': szerette jó Hazám, *Bojóth*! / De vége! már nekik is — jó éjtszakát! **Mi** 1:11; [G: Maradj te!] (falhoz tántorodva) Vége! vége már neki! (ism) **B** 4:386; (... a' tőr kiesik kezéből...) Vége! volt-nincs **B** 4:591; Vége — !!— **B** 5:161

/**végcél**/ **vég-czél** 1 fn
'vmely cselekvés, törekvés értelme, végső célja': te engemet, mint / egyj *Tantalust*- az el-nem érhető / vég-czél után csak hagysz kapkodni? **B** M-nak 3:19 /Vö: KrK. 471/

végett 3 nu
1. 'a névszóval megjelölt cselekvés céljából': mártírrá tetted az / Erkölcsöt, és (sírva fakad) testvéri indulatbol / egyj szennytelen Nyoszolyának eltörése / végett, Király-házban bordélyt nyitottál **M** 4:161
2. (ritk) 'a névszóval megjelölt dolog miatt': Midőn / Fülöp Király' ölettetése végett / gyanúba jővén,

szenvedésemet / elébeszélltem... **O** 1:391; jól emlékezem, / hogy Attya' vétke végett egykor a' / kis Béla elvesztette két szemét [= megvakították] **B** 5:156

véghetetlen 1 mn
'olyan (fogalom), amelynek nincs határa; határtalan': (meglátván őket, tenyerét szemeire csapja) Oh véghetetlen szent Könyörűletesség! **B** 1:415

*/**végistáp**/ **Vég-istáp** 1 fn (ritk)
'az a személy, aki vkinek legfőbb támogatója, utolsó menedéke': [B: Vége — !] Meg van a' Bojóthi Faj / átkozva — eltörtt Vég-istápja is! **Mi** 5:162

Veglia →*Jerindó di Veglia*

végnélkül →*vég* **2.**

*/**végnyugodalom**/ **vég-nyugodalom** 1 fn (ritk)
'utolsó, végső, elmúlást hozó nyugalom': (áradó könnyeit törölgeti) no már / jó éjtszakát szívem vég-nyugodalma! **Mi** 4:239

*/**végpillanat**/ **végpillantat** 1 fn
'vmely eseményt közvetlenül megelőző pillanat': Kikérsz / elútazásod végpillantatán / egyj *János-áldását* üríteni **Bi** O-nak 1:541

végre 2 hsz
'utoljára; vmely folyamat végén': Atyám / gyűlölni kezdett ... Néha jól / megöklözém. Egyszer végre feladott [= följelentett] **Bi** 3:346; Remény! becsületes Hazug, / melly egyj igéretet sem tellyesítsz, / és végre gúnyolódva hagysz-el ott', / a' hol csak egyj-két könnyet tudhatunk hullatni éktelen kárunkon **E** 5:70

*/**végsemmiség**/ **vég-semmiség** 1 fn (ritk)
'a létezés teljes hiánya; végső megsemmisülés': Az Ég siket fájdalmaimra — / vég-semmiség az én itéletem **B** 5:408

végső 1 mn
'az élet végén levő, a halál előtti utolsó (megnyilatkozás)': beteg Feleségem, 's éhező / öt gyermekim' kínos nyögések [= nyögései] az / Istennek irgalmáért felmenő / végső fohászkodásodat ki fogják / zavarni a' Menynyekből, ha megölöd / Gyámoljokat [= B-ot] **T** E-nek 5:434

végszó 1 fn
'vkinek halála előtti utolsó szava': Ő [= Bi] / hörgése köztt tevé az újjait / Keresztre, és lelkét kiadta e' / végszóval: esküszöm, hogy a' Királyné / ártatlan! **My** 5:291

végtére 1 hsz
(elhúzódó folyamat befejeződéseként) 'utoljára; (míg) végül': Végtére egyj Követ / hírűl hozá, hogy itt' mik esnek **B** 4:501

/**végveszély**/ **vég-veszély** 1 fn
'vkit teljes pusztulással fenyegető, elháríthatatlan veszély': ezen setétben bújdosók / volnának, a' kik ... a' vég-veszélybe' forgó / becsűletem felett ríkoltanák: „*Bán*, ébredezz; mert meglopattatik *Bánk!*" **B** 1:228

végződik 1 ts i
*(ritk) 'eldöntődik, elvégeztetik': [Blenek: (felzúdulva kardot rántanak...) Sokáig éljen a Magyar Szabadság!] (felütődik) Mi az? mi végződött? [= mit döntöttetek?] **Mi** 2:60

vél 3 ts i
1. 'hisz, gondol vmit': Bánkom se jött utánnam — szegény / azt vélte tán, hogy nálla nélkül is / elmenni tudnék Lakadalomba — Oh jaj! **M** 4:129
2. 'vminek tart, tekint vkit': Te Híveidnek a' porig / Alázatossakat véled, kik úgy / mosolyganak, miképp' parancsolod **B** G-nak 4:530
3. 'sejt, képzel vmit': én rám tevé le a' / szegény Paraszt elfáradtt csontyait: / nem vélik ők a' zendűlést, mivel / Bánk a' Király személye **B** 1:575

**vélni* 1 fn-i in
'feltételezni, hinni vmit': [M: Hol van Soma? ... Megölted?] (eliszonyodva) Hyaena-szívet vélni egyj Atyában!? **B** 4:373

vele ~ **Vele** 30 /29, 1/ hsz (szragos)
1. 'a szraggal megjelölt személy, dolog társaként, azzal együtt': Lopni jöttem ide; mivem a' szegény / anya, 's gyermekek, velem— (elfojtódik) **T** 1:204; Enberek, jertek velem! **B** 2:293 + 2:306; No Bánk, / hát nem kaczagsz velem? **P** 2:395; Magyarok! velem jön számkivetésbe ... e' szegény kicsi [= B fia] **Mi** 5:311 // Épülj-fel! izmosodj-meg, gondolat! — / veled épül ismét csak fel, örök Lenyugtom' / felett, megélledő Becsületem! **B** 3:64 // [M] sírtt midőn valék vele **O** Pr:26; Ispány Uram ... addig mig ti itt / vele [= B-kal] vagytok — otthon Ottó és Melinda — **Bi** P-nak 2:387 // Már elhagyom / *Endré*nek udvarát, 's velek [= velük, a fiaimmal] leszek **Si** 1:59

2. 'a szraggal jelölt személlyel mint a cselekvés (szenvedő) alanyával': az Isten / bocsássa meg, mit olly' istentelen / cselekedtetek velem **M** G-nak 4:403; (székébe rogyik) Bánk! mit akarsz velem? **G** 4:510

a) (érzelmileg erősen színezett felkiáltásban): (...le döfi) Pokolba veled alávaló! **O** Bi-nak 3:419; Királyi-gyilkos! el vele! **Udv** B-ra 5:328

3. (-val, -vel ragos vonzatú igékkel) 'a szraggal megjelölt személlyel': [M] M'ért könnyezett hát, hogy velem beszéltt? **O** 1:300 + **T** 3:148; **M** 4:153; **M** 4:296 // a' Magyar se gondol / már olly' sokat velünk, ha a' zsebe / tele van **T** 3:248 + **Mi** 1:7; **G** 1:531 // Királyom! én veled nem harczolok! **B** E-nek 5:267 + **Sol** 5:270 // Nem gyötrelek hát vele [= a hírrel] ... én Atya / vagyok **Si** Mi-nak 1:17 // [M] Felesége a' Nagy-úrnak: ő [= B] Vele / kedvére játszhat; ti pedig Húgotokkal **P** 1:130 // M'ért bélyegez meg a' szükség vele! [= a lopással] **T** 3:141 // Csak ez- / is elfelejtetheti velünk rövid / éltünknek álmatlan sok éjtszakáit **G** 4:103 // minden emberek vele / ohajtnak egybeköttetésbe' lenni **B** a becstelen emberről 4:440 // Melinda jó-nevét te hagytad az / Udvarnak a' nyelvére tenni: légy most / Isten, 's hitesd el véllek, hogy Melinda Bánk-bánra érdemes **B** G-nak 4:559

4. (fohászkodásban) Oh, légy velem hideg-vér, légy velem! (ism) **B** 2:404 + **My** 4:610

/Velence/ Velencze 2 fn, tuln
'az itáliai félsziget északi részén levő egykori állam': Uralkodás! *Parancsolás!* ... Egyj Magyar / Országba'! majd Polyák' — Podólia', aztán Velencze', a' kevély Velencze' — Európa' harmadába' ... ha egyszer annyira / segítne Endre' fegyvere... **G** 4:96 /Vö: KrK. 478/

/velencei/ Velenczei 1 mn
(fn-ként) 'velencei származású v. oda tartozó személy': *Jáderánál* / egy rosz Velenczei akart tégedet, 's / Atyádat— [megölni] **T** B-nak 3:257

vélekedik 1 tn i
'gondol, hisz vmit': Úgy vélekedtem, hogy Peturnak egyj / Vitézi Társaság leszsz czélja **Mi** 2:97

véletlen 1 hsz
'nem várt módon; szándékosság nélkül': Véletlen így tanúltam azt ki a' / mit szorgalommal sem tudtak sokan **Bi** 2:381 /Vö: KrK. 469/

velő 1 fn
(átv) 'az agyvelő mint maga az ész, értelem': Kár illyen egyj csínos Főért, hogy a' / velő híbáz belőlle! (metaf) **Bi** Iz-ról 1:366
Vö: *agyvelő*

vén 2 mn, fn /1, 1/
I. mn
'életének utólsó szakaszában lévő (személy)': Barátim, a' vén *Myska-bán* / legtöbbre mentt **Udv** 5:5
II. fn
'vén (I) ember': A' vének ollyak mint a' gyermekek, / kik mindenért sírva fakadnak (hsl) **P** Mi-ra 2:80 /Vö: KrK. 460/

vénség ~ Vénség 2 fn

1. 'vkinek vén kora, állapota, az ezzel járó helyzete': A' sok jutalmat / özönnel igérted, melly egykor a' / vénségemen segítsen: és — nem úgy lett **Bi** O-nak 3:374

2. 'az öregséggel együttjáró testi elváltozás': Késő Vénség fehérlik / fejemen **Mi** 5:120

ver 2 ts i

1. láncba ~: 'megláncol, megbilincsel': Ezen Haza- 's Felség-árulót [= P-t] / lánczokba verjétek — parancsolom **B** a bleneknek 2:315

2. (átv) sebet ~: '(lelki) fájdalmat okoz': [P: miért Spanyol hazátok' — *Bojóthotok*ban nem maradtatok] Csitt, csitt! ez itt (szivére mutat) sebet ver **Mi** 1:86

**/vert/ vertt* 1 mn-i in

(átv) vasra ~: 'leigázott, szabadságától megfosztott (ország)': Kiholtak szabadítóid, oh / te vasra vertt Hazám! no nyeld-le a' bilincsed' / jajgatva... **P** 2:310

Vö: *kiver*

vér ~ Vér 25 /24, 1/ fn

1. 'az emberi szervezetet tápláló nedv': Nézd, mintha órra' vére folyna [= olyan szomorúan], úgy / kullogbe némellyik **Si** Mi-nak 1:67; Való hogy engem' / az Emberek' bolondozása meg- / mulattat; oh, de a' vérekbe [=vérükbe], és / az életekbe [= életükbe] forró ösztönöm / markolni nem kiván, se játszani **B** 2:275; Szaggassatok / homloktokon sebeket, 's vért sírjatok **B** M holttesténél 5:360

a) 'kiontott emberi vér': zokogjatok, mint a' bolondok, / kik vétkekért [= vétkükért] csapra ütik véreket [= vérüket] **P** a bleneknek 2:58 /Vö: KrK. 460/; zendűlésbe nem / fog e' kiömleni az ártatlanok' / — a' Felebarátjainknak vére is? **B** 2:249; ártatlan vért ontani / segítsek? **B** 2:253 [Vö: KrK. 467]; Tűzben, 's vérben leltem itt' / mindent **Sol** 5:33; azon / vason [= kardon] Petur-bán' vére gőzölög **Sol** 5:46; mocsok nem volt rajtam soha / más, mint kiontott vére a' Haza', / és szent Igazság' Ellenséginek **Mi** 5:122; Gertrudisod' koporsó' / álljára vágom a' Hatalom-Jelét (...) Ott' van. Vereslik is még vére rajta **B** E-nek 5:160; átkozott legyen, ki a' nemes / kardot bemártya egyj alattomos / gyilkosnak a' vérébe— **Sol** 5:297 // *Eckbert*, az öccse [G-nak], alig törölte le / Fülöp Királynak vérét kezéről... [= közvetlenül azután, hogy tisztázta magát a gyilkosság ügyében] **P** 2:189

b) (átv) vkinek a ~-én: 'annak halála árán': A' mit magok vetettek- [= dobtak]-el; Királyjok / vérén vegyékmeg azt ismét? **B** 2:150

2. (átv) hűs ~-rel: 'szenvtelenül, érzelem nélkül': Én beüthetem hűs / vérrel Luczim' nyakába kardomat, hát tégedet miért ne tudjalak / hűs vérrel itten hagyni? **Bi** O-nak 3:364

3. (átv) 'lelkiállapot, indulat': Oh buzogj vér! csak buzogj! **B** 3:213; Te engemet magadhoz hívatál / szikrát okádó vérem' éktelen dühében **B** G-nak 4:512

4. (átv) 'testi vágy, érzékiség': nem tiltottam soha / tőlled szerelmet! ... 's most fajtalan véred tilalmas úton / Melinda' birására csergedez **G** O-nak 1:479

5. (átv) 'örökletes jelleg, tulajdonság': zárodat kitörve karjaimmal megmutassam, hogy *Bendeleiben Egenolf*' vére foly / ereimben? **Iz** B-nak 3:69

6. (átv) vkinek a ~-e: 'vkinek a vér szerinti leszármazottja': az én Anyám, 's Hazám Meránia / szűlt téged'? a' nagy *Berchtold*' vére így / fajúlt el? **G** O-nak 1:470; míg ez a' Szokás, / e' Század, Árpád vére ... virágzanak... **P** 2:233; *Árpád*' és *Bor*' vére köztt / folyó dologban Bíró csak Magyar / Ország lehet **B** 5:199 + 5:243

***7.** (átv) 'vmely család, nemzetség becsülete, tisztessége': kezét csókoltam volna a' / Gyilkosnak [= G-nak], a' ki a' Véremet megöltte ...? **B** 5:180

Vö: *hidegvér*

verejték 1 fn

(átv) véres ~: 'nehéz munka; verejtékes fáradozás': [a merániaknak]

Elkellene pirúlniok, / midőn ezüst — arannyal vertt övek / verődnek a' Lábszáraikra; mert / véres verejtékünk' gyümölcse az **T** 3:228
Vö: *vérverejték*

véres 4 mn
1. 'vérrel beszennyezett, vérző (személy)': Egyj véres Aszszony a' Királyi szék alatt— **P** 2:53; El- / csúfíttatott árnyékom mindenütt / kövessen, és véressen álljon ott', / a' hol lefekszel, ott a' hol felébredsz! **B** O-ra 4:585
a) ~ verejték: →*verejték*
2. ~-en: 'vérontás által, gyilkosság árán': Le a' Királyi-székből Aszszonyom! / Véressen is! **Blenek** 2:62

***vereslik** 1 tn i
'piros színben játszik; piros színűnek látszik': Gertrudisod' koporsó' / alljára vágom a' Hatalom-Jelét— (...) Ott' van. Vereslik is még vére rajta **B** E-nek 5:160

/vérkeresztség/ Vér-keresztség 1 fn
(átv) 'véráldozat, vérbosszú': Örvendj Becsűletem! lemosta mocskod' / a' Vér-keresztség — oh Melinda! **B** 4:594

verődik 1 tn i
'(felfüggesztett tárgy) ismételten hozzáütődik vmihez': Elkellene pirúlniok, / midőn ezüst — arannyal vartt övek / verődnek a' Lábszáraikra **T** a merániakról 3:227

***vérverejték** 1 (ritk)
(átv) 'nehéz, fáradságos munka': Ez a Merániaknak izzadoz; / amaz a' Merániaknak a' hasát / hizlalja vérverejtékével **P** 2:116

vérző 1 mn
(átv) 'fájdalommal, szenvedéssel teli (szív)': Ártatlan ő [= G]! ... Mindent bocsáss meg vérző szív, csak ezt ne hagyd magadtol elrabolni (meton) **E** önmagának 5:299

vés 2 ts i
'(földben) mélyedést készít; ás': Most hát sziszegj azon gödörben, a' / mellyet magad véstél magadnak **Bi** O-nak 3:380; [Si] kezével véste a' / sírt, mintha csak maga akart volna abba / belé feküdni (hsl) **Mi** 4:276

vesz ~ vész 6 /5, 1/ ts i
1. kezébe ~: '(gyermeket) karjába fog, magához emel': Mindég keservessen zokog, midőn / az *egyjet* a' kezébe vészi **Si** a feleségéről 1:53
2. (átv) vhogyan ~ vmit: vmiképpen értelmezi; vminek tekinti': Légy boldog Endre! ha te Királyi-pálczád' / kezébe adtad Aszszonyodnak, és / Jóságodat dicsérni hallván, úgy veszed / incselkedését, mint jó pénzt — — **P** 2:131
3. elégtételt ~: 'vmely sérelméért kárpótolja magát': serkenj-fel öszverontatott Igazság; / de én elégtételt veszek — Vigyétek /B-ot/! **E** 5:430
4. hasznát ~-i vminek: 'anyagi nyeresége van belőle': Ha hogy panaszkodni akarunk, előbb meg kell tanulnunk írni ... 's Merániak hasznát veszik... **T** 3:218
***5.** (ritk) bosszút ~: 'sérelmét megtorolja; bosszút áll': [P] házára törtek ismét, és nevedben / a' gyilkolásért e' boszszút veszik **B** E-nek 5:213
***6.** (ritk) szabást ~ vmiben: '(eljárásában) szabályt, elvet érvényesít': „vegyen Kegyelmed / kormányozásban más szabásokat — / itt pártütéstől félhetünk" **Zls** levélből olvasva 5:55

***vehet** 1 ts i
'lehetősége van rá, hogy vegye (1)': Csak egyszer őtet [= M-t] a' kezem közé / vehessem **B** 2:440
Vö: *általvesz, elvesz, felvesz, kivesz, megvesz*

***veszejtve** 1 hat-i in (táj)
'(vmely tájékozódási pontot) szem elől tévesztve': Mint Vándor a' Hófúvásokban, úgy / Lelkem ingadoz határtalan / kétség között, 's eszem egyj nagy Óceánban / lebeg, veszejtve minden csillagot **B** 3:35 /Vö: KrK. 471/
Vö: *elveszejt*

veszély ~ Veszély 2 /1, 1/ fn
'bajjal fenyegető helyzet; veszedelem': Hogy Peturt veszély / köztt lenni hallám, védelmére mentem **Si** 5:105; Tűz, Víz, Veszély, / és Gyilkosok köztt is karomon viszem [B fiát] **Mi** 5:316
Vö: *végveszély*

veszett 1 hsz
(nyomosító szóként) 'nagyon, szörnyen': ezek talám csak úgy fogadtt / szolgái voltak egyj veszett írígy / Embernek, a' ki nyúgodalmamat / sajnálva ... döbbentni szívemet kivánta **B** 1:232

***veszni** 1 fn-i in
'elpusztulni, meghalni': ...nekünk / Feleség, 's porontyainkat kell befogni, / ha veszni éhen nem kívánkozunk (inv) **T** 3:191
Vö: *ottvesz*

/vessző/ veszső 2 fn
'fának hajlékony, egyenes ága; pálca': Gondolod, hogy a' / felháborított tengert megfogod / állítni, hogy ha egyszer egyj habocskát (magát érti) / veszsződdel eltudsz széjjel ütni? **Bi** O-nak 3:329
a) 'fenyítésre, verésre használt pálca': Még gyermekekhez nem bocsájtkozék le / miólta csak megszűntem hinni azt, / hogy a' Tanítómnak veszszőitöl / reszketne minden ember **Bi** 3:337

vesztes 2 fn
'az a személy, aki súlyos erkölcsi kárt szenved': Nincs a' Teremtésben vesztes csak én! **B** 5:390 + 5:438

veszteség 2 fn
'(főként erkölcsi) kár, hátrány': Te is / bele vagy keverve, és ha veszteségre / jön a' dolog, tied leszsz a' nagyobb **P** B-nak 1:182; [B] Mostan érzi veszteségemet **E** 5:392

/vesztőhely/ vesztő/hely 1 fn
'nyilvános kivégzés végrehajtására szolgáló emelvény': vesztő-helyet se fogsz te látni, hogy / ottan rikóltthassál — az illy Rikoltót / titokba szoktuk ám eloltani [= megölni] **Bi** B-nak 2:420

***/vesztőpiac/ Vesztő-piarcz** 1 fn (ritk)
'vesztőhely': Meggyilkolom ... a' Bíboros gazembert [= O-t]; és ha a' / Vesztő-piarczra hurczolnak, kiáltom ... **B** 2:410

vét 3 tn i
1. ~ vkinek, vki ellen: 'sérelmet, kárt okoz neki': 'S mit véte nektek e' Meráni Aszszony? **B** a bleneknek 2:134; Édes Herczegem; de hát / m'ért félsz? talán vétettél ellene [= G ellen]? **Bi** O-nak 3:317
2. 'bűnt, hibát követ el': a' szegény *Miczislavicz Micziszláw* / mit véte, e' Meráni büszke Aszszony / hogy Tartományait kivánnya-el? **P** 2:122

vétek 7 fn
'erkölcsi hiba; bűn': Akkoron / levék teremtve, a' midőn először / megláttalak; mint gyertya által a' / világ [= világosság] lesz — úgy valék melletted ... Vétek e' ez? **Ö** M-nak 1:405; hogy a' / Király megént Király legyen? 's Nyakunkra / ne hágjon a' dölfös Meránia ... no mennyetek haza ... ha ez / vétek; 's zokogjatok, mint a' bolondok, / kik vétkekért [= vétkükért] csapra ütik véreket [= vérüket] **P** a bleneknek 2:57—58; Vétkül tulajdonítsuk azt neki [= G-nak], / hogy a' Felekzetét jobban szeretné, mint a' Magyarságot? **B** 2:264; [B: Hazudsz!] Igen; miolta Hitvesed / megszűntt Melinda lenni, mindenik / vétek lehetséges **M** 3:3; nem vétek a' szegény Tiborcznak, egyj / titkos szövetségben hitét letenni **T** 3:152; jól emlékezem, / hogy Attya' vétke végett [= miatt] egykor a' / kis Béla elvesztette két szemét [= megvakíttották] **B** 5:156

vetés 1 fn
'az a cselekvés, amellyel vmit vhova dobunk, hajítunk': Nem érdemes talán / az, a' mi játékon forog, hogy a' / koczkák' vetésén kissé karjaink' / fáraszszuk? **P** a bleneknek 2:47

vetetik 1 (visszaható) i (ritk)
eszközül ~: 'eszközként használtatik, használják': elviszem Melindát. / Egyj elhagyattatott helyen legyen / inkább kenyéren, 's vizen; mintsem itt' / pompába' Bíbor, és a' Hermelin / bemocskolásra eszközül vetessen, / 's szolgáljon egyj Bujának [= O-nak] **B** 2:447

vétkezik 1 tn i
'vétket, bűnt, követ el': Ez szegény [= B fia], nem vétkezett, mint / az Attya (hsl) **Mi** 5:319

***vettetik** 1 (szenv) i (ritk)
tömlöcbe ~: 'tömlöcbe dobják; oda zárják': Láttyátok azt az ősz embert? [...] Tömlöczbe vettetik [Mi] **B** 4:375

vezér 1 fn
(átv) 'az a személy, aki vkit útba igazít, tájékozódásában segít': Nézzétek e' Halottnak [= G-nak] arczulatját ... ezen vonással / megy viszsza egyj eltévelyedettnek a' / vezére kedves kunyhójába **Iz** 5:261

vezet 2 ts i
'haladásában segít, védelmez, kísér vkit': Tiborcz! vezesd hát Aszszonyod' **B** 4:387; Köszöntsd helyettem ősi / Váram' — vezessen békével szerelmem! **B** M-nak 4:406
Vö: *elvezetni*

vidám 2 mn
'derűs, jókedvű emberre valló (megnyilvánulás)': leg- / alább csak egy vidám tekéntetet / mutatna hát, ha színből is **P** G-ról 1:120; ezen mosolygó / vidám ajakkal vál-el egyj Szarándok / a' Jóltevőitől **Iz** G holttesténél 5:258

vidámság 1 fn
'vidám hangulat, mulatság': beteg Testvérem' megvidámítása / volt Késztetőm ... vidámság, öröm / minden csak a' szolgálatodra volt **G** O-nak 1:477

/vidék/ Vidék 1 fn
'vmely ország területrésze': Hazánk különkülön Vidékein / Jajt, 's bánatot találtam **B** 1:167

víg ~ vig 2 /1, 1/ mn
'derűs, jó hangulatot árasztó (arckifejezés)': a' nyájas Halott, / melly fekszik olly' víg ábrázattal ott' ... **E** G holttesténél 5:138
a) ~-an: 'vidáman, jókedvűen': A' Királyi-ház előtt soká / ólálkodék. Vigan valának abban **T** 3:127

/vigasztaló/ vigasztaló 1 fn
'az a dolog, ami vkinek a bánatát enyhíti': Melinda; kéméld kőnnyid' záporát! / ... drágák ezek előttem, és vígasztalóji meg- / átkoztatott Jövendőmnek— ! **O** 1:408

vígság 2 fn
1. 'víg kedélyállapot; öröm': M'ért hogy Reménym szerencsém' / vígságait haladja **O** 1:423
2. 'vidám összejövetel, mulatság': Manó vigye / vígságtokat, hol a' szabad Magyar / érzés az itt erőltetett Fesszesség' / lánczába kéntelen harapni **Si** 1:69

vigyáz ~ vígyáz 6 /4, 2/ tn i
'óvatosan cselekszik; éberen ügyel (vmely fenyegető veszély elhárítására)': Jó Herczegem, vígyázz! **Bi** O-nak Pr:33; Ej, ej; kegyelmes Úr, vigyázz; mert / egy illy keszeg, sovány Fiút az izmos / Bánkbán — bajúsza' egyj végére tőz [= tűz] (ism) **P** O-ra Pr: 73; Petur, nem vagy magad, / nyelvedre vígyázz **Mi** 1:83; átkozott hajón evez szerencsém, / 's elül, ha hogy reája nem vigyázok **Bi** 2:360; Vigyázz, hogy egyj / zsivány, tömött erszényeiddel egyjütt, / ne lopja-el Nagylelkűségedet **T** B-nak 3:264
a) ~-va: 'óvatosan, figyelmesen': *Melinda* a' Jel— ! Jó, jó! de csak vigyázva **Bi** önmagának 1:330

vigyázatlan 1 mn
'olyan (személy), aki nem óvatos; gondatlan': ha vallomásomat kívánod — im' / megesmerem [= elismerem], hogy vigyázatlan / voltam; de nem, sőtt oktalan? **O** Bi-nak 3:386

világ ~ **Világ** 21 /18, 3/ fn

1. 'minden létező összessége; világmindenség': Nap! / küld [= küldd] oktalan Phaétonod', hogy a' világot öszve meg meg öszve rontván, / pörköljön engem' is pokolra le! **B** 3:48; Első bejöttöm a' világra megöltt / már egyj Anyát **Bi** 3:342; Melinda! ... Világot érő szép szemed berogy— **Si** M holttesténél 5:371

2. 'a Föld a maga egészében': Hát a' világnak egyjik Pólusától a' / más Pólusig, szerelmeimben, én / miért öleltem mindent egybe ... miért te benned, oh Melinda! **B** 1:247; [O: Hová?] Elég nagy a' világ **Bi** 3:322; Törvényt kiszabni, és úgy lenni e' felett, / miképpen a' nap sok világokon! **G** 4:102; Állandóság öcsém / nincs e' világon **Mi** 5:143

3. 'az emberek, a nyilvánosság': Magyarrol / el nem hiszem; mert az előbb [= inkább] a' Világ' / láttára tenné, mint alattomossan (hsl) **Sol** G gyilkosáról 5:66

4. 'az emberi társadalom és annak rendje': Oh / a' *Nemzet!* ... sértsd--meg csak, öszve törni kész; de adj / neki hirtelen vagy egyj jószót, 's világot / teremtve öszverontya ellenségidet **P** 1:138; A' repkedő kicsinyke Lelkek olly' / sokan donognak a' világba', mint / a' szúnyogok; de valyon hol van az / az ember, a' ki abban elhitetné / magát, hogy ő *közikbe tartozik*? **Bi** 1:313

a) (je-vel) 'ennek sajátos, elképzelt formája': Eszelős szerelmem egyj egészszen új / világot álmod őrültségiben, / mellynek csak *Ottó* a' lakossa, és — / *Melinda* **O** M-nak 1:432; A' magányosságnak édes / ölébe' voltam én nevelve, ott' / tanúltam esmerni egyj jobb világot **Iz** 4:81

5. 'világosság, fény': mint gyertya által a' / világ lesz — úgy valék melletted, úgy / követtelek (hsl) **O** M-nak 1:402; (szemei előtt kapkodván) Itt — itt — világ. / a' könnyek eltakarják azt előllem **B** 5:388

a) 'vkinek a szeme ~-a: 'látó képessége': Segítség / után akartam az ablakon kiáltni / már; 's im' kaczajt hallottam fel. Szemem / világa elveszett [= az indulattól] — Hajnalban egyj / idegen szobában — rajtam a' kaczaj! **Iz** 4:54

b) (átv, ritk) ~-nál: 'józanul megfontolva; jobban megnézve': Jó Herczegem, vígyázz! talán világnál / útálat a' szerelme [M-nak] **Bi** O-nak Pr: 33 /Vö: KrK. 447/

6. 'életadó fényforrás': Szerelmet érzek én, / 's csak az meríthet / végnélkül édes Elysiumba, hol / önnön szerelmünk *önn' Királynénk, / szép életünk' Világa ... forrása annak, a' mi Nagy*... **O** Pr:50 /Vö: KrK. 447/

7. (átv) 'vmely ügy összefüggéseinek világossága, bizonyossága': Mit nyughatatlanítsz setétes Álom / kép! ... Világot, itt, világot! (hirtelen) A' setétben / ólálkodókhoz elmegyek (ism) **B** 1:254; Vond ki, Lelkem, most magad' / azon setét ködből, melly elragadta / előlled a' világot, 's emberi / vak Bizodalomba szőtt! **B** 1:562; Setét Remény (...) Ne rontsa ezt el a' világod, oh / Auróra **B** 3:55 /Vö: KrK. 472/

világos 2 mn

1. (átv) 'érthető, nyilvánvaló (összefüggés)': hiszen / ni itt világos egészszen, a' mit én / üres fejű ki nem tudtam találni! **B** 2:398

***2.** (átv) '(túlságosan) fényes, fényűző (körülmény)': Itt [= G udvarában] nekem hideg, / lármás világos minden, olly nagyon **Iz** 4:78 /Vö: KrK. 478/

***világosíttatás** 1 fn (ritk)
'felvilágosítás; részletes indoklás': biz' úgy / kivántok itt világosíttatást, mint- / ha a' dolog csak engem' érdekelne, / és bőrötökre tán építeni / magamnak egyj uralkodást akarnék **P** a bleneknek 2:20
Vö: *megvilágosít*

virág 1 fn
(átv) 'vminek a legértékesebb, de legtörékenyebb része': A' / lehelletem fogom mérsékelni, / ne hogy törékeny erkölcs'tök virágit / lelökje **B** az asszonyokról 4:350

virágzik 1 tn i
(átv) '(vmely jelenség) fejlődik, virul': míg ez a' Szokás, / e' Század, Árpád' vére, a' Magyar- / érzés, Magyar-javak virágzanak, / mind addig azt fogom kiáltni... **P** 2:234

**virágzani* 1 fn-i in
*(átv) ha vkinek a sírján fog is ~ vmi: 'ha az életébe kerül is az': én reám tevé le a' / szegény Paraszt elfáradtt csontyait ... esküszöm / meg is fogok felelni ennek, és / ha bár a tulajdon síromon fog is / a' Békességetek virágzani (metaf) **B** 1:579

virágzó 1 mn
(átv) 'vki életének legszebb (korszaka); viruló': egyszer egyj boldogtalan Éjtszaka / elvette mindenünket ... egyjetlen-egyj Fiamat, Reményemet, / Lelkemnek egyj gyönyörűségét, virágzó / ifjúkorában **Mi** 4:263

/virrad/ virad 1 tn i
(alany nélkül) 'világosodik, pirkad': (magába morog) Virad **P** 2:462

virtus ~ Virtus 3 /2, 1/ fn
'erény, tisztesség': Rólla [= M-ról] még is le akarsz mondani? / nem esmered tehát az aszszonyi / szív' gyengeségeit? sem a' hanyatló / Virtusnak e' fogásait? — Hiszen / könnyezni kell, hogy áldozattya színlett / becsét nagyítsa, és a' könny az a' / gyöngy, mellyel a' halálos-ágyba' fekvő / szép virtus ékesíttetik! **G** O-nak 1:504—508; ha a' / Vesztő-piarczra hurczolnak, kiáltom: / azért jutott Hóhér' kezére Bánk, mert / Hitvesse virtusát boszszúlta meg! **B** 2:412

visel 1 ts i
'(öltözéket) magán hord': [P] nem gonoszságért gyűlöl, hanem / azért, mivel Más más köntöst visel **B** 2:308

**viselni* 1 fn-i in
vhogyan ~ magát: 'vmely helyzethez alkalmazkodva cselekedni; vhogyan viselkedni': most az egyszer úgy kell már viselni / magamat, hogy a' hajlandóságodat / megérdemeljem; mert ebűl leszek [= rosszul járok] **Bi** B-nak 2:373

visz ~ viszen 13 /12, 1/ ts i
1. 'szállít, költöztet vhova vkit, vmit': [Mi: Spanyol hazánkba viszsza kell / mennünk] ... elvégeztem [= eldöntöttem] azt, / hogy *minden országbol Bojóthra vinném* [fiaimat] **Si** 1:28; [B fiát] Tűz, Víz, Veszély, / és Gyilkosok között is karomon viszem **Mi** 5:317; alig tudám [a tűzből] szerette Aszszonyom / testét kimenteni. Még éltt akkor egyj / kissé — csak azt mondá: *Bánkomhoz*, és / én eltökéllém, hogy hozzá viszem, / akár hol is legyen **T** 5:387
2. '(embert) kísér, vezet vhova': [B] R'ám parancsoltt, hogy vigyem haza [M-t] **T** 5:380
a) '(őrség) kísér vhova vkit': sok / Meránit ollykor azt hinné az ember, / hogy tán akasztani viszik, úgy körül / van véve a' Léhűtőktől **T** 3:178; Vigyétek [Mi-t]! **G** az őröknek 4:304 + 4:310; Vigyétek / csak fére egyj kissé [Mi-t és B fiát] **E** 5:326; Vigyétek [B-ot]! **E** 5:430
3. (átv) vmi vhova ~ vkit: 'vmilyen helyzetbe juttatja': (meglátván Somát, a' Király mellöl elkapja) Szerencsétlen, mi vitt ide [= hogy kerültél ide]? **B** 5:151
4. (átv) vmi ~ vhova vkit: '(sorsát) irányítja vmerre': Menj, menj, hová a' Történet viszen! **B** M-ra 3:44; Aszszonyom! ha útam innen / hóhér' kezébe vinne engemet? **B** G-nak 4:508
5. manó vigye: 'semmit sem ér; ördög vigye': Manó vigye / vígságtokat, hol a' szabad Magyar / érzés az itt erőltetett Feszesség' / lánczába kéntelen harapni **Si** az udvari mulatságról 1:68
**vinni* 1 fn-i in
*'vmely lelkiállapotba juttani vkit': Potur ... látod hová tud téged' csak neve- / is vinni Endrének! ládd mint buzogsz / érette... **B** 2:320
Vö: *elvisz, kivinni, visszavinni, vivő*

/visszaad/ viszszaad ~ viszsza ad 7 /6, 1/ ts i
1. '(jogtalanul elvett dolgot) ismét birtokába ad annak, akié volt': oh

add viszsza Híveidnek / azt, a' mit elraboltál **Mi** G-nak 2:213

2. '(gyermeket szülőjének) ismét birtokába juttat': [M: Gyermekem!] Nagy-úr! add viszsza azt / Annyának **G** B-nak 4:370

***3.** 'vmely családi kapcsolatot visszaállít (azáltal, hogy vkinek a becsületét helyreállítja)': add viszsza Gyermekem' te Nagy Királyné! **M** G-nak 3:43; Add viszsza egyj Anyának gyermekét — / add viszsza Testvérnek testvéreit — / add viszsza Férjét e' tökéletessen / megrontatott beteg' Lelkemnek is (párh) **M** G-nak 4:121-122-123

***4.** '(vmely elszenvedett fájdalomért) kárpótol': Szép pénz ... viszsza adja é / ez a' halalakért búlt könnyeket? **T** B-nak 3:261

*/visszaadhat/ *viszszaadhat* 1 ts i

'(vmely elveszett erkölcsi értéket) képes pótolni': M'ért akarsz elvenni egyj szerencsét, / mellyet nem adhatsz viszsza? **Bi** O-nak 1:307

/viszszaél/ viszszaél 1 tn i

(rosszalló) ~ vmivel: 'kedvező helyzetét önző módon kihasználja': [B: Gertrudis éppen a' Király maga!] Ne élne viszsza hát azzal, 's ne kapna / vasas marokkal a' Magyar Javak / közé **P** 2:219

*/visszaélni/ *viszszaélni* 1 fn-i in

~ vmivel: 'kedvező helyzetet kihasználni': Oh, semmi sincsen olly' gyalázatos, / mint viszszaélni az Aszszonyi gyengeséggel! **B** 4:359

/visszahívattat/ viszszahívattat 1 ts i

'(távol lévő személynek) olyan üzenetet küld, amelyben visszatérésre kéri': Petur, miért hívattatál / te engem viszsza? még pedig titokban! **B** 1:172

/visszahozhatatlan/ viszsza hozhatatlan 1 mu

'olyan (múltbeli állapot), amelyet nem lehet helyreállítani': Csak egyj / szót [mondjak] most — múlandó egyj szót; és oda ő [= B] viszsza hozhatatlanúl! **E** 5:417

/visszajön/ viszszajön ~ **viszsza jön** 2 /1, 1/ tn i

'(ember) ismét oda jön, ahonnan elment': Te mint egyj éjjeli / Tolvaj, jövél foglalatosságaidból / az Udvarunkba viszsza **G** B-nak 4:412; egyj Követ / hírűl hozá, hogy itt' mik esnek [= történnek]. Al- / köntösbe' viszsza jöttem... **B** 4:503

/visszakerget/ viszszakerget 1 ts i

(átv) '(vmely érzés) arra kényszerít vkit, hogy elhagyott helyére visszatérjen': (az ajtócskán ismét viszsza jön / Vad indulat, m'ért kergetsz viszsza ismét? **B** 1:414

/visszakiált/ viszszakiált 1 ts i

'távozás közben az ott maradóknak odakiált vmit': Az / Apám kiáltá viszsza még : „megölték / Nagy-aszszonyunkat, és ártatlanul" **Sol** 5:37

*/visszamászni/ **viszsza mászni** 1 fn-i in

(átv) '(vmitől megriadva) kedvezőbb helyzetbe törekedni; (passzivitásba) visszavonulni': M'ért jöttetek / ide hát? vagy a' pillantatnak közelétébe' kivánnátok viszsza mászni? [= a döntő pillanat közeledte miatt visszatorpantok] oh gyáva Lelkek! **P** a bleneknek 2:32 /Vö: KrK. 459/

/visszamegy/ viszszamegy 1 tn i

'(személy oda megy, ahol előzőleg volt': ezen vonással [= arcvonással] / megy viszsza egyj eltévelyedettnek a' / vezére kedves kunyhójába **Iz** 5:260

*/visszamehet/ *viszszamehet* 1 tn i

'módja van visszatérni előző helyére': Ha ezt [= G-t] az álom elszólittya onnan; / te viszsza is mehetsz Melindához megént **Bi** O-nak 1:547

*/visszamenni/ *viszszamenni* 1 fn-i in

'(elhagyott helyet) ismét elfoglalni; oda visszaköltözni': Spanyol hazánkba viszsza kell! / mennünk — csak ott kell a' *Bojóthi* Fajnak / zöldelni **Mi** 1:24

*/visszavinni/ *viszsza vinni* 1 fn-i in

'(magával együtt) elhagyott helyére juttatni vmit': Én ez' országodba

úgy / jöttem be egykor, mint egyj Aszszonyi / szép Érdemünkel [= érdemünkre] büszke L'ány; de az / ma meggyaláztatott; azért tehát / e' büszkeségem' megmaradtt darabját / engedd Hazámba viszsza vinni még! **Iz** G-nak 4:17

/visszhang/ viszhang ~ **Viszhang** 2 /1, 1/ fn

1. 'az a jelenség, hogy egy hangsor visszaverődik': Bánk! te nem mered kimondani / talán? Ki, csak ki! hogy kaczagja a' / viszhang is árva gyengeségedet (megszem) **B** 1:242

2. (átv) 'az a személy, aki mások véleményét gondolkodás nélkül átveszi, ismétli': Tehát ti szűntelen csak a' / viszhangi vagytok e' Szőrszálhasító [= Si] / fontolgatásinak? **P** a bleneknek 2:29

***vitetik** 1 (szenv) i (ritk)

'(erőszakkal) elhurcolnak vkit': Késő Vénség fehérlik / fejemen ... most mint közönséges Tolvaj vitettem / tömlöczbe **Mi** 5:124

vitéz ~ **Vitéz** 11 /2, 9/ mn, fn /2, 9/

I. mn

'olyan (katona), aki bátran és lovagiasan viselkedik': [P-nak] védelmére mentem; / és e' Vitéz Ifjú [= Sol] ott' el-fogott **Si** 5:107

a) (megszólításként): (Myska-bán egyj Ritterrel jön) Úgy, úgy vitéz Úr... **My** 1:147

II. fn

1. 'vitéz (I) személy': [Őr: Ki vagy?] Szabad Vitéz **Bi** 2:343; Ez / Ifjú Vitéz [= Sol] betört r'ánk akkor ... **Si** 5:96; Ezen szelíd arczával [= arccal] hagyja-el / a' békítő Vitéz **Iz** 5:257; Segítsd Vitézedet [= Sol-ot] / Elköltözött! **Iz** 5:270

a) (megszólításban): Kedves Vitézek, csendessen! **Bi** a bleneknek 2:349; Vitéz! **O** Bi-nak 3:410; Ifjú Vitéz! **E** Sol-nak 5:29

***2.** 'a férfiasság mintaképe; hős; lovag': Szerettem Ottót — [...] Ottót a' vitézt; de a' / Vitéz bemocskolá magát, 's azért / a' büszke Német L'ány a' Bíborost- / is megveté **Iz** 4:20—21 Vö: *templom vitéz*

vitézi 3 mn

1. 'vitézhez (I) méltó, illő (érzés, magatartás)': Az Őseink becsülettel, 's vitézi / lélekkel estek egykor el kicsiny / vagyonoknak [= vagyonuknak] elnyeréséért, vagy inkább / ér't-tünk **V** 2:242

2. 'vitézekből (I) álló, lovagi (csoport)'; Úgy vélekedtem, hogy Peturnak egyj / Vitézi Társaság leszsz czélja **Mi** 2:98

***3.** 'hőshöz méltó, dicsőséges (mód)': (ki-néz ablakon) Vitézi módra messz- / le szép nap! **G** 4:320 /Vö: KrK. 479/

vitézkedés 1 fn

'hareias viselkedés': vitézkedést / ugyan ne várjanak tőllem; de hisz' / *a' háborúban szabad fosztani* **T** 3:155

***vívni** 1 fn-i in

'(párviadalban) harcolni, küzdeni': (egy kardot kap) Magyarok! második / Endrét tehát lássátok vívni meg- / holtt Hitvesének jónevére [= jóhíréért] **E** 5:265

vivő 1 mn

'olyan (csoport), amely vhova kísér vkit': Igy találá ott' / bennünket egy Magyar, ki *Elmerik* / Királynak a' Spanyol *Constantiát* / vivő Követségéhez tartozott **Mi** 4:281

víz ~ **Víz** 6 /5, 1/ fn

1. 'hidrogénből és oxigénből álló folyadék': [M] Egyj elhagyattatott helyen legyen / inkább kenyéren, 's vizen; mintsem itt' [= az udvarban] **B** 2:445; „Országod' alsó részei nem sokára / inkább mutatnak egyj Kovács-műhelyt, / hol vízre leszsz csak szükség a' tüzet / öntözni" **Zls** levélből olvasva 5:53

a) tűz és ~: 'a kibékíthetetlen ellentét szimbóluma': *Én*, 's *Meráni*?! Hát mikor nevezte / testvérnek a' tűz a' vizet? **P** 1:127

2. 'ennek a folyadéknak fenyegető méretű tömege': [B: fiát] Attya bizta

rám: Tűz, Víz, Veszély, / és Gyilkosok köztt is karomon viszem **Mi** 5:316

3. 'könny': (szemeit törli) Mikhál, látod e' vizet?! **B** 4:384; [Udv: Sír a' Király] Nem úgy van. / Csak víz— **E** 5:17

/**vízözön**/ **Vízözön** 1 fn

'nagy mennyiségben áradó, fenyegetően záduló víztömeg': Mint Vízözön zúggok minden felé, / 's a' hol találom, ottan rontom öszve / ez' Aszszony' annyit átkozott fejét (hsl) **P** G-ra 2:301

volna 29 tn i

I. (a *van* i múlt idejű feltételes módú alakjaként)

1. 'van (1)': egyj / se volna? **Iz** 5:262

2. 'van (3/a)': . . . mintha mindenik tagocska bennek / egyj egyj gyomorral volna áldva . . . **T** 3:194; megvolnék rabolva? **E** 5:136

3. 'van (7)': No még / e' volna szép? **Bi** 3:325; ő [= B] Angyal is lett volna Földeden! **T** 4:368 stb.

II. (segédi-ként a felt. mód kifejezésére): Hogy ha bő-kezőbb / lettél, 's fizettél volna . . . **Bi** O-nak 1:550; Bűnöm bocsánatjáért, ölni, a' / szent Földre kellett volna mennem **Bi** 3:348; a' Magyar / se tette volna ezt **G** Mi-nak 4:310 stb.

volt[1] ~ **voltt** 50 /48, 2/ tn i

I. (a *van* i múlt idejű alakjaként)

1. 'létezett': sokat / fogsz még te itt találni, a' mi akkor / nem volt, midőn elmentél **P** B-nak 1:165 stb.

***a)** ~-nincs: 'létezett, de most hirtelen megsemmisült': Vége! voltnincs; de ne tapsolj Hazám — / — ni reszket a' boszszú álló **B** 4:591

2. 'vmely helyzetben, állapotban létezett': mindenütt / nyomába voltam estve ólta [= O-nak] **Iz** 4:29; mocsok nem volt rajtam soha / más, mint . . . **Mi** 5:121 stb.

a) (hat-i in-vel együtt): Tűrj békességgel, ezt papolta az / Apát-Urunk is sokszor . . . úgy de tömve volt magának / a' gyomra **T** 3:328; A' magányosságnak édes / ölébe' voltam én nevelve **Iz** 4:80; . . . mivel hogy gyűrűjére egy / rangbéli czimer volt fel mettzve? **B** 5:182

3. (birtokviszony kifejezésére) vkinek ~ vmije: 'birtokolt vmit': Ha olly hatalmatok lehetne is, / mint volt *Leventa'*, vagy pedig *Kupának*— **B** a bleneknek 2:284; Tiboreznak / becsületessebb ábrázattya volt **B** 5:336 stb.

4. 'származott': Honnan volt az a' kincs? **P** 2:178

5. (összetett áll igei részeként, a múlt idő kifejezésére): [G] Megbékélt; álmos is volt! **B** 3:88; Igaz, 's hív / szolgája volt Házánknak (mondja) negyven / esztendeig **B** 4:494; éppen az volt ez, kinél . . . [G] hét ezer márk aranyat el- / tett bérbe **Si** 5:99 stb.

II. (segédi-ként a múltbeli befejezett történés kifejezésében): Egyj olly Terentés . . . ki gyermeki / játékainkban is nem osztozott volt, / bennünket az vallyon szerethet e'? **P** G-ról 2:42

/**volt**[2]/ **voltt** 1 mn

'olyan (dolog), amely régebben létezett, de már nincs': add viszsza Híveidnek / azt, a' mit elraboltál . . . [. . .] A' Nyúgodalmat . . . a' voltt Vagyont . . . **Mi** G-nak 4:217

von 1 ts i

magára ~ vmit: '(ellenérzést) kihív maga ellen': Mindenütt / Ottó! az . . . kiért / szintén alattvalóim' gyűlölésit / vontam magamra — Ottó! átkozott! **E** 5:354

Vö: *felvonni*

vonás 3 fn

'(emberi arcon) vmely belső tulajdonságot tükröző részlet; arcvonás': [E: Magyar?] Vagy azt liszed, hogy az engedi, / mint egyj kifestett Kép, magát nehány / szoros vonás közé szorítani? **B** 5:175; Nézzétek e' Halottnak arczulatját: / hol itten egyj hamis vonás? **Iz** 5:253; ezen vonással / megy viszsza egyj eltévelyedettnek a' / vezére kedves kunyhójába **Iz** 5:259

W

Wárdán 1 fn, tuln
(megszólításként) 'Petur' / valószínűleg vmelyik Várad helynévre, esetleg P hivatali tisztségére utal; /Vö: KrK. 436 és 468/: Wárdán, belőlled most a' nemzeti / rút gyűlölet; nem az igazság beszél **B** P-nak 2:304

Z

zabál 1 tn i
(rosszalló) 'mohón, mértéktelenül eszik': Ők [= a merániak] játszanak, zabálnak szűntelen, / úgy, mintha mindenik tagocska bennek / egyj egyj gyomorral volna áldva: nékünk... (hsl) **T** 3:192

zacskó 1 fn
'(ércpénz tartására készült) kis zsákocska': Ő [= G], Rang', Igéret', és Aranyhegyek' / zacskóba zárt *szelével* eltudá / mázos kegyelmét osztogatni **P** 2:216 /Vö: KrK. 462/

Zala 1 fn, tuln
'az ország délnyugati részén lévő vármegye': a' vén *Myska-bán* / legtöbbre mentt; mert el nyeré *Zalá*-ban / *Zelelgeh* Jószágot, Fiastol egyjütt **Udv** 5:6

zápor 1 fn
(átv) 'vminek sűrű hullása, nagy sokasága': Melinda; kéméld könnyid' záporát! ... drágák ezek / előttem, és vígasztalóji meg- / átkoztatott Jövendőmnek —! **Ö** 1:406

zár 3 fn
1. 'ajtó csukott állapotú rögzítésére szolgáló szerkezet': (felszakaszt egyj oldal ajtót...) Elfelejtkezél / róllam Gyalázóm? Úgy hát zárodat / kitörve karjaimmal megmutassam, / hogy... **Iz** B-nak 3:67
*2. (átv) 'börtön, elzárás': Zárt néki, mig nekünk nem adj ő [= G] **P** 2:35 /Vö: KrK. 459/
3. (átv) 'az, ami vmely titkot megóv a felfedezéstől; titkos jelszó': Az — Melinda — jelszavok! Melinda' szép mocsoktalan neve / ma szemfedélül szolgál egyj setétben / ólálkodó csoport között! — Titoknak / lett zára a' *Melinda*' szabad neve!!! (ell) **B** 1:197

/zarándok/ Szarándok 2 fn
'olyan hívő személy, aki vmely távoli szent helyet fölkeres': Ők [= a merániak] Monostort, Templomot / építenek, hol úgy sípolnak, úgy / megzengenek, hogy a' Szarándokok / tánczolni kéntelenek a' sáros úttzán **T** 3:208; ezen mosolygó / vidám ajakkal vál-el egyj Szarándok / a' Jóltevőjitől **Iz** 5:258

***zárt** 1 mn-i in
'olyan (dolog), amelyet vmibe becsuktak, elrejtettek': [G] Rang', Igéret, és Aranyhegyek' / zacskóba zárt *szelével* eltudá / mázos kegyelmét osztogatni **P** 2:216 /Vö: KrK. 462/

zárva 1 hsz
'elzárt, csukott állapotban': Ottó! átkozott! / örökre zárva lessz előtted az / Országom! [= nem léphetsz területére] **E** 5:355

zavar 1 fn
'(vkinek az életében jelentkező) nehéz, bonyolult helyzet': A' nyúgalmamat tekéntsd, / és adj tanácsot e' zavarba', kérlek **O** Bi-nak 3:368

***zavarni** 1 fn-i in
'(vkinek a gondolkodását) tudatosan összekeverni, bizonytalanná tenni': Sokszor derék, ha egyj illy ostobát / jól megzavarhat az ember, ám de úgy, / hogy ő megént mást légyen kéntelen zavarni **Bi** O-ról 1:329
Vö: *kizavarni*

/zavart/ zavartt 1 mn
(átv) 'zaklatott, értelmetlen, zavaros (megnyilvánulás)': (körül nézi magát) Mi bennem illyen bámúlásra méltó? / Zavartt Eszem? nem. Borzadó Hajam? **B** 5:154

Zavichoszt 1 fn, tuln
'lengyelországi helység' /ahol Román fejedelem elesett; KrK. 460/: Román ugyan csak zendítő vala, / meg-is fizette *Zavichosztnál* halállal **P** 2:120

Zelelgeh 1 fn, tuln
'Zala megyei falu, birtok' /Vö: KrK. 436/: a' vén *Myska-bán* ... elnyeré *Zalá*-ban / Zelelgeh Jószágot, Fiastol egyjütt **Udv** 5:6

***zendítő ~ Zenditő** 2 /1, 1/ fn (ritk)
'felkelésben, zendülésben részt vevő személy': *Román* ugyan csak zendítő vala, / meg-is fizette *Zavichosztnál* halállal **P** 2:119; A' Zenditők / kitörtek. Én nyomokba voltam a' / Legényeimmel **Sol** 5:42

zendülés ~ zendűlés 5 /1, 4/ fn
'fegyveres felkelés, lázadás': én reám tevé le a' / szegény Paraszt elfáradtt csontyait: / nem vélik ők a' zendűlést, mivel / Bánk a' Király' személye **B** 1:575; zendűlésbe' nem / fog e' kiömleni az ártatlanok' — / a' Felebarátjaink vére is? **B** 2:247; neked csak egyj kicsiny reményt vala / szükség hazudnod — egyj csekély Igéret / a' zendűlést elnyomhatná **B** G-nak 4:527; Zendülés! **My** 4:603; Zendűlés / lappanga mindenütt, 's csak ő [= G] vala / a' gyűlöletnek tárgya **B** 5:168

zeng 1 tn i
'(hangszer) telten, erősen szól': Ott [= a mulatságon, táncteremben] Czimbalom, Síp, Hárfa, zengenek: / Ott azt hiszik, hogy ők örvendenek **Mi** 1:63

zivatar 1 fn
'viharos széllel, csapadékkal járó légköri jelenség': ki ott az, a' kit erre hoznak / olly lassan? (...) Oh, hogy egyj zivatar le nem / csadarja [= csavarja, sodorja] szemfedelét képéről! **B** 5:339

zokog 2 tn i
'(ember) erősen, hangosan sír': Mindég keservessen zokog, midőn / az egyjet [= egy fiát] kezébe vészi **Si** a feleségéről 1:52 [Vö: 1:41—57]; mennyetek haza / tehát, ha ez vétek; 's zokogjatok, mint a' bolondok, kik vétkekért [= vétkükért] csapra ütik véreket [= vérüket] (hsl) [Vö: KrK. 460] **P** a bleneknek 2:57

***/zöldellni/ zöldelni** 1 fn-i in
(átv, ritk) 'fejlődni, virulni': Spanyol hazánkba viszsza kell / mennünk — csak ott kell a' *Bojóthi* Fajnak / zöldelni **Mi** 1:26

***/zöldelltet/ zöldeltet** 1 ts i (ritk)
'éltet, táplál vmit': Ottan hever meggyilkoltt Hitvesem, / és gyilkolója azon törvényeket / tapodta, mellyek édes Tartományimat / zöldeltetik **E** 5:427

/zúg/ zúgg 1 tn i
*'erős, morajló hangot adva sebesen mozog, rohan': Mint Vízözön zúggok minden felé, / 's a' hol találom, ottan rontom öszve / ez' Aszszony [= G] annyit átkozott fejét (hsl) **P** 2:301

zúzhat 1 ts i
'(szilárd testet) nagy erővel apró részekre törhet, szétrombolhat': a' döhös / tenger magát örömmel engedi / egyj kis gödörbe el szoríttani, / csak ottan is zúzhassa a' hajókat **P** 4:620 /Vö: KrK. 481/
Vö: *lezúz*

ZS

zseb 2 fn
'felsőruhában kialakított kisebb zacskó, amely pénz tartására is alkalmas': Ő [= G] Rang', Igéret', és Aranyhegyek' / zacskóba zárt *szelével* eltudá / mázos kegyelmét osztogatni, / 's a' jó Bolondok, hogy helyét találják, / kiveték zsebekből [= zsebükből] önn' Vagyonjokat **P** 2:148; oh

a' Magyar se gondol / már olly' sokat velünk, ha a' zsebe / tele van [= sok pénze van, gazdag] **T** 3:248

zsenge 1 fn

*(átv) ~-jekor: 'csírájában; fejlődésének legkorábbi szakaszában': Ha! / melly gondolat leszsz agyvelőmben első / zengéjekor már Meghatározás [= elhatározás]? **B** 3:62

/**zsidó**/ **Zsidó** 2 fn

'Palesztinából származó, ill. e néphez tartozó személy': Görög, Gubás, Bojér, Olosz, / Német, Zsidó, nekem mihelyst fejét / a' Korona díszesíti, mind egyj az; / mert szent előttem a' Királyom **P** 2:155

***a)** 'e néphez tartozó adószedő': mert / hisz a' Zsidók eleget fizetnek; a' / kiket tulajdonképpen tán nem is / lehetne ember-nyúzóknak nevezni... **T** 3:161

zsinór 1 fn

'finom fonálból font hosszú, vékony dísz; paszomány': csak érjem el [= G-t], torkon fogom, / 's királyi széke' kárpitjának a' / zsinórival fojtom beléje lelkét **P** 2:300

zsivány 2 fn

'törvényen kívül élő rabló; szegénylegény': ez' / Aszszonynak [= G-nak] a' hatalma bűntetetlen / teszi azt, mit a' közönséges zsiványy / talán fizetne életével is?! **B** 2:262; Vigyázz, hogy egyj / zsivány, tömött erszényeiddel egyjütt, / ne lopja-el Nagylelkűségedet **T** B-nak 3:265

STATISZTIKAI ADATOK

A Bánk bán-szótár 2882 címszót (köztük 212 alcímszót) értelmez. A címszók 4772 jelentésárnyalatban, ill. használati típusban szerepelnek. A szócikkek végén az összetételekre és a jelentésbeli összefüggésekre 295 utalás (Vö:) figyelmeztet.

A 2882 címszó a drámában összesen 13 337-szer fordul elő. A Bánk bán ennél valamivel több, kb. 13 400 szóból áll. Ez a különbség egyrészt abból adódik, hogy vannak többszavas címszók is, másrészt abból, hogy a mű egybe- és különírási gyakorlata nem következetes.

A 20-nál többször előforduló szavak
(a gyakoriság sorrendjében)

1. a, az	(ne)	744	
2. nem		277	
3. az	(nm)	224	
4. is		180	
5. s		175	
6. és		170	
7. egy	(ne)	160	
8. ez	(nm)	158	
9. csak		152	
10. de		122	(eddig összesen: 2362)
11. Melinda		111	
12. oh, óh		110	
13. én		106	
14. úgy		102	
15. van		100	
16. ő		99	
17. te		97	
18. hogy	(ksz)	93	
19. lesz		92	
20. mi (*nem* szem. nm!)		81	(eddig összesen: 3353)
21. jó		79	
22. maga		79	
23. tud		77	
24. még		75	
25. ha	(ksz)	72	
26. ki	(nm)	72	
27. itt		69	
28. király		69	
29. mint	(ksz)	64	
30. ember		60	

31. Isten		60
32. magyar		56
33. minden		56
34. neki		56
35. hát	(ksz)	54
36. asszony		53
37. egy	(szn)	53
38. kell		53
39. fog	(i)	52
40. volt		50
41. miért		49
42. ne		49
43. talán		48
44. haza	(fn)	47
45. szegény		46
46. mert		44
47. szív	(fn)	43
48. Bánk		42
49. már		42
50. hisz	(ksz)	41
51. ott		40
52. gyermek		39
53. királyné		39
54. mégis		39
55. így		38
56. oly		38
57. Ottó		38
58. engem		37
59. lehet		37
60. megy		37
61. mely		37
62. jön		35
63. mond		35
64. no		34
65. beszél		31
66. lélek		30
67. nagyúr		30
68. szép		30
69. vele		30
70. kéz		29
71. lát		29
72. most		29
73. volna		29
74. aki		28
75. fiú		28
76. midőn		28
77. szem		28
78. tehát		28
79. tesz ~ tész		28
80. úr		28
81. vagy		28
82. hol		27
83. nagy		27
84. atya		26

85.	ad ~ ád		25
86.	akar		25
87.	ezen	(nm)	25
88.	királyi		25
89.	szó		25
90.	vér		25
91.	bán	(fn)	24
92.	meráni		24
93.	vala		24
94.	más		23
95.	sem		23
96.	akkor		22
97.	Endre		22
98.	Biberách		21
99.	-e		21
100.	éjszaka		21
101.	Gertrudis		21
102.	herceg		21
103.	nincs ~ nincsen		21
104.	sok		21
105.	való		21
106.	világ		21
107.	élet		20
108.	ha	(isz)	20
109.	igaz		20
110.	könny		20
111.	megöl		20
112.	ország		20
113.	talál		20

Jegyzék azokról a szavakról,
amelyeknek előfordulása 10 és 19 között van

19: jól; se; szabad (összesen: 3)
18: ami; anya; ész; gyilkos; között; lenni; nagyasszony; név; néz; Petur; szent; szól (12)
17: édes; előtte; igen; ily; marad; mivel (ksz); ös; szerencse (8)
16: él; hisz (i); kíván; Simon-bán; sír (i); soha; Tiborcz (7)
15: áll (i); átkozott; Bánk bán; egész; fej; hall; Mikhál; ördög; ősz (mn); ti (10)
14: ah; ártatlan; azért; azon (hsz); becsület; dolog; hitves; ismer; megint; szerelem; udvar (11)
13: ej; fájdalom; hogy (hsz); jaj; pedig; segít; sír (fn); titok; visz (9)
12: egykor; egyszer; enyém; hazud; hová (hsz); kedves; kis; rá; szeret (9)
11: által (nu); amidőn; annyi; becsületes; bojóthi; feleség; gondol; hely; itten; kénytelen; meg; míg; nélkül; pokol; reá; reszket; semmi; szükség; több; tűz (fn); vitéz (21)
10: bizony; föld; gyalázat; halál; hátha; hogyha; hozzá; meghal; miképp; nap; néne; öröm; parancsol; szán (i); szék; tekintet; ugyan; vég (18)
(mindösszesen: 108)

Kimutatás a szavak gyakoriságáról

Az előfordulás száma (index)	A címszavak és alcímszavak száma	Az összes címszó %-ában (kerekítve)
1	1708	59,3
2	436	15,1
3	184	6,4
4	101	3,5
5	78	2,7
6	55	1,9
7	37	1,3
8	32	1,1
9	30	1,0
10—19 között	108 (felsorolva!)	3,8
20 felett	113 (felsorolva!)	3,9
	2882	100,0

Összevetés az ÉrtSz.-ral

A BbSz. címszavai és alcímszavai közül szinte 10% (287 a tulajdonnevek nélkül) nincs benne az ÉrtSz.-ban. Ezenkívül 216 olyan jelentésárnyalatot alkalmaz a drámaíró, amely az ÉrtSz.-ban nem található.

A címszók szófaji megoszlása*

1.	főnév	969
2.	ebből tulajdonnév	78
3.	ige	780
4.	melléknév	362
5.	igenév	354
6.	határozószó	284
7.	névmás	72
8.	kötőszó	52
9.	számnév	33
10.	névutó	29
11.	mondatszó	15
12.	indulatszó	11
13.	igekötő	2

* Egy szó több szófajban is szerepelhet!

Összesítő táblázat a szótár adatairól

A címszavak és alcímszavak

kezdőbetűje	száma	jelentésváltozatai	előfordulása
A, Á	141	288	1 606
B	166	237	490
C	10	10	19
Cs	44	70	220
D	30	51	176
E, É	345	555	1 618
F	150	194	374
G	32	41	79
Gy	39	64	140
H	193	303	856
I, Í	72	157	589
J	42	89	218
K	287	430	905
L	112	175	375
M	322	516	1 562
N	65	150	678
Ny	27	46	65
O, Ó	53	101	340
Ö,Ő	49	70	240
P	63	81	154
R	62	97	141
S	75	139	457
Sz	138	227	525
T	144	237	644
U, Ú	41	81	228
Ü, Ű	12	14	19
V, W	141	263	580
Z	22	24	31
Zs	5	6	8
összesen:	2882	4716	13 337

TARTALOM

Előszó 5
Tájékoztató 7
Rövidítések 16
Címszavak 19
Statisztika 339